

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Бојана Д. Павловић

**„РОМЕЈСКА ИСТОРИЈА” НИЋИФОРА ГРИГОРЕ:
ИСТОРИЈСКА АНАЛИЗА ДЕЛА**

докторска дисертација

Београд, 2018

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Bojana D. Pavlović

**“The Roman History” of Nikephoros Gregoras:
Historical Analysis of His Work**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2018

**ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ ЗА ОДБРАНУ
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Ментор

др Радивој Радић, редовни професор,
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Чланови комисије

др Влада Станковић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

др Татјана Суботин-Голубовић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

др Драгољуб Марјановић, научни сарадник
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Датум одбране

Докторска дисертација „Ромејска историја” Нићифора Григоре: историјска анализа дела, резултат је вишегодишњег истраживања и рада који је био праћен различитим животним и стваралачким фазама. За сву несебичну подршку, помоћ и бескрајно стрпљење које ми је током тих година пружала, овом приликом дубоку захвалност изражавам својој породици.

Велику захвалност дугујем ментору, проф. др Радивоју Радићу, на драгоценим саветима и разумевању. Подршку, помоћ и велики ослонац имала сам у колегама из Византолошког института којима дугујем свесрдну захвалност, посебно представницима моје генерације, др Јовани Шијаковић, др Тамари Матовић и др Милошу Цветковићу. Изразе особите захвалности упућујем др Срђану Пириватрићу, који је својим саветима и коментарима, као и сталној подршци, давао подстицај мом научном раду и стручном усавршавању.

Најзад, за сву несебичну подршку, неизмерно стрпљење и надахнуће, велико Хвала упућујем свим пријатељима, посебно Олги Гаврић, τῆ τῆς τοῦ παιδὸς ἡλικίας φίλῃ.

*Београд,
јануар 2018.*

Сажетак:

Ромејска историја Нићифора Григоре, великог византијског интелектуалца, поред мемоарског списка Јована Кантакузина, представља један од најзначајнијих извора за проучавање историје позног Византијског царства. Дело је подељено на XXXVII књига и обрађује широки временски период од 1204. до 1359. године. Надовезујући се на историјске списе два великана византијске историографије, Георгија Акрополита и Георгија Пахимера, Нићифор Григора је већи део своје *Историје* посветио њему савременим догађајима, дакле крају XIII и првој половини XIV столећа. Григора је највише пажње посветио политичкој историји, грађанским ратовима, црквеним питањима, социјалним и економским проблемима, али и приказивању културног полета Царства, за који се у науци усталио назив *ренесанса Палеолога*.

Овако богато и волуминозно дело византијског полихистора до сада је у науци најчешће коришћено као извор података у циљу што боље спознаје последњих векова постојања Царства. Главни циљ овог рада, међутим, представља тумачење Григориног историјског списка као историографског дела које припада ризници византијске књижевности. У фокус истраживања су стога стављене околности и културна клима које су утицале на настанак *Ромејске историје*, начела према којима се аутор водио током писања свог дела, пишчево поимање историје, извори које је користио ради приказивања одређених догађаја, као и однос према претпостављеним „колегама по перу”. Поимање сопствене прошлости, портретисање догађаја који су чинили прекретницу у даљем опстанку Царства после 1204. године, као и личности које су тој прошлости дале обележје осликава се у материјалу који је историчар одабрао да прикаже, као и у оном који је одлучио да изостави. Посебан акценат стављен је на разлике у Григорином приказивању догађаја које је описивао уз коришћење изворног материјала и оних којима је сам био савременик, а некима и сведок. Начело *аутопсије* које су писци византијске историографије сматрали особито важним у свом делу истицао је и Нићифор Григора у циљу давања *Ромејској историји* печат којим се потврђивала веродостојност исказа. С тим у вези особита пажња поклоњена је Григориној карактеризацији ликова, пре свега царским фигурама чији се портрети посебно издвајају и који историјском спису византијског полихистора намећу биографску структуру, која, међутим, није у целости испоштована. Поред тога, истакло се и постојање две *Историје* у једној: она која је била планирана и писана и она која се

накнадно издвојила када је писац са приказивања догађаја у Царству прешао на осликавање личног спора са вођом исихаста, Григоријем Паламом, што је довело до рађања повести о Григорином диспуту са византијским теологом. Најзад, посебна целина посвећена је и наративним формама које је Григора користио, како би у својој „историјској радионици” написао дело које је обухватало безмало 160 година историје Царства Ромеја.

Докторска дисертација прати структуру *Ромејске историје* будући да сам пише наратив изискује поштовање хронолошког принципа. На почетку је приказан хронолошки оквир у ком је *Ромејска историја* настала, обрађено је питање структуре рада и уочена је проблематика везана за „жанровско” одређење текста. Даља поглавља условљена су издвајањем три хронолошко-тематске целине у којима се, кроз приказ кључних догађаја из владавине царева династија Ласкарис и Палеолог, објашњава Григорино поимање прошлости и њему савремених дешавања и личности: 1) Предисторија главног наратива (1204–1321), 2) Приповест о *важнијим догађајима млађег датума* (1321–1341), 3) Главни наратив (1341–1359), у коме се посебно издваја Григорина лична историја диспута са Григоријем Паламом.

У вези са првом хронолошко-тематском целином особито је истакнут лик оснивача последње византијске владарске породице, Михаила VIII Палеолога, контроверзног цара, чија је владавина била оптерећена узурпацијом престола и потписивањем Лионске уније. Различите представе Михаила VIII, на које наилазимо у делима Григорија Акрополита и Георгија Пахимера, Нићифор Григора је помирио и дао свој суд о владару који је Царству несумњиво обезбедио опстанак у моменту када се пад чинио неизбежним. Са „греховима” оснивача династије Палеолог морао се носити његов син и наследник, Андроник II, чији је портрет у дисертацији приказан из различитих углова који су утицали на Григорин суд о њему. Умерени ставови кад су у питању и похвала, али и критика Андроника II, уочавају се у првим два књигама посвећеним његовој владавини, да би се, у књигама које се односе на грађански рат 1321–1328 насталим највероватније после смрти Андроника III, лик Андроника старијег, убацивањем похвалног слова писаног за овог владара, као и монодије изречене поводом његове смрти, василевс настојао представити у што позитивнијем светлу. Главни наратив *Ромејске историје* отпочиње приповешћу о грађанском рату 1341–1347 године, у којој се као лик посебно издваја Јован VI Кантакузин. Представа овог владара у историјском спису византијског полихистора од похвале прелази у покуду, када двојица пријатеља започињу непријатељства условљена поларизацијом

ромејског друштва по питању исихазма. Догађаји од 1320. године представљени су и у спису цара-писца, стога се тај период посматра као својеврсни дијалог и „двобој пера” између оних који су тих година стварали своја дела – Нићифора Григоре и Јована Кантакузина.

Начин на који је историчар одабрао да прикаже своју комплексну повест, наративне форме и технике којима се служио, у великој мери су утицале на тренутност и непосредност поруке коју је хтео да пренесе својој публици, као и на реакцију коју ће његово саопштење произвести. Различити видови Григорине историјске наратије, реторика и топоси којима се писац служио указују на важност коју су писци придавали начину саопштавања, приповедања, уопште узевши, указују на једну карактеристику византијске историографије – склоност ка „доброј” причи, којом се податку обезбеђује посебна интерпретација, а тиме даје и особита тежина у даљој реконструкцији прошлости.

Кључне речи: Нићифор Григора, *Ромејска историја*, Теодор Метохит, Георгије Акрополит, Георгије Пахимер, Јован Кантакузин, Михаило VIII, Андроник II, Григорије Палама, *историјска радионица*, историјска наратија, *аутопсија*.

Научна област: Историја

Ужа научна област: Историја Византије

УДК број: 821.14'04.09-94:929 Gregoras N.

Summary:

The Roman History of Nikephoros Gregoras, a great Byzantine intellectual, apart from *The Memoirs* of John Kantakuzenos, represents one of the most important sources for the study of the history of the late Byzantine Empire. The work consists of XXXVII books and covers a wide period from 1204 to 1359. Leaning on the historical writings of two great Byzantine historiographers, George Akropolites and George Pachymeres, Nikephoros Gregoras devoted most of his *History* to contemporary events, i. e. the end of the XIII and the first half of the XIV century. Gregoras paid much attention to political history, civil wars, church matters, social and economic problems, as well as to the presentation of the cultural upsurge in the Empire, the so-called *Renaissance of the Palaiologoi*.

So far, this rich and voluminous work of the Byzantine polymath has mostly been used as a rich source of information for the better understanding of the last centuries of the Empire's existence. The main objective of the doctoral dissertation, however, is the interpretation of Gregoras' historical writing as a historiographical work which belongs to the treasury of Byzantine literature. The focuses of the research are, therefore, the circumstances and cultural climate that influenced the emergence of *The Roman History*, the principles which guided the author during the writing of his work, his understanding and perception of history, the sources he used to present certain events, as well as his relation to his presumed "colleagues". The perception of one's own past, the portrayal of events that marked a turning point in the further survival of the Empire after 1204, as well as of characters that left their mark in the past, is reflected in the material the historian chose to present, as well as in the one he decided to leave out. Special accent is put on the differences in Gregoras' presentation of the events he described using available source material from the ones he witnessed as a contemporary. The principle of *autopsy*, considered to be particularly important by the authors of Byzantine historiography, was also emphasized in the work of Gregoras with the aim to provide *The Roman History* with a seal of credibility. In this regard, particular attention is paid to Gregoras' portrayal of characters, mainly imperial figures, whose portraits are especially distinguished and which imposed a biographical structure on the historical work of the Byzantine polymath, which was, however, not entirely attained. In addition, the existence of two *Histories* within one is emphasized: the one that was planned and written and the one that was singled out subsequently, when the writer started to narrate the events related to the Hesychast controversy, which led to the creation of *History* of Gregoras' personal dispute with the leader of the Hesychasts, Gregory Palamas. Finally, special chapter is dedicated to

the narrative forms Gregoras used to create a work that covered nearly 160 years of the history of the Eastern Roman Empire in his "historical workshop".

The doctoral dissertation follows the structure of *The Roman History* as its mere narrative acquires the compliance to chronological principles. Initially, the chronological framework in which *The Roman History* emerged is elaborated, the question of the structure of the work is analyzed, as well as the issues related to the "genre" definition of the text. Further chapters are stipulated by the existence of three chronological-thematic units in which, through the presentation of key events that marked the rules of the Laskarid and Palaiologan emperors, Gregoras' perception of the past and of contemporary events and its characters are explained: 1) The prehistory of the main narrative (1204-1321), 2) Narrative of the *important events of the younger date* (1321-1341), 3) The main narrative (1341-1359), in which Gregoras' personal history of dispute with Gregory Palamas is especially distinguished.

In connection to the first chronological-thematic unit, particularly prominent is the character of the founder of the last Byzantine ruling family, Michael VIII Palaiologos, a controversial emperor, whose reign was burdened by the usurpation of the throne and the signing of the Union in Lyons. Different images of Michael VIII one finds in the works of George Akropolites and George Pachymeres, were thus reconciled in the work of Nikephoros Gregoras, for he passed his judgment on the ruler who undoubtedly provided the Empire with the survival when its fall seemed imminent. His son and heir, Andronikos II, had to deal with the "sins" of his father. Therefore, in the doctoral dissertation, his portrait is presented from various aspects that influenced Gregoras' judgment. Moderate praise, as well as criticism of Andronikos II, are perceived in the first two books dedicated to his reign, whereas Gregoras tried to, in the books related to the civil war 1321–1328, written most probably after the death of Andronikos III, present this Byzantine βασιλεύς in a more positive light by inserting enkomion written for this ruler, as well as monody read on the occasion of his death. The main narrative of *The Roman History* is presented in the books related to the civil war 1341–1347, in which John VI Kantakouzenos is especially distinguished. The portrayal of this ruler in the historical work of the Byzantine polymath turns from praise into a refutation, when the two friends begin with hostilities stipulated by the polarization of the Byzantine society regarding the Hesychast controversy. Events starting from 1320 were also presented in the work of the emperor-writer, so this period should be understood as a dialogue and "duel of quills" between those who composed their works in the years in question – Nikephoros Gregoras and John Kantakouzenos.

The way in which the historian chose to display his complex narrative, narrative forms and techniques he employed, largely influenced the immediacy of the message he intended to convey to his audience, as well as the reaction that his statement was supposed to produce. Different types of Gregoras' historical narrative, rhetoric, and topoi he used, point to the importance Byzantine writers attached to the way of communicating their narrative. In general, they point to a very important feature of Byzantine historiography – their fondness for a "good" story, which provided the information with particular interpretation, thus giving it a special weight in further reconstruction of the past.

Key words: Nikephoros Gregoras, *The Roman History*, Theodore Metochites, George Akropolites, George Pachymeres, John Kantakouzenos, Michael VIII, Andronikos II, Gregory Palamas, *historical workshop*, historical narrative, *autopsy*.

Scientific field: History

Scientific subfield: History of Byzantium

UDC number: 821.14'04.09-94:929 Gregoras N.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	1
УВОД	3
„Нови трендови” у изучавању византијске историографије	3
Историјат проучавања <i>Ромејске историје</i>	8
Византијска историографија XIII и XIV столећа	11
1. СТРУКТУРА И НАСТАНАК РОМЕЈСКЕ ИСТОРИЈЕ	21
1.1. Нићифор Григора и стварање <i>Ромејске историје</i>	21
1.2. Композиција Григориног дела	29
1.3. Хронолошки оквири настанка 37 књига <i>Ромејске историје</i>	36
1.4. Проблематика „жанра” и тематика <i>Ромејске историје</i>	41
2. ИСТОРИЈА КАО „ЖИВ И ПРИПОВЕДАЈУЋИ” ГЛАС	47
2.1. Предисторија главног наратива – Григора према Хонијату, Акрополиту и Пахимеру	57
2.1.1. Теодор I Ласкарис (1205 – 1221)	65
2.1.2. Јован III Ватац	75
2.1.3. Теодор II Ласкарис	87
2.2. Михаило VIII Палеолог	96
2.2.1. Оптужбе против Михаила Палеолога	99
2.2.2. Убиство браће Музалон	102
2.2.3. Од великог коноставла до василевса Ромеја	105
2.2.4. Узурпација престола	110
2.2.5. Унија црква и сукоб са Карлом Анжујским	123
2.3. Андроник II Палеолог	131
2.3.1. Арсенитска шизма и питање легитимитета Андроникове власти	133
2.3.2. Опозиција Андрониковој владавини	154
2.3.3. Каталанска компанија и Михаило IX Палеолог	168
3. ПРИПОВЕСТ О ВАЖНИЈИМ ДОГАЂАЈИМА МЛАЂЕГ ДАТУМА	182
3.1. Грађански рат два Андроника (1321–1328)	186
3.2. Андроник III Палеолог (1328–1341)	223
4. ГЛАВНИ НАРАТИВ РОМЕЈСКЕ ИСТОРИЈЕ	252
4.1. Други грађански рат (1341–1347) и „бојеви пера”	257
4.1.1. Алексије Апокавк	261
4.1.2. Јован Кантакузин и тријумф исихаста	273

4.1.3. Патријарх Јован XIV Калека	289
4.1.4. Ана Савојска, Теодора Палеологина Кантакузина и Ирина Асен	294
4.1.5. Савезништво са варварима	299
4.1.6. Теодор Синадин и устанак зилота у Солуну.....	307
4.2. Јован VI Кантакузин (1347–1354) и Јован V Палеолог (1354–1391)	311
4.2.1. Кантакузинова спољна политика.....	315
4.2.2. Кантакузини и Палеолози.....	324
4.2.3. Савез са српским царем	336
4.2.4. Крунисање Матије Кантакузина и тријумф Палеолога	346
4.3. Јован V Палеолог и завршне књиге <i>Ромејске историје</i>	357
4.4. Григорина лична историја и полемика са Григоријем Паламом	378
5. НАРАТИВНЕ ФОРМЕ У РОМЕЈСКОЈ ИСТОРИЈИ	417
5.1. Историјска наратија.....	418
5.1.1. Аутобиографске белешке	427
5.1.2. Екскурси.....	437
5.2. Реторика у служби историјског приповедања.....	457
5.2.1. Сомато-психограми и Григорина <i>Kaiserkritik</i>	459
5.3. Општа места и њихова функција у <i>Ромејској историји</i>	485
5.3.1. Снови.....	486
5.3.2. Пророчанства.....	492
ЗАКЉУЧАК	498
СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ	511
Списак извора.....	511
Списак литературе	516

ПРЕДГОВОР*

Интересовање за дела великог византијског интелектуалца XIV stoleћа, Нићифора Григоре, у последњих неколико година је веома изражено. Посебан акценат ставља се на његову философску мисао, као и на његова научна достигнућа, пре свега у области природних наука. У жижу интересовања, такође, све више долази и његов волуминозни историјски спис, *Ромејска историја*. Иако је одавно уочен њен значај за проучавање политичких, социјалних и црквених питања а њеном аутору у великој мери поклоњено поверење, када су веродостојност података и њихова интерпретација у питању, историјском спису византијског полихистора одрицана је естетика исказа, а дело је често означавано као оптерећујуће за читаоце због непостојања равномерне структуре. Осим тога, једном делу његовог списка одрицао се и сам назив *Историја*, будући да је оно пре свега прожето Григориним диспутом са исихастом, Григоријем Паламом.

Због свега наведеног јавила се потреба да се уради детаљнија историјска анализа *Ромејске историје*. Она пре свега подразумева подробније испитивање Григориног рада на делу, процес његовог стварања и настанка, као и околности које су на то утицале. У средиште анализе стављена је разлика између материјала које је писац употребљавао, а који је, разумљиво, био условљен периодом који је одлучио да обради. С тим у вези, издвајају се две главне целине – она коју је Григора обрадио, користећи исказе својих претходника, и она коју је описао као очевидац. Спроведена је детаљна анализа исказа како Нићифора Григоре, али и његових претпостављених, пре свега наративних извора, Никите Хонијата, Георгија Акрополита, Теодора Скутариота и Георгија Пахимера, с циљем представљања Григориног поимања прошлости. Такође, искази двојице савременика, Григоре и Јована Кантакузина, суочени су, како би се дао одговор на важно питање Григориног односа према савременим догађајима. Део списка који се односи на његов спор са Паламом, проучаван је посебно, са аспекта стварања личне историје, али и историје Григорине борбе за православље, што је она, како писац сам наводи, и требало да представља. Посебан акценат стављен је пишчево слагање одабраног материјала, наративних форми којима се служио како би своју приповест

* Текст дисертације је настао као резултат рада на пројекту *Традиција, иновација и идентитет у византијском свету* (ев. бр. 177032) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

учинио занимљивијом, али како би, кроз одабир различитих „жанрова” уклопљених у његов историјски спис, својој публици пренео одговарајућу поруку.

Историјска анализа Григориног дела подразумевала је и детаљно разматрање структуре и композиције *Историје*, као и хронолошког опсега, а у вези са тим и политичким и друштвеним приликама, које су на њено стварање утицале.

УВОД

„Нови трендови” у изучавању византијске историографије

Синтагму „нови трендови” у изучавању византијске историографије у нашу дисциплину увео је Јаков Љубарски желећи да истакне другачији приступ изучавању историографских дела византијске књижевности.¹ Иако нема сумње да изучавање византијске историографије има своју вишевековну традицију,² њена анализа са посебним акцентом на књижевне карактеристике дела почела је пре двадесетак година, када је Јаков Љубарски исказао своју увереност у значај који ће нов приступ критици и тумачењу историографских списа византијске књижевности имати за будућа истраживања.³ Од тада, дела византијских историчара постала су предмет проучавања не с циљем стицања детаљнијих сазнања из политичке историје, већ ради покушаја разумевања како су писци стварали, разлога настанка њихових списа, као и намера које су писце водиле кроз њихово стваралаштво.⁴ Почело се са размишљањем функције коју је књижевност имала у византијском друштву, као и о непосредности поруке коју је текст настао у том друштвеном миљеу имао.⁵ Истраживање је постало фокусирано на личност самог аутора и стил његовог изражавања, начина на који су догађаји представљени и описани, а у средишту научне дискусије нашла се и публика којој су дела била намењена. Тако је фокус истраживања померен са догађаја као извора података за реконструисање политичке историје, и усмерен ка њиховој функцији у склопу целокупне приповести којој припадају, месту које им је дато у структури и концепцији једног дела, наративним техникама којима се писац служио, као и грађењу ликова који су најчешће били у врло блиској вези са самим аутором.⁶ О разноврсности дела византијске историографије, иновативности сваког аутора, постојању различитих истраживачких и методолошких проблема сведоче многобројни скупови, научне расправе, чланци и монографије, који из године у годину постају све бројнији. Иако се о многим питањима још увек води жива научна расправа, као што је случај са

¹ *Ljubarskij*, *New Trends*, 131–138.

² *Krumbacher*, *Geschichte*, 37–106; *Hunger*, *Hochsprachliche profane Literatur*, 243–504.

³ *Ljubarskij*, *New Trends*, 138; *Idem*, *Quellenforschung*, 5–73. Не треба, међутим, заборавити да је Ђ. Моравчик био један од првих истраживача који је указао на значај књижевне вредности византијских извора, истичући да они нису само пука имитација антике, *Moravcsik*, *Klassizismus*, 366–377. Поред тога, треба поменути и важну расправу Mullett, *Dancing*, 258–275, која је указала на важност да проучавању византијске литературе, а тиме и историографских дела као књижевних, треба посветити више пажње.

⁴ О разликама у теоретском приступу историографији в. *Haldon*, ‘Jargon’ vs. ‘the Facts’?, 95–132.

⁵ *Odorico*, *Displaying la Littérature Byzantine*, 214.

⁶ У вези са тим требало би подсетити на дело *Historiography as Literature in Byzantium*, у коме је већина поменутих проблемских питања заступљена.

ревидирањем неких ранијих закључака о разликама између хроника и историја (да наведемо само неки од многобројних примера),⁷ једно је постално јасно: византијски историчари, иако припадници традиције постављене још у античком периоду, не могу се посматрати само и једино кроз призму мимисиса и топоса, будући да су и ове књижевне технике имале важну функцију и могле управо указивати на иновативност и креативност њихових аутора.⁸ О важности и проблематици проучавања византијске историографије речито сведочи и пленарна сесија *How the Byzantines wrote their history?*, одржана на последњем, 23. међународном конгресу византолога у Београду, августа месеца 2016. године.⁹ Том приликом још једанпут је указано на сву проблематику читања и тумачења византијских историјских списа, а учињен је и покушај у стварању одређених начела, која би могла бити важећа за сва византијска дела оваквог типа.¹⁰ Овакав приступ на површину је извео важну тенденцију ромејских историчара да својој публици „испричају причу” и кроз широк спектар различитих διηγήματα убеде у истинитост казивања и објективност сопственог исказа. Међутим, у последњих неколико година научници из области византијских студија почели су да преиспитују схватање појма истина и његово значење и употребу у византијским историографским делима. Тако су се, између осталог, појавиле и озбиљне сумње у истинитост исказа византијских историчара које су доведене до крајности и питања да ли су се одређене ствари уопште десиле или не, као и колико историје уопште постоји у византијским историографским текстовима.¹¹ Управо из тог разлога, као и услед непостојања адекватне методологије примењиве на сваког писца, а онда, чини се, и услед превелике и каткад превише слободне интерпретације самог извора, постоји опасност да се и сама историјска истина у великој мери релативизује. Иако нема сумње да постоје озбиљне разлике између савремених професионалних историчара и византијских писаца у перцепцији термина *истина*, мишљења смо да ни у ком случају не би требало у потпуности негирати њихову склоност ка реалном и објективном

⁷ Ljubarskij, *New Trends*, 133–134. У вези са тим одржан је и научни скуп у Минхену 2016. године са темом *Chronicles as Literature at the Crossroad of Past and Present*, а овде би још свакако требало поменути и *Mariey*, *Byzantine World Chronicles*, 306–317, који у новије време најсвеобухватније говори о разликама између *хроника* и *историја*, преиспитујући раније закључке и доносећи нове погледе на поделу унутар историографских списа.

⁸ *Hunger*, *On the Imitation* (Μίμησις), 15–38; Ljubarskij, *New Trends*, 132; *Neville*, *Why Did the Byzantines Write History?*, 273.

⁹ *Macrides*, *How the Byzantines Wrote History*, 258–263.

¹⁰ Иако је познато да у царству Ромеја није било професионалних историчара нити посебног образовања које би особе које би се бавиле историјом могле да стекну, *Καρπόζιλος*, *Ἱστορία ὡς ὄπλο προπαγάνδας*, 3–4, важно је истаћи да би се нека општа начела могла применити на ако не све, оно на већину византијских историчара, в. *Treadgold*, *The Unwritten Rules*, 292.

¹¹ *Kaldellis*, *The Manufacture of History*, 293–306.

представљању догађаја.¹² Истина је да се данас погледи на оно што је производ савремене науке и методолошког истраживања у изучавању историографије у поређењу са начином рада византијских историчара, на оно што јесте била њихова реалност и на то како су је они намерили представити, полако мењају. Признало се да савремени историчари од својих византијских „колега” очекују да пишу према постулатима које данас другачије схватамо и које је поставила модерна наука, те стога и наша очекивања често остану изневерена и неиспуњена. О свим овим проблемима, уосталом, сведочи и непостојање публикације која би свеобухватно, уколико је то уопште могуће, дала одговор на питање како су Ромеји поимали сопствену прошлост, како су о њој писали, шта је за писце значила истинитост исказа, колико фикције а колико реалности има у њиховим текстовима. Осим тога, будући да су теме које се јављају у византијским историографским делима разноврсне, истраживач се врло често сусреће и са проблемом жанровског одређивања текста, управо због пишчеве склоности ка увођењу различитих прича у главни ток свог наратива, са циљем да дело учини што интересантнијим, али и веродостојнијим.¹³ Уопште узевши, у византологији још увек није дат одговор на питање како су византијски историчари радили и каква је методологија примењивана у њиховим „историјским радионицама.”¹⁴ Одговор на ово питање представљао би једну од главних ставки за разумевање њихових списа, а тиме и разумевање византијске прошлости. У трагању за адекватном методологијом, историјска наука је све више простора дала модерним књижевним теоријама и стручњацима из области филологије и лингвистике како би се проникло у саму дубину византијског текста. То је, пак, довело до све већег споја византологије и модерне наративне теорије, као и до покушаја да се достигнућа савремене социолингвистике прилагоде захтевима византијских текстова.¹⁵

¹² В. Тредголд је мишљења да су се ромејски историчари трудили да дају праву слику о догађајима, иако су писали литерарне саставе. Њихова истина заправо јесте била у томе да се добру исказу похвале, а покуде лошим делима, као и да њихови читаоци не буду заморени превеликим детаљима и нијансама. Писци су се трудили да задовоље, или бар не увреду владајуће царе, али би мало који историчар написао нешто лажно са циљем писања литерарног састава, попут аутора фикције, што је Тредголд исказао у свом приказу *Treadgold, J. Ljubarskij, 57–60.*

¹³ О поимању историје и историјској мисли Ромеја, као и за питање стварности и фикције в. *Mullett, Madness, 233–243; Eadem, Novelisation in Byzantium, 1–28; Kaldellis, Historicism in Byzantine Thought, 1–24; Idem, Emergence of Literary Fiction, 115–129; Lilie, Reality and Invention, 160–162; Kolovou, Gefangene Gelehrte.*

¹⁴ *Macrides, Historian in History, 205–224; Simpson, Efthymiadis, Nicetas Choniates.* Најновија студија о историјском спису Никите Хонијата управо је посвећена историографском концепту и приступу материјалу који је писац користио при изради свог дела, *Simpson, Niketas Choniates.*

¹⁵ *Bourbouhakis, Nilsson, Byzantine Narrative, 263–274; Nilsson, Raconter Byzance.* Увођењем социолингвистичких метода у византологију посебно се баве бечке колеге, а до сада су тим поводом одржана два важна скупа, *A Sociolinguistic Approach to Late Byzantine History Writing*, у Бечу 2014. године, са кога је произашао и зборник, *Toward a Historical Sociolinguistic Poetics of Medieval Greek*, eds. *A. Cuomo, E. Trapp*, Врепols 2018, као и округли сто на 23. међународном конгресу византолога

Примена методологије и спајање византологије и других научних дисциплина нужно је пре свега због тога што омогућава даљи развитак струке и што се на тај начин покушава наћи одговор на питања која су остала нерасветљена или недовољно објашњена. Главни проблем, међутим, лежи не само у томе што истраживаче од писаца који су предмет њиховог рада дели више векова, већ и у томе, као што је више пута истакнуто, што су и друштвене и културне прилике и становишта са којих наступају модерни историчари и прилазе тумачењу византијских списа измењени. Због тога постоји опасност да се модерни истраживачи упусте у превелику интерпретацију, а тиме онда и да читају сопствене ставове и припишу их византијском аутору. Дакле, пошто још увек није постигнут консензус око начина посматрања и тумачења списа византијске историографије, иако се на томе интензивно ради,¹⁶ пажњу би требало поклонити сваком писцу понаособ, третирају га као јединствено дело, које је, пак, саставни део једног ширег круга текстова пониклих у истом друштвеном, културном и политичком миљеу. Како је то приметила Рут Макридис, једноставног начина читања византијских историјских текстова нема, те је вероватно да има исто онолико начина, колико има и текстова.¹⁷

Управо је овакво посматрање појединачних писаца и њихових историјских списа у неколико последњих година дало резултате на пољу изучавања византијске историографије. Научници су са различитих становишта и кроз различите углове проматрали композицију и структуру списа, личност њихових аутора, покушавајући да представе и друштвену мрежу писца, те тако у основним цртама прикажу потенцијалну публику и људе за које су та дела писана.¹⁸ Студије о Алексијади Ане Комнин и делима Михаила Псела посвећене су односу реторике и ауторства, третирају философске ставове писаца и дале су простора за уплив све популарнијих родних студија,¹⁹ а посвећене су и пишевом грађењу ликова, композицији и структури њихових дела.²⁰

Approaches to Late Byzantine Historiography: Between Philology, Sociolinguistics and Reception Theory. В. такође и *Karyolemou*, *Sociolinguistics*, 34–51.

¹⁶ *Odorico, Agapitos*, Pour une «nouvelle» histoire; *Nilsson, Scott*, Towards a New History, 319–332; *Nilsson*, To Narrate the Events of the Past, 47–58; *Odorico, Agapitos*, L'écriture de la mémoire.

¹⁷ *Macrides*, How the Byzantines Wrote History, 261–262.

¹⁸ Овакав приступ није остао резервисан само за историографске текстове већ и за епистографију, али и хагиографију. В. *Mullett*, Theophylact of Ochrid; *Tinnefeld*, Briefe des Demetrios Kydones; *Ashgate Research Companion*. Нов приступ тумачењу византијских текстова уопште, као и шему аутор–текст–публика понудио је у свом тексту и *Odorico*, *Byzantium*, 65–77.

¹⁹ *Kaldellis*, Argument; *Papaioannou*, Rhetoric and Authorship; *Neville*, Anna Komnene; *L. Vilimonović*, Structure and Features of Anna Komnene's Alexiad. Emergence of a Personal History, Amsterdam (in press).

²⁰ *Lauritzen*, Terpiction of Character; *Buckley*, Alexiad. У нашој средини тиме се у својој докторској дисертацији бавила *M. Penajuh*, Михаило Псел и његови јунаци. Студија личности „Хронографије” Михаила Псела, Београд 2016 (необјављена докторска дисертација).

Усмереност на личност писца који својим радом осликава епоху у којој је живео, у којој је био друштвено и политички ангажован, омогућава историчарима да проникну у палету ликова описаних и представљених у делима византијске историографије, те тиме боље разумеју не само схватања писца и аутора текста, већ и једног дела друштва којем је он припадао и чије је вредности и ставове делио.²¹

Иако се ситуација за период од XI до XIII столећа умногоме поправила,²² треба посебно истаћи да историографији позновизантијског периода није посвећена заслужена пажња, те да та дела тек почињу да бивају предмет истраживања, када су у питању новији трендови у изучавању историографских списа.²³ Појединачних студија у виду монографија и расправа о темама оваквог типа за позновизантијске писце још увек је мало,²⁴ а последњи међународни конгрес византолога показао је колика је потреба за њиховим тумачењем и анализом.²⁵ Стога се припремају и нова критичка издања историје Георгија Акрополита, Нићифора Григоре, Јована Кантакузина.²⁶

Примена нових и савремених концепата у тумачењу византијских текстова, пре свега византијске историографије, свакако треба да буде један од праваца којим ће истраживачи тежити да иду. Ово, међутим, никако не значи да критика извора заснована на традиционалним, позитивистичким приступима треба да буде пренебрегнута и напуштена као нешто што припада прошлости и „застарелом” начину анализе извора. Нова решења никако не треба да искључују стара начела на којима у основи и почива историјска наука. Ипак, креативност и изналажење савремених метода у циљу давања нових одговора на нека стара питања требало би да да подстицаја у свим областима византологије, пре свега у изучавању њене књижевности и културе.²⁷ Управо кроз своја књижевна дела ромејски аутори настављају да комуницирају са својом публиком, а пред савременим историчарима је задатак да ускладе нове научне

²¹ Такав је рецимо случај са монографијама *Krallis*, Michael Attaleiates; *Neville*, Heroes and Romans.

²² О овоме, између осталог, сведочи и расправа *Markopoulos*, From Narrative Historiography, 697–715.

²³ До сада је преведен на енглески језик, уз веома опсежне коментаре и уводну студију о писцу и његовом делу, спис Георгија Акрополита, *Macrides*, History, док је Лаонику Халкокондилу посвећена једна скорија монографија, *Kaldellis*, New Herodotos. Поред тога треба истаћи и монографију *Λαμπάκης*, Γεώργιος Παχυμέρης, која иако не прати најновије трендове у изучавању историографије, будући да није ни посвећена једино и само историографском спису Георгија Пахимера, ипак представља важан допринос изучавању позновизантијске историографије.

²⁴ *Kazhdan*, Histoire de Cantacuzène, 279–335.

²⁵ Посебна тематска сесија слободних саопштења посвећена је управо овим писцима, *Narrating Events and Portraying Characters in the Works of the Late Byzantine Writers*, као и поменути округли сто на коме се дискутовало о примени методологије из области социолингвистике. Уп. нап. 15.

²⁶ Комплетна листа издања у припреми и штампи према извештају из 2016. године може се видети <http://aiebnet.gr/commissions/#1486386493426-fa2e1d1b-0e02>.

²⁷ Прошло је више од 20 година од како је А. Каждан указао на потребу писања нове историје византијске књижевности, *Kazhdan*, History of Byzantine Literature (650-850); *Idem*, History of Byzantine Literature (850-1000).

трендове са правилима своје струке, како би из „историјске радионице” једног Ромеја до нас дошао стари, већ довољно познати текст, сагледан у новом, до сада невиђеном светлу.

Историјат проучавања *Ромејске историје*

Као што је у претходном одељку истакнуто, појединачном проучавању дела позновизантијских писаца на начине представљене у претходном одељку до сада није било посвећено много пажње у византологији. Тако су и истакнути византијски полихистор XIV столећа и његов историјски спис остали без монографије таквог типа. Један од првих напора, међутим, да се део текста његове *Историје* учини доступним за ширу научну јавност начињен је још 1562. године у Базелу, када је Јероним Волф, захваљујући свом мецени Антону Фугеру, издао првих XI књига Григориног списка и делимично их превео на латински језик.²⁸ Своје друго издање Григорина *Ромејска историја* (књиге I-XXIV) је доживела у оквиру серије Париски корпус, а издање је приредио Јохан Боавен 1702. године, користећи при том и латински превод и издање Јеронима Волфа.²⁹ Потпуно издање изашло је и у Мињовој серији *Patrologia Graeca*,³⁰ док су неке књиге приредили Валентин Паризо и Јозеф Милер, који су томе додали француски и латински превод.³¹ Комплетно издање начињено је у првој половини XIX века, када су се у оквиру Бонског корпуса појавила три тома критичког издања грчког текста *Ромејске историје*, које су приредили Лудвиг Шопен и Имануел Бекер.³² Након тога византијском интелектуалцу посвећена је посебна монографија Родолфа Гијана, у оквиру које се налази и део који се односи на *Ромејску историју*.³³ *Ромејска историја* се, разумљиво, нашла и међу текстовима посвећеним византијској историографији у монографијама Карла Крумбахера и Херберта Хунгера.³⁴ Ипак, међу свим подухватима везаним за историјски спис Нићифора Григоре до сада најзначајније место припада немачком преводу текста његовог историјског списка, који је начинио Жан Луј ван Дитен, дајући при томе и веома опсежне коментаре.³⁵ Ван Дитен, међутим, није детаљно преводио књиге у којима Григора опсежно полемише са Паламом, већ их је

²⁸ Wolf, H., *Nicéphori Gregorae Byzantinae Historiae Libri I-XI*, Basileae 1562.

²⁹ *Nicéphori Gregorae Byzantina Historia*, Venetiis 1729.

³⁰ PG 148, 120–1449; PG 149, 9–502.

³¹ V. Parisot, Notice sur le livre XXXVII de Nicéphore Grégoras, avec une traduction française et des notes, 1851; I. Müller, Recueil des historiens des croisades. Historiens Grecs I, Paris 1875.

³² Greg. I-III.

³³ Guiland, Essai, 228–257.

³⁴ Krumbacher, Literatur, 93–95; Hunger, Hochsprachliche profane Literatur, 453–464.

³⁵ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I-V.

дао у форми парафраза. Последњи део превода, са парафразама које се односе на теолошке диспуте, урадио је Франц Тинефелд.³⁶ Осим тога, ван Дитен је на почетку свог подухвата најавио и припрему новог критичког издања грчког текста *Ромејске историје* за Берлинску серију *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, које, међутим, није успео да приреди, а тај задатак на себе је преузела Фотини Колову, те ускоро треба очекивати и ново критичко издање грчког текста Григориног историјског списка.³⁷ Рад Ф. Колову на Григорином делу резултовао је и њеном краћом монографијом о Григориној концепцији историје и фантазије у његовом делу.³⁸

На овом месту ваља се осврнути и на преводе Григорине *Историје*. Латински преводи појавили су се 1567. у Паризу и 1578. године у Франкфурту,³⁹ као и у издању делова *Ромејске историје* које је приредио Јозеф Милер. Француски превод дела *Историје* урадио је Паризо у већ поменутом издању, док је италијански превод приређен у Венецији 1569. године. Делови Григориних књига појавили су се и на руском у оквиру Духовне академије у Санкт Петербургу, као и у другим новијим издањима.⁴⁰ Не треба заборавити ни превод делова Григорине *Историје* на српски језик у којима се налазе значајни подаци за историју српског народа. Поред превода, текст је богат веома детаљним коментарима а за овај подухват, који је изашао у оквиру серије Византијски извори за историју народа Југославије, заслужни су Сима Ћирковић и Божидар Ферјанчић.⁴¹ Осим комплетног немачког превода и делова текста преведеног на српски језик, првих XI књига Григорине *Ромејске историје* преведено је и на савремени грчки.⁴² Део Григориног текста, који се односи на устанак зилота у Солуну, преведен је на француски у оквиру монографије посвећене овом догађају.⁴³

Личност Нићифора Григоре, као и његов књижевни опус и рад, никада нису престајали бити у жижи пажње истраживача. То свакако показују и новије дисертације везане за личност и стваралаштво овог византијског интелектуалца. Илијана Параскевопулу проучавала је Григорин хагиографски опус,⁴⁴ Дивна Манолова је своју докторску тезу посветила научним и философским аспектима корпуса писама ученог

³⁶ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI.

³⁷ Nikephoros Gregoras, ed. F. Kolovou (Series Berolinensis).

³⁸ Kolovou, Gefangene Gelehrte.

³⁹ Moravcsic, Byzantinoturcica II, 452.

⁴⁰ Ibid; Б. И. Шалфеев, Римская история Никифора Григоры, начинающаяся со взятія Константинополя Латинянами, томъ 1 (1204–1341), Санкт Петербург 1862; Р. В. Јашунский, История ромеев : 1, Книги I – XI, Санкт Петербург 2013.

⁴¹ ВИИИ VI, 145–296.

⁴² Δ. Μόσχος, Ρωμαϊκή ιστορία, Αθήνα 1997.

⁴³ Congourdeau, Zélotes, 80–84.

⁴⁴ Παρασκευοπούλου, Αγιολογικό και ομιλητικό έργο.

Ромеја,⁴⁵ док је у припреми такође и докторска дисертација Екатерини Андрицу о књижевним аспектима и естетици у Григориној *Ромејској историји*.⁴⁶ Осим тога, његовој личности и делу у скорије време посвећена је и посебна монографија.⁴⁷

Иако је Григорина *Историја* била предмет научног интересовања, њој до данас није посвећена монографија у којој би, на једном месту, био обрађен његов однос према другим византијским историчарима, Никити Хонијату, Георгију Акрополиту, Георгију Пахимеру и Јовану Кантакузину, иако су начници који су заслужни за преводе ових текстова на савремене језике у извесној мери коментарисали и Григорине исказе и поредили их са писцима којима су посветили своје радове. Такође, Григорино поимање историје и начин на који је он као историчар радио и стварао своје дело, остали су без важније монографије.⁴⁸ Стога се и јавила потреба да се *Ромејској историји* посвети опсежнија студија која би обрадила поменуте теме. Осим тога историјска анализа *Ромејске историје* у жижу интересовања ставила је начин на који је писац приказао догађаје, намере које су га подстакле на писање, при чему је посебна пажња посвећена објашњавању разлика у Григориним и исказима историчара које је могао користити. Такав приступ неизоставно је наметнуо и карактеризацију ликова који се издвајају у делу, пре свега, разумљиво, царских личности, чији се портрети у *Историји* издвајају и сомато-психографима датим на самом крају приказа њихове владавине. Не мала пажња посвећена је композицији и структури његовог дела, пишчевом исказу, као и наративним формама које је употребљавао, а које су се посебно испољавале у оквиру различитих „жанрова” који се у делу јављају. Поред тога, наметнула се потреба да се посебан одељак посвети Григорином личном спору са водећим исихастом тог доба, Григоријем Паламом. Супротно досадашњим гледиштима да овај део *Ромејске историје* заправо не чини *Историју*, указало се на разлоге њеног постојања у оквиру истог дела, као и на њено издвајање као друге, личне *Историје*, чије састављање није било од почетка планирано већ је било диктирано развојем теолошког спора између Григоре и Паламе.

⁴⁵ Manolova, Discourse.

⁴⁶ A. Andritsou, The aesthetics of historical writing in Nikephoros Gregoras' Roman History, Athens, докторска дисертација у припреми.

⁴⁷ Βλαχάκος, Νικηφόρος Γρηγοράς. Када је рад на дисертацији већ приведен крају, сазнала сам за докторску дисертацију S. Giatzoglou, La influencia de la historiografía bizantina en la Historia Romana de Nicéforo Grégoras, Universidad de Granada 2015 (необјављена докторска дисертација), те стога није било времена да се њоме детаљније позабавим. Одређеним аспектима царске власти и идеологије у историографији Палеолога бавила се Γεωργιάδου, Εικόνα.

⁴⁸ Иако су појединачне расправе посвећене неким од поменутих питања, Moutsopoulos, Notion de «kairicité», 207–213; Khvostova, Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τοῦ Γρηγοῦ, 146–156, јасно је да је ова питања потребно сагледати кроз читаво дело и резултате истраживања сабрати на једном месту.

Анализа Григорине *Ромејске историје* извршена је са више аспеката. Применом новијег начина посматрања византијских историографских текстова, са новим питањима које су савремена истраживања поставила продубљују се сазнања о једном од најважнијих историјских списа епохе Палеолога.

Византијска историографија XIII и XIV столећа

Континуитет са списима претходника била је општа тенденција како античких, тако и византијских историчара и хроничара.⁴⁹ Стога се и посебан хронолошко-тематски след може пратити и када је у питању историографија доба Палеолога. Позновизантијски период познат је и по „великанима” византијске историографије који су својим делима овековечили историју Источног римског царства. Сваки писац вођен сопственим побудама и сврхом писања приповеда о периоду који се у науци са културног становишта означава као последња византијска ренесанса, док је у политичком смислу то био период када је Царство живело своја последња столећа. Слава прошлих времена, пропадање условљено гресима самих Ромеја али и нада у обнову и повратак некадашњег сјаја, теме су које попуњавају странице ових историјских списа. Када је средином XIV столећа почела да јењава нада у обнову и повратак изгубљених територија чини се да је почела да јењава и потреба за писањем великих историографских списа. Можда управо из разлога што више није било смислено писати о успесима царевине којих је било све мање, а о постепеном али неумитном слабљењу њене моћи се није могло и није желело приповедати, готово читав један век стоји између историјског списа Јована Кантакузина и дела историчара XV столећа, „историчара пада”. Уколико се ствари посматрају из тог угла веза између историјског списа Никите Хонијата, који говори о паду Цариграда под власт Латина 1204. године и постепеној консолидацији Ромеја у Никеји, и списа Георгија Акрополита, који приповеда о обнављању сјаја и моћи Ромеја, особито добија на важности.⁵⁰

Изазови који су лежали пред писцима епохе Палеолога били су вишеструки, како у теоретском тако и у практичном смислу. У теоретском, јер је требало одржати

⁴⁹ Иако се данас разлике између историја и хроника изнова испитују нема сумње да се историјски списи заједно са хроникама могу сврстати у историографска дела. Стога је у овом поглављу дат простор како историји тако и хроничи. За основну литературу о разликама између два типа историографских списа в. *Beck*, *Byzantinische "Mönchschronik"*, 188–197; *Hunger*, *Hochsprachliche profane Literatur*, 243–254; *Mariev*, 306–317.

⁵⁰ *Sankova-Petkova*, *Einige Tendenzen*, 49–79; *Macrides*, *Thirteenth Century*, 63–76.

ниво изражавања и одговорити на стилске прохтеве наметнуте у високим интелектуалним круговима из којих су дела и потекла; практичне, јер су сврхе настанка тих дела биле изазване политичким дешавањима у Царству, али и изменом друштвених и верских прилика. Писци историографских списа следе једни друге и, са правом се може рећи, воде неку врста дијалога са својим претходницима „по перу.” Сваки „настављач” пише са сопственог становишта, из угла различитог од оног из ког је писао његов претходник који је неретко и његов идеолошки супарник. Сваки писац помиње да су пре њега догађаји описани од стране његових претходника, не наводећи при томе експлицитно њихова имена. Неретко следбеник изриче критику на рачун свог претходника имајући за циљ да дискредитује његов исказ како би сопственом дао што више на значају. За почетне тачке својих списа аутори бирају посебно „проблематичне” догађаје који, разуме се, по природи ствари нису били истинито представљени у делима њихових претходника. Тако се и у историографији тог периода на једном књижевном, али и идеолошком нивоу, сукобљавају не само владари, већ друштвене и политичке струје којима су припадали творци ових списа.

Три великана византијске историографије су у својим делима, хронолошки следећи један другог, овековечили догађаје из византијске историје царства Комнина (Хонијат), Ласкариса (Хонијат и Акрополит) и увела читаоце у царство Палеолога (Акрополит и Пахимер). Између њих стоји и спис Теодора Скутариота који понавља и на неким местима преобликује и мења исказ једног од својих главних извора за историју XIII века, Георгија Акрополита.⁵¹ Иако се овом приликом не бисмо посебно задржавали на историјском делу Никите Хонијата, његов спис *Χρονική διήγησις*, који започиње владавином Јована II Комнина и завршава се неколико година после пада Цариграда под латинску власт, тачније 1206. године, треба поменути јер садржи важне податке о консолидацији византијског племства у Малој Азији после великог преврата из 1204. године и почецима Никејске царевине. Један од последњих интелектуалаца царства Комнина, Хонијат је наставио свој интелектуални рад на двору нових византијских царева из династије Ласкарис. На том двору су настала и похвална слова упућена цару Теодору I Ласкарису, са којим је започела фаза обнове и постепеног јачања Царства.

⁵¹ Поред Акрополита, Скутариот се служио и делом Никите Хонијата, о чему сведочи и постојање рукописа Хонијатовог списа у његовом поседу. В. *Simpson*, *Niketas Choniates*, 114–117. За Скутариотово коришћење Акрополита в. *Macrides*, *The History*, 65–71.

Дело Георгија Акрополита *Χρονικὴ σύγγραφη*, настало вероватно у току 60-их година XIII века, садржи детаљнији али веома пристрасан приказ догађаја у Никејском царству са акцентом на војној и политичкој историји.⁵² Припадник аристократске породице, Акрополит је рођен у Цариграду, највероватније око 1217. године.⁵³ Пишчев друштвени и политички ангажман започет је у престоници „Царства у егзилу”, Никеји, на двору и у служби цара Јована III Ватаца. Осим службе и каријере, Георгије Акрополит је и своје високо образовање стекао захваљујући цару Јовану Ватацу, који га је, заједно са неколицином његових вршњака и будућих царских службеника, дао у школу Нићифора Влемида и Теодора Хексаптерига.⁵⁴ Акрополиту је касније било поверено и образовање престолонаследника, цара Теодора II Ласкариса (1254–1258). Дobar однос ученика и учитеља, посведочен у преписци двојице интелектуалаца,⁵⁵ нарушен је по доласку Теодора Ласкариса на власт и услед цареве болести, о чему нас такође обавештава Акрополит.⁵⁶ Даљи ангажман и успон у каријери започетој под Ласкарисима, Акрополит је наставио као велики логотет и под Михаилом VIII Палеологом (1259–1282) са којим је био у родбинским везама преко своје супруге Евдокије, цареве рођаке.⁵⁷ Као царевом великом логотету било му је наложено и путовање у Лион где је 1274. године ставио потпис на документ којим је проглашена унија цркава. Уследило је и обрачунавање са арсенитима, присталицама патријарха Арсенија и жестоких противницима политике Михаила Палеолога, у чему је Георгије Акрополит такође имао важног удела.⁵⁸ Велики логотет Михаила VIII преминуо је исте, 1282. године, када и цар којем је служио близу тридесет година.⁵⁹

Из констатације самог Михаила VIII да ће о томе како су његови преци старање о напретку породице ставили на друго место у односу на старање о стицању вечног живота „читалац бити обавештен кроз дискурсе и књиге састављене од стране учених“,⁶⁰ могло би се наслутити да је сам цар наложио свом великом логотету да напише историју његове владавине. Акрополитова историја одликује се негативним

⁵² *Hunger, Literatur*, 442–446. О времену настанка списка cf. *Macrides, History*, 31–34.

⁵³ *Macrides, History*, 6, n. 13; PLP no. 518; ODB, 49.

⁵⁴ *Macrides, History*, 8–9.

⁵⁵ *Theodori Ducae Lascaris Epistuale*.

⁵⁶ Добро је позната епизода из Акрополитовог дела у којој се описује како је Теодор II Ласкарис, приликом једног излива беса, дао да се велики логотет ишиба, *Acrop. I*, 130. 29–131. 22; *Macrides, History*, 307.

⁵⁷ Претпоставља се да је Акрополит титулу великог логотета добио још 1255. године од цара Теодора II Ласкариса, *Macrides, History*, 22–23. Степен сродства Евдокије и Михаила Палеолога у науци још није утврђен, *Macrides, History*, 18.

⁵⁸ *Macrides, History*, 14–16; *Pach. II*, 409. 26–411. 2.

⁵⁹ *Macrides, History*, 16.

⁶⁰ *Michaelis Palaeologi de vita sua*, 449; *BMFD*, 1242.

описом царева из династије Ласкарис док је позитивни јунак, те тиме и један од главних ликова списа, Михаило VIII Палеолог. Место најнегативнијег јунака Акрополитовог дела припало је цару Теодору II Ласкарису, што због личног пишевог анимозитета према сину и наследнику Јована III Ватаца,⁶¹ што због чињенице да је писац оваквом представом Ласкариса желео још више да истакне позитивност карактера и врлине Михаила VIII за време чије владавине је, у Цариграду, овај историјски спис настајао. Важно је напоменути да се Акрополитово дело нагло прекида и да говори пре свега о Михаиловом успону и доласку на престо, као и о прве три године његове владавине, дакле о годинама 1259–1261. О познијим догађајима Акрополит, иако сведок али и директан учесник, не даје никакве информације. О разлозима због којих је дошло до, како нама данас изгледа, наглог прекида списа може се само спекулисати. Не би требало, међутим, сасвим искључити могућност да је дело великог логотета имало нама данас непознат наставак, пошто се зна да је део његових списа спаљен на сабору у Влахерни 1283. године.⁶² Тада је могао бити спаљен и онај део *Историје* који се тичао познијих година владавине Михаила Палеолога, пре свега преговора вођених око и након склапања Лионске уније 1274. године.⁶³ Чињеница је, међутим, да је „грех“ Михаила Палеолога, почињен на самом почетку његове владавине (ослепљивање и склањање сина и наследника Теодора II, Јована IV Ласкариса, са престола), из списа потпуно изостављен док је главна и основна тема – поновни успон Царства под Михаилом VIII Палеологом – овековечена у делу великог логотета, чиме је заправо направљена противтежа Хонијатовој историји и његовој приповести о паду Царства и декаденцији његових владара и житеља.

Хроника Теодора Скутариота,⁶⁴ на коју се овом приликом треба осврнути, важан је извор за проучавање византијског XIII столећа, с обзиром на то да се у значајним цртама разликује од свог основног извора за поменути период, историјског списа Георгија Акрополита. Иако је реч о хроници која као полазну тачку има годину стварања света и описује догађаје до 1261. године, било је логично и сасвим уместо да се овом делу поклони више пажње управо због чињенице да је приказ главних актера списа битно различит у односу на представу коју нам о њима даје Георгије Акрополит у својој *Историји*. Позитивне оцене изнете на рачун сина Јована III Ватаца, похвала

⁶¹ *Macrides, History*, 29–34, 39–41.

⁶² О овоме нас детаљно извештава историчар Георгије Пахимер, *Рач. III*, 35–37.

⁶³ О историјату и догматским питањима која су пратила склапање уније у том периоду значајне забелешке је оставио отац Теодора Метохита, Георгије Метохит у својој *Metochites, Dogmatic History*.

⁶⁴ Ἀωνίου συνόψις χρονική; Новије издање дела Скутариотовог текста, *Theodori Scutariotae Chronica*.

упућена Теодору II на самом крају описа његове владавине,⁶⁵ као и изостављање прекомерног величања дела првог Палеолога сведоче о ауторској припадности про-Ласкариској страни.⁶⁶

О личности самог Теодора Скутариота не зна се много.⁶⁷ На првом месту треба поменути и озбиљне сумње у његово ауторство *Хронике*, која се појавила као анонимна, а коју је, на основу забелешке на кодексу Marcianus gr. 407, у оквиру ког је рукопис пронађен, Аугуст Хајзенберг приписао Теодору Скутариоту, митрополиту Кизика. Озбиљне сумње у Скутариотово ауторство изнео је Александар Каждан, указавши на чињеницу да ова белешка пре указује на Скутариотово поседовање, а не нужно и на ауторство текста.⁶⁸ Даљим истраживањима дошло се до закључка да Скутариот јесте састављач поменуте *Хронике*, иако се у одређеним научним круговима још увек задржала сумња у његово ауторство.⁶⁹ Из тог разлога се и даље са опрезом мора приступати сваком закључку везаном за *Хронику* и њеног аутора. Уколико се претпостави да је Теодор Скутариот ипак аутор дела, важно је знати да је припадао кругу блиском патријарху Арсенију Ауторијану што му је омогућило и лично познанство са царем Теодором II, што он у свом спису бележи.⁷⁰ Свој успон у црквеној хијерархији, међутим, Скутариот је дуговао Михаилу Палеологу, који га је поставио за дикеофилакса, а након што је Скутариот потписао прихватање уније 1277. године, врло брзо је постављен за митрополита Кизика. С те позиције је смењен 1283. године по доласку новог цара Андроника II, када је, како се може претпоставити и могао почети са писањем *Хронике*. Чињеница да је управо у време Михаила Палеолога Скутариот напредовао на друштвеној лествици није морала нужно искључивати његове симпатије за породицу Ласкарис, поготову ако би се узело да је *Хронику* писао после своје смене са позиције митрополита.⁷¹ Занимљиво би било пажњу усредсредити и на готово идентичан текст *Хронике* са Акрополитовим текстом, с обзиром на већ поменуте

⁶⁵ На похвалу Теодора II Ласкариса наилазимо и у делу Ефрема из Еноса, за кога се зна да му је главни извор био историјски спис Георгија Акрополита, *Ephraem Aenii*, 327. 9295–328. 9305. О Ефрему из Еноса cf. ODB, 708.

⁶⁶ О сличности између *Хронике* и *Говора* посвећеног патријарху Арсенију, нађеног међу списима митрополита Селимврије, Филотеја, cf. *Macrides*, *History*, 69; *Macrides*, *Saints and Sainthood*, 77–78.

⁶⁷ ODB, 1912–1913.

⁶⁸ *Macrides*, *History*, 70, n. 432.

⁶⁹ За проблематику око ауторства *Хронике* в. *Tocci*, *Zu Genese und Kompositionsvorgang*, 551–569; *Zafeiris*, *Reappraisal*, 773–790; *Theodori Scutariotae Chronica*, 5–164; *Zafeiris*, *Issue of the authorship*, 253–263.

⁷⁰ *Ἀνωνύμου συνόψις χρονικῆς*, 549. 25–550. 16, 549. 28–30.

⁷¹ Р. Макридис не одбацује могућност Скутариотовог ауторства упркос чињеници да је управо за време Михаила Палеолога текао његов успон на друштвеној лествици, *Macrides*, *History*, 70. Не треба заборавити да су и многи други интелектуалци тог периода започели своју каријеру под Михаилом VIII и да су иступали као заговорници уније, да би, потом, са доласком Андроника II на власт и променом политичког курса, иступили као њени највећи противници (Григорије Кипарски, Нићифор Хумн).

разлике у начину приказивања чланова породице Ласкарис и Палеолог. Скутариотов спис ослобођен је стилских обележја карактеристичних за Акрополитову историју из чега се може закључити да је она била намењена широј читалачкој публици. Питање публике је стога посебно проблематично с обзиром на чињеницу да су Акрополит и Скутариот припадали двома међусобно врло супротстављеним струјама. Ипак, дело великог логотета које је приповедало о обнови Царства било је, због своје основне теме, погодно штиво, које је у рукама Теодора Скутариота било ослобођено оних места или макар ублажено у оноликој мери, у којој је могло бити прихватљиво и за подржаваоце породице Ласкарис и припаднике арсенитске струје.⁷²

Не треба оставити без помена ни хронику у стиховима Ефрема из Еноса, важну због формирања јединствене слике о историографским списима XIII и XIV столећа. Иако о самом аутору нема готово никаквих података, претпоставља се да је дело настало крајем XIII или у првој половини XIV века, у периоду када је дошло до поларизације византијског друштва на присталице Ласкариса и подржаваоце Палеолога. Ефремово дело, које обрађује период од владавине цара Калигуле до 1261. и тријумфалног уласка Михаила VIII у Цариград као своје главне изворе за познији период користи историјске списе Никите Хонијата и Георгија Акрополита.⁷³ Попут Скутариота и Ефрем даје позитивну слику породице Ласкарис.⁷⁴

Поред Скутариота и Ефрема, највећу разлику у приказу две владарске породице нуди историјски спис Георгија Пахимера, дајући сасвим другачију слику Михаила VIII и откривајући детаље његове владе на које не наилазимо у спису великог логотета. Савремена наука не располаже великим бројем података везаним за личност протекдика и дикофилакса Георгија Пахимера. Познато је да је рођен у Никеји највероватније око 1242. године и да су му родитељи били Цариграђани.⁷⁵ Двојица браће Пахимер, Јован и Михаило, вероватно су били у сродству са историчарем, али се о њиховој рођачкој вези не може ништа прецизније рећи.⁷⁶ Једина личност о којој Пахимер даје мало више података јесте његов рођак Теофилакт, секретар протовестијара Георгија Музалона, који је страдао приликом масакра у манастиру

⁷² О арсенитима као посебној политичкој "странци" *Tudorie*, *Le schism arsénite*, 133–175.

⁷³ О Ефремовом коришћењу Хонијата в. *Simpson*, *Niketas Choniates*, 117–119.

⁷⁴ О Ефрему и његовом делу в. *Hunger*, *Hochsprachliche profane Literatur*, 478–480.

⁷⁵ *Λαμπάκης*, *Γεώργιος Παχίμερες*, 23, п. 10; ODB, 1550; PLP no. 22186.

⁷⁶ *Λαμπάκης*, *Γεώργιος Παχίμερες*, 22, п. 5. О Јовану и Михаилу Пахимеру cf. PLP nos. 22187, 22188. За њих се верује да су били стричеви Георгија Инеотиса (PLP no. 21026), ученика Теодора Метохита, што је чињеница која завређује пажњу јер би могла указивати на блискост историчара Пахимера и његовог „наследника по перу”, Нићифора Григоре.

Сосандра, 1258. године.⁷⁷ Пахимер је био ученик Георгија Акрополита и пријатељ будућих патријараха Григорија Кипарског и Јована Века, као и александријског патријарха Атанасија и песника Манојла Фила. Потписник је томоса састављеног против Латина 1273. године од стране монаха Јова Јасита,⁷⁸ али је касније, попут Скутариота, морао потписати и прихватање уније. Као припадник Цркве и круга блиском Андронику II био је сведок и учесник у догађајима везаним за арсенитско питање.

По свој прилици један од најважнијих производа његовог вишегодишњег стваралаштва, Пахимеров историјски спис *Συγγραφικαὶ ἱστορίαι*, настао је 90-их година XIII века, у периоду када оснивач династије Палеолог више није био жив и када је на престолу седео његов син и наследник цар Андроник II.⁷⁹ У његовој *Историји*, коју чини тринаест књига, описани су догађаји од, грубо узевши, 1258/9. до 1308. године. Дајући приказ догађаја из угла различитог од оног из ког је писао Акрополит, Пахимер је Михаилову владавину, описану у шест књига, представио као постепени пад и слабљење тешко успостављене моћи Царства из времена династије Ласкарис. Историчар је, с друге стране, пун речи хвале за Ласкарисе, наводећи да је њихово време била епоха просперитета и економске стабилности Царства. Осим критике Михаиловог спољнополитичког курса формализоване у чињеници да је цар седиште Царства, а тиме и сам фокус спољне политике пребацио из источних провинција на Запад, Пахимеровом негативном приказу првог Палеолога свакако је доприносило и само време настанка његовог историјског списка. Владавина Андроника II, те самим тим и литерарна заоставштина тог период као заједничку тачку имале су истицање богоизабраности и легитимитета новог владара (тиме и династије Палеолог), као и његове правоверне политике. Ово се најбоље огледа у чињеници да се управо у време Андроникове владавине пише *Црквена историја* посвећена цару,⁸⁰ чији је аутор био Нићифор Калист Ксантопул, пријатељ царевог најближег сарадника, великог логотета Теодора Метохита.⁸¹ Сама појава Ксантопулове *Црквене историје* у време владавине Андроника II када настаје и Пахимеров спис, периоду у којем је дошло до смиривања великог црквеног спора – арсенитске шизме започете још на самом почетку владавине

⁷⁷ Ραχ. I, 85. 14–16.

⁷⁸ Λαμπάκης, Γεώργιος Παχόμερες, 25; Ραχ. II, 487. 13–14.

⁷⁹ Λαμπάκης, Γεώργιος Παχόμερες, 42–44.

⁸⁰ Winkelmann, Zur Bedeutung, 439–447; Panteghini, "Kirchengeschichte", 248–266. У припреми је ново издање текста *Црквене историје*, које приређују А. Бергер и В. Зерван.

⁸¹ Cunningham, Featherstone, Georgiopolou, Metochites's Poem to Nikephoros Kallistos Xanthopoulos, 100–116.

Михаила VIII – важна је у културном и идеолошком смислу. Потреба да се покаже правоверност владара, његова брига за Цркву и православље, посебно из разлога што је требало раскрстити са верском политиком Михаила Палеолога и Лионском унијом склопљеном 1274. године и показати да се са таквим курсем званично прекида, дала је довољно елемената писцу *Црквене историје* да од цара Андроника створи новог Константина.⁸² Дакле, скидање одговорности за тешке „грехе” Михаила VIII са Андроника II Палеолога била је једна од основних преокупација коју је отац оставио своме сину у наслеђе. У тој светлости и у том контексту би се могао посматрати и Пахимеров историјски спис.

Јован Кантакузин,⁸³ *аристократа, државник, цар и монах*, својим политичким и књижевним⁸⁴ деловањем обележио је готово читав византијски XIV век. У том смислу, чини се да је и данас актуелна дилема да ли је својом политичком и државничком делатношћу представљао позитивну или негативну појаву у византијској историји.⁸⁵ Рођен је вероватно око 1295. године⁸⁶ и био је у сродству са династијом Палеолога. Знамо, наиме, да је његова мајка Теодора Палеологина Ангелина Кантакузина, како то бележи сам Кантакузин, била θεία цара Андроника III.⁸⁷ На исти начин је поменута и у повељи којом је 1338. године манастиру Кутлумуш на Светој Гори даровала неке поседе у околини Сера.⁸⁸ Иако већина истраживача сматра да је преко мајке или, пак, баке, Теодоте Тарханиотисе Главене⁸⁹ била у сродству са родом Тарханиота,⁹⁰ изнели бисмо претпоставку да је заправо била унука⁹¹ или, вероватније, праунука Марије/Марте, сестре Михаила VIII и великог доместика Нићифора Тарханиота, како је то, ако је веровати постојећем издању Кантакузинове *Историје*, забележио на једном

⁸² Убацити где се то казује баш у Црквеној историји, где се Андроник пореди са Константином. О владарима из династије Палеолога као Новим Константинима в. *R. Macrides, The New Constantine and the New Constantinople – 1261?, BMGS 6 (1980) 13–41; Eadem, From the Komnenoi to the Palaiologoi: Imperial models in decline, New Constantines. The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium 4th–13th Centuries, ed. P. Magdalino, Aldershot 1994, 269–282; Павловић, Слика Константина Великог, 103–115.*

⁸³ PLP no. 10973; *Nicol, Kantakouzenos, 35–103; Weiss, Joannes Kantakuzenos.*

⁸⁴ Кантакузинова литерарна делатност није исцрпљена његовом волуминозном *Историјом*. Сачуване су његове многобројне теолошке расправе, парафраза Аристотелове *Никомахове Етике*, црквене химне (cf. *Nicol, Kantakouzenos, 98–100; Johannes Kantakuzenos, Geschichte, 12–14*). О вези између списа о церемонијама Псеудо–Кодина и Јована Кантакузина cf. *Macrides, Munitiz, Angelov, Pseudo-Kodinos, 1–17*, где аутори одбацују његов директан утицај на Псеудо–Кодинов спис било као саветника било као наручиоца дела.

⁸⁵ *Максимовић, Политичка улога, 127.*

⁸⁶ *Nicol, Kantakouzenos, 35.*

⁸⁷ PLP no. 10942.

⁸⁸ *Actes de Kutlumus, 82–85.*

⁸⁹ PLP no. 4207.

⁹⁰ *Papadopoulos, Versuch, no. 26; Nicol, Kantakouzenos, 30–33.*

⁹¹ Ову тезу већ је изнео *Tinnefeld., Kaiser Johannes VI., 201–208.*

месту њен син.⁹² Иако би то сугерисало даље сродство са последњом византијском царском династијом, вероватно подједнако та чињеница, али и Кантакузинов упорни труд, главни узрок настанка његовог историјског списа, да одбаци оптужбе да је узурпатор царског престола и покаже континуитет са претходним ромејским владарима, давали су му за право да се назива истовремено Анђелом⁹³ Комнином Палеологом Кантакузином.⁹⁴ Његов политички успон започиње у време грађанског рата 1321–28. године, када се као близак пријатељ Андроника III ставља на страну младог цара. Као велики доместик 1341. године долази у сукоб са регентством Ане Савојске, Алексија Апокавка и Јована XIV Калеке у име малолетног Јована V и из овог грађанског рата 1347. године излази као победник пошто је заузео царски престо као Јован VI. Приморан је, међутим, да абдицира 1354. године, те се замонашио под именом Јоасаф.⁹⁵ Кантакузинова политичка делатност није окончана његовом абдикацијом. Све до своје смрти у Мистри, 15. јуна 1383. године, он је уживао велики углед и утицао на политичке одлуке у Царству.⁹⁶

Кантакузинови мемоари, под називом *Историја*, посвећени су догађајима који су се збили између 1320. и 1356, односно 1363. године.⁹⁷ Будући да он у свом спису третира период који је пре њега описао Григора, треба скренути пажњу на чињеницу да би два дела, поред тога што једно друго допуњују важним подацима, требало посматрати као својеврсни дијалог два писца – Григоре који, разуме се, приказује ствари из свог угла, и Кантакузина који пише одговор на Григорино писаније, не пропуштајући да понекад директно нападне свог „противника по перу“.⁹⁸ Увод Кантакузиновом спису су два писма која размењују двојица пријатеља – Нил Кавасила и Христодул. Иза овог другог крије се сам Кантакузин. Овакав уметнички оквир дао је цару–писцу могућност да од самог почетка дела похвално говори о себи, кријући се иза Кавасилиног измишљеног коресподента и пишући у трећем лицу. У другом, значајнијем писму аутор нам открива мотиве који су га нагнали да забележи приповест о догађајима из свог угла, стављајући у први план трагање за истином чему посебну димензију веродостојности даје његова позиција писца као учесника у догађајима.

⁹² Cant. II, 222–223. Детаљније уп. *Николић, Павловић*, Михаило VIII (у штампи).

⁹³ Сродство са породицом Анђела Кантакузин наглашава чињеницом да је његов ујак (θεῖος) Анђео био велики стратопедарх (Cant. I, 334).

⁹⁴ Cant. III, 94

⁹⁵ Детаљније о грађанским ратовима 1321–28. и 1341–47. године cf. *Bosch*, Andronikos III.; *Laiou*, Andronicus II; *Радић*, Јован V.

⁹⁶ *Максимовић*, Политичка улога, 121–193.

⁹⁷ *Hunger*, Hochsprachliche profane Literatur, 465–476; *Kazhdan*, Histoire de Cantacuzène, 279–335.

⁹⁸ *Dräseke*, Kantakouzenos' Urteil, 106–127.

Попут Јулија Цезара, Кантакузин се, у настојању да оправда своју улогу у догађајима које бележи и скине одговорност са себе за две главне оптужбе – покушај узурпације престола и довођење Османлија на Балкан – у читавом делу непрестано позива на истину,⁹⁹ што је аутоматски требало да баца сенку сумње у истинитост исказа Нићифора Григоре у његовој *Ромејској историји*.

Осветљавајући у основним цртама личности аутора који су својим списима обележили два века византијске историографије и наводећи основне податке о њиховим делима настојало се да се да један сажет историографски преглед периода у којем је настао историјски спис Нићифора Григоре. Особености његовог дела, основна обележја и пишчеве тенденције свакако се морају анализирати како посебно, тако и у односу на поменута дела са којима је *Ромејска историја* обележила историографско стваралаштво „ренесансе Палеолога”.

⁹⁹ *Hunger, Hochsprachliche profane Literatur*, 467, 469.

Φίλα Νικηφόρε μοι κεφαλά, τὸν ἔγωγ' εἴραμαι κατ' ἄρ ἐμᾶς σοφίης, ἥτις ποτ' ἂν ἔη, λιπέσθαι ἐξ ἄρα διάδοχον....σοὶ γοῦν τάδ' ἐπιτέλλομ' ἅ μοι δοκέει βέλτιστα ἀμφὶ τ' ἐμῶν βιβλίων ἀμφὶ τε σουφίας αὐτῆς ἧς ἐμέθεν μάλα σύ γ' εὖχεται δὴ τυχέμεν αὐτοῦ, Theodore Metochites, Two Poems, 28. 1–3, 10–13.

1. СТРУКТУРА И НАСТАНАК *РОМЕЈСКЕ ИСТОРИЈЕ*

1.1. Нићифор Григора и стварање *Ромејске историје*

Писац *Ромејске историје* рођен је око 1294. године у Хераклеји Понтској, на обали Црног мора.¹⁰⁰ Његов ујак Јован, митрополит поменутог града, био је заслужан за одгој и основно образовање свог сестрића који је рано остао без родитеља.¹⁰¹ Након неколико година, око 1315., митрополит Јован је сестрића послао у Цариград како би он код ујаковог пријатеља, тадашњег патријарха Јована Глике, наставио своје даље школовање.¹⁰² Оно се највероватније одвијало у патријаршијској школи престонице Царства, у којој је ранијих година подучавао Георгије Пахимер.¹⁰³ Григора је у својој *Ромејској историји* забележио да је патријарх Глика био један од најобразованијих људи тог времена, те да је сам имао срећу да од њега учи. Историчар је тада, како нас обавештава, имао дванаест година и био је жедан знања.¹⁰⁴ По завршетку студија граматике и реторике Григора је наставио са студијама философије, а онда и астрономије код великог логотета, Теодора Метохита. Иако ни о овоме не постоје званични подаци, могло би се наслутити да су се Григорине студије код Метохита одвијале у школи која је постојала при двору Андроника II,¹⁰⁵ коју је похађао и Григорије Палама, у почетку историчарев пријатељ, а касније његов љути противник.¹⁰⁶ Међутим, „огњиште” културног струјања тих година био је обновљени манастир

¹⁰⁰ *Greco*, Geburtsjahr, 60; *Beyer*, Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras, 127–130.

¹⁰¹ О ујаку Јовану Григора пише са пуно пијетета како у *Ромејској историји*, тако и у његовој биографији коју је лично саставио, cf. *Laurent*, Personalité de Jean, 297–315; *Laurent*, *Vie de Jean*, 3–63.

¹⁰² О животу митрополита Хераклеје в. *Laurent*, Personalité de Jean, 297–315; *Constantinides*, Higher education, 98–99. У „биографији” свог ујака Григора саопштава да је Јован био вољен од стране обојице царева (ἐταίνοῦμενος ἢν ἐκεῖνος τοῖς βασιλεῦσι καὶ ἀγαπώμενος), Михаила VIII и Андроника II, а знајемо да је и он једно време боравио на двору Палеолога и да је био врло близак царици Теодори. Због своје антиунионистичких царева, Јован је морао да проведе време у изгнанству, *Laurent*, *Vie de Jean*, 37–46.

¹⁰³ *Constantinides*, Higher education, 59–60.

¹⁰⁴ *Greg. I*, 270. 20–271. 2. Патријархову смрт, за чији тестамент Григора је саставио и уводни део, као и смрт свог ујака, Григора ће пропатити у својој *Ромејској историји* посебно емотивним речима, *Greg. I*, 289. 1–292. 11; 429. 7–430. 3.

¹⁰⁵ О постојању те школе сведоче и писма Теодора Хиртакина, који је и сам био један од њених предавача, *Constantinides*, Higher education, 94.

¹⁰⁶ *Meyendorff*, 46–48; *Beyer*, *Antirrhetika I*, 30; *Fryde*, *Palaiologan Renaissance*, 322.

Христа у Хори, који је, захваљујући финансијама али и интелектуалном прегалаштву Теодора Метохита постао једна од највећих библиотека у Царству, али и важан скрипторијум.¹⁰⁷ Жива преписивачка активност довела је до настанка великог броја рукописа како дела античких писаца, тако и, пре свега, списа самог Теодора Метохита.¹⁰⁸ Анализом рукописа утврђено је да је у Хори, поред Григоре, на њиховој продукцији радио и знатан број других до сада неидентификованих личности.¹⁰⁹ Тако је Теодор Метохит свог омиљеног ученика прогласио за „наследника своје мудрости” и завештао му, у форми песме, својеврсног духовног тестаментa, своју огромну библиотеку.¹¹⁰

О свом учитељу, Григора се у *Ромејској историји* изражава у највећим епитетима. Историчар наводи да је тада најмоћнији човек до цара био Теодор Метохит. Василевс је радио све оно што је тај човек желео, а Метохиту је припала и особита част да своју ћерку, Ирину, уда за царевог брата и сина Константина Порфирогенита, паниперсеста Јована, који је одрастао на двору Андроника II. Теодор Метохит је све надилазио умом, образовањем и памећу и био је ходајућа библиотека. Са њим у друштву, подвлачи Григора, никоме нису биле потребне књиге, а на сва питања логотет је са лакоћом давао одговарајуће одговоре. Ипак, признаје Григора, једино му се могло замерити по питању стила, будући да га није хтео прилагодити ниједном од познатих говорника и учењака. У томе је био самосталан (αὐτόνομος) што је помало паралао уши онима који су га слушали. Метохит је био подједнако предан државним и политичким стварима и књижевном стваралаштву.¹¹¹

Као Метохитов ученик, Григора је, око 1321. године, са својих 27 година, ушао у интелектуални круг окупљен око цара Андроника II. Млади Григора се тада, као што је било уобичајено, василевсу препоручио похвалним говорима које је за њега саставио,¹¹² као и списом посвећеним рачунању Ускрса.¹¹³ Као и о патријарху Глики и ученом Теодору Метохиту, Григора је и о свом уласку у литерарне кругове престонице оставио

¹⁰⁷ Ševčenko, *Observations*, 279–288; *Idem*, *Theodore Metochites*, 19–91; *Фонкич*, О библиотеке Хоры, 39–42; *Pérez Martín*, *Scriptorium de Cora*, 209–213; *Bianconi*, *Biblioteca di Cora*, 391–438. Директну потврду за постојање скрипторијума представља писмо Максима Плануда протовестијару Теодору Музалону, а претпоставља се да је постојао и каталог књига, *Mazzuchi*, *Leggere i classici*, 206–207.

¹⁰⁸ Чини се да се пред своју смрт Метохит припремао да поново изда своја дела, што је вероватно касније довршио Григора, *Ševčenko*, *Observations*, 281–282.

¹⁰⁹ *Pérez Martín*, *Scriptorium de Cora*, 222.

¹¹⁰ *Theodore Metochites*, *Two Poems*, 14–45.

¹¹¹ *Greg. I*, 271. 2–273. 5.

¹¹² *Nicephori Gregorae ad imperatorem Andronicum*, 497–519; *Радошевић*, Похвална слова, 61–83; *Greg. I*, 328. 9–339. 20.

¹¹³ *Greg. I*, 364. 3–372. 19.

забелешке, у форми аутобиографских упадица, на страницама свог историјског списка.¹¹⁴

У годинама када је текло Григорино бављење на двору старог цара и када је у току био грађански рат 1321–1328, у Царству је трајала и интелектуална полемика између Нићифора Хумна, Андрониковог некадашњег месазона и Теодора Метохита, тадашњег царевог првог министра. Полемика се превасходно базирала на сукобу по питању књижевног стила, затим философским питањима везаних за разлике које су постојале између два велика ума античке грчке философије, Платона и Аристотела, као и по питању астрономије, дисциплине којом је Метохит овладао у својим 40-им годинама живота.¹¹⁵ У основи полемике, међутим, лежало је старо непријатељство Хумна и Метохита, кога је овај други заменио на високој позицији месазона. Важне интелектуалне расправе које су се тих година у Царству водиле, морале су утицати и на образовање Нићифора Григоре и формирање његових филофоских начела. Као што је познато, Метохит је свом ученику пренео сва дотадашња знања из области астрономије, иако у почетку невољно,¹¹⁶ а свог наследника је саветовао да изучава пре свега Аристотела и проучава сва његова дела.¹¹⁷ Међутим, упркос саветима учитеља, на Григору ће особити утицај оставити Платон, што ће бити видно не само у његовим философским, него и теолошким трактатима.¹¹⁸

У току грађанског рата, Григора је обилато радио на свом књижевном стваралаштву, али и подучавању млађих нараштаја међу којима су се налазила и деца Теодора Метохита, Ирина и Нићифор. Историчар је ређе обављао конкретне државне послове. Тако је 1322. године одбио понуђену позицију хартофилакса Свете Софије, изговарајући се младим годинама и жељом да се даље образује, али је 1326. године морао да путује у Србију, како би са српског двора вратио Ирину Метохит, ташту српског краља Стефана Дечанског.¹¹⁹

Двадесете године XIV столећа биле су пресудне године за образовање Нићифора Григоре. Упркос грађанском рату, у Царству је, као што је већ наглашено, владала повољна културна клима за интелектуални развој младог човека жељног знања. Нема

¹¹⁴ Greg. I, 327. 10–328. 9.

¹¹⁵ Ševčenko, Polemique, 51–166.

¹¹⁶ Greg. I, 309. 4–6.

¹¹⁷ Metochites, Two Poems,

¹¹⁸ То се посебно види у његова два дијалога *Флоренције или о мудрости* и *Филоматис или о онима који су дрски*, насталим између 1331. и 1337. године, Niceforo Gregora, Firenze, 29; Beyer, Antirhetika I, 43. Исто, у свом коментару на Синесијев превод Цицероновог дела, утицај Аристотела на Григорино тумачење снова је више него очигледан, док се у самој *Ромејској историји* њихово тумачење више приближава Платоновим становиштима, Greg. III, 447. 18–448. 13.

¹¹⁹ Greg. I, 374. 19–384. 2.

сумње да је на Григору у највећој мери утицао његов учитељ, који је тих година и сам био врло плодотворан. Логотетови многобројни есеји о философији, државном уређењу и историји сакупљени су у збирку Ὑπομνηματισμοί καὶ σημειώσεις γνωμικαί, док је сва своја дотадашња знања о астрономији, велики логотет скупио у Στοιχεώσεις ἀστρονομική. За оваква волуминозна дела с правом би се могло рећи да су представљала праве енциклопедије, компендијуме знања.¹²⁰ Енциклопедијски карактер Метохитовог дела признавали су већ и његови савременици, као уосталом и Нићифор Григора, који га је прозвао светском ризницом читаве историје и знања (παγκόσμιον γὰρ ἐστὶ πᾶσης ἱστορίας καὶ μαθήσεως αὕτη ταμεῖον) као и тржницом мудрости (ἀγορὰ τῆς σοφίας).¹²¹ Осим тога, сам Метохит посебно је као свој узор истицао Плутархове биографије, али и његове *Moralia*, будући да је у овом античком писцу видео сакупљача свега што је пре њега до тада било написано.¹²² Према Метохиту, управо је било важно поседовати колективно искуство античких историчара, философа и ретора, јер су они пружали пример и водили кроз театар живота (τὸ τοῦ βίου θέατρον),¹²³ те је тако и дужност оних који су живели са дубоким знањем добијеним из историје да га пренесу другима, како не би задржали само за себе ствари које су у свакој прилици корисне, већ да би могли на тај начин да искажу љубав према људима.¹²⁴ Управо у томе Мајкл Федерсотун види разлог за састављање *Σημειώσεις γνωμικαί*,¹²⁵ а чини се да не би било погрешно закључити и саме *Ромејске историје*. Њен карактер и свеобухватност, дугачка предисторија која је претходила Григорином добу, неминовно указују на жељу аутора да од свог дела направи својеврстан компендијум историјског знања. Сам Метохит је у својим делима указивао на значај историје, што је свакако утицало на његовог ученика.¹²⁶ Иако сам није био писац историјског дела, чини се да је велики логотет својим књижевним, научним и професорским радом припремио тле за њен настанак. Да је оваква културна клима у Царству довела до писања *Ромејске историје* може се видети и у индицијама које указују да је Григора своје дело почео писати управо 1328/9. године.¹²⁷

¹²⁰ Featherstone, Metochites's *Seimeioseis Gnomikai*, 333–344. О значају Метохитовог дела о астрономији изразио се и Јован Хортазмен, Ševčenko, Polemique, 43–44, а сличан компендијум поседовао јем, чини се и Григорије Пахимер, Ibid, 45.

¹²¹ Nicephori Gregorae Epistulae, II, 80. 82–85.

¹²² Metochites, 71, 232. 10–19, 226. 17–228. 6, 240. 1–18.

¹²³ Ову фразу је у својим делима често користио и Григора.

¹²⁴ Ὑπομνηματισμοί, 734–740, 748.

¹²⁵ Featherstone, Metochites's *Seimeioseis Gnomikai*, 338. Какав је карактер тог „компендијума” требало да буде в. Featherstone, Metochites's *Seimeioseis Gnomikai*, 339–340.

¹²⁶ Ὑπομνηματισμοί, 734–750; Metochites on Philosophic Irony, 34–41.

¹²⁷ Beyer, Antirrhethika I, 34, nap. 2.

Ипак, није сасвим јасно да ли би се у Метохитовом и Григорином раду могла тражити тенденција за енциклопедизмом која се јавила у епохи Палеолога, као што се за сада не може закључити ни да ли је постојао својеврсни програм који је могао имати за циљ не само сакупљање, већ и критику свих дотадашњих знања и достигнућа. Чињеница је, међутим, да је поред Метохита и Григоре постојао још један византијски учењак који је сам своје дело окарактерисао као енциклопедијско. У питању је био Јосиф Ракендит, или Јосиф Философ, који је био у врло тесним пријатељским везама како са великим логотетом, тако и са његовим учеником, а своју *Енциклопедију* философ Јосиф саставио је око 1323.¹²⁸ Дакле, иако би се умногоме могло дискутовати о хуманизму Теодора Метохита,¹²⁹ могло би се закључити да су његови интелектуални напори свакако били увод у *Ромејску историју* која је изашла из истог културног миљеа са намером да пренесе знање, сачува од заборављања како славна, тако и неславна дела Ромеја и да у себи сачува све оно што је њен писац сакупио и што се налазило у делима његових претходника а што је сматрао вредним помена.

Сакупљање целовитог знања, поред чисте жеље за ерудицијом, била је свакако подстакнута и страхом од губитка истог, што се између осталог манифестује и у великој нетрпељивости према Латинима који су 1204. године, при освајању Цариграда, уништили али и однели огромне количине што материјалног, што „духовног” блага из Царства Ромеја. Стога су и напори царева из династије Ласкарис били усмерени ка обнављању образовних институција, повећања писмености и обнављању библиотека.¹³⁰ У годинама када је Царство враћено у Цариград, посебно су биле важне три библиотеке: библиотека манастира Акаталипта, у којој је једно време боравио Максим Плануд, патријаршијска библиотека, о којој се једно време старао Георгије Пахимер, као и највећа од свих, поменута библиотека манастира Христа у Хори.¹³¹ У њима су се, између осталог, чували рукописи античких писаца Херодота, Тукидида, Ксенофонта, Апијана, Плутарха, Диодора са Сицилије, Диона Касија, Платона, Аристотела, Клаудија Птолемеја, Страбона... Познато је, такође, да је Плануд своју библиотеку преселио у Хору, у којој је, по свему судећи, једно време и боравио.¹³² Нема сумње,

¹²⁸ Treu, *Philosoph Joseph*, 31–32; *Fryde, Palaeologan Renaissance*, 208–210, 217; *Featherstone, Metochites's Seimeioseis Gnomikai*, 338.

¹²⁹ *Beck, Theodoros Metochites; Hunger, Theodoros Metochites*, 4–19; *Beck, Besonderheiten*, 43–52; *Ševčenko, 19–91; De Vries-van der Velden, Théodore Métochite*.

¹³⁰ О овоме ће касније бити више говора.

¹³¹ Pérez Martín, *Scriptorium de Cora*, 208.

¹³² *Constantinides, Higher education*, 68–70; *Mazzuchi, Leggere i classici*, 165–218. Сарадњу међу копистима, као и потврде за прелазак Планудове библиотеке у посед учењака из Хоре посведочила је и рукописна анализа, *Mondrain, Planude*, 312–322; *Pérez Martín, Role of Maximos Planoudes*, 175–193; *Bianconi, Eracle e*

дакле, да је пред Григором стајао богат материјал потребан за припрему рада на *Ромејској историји*, што показује и велики број рукописа за које се утврдило да су припадале директно овом византијском полихистору.¹³³ Историчар их је у свом делу користио, посебно када је желео да направи поређење савремених учесника са јунацима из прошлости. Чини се, међутим, да су на Григорину концепцију и поимање историје, поред Тукидида, највише утицали Диодор са Сицилије и његова *Историјска библиотека*, као и Дион Касије, чије дело и носи назив *Римска историја*.¹³⁴ На структуру дела, утицале су пре свега Плутархове биографије, али и *Житије* Аполонија из Тијане.¹³⁵

Након завршетка грађанског рата прилике су биле врло неповољне по присталице Андроника старијег. Као и његов учитељ Метохит, тако је и Григора после пада Андроника II једно време био у немилости, док није постао активан на двору царевог унука, Андроника III Палеолога, захваљујући блискости и пријатељству са василевсовим великим доместиком, Јованом Кантакузином. Треба истаћи да је за Григору посебно потресна била 1332. година када су у року од месец дана, један за другим, преминули Андроник II и Теодор Метохит, чију је смрт историчар овековечио у два својим монодијама.¹³⁶ Своје литерарно стваралаштво Григора је наставио на двору новог цара коме се, као и претходном, препоручио писањем своја два философска трактата и говором против Латина,¹³⁷ утешног слова поводом смрти царице-мајке, Рите Марије, 1333. године, као и похвалног слова василевсу 1339. године.¹³⁸ Рад на *Ромејској историји* свакако се тих година наставио, а Григора је, према ономе што знамо из историјских извора, словио за једног од највећих учењака у Царству и био је особито поштован. То се види и из чињенице да је и Варлаам из Калабрије који је тих година имао врло живу распру са писцем *Ромејске историје*, исказао жаљење што Григора није могао, услед једног од честих напада мигрене, присуствовати седници сабора који се одржао почетком јуна 1341. на коме је Варлаам и

Iolaio, 521–558. Постоје и индиције, иако истраживачи нису сложено по овом питању, да је у Григорином поседу био и део библиотеке патријарха Фотија, *Mazzuchi, Leggere i classici*, 205.

¹³³ *Ševčenko, Some Autographs*, 435–450; *Lilla, Neue Handschrift*, 277–282; *Mazzuchi, Leggere i classici* 205–218; *Bianconi, Biblioteca di Cora*, 410–438.

¹³⁴ Због тога што је Диодор говорио о моралној важности историје као жанра и због његовог научног и компилативног метода, био је особито коришћен у византијско доба, *Cresci, POIKILIA*, 332–333.

¹³⁵ *Bianconi, Controversia*, 341.

¹³⁶ *Greg. I*, 465. 5–472. 6, 475. 1–481. 13.

¹³⁷ Познато је да је Григорије Акиндин написао похвалу у којој је честитао Григори због његовог антилатинског говора, *Beyer, Antirrhethika I*, 59.

¹³⁸ *Beyer, Antirrhethika I*, 94–96.

осуђен.¹³⁹ Други сабор, одржан 15. јуна исте године, након што се Андроник III упокојио, осудио је Григориног некадашњег пријатеља, Григорија Акиндина, због његових јеретичких учења и слагања са Варлаамом. Приметно је, међутим, да Григора, иако учесник диспута са Варлаамом, није учествовао у збивањима везаним за коначно разрачунавање са монахом из Калабрије и Григоријем Акиндином. Уосталом, покушај да не уђе у јавну распру када су теолошке ствари биле у питању, Григора није скривао, што је видно и из његових исказа у *Ромејској историји*. Ипак, у спору са Григоријем Паламом, Григора ће, и против своје воље, бити принуђен да учествује.

Године у којима је настајао први део *Ромејске историје*, 30-године XIV столећа, Палеолози су на царском престолу седели већ око 80 година и наступила је четврта генерација царева ове династије. Како историографија у већој или мањој мери огледа (врло често и вешто прикрива!) званичну државну политику и како је она често и врхунски исказ учености њених аутора, тако је и *Ромејска историја* осликавала не само Григорину, већ и читаву једну бурну епоху почев од великог преврата из 1204. године па све до краја пишчевог живота. У тим годинама је, поред тога што је настављен културни и књижевни полет, дошло и до једног успешнијег раздобља за политичку и војну историју Царства, када је оно у извесној мери повратило одређене територије које су му те, 1204. године, биле одузете и када је изгледало да ће Царство, иако у мањем обиму, обновити неке од пређашњих граница. Са друге стране, извесне територије, пре свега малоазијске провинције, у том периоду трајно су изгубљене.¹⁴⁰ Велике наде су, међутим, полагане у будућност и личност самога цара, што је и видно на страницама *Ромејске историје*, поготову када су два владара, Михаило VIII и Јован VI, у питању. Иако су 30-те године биле обележене одличним односима између Григоре и Кантакузина, што се уочава и на страницама *Ромејске историје*, 40-те године ће битно утицати на промену Григорине судбине, те у вези с тим и на промену карактера његовог дела и приказивања личности које су тада били главни јунаци његовог списка.

Пријатељство са Јованом Кантакузином, историчар је одржао и током његовог рата са регентством у Цариграду. Историчар је, међутим, и тада имао контакте са двором, будући да га је царица Ана Савојска у два наврата позвала да растумачи извесне философске и теолошке недоумице које су имале великих последица по Григорин даљи однос са двором Палеолога. Наиме, будући да се оба пута изразио врло неповољно по питању предсказања неког латинског астролога, царичиног саплеменика,

¹³⁹ Greg. I, 559. 3–9.

¹⁴⁰ Радић, Јован V, 70–114.

као и по питању учења Григорија Паламе, чије је пуштање из притвора 1346. године био царичин политички потез којим је желела да се додвори Јовану Кантакузину, Григори је претила опасност од протеривања из престонице.¹⁴¹ У то време, међутим, пада и његов рад на списима против Паламе, Григориним првим *Антиретики*.¹⁴²

Победа Јована Кантакузина у сукобу са регентством за Григору је значила потпуни пораз у диспуту са Паламом. Иако је имао извесне наде у то да ће Кантакузин напустити свој „савез” са Паламом, што се да уочити у неким његовим изјавама у *Ромејској историји*, Григора ће се ускоро наћи у отвореном сукобу са новим василевсом, Јованом VI. Мора се признати да су Кантакузини покушали да на своју страну придобију Григору тиме што су му 1350. године понудили и место патријарха, што је он одбио.¹⁴³ Наредне године, Григора је, сад већ монах,¹⁴⁴ на сабору у Влахерни, осуђен и затворен у манастир у коме је до тада иначе и обитавао.

Своју *Ромејску историју* Григора је наставио да пише и у заточеништву из којег је пуштен по доласку новог цара, Јована V Палеолога, на власт (1354–1391). Тих година састављао је и своје друге антијеретичке списе против Паламе.¹⁴⁵ О промени карактера дела на шта су утицале и измењене околности под којима је оно стварано, на овом месту неће бити говора. Довољно је истаћи да је стварање *Ромејске историје* текло готово до краја Григориног живота, дакле, све до 1361. године.¹⁴⁶ Тело писца *Ромејске историје* било је изложено тешком скрнављењу на улицама престонице, о чему је забелешку оставио Григорин поштовалац, Јован Кипарисиот.¹⁴⁷

Григорин историјско дело било је производ културне климе која је владала у Царству доба Палеолога. Сама чињеница да је историчар имао потребу да своје дело почне са 1204. годином, а не са 1320., о којој до тада у византијским историографским списима није било говора, говори у прилог „енциклопедијског” карактера његовог дела. Она је несумњиво била производ научних и књижевних достигнућа Ромеја, што се огледа кроз само образовање њеног аутора. Григорина *Историја* приповеда о свему ономе што је историчар намерио да опише и она је, као какав *λαλοῦσα φωνή*, како ју је историчар сам назвао, наставила да подучава и потоње генерације, што је уосталом

¹⁴¹ Greg. II, 772. 22–773. 2.

¹⁴² Beyer, Gregoras als Theologe, 171–188; *Idem*, Antirrhethika I, 111.

¹⁴³ Greg. II, 872. 10–14.

¹⁴⁴ Претпоставља се да се замонашио мало пре почетка прве седнице сабора, 27. маја 1351. године, Beyer, Chronologie, 139.

¹⁴⁵ Beyer, Chronologie, 147.

¹⁴⁶ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, 34.

¹⁴⁷ PG 152, 733, 736.

била сврха какву је својим књигама и знању стеченом у њима наменио и велики логотет, Теодор Метохит.

1.2. Композиција Григориног дела

Као једна од главних одлика *Ромејске историје* најчешће се наводи непостојање равномерне структуре која би се протезала кроз читаво дело. Иако тачна, ова констатација, међутим, заслужује извесне допуне. Јасно је, наиме, да је овакво стање ствари било условљено различитим периодима и измењеним околностима у којима је дело настајало, као и променом главног циља писања и настојања аутора да своје личне битке прилагоди делу које је стварао.¹⁴⁸ *Ромејска историја* имала је своју унапред замишљену полазну (пад Цариграда под власт Латина) али не и своју крајњу тачку. Дело се прекида констатацијом о пропадању византијског друштва и Цркве, што је давало за право не само Ромејима, већ и варварским народима да износе своје констатације о декадентности Царства.¹⁴⁹ Стога се и стиче утисак да је дело требало да се настави али да је аутора у томе прекинула смрт.

Као што је познато, *Ромејску историју* чини XXXVII књига. Ипак, у оквиру целокупног списка могле би се издвојити две целине које је аутор сам раздвојио писањем посебног, другог, увода у XII књигу његовог списка.¹⁵⁰ Овај увод чини прелаз са књига које се односе на излагање о догађајима од 1204–1341 године на оне који се односе на период 1341–1359. Треба одмах приметити да је део који обухвата време од другог грађанског рата до краја списка детаљније приказан, те стога природно броји више књига. То значи да је првих XI посвећено догађајима од пада Цариграда под власт Латина до смрти цара Андроника III. Иако, међутим, ово указује на раздвајање списка на догађаје који су се догодили пре ауторовог активног учешћа и оне који су од писца захтевали већи лични ангажман, у оквиру *Ромејске историје* врло јасно се, осим поменуте две, уочавају три веће хронолошко–тематске целине: 1) Предисторија и увод у главну тематику (1204–1341), 2) „Главно излагање” (1341–1351), 3) Спор око исихазма са Григоријем Паламом и царем Јованом VI Кантакузином (1351–1359). Свака од три поменуте целине садржи своје особености условљене временском дистанцом која је делила аутора од догађаја које је описивао те тиме и његовом личном уплетеношћу у дешавања, количином и врстом података који су му стајали на располагању, избором онога што је аутор желео

¹⁴⁸ *Krumbacher*, *Geschichte*, 95; *Guilland*, *Essai*, 237–240; *Hunger*, *Hochsprachliche profane Literatur*, 457.

¹⁴⁹ *Greg.* III, 517. 12–528. 11.

¹⁵⁰ *Greg.* II, 571. 1–576. 17.

да представи, као и односом према личностима које су били главни актери његовог списка. Све ово, међутим, Григорину *Историју* не чини ништа више личном од свих других које су се писале или које се и данас пишу. Ово је важно имати на уму када се говори о ауторској објективности, која је у неким случајевима врло индикативна и незанемарљива, док је у неким спорна и упитна.

Прва хронолошко–тематска целина односи се на почетак владавине Теодора I Ласкариса и завршава се смрћу цара Андроника III Палеолога. Чине је књиге I–XI. У вези са њеном композицијом требало би приметити да она није уједначена, иако је почетна замисао историчара највероватније била да сваком цару поклони по једну књигу. Утицај Плутарховог дела, али и *Житија Апологија из Тијане*, видан је у чињеници да се, макар на почетку, уочава биографска структура дела.¹⁵¹ Сваког цара (изузев Теодора II Ласкариса) аутор је на крају приказа његове владавине физички описао и окарактерисао.¹⁵² Композиција царских биографија, међутим, испоштована је једино у случају прва два владара, Теодора I Ласкариса и Јована III Ватаца. Већ са описом владавине Теодора II Ласкариса и успоном Михаила VIII Палеолога на власт композиција бива нарушена. Упркос томе, Григора остаје доследан физичким описима владара на крају приказа њихове *василије* и карактеризацији њиховог лика и дела, тако да се може рећи да је замишљена структура, грубо узевши, ипак сачувана све до XI књиге, која се завршава смрћу Андроника III. Тако прва књига одговара владавини првог Ласкариса, друга се бави његовим наследником, Јованом Ватацем, трећа је посвећена владавини Теодора II и успону Михаила Палеолога, док се четврта и пета односе на владавину првог цара из дома Палеолога. Књиге VI, VII, VIII и половина IX, посвећене су владавини цара Андроника II Палеолога, док се друга половина IX, X и XI књига баве владавином његовог унука и наследника, Андроника III. Из овога се да приметити да Григора није сваком цару посветио подједнако простора у свом делу, што је свакако било условљено његовим личним везама са владарима, као и временском блискошћу и личном инволвираношћу у дешавања која је описао. Приметно је да Григора сажето приказује догађаје из даље прошлости, дакле период који се односи на владавину династије Ласкарис, да би са доласком Михаила Палеолога, а посебно са почетком владавине његовог сина Андроника II, Григорина излагање постало много

¹⁵¹ О утицају ових дела на *Ромејску историју* сведоче и рукописи Плутархових биографија и поменутог Житија који су се налазили у склопу Григорине библиотеке, *Bianconi*, *Controversia*, 341.

¹⁵² Рукопис који је садржао Плутархове биографије налазио се у поседу Максима Плануда, па се претпоставља да је део његове библиотеке отишао у руке Теодора Метохита у манастиру Хору, где је касније Григора могао користити сачувану литературу. О везама између Плануда и Метохита в. *Constantinides*, *Higher Education*, 88.

деталније. Осим поменутих одлика, прва хронолошко–тематска целина угрубо се може поделити на два дела која су одвојена и мањим уводом у Григорину VIII књигу, у ком историчар истиче да прелази на излагање о првом грађанском рату међу Ромејима (1321–1328). Аутор тако наводи да почиње са приказивањем важнијих догађаја млађег датума, којима је уосталом и сам био сведок.¹⁵³ Оваква подела, дакле, била је условљена пишчевим личним учешћем у збивањима, а у вези са тим и са изворним материјалом који је користио. Наиме, за догађаје који су отпочели грађанским ратом Григора је постао главни извор података, док су то за раније периоде били историчари Георгије Акрополит и Георгије Пахимер. На овом месту треба приметити, иако ће томе у наредном поглављу бити посвећено више простора, да су и дела двојице великана византијске историографије својом структуром утицала на композицију *Ромејске историје*. То се пре свега огледа у целинама и структури појединачних књига које се односе на владавине Михаила VIII и Андроника II Палеолога. Иако је овим владарима посвећено неколико књига, свака од њих представља једну заокружену целину на чије је формирање, као што је напоменуто, утицао и след излагања у Акрополитовом и Пахимеровом спису. Наиме, Григорина трећа књига посвећена владавини Теодора II и успону Михаила Палеолога, завршава се управо битком у Пелагонији 1259. године и Михаиловим проглашењем за цара, чиме се завршава и прва књига историјског списка Георгија Пахимера.¹⁵⁴ Осим тога, вест о победи ромејских снага у Пелагонији представља и једно од последњих поглавља *Историје* Георгија Акрополита. Главну тему Григорине четврте књиге представља спор Михаила Палеолога и патријарха Арсенија, чему су посебно посвећене II, III и IV Пахимерова књига, док је питање уније црква обрађено у књизи V *Ромејске историје* и књигама V и VI Пахимеровог списка. Слично се може рећи и за књиге посвећене Андронику II. Григорина шеста прати прве четири Пахимерове књиге посвећене владавини Андроника старијег, док се књига VII *Ромејске историје* завршава описом догађаја који за десетак година надилазе Пахимерову нарацију. Упркос томе, у поменутој књизи, Григора је испратио последње три Пахимерове књиге посвећене владавини Андроника II. Ипак, Григора у основи не следи принцип по коме Акрополит и Пахимер ређају своје догађаје. Највећи утицај на Григору, у том смислу, кад је реч о његовим непосредним претходницима,¹⁵⁵ имао је Никита Хонијат, чије је дело конципирано на сличан начин.

¹⁵³ Greg. I, 283. 1–2.

¹⁵⁴ Greg. I, 73. 21–79. 21; Pach. I, 124–127.

¹⁵⁵ Овде се оставља по страни могућ утицај дела Михаила Псела, са чијим је опусом византијски полихистор такође био упознат.

Књиге VIII–XI односе се на грађански рат двојице Андроника и владавину Андроника III Палеолога. При томе су сукобу у држави Ромеја посвећена VIII и део IX, док су други део IX, X и XI књига посвећене млађем од двојице Андроника. Иако се, међутим, на први поглед чини да се у оквиру ових књига не уочава постојање посебне структуре, треба поменути да се и IX и XI књига завршавају смрћу цара, као и то да заправо књиге VIII и IX прате живот и судбину Андроника II, чија се смрт описује на крају IX књиге, иако стари василевс остаје без престола већ на половини овог дела *Историје*. Стога се X књига отвара монодијом посвећеном цару Андронику II и његовом логотету Теодору Метохиту, док се на самом крају XI књиге налази посмртно слово посвећено цару Андронику III. Овакву занимљиву, рекло би се „монодијску” структуру, диктирао је и избор Григорине нарације у том делу *Историје*, у коме пре свега преовлађују реторски састави историчара. Осим тога, оваква композиција последњих књига првог дела *Ромејске историје*, у којима се прелази на излагање о Григори савременим догађајима, могла би упућивати и на историчарево размишљање о прошлости и, у вези са тим, ишчекивање будућности. Смрт двојице Андроника могла је у пишчевим очима представљати крај једне епохе и почетак друге, за коју је Григора у неким тренуцима могао веровати да ће бити боља од оне која јој је претходила. То ће се видети у његовим констатацијама везаним за Јована VI Кантакузина, као и на местима у којима се историчар буде освртао на судбину Ромеја, о чему ће у даљем тексту бити посебно речи. Будући да оваква композиција није уочљива ни у једној другој књизи Григориног историјског списка, за књиге X и XI слободно се може констатовати да представљају врхунац Григориног литерарног прегнућа унутар *Ромејске историје*.

Иако замишљена да представља предисторију и увод у главни наратив, првој хронолошко–тематској целини посвећено је доста простора у односу на целокупну *Историју*. Наредна целина, која је и требало да представља главни наратив, међутим, добиће, у извесном смислу, споредно место у односу на оно што ће се развојем ситуације и стицајем околности наметнути као главна тема Григориног историјског дела.

Друга хронолошко–тематска целина, односи се на период грађанског рата великог доместика Јована Кантакузина са цариградским регентством и почетком владавине новог василевса, Јована VI Кантакузина. Ради се о књигама XII–XVII. У њима је највећа пажња посвећена политичкој ситуацији у Царству, како у току самог грађанског рата, тако и након уласка Јована VI у Цариград и почетка Григориног сукоба са Паламом. О

томе да овај део заиста представља посебну целину сведочи и рукописна традиција.¹⁵⁶ Као што је случај и са претходним делом, и у оквиру овог издвајају се два мања. Први се односи на књиге XII-XV у којима је описан сам ток грађанског рата. Књига XVI започиње приповешћу о царевом уласку у престоницу Ромеја, али се, међутим, не бави детаљно царевим мерама и спољно-политичким стварима. Она је, напротив, у највећој мери посвећена приповести о ауторовим настојањима да одврати Кантакузина од даљег савеза са Паламом, што уједно постаје Григорина главна преокупација. Последња књига друге хронолошко-тематске целине бави се детаљним излагањем о рату између две италијанске републике, Венеције и Ђенове, у који је увучена и Византија, али и почетком припрема за сабор одржан 1351. године у Цариграду, на коме је главни задатак Јована Кантакузина био да исихазам Григорија Паламе означи као правоверно учење Ортодоксне цркве и тиме стави тачку на унутрашње размирице које су претиле да имају далекосежне последице и по царева даље спољно-политичке планове. Управо је Григора, као што ће то на одговарајућем месту бити показано, настојао да покаже да је разлог краха спољне политике коју је водио Јован Кантакузин пре свега био условљен царевим опредељивањем за исихазам. У том смислу и том духу Григора је и саставио своју XVII књигу, будући да је на тај начин на сцену увео приповест о концилу 1351. године.

Трећа хронолошко-тематска целина односи се на период 1351–1359 године. Чине га књиге XVIII–XXXVII. Већ сам њихов број јасно указује на то шта је постала главна преокупација аутора, те тиме и једна од главних тема *Ромејске историје*. Полемика са Григоријем Паламом преовлађује у овом делу Григориног списа, иако историчар пажњу посвећује и политичким дешавањима која су се односила на рат Венеције и Ђенове, грађански рат између Јована V Палеолога и Јована VI Кантакузина, долазак младог цара на власт и у вези са тим, његово коначно разрачунавање са припадницима дома Кантакузин. У књигама посвећеним цариградском концилу (XVIII, XIX, XX и XXI) такође се уочава извесна структурална и тематска доследност. Аутор *Ромејске историје* је, тачније, део једне и четири целе књиге посветио догађају након чега је осуђен и затворен. Наиме, као што је напоменуто, Григора већ у делу своје XVII књиге започиње са приповешћу о сабору и наводи своје дијалоге са царем Јованом VI Кантакузином. Наредна књига посвећена је почетку седница маја месеца 1351. године и Кантакузиновом отварању сабора и излагању о правоверној догми. Књига XIX бави се Григориним одговором на царев говор и наводи до детаља пишчеву аргументацију и

¹⁵⁶ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, 10.

одбрану његовог становишта. Тек се у XX књизи чује глас Григорија Паламе, док се XXI књига завршава тријумфом исихаста и навођењем саборских одлука. Као што је напоменуто, ово је био догађај који је Григора најдетаљније описао у својој *Историји* и који је означио као главни узрок потоњих страдања Ромеја. Даљи наставак његове приповести везан за спор око исихазма односи се на пишчев боравак у Хори, настојања Кантакузина да Григору приволи на своју страну како би пристао на Томос донет након завршетка сабора, Григорине разговоре са пријатељем, извесним Кавасилом који је подржавао исихасте, као и долазак Агатангела, ученика који је, како нам то аутор саопштава, тајно посећивао Григору и доносио му информације из „спољњег света” да би он могао да настави са писањем своје повести. Дакле, књиге XXII, XXIII и део XXIV посвећене су Григориној полемици са поменутиим Кавасилом и историчаревим настојањима да, детаљно наводећи цитате из списка Светих отаца, аргументује и одбрани сопствено становиште. Други део XXIV и књиге XXV–XXIX, представљају такође посебну целину, што се потврђује и рукописном традицијом.¹⁵⁷ Важно је напоменути да су оне, иако Григора и у њима не пропушта да помене спор око исихазма, пре свега усмерене на политичка дешавања у Царству и трећи грађански рат међу Ромејима 1351–1354, који се завршио уласком Јована V Палеолога у престоницу и абдикацијом Јована VI Кантакузина. То је уједно означило и пуштање Григоре из притвора, што је и довело до његовог поновног састанка са Паламом и јавном распром која се одиграла 1354. године у Влахерни. Тадашњи дијалог између Григоре и Паламе, као и онај са Јованом Кантакузином, тада већ монахом Јоасафом, две године касније, дакле 1356, резултовало је састављањем шест догматских говора, које је Григора интегрално укључио у текст своје *Ромејске историје* као књиге XXX–XXXV.¹⁵⁸ Две последње, XXXVI–XXXVII, баве се претежно политичком историјом, смиривањем сукоба између Јована V и Матије Кантакузина и почетком приповести о спору везаном за личност руског митрополита, који је свакако био важан чинилац византијске спољне политике коју су тих година још увек усмеравали Јован Кантакузин и Филотеј Кокин. Ове књиге, иако се хронолошки заправо књига XXXVII надовезује на XXXVI, одликују се и краћим уводима. Разлог писању још једног, иако краћег уводног дела, свакако лежи у чињеници да су претходних шест књига посвећене теолошким темама, те је на овај начин историчар желео направити везу са оним што је по питању политичких

¹⁵⁷ Nikephoros Gregoras *Rhomäische Geschichte V*, 7–9.

¹⁵⁸ На овом месту се нећемо детаљније бавити разлозима за Григорино укључивање догматских дела у *Историју*.

дешавања саопштио у претходним књигама. Осим тога, у уводу у своју последњу књигу, Григора излаже разлоге који су га навели да *Ромејску историју* учини поприштем теолошког спора са Паламом, иако су за то већ постојали и други ауторови списи, теолошки трактати *Антиретики*.¹⁵⁹ Стога се може рећи да је у оквиру *Ромејске историје* заправо постојала још једна, лично Григорина историја, настала сасвим непланирано, узрокована ескалацијом још једног сукоба унутар ромејске Цркве.

Ромејска историја Нићифора Григоре представља једно од најважнијих дела византијске историографије. Њена сложена структура никако не имплицира непостојање почетне концепције, већ напротив указује на сложеност тематике коју су диктирале политичке, социјалне и културне прилике у Царству. Будући да је настајала у „немирно доба”, у време разних превирања, разумљиво је да се концепција дела временом мењала и утицала на вишеслојност и неравномерну композицију *Историје*. Нићифор Григора, уосталом, писао је две историје које је сјединио у свом историографском спису: једну, која је имала за циљ да овековечи повест Ромејског царства, и другу, личну историју, која није била планирана, и која је требало да будућим покољењима на исправан и истинит начин, како је то Григора волео да подвуче, посведочи о историјату спора око исихазма. Сам начин излагања, као и измена концепта његовог дела условљена Григориним страдањем 1351. године утицала је на неравномерност структуре *Ромејске историје*. На то је свакако утицао и широк временски период у којем је дело писано, као и немогућност аутора да се поново врати одређеним деловима и редигује оно што је написао. Иако ово неповољно делује у очима књижевног естетe, чињеница да Григора није успео да се своме делу врати и преради текст омогућила је истраживачима да неке делове његове *Историје* читају управо онако како су они настајали. Из тога се дају уочити разни детаљи везани за намере њеног аутора, који ће бити анализирани у наредним поглављима. Дуг хронолошки оквир у коме је дело настајало, међутим, заслужује посебну анализу, будући да је могао условити слободу пишчевог изражавања и утицати на начин приказивања догађаја и личности описаних у историјском спису византијског полихистора.

¹⁵⁹ *Beyer, Antirrhethika I.*

1.3. Хронолошки оквири настанка 37 књига *Ромејске историје*

За почетак Григориног бављења *Ромејском историјом* званично се узимају 30-те године XIV столећа и владавина цара Андроника III Палеолога. Ово се свакако да поткрепити самом изјавом аутора да су Етолија и Акарнанија (Епир) у његово време још увек биле под влашћу Анђела.¹⁶⁰ Стога би година 1338, када су те територије враћене под власт Ромеја, представљала *terminus ante quem* за почетак писања. Осим тога, на основу једног писма Матије Ефеског Нићифору Григори дало би се закључити да је историчар нека поглавља завршио још 1328/9.¹⁶¹ Сигуран *terminus post quem* за настанак првог дела *Историје* представља сабор у Цариграду 1341. године, будући да Григора у делу исказује своје жаљење због тога што Паламино учење тада није било осуђено, из чега произилази да су прве књиге морале настати после тога, али и пре Григориног првог јавног иступања против Паламе, дакле пре 1346. године.¹⁶² Из свега наведеног може се закључити да су књиге I-XI, које представљају и прву хронолошко-тематску целину настајале у широком временском распону или од последњих година живота Андроника II, или, пак, од средине владавине његовог унука, Андроника III, све до историчаревог првог јавног иступања против Паламе 1346. године. Са настанком првог дела списа би се стога подударао и Григорин улазак међу литерарну елиту сакупљену око цара Андроника III Палеолога и великог доместика Јована Кантакузина. То би, такође значило да се настанак предисторије пишчевог „главног наратива” временски подударао са писањем Григориног дијалога *Флоренције* и *Филоматис*, насталим у периоду између 1332. и 1337. године,¹⁶³ чиме се Григора вероватно желео препоручити новом владару.

У самом делу постоје места која јасно сведоче о постојању више фаза везаних за настанак *Историје*. Наиме, у својој четвртој књизи, у којој говори о почецима владавине Михаила Палеолога, Григора подсећа читаоце да је у периоду о којем је реч Никеја била престоница Ромеја,¹⁶⁴ иако је то у претходном излагању већ истакао. Стога би ова констатација могла бити узета као аргумент за касније састављање четврте књиге, те онда и остатка дела, у односу на прве три, иако то не мора нужно значити да се ради о великом временском интервалу. Ипак, ништа се поузданије не може рећи о

¹⁶⁰ Greg. I, 14. 1–3; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 5, 213.

¹⁶¹ *Beyer*, Chronologie, 127–155; *Idem*, Antirrhethika I, 34, нап. 102; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II, 15.

¹⁶² Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, 38.

¹⁶³ Уп. напомену, 19.

¹⁶⁴ Greg. I, 81. 12–14.

темпу којим је Григора писао,¹⁶⁵ што би пре свега било условљено неким његовим „државничким” пословима о којима за тај период готово да нема података, као и писањем других дела савремених овим деловима *Историје*.¹⁶⁶ Тако за четврту књигу остаје претпоставка да ју је Григора писао у току последњих година владавине Андроника III.¹⁶⁷ Не би требало, међутим, заборавити да је понављање одређеног податка, у овом конкретном случају везаног за престоницу Царства, пре могло имати другу функцију. Пошто се ова информација налази у склопу приче о опсади Галате, која је претходила случајном заузећу Цариграда 1261. године, дало би се закључити да је њом писац желео да припреми терен за приповест о повратку престонице и да своје излагање учини занимљивијим и драматичнијим.

Сличан податак постоји и у XI књизи, у којој Григора говори о Андронику III. Иако је у својој приповести већ више пута поменуо име места, Григора саопштава како је цар са децом и женом отишао у град, по имену Дидимотика.¹⁶⁸ Како, међутим, навођење овог податка није имало никакву другу функцију у оквиру Григориног наратива, могло би се рећи да ово место представља пример да је историчару, упркос редиговању које је историчар несумњиво спроводио кад су у питању били први делови његовог списка, нешто приликом редакције промакло, те да управо то јасно сведочи о процесу настајања дела, који је трајао више година. У вези са тим, пажњу би требало скренути и на последње странице пете књиге у којима се говори о природи пророчанстава, њиховом састављању и тумачењу. Григора, наиме помиње, како је не мали број његових савременика био откривен приликом покушаја да измисли каква предсказања и рашири их међу људима као да су истинита,¹⁶⁹ да би на другом месту, у својој XIV књизи, која је, као што ће бити показано, састављана у периоду између 1347. и 1351. године, саопштио да се, у време када је трајао грађански рат, дешавало да пропагатори гласина себи дају за право да бесрамно „брбљају” како се ово или оно десило овако или онако и да ће се овако или онако показати.¹⁷⁰ Иако се може само претпоставити да постоји веза између ове две реченице и да је Григора заправо мислио на време грађанског рата када је говорио о својеволјном састављању и ширењу пророчанстава у

¹⁶⁵ Не треба никако заборавити да је Григора књиге XVIII-XXVII... саставио за свега 40 дана, при чему треба нагласити да је писање тада била његова једина активност, јер је био затворен у манастиру Хора.

¹⁶⁶ То би се пре свега могло рећи за његовог *Флоренција* и *Филоматиса*, али и за поједине хагиографске списе попут *Житија Светог Димитрија*, *Живот Јована митрополита Херклеје Понтијске*, *Живот Светог Константина*, *Житије Светог Меркурија*, више говора посвећених Богородици, *Параскевопољов*, 46–49, 78–79, 96–98, 107–108, 124–126, 130–131.

¹⁶⁷ Григора се у том периоду налазио у Цариграду те је могао наставити са писањем дела.

¹⁶⁸ Greg. I, 554. 8; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, II-2, нап. 512, 393.

¹⁶⁹ Greg. I, 152, 20–22.

¹⁷⁰ Greg. II, 722. 17–21.

својој петој књизи, овај исказ би се могао узети као аргумент за, ако не касније састављање појединих књига, онда свакако за редиговање истих у току трајања грађанског рата.

Првих XI књига *Ромејске историје*, међутим, највероватније је објављено тек по уласку Јована Кантакузина у Цариград, дакле, након 3. фебруара 1347. године. Ово се закључује стога што је разложно претпоставити да позитиван портрет великог доместика у Григорином историјском спису не би могао наићи на одобравање регентства које је у том моменту ратовало управо против најближег сарадника Андроника III. Због тога се период између 1347. и 1349. године узима као највероватнији временски опсег у ком је објављен први део Григорине *Историје*.¹⁷¹ Известан проблем, међутим представља и састављање Григориних првих теолошких списа против Паламе, његових првих *Антиретика*. За датовање њиховог настанка постоје два тумачења. Према једном *Антиретика* су написане након првог дела *Историје*, око 1346/1347. године,¹⁷² док се према другом њихов настанак смешта у период пре објављивања првих књига *Историје*.¹⁷³ У сваком случају, прве књиге *Историје* и први теолошки трактати против Паламе публиковани су у приближно исто време, а претпоставља се да је историчар већ тада наставио са писањем другог дела свог историјског списа.¹⁷⁴

Још нешто би се, међутим, могло рећи за постанак првих XI књига. Наиме, због начина приказивања првог грађанског рата међу Ромејима 1321–1328, као и главних актера цара Андроника II и Андроника III, намеће се закључак да је историчар књиге VIII–XI писао након смрти Андроника млађег, или пак, да је неке закључке накнадно редиговао. Будући да се Григора врло јасно ставља на страну старијег цара и да већу кривицу пребацује млађем владару поставља се питање да ли је у време Андроника III овакво виђење могло бити допуштено? У вези с тим се свакако намеће и питање цензуре на двору унука старог цара, што ће, међутим, бити истакнуто у поглављу које се буде детаљније бавило сукобом између двојице Андроника. Када је у питању рукописна традиција првих XI књига треба рећи да су оне заједно сачуване у кодексима

¹⁷¹ *Van Dielen*, Entstehung, 12; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II, 15–16.

¹⁷² Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II, 18–19; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, 9–15.

¹⁷³ *Beyer*, Chronologie, 137, нап. 66.

¹⁷⁴ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II, 20.

Vaticanus gr. 165, Marcianus gr. 405, Matritensis gr. 4789, Laudianus gr. 24, као и у копијама које су настале на основу поменутих рукописа.¹⁷⁵

Наредних шест књига, XII-XVII, сачувано је на основу рукописа Vaticanus gr. 164 и његових копија,¹⁷⁶ и са њиховим писањем се највероватније почело упоредо са избијањем грађанског рата између Јована Кантакузина и цариградског регентства. Григорина изјава везана за цара Јована Кантакузина да би био један од највећих царева да се није дао завести новотаријама Григориних „прогонитеља”, омогућава истраживачима да се јасније вежу за временски оквир у ком је могао настајати овај део списа. Наиме, с разлогом се може претпоставити да је Нићифор Григора водио личне белешке када су у питању били догађаји везани за други грађански рат, на основу којих је касније састављао своје књиге, али је вероватно да је редиговање књига овог дела *Ромејске историје* било између Кантакузиновог уласка у Град и, свакако, почетка прве седнице сабора у Цариграду, дакле између 3. фебруара 1347. и 28. маја 1351. године.¹⁷⁷

Књиге XVIII-XXVII сачуване су у кодексу Genevensis 35 из XVI столећа и њих је писац саставио у року од 40 дана, како сам наводи, после друге Агатангелове посете, између краја јуна и почетка августа 1352. године.¹⁷⁸ У поменутом кодексу се поред књига *Историје* налазе и Григорине *Антиретики* и мањи антипаламитски списи.¹⁷⁹ Међутим, треба напоменути да је Григора Агатангелу тада предао недовршену XXVII књигу, највероватније из страха да ће га непријатељи убити, док је други део те књиге завршио након Агатангелове четврте посете.¹⁸⁰ Потврду те тезе ван Дитен проналази и у објашњењу да су књиге XXVIII-XXXIII исто посебно пренете и сачуване у Parisinus gr. 1276 и копијама. Књиге XXVIII и XXIX представљају наставак приче коју је историчар писао у затвореништву у манастиру Хора и баве се годинама 1353. и делом 1354, те се претпоставља да су настале у првој половини 1355. године.¹⁸¹ Књиге XXX и XXXI представљају догматске говоре које је Григора накнадно укључио у главну нарацију *Ромејске историје*, при чему се претпоставља да је историчар прво написао поменуте догматске говоре, па тек онда дао наставак свом излагању у књигама XXVIII и XXIX.¹⁸² У оквиру кодекса Parisinus gr. 1276 сачуване су само књиге XXXII-XXXIII и

¹⁷⁵ Van Dieten, Entstehung, 12.

¹⁷⁶ Van Dieten, Entstehung, 12.

¹⁷⁷ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, 38–39; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, 6–9.

¹⁷⁸ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, 4.

¹⁷⁹ Van Dieten, Entstehung, 15–16.

¹⁸⁰ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, 5; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, 6–7.

¹⁸¹ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, 9.

¹⁸² Van Dieten, Entstehung, 17–18.

то само делимично, док су у оквиру тог истог кодекса у целости сачуване књиге XXX-XXXV као Λόγος δογματικός πρώτος, δεύτερος... Будући да је тај део *Историје* тек касније укључен у спис, а како су поменути говори настали 1354. и 1356. године, то се и објављивање овог дела *Историје* помера у другу половину 1356. године.¹⁸³ Те исте године, завршио је Григора и своје друге *Антиретику*, што му је морао бити један од главних задатака након пуштања из притвора.¹⁸⁴

Vaticanus gr. 1095 једини је кодекс који садржи целовит трећи део *Ромејске историје*, дакле књиге XVIII-XXXVII, не рачунајући копије које су настале на основу њега. Осим тога, за овај кодекс се претпоставља да је био у поседу самог аутора, иако је вероватно да његов последњи део није састављен од стране самог Григоре. Ипак, не може се ништа поузданије рећи у вези са погрешним редоследом везаним за распоред књига XXXVI и XXXVII, будући да се као логички след у нарави пре XXXVI заправо намеће књига XXXVII.¹⁸⁵ Због тога ове књиге представљају посебан изазов за издаваче. Међутим, на крају XXXVII књиге, Нићифор Григора наводи да пре него што почне са излагањем догађаја мора поновити одређене ствари везане за диспут са Паламом. Иако историчар најави, наредна, XXXVI књига се Палами више не враћа. Стога се претпоставља да је Григора имао у плану да напише још једну књигу, којој, међутим, није имао времена да се посвети. Ово се потврђује и тиме што су у кодексу Vaticanus gr. 1095 последње две Григорине књиге означене бројевима XXXVII и XXXVIII.¹⁸⁶ Последње књиге његове *Историје* настале су упоредо са дешавањима која описују, дакле у периоду између 1356. и 1359. године.¹⁸⁷

Хронолошки оквир у ком је настајало и објављено 37 књига *Ромејске историје* Нићифора Григоре протеже се од, грубо узевши, 1328. до 1359. године. За 31 годину свог историографског стваралаштва Григора је написао и друга дела која је, са већим или мањим изменама, уврстио и у свој историјски спис.¹⁸⁸

¹⁸³ Van Dieten, Entstehung, 18.

¹⁸⁴ Van Dieten, Entstehung, 19–20.

¹⁸⁵ Van Dieten, Entstehung, 25–26.

¹⁸⁶ Van Dieten, Entstehung, 29.

¹⁸⁷ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, 41.

¹⁸⁸ Van Dieten, Entstehung, 185, 194.

1.4. Проблематика „жанра” и тематика *Ромејске историје*

Жанр се може дефинисати као специфичан реторички начин који примаоци препознају и на који у одређеним ситуацијама, књижевним и некњижевним, реагују. Као такви, жанрови не само да помажу у дефинисању и организовању типа текстова; они такође играју важну улогу у дефиницији и организовању врсте друштвених активности, оних које овакви текстови чине могућим. Они су истовремено и функционални и епистемолошки–омогућавају функционисање у одређеним ситуацијама док, истовремено, утичу на обликовање начина на који се дате ситуације спознају. Према томе, жанр одређује начин на који ће читаоци приступити одређеном елементу унутар задатог дискурса, као и која ће улога бити додељена актерима и догађајима унутар тог дискурса. Стога се може рећи да и читаоци, али и сами актери постају дефинисани жанром.¹⁸⁹ Иако постоје озбиљни изазови жанровској подели књижевних дела, будући да они јесу логични концепти те се као такви тешко могу применити на њихову класификацију,¹⁹⁰ извесне одреднице у том смислу нужне су ради лакшег кретања кроз материју, као и једноставније интерпретације и објашњавања самог текста.¹⁹¹

Када је византијска књижевност у питању не само да постоји проблем око класификације дела, већ проблем настаје при самом постављању питања који све текстови уопште спадају у византијску књижевност.¹⁹² Стога је проблем њиховог жанровског одређивања још сложенији, јер се свакако може говорити и о поджанровима и разним подгрупама у оквиру једне групе текстова, узимајући у обзир богатство, разноликост, специфичност и посебност сваког од њих. Не треба никако заборавити да овај термин треба узети са великом резервом, будући да је сасвим јасно да сами Византинци нису одређивали своја дела на тај начин и да за њих разлике међу делима на тај начин нису биле исказиване.¹⁹³ Дакле, иако за нас данас жанр представља важну компоненту у изучавању, или боље речено, кретању кроз византијску књижевност, он не игра кључну улогу у откривању намера самих аутора,¹⁹⁴ али свакако

¹⁸⁹ *Miller, Genre*, 151–167; *Bawarshi, Genre Function*, 335–343.

¹⁹⁰ *Bawarshi, Genre Function*,

¹⁹¹ *Derrida, Law of Genre*, 55–81. Уосталом, колико је питање жанра нужно и актуелно показује и публикација *Genres and Their Problems*.

¹⁹² Са овим проблемима сусретали су се сви који су покушали да дају преглед византијске књижевности и саставе књиге о њеном историјату, *Krumbacher, Geschichte*; *Hunger, Hochsprachliche profane Literatur*; *Kazhdan, History*; *Odorico, Byzantium*, 65–77.

¹⁹³ *Kazhdan, Mensch*, 6; *Mullett, Madness*,

¹⁹⁴ *Mullett, Madness*, 233–243.

утиче на публику и рецепцију текста, будући да се самим одређењем онога што ће бити прочитано (песма, утешно или похвално слово, или пак, историјско дело) слушаоци/читаоци припремају да прихвате поруку и емоцију које дело треба да произведе. Када се, према томе, припрема терен за читање, односно, представљање *историје*, публика се спрема за истинит и објективан исказ. Дакле, од ње се очекује поверење у спис и његовог аутора, који опет одлучује о концепцији дела и наративним техникама које ће успелити у циљу „сликања платна” на коме се одигравају догађаји које описује.

Већ по свом волумену комплексно дело византијског полихистора, *Ромејска историја* захтевна је и по питању „жанровског” одређивања текста. Наиме, постоје мишљења да се само један део Григориног списа заиста може назвати *Историјом*,¹⁹⁵ и да је заправо Григорино дело прикладније назвати термином *Мемоари*.¹⁹⁶ Овакво тврђење своју аргументацију налази у чињеници да је Григора у спис интегрално укључио догматске говоре написане против Григорија Паламе, као и због тога што је *Ромејску историју* учинио позорницом личног сукоба са вођом исихаста детаљно излажући о седницама цариградског сабора и наводећи аргументацију у циљу побијања Паламиних тврдњи. Истина је, као што је већ речено, да спор око исихазма Григори постаје главна преокупација те да се на тај начин карактер и структура *Ромејске историје* мењају. Осим тога, због свега наведеног, као и због чињенице да дело обилује многобројним аутобиографским упадицама и подацима, остаје нерешено питање да ли би се оно могла сврстати у мемоарску или, пак, аутобиографску књижевност.¹⁹⁷ Дакле, иако јесте јасно да *Ромејска историја* не би могла представљати чисто историјско дело у оном смислу речи у ком бисмо ми данас очекивали да она то буде, треба признати да она и није настајала с циљем да нама данас изгледа овако или онако. Све ово указује на нашу потребу да *Ромејску историју* класификујемо или вежемо стегама које смо сами, као њени читаоци наметнули, а које она уопште није ни поставила. Због тога би најумесније било окренути се исказима самог аутора и чути оно што је он о овом питању имао да каже.

Већ на самом почетку свог дела, у уводу у предисторију главног наратива, Григора је изложио своје схватање историје, наглашавајући њену свеобухватност и разноликост тема, те тиме наговештавајући својој публици да ће предмет његовог бављења

¹⁹⁵ *Van Dielen*, Entstehung, 12.

¹⁹⁶ *Krumbacher*, Geschichte, 95; *Guilland*, Essai, 236–237; *Hunger*, Hochsprachliche profane Literatur, 458.

¹⁹⁷ *Kolovou*, Gefangene Gelehrte, 33.

„историчарским занатом” бити врло широког спектра.¹⁹⁸ Писац је, међутим, као што је већ наглашено, у једном моменту више пажње посветио теолошким и црквеним питањима него политичким дешавањима у Царству, што и он сам готово на крају свог списка признаје. Григора, наиме, каже да је отпочињући да пише *Историју* желео да представи само политичке догађаје, али да, због огромне олује која је кренула на Цркву није могао те ствари одвојити од целокупног излагања и искључити из казивања, будући да му није било могуће да њихову међусобну припадност и њихове вишестране односе изостави. Уосталом, Григора подвлачи да он своју *Историју* није ни представио као једноставно већ као вишедимензионално платно политичких и црквених дешавања.¹⁹⁹ Иако *Ромејска историја* никако није једино дело византијске историографије у коме су заступљени како политички тако и црквени догађаји,²⁰⁰ Нићифор Григора, чини се, прави нешто већу разлику између историје државе и црквене историје. Наиме, приликом једне Агатангелове посете, на пребацивање Григоре зашто не говори о црквеним проблемима и не излаже догађаје по редоследу (онаквом какав је Григора очекивао), Григорин ученик подсећа свог учитеља да он не пише ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία,²⁰¹ те му није потребно да детаљно обрађује те теме.²⁰² Важно је, дакле истаћи, да једину дистинкцију коју сам Григора по питању жанра прави јесте она која се тиче црквене историје и обичне историје, док код њега нема речи о аутобиографијама и мемоарима, терминима који спадају у тековине модерне књижевне теорије.²⁰³ Оно што је, међутим, аутор *Ромејске историје* могао користити као приручник за жанрове односи се искључиво на класификацију реторичких дела и у питању су списи Афтонија, Хермогена и Менандра Ретора.²⁰⁴ Дакле, иако је јасно да Григора *Ромејску историју* није замислио као црквену, ова тематика преовлађује у другом делу списка. Осим теолошких трактата написаних у форми платоновских дијалога и интегрално укључених у историјски спис, Григора је своје дело испунио и реторским саставима, које је такође у целости унео у текст *Историје*. Иако су византијски аутори посебну пажњу поклањали реторици и

¹⁹⁸ О томе ће детаљно бити речи у наредном поглављу.

¹⁹⁹ Greg. III, 501. 3–503. 18.

²⁰⁰ Овде се посебно треба сетити Пахимеровог дела који је веома детаљно изложио читаву проблематику везану за избијање спора са арсенитима и постанак и даљи развој арсенитске шизме, упркос чињеници да се у његово време писала црквена историја Нићифора Калиста Ксантопула.

²⁰¹ Winkelmann, Rolle und Problematik, 257–269; ODB, 671.

²⁰² Greg. III, 20. 3–21. 15.

²⁰³ За општи преглед теорије о жанровима у књижевности в. Zymner, Handbuch.

²⁰⁴ Menander Rhetor; Hermogenic Corpus; Προϋμνάσματα ретора Афтонија. При томе треба бити пажљив јер нису сви византијски писци у свим вековима постојања Царства користили исте „приручнике”, в. Jeffreys, Handbooks, 170–171.

наративним техникама, треба истаћи да се посебност Григориног историјског списка, бар када је реторика у византијској историографији у питању, управо огледа у томе што је он своја похвална слова, монодије и утешно слово, као и пригодне говоре који су штампани посебно, у целости укључио у историјски спис. Стога би се могло рећи да управо овакве карактеристике представљају нешто што *Ромејску историју* издваја у односу на друга дела која припадају богатој византијској историографској ризници. Још једна особеност (иако не само) Григориног дела јесте „литерарна фикција” коју писац постиже увођењем свог ученика, Агатангела, у историјски наратив. Иако карактеристика и других дела византијске историографске књижевности, *φαντασία* у *Ромејској историји* обогаћује садржину и наративне технике које писац употребљава, чинећи ово дело још већим изазовом за теоретичаре књижевности који би желели да га сврстају у једну или другу групу. Фантазија је највише видна управо у књигама у којима се јавља Агатангел, али и у почетним деловима Григориних последњих књига, његовим догматским говорима, у којима почиње разговор између учесника дијалога везаним за спор Григоре и Паламе. Историјска имагинација, односно фантазија, од суштинске је важности за приповест о историјским догађајима о којима Григора пише као затвореник у Хори, будући да је управо кроз њу писцу омогућен бег од изолације и ћутања. Чини се да је он управо на тај начин представљао својим читаоцима важност како физичког тако и душевног одклона од политичких и црквено-политичких догађаја, што је свакако имало за циљ да управо ојача и повећа његов историографски ауторитет. Управо су моћ имагинације и слике које она пружа оне које нагоне ум на размишљање и чувају ствари од заборавља. То се посебно види у другом догматском говору у коме писац истиче да је заборав јачи од моћи представљања и да је фантазија књига душе.²⁰⁵ Као производ Григорине фантазије до сада је најчешће помињан управо лик Агатангела, који је свакако морао имати бар некаквог реалног пандана. Наиме, познато је да је Григора имао много ученика који су могли послужити као прототип за формирање лика пишчевог ноћног посетиоца, при чему се од свих највише својим именом, али и по другим стварима, издвајао *καθολικός κρήτης* Манојло Анђео.²⁰⁶ С друге стране, на избор Агатангеловог имена, који је свакако требало да јавља „добру вест” из спољњег света (бар кад је реч о Григорином спору са Паламом) могло је утицати и житије првомученика Климента из Анкире од Симеона Метафраста. Управо је и првомученик Климент био затворен од стране цара Диоклецијана, једног од првих

²⁰⁵ *Kolovou*, *Gefangene Gelehrte*, 14–15.

²⁰⁶ *Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte* V, 10–31.

прогонитеља хришћана, а у затвору га је посећивао ученик Агатангел. Већ су познате паралеле које је Григора правио између прогона првих хришћана са сопственим прогоном од стране Јована VI Кантакузина и паламита,²⁰⁷ што само представља потврду да је писац своју инспирацију могао црпити управо из хагиографског дела Симеона Метафраста. С тим у вези, могло би се рећи да Григорино дело представља својеврсну мешавину историографије, аутобиографије, хагиографије и фикције,²⁰⁸ чему посебну ноту дају историчареви реторски списи, али и многобројни теолошки „излети”. Тематика која је заступљена у *Ромејској историји* Нићифора Григоре пре свега је везана за политичке и црквено-политичке догађаје. Осим тога, као што је карактеристично за византијску историографију, Григорин историјски спис употпуњен је и екскурсима историјско-географске и етнографске природе, што од дела прави својеврстан компендијум знања. У вези са тим важно је приметити да већ сам наслов дела Ῥωμαϊκῆ ἱστορία упућује на свеобухватност тема, као и на широки временски распон који ће у делу бити обрађен. Могуће је да се Григора приликом избора наслова свог списка угледао на већ поменутог Диона Касија, историчара Римског царства рођеног у Никеји, чије је дело такође носило тај назив и кога је Григора могао користити када је наводио паралеле везане за грађанске ратове у Риму и Царству Ромеја XIV stoleћа.²⁰⁹ Богатство тема које налазимо у *Ромејској историји* не само да додатно сведочи о свестраности и образованости њеног аутора, већ свакако упућују и на укус публике којој се дело обраћало. Оно упућује на „интелектуалну глад” одређене групе Ромеја, превасходно интелектуалне елите Царства која је потицала из истог образовног система као и Нићифор Григора. Иако се нажалост не може ништа више рећи о ширим масама које су могле читати дело византијског полихистора, не би требало занемарити пишчеве наводе везане за становништво престонице које је на улицама Цариграда поздрављало браниоца православног хришћанства (Григору) док је ходио ка палати у којој се одигравао сукоб са оним који је претио да унесе велике немире у Цркву (Паламом), како је то сам Григора сликовито представио.²¹⁰ Иако се може претпоставити да је ова слика преувеличана са намером да се посебно истакну пишчева жртва и жар борбе око верских питања, разложно је претпоставити да је један овакав спор морао изазвати велико интересовање шире јавности. Стога, будући да су сами византијски историчари, попут њихових античких узора, увек настојали да истакну

²⁰⁷ Greg. II, 1143. 11–1145. 12.

²⁰⁸ *Kolovou*, *Gefangene Gelehrte*, 32.

²⁰⁹ Не треба такође заборавити ни дело Дионисија из Халикарнаса насловљено као Ῥωμαϊκῆ ἀρχαιολογία.

²¹⁰ Greg. II, 891. 20–896. 14.

истинитост дела које пишу и веродостојност сопственог исказа, не изненађује што је исто чинио и Григора и што је исихастичком спору, будући да је то, према његовом тумачењу, било најважније питање не само за њега лично, већ и за судбину читавог Царства, дао посебно много простора у *Ромејској историји*. Тиме је од заборава желео да сачува, како за своје савременике, тако и за потомке, своју верзију црквеног спора који је обележио другу половину XIV столећа. Управо избор историје за такав један свеобухватни подухват византијског полихистора најјаче сведочи о важности „историјског жанра”, богатству и могућностима које он нуди, будући да дозвољава сједињење мноштва различитих „жанрова” унутар сопственог дискурса.

Ἡ δ' ἱστορία, ζῶσα τε καὶ λαλοῦσα φωνή, καὶ ὄντως ἔμψυχος καὶ διαπρῦσιος κήρυξ αὐτῆς, διαπερᾶ τὸν αἰῶνα καθάπερ ἐν πίνακι παγκοσμίῳ δεικνύουσα τὰ προγεγονότα τοῖς ἐπιγιγνομένοισι ἀεὶ, ὅσα ποτὲ ἐν ἀλλήλοις καὶ δι' ἀλλήλων ἐξ αἰῶνος ἐπεπράχασαν ἐν τῷ βίῳ, καὶ ὅσα ποτὲ περιλοσοφῆκασι περὶ τῆς τῶν ὄντων φύσεως οἱ σοφοί, καὶ
τίνα κατείληπται τούτοις, καὶ τίνα μή·
Greg. I, 4. 11-17.

2. ИСТОРИЈА КАО „ЖИВ И ПРИПОВЕДАЈУЋИ” ГЛАС

Античка грчка књижевност оставила нам је у наслеђе једноставан, али веома моћан термин *ἱστορία* са његовим многоструким значењима: учење, сазнање стечено испитивањем, информација, приповест о ономе што се сазнало, наратив, историја.²¹¹ Стога се и сам чин писања историјског дела сматра озбиљним задатком, правим интелектуалним подухватом који од аутора захтева претходну припрему, истраживање, прикупљање и избор материјала, као и литерарне вештине како би начин приказивања саме материје био допадљив и прилагођен укусу публике којој је дело намењено. Историчари су писали и још увек пишу за своје савременике, али и за потомство. Они пишу да би сачували „славна дела” прошлости од заборавља, а тиме оставили сведочанство о сопственом постојању за вечност. Грчки термин *ἡ λήθη* који означава заборав, чешће посведочен у форми глагола *λανθάνω* (побећи од запажања, бити невидљив, заборавити), коришћен је од стране историчара како би се истакле управо оне ствари које су се желеле задржати у сећању (*εἰς μνήμην*).²¹² Настојања да се очува сећање како писменим, тако и усменим путем, као и страх од губитка истог показују колико је јака ова жеља од самих почетка историје људског рода. Стога је сасвим разумљиво зашто историјско приповедање стоји на врху литерарног ангажмана, с обзиром на то да је историчар тај у чијим рукама лежи велика одговорност за оно што одлучи да сачува од заборавља и пошто управо он, свесно или несвесно, утиче на нашу сопствену интерпретацију прошлости.

Византијски историчари били су свесни значаја и важности историје и историјског приповедања. Несумњив доказ за овакву тврдњу представљају уводни делови историјских списа (*προοίμια*). У свима њима истиче се значај историје, подвлачи

²¹¹ За вишезначност термина историја в. *Liddel –Scott, Greek – English Lexicon, 842; Sophocles, Greek Lexicon, 607.*

²¹² Тако рецимо Георгије Акрополит, у свом уводном делу, говори о томе како историју не треба писати ни из мржње ни ради добре воље писца, већ једино ради очувања догађаја од заборавља. *Астор., 4. 18–23.*

се њена дидактичка улога, а публика се настоји убедити у истинитост историчаревог исказа.²¹³ Византијски историчари пишу о њима савременим дешавањима, будући неретко и учесници догађаја које су описивали. Стога је и скован термин *αὐτόπτης* (очевидец) који претпоставља лично учешће писца у сопственом наративу. Термини *αὐτόπται* (они који су сами видели, сведоци, одатле и *αὐτοψία*) и *αὐτήκοοι* (они који су сопственим ушима чули) често се срећу код византијских историчара и заправо су преузети од њихових античких узора. Они у најбољој мери оцртавају шта они који пишу историју сматрају за валидно да пренесу – оно што су сами видели и чули. Историја је, дакле, на првом месту приповедање о савременим догађајима, па тек онда приповедање о прошлости и ту треба правити велику разлику између садашњег схватања појма од онога како су га у античко доба, па тиме и у средњем веку, разумели они који су се њиме користили.

Уводни делови историјских списа обично се одликују изузетним књижевним стилем, философским и апстрактним поимањима људског постојања, развоја друштва и улоге историје у животима људи. Стога се уводи третирају као општа места у којима се тешко може назрети прави разлог који је аутора нагнао да се упусти у писање. Понекад, међутим, писци могу бити и сасвим практични па, поред уопштених екскурса откривају своје праве мотиве. Ипак, без обзира на чињеницу да ли ће писац открити прави разлог свог интелектуалног подухвата или не, нема оправдања за третирање уводних делова као општих места својствених сваком аутору као књижевних излета који немају шта да открију о карактеру састављача и самог дела којима припадају. Сваки аутор у уводу поставља сцену на којој ће се одвијати догађаји које је одлучио да представи и ствара атмосферу за почетак своје приче. Тон који аутор произведе на самом почетку, као и наративна форма коју том приликом одабере обично прате ток даљег излагања. Из овога произилази да се осим основног и општег закључка везаног за дидактичке и етичке принципе који прожимају уводне делове не би могла дати једна општа оцена важећа за све историјске списе. Тиме би се пренебрегнули значајни делови историјских дела и занемарила чињеница да је данашњој науци преко потребна детаљна анализа сваког писца понаособ. Оно о чему се, међутим, са правом може говорити јесу књижевни и идеолошки утицаји једних писаца на друге, антички узор и идеали којима су византијски историчари тежили, али се никако не сме занемаривати њихова сопствена креативност, с обзиром на чињеницу да разлог због чега један историчар уопште приповеда о прошлом или њему савременом времену никада није и не може

²¹³ *Lieberich, Studien; Cresci, POIKILIA, 330–347; Maisano, Problema, 329–343.*

бити исти. Стога и анализа уводног дела историјског списа Нићифора Григоре заслужује посебну пажњу.

На првом месту требало би приметити да су структурална сложеност *Ромејске историје*, дуг временски распон у којем је она настајала, измењене политичке околности и друштвени проблеми у Византији, довели до већ поменуте промене у основној намери и циљу који је пред себе поставио њен аутор. Ово је свакако утицало на појаву више различитих уводних делова у историјски спис који се међусобно разликују пре свега дужином и развојем основне мисли аутора. Три основна увода јасно се издвајају: први, који се налази на самом почетку списа и представља главни увод у дело; други, на почетку осме књиге, фигурира као путоказ читаоцима у коме Григора подвлачи да прелази на приповедање о важнијим догађајима млађег датума, при чему се престаје са нарацијом о давној прошлости; трећи, на почетку XII књиге, који представља почетак једне другачије историје у којој је грађански рат регентства у Цариграду и Јована Кантакузина, а после и владавина Јована VI (1347–1354) главна тема. Иако физички одвојени, уводи нису у својој суштини и основи дијаметрално различити. Они одражавају принципе њиховог аутора, исказују његове назоре о историји која треба да буде у служби истине, на чему је Григора до краја свог живота инсистирао. Ипак, трећи увод више је прожет размишљањима о царској власти и природи власти уопште, што је било условљено променом политичке ситуације која је несумњиво много утицала и на Григорин приватни живот. *Ромејска историја* у потпуности рефлектује мисли и схватања свог аутора, што се можда најсликовитије изражава управо у поменутим деловима. На овом месту пажња ће бити посвећена главном уводу у спис.

Главни уводни део *Ромејске историје* предочава читаоцима научне назоре његовог састављача и објашњава значај историјског приповедања и историје уопште. Овом делу Григора је посветио 11 страница.²¹⁴ Размишљањем о значају историје и о томе шта она представља за људски род, колико она утиче на људско сазнање и спознају света око себе, колико обогаћује људске животе саопштавајући им, на тај начин, неисказану славу Створитеља, Григора уводи своју публику у сопствено схватање задатака и циља историје, тог врхунског исказа Божије величанствености (θεία μεγαλοφυεία).²¹⁵ При томе Григора помиње своје „претходнике по перу” који су се, на Божији подстицај (θεία προτροπή), латили писања својих дела. Због њихових

²¹⁴ Greg. I, 3. 1–13. 8.

²¹⁵ Greg. I, 4. 8–10.

изјава да су стварали надахнути Божанском инспирацијом Григора их је сматрао арогантнима.²¹⁶ Касније је, међутим, почео да увиђа да су они у праву и да је Бог заиста користио њихову руку, попут каквог инструмента, као што је користио и небо и земљу, своје прве творевине. Тако су, наставља историчар, небо и земља тихи весници Божије величанствености и у потпуности надилазе време. Историја је, међутим, жив и приповедајући глас (λαλοῦσα φωνή), али и гласник Божије величанствености, она пролази кроз векове указујући на прошле ствари онима који ће тек доћи. Она показује оно што су у неко време, у току година људи једни другима чинили и оно што су у животу постигли. Историја сведочи и о философији мудраца, као и ономе шта су они од свега разумели, а шта нису. Према Григори, историја показује са каквим су се све потешкоћама људи у неко време сусретали, као и каква су све добротинства од Бога доживели. Одакле би сазнали људи, наставља даље Григора, када историје не би било, како небо, крећући се још од давнина својим истим непромењеним кретањем, покреће константно Сунце и Месец и све звезде према добро поређаној и пропорционалној различитости и како у потпуности увек описује славу Божију; како би знали да Земља, која се одувек покреће тим својим непромењеним кретањем, одувек показује (на сопственом примеру) људима који ће тек доћи, непрекидно рођење и смрт? Без историје не би никога било могуће убедити у постојање неких других генерација, а ништа се не би знало ни о дужини трајања њиховог животног века, нити о њиховим животним делатностима.²¹⁷ Осим тога, историја омогућава онима који се њоме баве да, на неки начин, буду пророци предвиђајући из онога што се већ десило будућност (ἀλλὰ νῦν γὰρ πρὸς τοῦτοις καὶ προφήτας ἕτερον τρόπον τοὺς μετιόντας ποιεῖ, ἐκ τῶν φθασάντων στοχαζομένους τὰ μέλλοντα). Кроз историјско сазнање људима, чак и онима који обитавају у малом месту, омогућено је да сагледају насељене делове земље и највиша места на свету, да спознају дужину и дубину мора, као и колико река и језера постоје. Такође, захваљујући историји могуће је сагледати и схватити специфичности народа и места, различитости и промене годишњих доба у различитим местима на земљи, као и многобројне друге ствари.²¹⁸

Будући да се Григора определио за историографски жанр као своју главну форму приповедања у свом уводном делу он историјском казивању супротставља писце

²¹⁶ Greg. I, 3. 1–4. 4.

²¹⁷ Greg. I, 4. 11–5. 14. Овакво виђење исказао је у једном од својих есеја и Теодор Метохит, говорећи да су стари Грци, чији су наследници Ромеји, опевали славна дела својих великана и на тај начин оставили о њима неизбрисив траг за будућност, Theodoros Metochites on Philosophic Irony, 38. 26–40. 2.

²¹⁸ Greg. I, 5. 14–22.

драма. Историчар наводи да се није много дивио онима који су некаквим смешним драмама, трагичним сценама или ласкавим говорима (τὸ κωμικὸν δράμα, ἢ τραγικὴ σκηνή, ἢ θωπεία ἐπιδεικτικὴ) сопствени таленат изнурили, већ се дивио онима којима је успело да природу ствари разумеју, онима који су историју писали истражујући све оно што је у неко време неко рекао или учинио, онима који су материјал, према јачини свог духа и мудрости, сопственим напорима сакупили и који су га потом предали на коришћење. Управо је жеља и жар тих људи и Григору нагнала да их следи „те тако то и мени постаде разлог тог подухвата (sc. писања историје) да се латим.“²¹⁹

Историја је дакле активни весник, сведок Божанске милости. Општа синтеза знања и свега што се од стварања света надаље догодило – то је историја. Божанска творевина, која попут неба и земље надилази време, и, за разлику од немих сведока тог истог времена, приповеда (λαλεῖ),²²⁰ остварује контакт учествујући у животу, показујући људима оно што је пре њих било како би се извукли закључци за оно што ће бити. Она показује лепоту постојања, објашњава и показује циклус живота кроз рођење и смрт, она је та која објашњава природу ствари и њихово функционисање. Григорино повезивање кретања небеских тела са рођењем и смрћу свакако има везе са показивањем учености аутора и познавањем астрономије, науке коју је на велике висине, према сопственим речима, уздигао Григорин учитељ, Теодор Метохит.²²¹ Астрономија, физика, математика, само функционисање природе откривају се кроз деловање људи кроз историју, која баштини та сазнања и преноси их следећим генерацијама.²²² Осим тога, историја пружа увид у достигнућа предака, разноликост природних лепота, али и разноликост људске врсте на планети.²²³ Његово поимање историје јесте схватање ове науке као универзалне и свеобухватне делатности.²²⁴ Стога не чуди што се *Ромејска историја* одликује не само разноликошћу тема које обрађује, већ и разноликошћу књижевних форми које је писац користио.

После похвале и прославе историје, Нићифор Григора саветује како се и на који начин треба бавити историјом, открива нам одређене елементе свог методолошког приступа материји. Разуме се да се појам методологија мора посматрати не са

²¹⁹ Greg. I, 4. 22–6. 8.

²²⁰ Greg. I, 4. 12. На сличну карактеристику историје наилазимо и у уводном делу историјског списка Никите Хонијата, у чијем делу историја о разним догађајима: „звонко, гласно, пробијајуће виче“, Chon. 2. 19.

²²¹ Metochites, Two poems, 34–34; *Κωτσάκι*, Ἀστρονομία καὶ ἀστρολογία, 48–61; *Hohlweg*, Astronomie und Geschichtsbetrachtung, 51–63; *Magdalino*, Orthodoxy des astrologues, 133–16.

²²² Овакво завештање је у својој песми Григори оставио његов учитељ, Metochites, Two poems, 30–37.

²²³ Истина је да се Григора занимао за географију и етнографију, што се може потврдити многобројним екскурсијама које прави у *Ромејској историји* на која ће у даљем тексту бити указано.

²²⁴ Татакис наводи да је историографска мисао Григоре стремила историји цивилизације, *Татакис*, 230.

становишта модерне науке, већ са оног аспекта који можемо наћи у Григорином делу. Григора даје податке о томе како и на који начин треба излагати. Поред уопштеног места да је историја та која претпоставља истину, аутор обавештава да је за писање неопходна претходна припрема и да је потребно сакупити одређени материјал, који ће у спису бити употребљен. Дакле, од творца дела захтевао се истраживачки приступ, озбиљан напор и претходна припрема, како би се оно што је написано и сакупљено ставило у службу следећих генерација.²²⁵ Тиме нас аутор упозорава да треба водити рачуна о ономе шта се и како пише, упућујући нас на закључак да ће његово дело бити прожето истинитим исказима.²²⁶ Григора каже: „Оно што је око животу, то је истина историји, саопштавајући и нама пре свега да је онда држимо за тако напредну из два разлога: први је, да не би саму ствар коју смо пред себе поставили, попут канона и правила, у будућности као изврнуту и болесну (изопачену) приказали за сва времена; други разлог је, да не бисмо дали повода онима, који желе да исмевају читаво наше дело, да га осуђују као да ништа здраворазумско њиме није стечено.”²²⁷ Енциклопедијски карактер првих књига *Ромејске историје*, у којима су обрађене владавине царева династије Ласкарис и владавина првих Палеолога, недвосмислено указује на Григорино коришћење извора различите провенијенције и потврђују да је аутор, макар покушао ако не и успео, да се придржава начела постављених у уводу.²²⁸ Требало је акумулирана знања применити на практичан тренутак у времену, што је Григора својим списом урадио.

Бавећи се даље истинитим казивањем и супротстављајући му изрицање лажи Григора је поменуо неке од учењака, који су неистинама других били посебно погођени и који су због тога свашта доживели (*ἐλεπόνθεσαν*).²²⁹ Наиме, Григора саопштава да су се извесни неискусни људи, бацили на писање и, пошто су веома игнорантни, многим лажима су и пред многоразумним царем Андроником Палеологом без икакве пристojности њу (sc. историју) исмејали и осудили, на тај начин сами одневши у

²²⁵ Greg. I, 5. 23–6. 9.

²²⁶ У коликој мери се аутор *Ромејске историје* придржавао сопственог савета биће јасно у наредним поглављима.

²²⁷ Greg. I, 6. 8-15.

²²⁸ Излагање о важности историје Метохит је изложио у једном од својих есеја у оквиру збирке есеја *Ἐπιμνηστικαὶ*, 734–750.

²²⁹ Овде бисмо посебну пажњу скренули на Григорин избор речи. Глагол *λάσχω* који је овде употребљен у плусквамперфекту, има посебно јако значење: доживети, преживети, патити. С обзиром на наше поимање на кога би се од могућих учењака Григориног доба односила ова реченица, што ћемо се у даљем тексту трудити да докажемо, употреба овог глагола изазвана је јаким личним осећањем аутора и његовом жељом да драматичније представи ситуацију коју описује. Greg. I, 6. 15–16. У вези са овим је и термин *πάθος* в. *Hinterberger*, *Emotions in Byzantium*, 126.

бескорисност историју, и то у присуству оних људи, против којих су они можда највише лажи изrekli.²³⁰ Питање које се овим поводом неизоставно намеће тиче се идентификације људи против којих су ове речи византијског полихистора биле усмерене, као и оних који су доживели да се о њима исплету којекакве неистине. Одговор на ово питање требало би тражити у политичким околностима под којима је овај део Григориног списка настајао. Као што је речено, претпоставља се да је он писан непосредно пред смрт или, пак, неколико година након смрти цара Андроника II Палеолога и великог логотета Теодора Метохита, који су преминули 1332. године. Последњих осам година владавине Андроника II биле су прожете грађанским ратовима цара против његовог унука, Андроника III Палеолога. Млада генерација жељна власти и реформи у Царству, окупљена око царевог унука, повела је сукоб са представницима старије генерације, међу којима је најистакнутији био велики логотет и царев први министар, Теодор Метохит. Метохитова судбина је свакако била условљена расплетом и крајњим исходом грађанског рата – победом Андроника III и његовим доласком на престо 1328. године. Велики логотет протеран је у Дидимотику и одузета му је имовина. На тај начин је са политичке сцене сишла једна он најомраженијих личности из најближег круга цара Андроника II. Стога би можда било сасвим оправдано тражити у личности Теодора Метохита, као и у ужем кругу сарадника Андроника II, особе о којима су изговорене свакојаке лажи, и на које се односе Григорине речи.²³¹ Чињеница која, међутим, представља додатни проблем јесте питање идентификације људи који су ту истину искривили, као и питање идентификације списка које помиње аутор *Ромејске историје*.

После наведене фразе, аутор наставља своје излагање уводећи, као главног актера у своју причу, самог цара Андроника II.²³² Увођењем цара кроз говор који је, наводно, у целости пренет, аутор даје велику тежину и ауторитет свом даљем излагању. Његова нарација није више директно његова, она овим постаје нарација цара Андроника, који исказује своје (или Григорине) ставове и суд о људима који кривотворе истину и служе се лажима. Служећи се царским говором писац остварује контакт преминулог цара са публиком.

²³⁰ Greg. I, 6. 15–24.

²³¹ Григорина пристрасност, када је у питању његов учитељ, Теодор Метохит, више је него очигледна у његовом историјском спису.

²³² Greg. I, 6. 25–7. 1. Ауторово позивање на веродостојност говора цара Андроника опште је место у историјској нарацији генерално. Овај тип говора је увео атински историчар Тукидид, чије је дело, *Пелопонески рат*, представљало један од узора византијских писаца. За говоре в. The Speeches in Thucydides.

У свом говору Нићифор Григора наводи да је цар изразио велико неслагање и чуђење према људима који, иако живе у миру и ван свих дешавања, нападају друге без икаквог разлога. Још више се чудило онима који против патријарха и цара упиру лажи и богохулне речи. Понајвише се, међутим, цар чудило онима који су такве лажи и богохуљења објавили у својим списима. Јер, како Григора наводи, оно што буде само усмено изречено ветар носи и разлива. Оно што, пак, буде утиснуто у списе и књиге има стабилнију и јачу моћ против оних који су увређени, пошто спис неистине и богохуљења води кроз време. Ипак, списи се после извесног времена упере и против самих аутора и постају споменик њихове сопствене злобе (στήλην τε γὰρ τῆς σφῶν κακίας). Такви људи каснијим генерацијама постављају лош пример за опонашање у својим делима и њих би, према речима цара Андроника, требало odstrанити и протерати из друштва, баш као што су некада Атињани одстрањивали са правних таблица оне који су ту бесправно били пописани и оне који нису били достојни њиховог грађанства (τῆς σφῶν πολιτείας ἀνάξιοι). Разлози за понашање таквих људи могу бити вишеструки: могуће је да неистинитим приповедањем аутори настоје да свом спису обезбеде дужи живот. Наиме, они сами знају да се људи више радују увредама него похвалама и да о томе најрадије слушају, па тако и своју историју (ἱστορία) постављају тако да генерацијама које ће после доћи о томе детаљно приповеда. Такви људи се не придржавају нити праведног расуђивања очију онога који надгледа, нити стида људи који знају да добро и праведно расуђују. Паметни људи ће их због свега изреченог сумњичити, а Бог, „заштитник правде”, потрошиће обилније казне на оно што су изrekli. Григора даље наставља да су ти људи, можда због незнања и услед неискуства, предали својим списима, а тиме и времену, ствари које су од некога чули, претходно се подробно не распитавши. Те ствари у први мах само делују да су становници у кући истине а заправо су ван њених граница и стога су оптужени они који нису криви и изречено је оно што се није догодило нити је могло да се догоди.²³³ Својим незнањем и неумећем бављења историјским „занатом” особе на које се поменути одељак *Ромејске историје* односи, учиниле су грех не само према људима и догађајима које су криво представили, већ и према младим нараштајима који треба да уче и следе њихов пример. Читава наука а, према ономе како речи цара Андроника преноси Григора, тиме и уметност треба да буду саграђени на правој основи. Ако би природа основе била здрава, наука ће ићи према успеху. Уколико би, пак, темељ природе био слаб, онда он постаје најгори савезник читавој грађевини науке. Они који

²³³ Greg. I, 7. 1–9. 20.

се баве писањем треба да опонашају најбоље сликаре. Сликари ће се, уколико њихови природни модели имају одређену ману, потрудити да не представе све онако како јесте, већ ће настојати да ту ману ублаже. Међутим, ови горди људи (σεμνοὶ οὔτοι), или зато што не знају, или зато што мрзе истину, не само да нису ништа од грешака одузели, већ су прикачили свом спису још многе ствари, које нити су се догодиле нити су биле изречене. Тако су се приказали као окрутни и немилосрдни непријатељи истине.²³⁴

У даљем навођењу речи цара Андроника, Григора примећује да ти људи нису усмерили њихов ратоборни језик према Андронику II, што показује и њихова књига (ἡ βίβλος ἐκείνων δηλώσει).²³⁵ Онај ко се пажљивије бави науком (писањем) нека се тиме детаљније позабави, наставља даље историчар, јер се, ипак, не би могло тврдити да је све оно што су ти људи написали лаж, али ће од мноштва ствари, које су они лажно представили, бити изабрано нешто и оспорено, будући да су многи сведоци још увек живи.²³⁶ Овом мишљу Григора завршава царски говор, и даље је, како нас историчар уверава, уследила дискусија и оповргавање онога што је изнето као неистина. Григора обавештава да је на овом месту неопходно удаљити се од ових ствари, али аутор својој публици обећава да ће се на њих поново вратити, када се опет буде бавио истом темом.²³⁷ Међутим, историчар се више ниједном пригодом није детаљније позабавио овим делом свог главног увода. Стога актери говора цара Андроника, као и само дело које се помиње, остају непознати.

Овакав исказ би се могао односити на оне који су своје дело писали у Григорино доба, а које је нама остало непознато. Пишчеву критику не би требало преносити на његове претходнике, Хонијата и Акрополита, будући да за период који је описан у њиховим делима у Григорино време није могло бити живих сведока. Што се историчара Пахимера тиче, његов начин приказивања догађаја није се битно разликовао од Григориног, те стога и њега не би требало убројити у оне писце који су тежили да дају искривљену представу догађаја. Ипак, чини се да Григорине изјаве дозвољавају закључак да се у његово доба и те како радило на продукцији списа који је требало да сведоче о главним актерима византијске политике.

Григора је својим уводом дао почетни тон *Ромејској историји*. Универзалност, истинитост исказа и један општи, али кратак и сажет преглед догађаја који су претходили његовом времену, с обзиром на чињеницу да историчар своје излагање

²³⁴ Greg. I, 11. 13–17.

²³⁵ Greg. I, 12. 2.

²³⁶ Greg. I, 11. 24–12. 18.

²³⁷ Greg. I, 12.23-25.

започиње падом Цариграда под власт крсташа 1204. године, поставило је сцену за Григорину приповест. Историчар наводи да ће први део свог списка приказати сажето и без много детаља „зато што је већина ствари већ од стране других испричана, а друго зато да и сами не бисмо били ухваћени у кривотворењу (искривљавању) историје, трудећи се да детаљно износимо причу до танчина и до краја, а будући да ни сами нисмо лично били сведоци догађаја, нити смо о њима шта чули.”²³⁸

Овим речима Григора је званично завршио уводни део, а тиме и отпочео своје излагање о догађајима који су обележили једну важну епоху византијске историје. Разлози за историчарево сажето излагање читаоцима нису остали непознати јер је, као што је већ речено, њих открио сам аутор. Чињеница да се о догађајима које је Григора решио да представи већ писало определила је аутора да своју публику не оптерећује детаљним излагањем о дешавањима која су већ припадала прошлости и која нису била главни циљ Григорине приповести. Други разлог који је сам аутор навео крије се у његовом методолошком приступу историји који он у више наврата подвлачи, а то је да дешавања представља као очевидац или да их верно преноси чувши исказе од директних учесника догађаја. Савременост збивањима, лично учешће и инволвираност у политичка дешавања представљају једне од основних поставки писаца историјских дела, којих се свакако држао и Григора. Отуда и инсистирање на диференцијацији у приступу, када су у питању догађаји који припадају прошлости и догађаји који припадају савременом тренутку, а за чији би методолошки приступ погодан назив био *αὐτοψία*.²³⁹ *Аутопсијом* би се могао назвати онај део Григориног историјског списка у којем он постаје активни учесник догађаја. Међутим, из историјске радионице византијског полихистора изашао је и његовог први део, који представља својеврсну предисторију у главна дешавања.

²³⁸ Greg. I, 12. 25–13. 8. Интересантно је приметити и Акрополитову реченицу у вези са почетком његовог излагања. Наиме, и он каже да ће почетак приче бити пад Цариграда под власт Латина, Асгор. I, 4. 23–26.

²³⁹ Овакав приступ среће се још код античких историчара, међу којима посебно треба издвојити Тукидида, Thucydides Historiae, Oxford 1942, 22, 2, и Лукијана, Πῶς δὲ ἱστορίαν συγγράφειν, 314. 9–14.

τοῦτο δὲ, καὶ ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ γενάλῳμεν ἔστιν οὐτῆς ἱστορίας ψευδόμενοι, ἀφηγήσαι διεξιέναι περιώμενοι λεπτῇ τε καὶ ἐξειργασμένη, ὧν μὴ αὐτόπται αὐτοὶ γεγενήμεθα, Greg. I, 13. 5–8.

2.1. Предисторија главног наратива – Григора према Хонијату, Акрополиту и Пахимеру

Излагање о историји Никејског царства и његовим владарима, као и оно о доласку на власт првог цара из династије Палеолог, Михаила VIII, служили су као предисторија главног наратива, који, ако је судити према Григорином уводу у XII књигу његовог списка, почиње са 1341. годином и грађанским ратом који се водио између регентства у Цариграду (великог дукса Алекија Апокавка, патријарха Јована XIV Калеке и царице Ане Савојске) и тадашњег великог доместика, касније цара, Јована Кантакузина.²⁴⁰ Иако је аутор поменуо да ће догађаје из прошлих времена, којима није сам присуствовао и које није од учесника директно чуо, изложити у краткој форми и без много детаља, треба поменути да је тој предисторији у оквиру целокупне *Ромејске историје* дато доста простора. Ради се о првих XI књига од укупно XXXVII, у којима су приказани догађаји од 1204. до 1341. године. Међутим, чињеница која се не сме изгубити из вида је та да и међу првим књигама постоји велика разлика у детаљности излагања. Стога се поставља питање, шта је уопште ὕλη ἱστορίας у том делу Григорине повести.²⁴¹

Наиме, Нићифор Григора је веома сажето приказао владавину три цара из династије Ласкарис, док је са успоном и доласком првог Палеолога на власт његово излагање постало много детаљније. У том смислу, најопширније и најдетаљније је приказана владавина цара Андроника II (1282–1328), посебно године грађанског рата у коме се он борио да сачува престо од свог амбициозног унука и, касније, наследника Андроника III (1328–1341). Осма књига, којом се, заправо, започиње приповедање о грађанском рату 20-их година XIV столећа, садржи кратку реченицу коју треба схватити као упут читаоцима да историчар прелази на излагање о важнијим догађајима млађег датума.²⁴² Ту је аутор свесно направио разлику између дешавања која су припадала даљој прошлости (тачније догађајима за време којих аутор или није био рођен или је био веома млад да би могао активно учествовати) и оних, која су била

²⁴⁰ Ово се јасно види из кратког увода у XII књигу Григориног историјског списка о чему ће у даљем тексту бити више речи.

²⁴¹ Carile, La “Ὑλη ἱστορίας”, 56–87; Stanković, Lest we forget, 59–65.

²⁴² Greg. I, 283. 1–2.

савремена ауторовом већем друштвеном ангажману (аутор је, наиме, у току буктања грађанског рата између двојице Андроника морао бити у двадесетим годинама, а тада је његово ангажовање на двору старог цара било актуелно).²⁴³ Мотив који је Григору могао нагнати да детаљније представи догађаје везане за грађански рат двојице Андроника у односу на први период владавине старог цара био је вероватно и сасвим личан. Завршавајући своју приповест о догађајима 1321–28. историчар саопштава да је дужност свих људи, како су још и стари аутори писали, да у грађанском рату изабере страну, те је тако и он морао да се постави онако како му је тада изгледало исправно.²⁴⁴ Из ове тврдње произилази да је аутор желео или да се оправда или, пак, да укаже на исправност стране коју је одабрао и за коју се залагао. Други разлог чини се више вероватним, с обзиром на начин на који је Григора описао поменути сукоб. Осим тога, основна разлика између првих седам књига и остатка предисторије лежи управо у чињеници да су догађаје до 1308. године у својим историјским списима већ обрадили Григорини претходници. С тим у вези поставља се и питање извора које је Григора користио приликом писања о тим догађајима.

Нићифор Григора је већ у уводном делу указао на своје претходнике који су описали дешавања која је он узео као полазну тачку свог излагања. Иако аутор није поименце навео о којим претходницима је реч, што византијски историчари у основи не чине, може се претпоставити да су се пред писцем *Ромејске историје* налазила дела Никите Хонијата, Георгија Акрополита и Георгија Пахимера.²⁴⁵ Тврдња да је Григора испред себе могао имати списе поменутих историчара, поред истоветности тема и периода обрађених у *Ромејској историји*, може се додатно поткрепити рукописном традицијом историјских дела о којима је реч. Наиме, иако досадашња истраживања библиотеке Теодора Метохита и Нићифора Григоре нису потврдила њихово поседовање рукописа Хонијатове, Акрополитове и Пахимерове историје, у науци је утврђено да су поменута дела копирана већ по самом њиховом настанку. Ипак, до сада није поуздано утврђено који су рукописи и које верзије поменутих списа могле

²⁴³ Уп. поглавље о Григориној биографији.

²⁴⁴ Greg. I, 427. 6–9.

²⁴⁵ Једна од карактеристика историјских списа била да се „исправе грешке” претходника, при чему су се понављале исте приче, које су, међутим, биле обликоване на начин који је одговарао сваком писцу понаособ, Scott, Text and Context, 252.

служити Григори као материјал за писање. Стога је потребно пажњу обратити и на њихове сажете верзије, пошто се оне јављају већ половином XIV столећа.²⁴⁶

Рукописна традиција Хонијатовог списка указује на појаву великог броја манускрипата готово одмах након настанка дела.²⁴⁷ Проблематика са његовом *Историјом* произилази из постојања две верзије, верзија а и б, које је, како изгледа, обе саставио сам аутор.²⁴⁸ У науци је показано да су рукописи који потичу из XIV века засновани на б-верзији, коју је, поред Скутариота и Ефрема из Еноса,²⁴⁹ могао користити и Нићифор Григора. Осим тога, између 1320. и 1340. године јавља се и парафраза Хонијатовог историјског списка за кога се, међутим, не може прецизно одредити из ког је круга потекао.²⁵⁰ Као што је случај са Хонијатом, већина рукописа Акрополитове *Историје* потиче управо из времена настанка самог списка. Ипак, рукопис Vat. gr. 981 садржи скраћену верзију пишневог дела и потиче из XIV столећа. Стога не би требало искључити могућност да је Нићифору Григори била доступна и ова верзија списка великог логотета.²⁵¹ Међутим, иако се у XIV столећу јавила нарастајућа потреба за парафразама и сажетим верзијама историјских списка, те тиме и упрошћавањем језика у делима која су писана високим књижевним стилем, право је питање да ли би један високо образован Византинац користио пре сажету од оригиналне верзије дела, под условом да су му обе биле доступне. Стил, реченична конструкција, вокабулар, реторика биле су ствари којима су се учењаци особито занимали, те је и њихова перцепција историјских списка умногоме различита од оне коју ми данас имамо. Преписке византијских учењака речити су показатељи осетљивости питања стила и начина на који се писало, а постојање *προϋρμνάσματα*, иако везаних за писање реторских дела и овладавање реторском вештином, ништа мање не сведоче о

²⁴⁶ Постојала је општа тенденција појаве парафраза учених текстова у доба Палеолога, чији је језик стилски упрошћен што је вероватно имало за циљ прилагођавање текста широј читалачкој публици. *Beck, Das Leserkreis*, 54–55; *Simpson, Niketas Choniates*, 107.

²⁴⁷ *Simpson, Niketas Choniates*, 106.

²⁴⁸ О разлици између две верзије в. *Simpson, Before and after 1204*, 189–221; *Simpson, Niketas Choniates*, 68–124.

²⁴⁹ *Simpson, Niketas Choniates*, 114–123.

²⁵⁰ *Davis, Anna Komnene and Niketas Choniates*, 55–70.

²⁵¹ *Beck, Überlieferungsgeschichte*, 446. Иако је рукопис остао недоступан за потребе дисертације, важно је напоменути да би било потребно извршити детаљније упоређивање текста рукописа са текстом Григорине историје како би се утврдило да ли грешке које се јављају у Григорином спису потичу управо из скраћене верзије Акрополитовог дела. Зна се да су у поседу породице Кантакузин била два од три рукописа скраћене верзије Акрополитовог дела. *Beck, Überlieferungsgeschichte*, 446.

пракси која се захтевала од будућих интелектуалаца и писаца да овладају високим стилем у писаном изражавању.²⁵²

Највећи број рукописа Пахимерове историје потиче из средине XIV столећа, из времена владавине Јована VI Кантакузина, који је и сам могао бити наручилац неких од њих. Филолошком анализом утврдило се да Григорин текст највише одговара ономе из рукописа Ц насталом између 1350. и 1371. године, за који се претпоставља да је био најближи изворном тексту.²⁵³ Осим тога, постоји и скраћена верзија Пахимеровог дела чији су најстарији рукописи датовани у XV век.²⁵⁴

Поред поменутих „великана” византијске историографије, у палети могућих Григориних извора требало би поменути још неке. Иако не од директног значаја као извор за *Ромејску историју*, дело Нићифора Калиста Ксантопула важно је због своје идеолошке позадине и представе коју пружа о Андронику II, посебно због тога што је потекло из пера човека који је једно време био пријатељ Григориног учитеља, Теодора Метохита. У палету Григориних могућих извора, међутим, треба уврстити и *Хронику* Теодора Скутариота, која се у великој мери ослања на историјски спис Георгија Акрополита, али се од њега, у одређеним деловима ипак разликује. Највећа разлика је, као што је напоменуто, у приказивању царева династије Ласкарис, који су код Скутариота веома позитивно окарактерисани. Скутариотов текст сачуван је у четири рукописа који потичу из XV и XVI века, док је познато да су изводи из његовог дела датовани и у XIV столеће.²⁵⁵ Поред Скутариота не треба оставити без помена и *Хронику у стиховима* Ефрема из Еноса, која такође припада историографским тенденцијама и струјањима периода који се испитује. Његово дело сачувано је на основу једног манускрипта из XIV века.²⁵⁶ Осим поменутих историјских списа, Нићифор Григора је могао користити и изворе друге провенијенције попут похвалних слова, званичних докумената, аутобиографских списа одређених византијских интелектуалаца, као и

²⁵² Ševčenko, *Levels of Style*, 289–312. Опште је познато да је језик Теодора Метохита био посебно компликован и да је, у стилском смислу, представљао изазов и самим Византинцима. Иако његов ученик и поштовалац, Нићифор Григора није могао а да својој историји тим поводом не изрекне критику на рачун свог учитеља, Greg. I, 272. 6–12, иако је управо он био један од малобројних подражавалаца Метохитовог стила, Trapp, *Role of vocabulary*, 140.

²⁵³ Један од кодекса садржи Григорину историју са именом Пахимеровог дела, коју даље следи *Ромејска историја*, Failler, *Tradition manuscrite*, 159. У неким случајевима, старији апографи Пахимеровог дела били су сачувани заједно са неким деловима Григорине историје. В. Failler, *Tradition manuscrite*, 203.

²⁵⁴ Ове упрошћене верзије одликују се пре свега изостављањем општих места, сажетошћу исказа, упрошћавањем стила, као и прилагођавањем реченица језику свакодневног говора. Failler, *Tradition manuscrite*, 164.

²⁵⁵ Beck, *Überlieferungsgeschichte*, 445.

²⁵⁶ Ibid.

богату преписку која је остала сачувана иза личности које су својим деловањем обележили ову епоху византијске историје.

У вези са изворним материјалом који је стајао пред писцем *Ромејске историје* намеће се питање начина на који га је Григора користио. Треба одмах приметити да, без обзира на материју која се обрађује у Григорином делу и списима његових претходника, не би требало нужно подразумевати његову употребу претпостављеног историјског материјала. На првом месту треба истаћи да Григора не понавља исказе својих претходника, већ се од њих разликује реченичним конструкцијама као и речником који употребљава. Видљиво је да се Григора трудио да избегне понављање како сопствених фраза у оквиру целина свог историјског списка, тако и коришћења израза својих „колега” приликом описивања догађаја. Овакав приступ је, уосталом, врло експлицитно заговарао и Григорин учитељ Теодор Метохит, саветујући да се, приликом писања неког текста, избегава понављање фраза коришћених од стране претходника и да се изнађе нов начин за исказивање сопствених мисли.²⁵⁷ Ипак, упркос својој „стилској независности”, на појединим местима у тексту може се наићи на неки израз или на облик имена одређених учесника догађаја, које је Григора највероватније преузео од неког од својих извора, или, пак, из неког документа који му је био на располагању. Дакле, коришћење историографских списка његових претходника пре би се могла наслутити на основу сличности у представљању догађаја и описаних личности него на основу саме реченичне конструкције и коришћених израза. При томе се намеће утисак да је Григора предност давао оном извору који је био временски ближи дешавањима која је описивао. Тако се, на пример, чини, да када приповеда о бици код Хадријанопоља, Григора пре користи Хонијата него Акрополита, док је, када приповеда о заузећу Цариграда, Григорин исказ ближи сведочанству Георгија Акрополита него Пахимера. У појединим случајевима, међутим, Григора нуди сопствени приказ дешавања доносећи одређене детаље на које не наилазимо у делима његових претходника. Такав је, рецимо случај са приказом битке у Пелагонији.²⁵⁸ С тим у вези аутору *Ромејске историје* неретко се деси да направи омашку када су у питању имена или када се ради о старосној доби одређених личности. Стога је питање начина коришћења извора сасвим уместо. Јер, уколико се претпостави да је Григора пред собом у тренутку писања имао дати извор који наводи тачан податак а сам га не преноси прецизно већ прави материјалну грешку, да ли то може говорити о недовољној

²⁵⁷ 9, 11–15, *Ševcenko*, *Etudes* 291; *Polemis*, *Treatise*, 211.

²⁵⁸ На све ово ће у даљем тексту бити указано.

пажњи аутора *Ромејске историје* приликом употребе изворног материјала, или пак, о намерној Григориној омашци? Може ли то указивати на коришћење парафразе неког историјског списка пре него на употребу оригиналне верзије? На ово питање се за сада не може дати задовољавајући одговор. Ипак, мишљења смо да је у питању коришћење опширне, а не сажете верзије дела, као и да се не ради о намерној омашци историчара, будући да омашке које Григора прави ни у једном од случајева ништа суштински не мењају у представљању целокупног догађаја нити у битној мери утичу на сам ток излагања. Стога, не би требало одбацити могућност да Григора у тренутку писања пред собом није имао извор који је консултовао, већ је одређене ствари бележио према сећању на основу онога што је у једном моменту прочитао. Отуда и закључак о његовој недовољној прецизности везаној за најраније догађаје описане у *Историји*, која ипак није толико велика да би се аутору могло ускратити поверење у истинитост исказа и искључити његова веродостојност када су у питању одређени детаљи које преноси, а који нису забележени код других аутора. На крају, не би требало искључити и могућност да је Григора, поред поменутих историчара, користио и неки други, нама данас непознат изворни материјал, те су грешке које је правио могле настати и услед тога.

Када је у питању хронологија везана за период владавине династије Ласкарис, Нићифор Григора за прве књиге свог историјског списка не користи конкретне датуме. Историчар се најчешће служи изразима попут ὀψέ (касније, после дужег времена), ἐν τούτοις (тада, у то време), ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις (у то време), μετὰ δὲ μακράν μακρῶν (после много времена), χρόνων δὲ ὕστερον (после неког времена), συνέβη δὲ τηνικαῦτα (деси се у то време), βραχὺ τὸ μεταξύ (мало затим), οὐ πολὺς παρῤύη χρόνος (не прође много времена), ὀλίγαι παρῤηλθον ἡμέραι (прошло је мало дана), ἐπὶ τούτοις (после тога), πρὸ βραχείος (мало пре), ἐν τούτοις μέντοι τοῖς χρόνοις (у то време), δύο ἐξῆς ἡνῦετο ἔτη (прошле су две године), σύχναι παρῤηλθον ἡμέραι (прошло је много дана), κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον (за то време), συχνὸς ἐπὶ τούτοις ἐρῤύη χρόνος (прошло је много времена иза тога). Григора неретко прибегава датовању према одређивању годишњих доба, као што користи и појаву небеских тела како би хронолошки одредио оно о чему говори. Тако се користи изразима ἦρος μὲν οὖν ἐνειστήκει καιρὸς (био је почетак пролећа), καὶ μὲ δὴ ἦρος ἐπιστάντος (по доласку пролећа), θέρους ἐπιγενομένου (пошто је настало лето, по настанку лета, пошто је дошло лето), ἔτι ἰσταμένου τοῦ φθινοπώρου (већ је настала јесен), ἦν γὰρ κατὰ τὰς Ἀρκτούρου ἐπιτολὰς ὁ καιρὸς (у време када се Арктур уздизао), ἐν τούτῳ τοῦ χρόνου, ἐν ᾧ καὶ πλειάδες ἄρχονται ἐπιτέλλειν (у то време, када су се Плејаде

почеле уздизати), ἦν δὲ τῆνικαῦτα ὁ χρόνος μικρὸν μετὰ τροπὰς θερινὰς καταυτὰς δὴ τὰς ὠρίωνος καὶ κυνὸς πλατείας ἐπιτολάς (било је то време мало после летњег солстиција, у току уздизања Ориона и Великог пса),²⁵⁹ μέλλοντος ὅσον οὐδέπω τοῦ ἡλίου τὰς φθινοπωρινὰς ἰσημερίας ἐπιτελεῖν (то се догоди док се још није навршила јесења равнодневица). Иако не даје конкретне датуме, историчар, у већини случајева, догађаје које описује смешта у хронолошки тачан след.²⁶⁰ Датовање према астралним појавама, разуме се, није карактеристика искључиво Григориног дела, али се може закључити, с обзиром на учесталост таквих термина у његовом спису, да је он томе придавао посебну важност. То се свакако да објаснити ауторовим афинитетом према астрономији, као и поносом према сопственом знању и познавању материје у коју није свако могао бити упућен, о чему нас извештава и сам аутор.²⁶¹ Чини се да управо ненавођење конкретних хронолошких података попут месеца, године и дана, упућује на ауторово ограђивање од евентуалног непрецизног преношења информација својој публици, пошто се радило о времену у којем сам писац није играо активну улогу.

Структура прве три књиге заснована је на моделу царских биографија тако да је сваком владару посвећена по једна књига. Ипак, оваква структура је у основи уважена у свега прве две књиге, пошто трећа започиње владавином Теодора II Ласкариса, а завршава се доласком на власт Михаила VIII Палеолога. Треба приметити да ова чињеница ипак не значи да је у потпуности напуштена биографска структура. Готово све владавине царева приказане у *Ромејској историји* завршавају се описом владара и Григориним судом о цару, осим владавине Теодора II и Јована V Палеолога, што је у случају другог цара разумљиво, пошто Григора није доживео да види крај његове владавине. Мишљења смо да структура царских биографија ипак није нарушена, иако од Михаила VIII више књига описују једну владавину. Када се, међутим, владавина једног цара сагледа кроз све њему посвећене књиге, као што је рецимо случај са владавинама Михаила Палеолога и његовог наследника Андроника II, странице које отварају и затварају приповест о њима целине су посебних структура, које у конкретним случајевима садрже реторска дела самог аутора, што је, разуме се, у функцији одређене поруке самог писца и што има одређену идеолошку позадину.²⁶²

²⁵⁹ Најсјајнија звезда сажвежђа Велики пас је Сиријус.

²⁶⁰ *Guillard*, *Essai*, 247 – 248. О перцепцији времена код Григоре v. *Moutsopoulos*, *Notion de «kairicite»*, 207 – 213. За термине χρόνος и καιρός в. *Angelou*, *Rhetoric and history*, 292. нап. 6.

²⁶¹ *Greg. I*, 308. 22–309. 11.

²⁶² Овоме ће на одговарајућем месту у докторату бити посвећена посебна пажња.

Григора је у свом излагању пратио како хронолошки, тако и тематски принцип који је доследно поштовао. Он не следи у целости структуру постављену у делима својих претходника по перу, али прати њихово излагање. Григора се трудио да прикаже и објасни узрочно-последичне везе између догађаја, у чему, међутим, није увек био до краја доследан. Често није давао коначна објашњења и наводио разлоге који су довели до одређених дешавања, барем када су у питању књиге у којима обрађује најдаљу прошлост. Он је својим читаоцима нудио два или више разлога, остављајући им избор да се сами одлуче за једно или друго објашњење. У таквим случајевима Григора је наводио да ни њему прави разлог није познат, међутим, намеће се утисак да би се ипак лично определио за неко од понуђених објашњења. Можда је ова, на први поглед, наивност или немогућност аутора да продре у суштину ствари, заправо његов покушај да још једанпут скрене пажњу својим читаоцима да он, иако је на себе преузео задатак да пише о далекој прошлости, не жели да понуди објашњење које не стоји и које би утицало на објективност, чиме би се довела у питање истинитост његовог исказа.

Из мора података на које је могао наићи, аутор је направио сопствени избор онога што је одлучио да представи. Овакав избор је од велике важности за перцепцију прошлих времена пошто он одражава не само његово лично схватање прошлости и, у извесном смислу, његове намере и тенденције као историчара, већ говори и о поимању прошлости самих Ромеја. Шта су Ромеји средином XIV столећа када су се појавиле прве књиге *Ромејске историје* знали о сопственој прошлости? Да ли су, и у којој мери била читана дела Хонијата, Акрополита, Пахимера? Да ли су велике кризе у византијском друштву и Цркви, настале доласком нове династије на власт и узурпацијом престола као и грађанским ратовима, утицале и на византијску перцепцију сопствене прошлости? Уопште, због чега је постојала потреба за поновним описивањем догађаја о којима претпостављамо да су Ромеји поседовали извесна знања? Могуће одговоре на ова питања треба потражити у Григорином представљању цара из династије Ласкарис и описом владавине првог Палеолога, као и у културним тежњама доба у којем је *Ромејска историја* настајала. Избор онога што је аутор одлучио да представи, као и непомињање одређених ствари свакако су од пресудне важности за формирање слике коју је Григора могао имати и понудити својој публици о прошлим временима.

2.1.1. Теодор I Ласкарис (1205 – 1221)

Почеци „Византијског царства у егзилу”, како се Никејско царство најчешће у литератури означава, везују се за време непосредно после пада Цариграда 1204. године, консолидације византијских аристократских породица и окупљања преосталих византијских територија у Малој Азији под влашћу човека који се показао најмоћнијим и најспособнијим да ту власт одржи – Теодора I Ласкариса. Његова владавина, као и владавина наследника из његовог дома, царева Јована III Ватаца и Теодора II Ласкариса у Григорином спису представљене су у прве три књиге.

Григорино приказивање царева из династије Ласкарис је углавном позитивно. За разлику од Георгија Акрополита, чини се да је Григора био наклоњенији царевима из Никеје. Његова непристрасност могла би се објаснити временском удаљеношћу од Ласкариса, за чије владавине, као што је познато, он још није ни био рођен. Григорина оданост је пре свега била резервисана за кућу Палеолога, понајвише за цара Андроника II, јер је на његовом двору почело литерарно стваралаштво писца. Треба, дакле, подвући да аутор није пристрасан нити изгледа да има изражену намеру да Ласкарисе прикаже у позитивном светлу, као што то чине њима временски много ближи хроничар и историчар Теодор Скутариот и Георгије Пахимер, с обзиром на чињеницу да је Григору од смрти цара Теодора II делило скоро четрдесет година. Осим временске дистанце, као разлог за позитивно приказивање Ласкариса у спису Нићифора Григоре могао би се навести и податак из ауторове биографије. Подсетићемо да је писац *Ромејске историје* родом из Хераклеје Понтијске, из Мале Азије, у којој је још дуго година после смрти цара Јована III Ватаца, култ овог владара – светитеља био изузетно јак.²⁶³ Ако се томе придода и податак да је Григорин ујак и старатељ, митрополит Јован из Хераклеје Понтијске, био противник црквене политике коју је спроводио цар Михаило VIII, Григорина позитивна оцена династије Ласкарис постаје потпуно разумљива.²⁶⁴ Осим тога, Царство је овој династији дуговало континуитет и опстанак после катастрофе из 1204. године, а управо се настојао показати континуитет са традицијом у царству Палеолога, те би се тиме и могао објаснити избор 1204. године као полазне тачке *Ромејске историје*. Пошто су се тензије везане за смену династија на престолу у време када Григора пише своје дело у великом обиму смириле, историчар није имао никаквог разлога да негативно прикаже династију која је претходила

²⁶³ Heisenberg, Johannes Batatzes, 160–233; *Macrides*, Saints and sainthood, 67–87.

²⁶⁴ Не треба заборавити да је управо под владавином Теодора Првог Ласкариса, Хераклеја Понтијска добила статус митрополије, *Angold*, Byzantine government, 48–49.

владавини Палеолога. Григора, међутим, не претерује у похвали Ласкариса, као што то чини Георгије Пахимер, већ о њима износи једну умерену оцену.

Први владар „Византијског царства у егзилу” био је зет цара Алексија III Анђела, Теодор I Ласкарис. После расула које је завладало у Царству приликом крсташког заузећа Цариграда 12. априла 1204. године,²⁶⁵ као и после низа борби са другим византијским великашима, Теодор је успео да успостави своју власт у Никеји, сломи отпор осталих аристократа и подведе већину њих под своју власт.²⁶⁶ Проглашен је и крунисан за цара вероватно 1205. године од стране новоизабраног патријарха Михаила Ауторијана, у Никеји.²⁶⁷

Своје приповедање о Теодору I Григора започиње веома театрално. Историчар бележи да је након пада Константинопоља под Латине, Ромејско царство, попут великог брода захваћеног страшним ветровима и морским таласима,²⁶⁸ било подељено на многобројне парчиће и делове, те је свакоме припао неки од делова. Ипак, после дужег времена, догодило се да у престоници Никејаца (περὶ τὴν Νικαέων μητρόπολιν) буде проглашен (крунисан, ἀναγορευθῆναι)²⁶⁹ цар Теодор Ласкарис, коме је већ било тридесет година.²⁷⁰ Ласкарису су, према Григориним речима, пришли неки од великаша пошто су били поражени, док су се други својевољно предали. Као самостални владари остали су једино Алексије Комнин, владар Колхиде²⁷¹ и Михаило Комнин Анђеο,

²⁶⁵ Григора каже да је био почетак пролећа када је царица градова пала. Greg. I, 14. 3. Тачан датум нам даје Никита Хонијат, Chon. 568. 88–9, док Акрополит прави омашку, Acrop. I, 7. 22–8. 1; *Macrides, History*, 78–79.

²⁶⁶ Највећу претњу по успостављање власти Теодора I у Малој Азији представљали су Теодор Манкафа у Филаделфији и Манојло Маврозом у долини Меандра, чији је отпор Теодор I успео да сломи. Сава Асиден, који је био господар Сампсона, у околини Милета, својевољно је приступио Теодору, добивши од њега титулу севастократора, *Angold, Byzantine government*, .

²⁶⁷ О избору Теодора I и његовом крунисању за цара погледати, *Sinogowitz, Byzantinische Kaisertum*, 348–351; *Macrides, History*, 81–83.

²⁶⁸ Поређење Царства са бродом, који се лупа о таласе, опште је место у византиској литератури. В. *Каждан, Корабљ*, 3–16.

²⁶⁹ Greg. I, 13. 15. С обзиром на природу употребљеног термина, није сасвим јасно да ли Григора мисли на проглашење или на крунисање, *Nikophoros Gregoras Rhomäische Geschichte I*, 211, н. 3. Ипак, будући да је крунисање следило само проглашење, Григорин термин се чини сасвим одговарајућим. В. Chon., 626. 7–10; Acrop. I, 11. 19.

²⁷⁰ Greg. I, 13, 9–16. Приметно је да код историчара XIII и XIV века, Акрополита, Пахимера и Григоре, нема ламента над палом престоницом и нема претераног исказивања емоција, када су у питању последице Четвртог крсташког похода. Наравно, ради се о историчарима који су своја дела писали после 1261. године, дакле, после повратка Цариграда под власт Ромеја, али је пажње вредна чињеница да се у њиховим историјским делима овај догађај, који је у делима савременика представљен као катаклизма, уопште на тај начин не посматра. За виђење катастрофе из 1204. године очима савременика в. Chon. 583–646; *Darrouzès, Discours d’Euthyme Tornikès*, 76–77. О различитим аспектима утицаја пада Цариграда на Балкан и византијски свет в. *The Balkans and Byzantine world*.

²⁷¹ Мисли се на Алексија Великог Комнина, владара Трапезунта.

владар старог Епира.²⁷² Они су тим територијама, како наводи Григора: „владали и до данас (до наших дана) и њих су (sc. те територије) пренели својој деци и њиховим потомцима, према очевом наслеђу.”²⁷³ Ово констатација посебно је важна, будући да Григора употребљава израз *τήμερον* (до наших дана) што се, свакако односи на период када те територије нису биле враћене под власт Ромеја. Као што је познато, Епир је враћен акцијом из 1338. године,²⁷⁴ што би значило да је овај део текста Григориног историјског списка морао настати пре тога.

Григорино приказивање успостављања власти Теодора Ласкариса у Никеји, као и његове борбе са осталим припадницима аристократије, који су се после пада Цариграда нашли у Малој Азији, веома је сажето.²⁷⁵ Сажето је такође приказана и подела Царства од стране најистакнутијих крсташких вођа,²⁷⁶ али је Григора поменуо њихова имена, као и територије којима су они завладали после освајања Царства: гроф Балдуин Фландријски (ὁ κόμης Φλάνδρας Βαλδουῖνος), гроф Лудвиг од Блоа (ὁ κόμης Πλῆς Λοδβίκος) и маркиз Бонифације од Монферата (ὁ Μοντησφεράντας μερκέσιος). Нови цар Византа постао је гроф Балдуин (βασιλεὺς δ' ἐξ αὐτῶν ἀνηγόρευτο Βυζαντίδος ὁ Βαλδουῖνος).²⁷⁷ Име грофа Лудвига од Блоа се у овој форми јавља и код Хонијата, док га Акрополит и Скутариот уопште не помињу.²⁷⁸ Никита Хонијат такође помиње и маркизово име Бонифације.²⁷⁹

Григорина даља приповест ауторима предочава битку код Хадријанопоља, која се водила између војски Латинског царства и Бугара. Према речима аутора *Ромејске историје*, Латини су очекивали брз развој ситуације и даље напредовање и освајање територије, како на Истоку, тако и на Западу. Ипак, њиховим амбицијама се, почетком пролећа 1205. године, испречио бугарски владар Калојан, брат и наследник Асена I.²⁸⁰ Он је сакупио велику војску и у близини Орестијаде (sc. Хадријанопоља) дошло је до познате битке (πρὸς μάχην ἐκατέρωθεν ἐκεῖ περιφανῆ τὰ στρατεύματα συνεβράγη).²⁸¹ Битка

²⁷² Михаило Комнин Анђео био је ванбрачни син севастократора Јована Анђеа, стрица царева Исака II и Алексија III.

²⁷³ Greg. I, 14. 1–3.

²⁷⁴ За ове акције и њихов успешан завршетак, посебно је био заслужан најближи сарадник цара Андроника III, велики доместик Јован Кантакузин, Bosch, Andronikos III., 136–138; Радућ, Јован V, 95–97.

²⁷⁵ Григора уопште не помиње Теодорове борбе са његовим противницима у Малој Азији, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 4, 213.

²⁷⁶ Carile, Partitio, 125–305; Oikonomidis, Décomposition, 3–28;

²⁷⁷ Greg. I, 14. 6–7; Chon., 596.

²⁷⁸ Greg. I, 14. 5–6. Chon., 615. 2; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 6, 213.

²⁷⁹ Chon., 615. 2.

²⁸⁰ Greg. I, 14. 15–24.

²⁸¹ Ibid, 15. 10–11.

код Хадријанопоља одиграла се 1205. године и у њој је бугарска војска однела убедљиву победу.²⁸² Чињеница да Григора за њу употребљава термин *περιφονίη* могла би сведочити о њеном значају за историју Царства, пошто је умногоме омогућила тек успостављеној влади Теодора I да предахне и да се заштити од латинске претње.²⁸³ Осим тога, поменута фраза свакако је везана за начин на који је аутор желео да свом аудиторијуму прикаже поменути догађај. Видљиво је да Григора, с обзиром на изразе које користи (Византијско царство је брод у узбурканом мору, бугарска претња је олуја...), приповеда уз велику театралност. То се види и на примеру описивања саме битке. Григора каже да је на обе стране било покоља (*φόνος*) да би се, после дужег времена, Бугари повукли. Аутор нам, на себи својствен начин, даје два могућа објашњења за повлачење Бугара, упозоравајући нас на почетку да ни он сам не зна које од понуђена два је тачно (*οὐκ οἶδ' ὀπότερον*) – Бугари су се повукли или због тога што нису били у стању да издрже тежину латинског наоружања или ради жеље да одвуку непријатеље ка препрекама и заседама. Иако је аутор у почетку наивно изложио да не зна прави разлог због ког су Бугари почели са повлачењем, сматра да је примереније поклонити веру другом објашњењу. Наставак приче нас, такође, на то упућује. Док су Латини јурили за својим противницима из заседа устадоше Скити (=Кумани), који су се налазили у редовима бугарске војске, да би се затим и Бугари, као по договору (*ᾧς πτερ ἀπὸ συνθήματος*), окренули и устремили на њих, гађајући их стрелама, бацајући копља, убијајући их без милости, испуњавајући земљу крвљу и мртвим телима. Много је било мртвих међу Латинама пошто им је њихово тешко наоружање онемогућило да умакну. Многи су били и живи ухваћени, попут Балдуина, док је гроф Лудвиг од Блоа погинуо у бици. Како нас историчар обавештава, венецијански дужд, Енрико Дандоло (*ὁ δὲ Βενετίας δοῦξ Ἐρίκος Δάνδουλος*), успео је да побегне, али је убрзо затим умро подлегавши ранама задобијеним у бици.²⁸⁴

Приказ битке код Хадријанопоља уведен је на хронолошки тачном месту. Ово је веома важно истаћи с обзиром на чињеницу да Георгије Акрополит у свом историјском спису битку код Хадријанопоља ставља после описа битка код Антиохије на Меандру, што би могло говорити у прилог томе да је Григора следио Хонијатов ток излагања пре него Акрополитов, разуме се, све дотле док је могао (Хонијатов спис се прекида са

²⁸² *Gardner*, *Lascaids*, 65–67; *Angold*, *Byzantine Government*,

²⁸³ Интересантно је приметити да Григора уопште не помиње битку код Поиманенона у којој је Теодор Ласкарис изгубио од Латина. Њу не помињу ни Акрополит ни Скутариот док је Хонијат и Ефрем из Еноса помињу. *Chon.*, 602; *Ephraem Aenii*, 258. 7276-7279.

²⁸⁴ *Greg. I*, 15. 13–16. 3.

1206. годином). Осим тога, упадљива је и истоветност израза коју су Григора и Хонијат употребили за заседе (τὰ ἐνεδρα, οἱ λόχοι)²⁸⁵ као и сличност Григориног са Хонијатовим описом сукоба.²⁸⁶ Григора је веома кратко, али ефектно, приказао ток битке, која је била важна како за Латине, тако и за Бугаре, али и Ромеје. Грешку у ауторовом излагању, међутим, представља податак о бегству венецијанског дужда и његовој потоњој смрти. Како је познато, Енрико Дандоло није ни учествовао у бици, те се ваља запитати одакле Григори ова информација и чему је она уопште могла да послужи?²⁸⁷ Уколико се обрати пажња на Хонијатов исказ, кога је, како се претпоставља, Григора у опису ових догађаја изабрао да следи, сазнаје се да је венецијански дужд, чувши за исход сукоба, узео коњске узде у своје руке и вратио се у камп.²⁸⁸ Могуће је да је овакав приказ навео Григору на закључак о Дандоловом присуству на бојном пољу.

Последице битке код Хадријанопоља биле су бугарско заузимање одређених градова у Тракији, успостављање њихове власти све до Македоније и Солуна, као и пустошење тих области, у којима је, према речима аутора и једној старој изреци, завладала „скитска пустиња.”²⁸⁹ Аутор је тако у једној реченици сумирао постигнућа бугарског владара Калојана за кога се зна да је и наредне две године упадао и пустошио поменуте области све док није убијен 1207. године под зидинама Солуна.²⁹⁰

Осим показаних сличности у излагању Никите Хонијата и Нићифора Григоре, на закључак да је писац *Ромејске историје* пре могао следити Хонијата него Акрополита упућује и Акрополитово виђење догађаја. За разлику од Григоре који акценат ставља на важност битке због обезбеђивања извесног предаха Ромејима, Акрополит потенцира пораз Латина и успехе бугарског владара, како би тиме што више подвукао ромејску слабост у том моменту. Акрополит, наиме, битку код Драча, у којој су Епирци победили Бугаре, а коју Григора уопште не помиње, види као догађај који је био од важности за Ромеје.²⁹¹

Још један важан догађај везан за владавину оснивача династије Ласкарис – битка код Антиохије на Меандру – нашла се на страницама Григориног историјског списка. Григорина нарација отпочиње приповешћу о цару Алексију III Анђелу, који је, тајно бежећи од Латина (λάθρα φύγων), једно време боравио у Тракији, док га није заробио

²⁸⁵ Chon. 616. 48–49; Greg. I, 15. 16.

²⁸⁶ Уп. Chon. 616. 50–62; Greg. I, 15. 25–16. 1.

²⁸⁷ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 11, 215.

²⁸⁸ Chon. 616. 62–617. 66.

²⁸⁹ Greg. I, 16. 12; *Радић*, Страх I, 137–141.

²⁹⁰ *Божилев*, Историја, 2017, 353–363.

²⁹¹ Асвор. I, 24. 12–26. 9. О значају ове битке за Ромеје в. *Angold*, 12.

граф Бонифације од Монферата. Пошто му је одузео сво богатство, оставио га је да једно време лута по Пелопонезу. После дужег времена Алексије III је сазнао да је власт над преосталим византијским територијама у Малој Азији припала његовом зету, Теодору I. Он је ову вест примио веома лоше и уместо да, како Григора потенцира, пружи руку добротинитељу и човекољубивом Богу и захвали му за спас Ромеја и њихово поновно консолидовање, он је сопствену душу окренуо према љубомори и зависти и учврстио се у намери да се упусти у битку и пролије крв својих рођака.²⁹² Општа оцена Алексија III Анђела у делу Никите Хонијата разликује се од онога како га је представио Григора, али и Георгије Акрополит. Алексије III је у Хонијатовом спису представљен као владар који је занемарио ратне ствари и питања која су се тичала унутрашње политике, али је, с друге стране, имао умерен и благ карактер.²⁹³ Акрополит је такође описао лутања цара Алексија после Четвртог крсташког рата, као и његова настојања да поврати царски престо усмеравајући се чак и против самих Ромеја. Намеће се утисак да је Григора ипак најјачи у осуди Алексија III Анђела, иако Акрополит не скрива да је за Анђела царска круна Теодора I била нелегитимна и да је он у циљу повратка престола остварио сарадњу са селџучким султаном, кога је цар још раније усвојио и крстио (*βαπτίζεταί τε παρ' αὐτοῦ καὶ υἱοθετεῖται*).²⁹⁴ Оваква представа Алексија III у Акрополитовом делу не изненађује, с обзиром на чињеницу да је у време писања великом логотету било посебно важно да веже легитимитет Михаила VIII Палеолога и за Анђеле, наводећи да је Алексије III своју најстарију ћерку Ирину удао за Алексија Палеолога, који је, поневши титулу деспота, био виђен за његовог наследника.²⁹⁵

Пре него што се пређе на излагање описа битке, пажњу би требало скренути на још једну омашку коју Григора овом приликом прави. Наиме, када наводи области којима је Теодор I завладао, историчар бележи да се његова власт није протезала само у Битинији и приморским епархијама, већ да је ишла и дубље у копно и да је обухватала добар део Карије и долине Меандра на југу све до Црног мора и Кападокије на северу. Подаци које Григора наводи не одговарају границама Никејског царства, те је право питање због чега он овом приликом прави омашку.²⁹⁶ На питање да ли се ради о

²⁹² Greg. I, 17. 1–8.

²⁹³ Simpson, Niketas Choniates, 196–197.

²⁹⁴ Асрор. I, 14. 14. О усвајању и крштењу в. *Macrides*, Byzantine Godfather, 139–162; *Eadem*, Kinship, 109–118.

²⁹⁵ Асрор. I, 8. 17–9. 3.

²⁹⁶ Greg. I, 16. 20–25. Погледати обавезно сву литературу која је наведена код Nikephoros Gregoras *Rhömäische Geschichte I*, 217, нап. 16.

ауторовом непознавању граница, или је пак Григора, коме је географија такође била важна област интересовања, овог пута намерно направио омашку како би области под влашћу Ласкариса изгледале још веће, није могуће прецизно одговорити.²⁹⁷

Враћајући се на излагање о Алексију III, Григора наводи да је цару за сукоб са саплеменицима била потребна, пре свега, војна подршка, коју је нашао на двору селџучког султана Јататина (Кај-Хозроја I), кога је Алексије подсетио на њихово раније пријатељство, обећавши му новац уколико му помогне да врати отети престо.²⁹⁸ Селџучком владару се свидео предлог бившег византијског цара, пошто је и сам сањао о новцу и видевши добитак у томе да крене против иноплеменика (*ἀλλογενῶν*), сакупио је велику војску и послао је изасланике Никејском цару да од њега захтева да врати престо своме тасту. Пославши султану његове изасланике недовршена посла натраг, цар је сам окупио своју војску, која је у поређењу са селџучким трупама била веома мала и безначајна, али ће, према речима писца *Ромејске историје*, уз Божију помоћ бити надмоћнија.²⁹⁹

Ратне операције су започеле. Селџучки султан је стигао до Антиохије на Меандру и опколио је град. Желео је да га освоји како би постао полазиште за његове даље акције. У селџучкој војсци се налазио и Алексије III. Теодор Ласкарис је, на помен о опсади града, кренуо са 2000 коњаника ка Антиохији, од којих је 800 било латинских,³⁰⁰ о којима се Григора веома похвално изразио. Може се претпоставити да се, када је реч о броју војника, Григора ослонио на податке из Акрополитовог списка.³⁰¹ Јататин је овим брзим доласком Теодорове војске био веома изненађен. „Изгледало је као да се лав, лишен канци и зуба, сам нуди великом броју медведа и вукова.”³⁰² Григора је навео да је султан био запањен одважношћу никејске војске, те је стога решио да не потцени њену малобројност.

Битка код Антиохије на Меандру одиграла се 1211. године.³⁰³ Према Григориним, подацима, 2 000 Теодорових коњаника супротставило се војсци султана Јататина од око 20 000 бораца. Борба је била жестока и у њој су се, храброшћу и борбеношћу, посебно истакли латински одреди. Неприлагођеност терену, као и

²⁹⁷ О Григорином занимању за географију в. *Βλαχάκος*, Νικήφορος Γρηγοράς; *Χρυσόχοου*, Πτολεμαϊκὴ Γεωγραφία, 247–271.

²⁹⁸ Greg. I, 17. 12–13.

²⁹⁹ Greg. I, 17. 25–18. 4.

³⁰⁰ Латини су учествовали упркос противљењу римског папе, *Gardner*, *Lascaids*, 79–82.

³⁰¹ Асгор. I, 16. 6–9; Greg. I, 18. 16–18.

³⁰² Greg. I, 19. 2–4.

³⁰³ *Gardner*, *Lascaids*, 82–84; *Angold*, *Byzantine government*. Спомен на ову битку се сачувао и у писму Михаила Хонијата Теодору I, *Lampros*, II, 353–356.

срчаност Теодорових војника, довела је до надмоћности његове војске. Ипак, коначан расплет ситуације дошао је са двобојем двојице владара: „Турски владар, султан Јататин, отпустивши све и потрчавши поред свих, сам потражи цара. И прогуравши се дође до места на ком се он налазио, сматрајући сопствену величину и снагу тела великом. И надвијајући се над њим, попут страшног ликтора, зададе му тежак ударац по глави. А цар, не издржававши први ударац, затетура се и паде с коња. Божјом вољом, међутим, не беше суђено да једном за свагда обновљено царство Ромеја буде убијено. Стога (Бог) подиже (Теодора) из дубине невоља и из блата и на чврст камен постави његове ноге. И он, који је као мртвак пао са коња, одједном се подиже, пун некаквог лудила и екстатичног заноса и, супротно очекивању, усмери се ка уништењу варвара. У једном трену, извадивши свој мач из корица, снажно посече предња копита коња варварина, збаци његовог јахача, султана, одсече му главу, и, подигавши је на дрво, показа је варварској војсци.³⁰⁴ Ово је био почетак спаса и конституисања Ромеја и настаде први поредак, уз бригу Божију, које надилази људску моћ. А варвари, испунивши се дрхтањем и страхом од њих, побегоше великом брзином, желећи да се што пре избеаве. Цар, међутим (супротно очекивањима), желећи да се реши таквих великих опасности, победоносно уђе у Антиохију, одајући, из дубине душе велику захвалност Богу.”³⁰⁵ Варвари су се, као што је напоменуто, на сам поглед Јататинове главе разбежали, а победа Теодора Ласкариса је била потпуна.³⁰⁶ Сличан опис саме битке налази се и код Акрополита. Штавише, иако се употреба терминологије коју је Григора користио разликује од оне која се налази у Акрополитовом спису, може се закључити, на основу одређених поклапања у исказу, да га је Григора консултовао. Ипак, Акрополит на овом месту не наводи да је Теодор Ласкарис посекао султана,³⁰⁷ док нам те податке врло речито дају Никита Хонијат у *Похвалном слову* писаном за цара Теодора и Теодор Скутариот, који се термилошки на једном месту подудара са Григором.³⁰⁸

Нема сумње да је битка код Антиохије на Меандру била једна од најзначајнијих победа које је извојевао Теодор Ласкарис. Он је овом победом учврстио свој положај и

³⁰⁴ Треба истаћи да се од тренутка када се креће у препречавање двобоја, тј. директног сукоба султана са Теодором, наратија одвија у презенту. Поред очигледне варијације у стилу, може се закључити да је казивање у презенту могло само повећати ефекат описа битке на читаоце или слушаоце, а самим тим би се могло више дати на значају битке.

³⁰⁵ Greg. I, 20. 13–21. 13. Уп. Асгор., 16. 24 и Greg. I, 20. 15; Асгор. I, 17. 2 и Greg. I, 20. 19.

³⁰⁶ Насупрот утиску о потпуној Теодоровој победи, коју добијамо читајући Григору, Акрополит је врло изричит када каже да је Ласкарис у бици претрпео такве губитке да није био у могућности да предузме даљу офанзиву. Асгор. I, 17. 14–16.

³⁰⁷ Он то чини на другом месту, в. Асгор., 27. 8.

³⁰⁸ Ἀωνόμου συνοψις χρονική, 456. 24–25 и Greg. I, 21. 3–5. Видети и Chon. Orationes, 174. 21–27.

обезбедио углед и, у неку руку, престиж својој веома крхкој и тек успостављеној држави. Победа над војском селџучког султана, у којој су као никејски савезници важну улогу имали и Латини, учврстила је и Теодоров лични положај на престолу византијских царева и показала је да је сада Божији благослов, а тиме и царски легитимитет, са династије Анђела прешао на Ласкарисе. Ово је на тај начин својој публици представио и Григора. Инсистирање на Божанској интервенцији важно је било због давања легитимитета новој династији, која је требало да успостави континуитет са изгубљеним престолом у Цариграду. Битка код Антиохије је у том смислу искоришћена и код Хонијата у поменутом *Похвалном слову*, као што је већ напоменуто, који је отишао и корак даље приповедајући како се Теодору пред битку указао знак на небу, као и Константину Великом, који му је рекао под овим побеђуј!³⁰⁹ Ова битка је свакако учврстила власт породице Ласкарис, с обзиром на то да је означила пораз Алексија III, а тиме и крај његових амбиција и нада да ће повратити свој престо. Лична позиција и престиж Теодора I су тиме били осигурани.

Даља Григорина приповест разликује се од онога што саопштава Акрополит. Наиме, док Григора тврди како су варвари после завршетка битке и убиства султана послали посланство цару са молбом за мир, Акрополит само помиње да је мир између Ромеја и Селџука закључен не наводећи посланство из Румског султаната.³¹⁰ Осим тога, Григора бележи да је Теодор Ласкарис овога пута био у позицији да диктира услове мира, о чему историјски спис великог логотета не наводи ни један податак.³¹¹ Ласкарису су варвари изручили цара Алексија, који је одведен у Никеју и приморан да обуче монашко рухо, како би се тиме и званично отклонила могућност његовог повратка на престо. Иако је цар Алексије III Анђео на овај начин завршио своју владавину, Григора истиче да се Теодор I према свом тасту надаље веома лепо опходио.³¹²

У приказивању владавине првог цара из династије Ласкарис, првог владара Царства после катастрофе из 1204. године, у *Ромејској историји* Нићифора Григоре приметна је велика театралност. То се, поред метафора које писац користи, да видети и у разликама између Акрополитове нарације и онога што нам он о тим догађајима приповеда. Чини се да је Григора, уколико осим Акрополита није користио неке друге источнике, дозвољава извесну сопствену интерпретацију догађаја помињући

³⁰⁹ Chon. Orationes, 175. 6.

³¹⁰ Acrop., 17. 16–18.

³¹¹ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, 217, нап. 25.

³¹² Greg. I, 21. 18–19.

посланство Селцука на Ласкарисов двор, или, пак, говорећи о могућности Теодора I да диктира услове мира. Осим тога, у прилог театралности приказивања ишла би и употреба историјског презента на месту на коме Григора описује двобој двојице владара. Иако је употреба овог времена неретка у историјским списима, приметили бисмо да Григора нема обичај да често посеже за коришћењем истог. Тиме би се сама драматичност и напетост ситуације могла повећати, приближавајући догађај из давне прошлости времену у коме се о њему говори, чиме се публика ставља у позицију активног учесника битке.

На самом крају описа владавине првог Ласкариса, Григора прелази на породичну ситуацију. Историчар бележи да је некако у то време (ἐν τούτοις)³¹³ цар изгубио и жену, те се оженио сестром тадашњег владара Византа, Робертом. Она му није оставила потомство или због тога што није била плодна, или због тога што јој цар није дао времена да остане у благословеном стању. Он је наиме, са њом живео свега три године.³¹⁴

Поменом Теодорове супруге и царева смрти завршава се опис владавине Теодора I Ласкариса. Григора, наиме, на овом месту није оставио коначан суд о цару, већ је то урадио на почетку своје друге књиге, у којој се говори о владавини Теодоровог зета и наследника, цара Јована III Ватаца.³¹⁵ Опис цара Теодора I и коначан суд о њему изрекао је, поред Григоре и Георгије Акрополит на самом крају своје приповести о његовој владавини. Цар омањег раста, тамне пути и дуге браде, са очима различите боје, био је храбар и одважан у биткама против Латина и Турака, што су биле велике врлине које су га красиле. Акрополит закључује да је, с обзиром на то да је означио почетак нове владавине Царства Ромеја праведно да му поданици дугују захвалност. Ипак, цар је често подлегао слабостима сопственог темперамента, превасходно својим сексуалним апетитима, што је Акрополит посебно истакао.³¹⁶ Умро је 1221. године навршивши 45 година живота, од чега је на престолу провео осамнаест.³¹⁷ Сахрањен је

³¹³ Greg. I, 21. 19. Царева прва супруга и ћерка Алексија III, Ана, умрла је крајем 1213. године оставивши му три ћерке. О браковима Теодора I и његовом потомству, в. *Macrides, History*, 157–159.

³¹⁴ Greg. I, 21. 24–25.

³¹⁵ Описи царева су давани или на почетку или на крају њихове владавине, а додали бисмо, да је избор места на коме ће се тај опис појавити био веома значајан за поруку коју је аутор желео послати.

³¹⁶ Истицање сексуалних апетита царева из династије Ласкарис једно је од општих места историјског списа Георгија Акрополита. То ће касније историчар навести и за Јована Ватаца. Наћи стр. код Акрополита.

³¹⁷ О почетку владавине Теодора I уп. почетне напомене.

у манастиру Јакинта, поред свога таста, цара Алексија III, и своје супруге, Алексијеве ћерке Ане.³¹⁸

2.1.2. Јован III Ватац

Наследник цара Теодора I био је његов зет и протовестијар, Јован III Ватац (1221–1254).³¹⁹ Другу књигу свог историјског списка Нићифор Григора је посветио владавини Јована Ватаца. Тиме је наставио да следи структуру постављену на самом почетку – форму царских биографија. Интересантно је, међутим, да почетак друге књиге Григора започиње смрћу Теодора I, описом цара и његовим поређењем са зетом и наследником на престолу.

Григора нас обавештава да је Теодор I владао осамнаест година,³²⁰ карактеришући цара као енергичног и издашног владара. Одмах после похвале Теодора Ласкариса, Григора наставља са описом његовог наследника, Јована Ватаца, представљајући га као паметног човека, владара избалансираног и чврстог карактера. Једно правилно усмерење одликовао је његову владавину. Цар је за мало времена прикладно повећао државни апарат и војску, пошто је све сређивао са мером и циљем и у право време. Према речима аутора, прво време, време консолидације Ромејске државе, захтевало је агресивну енергију коју је поседовао Теодор I, док је, пак, ово друго време захтевало избалансирани карактер Јована Ватаца; јер, онај владар који направи све ни из чега, поново је успоставио уништену и умрлу владавину Ромеја.³²¹

Оваквим уводом у почетак друге књиге писац већ намеће свој став о цару који је био заслужан за подизање економске и војне моћи „Византијског царства у егзилу”. Поредиши Теодора I и Јована Ватаца, историчар је представио своја размишљања о времену и догађајима који су захтевали одређени тип владара, стављајући одмах у први план главне одлике Ватачеве владе, које су, у времену у ком је Григора живео, биле недостижни сан. Неизоставна је овом приликом била и похвала царевој супруги, Ирине Ласкарине, ћерке Теодора I Ласкариса, жене изванредне интелигенције и мудрости и

³¹⁸ Асгор., 31. 22–32. 11; Greg. I, 24. 1. Много већу похвалу владавини првог цара из династије Ласкарис, Ανωνύμου συνόψις χρονική, 466. 4–467. 26.

³¹⁹ Занимљиво је да Јован Ватац никад није понео титулу деспота, иако је био виђен за наследника Теодора I, *Pavlović*, Theodore II, 589, n. 12.

³²⁰ Очито је да Григора почетак Теодорове владе смешта у 1203/4, као што то чини и Акрополит. В. и Nikephoros Gregoras *Rhömische Geschichte I*, nap. 28, 218.

³²¹ Greg. I, 24. Интересантно је приметити да Ефрем из Еноса почиње своје поглавље о Јовану Ватацу са његовом похвалом, баш као и Григора, што Акрополит и Скутариот не раде *Ephraem Aenii*, 279–280.

ктиторке неколицине манастира. Сећања на прошла времена и оно што су Ромеји изгубили повратком Цариграда и променом политике која је повратком престонице морала уследити, такође су један од основних мотива историјског списа Георгија Пахимера, који своје читаоце подсећа на величину Никејских царева, критикујући тиме политику и друштво царства Палеолога.³²²

Своје даље приповедање Григора наставља пратећи хронолошки след догађаја. Један од првих озбиљних изазова са којима се морао суочити нови цар, била је и побуна припадника владарског дома, двојице браће преминулог цара Теодора, Алексија и Исака, који су, како је то Григора објаснио, били љубоморни на Јована Ватаца, сматрајући да им према крвном сродству са царем припада власт. Они су, путем разних обећања и подмићивањем, побегли у Цариград код латинског цара и уз подршку латинске војске кренули на Ватаца. Војска која се супротставила ромејској није била занемарљива. Радило се о добро наоружаним војницима, који су се сукобили са византијским трупима код Поиманенона 1223. године. Григора нас не обавештава о току и месту битке, већ само о исходу, који је био срећан за Ромеје. Последице битке биле су и предаја одређених градова, који су, према Григорином упрошћеном сведочењу, једва дочекали да се предају Јовану Ватацу.³²³ Приказ битке код Поиманенона у делу Георгија Акрополита је другачији. На првом месту пада у очи да Григора не следи Акрополитов редослед приповедања почетака Ватачеве владавине, већ, као што је напоменуто, има свој сопствени хронолошки и тематски след излагања ког се и придржава у току наратива. Акрополит не наводи да је побуна Теодорове браће против цара подстакла сукоб, већ се из његовог излагања стиче утисак да је цар својевољно кренуо у поход против Латина, којима су се тек онда придружила браћа Теодора Ласкариса, севастократори Алексије и Исак. Акрополит извештава и да је у једном маху могло доћи до пораза ромејских трупа, али се цар показао изузетно одважним и са малим бројем својих војника успео је да савлада Латине. Казна којом је Ватац „почастио” браћу Ласкарис, било је ослепљивање,³²⁴ мера коју је цар често примењивао, а коју у овом случају, Григора уопште није поменуо. Велики логотет такође саопштава да је цар после тога освојио неке градове који су били под влашћу

³²² О Пахимеровој критици Палеолога в. *Angelov*, *Imperial ideology*, 269–281.

³²³ *Greg. I*, 25. 1–21.

³²⁴ *Асгор. I*, 35. 11–12. О казни ослепљивањем в. *Λαμψίδου*, *Ποινή τῆς τυφλώσεως*. О бици код Поиманенона, иако са мање конкретних података, Акрополит говори и у *Ποσμρτνιου σλωу* посвећеном Јовану Ватацу, *Асгор. II*, 15. 34–18. 5.

Латина, наводећи да је ипак морао да их опколи и да се градови нису тако својевољно (ἐκοντί)³²⁵ предали цару, као што то наводи Григора.³²⁶

Осим сукоба са припадницима породице Ласкарис, највећа претња владавини Јована Ватаца, али и целом Царству, била је, како Григора бележи, невоља која се подигла из амбиса Тесалије (ἀνίσταται τῶν Θεσσαλικῶν βαράθρων νέον κακόν),³²⁷ оличена у лику Теодора I Анђела, брата епирског деспота Михаила I, који је по братовљевој смрти преузео власт.³²⁸ Григора, као уосталом и Акрополит, представља деспота Теодора као енергичног човека, опасног у својим намерама, који је све латинске градове на Западу освојио и ставио под своју власт, укључујући и Солун. Искористивши заузетост латинског маркгрофа у Ломбардији, Теодор је дошао у посед овог изузетно важног града 1224. године. Затим је, неколико година касније, узео царску титулу, највероватније крајем 1227, почетком 1228. године,³²⁹ а крунисање и миропомазање обавио је тадашњи Охридски архиепископ, тј. архиепископ Бугарске. Григора наводи да је седиште Охридског архиепископа била Јустинијана Прима,³³⁰ што је још и цар Јустинијан установио и дао јој велику аутономију без права да миропомазује цара (πλὴν οὐχ ὥστε καὶ βασιλέας χρίειν Ῥωμαίων).³³¹ Овај чин је, дакле, урађен противно законима (παρὰ τῶν νόμων).³³² Право да миропомаже цара, према закону, припадало је другоме, тј. никејском патријарху. Чињеницу да се до оваквог преседана ипак дошло Григора је објаснио страхом који је изазивао Теодор Анђео, као и непромишљеношћу (κουφότης) и глоупошћу (ἀφελεία) тадашњег архиепископа. Иако Григора на наводи име Димитрија Хоматина, што чине и Акрополит и Скутариот, јасно је о коме је реч, а Григорина изостављање имена могло би се објаснити или историчаревим субјективним ставом по овом питању, или, пак, чињеницом да је овај преседан био довољно познат и да није било претераног разлога да се о њему поново у

³²⁵ Greg. I, 25. 20.

³²⁶ Скутариот овде прати Акрополитово излагање, Ἀωνόμου συνόψις χρονική, 469. 31–25, што чини и Ефрем из Еноса иако је у својој приповести много наклоњенији Ватацу од Акрополита, Ephraem Aenii, 281–282.

³²⁷ Greg. I, 25. 22–23.

³²⁸ Nicol, Despotate, 103–112.

³²⁹ Stiernon, Les origins, 199–202; Chomatani ponemata, 20, nap. 85.

³³⁰ Важно је напоменути да се повеља са привилегијама цара Василија II за Охридску архиепископију није сачувала у оригиналу и да је Григора, ако је уопште консултовао неки документ, могао користити само повељу цара Михаила VIII Палеолога, који је 1282. године потврдио привилегије из повеље цара Василија II. В. Granić, Kirchenrechtliche, 396.

³³¹ Greg. I, 26. 12. За питања стварне аутокефалности Охридских архиепископа в. Prinzing, Autocephalous Byzantine Ecclesiastical Province, 355–383.

³³² Greg. I, 26. 13.

детаљима расправља.³³³ Акрополит наводи да је Хоматин био аутономан (као што каже и Григора), да, као што је тврдио (ὡς ἔφασκεν) сам Хоматин,³³⁴ није никоме био дужан да полаже рачуне и да је имао право миропомазања царева.³³⁵ Само питање овлашћења и овако велике аутономије коју је уживала Охридска архиепископија за време „егзила”, било је једно од основних проблема црквеног спора који се водио између Никејског царства и државе епирских деспота, у оквиру чије територије се архиепископија и налазила. Правна становишта са којих је наступао Хоматин и која је изразио у својим писмима, било је тешко оповргнути и преиначити.³³⁶ Интересантно је поменути да Акрополит наводи како Теодор Анђео, понашајући се варварски, није био достојан онога што му је Јован Ватац нудио – аутономију у свему, под условом да буде нижи у рангу у односу на њега, односно, други по реду цар.³³⁷ Ово место би се могло схватити као покушај дискредитације Јована Ватаца у Акрополитовом спису, што историчар на много места иначе чини. *Ромејска историја*, међутим, за Ватачеве „понуде” Теодору Анђелу, остаје потпуно нема.

Нема сумње да је прича о крунисању Теодора Анђела, која је представљала један од горућих проблема спољне политике Никеје, пошто је доводила у питање примат у византијском свету после распада Царства 1204. године, морала наћи одјека и у историјском спису Нићифора Григоре. Иако не од пресудног значаја за Византијско царство, треба подсетити да су остаци Епирске државе били још увек ван граница Царства у периоду писања првих књига *Ромејске историје*. Са друге стране, Византијско царство Палеолога себе је видело као директног наследника Царства пре 1204. године, чији је континуитет, а одатле и легитимитет био одбрањен и оличен у држави Ласкариса. Стога је и Григорин патриотски став био врло јасно исказан у причи о незаконитој хиротонији епирског деспота од стране архиепископа Хоматина. Осим тога, требало би имати у виду и Акрополитов негативан став према конкурентској држави епирских деспота и његово виђење „Епираца” као варвара, става који је на овај начин нашао свог одјека и у спису Нићифора Григоре, иако се, међутим, Епирци у *Ромејској историји*, с обзиром на идеологију Григориног времена, ипак представљају

³³³ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, nap. 33, 219.

³³⁴ Асгор. I, 34.2.

³³⁵ Занимљиво је да Скутариот уопште не помиње да ли је Хоматин имао права миропомазања царева или не, Ανωνύμου συνόψις χρονική, 468. 80–469. 9.

³³⁶ Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια καὶ Ἦπειρος, 146–195; Nicol, Despotate, 76–102; Nicol, Ecclesiastical relations, 207–228.

³³⁷ Nicol, Ecclesiastical relations, 221. То помиње и Нићифор Влемид у својој *Аутобиографији*, Nicephori Vlemmydae Carmina, 14. 17–15. 14.

као саплеменици.³³⁸ Крунисање Теодора Анђела је, између осталог, значило постојање једног паралелног царског двора у византијском свету, с обзиром да се зна да је Анђео припадницима своје породице додељивао највише царске титуле: деспота и севастократора.³³⁹ Самосталност цркве и двора епирског деспота несумњиво је означавало почетак велике борбе за превласт између Никеје и Епира, која се формално-правно завршила укидањем царске титуле после Ватачевог заузећа Солуна 1246. године, а фактички тек повратком ових територија под власт Ромеја 1338. године.³⁴⁰

Осим идеолошко-политичке борбе са Епиром, Никејско царство је свог противника, али и савезника, имало у Бугарском царству Асена. О сукобу код Клокотнице 1230. године, који се показао као одсудни моменат за опстанак и превласт Никеје у трци за обнову Царства, извештава нас и Нићифор Григора. Историчар бележи да је Теодор Анђео кренуо на Јована II Асена,³⁴¹ који му се супротставио са одређеним бројем Скита (Кумана) у својим редовима. Приметна је и сличност у приказивању почетка сукоба са исказом Георгија Акрополита.³⁴² Григора, попут Акрополита, не даје податке о месту на коме се одиграла битка (као што то не чини ни у случају сукоба код Поиманенона), нити даје било какве детаље везане за овај сукоб. Разуме се, у питању је била важна битка, али не и она у којој су сами Ромеји учествовали. Иако је битка код Клокотнице елиминисала Теодора Анђела као озбиљног противника Никеје у борби за превласт у византијском свету и неминовно утицала на даљи развој догађаја, она није заузела много простора у историјским списима која су овековечила ту епоху. Разлог за то можда управо и лежи у чињеници да је сам Акрополит хтео да умањи значај Теодора Анђела и опасност какву је његова држава представљала по Ромеје. Уосталом, у моменту кад је он свој текст писао, Никеја је изашла као победник из тог сукоба за превласт и трку за повратак Цариграда. Битка на Клокотници је, стога, у историјским списима остала узгред поменута. Теодор I Анђео је поражен, заробљен, а после неког времена и ослепљен, чиме га је, према Григориним речима, стигла казна због уздизања на царску титулу и наступања против Ромеја, као и због тога што својим саплеменицима (ὀμόφυλοι) није помагао у борби против Италијана и Бугара, већ им је

³³⁸ *Macrides*, History, 94–97.

³³⁹ *Stiernon*, Origins, 90–126; *Stiernon*, Origins (suite), 197; *Ферјанчић*, Деспоти, 49–58.

³⁴⁰ Иако су Ромеји повратили те територије поменуте године, нема сумње да се изврстан „сепаратизам” настао изазивати и у касније периоду. Посебан проблем су, с тим у вези, Византинцима представљала и освајања српског краља Стефана Душана.

³⁴¹ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, nap. 38, 220.

³⁴² Обојица историчара употребљавају *συνμάχους ἐκ τῶν Σκυθῶν εἰληφώς*, Greg. I, 28. 13. Acrop. I, 42. 5–6.

проливао крв.³⁴³ Слична формулација осуде борбе против саплеменика исказана је у Григорином опису цара Алексија III Анђела, што би се, када је реч о Григори, могло довести у контекст осуде грађанског рата. Акрополит је такође снажан у осуди Теодора Анђела и Епираца, док њима супротставља милост бугарског цара Јована Асена. Григора је, напротив, Епирце видео као саплеменике, без обзира на негативну оцену Теодора Анђела, чиме се још једном јасно исказује историчарев став о тим деловима Царства. Сукоб између Никеје и Епира је у Григорино време припадао далекој прошлости, иако су тековине њихове борбе још увек биле живе и осећале су се у извесним сепаратистичким тежњама владара тих области.

Будући да поред Акрополита нема другог изворног материјала који би сведочио о овом сукобу, разумљиво је што и Григора бици на Клокотници није могао посветити већу пажњу. Упадљиво је, међутим, да писац *Ромејске историје* са више детаља описује битке које су се одиграле у доба владавине Теодора I Ласкариса, него што то чини за владавину Јована Ватаца. Сличан закључак би се могао извести читајући и Акрополитово дело које, иако обилује извештајима о војним походима, не садржи детаљне податке о току већих сукоба, попут оног на Клокотници. Упадљиво избегавање подробнијег приповедања ратних похода и Ватачевих војних успеха са једне стране објашњава се сажетошћу самог наратива, карактеристичног за прве Григорине књиге. С друге стране, то би се могло објаснити и чињеницом да ни сам Акрополит приликом приказа ратних похода Јована Ватаца у први план не ставља цара као успешног ратника. На одређеним местима делује као да је цар имао више среће него истинских заслуга за освајање извесних области. Такав је, рецимо, случај са освајањем Солуна 1246. године, што је несумњиво један од његових највећих успеха. Стога би се у самом Акрополитовом исказу требао тражити разлог за начин приказивања Ватачевих војни у историјском спису Нићифора Григоре. И поред великих детаља, Акрополит је пристрасан када су у питању Јован Ватац и његови успеси, те је стога и сама форма наратије унеколико измењена. Ипак, Григора не пропушта да нас обавести о кључним стварима везаним за јачање војног апарата и проширивање граница државе Ромеја. Историчар наводи да је цар проширио власт Ромеја, показујући се као прави управитељ, да је саградио неколико бродова и затим предузео експедиције на острва Егеја, која је све за кратко време освојио: Лезбос, Хиос, Самос, Икарију и Кос и све у близини, а предузео је и експедицију на Родос и довео и

³⁴³ Greg. I, 28. 15–20, Acrop. I, 43. 9–11.

то острво под своју власт. Као што је јасно, Григора набраја резултате Ватачевих похода, пошто је, поред Акрополита, и из других извора познато колико су те ратне експедиције биле сложене и тешке, посебно у случају Родоса где је команда поверена великом доместику и оцу Михаила Палеолога, Андронику.³⁴⁴

После извештаја о царевим походима у Тракији, на пролеће 1235. године, (хронологија догађаја је позната захваљујући другим изворима а не Григори, који ни овом приликом није прецизан) када је Ватац заузео Калиуполис, Сест, и још неке приморске градове, историчар нас уводи у важна збивања, која свакако имају везе и са његовим екскурсом о Бугарској.³⁴⁵ У питању је био политички важан потез царева Јована Ватаца и Јована Асена и веридба, а потом и венчање њихове деце. Према речима Нићифора Григоре, иницијатива за склапање брака дошла је са бугарске стране, док његов претпостављени извор, Георгије Акрополит, тврди да је иницијатива потекла од самог цара.³⁴⁶ Упадљиво је да се Григора и овом приликом, иако се чини да прати излагање Георгија Акрополита, у детаљима разликује од свог претходника, не следећи га веродостојно и у потпуности. Григора, наиме, прави омашку, када су у питању године старости Асенове ћерке Јелене, за коју историчар наводи да је имала десет, док, вероватно боље обавештени Акрополит наводи да је Јелена била у узрасту од девет година.³⁴⁷ Последица овог догађаја био је и војни савез двојице царева, о којем извештава Акрополит, али не и Григора, као и аутономија патријархата у Трнову, о чему, пак, обојица историчара сведоче.³⁴⁸ Григора даље наводи да је Јован Ватац почетком јесени под власт Ромеја повратио градове Тракије и Македоније и да је тиме све своје циљеве испунио. Пада у очи да Григора уопште не помиње заједничку акцију Ватаца и Асена против Цариграда, која се одиграла по склапању брака и војног савеза

³⁴⁴ Greg. I, 28. 24–29. 9. Осим Георгија Акрополита, охридски архиепископ Јаков овековечио је у својој *Монодији* и елегичним стиховима оца оснивача династије Палеолог, великог доместика Андроника, *Mercati*, *Collectanea Byzantina I*, 65–80. О експедицији на Родос Јаков је податке оставио у својој похвали Јована Ватаца, *Mercati*, *Collectanea Byzantina I*, 88. 23–89. 11. О самој личности архиепископа Јакова нема много података у изворима. Може се претпоставити да је на архиепископском положају био до 1246. године, када је побегао у Солун, вероватно због отпора локалног становништва, код великог доместика Андроника Палеолога. Као епископ Бугарске Јаков се потписивао све до 1253. године после чега је отишао на Свету Гору, где је постао игуман манастира Лавра. Био је близак великом доместику Андронику Палеологу, па тако вероватно и његовом сину и потоњем цару Михаилу Палеологу. Јован Век га је поменуо у својој апологији као почившег, PG 141, 977. Из тога произилази да је Јаков умро пре 1298. године, пошто се узима да је те године преминуо Јован Век, *Mercati*, *Collectanea Byzantina I*, 101–106; *Dujčev*, *Nouveau temoignage*, 54–61. О времену смрти Јована Века cf. *Laurent*, *Date de la mort*, 316–319.

³⁴⁵ Историчар у својој другој књизи прави екскурс о Бугарима. О овоме детаљније в. поглавље о екскурсима.

³⁴⁶ Greg. I, 29. 16; Асрор. I, 48. 24–25.

³⁴⁷ Асрор. I, 48. 24; Greg. I, 30. 1–2.

³⁴⁸ О Трновском патријархату в. *Angold*, *The Byzantine government*, 22.

који је том приликом уследио.³⁴⁹ Осим тога, аутор *Ромејске историје* из своје приповести изоставља опсаду Цурулона 1237. године, као и смрт Асенове жене, детета и трновског патријарха.

Григора је у свом историјском спису простора дао царевој економској политици. Важан догађај, који читаоце уводи у приповест о економским мерама јесте и споразум који су Ромеји закључили са Селџуцима.³⁵⁰ Како Григора наводи, иницијатива за склапање споразума кренула је од султана, с обзиром на претњу од Монгола са којима су Селџуци били суочени. Пошто нису били у могућности да се бију на два фронта, а и с обзиром на чињеницу да је мир са Турцима одговарао и цару, Јован Ватац је прихватио понуду за споразум. Разлози које Григора наводи за овај Ватачев акт поклапају се са казивањем Георгија Акрополита. Наиме, цар је сматрао Селџуке за добру одбрану и залеђину од Монгола, а у исто време није био спреман да се бори на два фронта, с обзиром на чињеницу да је морао ратовати на Западу. Треба истаћи да се, одређени термини које је Акрополит употребио у извесној мери понављају и код Григоре, иако се текстови двојице историчара не поклапају у потпуности.³⁵¹ Споразум са Турцима је, као што је већ речено, омогућио цару да се посвети економским питањима.³⁵² Даља Григорина приповест о економским мерама, међутим, не може се поредити са Акрополитовим исказом, будући да нас овај историчар о томе уопште не извештава. Ипак, економски процват Царства захваљујући мерама започетим у доба владавине Теодора I и настављеним у време владавине Јована III Ватаца, неспорна је чињеница која своју потврду налази у два савремена извора, *Хроници* Теодора Скутариота и историјском спису Георгија Пахимера.³⁵³ Ипак, иако је разложно претпоставити да је Григора управо од ових писаца могао добити потребне информације о царевим мерама, видно је да историчар не понавља њихове исказе већ своје читаоце изненађује извесним детаљима. Тако је, на пример, Григора једини извор који говори о довољно познатој „круни од јаја” коју је Ватац дао израдити за своју супругу Ирину Ласкарину, новцем који је зарађен од продаје јаја са њиховог поседа. Григора нас, такође обавештава да је цар издао и уредбу (пропис, закон),³⁵⁴ којом се забрањивала куповина страних производа и дозвољавало искључиво коришћење

³⁴⁹ *Cankova-Petkova*, *Griechisch-bulgarische Bündnisse*, 49–79; *Langdon*, *Forgotten Byzantino – Bulgarian Assault*, 105–135; *Angelov*, *Theodore II Laskaris*, 273–297.

³⁵⁰ За политику Јована Ватаца према Турцима в. *Langdon*, *Byzantium’s Last Imperial Offensive*.

³⁵¹ *Greg. I*, 41. 23; *Acrop. I*, 69. 10–11.

³⁵² *Greg. I*, 42. 1–20.

³⁵³ *Αωνόμου συνόψις χρονική*, 506. 28–507. 18; *Pach. I*, 97. 21–99. 24.

³⁵⁴ *ἐξήνεγκε δόγμα*, *Greg. I*, 43. 20–21.

домаћих, како би се, према изреци, плаћало у сопствену ташну (τὸν δὲ πλοῦτον οἴκοθεν οἴκαδε).³⁵⁵ Осим тога, цару је у прилог ишла и велика глад код Турака, те се царство Ромеја испунило њиховим избеглицама које су своје богатство продавали за мало хране, што је напунило царску касу.

За податке које је навео у свом спису, Григора је највероватније користио одређена документа и податке из „царске архиве”. О вођењу регистара у којима су, са више или мање детаља, били уписани подаци о поседима, њиховим власницима, приходима са тих поседа, зависном становништву које је на њима радило, наука је добро упозната. Сав овај материјал је, с обзиром на чињеницу да је Михаило VIII наставио са даривањем земље аристократији,³⁵⁶ дакле, наставио је политику започету под Ватацем и кратко прекинуту под владавином Теодора II, могао бити доступан писцу *Ромејске историје*. За Нићифора Григору је од важности било да помене, макар и у кратким оквирима, једну од највећих тековина владе Јована Ватаца – веома успешну аграрну политику.³⁵⁷

Након излагања о економским питањима и напретку Царства, Нићифор Григора, како сам напомиње, прелази на излагање о једној другачијој теми.³⁵⁸ У питању је ктиторска делатност цара Јована Ватаца и његове супруге Ирине, која је, у Григорином спису посебно издвојена. Иако не претерано детаљан, Григора је опсежнији у набрајању добротинастава владарског брачног пара од њиховог савременика, великог логотета Акрополита, и не пропушта да помене најважније грађевине подигнуте за време њихове владавине: манастир Сосандра у Магнезији и манастир Антонија Великог у Никеји, које је подигао Јован Ватац, док је цркве у Бруси подигла Ирина Ласкарина.

Прича о добротинаствима и ктиторској делатности брачног пара, служила је као увод у приповест о смрти царице Ирине Ласкарине. Ако се у нечему византијски извори царева никејске епохе могу сложити, то је свакако био приказ Ирине Ласкарине. Образована царица, јаке воље и сталоженог карактера, имала је више царских, али и

³⁵⁵ Greg. I, 44. 5.

³⁵⁶ Ostrogorski, Observations, 18.

³⁵⁷ Како је закључила Е. Арвелер, не би било погрешно рећи да се читав административни апарат Никејског царства базирао на аграрној политици династије Ласкарис (пре свега Теодора I и Јована III). Glykatzi-Ahrweiler, Politique agraire, 51–66; Charanis, Aristocracy, 341.

³⁵⁸ Greg. I, 44. 7.

мушких атрибута, који су је чинили погодном, чак и више од њеног мужа, да заузме место које јој је по рођењу припадало.³⁵⁹

За смрт царице Ирине, везује се и прича о женидби Јована Ватаца ћерком цара Фридриха II Хоенштауфена, Аном, а тиме и прича о жени необичне лепоте из пратње царице Ане, Маркезини.³⁶⁰ Попут приче о добротинствима и способности царице Ирине, тако ни приповест о Маркезини није била изостављена из списка историчара епохе династије Ласкарис.³⁶¹ Можда једна од најупечатљивијих анегдота из владавине Јована Ватаца, овај је догађај могао значајно утицати и на формирање последњег суда о василевсу, што се најјасније види из списка Георгија Акрополита. Наиме, особито важним чини се место ове приповести у читавом приказу Ватачеве владавине, као и колико је простора њој дато и какви је све детаљи прате. Место на ком Акрополит и Григора уводе причу о царевој љубави према Маркезини и њеном арогантном понашању није идентично, што уосталом није случај само са овим догађајем. Недоследности и непоклапања, када је у питању сам ток наратива код двојице историчара представља и основну разлику међу њиховим делима. Наиме, када је у питању Акрополитов историјски спис, треба приметити да велики логотет готово пред сам крај свог излагања о царевој владавини, на месту на ком говори о његовим карактеристикама, изражавајући се веома похвално када су у питању војни успеси Јована Ватаца, уводи у причу Маркезину, царево изгарање за њом и његове неумерене сексуалне апетите. Намеће се утисак да је Акрополит с разлогом причу о Маркезини оставио готово за сам крај приказа владавине Јована Ватаца, пошто у том случају, читаоцу најпре она остане у свести. Иако је приповест сажета и без много детаља, испричана је на веома упечатљив начин.³⁶²

Приповедање Нићифора Григоре је, међутим, детаљније од Акрополитовог, а само место на ком помиње догађај не поклапа се са казивањем Акрополита. Иако се и код Григоре прича о Маркезини налази негде пред крај друге књиге, она не улази у завршно слово о цару. С друге стране, Григора је овом догађају посветио три стране,³⁶³ што није случај са казивањем његовог претходника. Двојица историчара се слажу у томе да је цар изгарао за њом и да ју је волео више од царице Ане, као и у томе да јој је

³⁵⁹ У овом смислу најречитији је Георгије Акрополит, *Асрор*, I, 38. 3–5; 62. 17–64. 5; *Ἀωνόμου συνοψις χρονική* 485. 19–27. О Ирине Ласкарини в. *Μήτσιου*, *Αυτοκράτειρα της Νίκαιας*, 447–463.

³⁶⁰ О везама двора Ласкариса и Хоенштауфена в. Gardner, *Lascaids*, 159–179.

³⁶¹ Склоност Византинца ка доброј причи била је једна од главних карактеристика њихове историографије, *Scott*, 251–252; *Idem*, *From propaganda to history*, 115–131.

³⁶² *Асрор*, I, 103. 23–104. 10.

³⁶³ *Greg*, I, 45. 4–47. 12.

дао знаке царског достојанства. Ипак, намеће се утисак да извор ког је Григора овом приликом следио није био историјски спис великог логотета, већ највероватније *Писмо* које је овом приликом саставио и свима упутио Нићифор Влемид.³⁶⁴

Један од највећих умова Византије, Нићифор Влемид био је учитељ Георгија Акрополита и цара Теодора II Ласкариса. Човек особеног понашања, што се даје наслутити из византијских извора који о њему говоре, уживао је велики углед међу становништвом, посебно ученим круговима друштва. Надалеко поштован и чувен, Влемид је живот проводио у аскези и подвижништву, а његов манастир Светог Георгија Чудотворца био је посећиван и уважаван од стране великог броја људи. Тако је и приликом одигравања немилог догађаја у манастирској цркви било у току богослужење које је сам Влемид извршавао, а коме је пожелела да се придружи и царева љубавница, Маркезина. Будући да је дошла са великом пратњом обучена попут царице, Нићифор Влемид је прекинуо литургију и наредио да Маркезина буде избачена из цркве. Овакав развој догађаја развио је срцбу код Јована Ватаца према византијском интелектуалцу, што се, после извесног времена, ипак стишало и изгладило. Да се, међутим, прича није заборавила и колико је снажно одјекнула у престоници, сведочи и њено помињање у историјским списима, *Писму* које је Влемид тим поводом саставио, као и *Аутобиографији* ученог Византинца, у којој такође провејава сећање на поменути инцидент.³⁶⁵

Када је у питању Влемидов исказ, он у *Аутобиографији* Маркезинино име уопште не помиње. Влемид каже да је она била царичина супарница, наводи да је са помпом ушла у храм што је довело до тога да он прекине богослужење. Најексплицитнији и најоштрији је Влемид у *Писму* које се управо односи на овај инцидент. Наиме, Влемид наводи како је архонтиса Маркезина, највољенија од стране цара и која је због тога била и изнад саме августе, на тирански ушла начин у његов манастир Светог Георгија Чудотворца и како јој је због тог понашања било забрањено да присуствује литургији. Влемид наводи на самом почетку да је сатана ушла међу њих, а Маркезину је назвао лудом женом (ἡ μαίνας).³⁶⁶ Присутни су задрхтали и занемели кад су угледали с каквом помпом улази у манастир, те су одмах одлучили да ту прељубницу (ἡ μοιχαλδα) држе подаље од свете службе.³⁶⁷ Она, бесрамница (ἡ

³⁶⁴ Nicephori Blemmydae Autobiographia, 91–94.

³⁶⁵ Nicephori Blemmydae Autobiographia, 35–36.

³⁶⁶ Nicephori Blemmydae Autobiographia, 91. 14.

³⁶⁷ Nicephori Blemmydae Autobiographia, 92. 17–22.

ἀσχήμων), која се руга Христовим законима, била је стога избачена (остракизована).³⁶⁸ Иако је приметна сличност у казивању, Григора, међутим, не понавља дословце ни Влемидову причу, али је по свему јасно да је историчар у целости зна.³⁶⁹ Ипак, имајући на уму Григорин позитиван став према цару Јовану Ватацу, постаје сасвим разумљиво због чега историчар није дословце и до детаља следио ученог Византинца, коме се искрено дивео.³⁷⁰ Потоњи развој ситуације, Маркезинино жаљење Јовану Ватацу и сукоб са Влемидом код Григоре су представљени више као царева тренутна слабост, коју је надјачао његов разум и способност расуђивања. Без обзира на чињеницу да се ова прича код Григоре на крају позитивно завршава, тј. да на самом крају показује цара који успева да надвлада своје слабости, важно је приметити да ју је Григора уврстио у своју приповест о Јовану Ватацу, можда управо из разлога што ју је било немогуће прећутати, али и због тога што ју је на крају могао употребити како би подвукао и приказао царева врлине. Тако једна веома негативна прича за владавину Јована Ватаца, код Григоре у неку руку постаје позитивна, не долазећи на самом крају (као код Акрополита) и тиме не остављајући горак укус у устима његових читалаца, приказујући Ватаца као победника над сопственим слабостима.³⁷¹

На крају своје приповести о Јовану Ватацу, Григора даје податке о болести цара. Френитис или епилепсија,³⁷² како је Григора описује следећи исказе својих претходника, завршила се после годину дана царевом смрћу. Цар је имао шездесет година кад је умро, проевши на трону провео тридесет три године и за собом оставивши сина и наследника, Теодора II. Сличан опис царева болести налази се у делу Георгија Акрополита, кога је Григора највероватније и следио с обзиром на термине које користи.³⁷³ Акрополит је навео да је цар одједном престао да говори и да је дуже дана лежао непокретан, да би на крају подлегао болести. Акрополит такође наводи да је цар седео на трону тридесет три године и да је исто толико година имао и његов син и наследник кад је преузео власт.³⁷⁴ Велики логотет даје своје завршно слово о цару ког карактерише као доброг управитеља и освајача, али не заборавља да истакне какве су

³⁶⁸ Nicephori Vlemmydae Autobiographia, 92. 24–26.

³⁶⁹ Писац *Ромејске историје* користи исту реч *ναός* за цркву Светог Георгија, као и сам Влемид, што би евентуално могло упућивати на коришћење Влемидових списа.

³⁷⁰ Greg. I, 55. 10–13.

³⁷¹ Позната је потреба византијске историографске публике за очувањем добре приче у самом наративу, Scott, Text and Context, 252.

³⁷² Greg. I, 49. 23–24.

³⁷³ Григора за цара каже да је у једном моменту остао без гласа, *ἄφωνος*, Greg. I, 50. 6, што је термин који се среће и код Акрополита, Асгор. I, 102. 6. Исти је случај и са изразом *κατὰ γὰρ ἡμερῶν διαστήματα*, Greg. I, 50. 11, који се среће и код Акрополита, Асгор. I, 102. 14.

³⁷⁴ Асгор. I, 104. 19–23.

све невоље припадници аристократије доживели у време његове владавине. Осим тога, као што је већ напред речено, Акрополит на крај своје приповести о Јовану Ватацу умеће и анегдоту о Маркезини. Овом приликом, Акрополит прави и увод у један од, по њему, најнеславнијих периода византијске историје – владину Теодора II Ласкариса (1254–1258). Реченица која је по овом питању можда и најупечатљивија јесте да су сви они који су страдали под владавином Јована Ватаца, жалили што нису умрли заједно са њим, пошто су били сведоци терора који је завладао под његовим сином.³⁷⁵ Нићифор Григора нигде не наводи такве податке које је у свом спису оставио Акрополит, а завршно слово о цару Јовану Ватацу Григора је заправо сместио на сам почетак друге књиге, правећи тиме увод у владину овог цара, поредећи га са његовим претходником, тастом Теодором I. Оваква, условно речено, недоследност у композицији (с обзиром на разлику између прве и друге књиге) можда би могла имати везе са ефектом какав се желео постићи када је у питању владина Јована Ватаца. Не наводећи опаске које је у завршној речи о Ватацу оставио Акрополит, Григора је свакако показао свој умеренији, а тиме и објективнији став према овој византијској династији. Будући да није био директно инволвиран у догађаје о којима је писао, остати непристрасан и бити објективан било је сасвим за очекивати. Осим тога, Григора је избегао Акрополитов мрачан увод у владину Теодора II, за кога, како се чини, ни Григора није имао (или можда није смео да има) претеране симпатије. Не сме се, овом приликом, заборавити ни могућност утицаја других извора на спис Нићифора Григоре, у првом реду историје Георгија Пахимера, који је веома позитиван када је у питању Ватац, као и *Хронике* Теодора Скутариота. Он, за разлику од Акрополита кога готово дословце следи, даје веома опширну похвалу Ватаца и његове владе, на крају самог излагања о овом цару.³⁷⁶

2.1.3. Теодор II Ласкарис

Владина цара Теодора II Ласкариса (1254–1258) нашла је своје место у трећој књизи *Ромејске историје*. Будући четворогодишња и стога веома кратка, а поготову имајући на уму сажетост Григориног исказа када је у питању Никејско царство уопште, ова владина није заузела много простора у Григорином наративу. Ипак, трећу књигу

³⁷⁵ Асрор. I, 104. 23–105. 17.

³⁷⁶ Скутариотове речи хвале на рачун Јована Ватаца су у стилу похвале Ватацове економске политике, али и његове културне делатности, *Ανωνύμου συνόψις χρονική*, 506. 6–507. 20.

Григориног историјског списка, одликује изразита динамика и драматичност исказа, што је, имајући на уму саме догађаје, већ унапред одредило стил пишчевог казивања. Концепција владарских биографија (ако се претпостави да ју је Григора заиста и поштовао с обзиром на чињеницу да се у његовом спису то нигде експлицитно не наводи) у овој књизи није до краја испоштована. Трећа књига је посвећена Теодоровој владавини али заправо прати долазак другог цара на власт и успостављање династије Палеолог. Битка у Пелагонији 1259. године, која је узета као завршни догађај, јесте моменат који је значајно утицао на учвршћивање Михаила Палеолога на трону и који се, у извесном смислу, користио ради показивања његове богоизабраности и истицања онога што је његовим савременицима требало да буде јасно, да је Бог на његовој страни и да управо под његовим вођством штити Ромеје од спољних непријатеља. Осим тога, чињеница да се управо овом битком завршава Григорина трећа књига, могла би указивати на извор који Григори постаје примарна тачка ослонца – историјски спис Георгија Пахимера. Треба подсетити да прва од шест књига посвећених владавини Михаила VIII започиње пишчевом похвалом владе царева из династије Ласкарис, а завршава се поменутом битком. Тиме би се могло размишљати о томе да ли је Григора следио концепцију свог претходника, што са списом Георгија Акрополита није случај, о чему ће у даљем излагању бити више речи.

Своју трећу књигу Григора отвара причом о разлозима који су навели Јована Ватаца да не прогласи/крунише свог сина за савладара за свог живота.³⁷⁷ Разматрање ове одлуке цара Јована Ватаца могло би се довести у везу са Григорином критиком институције савладарства, али и извесном критиком младог Андроника III Палеолога и његове побуне против деде, Андроника II.³⁷⁸ Ипак, Теодор је постао цар и, према већ устаљеном обичају, уздигнут је на штит и извикан за новог владара.³⁷⁹ Да би његово крунисање било у потпуности легитимно, Теодор је морао да се посвети избору новог патријарха, пошто је у то време патријаршијски трон био упражњен и требало је довести новог пастира на чело византијске цркве. С тим у вези, необично важно место у Григорином наративу припада причи о избору новог патријарха Арсенија. Овај изузетно важан актер у даљем развоју догађаја, дошао је на трон византијског духовног поглавара 1254. године. Григора и овом приликом прави материјалну омашку наводећи да је Арсеније наследио патријарха Германа, човека велике памети, који је и врлином и

³⁷⁷ О употреби глагола ἀναγορεύω и његовим различитим тумачењима в. *Macrides, Munitiz, Angelov, Pseudo-Kodinos*, 422, нап. 169, 424, нап. 180.

³⁷⁸ О могућој алузији на време Андроника III в. *Pavlović, Theodore II Lascaris*, 601–603.

³⁷⁹ *Ostrogorsky, Kaisersalbung*, 246–256.

разумом украшавао живот, а не патријарха Манојла, како је то забележено код Акрополита.³⁸⁰ Разлог за ову Григорину омашку опет би се могао објаснити или тиме да историчар није доследно користио Акрополитов спис, или тиме да је писао према сећању на оно што је прочитао, или, пак, тиме да је Григора једноставно непажљиво навео редослед којим су се патријарси смењивали, што уосталом и није било од превелике важности за његову даљу приповест.³⁸¹

Осим ове омашке, Григора, Акрополит и Скутариот, али и Нићифор Влемид, слажу се да избор новог патријарха није одмах пао на Арсенија. Наиме, пре коначне одлуке, озбиљан кандидат за упражњено место црквеног пастира био је управо Влемид, надалеко познат по врлини и мудрости.³⁸² Међутим, како је Влемид одбио ову значајну позицију, цар је сам преломио и одлучио да на то место постави монаха Арсенија, за кога Григора каже да је био простог владања и једноставног карактера, али познат по својој врлини.³⁸³ Григорино мишљење о патријарху Арсенију, које ће он на још неколико места исказати, није било негативно. Признајући да је то био човек који није имао искуства у државним пословима, а да је време захтевало једну снажнију и искуснију личност, личност јачег карактера која би схватила сву тежину ситуације, Григора је патријарха на неки начин оправдао, ублаживши тиме Акрополитов негативан приказ. Ипак, слика патријарха која преовлађује у спису Нићифора Григоре јесте слика недовољно способног човека. Са разлогом се може рећи да је овакав приказ византијског црквеног поглавара могла бити нека врста средњег курса, тј. умереног става који је Григора тежио да одржи по веома тешком и незгодном питању доласка Михаила Палеолога на престо, као и по питању легитимности његових поступака. Неспособни и пристодушни патријарх није могао бити на челу државе, те је стога млад и способан, од свих вољен Михаило Палеолог био идеална личност за то. Иако Григора не крије „грехе” Михаила Палеолога, што ће у даљем излагању бити показано, он није претерано груб у карактерисању главних актера из 1258. и 1259. године. То је видно, како у приказивању протовестијара Георгија Музалона, тако и у представи патријарха Арсенија. Када је о овом другом реч, треба рећи да је Григора, од Акрополита и његовог негативног става према неуком човеку подложном царској манипулацији,³⁸⁴

³⁸⁰ Асрор. I, 106. 4–6.

³⁸¹ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 84, 229 ; *Laurent*, Chronologie des patriarches, 139.

³⁸² Познато је да је Влемиду два пута нуђено место пастира византијске цркве, што је он оба пута одбио.

³⁸³ Greg. I, 55. 17–18.

³⁸⁴ Асрор. I, 107. 6–8. О Арсенију се веома похвално пише, како у делу Теодора Скутариота, тако и у једном Говору посвећеном патријарховој личности, *Macrides*, Saints, 73–79.

преко Скутариота који је лично познавао патријарха и припадао кругу блиском њему,³⁸⁵ до Пахимера и његовог позитивног става према црквеном пастиру, као и самог Арсенијевог тестаментa, патријархове својеврсне апологије,³⁸⁶ могао имати на располагању обиље података које је требало сложити у једну смислену и објективну причу, будући да је, поврх свега тога он, као наследник генерација о којима је реч, познавао исход целе приче и видео потомке оснивача нове династије на престолу. Зато и редове који следе у даљој Григориној приповести о владавинама Теодора II Ласкариса и Михаила VIII Палеолога треба посматрати кроз призму различитих дешавања која су утицала на потоње генерације византијског друштва, којима је, као што је напоменуто, и сам писац *Ромејске историје* припадао. Григора не само да је био савременик царских потомака Михаила Палеолога, већ је био и веома близак двору Михаиловог сина и наследника, Андроника II, човека чију су владавину обележили „греси” његовог оца и бременито наслеђе првог Палеолога. Владавина Теодора II у Григорином спису је у потпуности испреплетана са успоном Палеолога, док се из Акрополитовог списка не стиче такав утисак. Велики логотет је настојао да Теодора II прикаже у најгорем могућем светлу, опширно приповедајући о „достигнућима” његове владавине, како би долазак Михаила Палеолога изгледао као спас за Ромеје.³⁸⁷

Сажетост у излагању царевих војни у потпуности доминира Григорином нарацијом у књизи о Теодору II. Тако и кампањи против Бугара, једној од првих великих акција новог цара, у историјском спису није посвећено много места. Против Бугара цар је покренуо војску која је по свему надмашивала ону његовог оца, чак је и људе који су били у царској пратњи приликом лова ангажовао у овој кампањи.³⁸⁸ Како Григора саопштава, бугарски владар се веома уплашио већ при самом помену о доласку Теодорове војске, будући да је знао да се не може супротставити војсци византијског цара. Он је рачунао да би и самом цару Теодору годио мир, пошто му је претио

³⁸⁵ Ανωνύμου συνόψις χρονική, 549. 25–550. 16, 549. 28–30.

³⁸⁶ PG 140, 947–985. Као израз своје последње воље, патријарх је сачинио својеврсно завештање (διαθήκη) у коме се занавек анатемише свако ко би се оглушио о његову последњу вољу и дао опроштај Михаилу Палеологу за грех који је починио према Јовану IV Ласкарису. Наиме, пошто је Михаило Палеолог извршио ослепљење легитимног наследника престола, патријарх Арсеније је, будући чувар његових права, изопштио Палеолога из цркве и тиме означио почетак арсенитске шизме, великог сукоба који ће поделити византијско друштво и цркву за дуги низ година. Завештање патријарха Арсенија представљао је и формални акт којим су се арсенити служили у својој даљој борби против првог Палеолога, а личност патријарха, као што је већ напоменуто, прерасла је у култ око којег су се окупљале присталице династије Ласкарис формирајући јаку опозицију против генерације Палеолога.

³⁸⁷ На овом месту пажња неће бити посвећена Григорином извештавању о процесима вођеним против Михаила Палеолога, већ ће се о њима говорити у поглављу намењеном Михаилу VIII.

³⁸⁸ Чини се да се и овом приликом Григора ослонио на исказ Георгија Акрополита. Уп. Greg. I, 56. 9–10. Аскуп. I, 110. 10–11, 125. 1–5.

проблем са Михаилом Анђелом. Мир је склопљен,³⁸⁹ а цар је имао одрешене руке да се посвети дешавањима на Западу. Из излагања Нићифора Григоре, стиче се утисак да сукоба између Никеје и Бугара уопште није ни било. Ипак, стварност је била другачија од оне коју је представио писац *Ромејске историје*, с обзиром на чињеницу да се зна да је Теодор водио дуге кампање против Бугара.³⁹⁰ О овоме свакако сведочи и очевидац тих дешавања, велики логотет Георгије Акрополит. Тешке борбе, а затим и склапање мировног уговора, нису нашле место у Григориној приповести. Осим тога, чини се да Григора не познаје најбоље прилике у Бугарском царству или га се оне много не тичу, пошто у својој приповести, поред поједностављивања и изостављања одређених делова у причи, прави материјалне грешке. Ни овде не улазећи у детаље већ само информишући своју публику, Григора обавештава о доласку Константина Тиха на власт 1257. године, као и о његовој женидби са ћерком цара Теодора. Чини се да и овога пута Григора прави грешку помињући извесног Мицеса, коме је после смрти Михаила Асена припала власт у Бугарској и кога је са трона збацио Константин Тих.³⁹¹ Много детаља из Акрополитовог приповедања Григора је изоставио и прескочио, а главна тема треће књиге, као што је напоменуто, управо је смена династија. Тако је и приповест о бегству Михаила Палеолога код Селцука, иако доста сажета у односу на оно што о овом догађају бележе Акрополит и Пахимер, послужила Григори да свог главног актера уведе на сцену, али и да тиме укаже на лошију страну карактера Теодора II.

Иако Григора експлицитно не помиње болест цара Теодора, која је умногоме утицала на нагле промене његовог расположења и, у извесним моментима, његову неурачунљивост, могло би се наслутити да ју је аутор *Ромејске историје* имао на уму пишући следеће редове свог списка. Наиме, из Григориног излагања о Михаиловом бегству код Селцука намеће се и пишчев став: Палеолог је страхујући за сопствени живот био принуђен да побегне, пошто се бојао царевог карактера. Управо би се у овој констатацији могао тражити одјек цареве болести у Григорином делу, коју, иначе, наводе сви историчари. Георгије Акрополит, као царев непосредни савременик и један од најближих сарадника, али касније и царев велики противник, најексплицитнији је по овом питању. Честе промене расположења цара Теодора о којима Акрополит приповеда

³⁸⁹ Nikephoros Gregoras *Rhömische Geschichte* I, nap. 88, 230.

³⁹⁰ О сукобима са Бугарима в. *Angold, Byzantine government*, 26; *Божилев, История*, 379–381.

³⁹¹ Акрополит и овом приликом даје много више података од Григоре. Акрополит не помиње Мицеса, већ Калимана II, после ког је на власт дошао Константин Тих, *Асрор. I*, 152. 15–25; *Greg. I*, 61.17, *Рач. II*, 440–445; 448–451. За Пахимеров приказ догађаја везаних за Бугаре в. *Stanković, Writer*, 127–138.

биле су резултат његове болести, највероватније епилепсије од које је, по свему судећи, патио и његов отац.³⁹² Позната епизода о казни којој је био изложен велики логотет Акрополит, ако је судити према његовом исказу, један је од директних показатеља цареве болести и повремене неурачунљивости. Ова епизода, међутим, забележена је само у делу Георгија Акрополита,³⁹³ док је ни Скутариот, ни Пахимер, те тиме ни Григора, не помињу. Ипак, ни Пахимер не сакрива цареву болест, већ, напротив о њој веома отворено говори, наводећи да је цар био изузетно сујеверан и да је чак веровао да га је неко зачарао.³⁹⁴ Највеће последице цареве болести су, како произилази из историјских дела, биле погубне по самог цара чији је оштар карактер и плаховита нарав била резултат његовог лошег здравља. Због такве нарави и таквог карактера патили су сви цареви поданици, понајвише припадници аристократије са којом су се никејски цареви, пре свега Јован Ватац и Теодор II, жестоко сукобљавали.³⁹⁵ Можда би непомињање цареве болести у *Ромејској историји* могло говорити у прилог томе да је Григора желео да смири и помири завађене стране. Уосталом, цео приказ Теодорове владавине у *Ромејској историји* веома је кратак и није нарочито похвалан за цара. Приметно је да, за разлику од коначног суда о царевима Теодору I и Јовану III, Григора није упутио ни једну реч хвале на рачун њиховог наследника, Теодора II. Осим тога, коначан суд о Теодору II из Григориног списка је у потпуности изостао, што је једини случај у целом историјском спису.

Помен деце цара Теодора II у спису Нићифора Григоре такође представља извештај проблем за истраживаче. Наиме, наводећи узраст у ком се Теодоров син и наследник Јован IV налазио у тренутку цареве смрти, Григора прави омашку. То чини и када су у питању царева ћерка и њихови супружници. Осим тога, информације које историчар даје о деци Теодора II нису у складу са подацима које познајемо захваљујући другим изворима. Наиме, ни Акрополит ни Пахимер не наводе да је мали Јован Ласкарис имао шест година када је остао без оца, док једини извор који о томе сведочи јесте *Ромејска историја* Нићифора Григоре. Осим тога, Григора прави одступања од других извора које вероватно следи и када су у питању ћерка Теодора II. Он, наиме каже да је Теодор II своју најстарију ћерку, Марију, удао за Нићифора, сина Михаила Анђела, док је другу, Теодору, дао Константину Тиху. Поред поменуте деце, иза цара

³⁹² Не би требало сасвим искључити могућност да су и Јован Ватац и Теодор II Ласкарис примарно боловали од болести срца, која је могла узроковати епилептичне нападе, што, уосталом, објашњава и сам Пахимер, Pach. I, 23. 13–21. О епилепсији в. *Радић*, Страх I, 121–123.

³⁹³ Асгор. I, 130. 29–131. 22.

³⁹⁴ Pach. I, 53.

³⁹⁵ *Charanis*, Aristocracy, 351–352.

су остале још две неудате ћерке и његов малолетни син и наследник, Јован.³⁹⁶ Занимљиво је, међутим, да Григора, говорећи о ослепљењу Јована Ласкариса наводи да је дечак навршио десету годину живота,³⁹⁷ што јасно сведочи о томе да је историчар раније у свом излагању направио материјалну грешку, јер између смрти Теодора II и ослепљења његовог сина није прошло четири године.

Према речима Георгија Акрополита, међутим, прича о деци Теодора Ласкариса је мало другачија. По царевом смрти, остале су две неудате ћерке, Теодора и Евдокија, као и Јован Ласкарис, који тада није имао ни пуних осам година.³⁹⁸ Две старије ћерке, Ирину и Марију, Теодор је удао за Константина Тиха и Нићифора Анђела.³⁹⁹ Поред Акрополита, Скутариот такође понавља његове тврдње, док о браку Ирине Ласкарине и Константина Тиха извештава и Ефрем из Еноса.⁴⁰⁰ Дакле, Григорина изјава да је Марија била најстарија Теодорова ћерка нема упоришта у другим изворима, као што се са другим источницима не поклапа ни податак да се Теодора Ласкарина, а не Ирина, удала за Константина Тиха. Као и у случају других поменутих материјалних грешака, ни овом приликом се ништа прецизније не би могло рећи у погледу разлога због ког Григора бележи податке који се не поклапају са исказима његових претпостављених извора. Највероватније је да историчар или пише према сећању или консултује други материјал из ког су ови подаци могли потећи.

Опис цареве смрти је, како се чини, речити сведок Григориног става по питању Теодора II. Како бележе и Акрополит и Григора, Теодора II Ласкариса обузела је тешка болест, која је убрзо довела до коначног исхода. Нико од лекара није био способан да било шта предузме и цар је убрзо умро. Посебно је занимљив избор израза које Григора користи када описује цареву смрт. Историчар наине саопштава да је цара, пошто је навршио тридесет шест година, напала тешка болест за коју је изгледало да са собом носи оружја смрти (ὄπλα θανάτου). Против царевог тела, како наставља Григора, болест је поставила разноврсне опсадне справе (ἡ δὲ καὶ ποικίλας τὰς ἐλεπόλεις κατὰ τοῦ βασιλικοῦ σώματος ἀντηστήσασα) и није се дала разорити ни уништити, док му није донела крај. Приказ царевих последњих сати сличан је код обојице писаца, иако Григора не помиње да је цару дошао архиепископ Митилине који му је дао опрост од

³⁹⁶ Greg. I, 62. 22–63. 10.

³⁹⁷ Greg. I, 93. 5–6.

³⁹⁸ Асгор. I, 154. 12–13. Ефрем из Еноса извештава да је мали Јован имао 7 година и више, Aephrem Enii, 327. 9292, док Пахимер наводи да је Јован Ласкарис имао девет година, Pash. I, 57. 33.

³⁹⁹ Macrides, History, nap. 12, 338.

⁴⁰⁰ Ἀωνόμου συνόψις χρονική, 534. 28–535.4; Aephrem Enii, 326. 9263–9264.

грехова. Цар, је, како бележи Григора, обукао монашко рухо, у великим сузама окајао своје грехе и напустио овдашњи свет.⁴⁰¹

Покајнички приказ владареве смрти, цар као монах који се у сузама опрашта од свог живота и који у сузама окајава своје грехе, готово је идентичан код Акрополита и код Григоре. Код Пахимера о царевом смрти нема говора. Теодор Скутариот је много умеренији у приказу царевог покајања, што наводи на неизбежан и логичан закључак да је Григора следио Акрополита и овом приликом. Осим тога, Скутариот бележи да је цара у његовим последњим моментима исповедио патријарх Арсеније.⁴⁰² Упадљиво је, као што је већ напоменуто, да о Теодору II у *Ромејској историји* није изречена ниједна реч похвале, али се мора признати да, за разлику од Акрополита, Григора није дао ни поражавајући увод у почетак владавине наследника Јована Ватаца, какав је забележен у Акрополитовом делу.⁴⁰³ Како похвала, тако је и покуда цара Теодора II, владара о коме су савременици имали чак врло супротстављене ставове, у делу Нићифора Григоре у потпуности изостала. Проблеми који су настали царевом смрћу и чињеницом да је он иза себе оставио врло малог наследника, одмах су почели да оптерећују Царство, које је имало гомилу спољних, али и унутрашњих непријатеља.

Осим Акрополита, историчар је, као што је напоменуто, имао још извора на располагању који су могли утицати на позитивно приказивање Теодора II, али које Григора, по свему судећи, није особито консултовао. У питању су, свакако, *Хроника* Теодора Скутариота и Пахимерова *Историја*. У Скутариотовом делу, у одељцима посвећеним Теодору II, дају се уочити битне разлике између његовог и Акрополитовог приказа. На првом месту, код Скутариота наилазимо на потреснији приказ смрти Теодора II него што је то случај у делима Акрополита и Григоре. Хроничар наводи више детаља и није непријатељски расположен према цару.⁴⁰⁴ Скутариот је посебно место посветио похвали цара,⁴⁰⁵ као и величању његове учености и образовања. Не мала похвала изречена је на рачун цареве војничке способности, као и дарезљивости у којој је, према Скутариотовим речима, цар надмашивао свога оца, који је био посебно поштован као Свети Јован Милостиви. Особито важно место представљају

⁴⁰¹ Асгор. I, 153. 4–20; Greg. I, 61. 18–25, 62. 2. Сузе покајања које је неко проливао биле су знак да је добијен опроштај од Бога, *Hinterberger*, *Emotions*, 130; *Idem*, *Tränen*, 27–51.

⁴⁰² Ἀωνύμου συνόψις χρονικῆς, 533. 30–534. 27.

⁴⁰³ Дајући коначну оцену владавине Јована Ватаца и почињући своје излагање о Теодору II, Акрополит је забележио да је, упркос надама које су припадници угледних породица полагали у младог владара он био „толико лош према својим поданицима и да је на такав начин третирао оне који су били под његовом контролом, да су сви његовог оца називали милостивим“, Асгор. I, 104. 23–105. 14. Последњи део реченице је ироничан коментар на култ Јована Ватаца, који је носио епитет милостиви.

⁴⁰⁴ Ἀωνύμου συνόψις χρονικῆς, 533. 27–534. 27.

⁴⁰⁵ Похвалне речи за Теодора Ласкариса изрекао је такође и Ефрем из Еноса, *Aephrem Enii*, 327.

информације о књигама које су Теодор II и његов отац, Јован Ватац, сакупили и донели у Никеју после катастрофе која је погодила царицу градова. Двојица никејских царева подигла су библиотеке и позоришта, довели су у градове свога Царства учене људе и старали се о образовању својих поданика.⁴⁰⁶ На крају похвале, писац ових редова исказао је своје жаљење због прекратке владавине цара Теодора и његове изненадне смрти.⁴⁰⁷

Као што је напоменуто, посебно важни редови Скутариотове *Хронике* су они који говоре о књигама и подизању библиотека у Никејском царству. Треба истаћи да је сам Скутариот био велики библиофил и да је био у поседу не малог броја рукописа.⁴⁰⁸ Научницима је данас тешко да утврде које су све књиге могле бити у поседу одређених интелектуалаца, каква је била преписивачка активност, као и то шта се све из Никеје, по поновном заузећу Цариграда 1261. године могло пренети у библиотеке престонице.⁴⁰⁹ Резултати ових истраживања били би посебно важни за нашу тему јер би се употпунила слика извора и материјала који је Григора могао користити за писање првог дела своје *Историје*, а правилно је претпоставити да би утицали и на спознају разлога због којих је историчар писао овако дугачак увод у главни наратив. Већ је истакнуто да је први део Григорине *Историје* требало да буде нека врста компендијума знања, да је то био неопходан корак да би се историја царства Ромеја и догађаји који су пресудно утицали на каснија дешавања овековечили, да не би нестали и били заборављени пред многим недаћама са којима је Царство XIV века морало да се носи. С тим у вези свакако треба посматрати и тестамент Григориног учитеља, Теодора Метохита, који је то експлицитно и поручио свом ученику и наследнику његове велике библиотеке.

Неспорна је чињеница да су Ласкариси били изузетно значајна византијска породица, која је успела да обезбеди континуитет Царству после пада и освајања престонице од стране крсташа Четвртог крсташког рата. До периода у којем је Григора писао *Ромејску историју*, у византијској историографији наилазимо на веома супротстављене ставове и различита мишљења о овој византијској породици. Поред Никите Хонијата, савременика Теодора I, који је писао и похвална слова за поменутог цара, поседујемо и историјски спис Георгија Акрополита, код кога наилазимо на

⁴⁰⁶ Мора се наћи нека референтна литература за ту тврдњу.

⁴⁰⁷ Ανωνύμου συνοψις χρονική, 535. 5–536. 13

⁴⁰⁸ *Constantinides*, Higher education, 138.

⁴⁰⁹ За образовање у Никеји в. *Constantinides*, Higher education, 5–27; *Wilson*, Libraries, 276–309; *Gaul*, Libraries.

негативнији приказ никејских царева, особито цара Теодора II. Спис Георгија Пахимера, са друге стране, на више места веома похвално описује Ласкарисе. Може се претпоставити да се стога, у Григорино време јавила извесна потреба за ревизијом и смиривањем одређених проблема и сукоба који су тињали у Царству и тиме му отежавали опстанак. Тако је требало дати један суд и општи приказ не тако давне прошлости, који је претпостављао реалнији приказ и сагледавање ствари. Осим тога, требало је истаћи и подсетити Ромеје на важне догађаје и личности из њихове прошлости, чиме се чувала успомена на претке и обезбеђивао континуитет садашњег тренутка са традицијом, као и конституисање и очување идентитета Ромеја.⁴¹⁰

2.2. Михаило VIII Палеолог

Почеци владавине оснивача последње византијске династије, Михаила VIII Палеолога (1259–1282), свакако су нераскидиво везани за присуство последњег владара породице Ласкарис на византијском престолу. Управо је присуство, а не владавина, одговарајући термин којим би се могле означити прве, али и последње године *василије* малолетног Јована IV Ласкариса, сина и наследника Теодора II, на сцени политичких збивања у Царству. Крупне промене које су наступиле доласком новог владара на престо, поред очекивано бурних догађаја који готово увек прате насилну смену династија, поставиле су Царство пред велике изазове са којима је Михаило Палеолог имао да се суочи. Први и основни изазови тicali су се његовог опстанка и учвршћивања на власти, при чему је до изражаја посебно дошла његова способност да себи прокрчи пут до највишег достојанства.

У историјском спису Нићифора Григоре владавини Михаила VIII Палеолога посвећене су три књиге (део треће, четврта и пета). Већ се из овог податка види да Григорино излагање, у односу на претходна поглавља посвећена царевима из породице Ласкарис, постаје детаљније. Историчар се, међутим, ни овде не оптерећује великим бројем информација. Принцип царских биографија у основи је остао испоштован, иако није остао модел један цар – једна књига. Ово се види из чињенице да главни актер књига остаје цар, иако се пажња почиње посвећивати и другим ликовима који су у одређеном моменту играли важну улогу у догађајима. На крају приказа владавине, као што је случај са свим владарима осим са Теодором II, Григора изриче свој суд о цару.

⁴¹⁰ Page, Being Byzantine, 94–176.

Као што је напоменуто, чињеница да се почетак владавине Палеолога смешта у исту књигу која описује владавину Теодора II Ласкариса јасан је показатељ да се легитимитет и оправданост Михаиловог доласка на власт желела ставити у први план. Иако суптилно, Григора то чини веома јасно, што се види у последњим редовима посвећеним овом цару, у којима је исказана похвала на његов рачун, док су цареви мане и његови „греси“ оправдани и објашњени.

Када је у питању материјал који је Григора могао користити, треба истаћи да се историјски спис Георгија Акрополита завршава Палеологовим тријумфалним уласком у Цариград 1261. године и да велики логотет није оставио даље информације о владавини оснивача династије. Стога главни извор за владавину Михаила VIII, барем када су чисто историографски списи у питању, постаје Георгије Пахимер. Не треба, међутим, заборавити ни похвалне говоре Манојла Оловола, завештање патријарха Арсенија, као ни саму царевицу *Аутобиографију*, која је извор од посебне важности за стварање слике о првом владару ове династије. Пахимер је владавини првог Палеолога посветио шест од укупно XIII књига свог списка. Критички строго настројен према Михаилу VIII, историчар је изрицао оштре критике на рачун царевице владавине, пре свега на рачун његовог незаконитог доласка на власт. Пахимерова негативна слика о Михаилу Палеологу, међутим, није битно утицала на исказ Нићифора Григоре. Генерално гледано у историјском спису Нићифора Григоре преовлађује једна позитивна оцена Михаила Палеолога, а овај цар један је од кључних ликова првих књига *Ромејске историје*. Ово, међутим, не значи да је изостала било каква критика на рачун појединих царевице потеза, али је начелна похвала Михаила VIII веома јасно изречена, између осталог и тиме што је било која врста похвале Теодора II Ласкариса изостала.⁴¹¹ Сам приказ Михаилове владавине своди се на приповедање о суштински важним и значајним догађајима, Григорина нарација је сажетија од Пахимерове, али се може претпоставити да, с обзиром на чињеницу да је већ постојао детаљан приказ владе првог Палеолога, Григори није ни била намера да се упушта у детаље. Намера је била, како се да закључити, да се владавина Михаила VIII прикаже у позитивном светлу, да се од историчара, ког је због временске дистанце која га је делила од поменутог цара могао имати објективан став, добије један наизглед објективан приказ. Георгије Акрополит био је превише позитиван и похвалан, док је, са друге стране, Пахимер био превише критички настројен. *Ромејска историја* је стога требало да да „објективну”

⁴¹¹ Ово ће бити детаљније обрађено у поглављу о Григориној Kaiserkritik.

оцену владара, будући да је писана у време Андроника III, када се и став о његовом претку могао изменити.

Григора се није у великој мери ослањао на Пахимеров исказ у погледу начина на који је писац *Ромејске историје* слагао догађаје, а који најчешће немају много везе са композицијом и структуром Пахимеровог списка. Пахимер се држи тематског принципа и хронологију извесних догађаја у његовом делу понекад је врло тешко успоставити.⁴¹² Када је у питању казивање писца *Ромејске историје*, у делу се ретко наводе хронолошки подаци, датуми и године, што се, у односу на владавину Ласкариса где нема ниједног хронолошког податка, ипак чешће дешава. Григора следи тематски принцип, који у већини случајева прати хронолошки поредак, само је јасно да, као што је напоменуто, његово слагање догађаја не прати Пахимеров распоред материјала. Григора је и у књигама посвећеним првом Палеологу сажетији од свог претходника, не постоје готово никаква преклапања када су изрази које су користили у питању, а понекад се намеће утисак, да је Григора зависнији од приповести Георгија Акрополита него од Георгија Пахимера. Акрополитов исказ, као исказ очевица, Григора прати докле год је то могуће (до 1261, чак и у случајевима када се велики логотет налазио у заробљеништву у Прилепу), преферирајући његову верзију догађаја од оне на коју наилазимо у историјском спису Пахимера. То је посебно јасно у опису заузећа Цариграда 1261. године, када се Григора и Акрополит у већој мери подударaju, док се Пахимерова прича од Акрополита разликује.

Ипак, с обзиром на тематику и дешавања описаних у две Григорине књиге, може се повући одређена нит са Пахимеровим текстом. У четвртој књизи Григора је представио догађаје који су директно следили победу у Пелагонији 1259. године и завршио је са догађајима из 1273. године и смрћу деспота Јована Палеолога. Пахимерова друга, трећа и четврта књига посвећене су догађајима описаним у Григориној четвртој књизи, док су пета и шеста књига највећим делом посвећене преговорима око Лионске уније и догађајима до цареве смрти 1282. године. Григорина пета књига управо отпочиње причом о Карлу Анжујском и разлозима који су цара навели на потписивање уније, а завршава се описом цареве смрти и већ очекиваним описом царевог карактера и карактерисањем његове владавине. Тако се може рећи да су целине у приповедању уочљиве у Григориним књигама о Михаилу Палеологу засноване на поглављима која отпочињу и затварају одређене Пахимерове књиге, иако се след дешавања у њима не поклапа сасвим. Стога се у излагању треба посебно

⁴¹² Failler, *Chronologie*, 5–103; *Idem*, *Chonologie (suite)*, 145–249.

усредсредити на два важна питања. Прво је везано за начин на који је Григора представио Михаилов долазак на власт и узурпацију престола, а друга се односи на потписивање Лионске уније и спољнополитичке изазове који су диктирали цареву унутрашњу политику. Ова два проблема, која уједно представљају главне полазне и крајње тачке Михаилове владавине, као проблеми који су утицали на учвршћивање и опстанак саме династије на престолу византијских царева, били су важни и у време када је та династија већ имала извешан континуитет, исказан и чуван и кроз институцију савладарства.⁴¹³ Размишљања о почецима династије и тој епохи у тридесетим годинама XIV века сведочи о занимању и разумевању Ромеја (или барем оног најученијег слоја) за сопствену прошлост и спознају о различитостима и променљивости времена, току догађаја и последицама које су извесни потези из прошлости имали по касније нараштаје. Питање легитимитета династије и „грехова” Михаила VIII утицали су на његово потомство, пре свих на његовог директног наследника, Андроника II, за чије владавине је и настао Пахимеров историјски спис, негативан према првом Палеологу, док је у време Андроника III настајала *Ромејска историја*, у свему позитивнија према Михаилу VIII и тековинама његове владавине. Оваква слика је, као што је напоменуто, у време млађег Андроника, Михаиловог праука, била сасвим могућа и била је важна за повлачење континуитета младог владара са његовим претком.

2.2.1. Оптужбе против Михаила Палеолога

Михаила Палеолога у историјском спису Нићифора Григоре први пут срећемо у епизоди везаној за оптужбе које су против њега подигнуте у време владавине Јована Ватаца. Веома детаљно излагање Георгија Акрополита и сажетији приказ Георгија Пахимера,⁴¹⁴ Нићифор Григора је представио у форми једног кратког саопштења. Податак о Палеологовом „неверству” налази се готово на самом крају приповести о Јовану Ватацу. Григора преноси да су се појавиле лажне оптужбе (δiαβoλaί) против Комнина Михаила Палеолога⁴¹⁵ да жуди за царском влашћу (ὅτι βασιλείας ἐφίεται). Како

⁴¹³ Ферјанчић, Савладарство, 307–383.

⁴¹⁴ Асгор. I, 98–101. 9; Ανωνύμου συνόψις χρονική, 502. 31–504. 10; Ραχ. I, 37. 7–17.

⁴¹⁵ Михаила Палеолога у свом историјском спису Георгије Акрополит готово непрестано назива Михаилом Комнином, инсистирајући тиме на његовом легитимитету. Овакав податак није био у супротности са чињеницом да је први Палеолог заиста вукао порекло од царског рода Анђела. Наиме, његова мајка Теодора била је унука цара Алексија III Анђела, *Macrides, History*, 243, n. 4.

Григора даље саопштава, оптужбе су или заиста биле лажне или су, пак, таквима проглашене из опортунистичких разлога. У сваком случају, Палеологу је обећано да неће бити подвргаван никаквим процесима поводом овог питања и задржао је своју пређашњу част.⁴¹⁶ Григора је и овога пута навео две могућности везане за разлог због кога се читав догађај завршио пуштањем Палеолога. Иако на први мах историчар говори о неисправности оптужби, стиче се утисак да он ипак такву тврдњу не држи за истиниту и да је у овом случају можда желео да, не упуштајући се у велике детаље и не објашњавајући развој догађаја, избегне питање Палеологове исправности и верности Јовану Ватацу. Не желећи да оповргава нешто што се касније показало истинитим, историчар је могао једноставно прећи преко проблематичног питања. С тим у вези, приметно је да Григора не препричава суђење Михаилу Палеологу, које у детаље наводи Георгије Акрополит, и сам судија приликом овог процеса,⁴¹⁷ а у *Ромејској историји* не помиње се ни процес кушања врелим гвожђем,⁴¹⁸ којем је Палеолог требало да буде подвргнут. С друге стране, у Пахимеровом сведочанству, које не оставља простора сумњи у кривицу Михаила, који је чак закључио споразум са епирским деспотом Михаилом Анђелом,⁴¹⁹ инсистира се на томе да је Палеолог готово непрестано држан под сумњом за издају.⁴²⁰

Други процес против Михаила Палеолога вођен је 1256. године за време владавине Теодора II Ласкариса. Како извештавају извори, Теодор II је Михаила Палеолога оставио да управља на Истоку, док се он борио против Бугара и деспота Анђела. Међутим, до Михаила Палеолога дошле су приче о царевим сумњама у његову постојаност и верност, те је одлучио да, страхујући од царева нарави и за сопствени живот, побегне и спаси се смрти.⁴²¹ Григора наводи да је Михаило побегао да се над њим не би спровела казна која се спроводи код варварских народа, што би се могло

⁴¹⁶ Greg. I, 49.7–19.

⁴¹⁷ Асгр. I, 99. 6–7.

⁴¹⁸ Основне податке о ордалијама ODB, III, 1531; *Geanakoplos*, Interaction, 146–155.

⁴¹⁹ Pach. I, 37. 11–17. Само се у Пахимеровом тексту налази податак о преговорима Палеолога и Анђела, *Prinzing*, Ein Mann, 184–187.

⁴²⁰ Pach. I, 37. 7–8. Занимљиво је да и Скутариот наводи како је Михаило Палеолог држан за сумњивог и пошто се заклео на верност, *Ανωνύμου συνόψης χρονική*, 502. 31–504. 10. О процесима против Палеолога в. *Czebe*, Studien zum Hochverratsprozesse, 57–80; *Geanakoplos*, Michael Palaeologus, 21–26.

⁴²¹ О страховању од царевог променљивог карактера је у претходном поглављу већ било речи. За разлику од других историчара, једино Пахимер помиње извесног Котиса, који је свог пријатеља Михаила, који се увек плашио за сопствени живот, убедио да се и даље држи под сумњом због претензија на царски престо и да стога треба да бежи. Pach. I, 43. 13–14. Осим тога, Пахимер саопштава да је Михаилов ујак, велики хартуларије Михаило Палеолог, упитан од цара о природи власти, бачен у затвор након давања „незадовољавајућег” одговора, Pach. I, 43. 14–18. Осим тога, из Пахимерове наратије стиче се утисак да је и по трећи пут Михаило држан под сумњом да је посегао за царском влашћу. То се да видети и у епизоди о кажњавању Палеологове најстарије сестре Марије Марте Палеологине, Pach. I, 53, 55, 57.

довести у везу са епизодом о кушању врелим гвожђем, која је тако експлицитно описана у Акрополитовом историјском спису, а која је била везана за први процес против Палеолога.⁴²² Вест о бегству Палеолога је, према речима обојице историчара (Акрополита и Григоре) цара не мало узбудила.⁴²³ Палеолог је отишао као пребег у Иконијски султанат, где га је селџучки султан примио уз све почести. Ту је Палеолог од султана добио да командује плаћеницима у његовој војсци (реч је о латинском контингенту), када је овај кренуо у сукоб са Татарима. Део војске који је био под командом Палеолога однео је победу, али је, због издаје у редовима саме султанове војске, дошло до пораза Селџука.⁴²⁴ У међувремену је, према речима Нићифора Григоре, стигло писмо од цара Теодора, у којем га је цар позивао да се врати, саопштавајући му да неће ништа против њега предузимати уколико се Михаило закуне на верност њему и његовим наследницима. Потом је Палеолог поново враћен у царску милост, а враћена му је и титула великог коноставла.⁴²⁵

Када су заклетве у питању, битно је истаћи да примарни извор, *Историја Георгија Акрополита*, о овоме не даје исте податке као Григора. Наиме, док Акрополит и Скутариот више инсистирају на заклетви коју је Теодор II дао Палеологу, обећавајући му миран повратак у земљу,⁴²⁶ Григора истиче да је Михаило Палеолог морао да положи заклетву на верност и обавезе се да неће ништа чинити против цара, његовог сина Јована и потоњих наследника рода. Тако је Палеолог поново дошао у царску милост, а враћена му је и титула великог коноставла.⁴²⁷

Заклетву Палеолога цару више потенцира и Георгије Пахимер, који, међутим, једини помиње посредовање иконијског митрополита у измирењу василевса и одбеглог поданика.⁴²⁸ Требало би, међутим, претпоставити да је заклинање било обострано, с обзиром на чињеницу да је цар морао имати и извесних обавеза према свом поданику.⁴²⁹

⁴²² Асвор. I, 98. 13–14. О обичају кушања врелим гвожђем Ibid, 80–98; *Macrides, History*, 266–267, n. 26. За додатну литературу о процесу Prinzing, Ein Mann, 181, n. 3. Занимљиво је да, када помиње Михаила Палеолога, и Јован Кантакузин „меша” два процеса вођена против оснивача династије, Cant. I, 82–83.

⁴²³ Асвор. I, 134. 14–15; Greg. I, 57. 23–24.

⁴²⁴ О бегу Михаила Палеолога у Иконијски султанат cf. *Prinzing, Ein Mann*, 188–197; *Коробейников*, Михаил VIII Палеолог, 77–98.

⁴²⁵ Greg. I, 59. 10–60. 3.

⁴²⁶ Асвор. I, 144. 20–23. Ανωνύμου συνόψις χρονική, 531. 15–17.

⁴²⁷ Greg. I, 59. 10–60. 3.

⁴²⁸ Pach. I, 45. 4–12.

⁴²⁹ Овом проблему би требало посветити посебну пажњу, с обзиром на чињеницу да у делу Георгија Пахимера питање прекршених заклетви датих Теодору Ласкарису, његовом сину и наследнику Јовану IV, као и намеснику Георгију Музалону и самом патријарху Арсенију од стране Михаила Палеолога има веома важну улогу у грађењу кривице оснивача нове династије. Њихово кршење Пахимер је најстроже

Као и другим догађајима из првог дела његове историје, Григора је и епизоди о бегству Михаила Палеолога посветио мало простора. Не улазећи у детаље, историчар је саопштио управо оно што се њему чинило важним. Из Григориног излагања намеће се и његов став: Палеолог је био принуђен да побегне, пошто се бојао царевог карактера. Историчар не прећуткује Палеологове заклетве на верност, али исто тако наводи, као и у случају првог процеса, да су све оптужбе против оснивача династије биле лажне. Ипак, кршење датих заклетви Григора је на самом крају своје приповести о владавини Михаила Палеолога осудио, иако је овај цар за њега представљао један од владарских идеала.⁴³⁰

Приче о сумњичењу Михаила Палеолога за стремљење ка царској власти несумњиво су се препричавале и у потоњим годинама. Очито је да је свако од поменутих историчара, поготову када су у питању Акрополит и Пахимер, у своје приповести додавао детаље који се нису налазили код његових „колега”. Ипак, окосница саме приповести пренета је у сва три историјска списа, с тим што је сваки од писаца понудио своју интерпретацију онога што се догодило, у зависности од тога какву је слику о првом Палеологу желео да изгради.

2.2.2. Убиство браће Музалон

Смрћу цара Теодора II Ласкариса отворио се проблем наследства престола, пошто је иза цара остао малолетни наследник, Јован IV. Цар је као епитропа свом сину оставио свог најближег сарадника и пријатеља, протовестијара Георгија Музалона. Историчари који говоре о овим догађајима сагласни су по том питању. Оно што, међутим, привлачи особиту пажњу, јесте помен тестаментa који је Теодор II саставио на самртничком одру. Акрополит приповеда да је Теодор II саставио тестамент за свога сина и наследника, али да је тај документ у стварности ишао у корист Георгију Музалону, кога је цар учинио господарем свих ромејских ствари (κύριον τῶν Ῥωμαϊκῶν

осудио, називајући цара кривоклетником. Суштина проблема није била само у пуким изјавама историчара и подвлачењу злочина који је над Јованом Ласкарисом извршио Михаило Палеолог, већ је, како се чини, питање непоштовања заклетви изазвало полемику и у византијском друштву. Да је то било тако, потврђује се и чињеницом да се у једном моменту морао потписати документ којим се Палеолог ослобађао датих заклетви, о чему ће бити речи у даљем тексту. О заклетвама цару на верност cf. *Svoronos*, *Serment de fidélité*, 106–142; *Oikonomides*, *Serment*, 101–128; *Rochette*, *Empereurs et serment*, 157–167.

⁴³⁰ Уп. даље излагање.

ἀπάντων πραγμάτων).⁴³¹ Акрополит такође помиње да су се сви присутни заклели да ће поштовати царево вољу, што сазнајемо и из Пахимеровог списка.⁴³² Нићифор Григора нас такође обавештава о писменом тестаменту у којем је означено да се Музалону поверава старање о Царству Ромеја, помињући и вишеструке заклетве на верност које су дате цару и његовом протовестијару, али историчар не подвлачи да је тестамент био сачињен у корист царевог протовестијара.⁴³³ Григорина приповест о догађајима који су непосредно следили смрт цара Теодора представља необично важан сегмент приче.

О браћи Музалон, пре свега Георгију Музалону, Григора се није негативно изразио. Историчар је навео да је у питању био човек незнатног порекла,⁴³⁴ кога је још Јован Ватац узео на двор и који је растао са његовим сином Теодором. Царево пријатељство са Музалонем трајало је током читавог живота. Као царева десна рука, Музалон је био присутан приликом изрицања многих казни уперених против припадника аристократских породица, што је, осим његовог порекла, био један од основних разлога за његову неомиљеност и непопуларност међу вишим круговима византијског друштва. Ова чињеница је Музалона највероватније коштала и самог живота. Георгије Музалон, кога је цар уздигао до достојанства протовестијара,⁴³⁵ био је ожењен царевог рођаком, а по смрти Теодора II, имао је да, заједно са патријархом Арсенијем управља Царством до Јовановог пунолетства.

Као што је напоменуто, по смрти Теодора II, протовестијар Георгије Музалон и патријарх Арсеније били су одређени да се старају о Царству Ромеја до пунолетства малог Јована Ласкариса. Приметно је да се историчар по овом питању држи искључиво чињеница које је имао на располагању и да не изриче никакав суд по питању Музалона, већ то чини у случају патријарха Арсенија, наводећи да је био човек пун врлина, али једноставног карактера, који није умео да се снађе у компликованим околностима.⁴³⁶

⁴³¹ Акрополит дословно каже да је цар сачинио тестамент (διαθήκη) наводно за сина, а у ствари за Музалона, Асгор. I, 154. 13–15; *Macrides*, History, 340, n. 2. Скутариотове информације по питању заклетви подударају се са исказом Георгија Акрополита, *Ανωνύμου συνόψις χρονική*, 536. 13–20.

⁴³² Пахимер не помиње тестамент, већ писмену наредбу (ἐπιστολὰς πληρῶν βασιλέως) којом је Теодору Музалону поверено место регента, *Pach*. I, 71. 9–13.

⁴³³ *Greg*. I, 63. 10–13.

⁴³⁴ Акрополит је изузетно негативан према Музалонима. У свом анимозитету према браћи иде толико далеко да каже да нису вредели ни три обола, Асгор. I, 124.10-12. О изреци коју је овим поводом употребио Акрополит cf. *Macrides*, History, 300, n. 8. Исту изреку Акрополит ће употребити и приликом описа убиства браће Музалон, Асгор. I, 156. 9–14.

⁴³⁵ О титулама браће Музалон извори дају различите податке. *Greg*. I, 66. 1–2, и овом приликом следи Акрополитов исказ који наводи да је Георгије био протовестијар, његов млађи брат Андроник велики доместик, док је најмлађем брату додељена титула протокинига, Асгор. I, 124. 4–10. Пахимер, међутим, наводи да је најмлађи брат имао титулу великог соколара (πρωθιερακάριον). *Pach*. I, 41. 13–14.

⁴³⁶ *Greg*. I, 55. 16–18. Скутариотово сведочанство о патријарху Арсенију најпозитивније је од свих других историографских извора ове епохе. Ово је разумљиво пошто је Скутариот сам, према сопственом

Овакву констатацију историчар развија на крају своје треће књиге, наводећи своја схватања о особинама онога који треба у својим рукама чврсто да држи „кормило ромејског брода.” Историчар наводи да је патријарх Арсеније био неискусан у политичким стварима и да је својим понашањем више допринео паду онога кога је требало да штити.⁴³⁷ Према Григориним речима, духовна теорија и политичка пракса често не иду заједно, па су особе попут тадашњег патријарха несрећан избор за овакве позиције. Епитроп, са друге стране, требало би да буде човек који је искусан у вођењу државних ствари, тако да његово деловање треба да подсећа на музичара који приликом свирања производи најлепше тонове.⁴³⁸ Овакво схватање политичких и државних способности владара/регента највероватније се везује за идеје које су по овом питању изrekli велики атински философи, у првом реду Платон.⁴³⁹ Владарска етика и његово морално опхођење према поданицима, политичка вештина и искуство, као и ратничка способност, главни су атрибути способног владара, што је Григора на више места у својој историји показао. Портретисањем патријарха Арсенија као супротности идеалном епитропу писац *Ромејске историје* је, по свему судећи, дискредитовао и избор цара који га је на то место поставио, а тиме индиректно дао и своје завршно слово о владавини Теодора II. Осим тога, оваквим приказом патријарха Григора је могао припремити терен за долазак Михаила Палеолога, способног човека, који се одликовао поменутиим врлинама. С тим у вези могла би се посматрати и структура Григорине треће књиге која, као што је већ истакнуто, отпочиње доласком на престо Теодора II Ласкариса, а завршава се Михаиловим освајањем власти. Пад једне и успон нове династије у чије време је Григора живео и стварао не чини се као случајан избор историчара да своје читаоце уведе у епоху Палеолога.

Осетљиво питање Музаловог регентства и касније убиство браће Музалон, код Григоре су приказани штуро, али се бруталност убиства Музалона није дала прећутати. Наиме, и поред Музаловог обраћања припадницима аристократије у Никеји, које Григора помиње а које веома детаљно наводи Георгије Пахимер (који у свом излагању наводи и говор Михаила Палеолога као одговор на обраћање

сведочењу, био близак Арсенију. У *Хроници* се истичу патријархове монашке врлине као и угледно порекло, будући да му је отац, Алексије Ауторијан, био судија у Цариграду пре пада престонице под власт Латина, док је мајка водила порекло од породице Каматир, *Ἀνωνύμου συνοψις χρονική*, 511. 2–11. Осим тога, постоји претпоставка да је Арсеније Ауторијан био у сродству са Нићифором Хумном, месазоном Андроника II. В. *Νικολόπουλος*, *Ἀκολουθία ἀνέκδοτος*, 368, нап. 2.

⁴³⁷ Greg. I, 68. 3–6.

⁴³⁸ Greg. I, 66. 23–24. О Григорином занимању за хармонију сведочи и огроман број рукописа који је овај византијски учењак редиговао. За целокупан преглед његове преокупације овим питањем в. *Manolova*, *Discourses*, 31–36.

⁴³⁹ Greg. I, 67. 12–15.

Музалонима скупу),⁴⁴⁰ протовестијар и регент није могао приволети припаднике највиших друштвених слојева, а тиме ни војску, на своју страну. Тако је деветог дана по царевој смрти,⁴⁴¹ у манастиру Сосандра, дошло до бруталног убиства браће Музалон и њиховог секретара Теофилакта, рођака историчара Пахимера.⁴⁴² Григора не даје детаљне податке о гневу аристократије, као што то чини Акрополит,⁴⁴³ нити саопштава да је латински контингент извршио овај брутални акт,⁴⁴⁴ прелазећи на тај начин прећутно преко свих детаља који би оптуживали страну која је од овог злочина имала највише користи. Могло би се рећи да је писац *Ромејске историје* исказа својих претходника, међусобно супротстављених, на неки начин ускладио и помирио. Једини излив пишчевих емоција представља усклик $\phi\epsilon\upsilon\ \tau\eta\varsigma\ \acute{\alpha}\rho\chi\eta\varsigma\ \tau\omega\nu\ \kappa\alpha\kappa\omega\nu$,⁴⁴⁵ који би одавао пишчев став по питању начина на који се поступило са браћом Музалон, и који би појачао утисак о општем расулу у тренутку када се као спасилац ромејских ствари уздиже Михаило Палеолог.

2.2.3. Од великог коноставла до василевса Ромеја

После смрти Теодора II Ласкариса и бруталног убиства браће Музалон, престо византијских царева се поново нашао на ветрометини противника. Царство су оптерећивали многобројни проблеми, о којима сазнајемо из историјског списка Георгија Акрополита, као и *Хронике* Теодора Скутариота,⁴⁴⁶ а малолетни наследник умрлог цара,

⁴⁴⁰ *Rach.* I, 64–79. Овај Музалонов говор и Палеологов одговор веома су важни јер садрже два различита става о питању система власти. Музалон, са једне стране, представља заправо ставове Теодора II Ласкариса, који између регента и цара поставља савет коме је регент дужан да полаже рачуне. Са друге стране, Михаило Палеолог, као представник аристократске породице, изражава став о регенту као фактичком савладару цара. Заклетве на верност, о којима је у говору такође реч, Музалон схвата као обострану обавезу цара и племића једног према другоме, док Палеолог одражава ставове византијског монархизма према којем је племић искључиво подложен цару и њему се заклиње на верност. Свега овога код Григоре нема, *Angold, The Byzantine government*, 84–85.

⁴⁴¹ Акрополит бележи да је то било трећег дана по царевој смрти, *Асвор.* I, 154. 20–21, док се чини да овом приликом Григора следи сведочанство Георгија Пахимера, који такође наводи да је био девети дан од смрти Теодора Ласкариса, *Rach.* I, 81. 5.

⁴⁴² Убиство Теофилакта једино, разумљиво, региструје Пахимер, *Rach.* I, 85. 14–16.

⁴⁴³ *Асвор.* I, 154. 24–25; 155. 15–156. 19.

⁴⁴⁴ *Rach.* I, 80–89. Иако не експлицитно, Пахимер приповешћу о латинском контингенту, чији је заповедник као велики коноставло био управо Михаило Палеолог, кривицу за овај брутални акт сваљује на оснивача потоње династије. Посебно је речит у том смислу пример обраћања Михаила Палеолога његовој сестричини, Теодори Кантакузини, која је била супруга протовестијара Георгија Музалона. Уплашена, она је покушавала да нађе помоћ, а ујак јој је запретио да се смири како не би доживела судбину свог супруга, *Rach.* I, 89. 17–20. Теодора Кантакузина била је ћерка царевог сестре Ирине (Евлогије) и Јована Кантакузина.

⁴⁴⁵ *Greg.* I, 65. 14. Сличан тип осуде изречен је и у делу Ефрема из Еноса, који за чин убиства браће Музалон изјављује да је то чин непобожности и варварског лудила, *Ephraem Aenii*, 329. 9347.

⁴⁴⁶ *Асвор.* I, 157. 2–158. 4; *Ανωνύμου συνόψις χρονική*, 538. 7–17.

Јован IV, јединог заштитника имао је у лику патријарха Арсенија, недовољно способног и искусног да понесе сав терет управљања државним пословима. Поставило се питање новог епитропа, наследника протовестијара Георгија Музалона, који би био најподеснији да узме ствари у своје руке. Веома пристрасан исказ Георгија Акрополита не оставља простора сумњи да су сви једногласно одлучили да управу над „ромејским стварима” повере Михаилу Комнину Палеологу, док се слични наводи налазе и у делу историчара Пахимера, иако он говори о неслози која је том приликом завладала међу најистакнутијим припадницима византијске аристократије.⁴⁴⁷ Из сведочанства Нићифора Григоре сазнаје се да је међу присутним представницима аристократских породица прво место заузео Михаило Палеолог, који се истицао својом способношћу и племенитим пореклом. О помену метежа насталом после убиства Музалона, Григора не наводи ниједан податак. Историчар, међутим, подвлачи да су Палеологовом доласку на власт допринела и предвиђања да ће он постати цар, што, иако Григора признаје да не зна шта је био повод оваквим исказима, није требало тек тако одбацити, јер ће важност оваквих пророчанстава и снова најбоље схватити они који се у те ствари разумеју.⁴⁴⁸

Занимљиво је да је управо Григора тај, који на овом месту наводи порекло Михаила Палеолога, подсећајући да је он био дупли Палеолог (и са мајчине и са очеве стране), што је чињеница која је у пишчево време имала особиту важност, будући да се династија већ учврстила на византијском престолу.⁴⁴⁹ Григора наглашава да је Михаилов деда по мајци био Алексије Палеолог, зет цара Алексија III Анђела, за кога је и био намењен престо Ромеја и који је и носио титулу деспота, будући да цар Алексије није имао мушких потомака. Ипак, деспот Алексије је умро пре самог цара, тако да је овој линији породице Палеолог престо тада измакао. Отац Михаила Палеолога био је велики доместик Андроник, један од најближих сарадника цара Јована Ватаца. Осим тога, Михаило Палеолог је браком са својом супругом Теодором ушао и у дом Ласкариса, пошто је она била унука брата цара Јована III Ватаца. Набројавши све Палеологове врлине и истакавши његову подобност да заузме позицију која му се нудила – племенито порекло, дарежљивост, стаситост, искуство у војним и политичким стварима – Григора помиње да је Михаило имао и личних аспирација ка трону,⁴⁵⁰ што је, како произилази, било сасвим оправдано, с обзиром на то да су прилике захтевале

⁴⁴⁷ Асгор. I, 158. 5–21; Pash. I, 94, 96.

⁴⁴⁸ Greg. I, 68. 15–21. Могло би се претпоставити да Григора овде мисли и на пророчанство које је навео Пахимер, а које се односи на долазак Михаила Палеолога на власт, Pash. I, 49. 11–12.

⁴⁴⁹ О Михаиловом пореклу, Акрополит је говорио раније у својој повести, када помиње царевог оца, великог доместика Андроника.

⁴⁵⁰ Greg. I, 68. 21–70. 8.

паметног и у политичким стварима искусног човека попут њега. Искуство у политичким стварима, које је Григора увек стављао у први план, било је управо оно чиме се патријарх Арсеније, као регент, није истицао, те је стога било разложно поставити Палеолога за управитеља „ромејским стварима”.

И Георгије Пахимер признаје да су се на крају сви сложили да нови регент буде Михаило Палеолог, човек који је био одличан генерал, племенитог порекла и у сродству са Ласкарисима преко своје супруге, Теодоре Дукене. Пахимер, међутим, не пропушта прилику да нагласи како је Михаило ову подршку стекао лепим обећањима и да је прихватио понуђену позицију пошто је био сиромашан и није имао од чега да живи,⁴⁵¹ што је била констатација која је несумњиво имала за циљ да дискредитује оснивача династије, представљајући његове амбиције и жеље као последицу најнижих побуда.⁴⁵²

Михаилово уздизање од великог коноставла до највиших византијских титула Акрополит и Григора су сажетије приказали од самог Пахимера. Први приповеда да је Михаило Палеолог веома брзо напредовао од великог коноставла до деспота, а не пропушта ни да помене његове најближе сараднике, представљајући их као веома способне људе.⁴⁵³ То је Михаила још више чинило подобним да влада, насупрот Теодору Ласкарису, који се лошим избором сарадника, људи неугледног порекла, а уз то неспособних и неуких, показао недостојним царског трона. Док Акрополит Михаилов успон представља као природни след догађаја, наглашавајући да је његов јунак невољно прихватао највиша достојанства, Пахимер сматра да се Палеологов успон одвијао управо по његовим замислима и жељама.⁴⁵⁴ Григора је, као што је већ више пута истакнуто, много умеренији. Из његовог наратива стиче се утисак да је Михаило Палеолог заслужено добио место које му припада, док се о његовим амбицијама не говори експлицитно. О придобијању припадника најистакнутијих аристократских породица, клира и самог патријарха богатим поклонима и имањима, поклапају се искази сва три историчара.⁴⁵⁵ Акрополит и Пахимер помињу и *ἐγγράφος τόμος*, који је потписао и патријарх Арсеније, а којим се Михаило ослобађао заклетви

⁴⁵¹ Pach. I, 90–97.

⁴⁵² Нићифор Григора, на крају своје приповести о Михаилу Палеологу, такође помиње цареву дарежљивост на почетку владавине, али то у његовом делу представља врлину својствену искључиво владарима, Greg. I, 153. 10–154. 8.

⁴⁵³ Асгор. I, 159. 4–161. 8.

⁴⁵⁴ Pach. I, 96–99, 104–115.

⁴⁵⁵ Асгор. 161. 9–15; Greg. I, 69. 22–23. Када говори о богатству царске ризнице коју је Михаило Палеолог наследио од својих претходника, Пахимер ту прави екскурс о успешним аграрним и економским мерама цара Јована Ватаца, Pach. I, 97. 21–99. 24.

датих претходним царевима да неће посезати за троним, чиме се спречавало да Божији гнев падне на онога који ради за добробит Царства. Прилике су захтевале прагматичност и одступање од одређених договора, а како произилази из извора, противљења овој одлуци међу највишим представницима државне власти није било.⁴⁵⁶ Палеолог је од патријарха Арсенија добио кључеве царске ризнице што му је и омогућило дарежљиво опхођење према аристократији и клиру, а убрзо затим одликован је и највишим достојанством после царског, титулом деспота 1258. године.⁴⁵⁷ И док су у Никеји били заузети стварима од пресудног значаја за даље функционисање државе, још једна невоља је претила да Царство баци на колена.

Епирски деспот Михаило II Анђео склопио је 1259. године савез са сицилијанским краљем Манфредом II и ахајским кнезом Виљемом II Вилардуеном, са којима се и родбински повезао, и ова коалиција одмах је започела са акцијама упереним против Царства.⁴⁵⁸ Григора је, иако не детаљно, посветио пажњу овом сукобу. Он нас извештава да је, негде после летње дугодневице, Михаило Палеолог послао свога брата, севастократора Јована, са трупима у Македонију и Тракију, а њему су се придружили и остали великодостојници и истакнути чланови сената.⁴⁵⁹ Григора истиче да су у сукобу који се одиграо у Пелагонији 1259. године пресудан значај имале ромејска лукавост и досетљивост. Ромеји су, наиме, послали некаквог човека у непријатељски табор, који је, правећи се да је издајник, заплашио војску Михаила Анђела и њега самог, тврдњом да се у редовима Латина спрема издаја и да сицилијански краљ и ахајски кнез преговарају тајно са Ромејима. Анђео је стога са војском побегао са бојног поља, а његови латински савезници су се сутрадан нашли у чуду јер нису могли да схвате шта се догодило. У овом општем метежу Ромеји су напали и побили многе од њих, док су неке, попут Виљема Вилардуена, заробили. Сицилијански краљ је успео да побегне кришом са

⁴⁵⁶ Асгр. I, 158. 24–29. Скутариот такође прати Акрополитово излагање, *Ανωνύμου συνόψης χρονική*, 538. 18–28. Код Пахимера се вести о ослобађању Михаила Палеолога од заклетви датих претходним царевима такође помињу, али се помињу и заклетве којима су, у тренутку Михаиловог званичног доласка на власт, крајем 1258. и почетком 1259. године, били везани Јован IV Ласкарис и Михаило Палеолог, *Rach. I*, 135, β.

⁴⁵⁷ За разлику од Григоре који то не помиње, Пахимер наводи да је Михаило прво добио титулу великог дукса, *Rach. I*, 96. Пахимер још каже да је било предлога да се Михаилу додели титула василеопатора, *Rach. I*, 105.15–16. О додељивању деспотске титуле Михаилу Палеологу cf. *Greg. I*, 71.1–9. О Михаиловом доласку на власт cf. *P. Wirth, Begründung*, 85–91; *Ферјанчић*, Деспоти, 35.

⁴⁵⁸ Михаило Анђео је свој ћерку Хелену дао за жену сицилијанском краљу Манфреду, док је своју ћерку Ану удао за ахајског кнеза. О савезу ових владара cf. *Nicol, Despotate*, 169–185; *Idem, Date*, 68–71; *Geanakoplos, Emperor Michael Palaeologus*, 47–74; *Failler, Sources*, 220–225.

⁴⁵⁹ Михаило Палеолог је припадницима своје породице доделио неке од највиших титула. О томе нас детаљно извештава Акрополит, *Асгр. I*, 160. 16.

некима од својих људи. Треба приметити да Григора и овде прави материјалну грешку наводећи да је сицилијански краљ лично учествовао у сукобу, што није био случај.⁴⁶⁰

Како проистиче из приказа писца *Ромејске историје*, правог оружаног сукоба у Пелагонији није ни било, а Ромеји су победу извојевали веома лако, служећи се лукавством и уздајући се у Божију помоћ. За разлику од Акрополита и Пахимера,⁴⁶¹ једино Григора помиње шпијуна послатог у табор Михаила Анђела. Стога се не може поуздано закључити да ли се ради о пукој инвенцији аутора или је, пак, у питању коришћење извора сличног оном који је могао имати и састављач *Морејске хронике*, будући да се и ту помиње двоструки агент кога су Никејци послали у табор деспота Михаила Анђела, који је после тога и побегао са бојног поља.⁴⁶²

Са битком у Пелагонији завршава се Григорина трећа књига, али и прва књига историјског списка Георгија Пахимера. Година 1259. и битка у Пелагонији заузимају уједно и последња поглавља Акрополитовог списка, који се завршава царевим тријумфалним уласком у Цариград августа 1261. године. Битка је била један од првих спољно-политичких успеха Михаила Палеолога, којом је он потврдио способност да управља ромејском државом. Можда је у том смислу најречитији управо Нићифор Григора, на основу чијег извештаја се закључује да је вест о победи византијске војске стигла управо у тренутку када је обављено Михаилово крунисање. Историчар наглашава да је управо ова победа била најбољи могући предзнак за почетак Палеологове владавине (τηνικαὐτὰ γε μὴν καθάπερ τις ἄριστος οἰωνὸς τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀγγέλονται τούτῳ τὰ δυτικὰ τῶν Ῥωμαίων τρόπαια).⁴⁶³ Иако се битка не може директно довести у везу са крунисањем, пошто се она, према Григори, одиграла у току летњих месеци (највероватније јула 1259. године),⁴⁶⁴ а претпоставља се да је крунисање

⁴⁶⁰ Greg. I, 73. 21–24. 74.1; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 119, 236.

⁴⁶¹ Георгије Акрополит такође бележи да се непријатељска војска разбежала, али не помиње кад и где се заправо битка одиграла, Асгор. I, 163. 18–171. 7. *Macrides*, History, 361 истиче да су заправо извори за Пелагонију Оловолов говор Михајлу Палеологу из 1265, као и Михаилов типик за манастир Св. Димитрија. Пахимер је, међутим, веома детаљан у приказивању ових догађаја, а чини се да је пред собом морао имати и текст уговора који је склопљен између Латина и Ромеја после битке, пошто је веома детаљно навео његове одредбе, cf. Pach. I, 122, n. 3. За новије тумачење битке в. *Mihailovski*, Pelagonia, 275–284.

⁴⁶² Chronicle of Morea, 247–252; *Shawcross*, Cronicle of Morea, 73–76.

⁴⁶³ Greg. I, 79. 11–13. Треба пажњу скренути и на то да се сличан опис битке налази и у похвалном слову Манојла Оловола за Михаила Палеолога, у коме панегиричар саопштава да је битка била светао увод у многа добра (...τὴν περιφανῆ νίκην...λαμπρὸν προοίμιον πολλῶν τελεσφόρων ἀγαθῶν), Manueh Holoboli Orationes, 38. 35–39. 3, као и то да је украсила почетак његове владавине (ὡ νίκη βασιλείας ἀρχὴν μεγάλης κοσμήσεως), 42. 32, што би могло указивати на Григорино коришћење ових похвалних слова. Треба приметити и да се у *Хроници* Теодора Скутариота битка у Пелагонији означава као славна победа (περιφανῆ νίκη), што свакако има везе са њеним значајем за историју Царства, Ανωνύμου συνόψις χρονική, 546. 8–10.

⁴⁶⁴ Nicol, Date, 68–71; *Geanakoplos*, Michael Palaeologus, 47–74.

обављено убрзо након прокламације која је била 1. јануара 1259,⁴⁶⁵ ова победа је несумњиво била од великог значаја за учвршћивање Палеологове позиције. Позитивне последице битке у Пелагонији виделе су се и у напредовању византијских војсковођа који су се у њој истакли и због тога били уздигнути на високе положаје. Тако је Михаилов брат, севастократор Јован Палеолог, добио деспотско достојанство, велики доместик Алексије Стратигопул добио је титулу цезара, док је царев полубрат Константин са ранга цезара уздигнут на достојанство севастократора.⁴⁶⁶ Ипак, Михаилово крунисање и његово поступање према легитимном наследнику престола изазвало је реакцију патријарха Арсенија и његово повлачење са патријаршијског престола.

2.2.4. Узурпација престола

Излагањем о проглашењу Михаила Палеолога за цара отпочиње Григорина четврта књига. Историчар нас обавештава да се догађај проглашења одиграо у Магнезији, што представља још један погрешан податак у Григориној приповести.⁴⁶⁷ Према историчару, војска је ставила цара на штит и тиме га и званично прогласила за владара. На вест о овом догађају патријарх је размишљао о одлучењу свих који су у томе учествовали, уплашивши се за легитимног наследника чија је права штитио, да би на крају одлучио да их све зауне заклетвама да се неће ништа предузимати против живота и власти Јована Ласкариса. Историчар нас обавештава о датуму ових дешавања наводећи да је у питању био први децембар,⁴⁶⁸ да затим не би прошло ни читавих месец дана, а патријарх Арсеније, кога су вероватно убедили припадници сената и клира, сам је пред олтаром ставио круну на главу Михаилу Палеологу, чиме је овај званично постао василевс Ромеја.⁴⁶⁹ Услов је, међутим, био тај да се Палеолог повуче са власти када легитимни наследник (ὁ γνήσιος τῆς βασιλείας κληρονόμος)⁴⁷⁰ достигне

⁴⁶⁵ Failler, *Proclamation impériale*, 237–242; *Idem*, *Chronologie*, 39–45; *Idem*, *Sources*, 220–225.

⁴⁶⁶ Pach. I, 153. 16; Greg. I, 79. 21.

⁴⁶⁷ Ово је нетачан податак који се не налази ни код Пахимера ни код Акрополита. Акрополит бележи да се церемонија Михаиловог крунисања одиграла у Никеји и помиње Михаилово оклевање да прихвати царско достојанство, не и патријархово оклевање да га крунише. Из његовог списка стиче се утисак да је патријарх Арсеније подједнако вољно учествовао у Палеологовом уздизању, стављајући свој потпис на заклетве којим се нови цар ослобађао претходно датих заклетви Јовану Ватацу и Теодору II Ласкарису да неће посезати за царским достојанством, Астор. I, 158. 5–159. 18.

⁴⁶⁸ Greg. I, 78. 6–12.

⁴⁶⁹ Greg. I, 79. 1–5. Детаљно о проглашењу и крунисању Михаила Палеолога cf. Failler, *Proclamation impériale*, 237–251; Laurent, *Notes*, 165–169.

⁴⁷⁰ Greg. I, 79. 8.

одговарајући узраст за самостално управљање државом. Треба истаћи да је Григора, за разлику од Пахимера који првом Михаиловом крунисању посвећује више простора, у свом излагању прешао преко свих спорних момената као што су били поредак у крунисању царева на коме инсистира Пахимер, као и начин на који је Палеолог спровео превару и био крунисан пре Јована IV.⁴⁷¹

Како нас извештава Нићифор Григора, у тренутку када је крунисање Палеолога извршено, стигла је вест о победи ромејске војске у Пелагонији. Иако се битка не може директно довести у везу са крунисањем, о чему је већ било речи, јасно је да Григора жели да подвуче њен значај за учвршћивање Палеологове позиције изјавом да је управо ова победа била најбољи могући предзнак за почетак Палеологове владавине.⁴⁷² Ромеји су успели да издрже први налет непријатеља и да разбију озбиљну коалицију, а заробљавање Вилема Вилардуена резултовало је добијањем одређених посела на Пелопонезу, пре свих три значајна града: Монемвасије, Мистре и Мајна. Приметно је да Григора наводи да је од грофа Ахаје добијена Спарта а не Мистра, али би се ова грешка могла објаснити релативном близином два града.⁴⁷³

Само крунисање Палеолога и његово поступање према легитимном наследнику престола изазвало је реакцију патријарха Арсенија и његово повлачење са патријаршијског престола, чему Григора такође поклања веома мало простора. Он своје читаоце само информише да се патријарх са свог положаја повукао услед протеста због Михаилове непажње и небриге за легитимног наследника, кога је мало времена пре тога затворио у Магнезију, како би спречио да неко у његово име покуша преврат. Нови патријарх постао је Нићифор, митрополит Ефеса, који је, после свега годину дана, преминуо.⁴⁷⁴

Исцрпно и веома детаљно излагање Георгија Пахимера о овом питању разликује се од информативног приказа Нићифора Григоре. У овом случају, писац *Ромејске*

⁴⁷¹ Pach. I, 142–146. Пахимер такође помиње заклетве дате још пре званичног крунисања обојице владара, наводећи да су се и Михаило Палеолог и Јован Ласкарис имали међусобно заклету да неће ништа један против другогачи почети нити кренути у грађански рат (ἐμφίλος πόλεμος), Pach. I, 137. 1–2. О идеји грађанског рата cf. *Kyriakidis, Idea of civil war*, 243–256.

⁴⁷² Greg. I, 79. 11–13.

⁴⁷³ Nikehoros Gregoras *Rhomäische Geschichte I*, нап. 124, 238.

⁴⁷⁴ Greg. I, 80. 11–20. Пахимер наводи да се патријарх није писмено изјаснио због чега напушта позицију која му је била поверена што је спречавало избор другог патријарха и заустављало регуларно функционисање ствари. Михаило Палеолог је дао да се Арсеније испита и изјасни у вези са својим поступцима, као и да се покуша његов евентуални повратак на место патријарха, што је Арсеније све одбио. Синод је потом донео одлуку о његовој смени проглашавајући Арсенија недостојним те позиције (ἀνάξιος τῆς ἱερωσύνης), Pach. I, 158–165. Највећи проблем, како су то дефинисале царево присталице, представљало је Арсенијево неканонско уздицање на дужност, пошто је, према готово свим изворима, осим према сведочанству Скутариотове *Хронике*, Арсеније за један дан уздигнут од најниже до највише позиције. Astor. I, 107. 12–13; *Ανωνύμου συνοψις χρονική*, 511. 21–8; Pach. I, 165. 1–4; Greg. I, 55. 19–23.

историје ближи је наративу Георгија Акрополита, који такође сажето, при томе веома субјективно, излаже поменуто дешавања. Патријарх Арсеније је у Акрополитовом спису, приказан као човек неук и неспособан (ἀνήρ καὶ εἰς λόγον καὶ εἰς πράξιν παναφύεστατος),⁴⁷⁵ док је Григорино одређење према Арсенију, као што је напоменуто, много блаже. Аутор *Ромејске историје* не крије разлоге који су нагнали патријарха Арсенија да се повуче са своје позиције као што то чини Георгије Акрополит, али не наводи ни много детаља, попут Георгија Пахимера. Георгије Пахимер је, уосталом, у свом историјском спису врло јасно изложио „грехе” Михајла Палеолога, што је, како ћемо показати, било не само допуштено већ је то био и један од праваца у којем је ишла политика Михаиловог сина, Андроника II.

Догађај који за кратко оставља по страни излагање о тињању сукоба између патријарха и цара био је заузеће Цариграда. Иако се радило о повратку „царице градова” под власт Ромеја после педесет седам година латинске власти, нису сви историчари са истим ентузијазмом гледали на ово постигнуће. Припреме за напад на Цариград предузимале су се и раније, а у вези са тим, најзначајнији догађај јесте опсада Галате.

Приповедајући о томе, Григора наводи да је ово утврђење требало да послужи као упоришна тачка ромејској војсци за даље освајање Цариграда. Док код писца *Ромејске историје* овај догађај није извршен у складу са царевим намерама – наиме, после опсаде Галате није дошло до лаког заузећа Града, Георгије Акрополит подухват представља као успешну акцију цара, док Пахимер своје читаоце обавештава о потешкоћама са којима се морала носити ромејска војска у току ове опсаде.⁴⁷⁶ Иако не превише детаљан, Григора не понавља Акрополитов ентрузујастички приказ опсаде, већ својој публици представља фактичко стање ствари. Упркос царевом мишљењу да ће освајање Галате убрзати пад Цариграда, његова намера није била остварена, а то су, према Григориним речима: „били снови човека будних нада”.⁴⁷⁷ Пошто се замишљено није остварило, цар се повукао у Никеју, оставивши за собом у утврђеним местима, у близини Цариграда, војску која је требало да изазива и плаши Латине.⁴⁷⁸ Опсада Галате

⁴⁷⁵ Асгор. I, 177. 7.

⁴⁷⁶ Greg. I, 80. 20–81. 5; Асгор. I, 173–175; Pach. I, 171, 173, 175. Занимљиво је приметити да Григора, иако ближи Акрополитовом исказу, не следи његов тематски приказ догађаја, пошто у спису великог логотета на првом месту иде приповест о освајању Галате, да би се тек онда говорило о патријарху Арсенију. Код Григоре, али и Пахимера, првенство у казивању припада причи о патријарху Арсенију док се тек потом помиње опсада Галате. За ове догађаје в. *Geanakoplos, Michael Palaeologus*, 75–81.

⁴⁷⁷ Greg. I, 81. 2–3. О овој изреци в. Nikephoros Gregoras *Rhömäische Geschichte I*, нап. 130, 239.

⁴⁷⁸ Greg. I, 81. 5–14.

представљала је свакако и увод у освајање престоног града, што се десило, како извори представљају, сасвим случајно.

Наиме, 1261. године стигла је вест о одметништву епирског деспота Михаила II Анђела,⁴⁷⁹ на кога је цар послао војску под вођством цезара Алексија Стратигопула са око 800 војника, наредивши цезару да ипак прође поред Цариграда како би заплашио латинске трупе. Стратигопул је на свом путу ка Константиновом граду наишао на неке сељане који су га обавестили да је латински контингент ван града и да се налази код острва Дафнусије. Писац *Ромејске историје*, прејудуцирајући својим читаоцима оно што ће ускоро уследити, наводи како је цео подухват спроведен уз Божију помоћ (θεία ἐλπίκοῦρία).⁴⁸⁰ Никакве опсадне справе нити величина војске није могла утицати на позитиван исход подухвата да је у било ком облику изостала Божанска интервенција. Григора нас даље обавештава да су поменути сељани у ствари били становници престонице који су исказали своју једногласну жељу да се ослободе латинског јарма и дочекају свога цара. Ово је битан моменат у Григориној причи, пошто је управо становништво престонице највише било наклоњено Михаилу Палеологу, цару кога су они доживели као ослободиоца, а не као узурпатора престола, и које ће подржати василевса у завршној фази његовог обрачуна са легитимним наследником, Јованом IV.⁴⁸¹ Сељани су Стратигопула уверили да ће му помоћи, пошто познају тајни пролаз којим се може ући у Цариград. Како је обећано тако је и учињено. Ромеји су ушли у Цариград, а у граду је настао метеж пошто становници нису очекивали овај изненадни обрт. Стратигопулови војници су запалили куће у којима су живели Латини, а латински цар Балдуин побегао је оставивши знаке царског достојанства.⁴⁸² Вести о изненадном заузећу престонице Михаила Палеолога затекле су у Никеји. Григора описује да је цар са неверицом примио вест, да би потом, пруживши руке ка небу, захвалио Богу на овом ненаданом успеху и милости. Цар је, како истиче Григора, био у неверици јер је само мало времена пре тога са много већом силом и опсадним справама јуришао на малу тврђаву Галату, док је Константинов град, „то велико чудо икумене”, пало веома лако од једва 800 војника.⁴⁸³ Причом о Божијем провиђењу Григора је још једанпут подвукао да је Бог био на страни Палеолога, те му је, после победе у Пелагонији, поклонии престони град, Цариград. На Божанском провиђењу и сопственој богоизабраности

⁴⁷⁹ Greg. I, 83. 8. Григора га, попут Акрополита, такође назива одметником.

⁴⁸⁰ Greg. I, 84. 12–15.

⁴⁸¹ Nicole, *Byzantine Reaction*, 117–118.

⁴⁸² Greg. I, 83. 8–86. 13.

⁴⁸³ Greg. I, 86. 22–87. 3.

инсистирао је и сам Палеолог у својој *Аутобиографији*, а слично је забележено и у говору цара Михаила Палеолога, кога у свом спису наводи Георгије Пахимер.⁴⁸⁴

Опис освајања Цариграда у *Ромејској историји* умногоме се подудара са оним што је о том догађају забележио Георгије Акрополит.⁴⁸⁵ Намеће се закључак да је Григора овом приликом више пажње посветио Акрополитовом спису, а не Пахимеровом излагању. Међутим, Пахимерово и Акрополитово сведочанство се међусобно допуњују. С друге стране Пахимер наводи податке о пророчанству које је било изречено у вези са особама које ће освојити Цариград, наводећи да је оно на овај начин било испуњено јер је престони град освојио цезар Алексије Стратигопул.⁴⁸⁶ Ово је уједно и веома важан податак којим Пахимер посебно наглашава да је управо Стратигопул, а не Михаил Палеолог, био тај који је спровео овај подухват. Григора ни једном речју не помиње пророчанство већ, као што је речено, читав подухват представља као Божију милост и провиђење. Када се пажљиво погледају наводи сва три историчара и сврхе писања њихових дела, разлози за њихове различите наводе постају веома јасни. Георгије Пахимер, рођени Никејац, није благонаклоно гледао ни на првог Палеолога, ни на освајање Цариграда и повратак престонице пошто је то значило напуштање малоазијских провинција и њихов коначан пад под власт Турака. С тим у вези је и позната изјава протоасекрита Сенахерима из Пахимеровог списка: „Чему се лепом имамо надати, када Ромеји поново ходе градом!“⁴⁸⁷ Из читавог Пахимеровог списка јасно произилази да је враћање престонице и онаква спољна политика какву је водио Михаил Палеолог довела до слабљења источних граница и њиховог губитка. Са друге стране, велики логотет Георгије Акрополит враћање Цариграда представио је као круну Михаиловог успеха, што је за време у којем је он живео и стварао било од пресудног значаја и у идеолошком и у политичком смислу. Иако није експлицитно изречено, управо је Михаилов улазак у Цариград, августа 1261. године, несумњиво ставио тачку на сукоб Никеје и Епира и расправу око ромејског наслеђа, која се врло јасно види у Акрополитовом историјском спису. Никејци су били ти који су успели да остваре дугогодишњи циљ и да врате „огњиште икумене“ под њихову власт. На сличан је начин овај подухват забележен и у *Ромејској историји* чији је аутор, као што је већ

⁴⁸⁴ Према Пахимеру, цар је одржао говор приликом заузећа Цариграда, у којем је посебно истакао Божију милост која је дошла у његово време, а не у време његових предака, иако су и цареви пре њега покушавали да спроведу акцију повратка града. За царев говор cf. Pach. I, 208–215. О ставу Михаила VIII cf. Michaelis Palaeologi de vita sua 457–459; BMFD, 1245.

⁴⁸⁵ Асрп. I, 272. 22–274. 4.

⁴⁸⁶ Pach. I, 203. 11–12.

⁴⁸⁷ Pach. I, 205. 9–10.

напоменуто, позитивно настројен и према првом Палеологу и према „царици градова” у којој је толико година живео и стварао.⁴⁸⁸ Стога је и Григорино угледање на Акрополита разумљиво.

Тријумфални улазак Михаила Палеолога описан је у Пахимеровом историјском спису, као и у спису Нићифора Григоре. Акрополитово историјско дело прекида се писањем химни Богородици коју је велики логотет требало да састави. Сходно томе, даље Григорино излагање ослања се на исказ Георгија Пахимера. Њихова сведочанства се овом приликом у великој мери подударају. Како Григора наводи, у Град је са царем ушла и његова супруга, Теодора, као и њихов син који је тада имао свега две године.⁴⁸⁹ Тријумфалној поворци претходила је икона Богородице. За своје место боравка, цар је изабрао палату на Хиподрому, пошто је Влахерна била сва у диму и прашини.⁴⁹⁰ Описујући изглед града, Григора наводи да је Константинопољ претрпео велика разарања у време латинског освајања, те је и у моменту царевог уласка такође био урушен. Престоница је у току читавог периода латинске управе била додатно разарана, пошто изгледа да ни сами његови латински становници нису веровали да ће у њему заувек боравити. Стога је један од царевих првих задатака била управо обнова града, поправљање порушених здања, цркава, манастира и кућа, као и досељавање становника.⁴⁹¹ Пахимер нас обавештава и о акцијама које је предузео Алексије Стратигопул пре самог царевог уласка у Град, а које су се тичале повратка избеглог становништва, док Григора о томе не наводи ниједан податак.⁴⁹²

Ипак, највећи и најтежи царев задатак било је питање упражњеног патријаршијског престола и евентуални повратак Арсенија на позицију. Арсеније је, пак, делимично вољно, а делимично невољно, прихватио дужност која му је била намењена. Невољно, како то наводи Григора, због свега што се догодило, вољно, због тога што је и он жудео да види престоницу, а био је и човек са извесним амбицијама.⁴⁹³ Судаћи само према Григорином исказу, повратак патријарха Арсенија на трон била је извесна ствар и одиграла се веома брзо, што је закључак који се никако не би смео извести пошто се зна колико је преговора у ту сврху вођено између цара и патријарха и

⁴⁸⁸ Григора је написао I енкомсион посвећен Цариграду, *Fenster, Laudes*, 215–221. Историчар и у XIV књизи свог историјског списа исказује похвалу Граду, *Greg. II*, 720. 1–4.

⁴⁸⁹ *Greg. I*, 87. 10–13.

⁴⁹⁰ *Greg. I*, 87. 22–23; *Pach. I*, 219. 5–6.

⁴⁹¹ *Greg. I*, 88. 3–16; *Pach. II*, 221.18–223.8. О животу у Цариграду после заузећа престонице уп. *Ђурић, Живети у Цариграду*, 79–112; *Talbot, Restoration*, 243–261.

⁴⁹² *Pach. I*, 215. 6–29.

⁴⁹³ *Greg. I*, 88. 12–89. 3. Овај Григорин навод можда би могао имати везе са Пахимеровим податком да је Арсеније прихватио да се врати на позицију из страха да он не припадне некоме другоме, *Pach. I*, 229. 18–231. 8.

са коликом муком је Михаило постигао поново оно што је желео.⁴⁹⁴ Разуме се да је Михаилов главни циљ било царско крунисање у престоном граду, које је морао обавити патријарх, а с обзиром на то да је Арсеније још увек био легитимни вршилац те дужности било је једино логично и исправно да на ту позицију буде враћен.⁴⁹⁵ Трећи задатак који је Палеолог имало да испуни тицао се одавања почести цезару Алексију Стратигопулу за кога је организован тријумф и чије име је, заједно са царевим, помињано читаву годину у похвалним химнама и акламацијама.⁴⁹⁶

По повратку патријарха на трон уследило је крунисање Михаила Палеолога у Цариграду 1261. године.⁴⁹⁷ Јован Ласкарис је потпуно изостављен, док је, осим Палеолога, прослављен и цезар Алексије Стратигопул као освајач Цариграда.⁴⁹⁸ Григорина приповест о овом догађају подудар се са исказом Георгија Пахимера, иако је, за разлику од Пахимеровог исказа, Григорино излагање сажетије.⁴⁹⁹

Један покушај дискредитације, овога пута Михаила Палеолога, није остао забележен у *Ромејској историји*, док о том догађају врло речито сведочи Пахимер. Наиме, ради се о епизоди везаној за супругу Јована III Ватаца и сестру сицилијанског краља Манфреда. Пахимер извештава како је цар изгарао од страсти коју је осећао према Ани, желећи најпре да је учини својом љубавницом, а потом и супругом. Пахимер је овом приповешћу несумњиво желео да прикаже Михаила у негативном светлу, истичући у први план врлине царева супруге Теодоре. Теодора је посредством патријарха Арсенија успела да спречи мужевљеве исхитрене потезе, а цар је решио да

⁴⁹⁴ Пахимер о томе детаљно извештава. На крају, историчар бележи да је цар постигао свој циљ и помирио непомирљиво: вратио патријарха Арсенија и постигао уклањање Јована Ласкариса (ὁ κρατῶν συνάλπειν ἤθελε τὰ ἀσύναλτα, τὴν τε τοῦ πατριάρχου ἀποκατάστασιν, καὶ τὴν τοῦ γνησίου βασιλέως ἀπραξίαν), Pach. I, 229. 18–19.

⁴⁹⁵ Пахимер бележи како је Михаило све више потискивао Јована Ласкариса и настојао да осигура престо своме сину Андронику. Историчар приповеда како Михаило није дозволио да Јован Ласкарис заједно са њим уђе у престоницу. Освајање Цариграда био је догађај који је Палеологу давао за право да се постави као једини прави цар, што ће довести до тога да направи велики грех према Богу и прекрши заклетве које је дао (εἰς Θεὸν πειθούσης ἀμαρτάνειν τὰ μέγιστα διὰ τῆς τῶν ὄρκων παραβάσεως). То је уједно и био почетак великих несрећа за Ромеје. Pach. II, 181. 10–12, 225. 7–24.

⁴⁹⁶ Greg. I, 89. 3–13.

⁴⁹⁷ О датуму крунисања cf. *Failler*, Proclamation, 237–251; *Macrides*, New Constantine, 13–41. Овом пригодом састављена су и похвална слова Манојла Оловола, Manuelis Holoboli Orationes, 78–98, и Григорија Кипарског, *Boissonade*, Anecdota Graeca I, 313–358, у којима се владар велича као Нови Константин. О овом епитету и његовим визуелним интерпретацијама cf. *Macrides*, New Constantine, 22–24.

⁴⁹⁸ Pach. I, 233. 24–28.

⁴⁹⁹ Greg. I, 89. 3–13.

Ану пошаље кући у замену за цезара Алексија Стратигопула, који је неко време пре тога допао заробљеништва.⁵⁰⁰

Савез између Хоенштауфена и Палеолога имао је за циљ одбрану од епирског деспота Михаила Анђела, који се неко време пре тога поново одметнуо. Мир између епирског деспота и цара је, међутим, постигнут и требало је да буде запечаћен и удајом царева сестричине Ане за Михаиловог сина Нићифора, који је у међувремену остао удовац пошто је његова супруга, ћерка цара Теодора II Ласкариса, преминула.⁵⁰¹ Ово је био необично важан потез византијског цара, који је на овај начин покушао не само да осигура мир између своје државе и територије деспота Анђела, већ и да једном за свагда из трке за престо византијских царева искључи припаднике породице Ласкарис и учврсти сопствену позицију и позицију својих наследника на ромејском трону. С тим у вези је и даље Григорино излагање које веома јасно указује на царева акције у циљу осигуравања наследства престола.

Према Григорином исказу, бојећи се за своју судбину, пошто је било људи који су били његови противници, и желећи да осигура престо и себи и својим наследницима, Михаило Палеолог је поудавао преостале Теодорове ћерке за угледне Латине. Тако је Теодору дао неком племићу Велинкуру са Пелопонеза, док је Ирину дао грофу Вентимиљи из Ђенове.⁵⁰² Пахимер не наводи имена ћерки Теодора Ласкариса, што заправо чини Григора. Нешто касније, Пахимер помиње и Ласкарисову пету ћерку, о којој ни Акрополит, ни Скутариот, али ни Григора не дају никакве податке.⁵⁰³ Брата обеју сестара, Јована IV Ласкариса, дечака који је тада имао свега десет година, Михаило је дао ослепети (τὸν δὲ ἀδελφὸν αὐτῶν Ἰωάννην πέμψας στερεῖ τῶν ὀμμάτων, δεκαετῆ ἤδη τυυχάνοντα). На овај начин је цар, према Григориним речима, установио наследство престола (...κατεστήσα το τῆς βασιλείας διαδοχὴν) и ослободио се страха и неповерења.⁵⁰⁴

Григора није прећутао „грех” Михаила Палеолога и ослепљење Теодоровог сина Јована, али ни једном речју није окарактерисао царев акт као узурпацију престола, што Пахимер не пропушта да помене називајући Јована Ласкариса законитим (γνήσιος)

⁵⁰⁰ Pach. I, 245–249; Talbot, Empress Theodora, 295–303; Geanakoplos, Michael Palaeologus, 144–145, истиче значај ове епизоде за схватање Михаилових политичких потеза још пре званичног сукоба са Карлом Анжујским и пре пораза војске сицилијанског краља Манфреда код Сетепеција 1266. године.

⁵⁰¹ Greg. I., 92. 8–11.

⁵⁰² Greg. I., 92. 12–93. 8; Pach. I, 243. 1–23.

⁵⁰³ Пахимер наводи да је своју пету ћерку Теодор Ласкарис дао Светиславу, бугарском архонту, Pach. I, 243. 1–23. На освети брата највише ће инсистирати Ирина Ласкарис, супруга бугарског цара, Константина Тиха, што ће изазвати додатне проблеме Михаиловој спољној политици. После њене смрти, Михаило Палеолог ће своју сестричину, Марију Кантакузину, удати за њега, cf. Pach. II, 441. 25–443. 2.

⁵⁰⁴ Greg. I., 93. 5–8.

царем, а Михаилове потезе како би се докопао власти незаконитим (παράνομος).⁵⁰⁵ Свакако је чињеница да би таква карактеризација чина првог Палеолога и оснивача династије тридесетих година XIV века наишла на негодовање а Григора је, будући легитимиста и подржавалац династије Палеолога, управо и настојао да оправда дела Михаила Палеолога, која су, као што смо већ истакли, у време владавине Андроника II, морала бити снажно осуђена. То најбоље потврђује Пахимеров приказ ослепљења Јована IV Ласкариса, који наводи да је цар желео да коначно оствари сталну идеју свога срца уз помоћ најгоре од свих мера. Подстакнут великом жељом за власти, цар је издао наредбу да се Јован Ласкарис, мали дечак који, како то драматично саопштава Пахимер, није знао ни шта значи радовати се нити бити тужан, који је веровао једино патријарху и који није ни знао шта значи заклетва за коју су се толико држали они, који су веровали да ће га тиме спасити, ослепи.⁵⁰⁶ Једини акт милости који су његови егзекутори показали био је изражен у самом начину ослепљења. Они, наиме, нису применили ослепљење врелим гвожђем већ су дечаку прислонили усијану плочу, која је довела до тога да његове очи постепено изгубе чуло вида.⁵⁰⁷ Тиме је Пахимер показао на који начин је Михаило одстранио легитимног наследника, објашњавајући овај чин, за разлику од Григоре, царевом необузданом жељом за влашћу.

Жестока осуда Михаиловог чина над малим дечаком дошла је пре свега од патријарха Арсенија. Главни предмет наредних поглавља треће књиге историјског списа Георгија Пахимера, као и готово свих поглавља четврте, постаје управо сукоб Арсенија и Михаила VIII, који је довео до великог расцепа у самом византијском друштву, али и Цркви настанком арсенитске шизме.⁵⁰⁸ О овим питањима код Григоре готово уопште нема помена, док Пахимер веома исцрпно говори о побунама против Михаила Палеолога, пре свега у Малој Азији где су се налазиле присталице династије Ласкарис.⁵⁰⁹ Пахимер детаљно говори и о настанку шизме арсенита и о присталицама

⁵⁰⁵ Pach. I, 229. 12–19.

⁵⁰⁶ Pach. I, 257. 10–15.

⁵⁰⁷ Pach. I, 257. 15–21. Морејска хроника је најнегативније настројена према Михаилу и наводи како је цар заправо убио Јована Ласкариса, *Chronicle of Morea*, 82–88.

⁵⁰⁸ О арсенитској шизми, подели унутар цркве, као и подели у кућама обичних грађана, али и унутар царског дома, Пахимер говори у својој четвртој књизи. Историчар наводи да су највеће присталице патријарха Арсенија били монаси манастира Христа Пантеопитиса и да је великом логотету, Георгију Акрополиту, било лично поверено да се са њима сурово обрачуна. Pach. II, 407, 409, 411. О шизми в. *Sykoutres*, Σχίσμα, 267–332; *Ibid.*, Ἑλληνικά 3, 15–44; *Ibid.*, Ἑλληνικά 5, 107–126; *Laurent*, Fin du schisme arsénite, 227–244; *Ševčenko*, Imprisonment, 148–157; *Goumarides*, Κίνημα; Κοντογιαννοπούλου, Σχίσμα, 177–235.

⁵⁰⁹ Занимљиво је истаћи да су касније, у доба владавине Андроника II, припадници породице Музалон заузимали важне позиције у византијској државној и војној хијерархији. Тако је Теодор Музалон био царев месазон, док је велики хетеријарх, Лав Музалон, предводио византијску војску у бици код Бафеона

патријарха, који су бранили његове интересе и интересе Јована IV. Најпознатији пример страдања присталица Јована Ласкариса је свакако ретор Манојло Оловол, којем су, по наређењу Михаила VIII, одсечени нос и уста.⁵¹⁰ Из Пахимерове историје позната је и побуна становника зигоса, тј. становника на граничним подручјима у Малој Азији, који су протествовали због ослепљења Јована Ласкариса.⁵¹¹ Малоазијско становништво своју лојалност дуговало је породици Ласкарис, која је читаву своју економску и војну моћ заснивала на тим областима. Култ светог цара Јована Ватаца, Јована Милостивог, био је најраспрострањенији управо у тим деловима Царства, а у току Михаилове владавине појавиће се и култ Јована IV, чији ће поштоваоци представљати не мали проблем за политику Михаиловог наследника Андроника II Палеолога.⁵¹² За ове догађаје *Ромејска историја* Нићифора Григора остаје, као што је речено, готово потпуно нема. Григорино излагање ограничено је на кратак приказ сукоба цара и патријарха, као и на његово коначно разрешење, што је још један од показатеља да се ишло на што је могуће позитивније приказивање првог Палеолога и правдање његових „грехова”. То је, свакако, у Григорино време било могуће, пошто више није било живих учесника догађаја о којима је реч.⁵¹³

Сазнавши за ослепљење Јована Ласкариса, како даље наставља Григора, патријарх је пао у велику срџбу и ставио је цара под забрану (...ἀφορισμῶ μὲν τὸν βασιλέα καθυποβάλλει ἐκκλησιαστικῶ), али није спречио да му се име помиње приликом литургије, плашећи се да цар не унесе неке новине у Цркву вођен гневом и да се не би самом патријарху десило да западне у још веће невоље.⁵¹⁴ Пахимер помиње да је Арсеније чак одлучио и Јосифа, Михаиловог духовног оца, који је покушао да посредује у сукобу између цара и патријарха,⁵¹⁵ што ће даље бити веома важно питање везано за легитимитет Андрониковог доласка на власт. Цара, како даље наставља Григора, патријархова реакција није много погодила, и стрпљиво је чекао да добије разрешење казне. Ипак, како се то није догодило, цар је решио да прибегне освети и да,

1302. године, Pach. X, 358–367; PLP 8, No 19443, 45. О положају великог хетеријарха в. ODB II, 925–926; *Karlin-Hayter*, Hétériarque, 101–143.

⁵¹⁰ Pach. II, 259. 7–10. Коментаришући овај акт Михаила Палеолога, Пахимер је додао да се овакве ствари дешавају када се не влада законито, већ тирански (Тоιοῦτον γὰρ τὸ μὴ ἐννόμως ἄρχειν, ἀλλὰ τυρανικῶς), *ibid.* 259. 13–14.

⁵¹¹ Pach. II, 259. 24–267. 23.

⁵¹² *Shawcross*, In the name.

⁵¹³ Григора ће, међутим, више простора арсенитском питању посветити у причи о њеном „коначном” разрешењу и смиривању, што је историчар резервисао за књиге посвећене првом делу владавине Михаиловог наследника, Андроника II Палеолога.

⁵¹⁴ Greg. I, 93. 17–22. За изреку коју је том приликом историчар искористио в. Nikephoros Gregoras *Rhömäische Geschichte I*, нап. 163, 243.

⁵¹⁵ Pach. II, 334, n. 2.

не исказујући своју моћ у потпуности, разреши ово важно питање. Михаило VIII је сазвао синод који је требало да испита одређене оптужбе изнете против патријарха.⁵¹⁶ Ова Григорина примедба везана за меру којој је цар прибегао веома је важна јер говори у прилог томе да историчар није прећутао ко је заиста стајао иза читавог процеса испитивања којем је патријарх био подрвнут. Сазивање синода од стране цара била је исто тако мера којој су често прибегавали византијски цареви у току дугогодишње историје Царства, а управо је један такав синод осудио и Нићифора Григору, 1351. године у Цариграду.⁵¹⁷

Григора обавештава да су клирици изнели оптужбе против патријарха,⁵¹⁸ који је одбио да се појави и да призна синод за важећи, те је био осуђен и уклоњен са патријаршијског трона, вероватно маја 1265. године.⁵¹⁹ Тражило се такође да се патријарх пошаље у изгнанство, а како је и он сам већ дуже времена сматрао своју дужност за велики терет, одлуку о егзилу својевољно је прихватио. Патријарх Арсеније послат је на острво Проиконисос (Мармару), а на патријаршијски трон је дошао Герман, архиепископ Хадријанопоља и царев некадашњи пријатељ.⁵²⁰

Григорино приказивање поклапа се са оним што је о овом питању изложио Георгије Пахимер. Суштински важне ствари, попут одлучења цара, синода који је осудио патријарха и сменио га са тог положаја, долазак новог патријарха а онда и „излечење” (θεραπεία, како то назива Пахимер)⁵²¹ царева душе и опроштај који му је дошао од патријарха Јосифа, налазе се на страницама *Ромејске историје*. Ипак, као што је напоменуто, Пахимер је са много више детаља писао о сукобу патријарха и цара у деловима треће и у готово читавој четвртој књизи.⁵²²

Након што је нови поглавар византијске цркве постао духовни отац и исповедник Михаила Палеолога, Јосиф, василевсу ће бити дат опроштај од његових недела. Григора новог патријарха описује као једноставног човека коме је профана

⁵¹⁶ Greg. I, 93. 24–94. 5.

⁵¹⁷ О неким аспектима сложених односа између цара и патријарха у средњовеизантијском периоду в. *Grünbart, Aspekte*, 283–302.

⁵¹⁸ Главна оптужба против Арсенија била је да је превише времена проводио у друштву турског султана, који је мало пре тога пребегао у Цариград.

⁵¹⁹ О датуму Арсенијевог другог силаска са патријаршијског трона Pach. II, 350, n. 1.

⁵²⁰ Greg. I, 94. 5–95. 9.

⁵²¹ Pach. II, 333. 15–16.

⁵²² Pach. II, 267, 269, 271. Патријархов опроштај постало је веома важно питање, што се врло јасно види из Пахимеровог историјског списка. Историчар је то преточио у царев говор у којем је он изложио сву тежину свога положаја, као владара изопштеног из сопствене цркве. Овакво стање ствари погађало је и поданике Царства, а посебно је ударило на ионако споран легитимитет Палеологове власти. Царева сриба на патријарха резултовала је и Палеологовом изјавом да ће, уколико не добије опроштај за своје грехе од византијског духовног поглавара исти затражити од римског папе, Pach. II, 283.17-19.

култура била страна.⁵²³ Михаило Палеолог дошао је да тражи опроштај од патријарха, што веома сликовито приказује писац *Ромејске историје*. Цар је пао ничице пред Јосифом и исповедио своја два греха – гажење датих заклетви и ослепљење Јована Ласкариса. Патријарх је цару дао писмени опроштај,⁵²⁴ а цар је отишао у уверењу да му је сада и Бог опростио за његова недела.⁵²⁵

Иако је цару дат опроштај, арсенити су постајали све бројнији и сваког дана су представљали све већу претњу царском ауторитету. У том смислу најречитија је епизода из Пахимеровог списка, коју не налазимо код Григоре, а која сведочи о суровом царевом обрачуну са монасима манастира Христа Пантеопте. Према Пахимеровом сведочењу, царев велики логотет Георгије Акрополит, човек веома учен, али у друштвеном смислу потпуно без савести (σοφῶ τὰ μάλιστα, πλὴν κατημελήμενος τῶν εἰς συνείδησιν ἔχουσιν) подвргнуо их је најсуровијем мучењу и срамном водању по хиподрому, да би их на крају протерао.⁵²⁶

Последњу епизоду коју треба довести у везу са Михаиловом узурпацијом престола и осигуравањем наслеђа у оквиру сопствене гране породице представља вест о венчању царевог сина и наследника Андроника и угарске принцезе Ане. Уговорило га је посланство које су предводили бивши патријарх Герман и Михаило Ласкарис, брат цара Теодора I, који је био у сродству са принцезом Аном. Она је била унука Марије Ласкарине, ћерке цара Теодора, и угарског краља Беле IV. Стога је и присуство Михаила Ласкариса у посланству било од изузетног значаја за успешан завршетак задатка. Венчање је обављено у Светој Софији, а убрзо затим, 8. новембра 1272. године, и крунисање младог брачног пара. Андроник је дао заклетву да ће поштовати и бранити Цркву, као и да ће бранити оца од било каквих могућих покушаја против његовог живота. Овим крунисањем Андроник II Палеолог и његова супруга Ана постали су званични савладари владајућег пара, Михаила VIII и његове супруге Теодоре. У науци је већ уочено да је овом приликом Михаило издао простагму у којој је своме сину дао велика овлашћења која ранији савладари нису поседовали. О овим настојањима Михаила VIII да учврсти наслеђе престола у оквиру своје породице сведочи и Пахимер

⁵²³ Greg. I, 107. 15–20.

⁵²⁴ Greg. I, 108. 3.

⁵²⁵ Greg. I, 108. 6–8. Георгије Пахимер наводи да је у питању био 2. фебруара 1267. године. Историчар је церемонију добијања опроштаја детаљно приказао, али се оно што је о томе забележио подудара са Григориним сажетим приказом: цар је, голе главе, морао да се простре пред патријарховим ногама, гласно призна своје злодело и затражи опроштај. Затим му је патријарх гласно одговарао да је опроштај дат. То исто цар је морао поновити и пред осталим епископима, Pach. II, 397. 22–399. 14. Пахимер још извештава да је Јован Ласкарис тада затворен у тврђаву Дакибицу, недалеко од Магнезије, и да му је тамо Михаило однео храну и остале потрештине, Ibid. 399. 14–18.

⁵²⁶ Pach. II, 409. 25, 409. 26–411. 2.

податком да је Михаило Палеолог установио и посебна три службеника двора који је требало да служе искључиво савладару: пинкерна, *еπι τис τραπεζис* и татаса двора, што указује на постојање одвојеног двора савладара. Осим тога, Андронику је додељен и скиптар.⁵²⁷ Дозвољено му је било и издавање простагми и њихово потписивање, али без употребе менологема, што је била искључива привилегија владајућег цара. Андроников потпис црвеним мастилом, како преносе и Пахимер и Григора, био је Ανδρόνικος Χριστοῦ χάριτι βασιλεῦς Ῥωμαίων.⁵²⁸ Ипак, савладар са највише формалних савладарских овлашћења био је Михаило IX.⁵²⁹ Осигуравање наследства престола и наставка сопствене линије било је, као што је напоменуто, од пресудне важности за Михаила Палеолога и његовог наследника Андроника II. С тим у вези, посебно је важан приказ царевог брата, деспота Јована Палеолога, чија је популарност у једном моменту претила да прерасте у озбиљан изазов за владавину његовог брата.

Увођење деспота Јована Палеолога у причу важно је са аспекта легитимитета династије Палеолог у оквиру гране коју је представљао Михаило VIII. Војничка достигнућа деспота Јована, а међу њима битка у Пелагонији као најважнија, донела су му највиша достојанства у држави Ромеја. Сматра се, наиме, да је постао деспот најкасније 1260. године.⁵³⁰ Некако на самом крају Григорине четврте књиге, долази и приповест о поразима ромејске војске, али, у вези са тим, и царевом брату деспоту Јовану Палеологу, који је, како пре свега сазнајемо из приповести Георгија Пахимера, уживао велики углед и популарност.⁵³¹ Битка која је у вези са личношћу деспота Јована јесте и битка код Димитријаде у којој је војска епирског деспота извојевала победу над Ромејима. Наиме, незаконити син деспота Михаила, Јован, који је само три дана пре тога добио титулу севастократора, прекршио је споразум са царем и одметнуо се, па је Михаило VIII на њега послао свога брата, деспота Јована Палеолога. Међу одметницима био је и царев сестрић, Андроник Тарханиот, син Марије Палеологине Тарханиотисе.⁵³² Иако је деспот Јован послат на непријатеља са великом силом, услед недостатка дисциплине, али и захваљујућу лукавству Јована Анђела и помоћи атинског војводе, Ромеји су изненада нападнути. Григора је неуспех Палеологове акције управо

⁵²⁷ Истина, Михаило VIII је касније опозвао своју одлуку, *Dölger*, *Regesten*, nos. 1994, 1995, 60–61. О Михаиловој династичкој политици cf. *Dölger*, *Dynastische Familienpolitik*, 178–188.

⁵²⁸ *Pach*, II, 415. 5–6; *Greg*, I, 109. 22–23.

⁵²⁹ О Михаилу IX уп. даље излагање.

⁵³⁰ О деспоту Јовану Палеологу cf. PLP no. 21487; *Magdalino*, *Notes*, 143–149; *Живојиновић*, Јован Палеолог, 103–122, аргументовано показује да је деспот Јован умро 1278. јер се 1279. године помиње као покојни.

⁵³¹ Личност деспота Јована Палеолога веома похвално је представљена и у историјском спису Георгија Пахимера, *Pach*, III, 285–291.

⁵³² *Pach*, II, 417. 22.

приписао недостатку дисциплине и опрезности страних трупа (Кумани и Туркопули су се налазили у редовима ромејске војске), као и њиховом недоличном понашању. Кумани су пљачкали ромејске градове, уништавали цркве, нападали монахиње и робиње, а свете иконе користили као столове.⁵³³ Деспот Јован, царев брат, био је принуђен да се повуче, а пораз ромејске војске био је велики.⁵³⁴

Иако се Ромеји још нису опоравили од овог пораза, уследио је нови сукоб. Поморска битка, у којој је главну улогу имао протостратор Алексије Дука Филантропин,⁵³⁵ завршила би се такође великим поразом, да се у читав сукоб није умешао деспот Јован Палеолог са остатком своје копнене војске. Иако је деспот у овој бици тријумфовао, одлучио је да врати знаке деспотског достојанства, сматрајући да га после ових догађаја више није био вредан. Потресним приказом деспотовог чина, који је Григора пропратио наводним Палеологовим речима: „Наг сам изашао из мајчине утробе, наг ћу данас и умрети,” завршава се четврта књига *Ромејске историје*.⁵³⁶

2.2.5. Унија црква и сукоб са Карлом Анжујским

Нема сумње да је главна опасност, која је обележила читаву владавину Михаила VIII Палеолога и диктирала ток његове спољне, али и унутрашње политике, долазила са Запада, из државе брата француског краља Луја IX Светог, Карла Анжујског. Његов успон везује се за победу над сицилијанским краљем Манфредом Хоенштауфеном код Беневента 1266. године, када је Карло Анжујски постао господар Сицилијанског краљевства, као и за споразум у Витербу из 1267. године, који је потписао са титуларним латинским царем Балдуином II и који је био усмерен против Царства Михаила Палеолога.⁵³⁷ Главно поље деловања византијског цара је стога био Запад где се Михаило VIII трудио да нађе савезнике и осујети планове свога противника. Због тога су и вођени вишегодишњи преговори са папом око успостављања уније двеју црква, што је требало да доведе до заустављања Карла Анжујског и спречавања похода на Царство Палеолога. Приказ ових догађаја у делима Георгија Пахимера и Нићифора Григоре разликују се пре свега у обиму у којем су они представљени у њиховим историјама. Поставља се питање, међутим, да ли је овај чин цара Михаила Палеолога

⁵³³ Greg. I, 112. 9–13.

⁵³⁴ Pach. II, 421–433; Greg. I, 110. 23–118. 11.

⁵³⁵ PLP no. 29751.

⁵³⁶ Greg. I, 120.1–3.

⁵³⁷ *Geanakoplos*, Michael Palaeologus, 161–213.

наишао на оштру осуду двојице историчара или је, пак, посматран као прагматичан политички потез замишљен да остане само слово на папиру и послужи својој сврси – очувању Царства.

Започињући излагање у својој петој књизи Нићифор Григора својим читаоцима скреће пажњу да ће се вратити одређеној теми, како би његово излагање било јасно и имало логички след. Реч је о нечему што мора бити познато да би целовитост историје била очувана.⁵³⁸ Подсећајући своју публику на споразум латинског цара Балдуина и Карла Анжујског и брак њихове деце, о којем је у претходној књизи говорио, Григора наводи да је Анжујски, који је све владаре надилазио својом енергијом и умом,⁵³⁹ спремао велику флоту за напад.⁵⁴⁰ Ипак, Михаило VIII био је достојан противник и урадио је све што је било у његовој моћи да се одбрани. Подигао је двоструки зид око престонице, слао је новац страним владарима, а онда је послао и изасланике папи ради преговора око споразума и уједињења двеју цркава, тј. старог и новог Рима (πρὸς τὸν Πάππαν περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ὁμονοίας τε καὶ ἐνώσεως, τῆς τε παλαιᾶς Ῥώμης δηλαδὴ καὶ τῆς νέας).⁵⁴¹ Папа је, према речима историчара, једва дочекао царске изасланике, а потом је послао своје у Цариград и, како каже Григора, унија је склопљена (γέγονεν ἡ κοινωνία).⁵⁴² Постојала су три услова која је требало испунити: 1) да се папино име помиње приликом литургије, 2) да се дозволи право апелације на папски суд, 3) да се старом Риму да примат у свему. О црквеним стварима које би могле угрозити исповедање вере било које од двеју страна тада се није расправљало и била је дата велика слобода у тим питањима.⁵⁴³

Патријарх Јосиф није прихватио унију и повукао се са патријаршијског престола у манастир Архистратига на Босфору. Свети синод је такође осудио цареву одлуку и још је почео да подбуњује народ. Све ово проузроковало је велике немире у држави и цар је морао сву пажњу да усмери ка унутрашњим питањима. Унутрашње непријатеље држао је за опасније од оних спољних, а чак су и неки високи чиновници и цареви

⁵³⁸ Greg. I, 123. 1–3.

⁵³⁹ Greg. I, 123. 12–15.

⁵⁴⁰ О Карловим плановима да се Град нападне и са копна и са мора, Григора говори и у *Животу и делу Јована, митрополита Херклеје Понтске*, Laurent, Vie de Jean, 44. 10–15.

⁵⁴¹ Greg. I, 125. 4–5. Према Пахимеровим речима, све активности цара предузете у циљу јачања саме престонице, слања посланстава на Запад имала су један циљ: уједињење Цркава и подизање старог скандала (ἡ τῶν ἐκκλησιῶν ἐνωσις καὶ τοῦ παλαιοῦ σκανδάλου ἀναίρεσις), Rosh. II, 471. 12.

⁵⁴² Greg. I, 125. 10–11. У спису о свом ујаку, Григора наводи да је ствар (мешавина) латинска навалила на цркву и преправила ромејске ствари, Laurent, Vie de Jean, 45. 11–14. За разлику од Григоре, који то не помиње, Пахимер бележи како је самом папи било јасно да цар жели унију само из страха од Карла Анжујског (κατὰ δεύλιαν πρὸς τὸν Κάρολον), Rosh. II, 475. 7–8. Занимљива је и Пахимерова употреба термина δεύλια пошто се њиме означава и кукавичлук.

⁵⁴³ Greg. I, 125. 16–20.

блиски сарадници били против овакве василевсове одлуке. Михаило Палеолог је, како наводи Григора, пред собом имао два пута – или да натера људе да буду његови истомишљеници, или да их третира као непријатеље. Покушавши прво на миран начин, демагогијом, цар је одржао говор у којем је нагласио да је унија заправо οἰκονομία а не καίνοτομία, да је Град у веома лошем стању и да ће постати још већа руина уколико га непријатељ поново буде заузео. Ромеји ће тада све изгубити, и породице и слободу, а некада је потребно да се човек ради вишег циља нечега одрекне и нешто жртвује.⁵⁴⁴ Оваквим говором цар је успео да убеди само неке од поданика, те је прибегао другом путу. При томе је Палеолог примењивао све методе: проскрипције, протеривање, затвор, ослепљивање, батинање, одсецање руку.⁵⁴⁵ Ипак, било је и оних, којима то ништа није значило и који су наставили са подбуњивањем масе – у питању су били монаси. Григора наводи да су ови људи одлазили чак и у оне земље које се нису налазиле у границама Царства (sc. Епир и Бугарску), а једни су се називали Арсенијевим следбеницима, други су се представљали као следбеници патријарха Јосифа, док су се трећи називали неким трећим именом.⁵⁴⁶

На овај начин Григора је представио један од најважнијих догађаја из владавине Михаила VIII Палеолога. Потписивање Лионске уније 1274. године, која је била резултат дугих преговора вођених између цара и папе, а која је настављала политику Михаилових претходника (пре свега Јована III Ватаца),⁵⁴⁷ код Григоре је, као и већина ствари, представљена у основним цртама, без превеликих детаља, са извесним омашкама и пропустима. Говорећи о склапању саме уније, историчар нас наводи на закључак да је унија потписана у Цариграду. Наиме, пошто саопшти да је папа послао изасланике у Цариград, а без претходног помињања Лиона и посланства које је упућено и које је било предвођено великим логотетом Георгијем Акрополитом, Григора саопштава: „и настаде уједињење.”⁵⁴⁸ Ван Дитен је ово место протумачио као Григорину омашку, верујући да је заправо историчар ратификацију уније у Цариграду схватио као званично потписивање. Ово, међутим, не мора бити једино тумачење. С обзиром на природу Григориних првих књига, као и сажетост наратије, у питању би, према нашем мишљењу, могло бити и наше погрешно схватање Григориног наратива, управо као последице његовог концизног приказивања догађаја, који су лишени било

⁵⁴⁴ Greg. I, 126. 15–127. 12.

⁵⁴⁵ Greg. I, 127. 16–18. О прогонима и другим царевим мерама в. *Laurent, Vie de Jean*, 45. 20–22. У то време је и Григорин ујак био протеран из Цариграда, *Laurent, Vie de Jean*, 45. 22–46. 9.

⁵⁴⁶ Greg. I, 128. 6–9.

⁵⁴⁷ На ово подсећа Пахимер у свом спису, *Rach. II*, 471. 13–17.

⁵⁴⁸ Акрополитово потписивање уније помиње Пахимер, *Rach. II*, 490–493. 12

каквих прецизнијих појединости. Ово место могло би да послужи и као илустрација пишчевог релативизовања одређених догађаја, или пак, као доказ да је о извесним збивањима читао, па да их је потом према сећању саопштавао. Осим поменутог проблема, важно је нагласити да Григора, као и Пахимер,⁵⁴⁹ говори само о три главна услова која је поставио папа, као и то да се о догматским питањима тада ћутало. Историчар не помиње папске легате који су више пута долазили у Цариград ради проверавања како и на који начин Ромеји практикују веру и да ли су прихваћене и неке догматске промене, о чему нас извештава Георгије Пахимер.⁵⁵⁰ Григора је прешао преко ових деликатних ствари, бележећи, само у једној реченици, да је тада остављено широко маневарско поље за цара и његове поданике по питању осетљивих ствари догме. Као практична ствар, а не новотарија, унија је требало да заживи макар само на кратко, ради остваривања вишег циља – одбране Царства од Карла Анжујског. Ово је Григора на врло јасан начин показао поменутиим царским говором. Григорин претходник, Георгије Пахимер, такође је навео царево речи по овом питању.⁵⁵¹

Овакво Григорино представљање догматских питања, која су била од суштинске важности за саму Цркву, може указати на неколико ствари. На првом месту би требало имати на уму време настанка овог дела историје, а које се, као што је више пута наглашено, везује за владавину Андроника III Палеолога. Познато је да је тада Царство обновило преговоре са папом, а у ту сврху је 1334. године упућено и тајно посланство у Рим на челу са Варлаамом, што је Григори могло остати непознато, иако је управо тих година врло гласно иступао против монаха из Калабрије.⁵⁵² Пишући у моменту када је његова позиција у Цариграду била несигурна, Григора је можда настојао да се овим делом историје препоручи књижевном кругу око младог цара Андроника, у чему му је највећу подршку пружао велики доместик, Јован Кантакузин. На другом месту би свакако требало имати на уму да је већина историјских дела одраз царске и званичне политике, што би свакако значило да се на питање уније више гледало као на један практичан проблем који је требало решити ради заштите Царства. Ту политику су византијски цареви водили давно пре Михаила VIII, те његова активност на овом пољу не представља никакву новину.⁵⁵³

⁵⁴⁹ Pach. II, 505. 8–24.

⁵⁵⁰ Pach. II, 576–577.

⁵⁵¹ Pach. II, 578–581.

⁵⁵² Григорин спор са Варлаамом, међутим, није имао везе са питањем уније, иако је антилатински став историчара веома познат.

⁵⁵³ Пахимер је и сам био састављач једног списка о происхођењу Светог Духа, при чему је дошао до закључка, користећи се формулацијом Светог Јована Дамаскина, да Дух происходи кроз Сина, δι' ὑιοῦ,

Григора нас, даље, обавештава да нису сви царски поданици делили мишљење свог владара, а највећи противници царске унионистичке политике су били монаси.⁵⁵⁴ Без улажења у детаље, историчар приповеда о мерама које је предузимао Михаило Палеолог како би се обрачунао са својим неистомишљеницима, а помиње и имена двеју главних струја у византијској цркви – арсенита и јозефита. Григора не наводи до које је мере у византијском друштву и цркви завладао раздор који је уследио после ослепљења Јована IV Ласкариса и смењивања патријарха Арсенија, као што не говори готово ништа о настанку арсенитске шизме и не доводи је у везу са ослепљењем Јована Ласкариса. Ово је, дакле, уједно и први помен арсенита као посебне групе у Григорином историјском спису. Историчар говори о монасима који су подбуњивали народ против цара и који су налазили своје уточиште и упориште и у земљама које нису биле под скиптром василевса Ромеја, али о раздору унутар самог царског дома на том месту нема никаквих информација. Григорино избегавање детаља у приповести о раздору унутар царског дома, као и одсуство помена сабора одржаног у држави деспота Јована Анђела који је екскомуницирао Палеолога,⁵⁵⁵ може се објаснити историчаревом жељом да не спомиње веома деликатна питања из времена владавине првог Палеолога, у моменту када је требало да се територије епирског деспота врате или су се већ налазиле под влашћу Ромеја. Осим тога, раздор унутар царског дома Палеолога, у време владавине Андроника III, свакако није могла бити прихватљива тема те је можда из тих разлога Григора преко ових чињеница прешао ћутке.

Аутор *Ромејске историје* своје читаоце обавештава о догађају са хартофилаксом Свете Софије и будућим патријархом Јованом Веком. Григора саопштава да је овај висок човек, оштрог духа, пријатног језика и веома оштроуман, такође био противник царева унионистичке политике због чега је завршио у тамници. Цар је, међутим, Веку предао списе учењака Нићифора Влемида, који је у време владавине Јована Ватаца био задужен за превођење дела латинских духовника, из чега је Век студиозно закључио да између две Цркве и не постоји велика разлика. Дошавши до овакве спознаје, Век је чак постао нови патријарх и заговорник уније, а његова два најближа сарадника били су

Beck, *Kirche*; *Nicol*, *Byzantine Reaction*, 127 n. 1. Историчар је, међутим, био приморан да заједно са осталим клирицима Свете Софије потпише потчињење римској цркви 1277. године, *Pérez Martín*, *Conflict de l'Union*, 412, нап. 3. Историчар је остао противник уније, или бар таквим настоји да се прикаже, *Laiou*, *Andronicus II*, 345–348. У вези са побијање filioque доктрине в. *Alexopoulos*, *Argumentation*, 1–39.

⁵⁵⁴ О одјеку уније код Ромеја cf. *Nicol*, *Byzantine Reaction*, 113–146.

⁵⁵⁵ Севастократор Јован Тесалски одржао је 1278. године сабор на којем је цар проглашен за јеретика.

архиђакони Мелитиниот и Георгије Метохит, као и будући патријарх Григорије Кипарски.⁵⁵⁶

Нићифор Григора, као што је поменуто, бележи да је Карло Анжујски био предузимљив човек који је своју политику планирао и спроводио са великом интелигенцијом. Ипак, са још већом мудрошћу и енергијом цар Михаило VIII је успевао да одговори на његове изазове. Уздизањем и представљањем Карла Анжујског као способног и интелигентног човека Григора је у ствари уздизао самог цара Михаила Палеолога, супротстављајући му вредног противника. Веома важан део овог дела Григорине приповести јесте поређење двојице владара, што представља једну од важних одлика Григорине наратије и његовог посматрања времена и личности које су то време обележиле.⁵⁵⁷ Писац своје читаоце обавештава да су ова двојица владара били један другоме противтежа, а паметни људи су приметили да би Италија дошла под власт Ромеја да тада њоме није господарио Карло, као што би и Цариград постао плен Карла Анжујског, да тада византијски василевс није био управо Михаило VIII Палеолог.⁵⁵⁸ У свему овоме аутор *Ромејске историје* је неизоставно видео Божије провиђење, које је поставило два јака противника један насупрот другоме. На тај начин сам Бог осигурао је опстанак обеју страна постављајући у исто време или два подједнако слаба или подједнако јака противника. Тако је, према Григориним речима, било и у овом случају. Читавог живота Карло није престајао да се бори против Ромеја, али та борба није довела ни до каквог за њега позитивног резултата. Сажимајући и овај део свога исказа, Григора се, према сопственим речима, концентрисао само на приповест о коначном исходу Карлове неугасиве жеље за освајањем царице градова: чувши за Михаилов пораз у сукобу са епирским деспотом, сматрао је да је дошао тренутак да нападне царство Ромеја. Михаило је одговорио мобилисањем сопствене војске, а онда се послужио већ опробаним средствима – лукавом дипломатијом. Послао је, наиме, велику суму новца краљу Фридриху са Сицилије, како би га подстакао да се окрене против Карла Анжујског.⁵⁵⁹ Ово је био уједно и најпаметнији царев потез, с обзиром на чињеницу да је тада читава Карлова флота била ангажована у одбрани његових граница у водама Средоземног мора те није могла кренути на Цариград.⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ Greg. I, 128. 14–130. 11. О посланству Георгија Метохита код папе Иноћентија V в. *Laurent, Georges le Métochite*, 136–156.

⁵⁵⁷ Подсетили бисмо да је поређење владара, као и времена у коме су ониживели Григора изложио на почетку своје друге књиге, када је поредио царе Теодора I Ласкариса и Јована III Ватаца.

⁵⁵⁸ Greg. I, 144. 18–145. 3.

⁵⁵⁹ Greg. I, 146. 16–21.

⁵⁶⁰ Greg. I, 146. 21–24.

Михаилова војска се борила са копненом војском Карла Анжујског, која је била под заповедништвом извесног Розонзула. Ромеји су, упркос величини латинске војске, из овог сукоба изашли као победници, а сам Карло је претрпео извесне губитке на мору, понајвише због чињенице да је у тој бици изгубио сина. Не много времена затим, од туге за њим, Карло је преминуо.⁵⁶¹

Овакав расплет сукоба са Карлом Анжујским Григора је, као и већину ствари, представио уопштено и недовољно прецизно. Највећу грешку представља помен сицилијанског краља Фридриха, који никако није могао бити учесник ових догађаја пошто га је Карло готово двадесет година пре тога поразио, преузео престо и загосподарио његовом територијом. У питању је највероватније био арагонски краљ Алфонсо X, за кога се претпоставља да је одржавао контакте са Михаилом VIII и да је њихов готово тајни савез био усмерен против амбиција Карла Анжујског.⁵⁶² Због чега је уопште Григора направио такву омашку, као ни у случају претходно наведених погрешки, није лако рећи. Он не помиње Сицилијанско вечерње из 1282. године којим је Карло Анжујски заправо остао без власти, што је свакако значило и крај његових амбиција за освајање Цариграда.⁵⁶³

Приповедајући о експедицији Михаила VIII против немирног Јована Анђела, који је поново прекршио споразум о примирју, Нићифор Григора нас обавештава да је царева смрт осујетила његове планове. Цара је, наиме, пошто је стигао у село Пахомиу, напала болест срца. Када је упитао где се тачно налази, одговорено му је да је у поменутом месту, што је он дочекао веома лоше, сетивши се пророчанства које се односило на место у којем ће окончати свој живот. После кратког екскурса о пророчанствима, која, према његовим схватањима, не треба у потпуности занемарити,⁵⁶⁴ Григора наставља приповест о царевој смрти и констатује да је умро навршивши педесет осам година. Његов син, Андроник, који је том приликом био присутан, није дао да се његов отац сахрани како би приличило једном цару, већ је наредио да се тело изнесе из логора и затрпа, како га не би растргле дивље звери. Овакав Андроников поступак Григора је објаснио чињеницом да је цар скренуо с правог пута Цркве, са чиме се он никако није слагао. Син је, међутим, као што ће бити

⁵⁶¹ Ibid. 146. 4–12–148. 18.

⁵⁶² *Geanakoplos*, Michael Palaeologus, 252–254; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 255, 138.

⁵⁶³ Нићифор Хумн, пак, у свом похвалном слову за цара Андроника II помиње битку код Берата 1281. године која је допринела паду Карла Анжујског, *Boissonade*, *Anecdota graeca* II, 31.

⁵⁶⁴ Greg. I, 152. 2–22.

показано, јако волео свога оца и у тој љубави је превазилазио све синове који су икада волели своје очеве.⁵⁶⁵

За разлику од Георгија Акрополита, који је писао са циљем да прослави и оправда, те тако да легитимитет новом цару Михаилу VIII Палеологу, и Георгија Пахимера, који је у свом историјском спису доследно настојао да осуди сваки сегмент политике Михаила VIII, чак и када су у питању била несумњиво велика достигнућа, попут враћања Цариграда, Нићифор Григора настојао је да умањи тежину „грехова” првог Палеолога, које, међутим, писац није оставио непоменути. Може се закључити да се у Григорино доба, управо због постојања опречних ставова по питању владавине Михаила Палеолога јавила потреба за поновним писањем о догађајима који су, како се може претпоставити, били довољно познати његовим савременицима и о којима су се они могли обавестити у делима претходних историчара. Разлог томе би вероватно требало тражити у карактеру Григориног списка, времену у којем је он настао, као и политичким околностима и личностима које су давале правац како токовима спољне и унутрашње политике, тако и литерарном стваралаштву престонице. Културни полет у Царству познат као ренесанса Палеолога, започет на двору Андроника II, који је свакако своје темеље имао у стваралаштву епохе династије Ласкарис, и настављен за време његових наследника, свој највећи домет је, како су то схватили и сами Византинци, доживео у историографским делима.⁵⁶⁶ *Ромејска историја* настајала је у широком временском распону, од 30-их година XIV столећа па готово до пишчеве смрти 1361. године. Тако су и књиге о Михаилу VIII највероватније настале у доба владавине Андроника III Палеолога (1328–1341). Григорин повратак на двор новог цара, из немилости у коју је пао после завршетка првог грађанског рата (1321–1328), поклапао би се тако са почетком писања првих књига његове *Историје*, те би их у том светлу требало тумачити и разумети. Нема сумње да је било потребе ублажити како Пахимеров негативан, тако и Акрополитов претерано позитиван став о првом Палеологу и дати коначан суд о почецима владајуће династије. Пошто то није било могуће за владе Михаиловог сина и наследника Андроника II, већ се дешавало нешто сасвим супротно, у време Андроника III династија Палеолога се већ око осамдесет година налазила на трону, велике распре у самој држави и Цркви биле су завршене, а са доласком нове млађе генерације на власт могла се осетити одређена нада у јачање државног организма и територијалну експанзију. Требало је, стога, подсетити се

⁵⁶⁵ Greg. I, 153. 10–14.

⁵⁶⁶ Григорин увод у историјски спис недвосмислено сведочи о овоме.

сопствене историје, постићи консензус око важних државних питања и наставити са политиком коју је започео први Палеолог. Григорино сажето приказивање догађаја из владе Михаила VIII као и његов умерени исказ, али и лично дивљење цару који је за писца представљао идеалног владара, одговарале су културној и политичкој клими која је владала у Царству 30-их година XIV века.

2.3. Андроник II Палеолог

Византијски историографски извори, Георгије Пахимер и Нићифор Григора, представили су владавину Андроника II (1282–1328) као период покушаја умиривања подела у византијском друштву и цркви, не пропустивши да истакну да је то такође био и период у којем је Византија изгубила велики део својих поседа. Слика владара коју су нам писци оставили изгледа као приказ благог и умереног човека, због чијег карактера није било могуће стати на пут губицима који су погађали Царство којим је владао. Међутим, оваква представа Андроника II у списима двојице историчара само на први поглед оставља поменути утисак. Наиме, Андроникова готово непрестана борба за окончањем арсенитске шизме и поништавањем унионистичке политике Михаила VIII, која је у основи изражавала цареве борбе у циљу легитимизације сопствене позиције, будући да је он имао противнике не само у кругу присталица Ласкариса већ и у оквиру сопствене породице, оставља утисак врло енергичног и прорачунатог владара, нимало благог карактера и нежног темперамента. То би се у Пахимеровом спису дало поткрепити најпре приказом владавине Михаила VIII а затим и књигама посвећеним Андронику II. Наиме, веома оштра критика изречена на рачун оснивача династије није могла, по нашем мишљењу, настајати за време владавине његовог сина а да он сам, у извесном смислу, није дао пристанак да се таква критика јавно изрекне. Смишљена и планирана политика и, с тим у вези, јасно изражена демагогија одевена пре свега у рухо повратка православљу, исказана је и кроз Пахимерову историју која је настајала 90-их година XIII столећа, али пре свега кроз дела попут *Црквене историје* Нићифора Калиста Ксантопула⁵⁶⁷ и похвалних слова Григорија Кипарског и Нићифора Хумна. Ни *Ромејска историја* Нићифора Григоре не скрива, међутим, цареву оштрину када је у питању обрачун са појединим члановима његове породице. Иако је Григорин приказ Андроника одмеренији у односу на Пахимера, самим тим што је историчар своје

⁵⁶⁷ Чини се да је за писање оног дела *Историје* који се односи на цара Константина Великог, Калист Ксантопул користио Скутариотову *Хронику*, *Zafeiris*, *Synopsis Chronike*, 245, нап. 45.

образовање и успон у књижевне кругове престонице дуговао пре свега царевом првом министру, Теодору Метохиту, као и самом цару, извесне недоследности у сликању благог карактера цара Андроника дају се осетити и у Григорином спису. Као један од могућих разлога за разлике у приказивању царевог портрета могао би се навести и тренутак када су делови њему посвећени написани. Наиме, шеста и седма књига Григориног списа говоре о првом делу владавине Андроника II и обрађују онај период његове владе који је представљен у седам књига Пахимеровог списа (1282–1307). Осма, девета и десета књига посвећене су грађанском рату између два Андроника, у којима је Григора, будући лично сведок и подржавалац старог цара, описао и изнео своје ставове по питању унутрашњег сукоба у Царству и стране којој се тада приклонио. Историографски извор који служи за поређење Григориног описа и „проверавање” његове објективности у вези са тим догађајима јесте историјски спис Јована Кантакузина, који овим дешавањима отвара своје *Мемоаре*. Прве две књиге о Андронику, изашле из „историјске радионице” Нићифора Григоре, приказују цареve напоре у циљу смиривања политичке ситуације у самом Царству, борбе за одржање на власти и успостављања континуитета унутар сопствене гране породице Палеолог, те је с тим у вези посебно карактеристичан приказ сукоба Андроника са његовим млађим братом, Константином Порфирогенитом, али и потомком Андроникове тетке Марије, војсковођом Алексијем Филантропином.⁵⁶⁸ Осим тога, важна је и слика коју нам Григора даје о Андрониковом сину и наследнику, Михаилу IX, те с тим у вези и представљање царице Ирине од Монферата и њених синова за које је покушала да одвоји део Царства. Занимљиво је истаћи да је шеста књига посвећена арсенитском питању и царевим сукобима са поменутиим личностима, док седма књига углавном обрађује изазове Андроникове спољне политике и проблеме настале након ангажовања Каталанске компаније, као и већ поменути однос Андроника II и царице Ирине. Оваква структура, иако је пре свега условљена хронолошким принципом, не мора бити сасвим последица временског следа догађаја ког писац прати, већ и оног тематског и проблемског који су такође присутни у *Ромејској историји*.⁵⁶⁹ Када је у питању случај Константина Порфирогенита, Григорине симпатије, супротно Пахимеру, биле су на страни млађег сина Михаила VIII, што би можда могло говорити у прилог томе да је у тренутку састављања шесте књиге Андроник III још увек био жив, те је и позитиван

⁵⁶⁸ Филантропин је био син Михаила Главаса Тарханиота, најстаријег сина Марије Марте Палеологине и Нићифора Тарханиота, и Марије Филантропине, ћерке протостратора и адмирала Алексија, *Papadopoulos, Versuh*, 15. О Филантропину видети и *Laiou, Observations*, 84–100.

⁵⁶⁹ О структури *Ромејске историје* већ било речи у претходном поглављу.

приказ Порфириогенита, а тиме и истицање Андроникових слабости, могао бити сасвим прикладан за једно време у коме је на престолу седео унук коме је критика одређених поступака његовог деде могла ићи у прилог. Извесне особине Андроника II које је Григора истакао у шестој и седмој књизи свог историјског списка, стога, у извесној мери одступају од позитивније перцепције цара, која се може приметити у осталим књигама *Ромејске историје*, посебно у оним у којима се говори о грађанском рату. Разуме се, критика појединих царевих поступака није изостала ни овом приликом, али је писац, можда и ради оправдања сопствене позиције због стране којој се у првом грађанском рату приклонио а која је била супротна од оне коју је подржавао његов каснији пријатељ, Јован Кантакузин, дао позитивнију оцену Андроника II, што може указати на чињеницу да његов унук, Андроник III, у том моменту више није седео на цариградском престолу. Ипак, за сада нема поузданијих аргумената који би подржали хипотезу да су прве две књиге о Андронику II писане за време а остале три после владавине Андроника III. Ипак, како је портрет Андроника II у *Ромејској историји* сложен и умногоме изнијансиран, чини се прикладним да му се приступи из више углова и са различитих страна, као што је учињено и у случају Михаила VIII. С тим у вези посебно ће бити истакнута питања смиривања арсенитске шизме, православна политика Андроника II, сукоб цара са припадницима његове породице и грађански рат 1321–1328.

2.3.1. Арсенитска шизма и питање легитимитета Андроникове власти

Владавина сина и наследника оснивача династије, Андроника II, заоденута је у рухо враћања правоверном путу. Разрешење сукоба у византијској цркви, који Григора означава термином *πόλεμος*,⁵⁷⁰ опасност од Скита (Монгола) које је Михаило Палеолог желео да искористи као помоћне одреде у свом последњем походу на епирске Анђеле, као и саопштавање вести о смрти оца и његова сахрана, били су главни задаци са којима се нови цар морао ухватити у коштац. Андроник је Ските под вођством великог конетавла Михаила Главе Тарханиота послао на Трибале, непријатељски народ који је стално пљачкао ромејске поседе.⁵⁷¹ Цар је себи као најважнији задатак поставио

⁵⁷⁰ Greg. I, 158. 4.

⁵⁷¹ Посебну похвалу на рачун војног и стратешког искуства Михаила Главе изриче Григора, наводећи да су остале војсковође, у поређењу са њим били као деца, Greg. I, 159. 8–159.17. Требало би, међутим, имати на уму да, иако се и Пахимер о њему похвално изразио, Пахимер, ..., експедиције које је он предузимао остале су без већих резултата, Nikephoros Gregoras *Rhömäische Geschichte I*, нап. 268, 265. О Михаилу Глави Тарханиоту, сину Марије Палеолог и Нићифора Тарханиота, в. PLP No 27504. О перцепцији Трибала у византијским изворима в. *Павловић*, Срби, 257–301.

враћање мира и поретка у Цркву. Григорин опис Андроникове прокламације повратку правоверном путу посебно је речит. Историчар наводи да, докле год је његов отац био жив, Андроник је своје праве мисли скривао, као што се драгоцени усеви у току зиме сакрију у само дно земље. Сада, када је стигло пролеће, он је показао своје скривене мисли и дао је да се обзнани повратак Ортодоксији.⁵⁷² Цар је све оне који су морали побећи позвао натраг, док је све који су били кажњени рехабилитовао.⁵⁷³ Осим тога, дошло је и до смене на патријаршијском престолу. Јован Век се, према Григори, сишавши са трона тајно повукао и затворио у манастир.⁵⁷⁴ На ту позицију враћен је патријарх Јосиф, чије је тело већ било изморено болешћу и старошћу и који се почео борити са смрћу.⁵⁷⁵ Највећи проблем, као што је напоменуто, представљала је подела унутар византијског друштва на арсените и јозефите, које Григора по други пут у својој *Историји* помиње.⁵⁷⁶ Важно је приметити да он узрок сукоба не доводи експлицитно у везу са Михаилом Палеологом, иако се може претпоставити да је његовој публици тако нешто морало бити познато. Вештим поређењем и увођењем нечастивог (ὁ διάβολος) у свој историјски наратив, који је, према писцу, још Светим писмом означен као владар земаљског света, историчар на сликовит начин наставља приповест о арсенитској шизми.⁵⁷⁷ Говорећи о постојању две групе, Григора помиње да је било оних који су пришли Арсенију и који су говорили како је он екскомуницирао Јосифа,⁵⁷⁸ док су, с друге стране, они који су били уз Јосифа наводили одлуку синода о збацивању Арсенија са трона.⁵⁷⁹ Посебно је важно истаћи да Григора експлицитно не помиње да је екскомуникација патријарха Јосифа доводила у питање крунисање Андроника II, које је обавио поменути патријарх, чиме се директно спорио легитимитет наследнику оснивача династије.⁵⁸⁰ Разлози због којих Григора не помиње ово деликатно питање

⁵⁷² Greg. I, 159. 25–160. 3. У Животопису свог ујака, Григора на веома сличан начин описује ступање Андроника Палеолога на власт и повратак ортодоксији, *Laurent, Vie de Jean*, 48. 5–15. Пахимер такође наводи да је цар морао да се повинује политици свога оца док је био његов савладара, *Pach. III*, 31. 30–33. 3.

⁵⁷³ Greg. I, 159. 23–160. 6; *Dölger, Regesten*, No. 2086

⁵⁷⁴ Greg. I, 160. 7–8; *Pach. III*, 25. 15–17. Пахимер наводи да је пратња патријарха Јосифа захтевала пурификацију Цркве, дезинфекцију икона и осталих сакралних предмета, као и жестоке казне за великодостојнике Цркве који су подржавали унију, *Pach. III*, 25. 20–23. За Јована Века историчар наводи да је био исправан човек, *Pach. III*, 27. 20.

⁵⁷⁵ Greg. I, 160. 10–13.

⁵⁷⁶ Први пут о овоме кратко говори када помиње Лионску унију, *Greg. I*, 128. 6–9.

⁵⁷⁷ Уп. *Greg. I*, 160. 14–161. 13.

⁵⁷⁸ Јосифову екскомуникацију помиње Пахимер, *Pach. II*, 334, п. 2; *Laurent, Excommunication du patriarche Joseph*, 489–496.

⁵⁷⁹ *Greg. I*, 161. 22–162. 3.

⁵⁸⁰ О проблему Јосифовог крунисања Андроника II cf. *Pach. III*, 50, п. 97. Син Михаила VIII се у току своје владавине сусретао са жестоком опозицијом и у оквиру свог сопственог рода, а понајвише у редовима

могу се наслутити и могу пре свега бити сасвим лични. Као што је већ поменуто, познато је да је Григора преко свог учитеља Метохита био уско везан за двор Андроника II. Осим тога, у тренутку када је Григора писао своје књиге о Андронику II на византијском трону је или седео његов унук или је у току био грађански рат. Писац *Ромејске историје*, који је и сам био присталица старог цара у његовом сукобу са унуком, није имао разлога да експлицитно доводи у питање његов легитимитет, што би упитним чинило и легитимитет његових наследника. Осетљиво питање Андрониковог крунисања било је разрешено у току његове владавине, између осталог и тиме што се и око Јосифове личности почео стварати својеврсни култ,⁵⁸¹ али је, како би се дало наслутити из дела Јована Кантакузина, његов легитимитет ипак у неку руку остао упитан и изазиван у моментима када је то извесним странама одговарало. Наиме, приметно је да цар-писац користи лик Михаила VIII Палеолога како би пре свега оправдао сопствене политичке потезе, али и у тренуцима када има за циљ да дисквалификује Андроника II и релативизује његово право на престо, пре свега када су у питању догађаји везани за први грађански рат.⁵⁸² У вези са тим посебно је занимљив и Григорин приказ сукоба Андроника II и његовог брата Константина Порфирогенита, о чему ће у даљем тексту бити више речи. Дакле, арсенитско питање у *Ромејској историји* сведено је на неколико реченица које помињу сукоб две стране, који је, иако без детаља о којима је говорио Пахимер,⁵⁸³ углавном пропраћен историчаревим кратким екскурсима о Божијој вољи или, пак, дејству злих сила и демона који кваре поредак ствари на земљи.⁵⁸⁴ Литерарним „излетима” писац је могао избећи помињање конкретних података, али се намеће утисак да Григора овако крупна државна питања није могао и није желео оставити сасвим без коментара.

оне гране породице која је подржавала патријарха Арсенија и којој су припадали потомци његове тетке Марије.

⁵⁸¹ *Macrides, Saints and Sainthood*, 79–81. Осим тога званично разрешење спора са арсенитима 1310. године имало је за последицу и писање аколутције за Арсенија Ауторијана, чиме се, у извесном смислу, патријарху постхумно признавала светост, а арсенитима давао легитимитет у њиховим настојањима да преузму контролу у цркви у коју су поново били примљени, *Νικολόπουλος*, *Ακολουθία*, 367.

⁵⁸² *Николић, Павловић*, Слика Михаила VIII (у штампи).

⁵⁸³ Приметно је да Григора није поменуо ни најистакнутије представнике арсенитске стране, монаха Јакинта и најмлађег сина Марије Марте Палеологине, Јована Тарханиота. В. *Николић, Павловић*, Слика Михаила VIII (у штампи).

⁵⁸⁴ Упливу ђавола као актера који утиче на кварење поретка у свету и византијске *εὐταξία*, у византологији није било посвећено довољно простора. Изузетак у том погледу и полазиште за неке наредне студије представља чланак *Mango, Diabolus Byzantiums*, 215–223, али би тој тематици, као неретко коришћеном књижевном мотиву, требало посветити додатну пажњу.

Како је цар био по природи умерен и благ (φύσει πρῶτος) и како је одлучио да ходи умереним путем (τὴν μέστην ἔγνω βαδίζειν),⁵⁸⁵ он је, пошто су представници обе стране добили писмене наредбе (προστάγματα), позвао њихове вође у Адрамитион.⁵⁸⁶ На сабору у Адрамитиону 1284. године били су присутни, према наводима историчара, многи „бесрамни” људи (ἀναίδεια), који су чезнули за епископским местом, новцем и славом.⁵⁸⁷ Овакав приказ присутних на сабору у извесној мери подудара се са оним што је о њима забележио и Георгије Пахимер, који истиче да су неки од арсенита имали велике апетите, као и то да је та страна од цара тражила велике уступке.⁵⁸⁸ У међувремену и пре сабора умро је патријарх Јосиф, а на патријаршијску столицу ступио је Григорије Кипарски, веома учен и образован човек.⁵⁸⁹ Поставивши га на ту позицију Андроник II је настојао да за његово помазање пронађе митрополита који није прихватио новотарије по питању догме,⁵⁹⁰ што се постигло тиме, како Григора даље излаже, да митрополит Хераклеје Тракијске, Герман, миропомаже и произведе Григорија Кипарског за патријарха. Писац *Ромејске историје* у неколико реченица, дајући лекцију из историје Царства, покушава да објасни и образложи исправност Андроникове одлуке да управо митрополит поменутог града миропомаже цариградског патријарха. Ово право заснивало се, према Григориним речима, на извесним овлашћењима која је Хераклеја уживала још од давнина, још од времена пре него што је Константин Велики основао Град. Наиме, пошто је уништио Визант, цар Септимије Север издао је наредбу да град буде потчињен Хераклеји Тракијској, те се тиме касније тумачило и овлашћење њеног митрополита да миропомаже цариградског црквеног пастира.⁵⁹¹ Да ли је, како Григора приповеда, баш из тог разлога митрополит Хераклеје миропомазао цариградског патријарха, или, пак, из неког другог, тек, ствар је била

⁵⁸⁵ Код Пахимера је слична формулација: τὴν μέστην ἐγνωκῶς βαδίζειν, Pash. III, 53. 27.

⁵⁸⁶ Greg. I, 162. 18–22.

⁵⁸⁷ Greg. I, 162. 23–163. 3. О сабору у Адрамитиону в. *Laiou*, Andronicus II, 34–35.

⁵⁸⁸ Све време у свом историјском спису Пахимер истиче Андроникове напоре у циљу смиривања спора у цркви, као и претеране захтеве странке зилота, Pash. III, 67. 3–7, 69. 27–28; 93. 21–22; 95. 31–32; 232–235; Арсенити су тражили да један од њихових вођа, монах Јакинт постане патријарх, да се осуди патријарх Јосиф и рехабилитује патријарх Арсеније, Pash. III, 154, нап. 86.

⁵⁸⁹ О његовом образовању врло позитивно су се изразили и Greg. I, 163. 11–15 и Pash. III, 53. 30.

⁵⁹⁰ Greg. I, 163. 15–20; Пахимер ово говори за митрополита Козила, Pash. III, 55. 17–19.

⁵⁹¹ О овом догађају нас обавештава Дион Касије, наводећи да су граду после опсаде укинута све привилегије и да су његова територија, као и поседи његових грађана предати Перинтијцима (жителима Перинта, тј. Хераклеје Тракијске) на уживање, Cassius Dio, Vol. IX, book LXXV, 195. Ван Дитен напомиње да ова Северова одлука није била дугог века, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 280, 266. О коришћењу историјског списка Диона Касија в. *Pérez Martin*, Role of Maximos Planoudes, 175–193.

учињена.⁵⁹² Позивајући се на правила установљена још пре оснивања Града, која се, како је историчар навео, чак ни Константин Велики из поштовања према старинама и својим претходницима није усудио изменити, Григора је истакао Андроникову улогу као владара који се залагао за поштовање традиције, тиме уједно подвукавши и царево залагање да патријархово миропомазање изврши особа која се ни у једном моменту није приклонила унионистичкој политици његовог оца. Иронично је, међутим, да је управо новоизабрани патријарх био један од оних који су прихватили унију и који су се активно залагали за њено спровођење, да би је се затим одрекли и осудили што је Григорије Кипарски посредно исказао и у свом похвалном слову за цара Андроника II.⁵⁹³ Иако Григора експлицитно на овом месту не наводи новог патријарха као припадника унионистичке струје, што не чини ни у случају Теодора Музалона ни Нићифора Хумна, може се претпоставити да њихова прошлост није могла бити непозната оним круговима византијског друштва којима се обраћао Григора, а није је било пријатно ни посебно истицати. Уосталом, потенцирањем правоверне политике цара Андроника II, што поменути интелектуалци у својим делима чине, значило је и скидање сопствене одговорности за прихватање политичког курса кога је у једном тренутку диктирао владајући цар. Осим тога, треба приметити да начин на који Григора објашњава Андроникову одлуку о миропомазању цара, остављајући читаоцима и овог пута могућност да сами изаберу разлог за овакав царев поступак, у овом конкретном случају није морао бити случајан. Иако наводећи на помисао да је Андроник то урадио како не би мењао обичаје успостављене још раније, врло је јасно да је то учињено у духу царева православне политике, на шта можда Григора на вешт начин читаоцима посебно скреће пажњу. Требало би такође приметити да се на „унионистичку прошлост” неких од интелектуалаца, који су је се касније врло јавно одрекли, у највишим државним круговима могло гледати и сасвим прагматично.⁵⁹⁴ С тим у вези важно је да је нови цар, Андроник II, државни врх заменио људима који су или били

⁵⁹² Greg. I, 164. 18–165. 11. Иако Пахимер миропомазању патријарха Григорија Кипарског посвећује две главе своје седме књиге, код њега нема „историјске лекције” која се налази у *Ромејској историји*, Раш. III, 52–61.

⁵⁹³ Говорећи о избијању сукоба између Михаила VIII и тадашњег дикеофилакса Јована Века пре потписивања уније у Лиону, Пахимер бележи да су највећи заговорници царева политике били архиђакон Константин Мелитиниот, протоапостоларије Григорије Кипарски и ретор Манојло Оловол. О сукобу цара и Јована Века в. Раш. II, 479. 12–485. 13. Михаило VIII је, заједно са својим присталицама, саставио Томос који је, ослањајући се на дела црквених отаца и историје, подупирао латинску ствар. Томос је затим дат на читање представницима Цркве, да би они саставили одговор и представили га цару. Одговор је сачинио Јов Јасит, у чему му је, између осталих, помогао и Георгије Пахимер, Раш. II, 487. 13–14. О Јову Јаситу в. PLP no. 7959. О похвалном слову за Андроника II од Григорија Кипарског в. *Boissonade*, *Anecdota Graeca I*, 380–384; *Радосевић*, Похвална слова, 65–66.

⁵⁹⁴ *Failler*, *Principe de l'économie*, 287 – 295.

синови претходних представника власти, или су пак, наставили да служе под новим владарем снажно пропагирајући политику супротну од оне за коју су се залагали за време Михаила VIII. Тако је Нићифор Хумн, највероватније син Јована Хумна, који је био присталица Михаилове унионистичке политике,⁵⁹⁵ једно време заузимао позицију царевог месазона, после чега га је на том положају заменио Теодор Метохит, син Георгија Метохита који је, заједно са архиђаконом Константином Мелитиниотом, остао до краја доследан црквеној политици првог Палеолога. Константин Акрополит, син великог логотета и потписника уније, Георгија Акрополита, имао је истакнуто место у друштву као велики логотет пре Теодора Метохита, у којем је његов хагиографски рад био веома плодотворан.⁵⁹⁶ Поменути патријарх Григорије Кипарски такође је променио своје становиште по доласку на престо новог цара, а касније је сачинио Томос у којем су анатемисани Јован Век, Константин Мелитиниот и Георгије Метохит.⁵⁹⁷ Занимљив је и случај Теодора Музалона који је иступио као жестоки противник уније и који је једно време био и месазон Андроника II, пре него што је на ту позицију постављен Нићифор Хумн. Управо је Музалон био највећи заговорник новог курса заједно са царевом тетком Ирином Евлогијом.⁵⁹⁸ Најзад, не би требало заборавити ни случај Максима Плануда, царевог блиског сарадника, који је служио за једног од главних преводилаца латинских текстова и који је и сам написао данас изгубљени трактат у коме се повољно гледало на Унију цркава, а који је са доласком Андроника II на власт променио страну и саставио два трактата против Латина.⁵⁹⁹ Дакле, иако ни у једном моменту не би требало занемарити осетљивост Ромеја по питањима догме и православне политике која је чинила саму срж византијског организма, требало би дозволити мало прагматичније погледе по питању односа државног врха према преговорима око уније,

⁵⁹⁵ Према Пахимеровом сведочанству, Јован Хумн је иступио против Јована Века, када је овај бранио Ортодоксију од Михаила VIII, после чега је уследило Веково затварање у кулу Анема, *Rach.* II, 483. 8 – 13.

⁵⁹⁶ *Nicol*, Constantine Akropolites, 249–256. О титули Константина Акрополита в. *Sant.* I, 68. 1–2.

⁵⁹⁷ Потписник тог Томоса био је и сам Пахимер, *Rach.* III, 124–131. Цитирати и томос Кишарског који се налази у истој ПГ где и Векова Апологија. *Laurent*, *Signataires*, 129–149; *Papadakis*, *Crisis*.

⁵⁹⁸ Пахимер бележи да је Музалон био бичеван пошто је одбио да оде као посланик папи, док су Ирина и њене ћерке године провеле у изгнанству, *Rach.* III, 23. 19–31. О пажљиво осмишљеној и систематској политици Андроника II, када је у питању избор његових најближих сарадника, истакнутих интелектуалаца „средњег слоја“, који је имао за циљ не само да преко кључних актера, Теодора Музалона, Константина Акрополита, Нићифора Хумна и Теодора Метохита, контролише читаву мрежу литерата широм Царства, а тиме урбану елиту „средњег слоја“, већ и елиту првог ранга, укључујући и сопствени клан, одакле долазе и најозбиљнији изазови његовој владавини в. *Gaul*, *All Emperor's Men*, 245–270.

⁵⁹⁹ *Fryde*, *Renaissance*, 262. О Плануду и његовом немерљивом доприносу за све видове науке у Византији и о његовој преводилачкој активности в. *Fryde*, *Renaissance*, 224–263; *Geanakoplos*, *Interaction*, 100–104; *Constantinides*, *Higher Education*, 66–67.

који се могу пратити кроз готово читаво раздобље византијске историје и могу се посматрати кроз призму византијске *икономије*.

Историчар даље наставља са приповешћу о великим уступцима које је тражила арсенитска страна. Григора саопштава да су се зилоти одвојили (ἐσχίζοντο) од одговорности (кривице) о којој се говорило (sc. потписивања уније), а одвојили су се и од патријарха.⁶⁰⁰ Речит приказ општег метежа који је владао у држави појачан је Григориним приказом зилота (једног дела арсенита) као стране која је била посебно непријатељски расположена према новоизабраном патријарху. Против црквеног поглавара зилоти су иступали због тога што је он још као двадесетогодишњак дошао са Кипра одакле је понео неке латинске обичаје,⁶⁰¹ као и због тога што је био миропомазан за ликтора од стране Латина. Неповољне гласине које су кружиле о патријарху биле су изречене, како то каже писац *Ромејске историје*, или од стране оних који се радују несрећи својих комшија (ἐλιχαίρεκάκων), или би се, с обзиром на околности, могле приписати покварености зилота (κακοῦθειά τῶν Ζηλωτῶν), или је, пак, све то било диктирано (условљено) пошто је њихов зао дух (δαίμονος) испровоциран и пошто се победоносно играло у расправи (ἔρις), да би се од њиховог политичког нереда и конфузије саставила представа (θέατρον).⁶⁰² Прави разлог је, према Григори, међутим, лежао у томе што су зилоти сами били веома поносни на чињеницу да су били прогнани, те су заправо хтели да управо они буду ти из чијих редова би се бирао нови патријарх како би у потпуности могли да располажу црквеним приходима и расходима и како би у потпуности имали контролу над црквом.⁶⁰³ Пошто су се сви сакупили у Адрамитиону одлучено је да се списи обе стране баце у ватру, те да се они који не изгоре прогласе за списе у којима је садржано право учење. Ово су, међутим, били „снови човека будних нада”, пошто су изгореле књиге и једне и друге стране.⁶⁰⁴ Све је то, према Григори, била Божија одлука (ψήφος θεοῦ) и исмевање свих оних који су од озбиљне ствари начинили игриарију и који су у незгодно време навалили невоље (таласе) на цркву.⁶⁰⁵ После ових догађаја арсенити су од цара тражили да се ископа тело

⁶⁰⁰ Григора овде прави занимљив избор речи користећи анафору, Greg. I, 165. 11–14.

⁶⁰¹ Занимљиво је да Пахимер наводи како је Кипарском управо Јован Век пребацио да је дошао из стране земље, Pash. III, 101. 24–28.

⁶⁰² Greg. I, 165. 14–22.

⁶⁰³ Greg. I, 165. 22–166. 13

⁶⁰⁴ Greg. I, 166. 22–23. На овом месту Григора поново користи исту изреку коју је споменуо говорећи о опсади Галате пред освајање Цариграда, Greg. I, 81. 2–3, уп. претходно излагање. Пахимер са много више детаља приповеда о сабору у Адрамитиону, Pash. III, 72–77. О сновима у Византији в. последње поглавље.

⁶⁰⁵ Greg. I, 166. 25–167. 6.

патријарха Арсенија (νεκρός),⁶⁰⁶ о чему су они сами у својим редовима донели одлуку после дубљег размишљања. Ова одлука је, према Григориним речима, требало да донесе част арсенијима, а редовима јозефита причини озбиљне штете.⁶⁰⁷ Посмртне остатке патријарха Арсенија пратили су и патријарх Григорије Кипарски и Андроник II, да би затим, после неког времена Теодора Раулена,⁶⁰⁸ ћерка царевог тетке Евлогије, добила дозволу да пресели Арсенијево тело у манастир Светог Андрије који је сама реновирала. Оно што Григора, међутим, не помиње јесте и то да су пре доношења одлуке о ископавању посмртних остатака патријарха Арсенија арсенијити поново поменули питање Јосифовог одлучења из цркве које је Арсеније учинио (питање од изузетне важности за легитимитет Андрониковог крунисања), те су, с тим у вези, тражили да за патријарха буде постављен један од њихових вођа, Јакинт, који је, према Пахимеровим наводима, требало да да постхумни опроштај Јосифу и тиме званично повуче ову одлуку патријарха Арсенија. Без тога, арсенијити нису желели да пристану на уједињење (ὁμονία).⁶⁰⁹

Сабор у Адрамитиону 1284. године и пренос посмртних остатака патријарха Арсенија на царској галији 1284/5. године са Принчевских острва у Цариград у цркву Св. Софије, где је првобитно било смештено, Григора је приказао, као што је карактеристично за овај део *Историје*, без много детаља и сажето. Ова два догађаја била су од изузетног значаја за разрешавање једног од горућих проблема Андроникове владавине – решавање спора са арсенијима. Чин преноса Арсенијевог тела не би, међутим, требало посматрати као царевог капитулацију пред мртвим патријархом или као патријархову постхумну рехабилитацију, већ као свесно својатање бившег византијског црквеног поглавара у склопу настојања да се спрече преостали противници царевог оца да буду фокус непрестаног отпора.⁶¹⁰ С тим у вези важно је и Григорини приказивање стране зилота, који су управо и били Андроникови најватренији противници. Историчар их, што је занимљиво, не наводи поименце, за разлику од Георгија Пахимера који истиче како је арсенијитска странка, и то онај њен

⁶⁰⁶ Григора не употребљава израз мошти већ тело, посмртни остатак, леш, када говори о патријарху Арсенију, из чега је јасно да он није признавао култ који се развио око Арсенијеве личности. О овом култу в. *Macrides, Saints and Sainthood*, 73–79.

⁶⁰⁷ *Greg. I*, 167. 6–12.

⁶⁰⁸ Григора овде своју публику подсећа да је Теодора била удата за протовестијара Музалона, после чије смрти је удата за Раула, који је одликован истом титулом, *Greg. I*, 167. 6–21.

⁶⁰⁹ *Pach. III*, 95. 14–21. О преносу моштију патријарха Арсенија детаљно говори Пахимер, наводећи да је цару посебно било важно да он и његова страна то спроведу, *Pach. III*, 94–99.

⁶¹⁰ *Shawcross, In the Name*, 221–224.

зилотски део, постајала све бројнија и моћнија.⁶¹¹ Вођа те струје био је Јован Тарханиот, најмлађи син Марије Марте Палеологине и великог доместика Нићифора Тарханиота, дакле, потомак оног дела породице Палеолог који је осудио Михаилово ослепљивање легитимног наследника престола, Јована IV Ласкариса, и тиме подржао патријарха Арсенија у његовом сукобу са царем. Јован Тарханиот се након сабора у Адрамитиону потпуно одвојио од умереније струје арсенита, коју је предводио монах Јакинт називајући их пироманима (πυρολάτραι),⁶¹² а он сам постао је вођа зилота.⁶¹³ У јесен или зиму 1289. године Јован Тарханиот је протеран, а потом је враћен у Цариград, осуђен за издају и затворен. После абдикације Јована Века враћен је у кућни притвор, а убрзо потом поново је затворен, овога пута у царској палати. Пуштен је мало пре избијања побуне Алексија Филантропина 1295. године, после чега је, као Андроников човек од поверења, енергичан и способан, послат на Исток где је обављао важне функције у оквиру реформи у Малој Азији, које је Андроник II покушао да спроведе. Пошто се његова делатност показала неефикасном, он се одатле морао повући.⁶¹⁴ Син Михаила VIII се у току своје владавине сусретао са жестоком опозицијом и у оквиру свог сопственог рода, а понајвише у редовима оне гране породице која је подржавала патријарха Арсенија и којој су припадали потомци његове тетке Марије. Потомак те породице, додуше даљи, био је и Јован Кантакузин,⁶¹⁵ који је заједно са осталим припадницима млађе генерације углавном угледних византијских родова успео да оствари намеру унука старог цара, Андроника III, и збаци старијег Андроника са власти после грађанског рата. Тако Андроник II Палеолог ни после преноса посмртних остатака патријарха Арсенија,⁶¹⁶ а ни после обраћања арсенитима 29. септембра 1304. године, када је из затвора извео једног од њихових вођа, поменутог Јована Тарханиота, јавно признавши све грехе свога оца и подсетивши другу страну на сопствено залагање за решавање свих спорних питања у вези са шизмом,⁶¹⁷ није успео да очува своју

⁶¹¹ Још један од челника арсенитске струје био је и Андроник, епископ Сарда, *Rach.* III, 49. 2–23. Пахимер такође наводи да је Андроник настојао и сам да се што пре ослободи од патријарха Јосифа, с обзиром на чињеницу да су арсенити инсистирали на његовом непризнавању, будући да је он био екскомунициран од стране патријарха Арсенија. Осим тога, историчар бележи како је Андроник II био у страху да арсенити не покрену питање његове власти, *Rach.* III, 53. 7–12.

⁶¹² *Rach.* III, 151–155; *Rach.* III, 153. 1.

⁶¹³ О подели међу арсенитима в. *Rach.* III, 151. 27–153. 7.

⁶¹⁴ *Rach.* III, 284–289; *Laiou*, *Andronicus II*, 87–89. Пахимер такође наводи да је Андроник имао проблеме и са патријархом Јованом Козмом, будући да се он није слагао са Тарханиотовим слањем на Исток због тога што је, као арсенита, био одвојен од цркве, *Rach.* IV, 309. 22–30.

⁶¹⁵ Кантакузинова мајка Теодора највероватније је била праунука Марије Марте Палеологине, *Николић*, *Павловић*, *Михаило VIII* (у штампи).

⁶¹⁶ *Rach.* III, 94–99.

⁶¹⁷ *Rach.* IV, 508–527.

позицију на престолу. Зато је и начин приказивања ових догађаја у *Ромејској историји* од посебне важности.

У вези са Андрониковим обрачунавањем са унионистима свакако је и процес вођен против бившег патријарха Јована Века.⁶¹⁸ Настављајући своје излагање Нићифор Григора нас упућује на учеснике догађаја, међу којима је био и један од најватренијих Векових противника, тадашњи патријарх Григорије Кипарски. Григора наводи да је патријарх према Веку гајио особиту љубомору, пошто је желео да буде први међу ученим људима у чему му је Веково образовање особито сметало, будући да га је Век вешто надјачавао и побијао у расправама. Из тог разлога је Григорије Кипарски и допринео Вековом изгнанству.⁶¹⁹ За све то време, међутим, Јован Век није престајао да тврди, као што је сам рекао (ὡς ἐκεῖνος ἔφασκεν), како су га неправедно и немилосрдно оштетили (ἀδικίαν ὁμοῦ καὶ ἀπληρείαν).⁶²⁰ Бивши патријарх је захтевао да се сазове сабор на којем би он доказао своју невиност. Цар је одлучио да изађе у сусрет Вековим жељама и да сазове сабор у Влахерни, у том, како Григора представља, театру (ἐν τοσῷ δε θεάτρῳ).⁶²¹ На сабор су позвани сви бискупи, цео клир, сенат и сви учењаци који су са овим стварима имали везе, како би се донела права одлука о овом питању. Век је иступио са свом својом ученошћу (τῆν ἐνναίαν παλάμην τῆς γλώττης) али су против њега позвани да говоре они који су се посебно истицали својом мудрошћу и образованшћу – патријарх Григорије Кипарски и месазон Теодор Музалон, царев први министар. Они су, захваљујући својој мудрости и Светим списима успели да стану на пут убиственим изјавама које би довеле до тога да уместо истине преовлада лаж, а уместо врлине обмана.⁶²² Теодор Музалон је, како Григора саопштава, у то време владао уз цара и био је у државним и владарским стварима царев посредник (Ἦν δ' ὁ Μουζάλων οὗτος τῷ

⁶¹⁸ Процес против Века започет је још на сабору у Влахерни 1283. године, што је све у својој историји детаљно изложио Пахимер на више места. Уп. поглавље о Лионској унији. Међутим, посебно је индикативна девета глава седме књиге његове *Историје*, у којој Пахимер наводи на које се све изворе позивао Јован Век констатујући да filioque заправо има упориште и међу византијским теолозима. Пахимер завршава излагање о Веку наводећи да је патријарх управо жељом да избегне оптужбу за јерес управо у њу запао тврдећи такве ствари, *Rach.* III, 36–45. О процесу 1285. в. *Rach.* III, 36–47.

⁶¹⁹ *Greg.* I, 168. 15–169. 1. Могуће је да Григора овде мисли на Веково дело написано као одговор на Томос Григорија Кипарског, в. *PG* 141, 863–924. О патријарховом Томосу нас детаљно извештава и Пахимер, *Rach.* III, 124–131. Томос су потписали и остали еклесијарси, међу којима је био и сам Пахимер, *Rach.* III, 130, нап. 14. В. такође и *Σαββάτος*, *Ἀνέκδοτος «ἀντιρρητικός κατά Βέκκου»*, 155–197.

⁶²⁰ Израз ὡς ἐκεῖνος ἔφασκεν могао би указивати на то да је Григора користио неке Векове списе, на првом месту патријархове говоре о његовој смени у којима он инсистира на неправди (ἀδικίαν) која му је нанета, *PG* 141, 949–1008. О захтевима патријарха Века да се појави пред царем и докаже своју невиност и исправност говори Пахимер, *Rach.* III, 103. 5–9.

⁶²¹ *Greg.* I, 170. 1–2. Процес против Века трајао је 6 месеци. Расправа је вођен у триклинијуму, *Rach.* III, 103. 8–9.

⁶²² *Greg.* I, 170. 5–10.

βασιλεῖ παραδυναστεύων τό τε καὶ τοῖς βασιτικοῖς καὶ δημοσίοις μεσιτεύων πράγμασι).⁶²³ Био је то човек велике мудрости, са разноликим политичким искуством.⁶²⁴ За разлику од свих оних који су раније заузимали ту позицију једино је он имао право, како бележи Григора, да носи црвенозлатну калиптру (καλύπτρα), која се у малој мери разликовала од оне коју су носили цареви унуци.⁶²⁵ Тако су Музалон и Кипарски убедили цара у Векове погрешке, те је бивши патријарх заједно са Константином Мелитиниотом и Георгијем Метохитом поново послат у изгнанство.⁶²⁶

Овај део Григорине приповести заслужује посебну пажњу. На првом месту, приметно је да историчар сам избегава да уђе у већу догматску полемику, када је у питању процес вођен против патријарха Јована Века.⁶²⁷ За разлику од Георгија Пахимера који Вековој апологији посвећује доста простора у својој *Историји*, Нићифор Григора теолошка питања оставља сасвим по страни.⁶²⁸ Пахимерово детаљно приказивање процеса требало би свакако приписати времену у којем је његов историјски спис настао,⁶²⁹ с обзиром на чињеницу да је тада било важно изнети ставове како једне, тако и друге стране, како би се још више истакла исправност оне победничке, предвођене Андроником II. Осим тога, Пахимерово лично поштовање и уважавање Јована Века могло је утицати на давање већег простора опису процеса и личности који су у њему играле важну улогу. Поред тога пажње је вредан Григорин опис царевог првог министра, Теодора Музалона. Говорећи о његовој мудрости и компетенцијама, историчар користи термине *παραδυναστεύων* и *μεσιτεύων*, који се нису јављали као посебне титуле у званичној административној хијерархији Царства.⁶³⁰

⁶²³ Greg. I, 170. 10–12.

⁶²⁴ Greg. I, 170. 12–14.

⁶²⁵ Разлика је била у томе што врх Музалонове калиптре није био украшен златним тракама. Greg. I, 170. 18–21. О разним „капама” које су носили византијски великодостојници в. Pseudo Kodinos, 323–325; Reinsch, Lieber den Turban, 377–389. О калиптри Теодора Музалона говори и Пахимер, Pach. III, 71. 16–18.

⁶²⁶ Greg. I, 170. 21–171. 4.

⁶²⁷ Уопште узевши, Григора је, до момента када је био готово увучен у полемику са Григоријем Паламом 1346. године, избегавао да се упушта у догматска питања.

⁶²⁸ Пахимер, у форми разговора, представља расправу која је уследила између Григорија Кипарског и Јована Века, у којој су учествовали и архијакони Константин Мелитиниот и Георгије Метохит, али и месазон Теодор Музалон. Пахимер такође тврди да је цар желео да спаси Века и архијаконе од коначне пресуде, те да је био врло љут и изненађен њиховим чврстим убеђењем и заступањем ствари због које су на крају морали бити осуђени. Pach. III, 102–119. Андрониково жаљење због осуде Века и архијакона Пахимер ће касније поновити на месту на којем обавештава о смрти Јована Века. Наиме, историчар бележи да је цар желео да организује још једну расправу тим поводом, али је закаснио. Архијакони Мелитиниот и Метохит остали су у притвору пошто су одбили да признају своју грешку, Pach. III, 296–299.

⁶²⁹ Failler, Pachymeriana queadem, 187–199; *Idem*, Pachymeriana altera, 67–83; *Idem*, Pachymeriana Nova, 171–196; *Idem*, Pachymeriana alia, 237–260; *Idem*, Pachymeriana novissima, 221–246.

⁶³⁰ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, 269, нап. 294.

Термин *μεσιτεύων*, међутим, изједначавао се са термином *μεσάζων*, о чему јасно сведочи његова употреба у изворима различитих периода.⁶³¹ Термин *параδυναστεύων* могао се употребити како би се додатно прецизирала позиција коју су заузимали цареви најближи сарадници управо због недовољне језичке прецизности термина *μεσάζων*. Када је у питању *Ромејска историја*, Григора је поменути термин употребио, осим у случају Теодора Музалона, и за Теодора Метохита, који је такође имао титулу месазона, пошто је на тој функцији заменио Нићифора Хумна. Када говори о Метохиту Григора употребљава готово идентичну фразу којом је описао и месазона Музалона (*Ἦν γε μὴν τηνικαῦτα τῷ βασιλεῖ παραδυναστεύων καὶ πᾶσαν κατάστασιν ὅλοις μεσιτεύων τοῖς πράγμασιν*)⁶³² док за Нићифора Хумна такав термин не употребљава. Иако нема сумње да су обе титуле, *μεσάζων* и *параδυναστεύων*, означавале особе које су биле цареви најближи сарадници и које су били први у државној хијерархији,⁶³³ не би требало сасвим искључити могућност да је код Григоре употреба овог термина за поменути двојицу великаша могла имати и други разлог и, у извесном смислу, можда и директније значење. У случају Теодора Метохита, који је постао месазон око 1315/16. године,⁶³⁴ Григора је могао бити сасвим пристрасан и могао се служити овим термином да би још више истакао блискост великог логотета самом владару, иако је Андроник II између 1308. и 1313. године имао не једног већ два савладара.⁶³⁵ Због тога је случај Теодора Музалона од посебног значаја, пошто постоје извесне претпоставке да је он био син протовестијара Георгија Музалона, убијеног 1258. године у манастиру Сосандра, и Теодоре Раулене, сестричине Михаила VIII.⁶³⁶ Његов успон на државној лествици почео је још за време владавине Михаила Палеолога, када се Музалон држао као присталица царева унионистичке политике, да би је се затим одрекао са доласком Андроника II на власт, за време чије владавине је заузео највиши положај у друштвеној хијерархији Царства. Блиска сарадња са Музалонима, који су били најближи сарадници Ласкариса, бар када су протовестијар Георгије Музалон и његова браћа били у питању,

⁶³¹ Verpeaux, Contribution, 270–272.

⁶³² Greg. I, 271. 2–4. Такође би требало обратити пажњу и на помен царевих „савладара” на месту на коме Григора помиње Сиргијанов повратак у царску милост 1318. године, Greg. I, 297. 23–298. 3, Verpeaux, Contribution, 282.

⁶³³ Verpeaux, Contribution, 282–283, Beck, Byzantinische „Ministärpräsident”, 318.

⁶³⁴ Verpeaux, Cursus honorum, 195–198; PLP 7, 17982.

⁶³⁵ Андроник III је негде у том периоду био проглашен за савладара, док је његов отац, Михаило IX, проглашен за савладара још за живота свога деде 1281. године, а крунисан је 1294, *Ферјанчић*, Савладарство, 324, 330–331; *Максимовић*, Време проглашења, 119–122.

⁶³⁶ *Papadopoulos*, Versuch, 20; *Polemis*, The Doukai, 148; *Makripoulias*, Mouzalon Family. Михаилова сестричина Теодора била је ћерка царева сестре Ирине Евлогије, док јој је отац био дукс Тракесијске теме, Јован Кантакузин. О њему се посебно похвално у свом историјском делу изразио Георгије Акрополит, Астор. I, 86. 1 – 87. 13.

била је важна и са аспекта опозиције власти Палеолога и њиховог учвршћивања као легитимних владара на византијском трону.⁶³⁷

Своје даље излагање Григора наставља описом сабора у Влахерни. Приметно је да је историчар сабор у Влахерни из 1283. године,⁶³⁸ сабор у Адрамитиону 1284. године, као и процес вођен против патријарха Века 1285., спојио у једну причу.⁶³⁹ Григора наводи да су зилоти међу собом већ били разделили црквене службе и позиције, као и митрополитска седишта и да су се према онима који су пристали уз политику Михаила VIII веома сурово и нечовечно понели (πρὸς ἀπήνειαυ κατεψήφισαντο οὐτε μετρίως οὐτ' ἀνθρωπίνως). У редовима зилота налазио се велики број оних који су припадали простом и недоследном народу (δῆμος ἀγοραῖος καὶ ἀνόμαλος), који никада није држан за достојног да се појави у царском присуству. Сада, када им је то због царево добре воље постало могуће, преправило их је високо мишљење о њима самима у чему се нимало нису разликовали од каквих пијанаца. Како је цар у своме срцу гајио велику жељу за уједињењем Цркве попустио им је у свему, а они су се нечовечно понели према својим противницима, горе него што су се у доба иконоборства иконофили понели према онима који су иступили против ортодоксије. Тако су поступиле те, како Григора иронично примећује, праведне судије (δικαῖοι κριταί) и они који су упућени у тајне јеванђеља (εὐαγγελίου μύστα). Историчар даље описује метанију коју су свечано имали да изврше они који су одступили од правоверног пута.⁶⁴⁰

Управо на том месту и у вези са саборским одлукама које су имале за циљ да покушају повратак арсенита у цркву и дају коначну осуду унионистичке политике и њених првака, Григора приповеда о Андрониковој посети ослепљеном и заборављеном младићу чије је право на престо нагло узурпирано – Јовану IV Ласкарису. Према Григориним речима, Андроник II желео је да оде и посети Ласкариса, сећајући се онога што му је његов отац учинио, а то је било, како Григора налази за сходно да поново подсети своју публику, одузимање царске власти и очију (ἀφαίρεσιν δηλαδὴ βασιλείας καὶ ὀφθαλμῶν).⁶⁴¹ Цар је желео да се постара да он добије све што му је било неопходно,

⁶³⁷ Σταυρίδου-Ζαφράκα, Συνομοσία τοῦ Ἰωάννη Δρίμεος, 461–485; Failler, Complot antidynastique, 235–244.

⁶³⁸ О Влахерни нас обавештава Пахимер, који тада наводи да су спаљени списи Георгија Акрополита и Теодора Музалона, Ραϋ. III, 34–37. О списима великог логотета Музалона, који су се вероватно тицали происхођења Светог Духа в. Ραϋ. III, 36, нап. 61.

⁶³⁹ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, 269, нап. 296.

⁶⁴⁰ Ипак, како то обично бива и према заслуги, нико од нових законодаваца и судија није дочекао крај на својој позицији, сви су били срамно уклоњени са својих тронов и у срамоти су завршили свој живот, о чему ће, како Григора обавештава, у наредном излагању бити више речи, Greg. I, 171. 4–173. 5.

⁶⁴¹ Greg. I, 173. 9–10.

покушавајући за ту рану да нађе лека.⁶⁴² Андроник је био разборит човек и знао је да Божанство (τὸ θεῖον) понекад допусти да се ствари још за нечијег живота исправе. Уосталом, цар уопште није својевољно учествовао у плановима и делима свога оца, будући да је тада био мало дете, те стога није био у стању да искаже ни најскривеније жеље сопствене душе. Ипак, његов отац је управо ради њега починио такво недело, јер није желео да његовом сину измакне престо, будући да је легитимни наследник трона још увек био жив и способан да влада.⁶⁴³ Због тога је Андроника мучила грижа савести, те је из тог разлога и посетио ослепљеног Јована Ласкариса, који се тада налазио у малом граду у Битинији.⁶⁴⁴ Желео је да га утеши и да му јасно стави до знања да ће му пружити све што му буде потребно. Након тога, цар је отишао на Исток да би спречио да варвари упадају кад и где се њима прохте.⁶⁴⁵

Пажње је вредна и Григорина изјава о грижој савести (συνείδησις) која је оптерећивала Андроника II због ослепљења Јована Ласкариса, а која се као мотив јавља и у завршном слову које је историчар дао о Михаилу Палеологу. Наиме, Григора наводи како је и оснивача династије Палеолог мучила грижа савести (συνειδός τῆς ψυχῆς),⁶⁴⁶ додуше због иновација које је унео у цркву. Михаило VIII је, међутим, све то урадио из љубави (στορυγή) према деци којој је желео да сачува престо.⁶⁴⁷ Овакав разлог наводи се и нешто раније у *Ромејској историји*, када историчар приповеда о самом чину ослепљења Јована Ласкариса, извршеном ради установљења наследства престола у оквиру породице Палеолог.⁶⁴⁸ Стога се стиче утисак да су се „греси” Михаила Палеолога, од којих је његов син у потпуности настојао да се одвоји, у делу Нићифора Григоре, у извесној мери, пренели и на Андроника II. Иако Андроник није био лично крив за недело свог оца, историчар је навео да је управо ради њега (δι’ αὐτόν) његов родитељ извршио такав акт. Можда је стављање дела одговорности на терет Андронику II за начин Михаиловог доласка на власт у *Ромејској историји* ишло у прилог ублажавању негативног суда о оснивачу последње византијске династије на који

⁶⁴² Greg. I, 173. 5–11.

⁶⁴³ Ван Дитена наводи да нас Пахимер обавештава да је Андроник чак терао Јована Ласкариса да се одрекне права на наследство и да се замонаши, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 299, 152.

⁶⁴⁴ Пахимер наводи да се Јован Ласкарис налазио у Дакибици. Pach. III, 119. 4–5.

⁶⁴⁵ Greg. I, 173. 24–174. 9; Pach. III, 119. 4–9.

⁶⁴⁶ Greg. I, 154. 3.

⁶⁴⁷ Мотив очинске љубави јавља се у *Ромејској историји* и на самом почетку приповести о Теодору II Ласкарису, када Григора објашњава због чега Јован Ватац, иако је био φιλόπαις, није дао да се његов син прогласи за савладара за његовог живота, Greg. I, 53. 7, уп. Pavlović, Theodore II Lascaris, 601. О употреби термина φιλομήτωρ, φιλοπάτωρ, φιλόπαις код Комнина в. *Станковић*, Комнини, 148–166.

⁶⁴⁸ Greg. I, 93. 5–8., уп. претходно излагање.

налазимо у делу Георгија Пахимера, чиме би се и напори старог Андроника у настојању да се потпуно одвоји од поступака свог оца релативизовали. Сенка Михаиловог првог греха, узурпације престола, тиме је падала и на другог владара династије, који је и збачен са власти због својих погрешака и извесних грехова управо од стране оног цара за време чије владавине је Григора писао свој историјски спис. Овакво тврђење могло би се поткрепити и Григориним објашњењем због чега су стари цар и његове присталице изгубиле рат. Казна за грешке које су начинили и неразумевање политичке ситуације, што не би требало посматрати искључиво кроз призму есхатолошког и реторског топоса, разлог је неповољном завршетку грађанског рата по Андроника II у *Ромејској историји*.⁶⁴⁹

Као што је најавио, Нићифор Григора после описивања различитих епизода, поново долази на тему патријарха Григорија Кипарског. Историчар описује како је патријарх дочекао неславан крај каријере, што је и заслужио својим недоличним понашањем према ученом Јовану Веку, које нимало није било достојно његовог образовања и мудрости. Григорију Кипарском није било довољно што је Век био у изгнанству, већ је против њега и његових списа тражио начин да све аргументовано побије,⁶⁵⁰ не видевши да се њему спрема иста замка коју је поставио Веку и да ће га задесити слична несрећа. И управо тако, како је он неприметно гађао непријатеља он сам био је прострељен од стране саплеменика.⁶⁵¹ Григорију Кипарском догодило се да су га неки људи оптужили за бласфемiju, а посебан ударац патријарх је доживео од стране својих најближих сарадника.⁶⁵² Патријарх је доживео управо оно што и Јулије Цезар, коме је лако било да се бори против противника, али му је најтеже пало када су се његови најмилији уротили против њега. Онда је патријарх сишао са престола и повукао се у манастир Богородице Одигитријске. Одатле је прешао у манастир Светог Андрије, ког је подигла веома учена и богобојажљива жена, која је поред манастира саградила стан за патријарха у коме је живео до краја живота.⁶⁵³ На његово место дошао је патријарх Атанасије.⁶⁵⁴

⁶⁴⁹ Уп. поглавље о грађанском рату између Андроника II и Андроника III.

⁶⁵⁰ Још једна алузија на Томос патријарха против Јована Века.

⁶⁵¹ Greg. I, 177. 7–9.

⁶⁵² У питању су Хилас из Ефеса и Данијел из Кизика, за које Григора не пропушта и овом приликом да помене како су и они кажњени и они за неправду коју су починили патријарху, Greg. I, 179. 2–24, *Laiou, Andronicus II*, 36.

⁶⁵³ Greg. I, 178.7–179. 2. Из Пахимерове приповести сазнајемо да се радило о Теодори Раулени, Pach. III, 169. 31; *Talbot, Bluestocking Nuns*, 604–618. Оптужбе и процес против патријарха Григорија Кипарског Пахимер детаљно приповеда у неколико поглавља. Писац истиче да је Андроник II, будући лично везан за патријарха, настојао на све начине да га спаси, међутим није у томе успео, Pach. III, 132–151.

⁶⁵⁴ *Boojarra, Church Reform; Failler, Promotion patriarchale*, 237–243; *Talbot, Patriarch Athanasius*, 11–28.

Опис Атанасијевог првог патријархата (1289–1293) такође је сажет. Иако помиње патријархове напоре и покушај да изврши важне реформе у редовима монаштва и самој цркви, историчар не улази у детаље. Важније је, међутим, пажњу посветити функцији овој приповести о Атанасијевом патријархату јер је путем ње Григора желео својој публици да саопшти важне ствари везане за главне проблеме који су оптерећивали византијску цркву. На првом месту треба истаћи да је лик патријарха Атанасија за Григору представљао оличење духовника и врхунски израз умерености и врлине. Иако је био недовољно образован и човек коме су манири углађеног друштва били потпуно страни, Атанасије је био исправан и у стварима аскетског живота и у преданости молитви вредан дивљења. Свим митрополитима који су се затекли у Граду Атанасије је наредио да се врате у своја седишта, да тамо буду стуб цркве и ослонац пастви која им је поверена. Свештенство се бојало патријарха више него самог цара, како наводи Григора, а он је свима заповедао да живе аскетски и да својим животом заиста дају пример народу. Патријарх се сурово обрачунавао са свима који нису поштовали правила цркве. Они за чије је душе утврдио да се не могу излечити били су или затварани или протеривани из Града. Било би добро да су и његови наследници наставили ту Атанасијеву праксу, наводи Григора и наставља да би, да је Атанасије дуже остао на повереној му позицији, реформа монаштва заживела и још више се учврстила. Његовим одласком, међутим, у манастирима је поново избила болест (куга) ђавоље злобе.⁶⁵⁵ Дакле, судећи према излагању Нићифора Григоре, Атанасијев патријархат могао је бити од изузетног значаја за опоравак једне од главних институција државе Ромеја. Григорина критика виших клирика и, насупрот томе, похвала аскетизма и монаштва, приметна је и у његовим другим књигама, али ће са ступањем Григорија Паламе у *Ромејску историју* извесни назови историчара да се промене.⁶⁵⁶ У наставку свог излагања историчар исказује критику ромејског државног и црквеног врха због оштрог обрачуна са онима који су некада били „сједињени” са Латинима и којима се судило на саборима у Влахерни и Адрамитиону. С тим у вези важно је и приказивање силаска патријарха Атанасија са трона, које је поставило нове изазове за владавину Андроника II. Нићифор Григора наводи да је Црква била у великој

⁶⁵⁵ Greg. I, 180. 15–184. 19. Опис Атанасија и његове аскетске појаве потпуно је супротан у делу Георгија Пахимера. Наиме, иако историчар такође наводи како је Атанасије живео аскетским животом и описује неугледан изглед византијског црквеног пастира, Пахимер, путем дугачког екскурса, својој публици представља Атанасија као човека супротног Христу, који није имао ништа од његове толеранције већ се, напротив, одликовао великом крутошћу и нефлексибилношћу, што је цркву и довело у велику невољу, *Rach.* III, 156–161.

⁶⁵⁶ *Pavlović*, Mount Athos, 309–322.

кризи, урпкос томе што је сам изданак аскетског живота седео на патријаршијском трону. То је било због тога што су само мало пре страдали неки од најбољих клирика и људи из Цркве, те је такво стање и морало да снађе ову институцију што су знали сви они који су здраво расуђивали. Ромеји су се, наиме, тако жестоко обрачунали са присталицама уније и причинили им огромне неправде, као што је то, како наводи Григора, већ испричано.⁶⁵⁷ Нема сумње да овде историчар подсећа на процес вођен против патријарха Јована Века, који, иако присталица уније, није заслужио тако оштру казну, што је Григора на више места поменуо. Осим тога, ове историчареве речи могле би се односити и на Григорија Кипарског који је такође био погођен лажним оптужбама, иако је сам учествовао у најоштријој осуди Века и двојице архиђакона.

О детаљима силаска патријарха Атанасија са трона, Григора не приповеда у детаљима, али нас обавештава о извесним појединостима. Историчар бележи да је Атанасије, видевши незадовољство многих његовим мерама, одлучио да се писмено обрати цару и напусти поверену му позицију. Ипак, он је учинио нешто што је било потпуно у супротности са његовим достојанством и оним што је као патријарх требало да учини. Атанасије је одлучио све оне који су били против њега, тиме и цара и народ, а документ о екскомуникацији сакрио је у један од зидова цркве Свете Софије. За то се касније, игром случаја, сазнало и изазвало је страشان гнев и незадовољство цара и његових сарадника. Атанасије је овакав свој чин касније приписао својој малодушности и болу због свега што се тада догађало. Бивши патријарх почео је да се каје и да тражи опроштај, претходно подигавши поменуто анатему. Тако се као какав позоришни комад, како наводи Григора, све ово и завршило, а на Атанасијево место дошао је Јован XII Козма.⁶⁵⁸

Говорећи о одлучењу које је патријарх извршио, Григора наводи неколико занимљивих ствари. Казна одлучења је, према историчару, попут других таквих казни више замишљена као претња. Она би требало да буде, у извесном смислу и начин подучавања онога који не ходи прикладним путем када су религијске ствари у питању. У том случају се казна спроведе над грешником, да би они онда из страха од злога побегли ка Богу. Оно што је, пак Атанасије овде учинио, било је потпуно у супротности

⁶⁵⁷ Greg. I, 184. 19–186. 16.

⁶⁵⁸ Greg. I, 191. 3–193. 3. О писмима патријарха у којима је он анатемисао све оне који су изнели неистине и лажи против њега и његовим писмима цару детаљно нас обавештава Георгије Пахимер, али и сам патријарх Атанасије, *Rach.* III, 186–199. Пахимер наводи и писмо патријарха Атанасија поклапа се са оним што је патријарх заиста и написао, *Correspondence of Atahansius I*, 280–285; *Failler*, *Première démission*, 137–162.

са његовом побожношћу и карактером који је до тада исказивао.⁶⁵⁹ Због тога се и његов лик у *Ромејској историји* мења.

Атанасијев повратак на патријаршијски престо био је, како Григора наводи касније у својој приповести, резултат страха од Божијег гнева (θεομηνία), пошто је Андроник II невоље које су Ромеји почели доживљавати од Турака доводио са тим у везу. Цар је био убеђен да он без Божанског просветљења не може гледати у будућност и да ће, чим се Атанасије врати на трон, непријатељи брзо бити одбијени од граница Царства. Иако је то изазвало незадовољство у редовима клирика, цар је успео да их убеди, те су отишли до Атанасија и молили га да се врати на престо. Након дугих разговора, цар је убедио патријарха да се врати на позицију без поновног миропомазања, пошто је, како је цар представио, оно прво још увек било важеће. После недељу дана Атанасије је поново заузео трон (1303–1309).⁶⁶⁰ Овога пута Григора, иако у почетку врло позитиван према Атанасију и његовим мерама, наводи речи александријског патријарха, који је, чувши да се Атанасије вратио, испричао причу о једном обућару и његовој мачки. Порука приче била је та да се људи, иако заоденути у монашко рухо, понекад понашају још горе него што је то претходно био случај, те је поглавар александријске цркве изрекао страховање да ће овога пута Атанасије да се понаша још горе, из гордости и поноса што се вратио упркос пребацивању да се претходно чврсто и круто држао.⁶⁶¹

Нема сумње да је једно од главних питања византијске унутрашње политике било питање личности патријарха, с обзиром на многобројне фракције које су постојале унутар цркве тих година. Личности које су ту позицију заузимале у време владавине Андроника II биле су у одређеним моментима погодне за ту позицију и представљале су најприхватљивији избор у датом тренутку. Ипак, са променама унутар саме цркве и реформама које је било потребно спровести, а и због чињенице да се напредовало у

⁶⁵⁹ Greg. I, 192. 10–18. Ова патријархова мера, карактеристична посебно за доба Палеолога, није одступала од праксе патријараха који су били пред демисијом, *Failler*, *Prèmière démission*, 141, нап. 14. Ипак, не би требало изгубити из вида да је у току трајања грађанског рата у Византији 1341–1347 године, Јован Кантакузин био екскомунициран одлуком патријарха Јована XIV Калекe 1341. године. Иако смо становишта да су две књиге у којој Григора обрађује период од 1282–1320 године настајале у време владавине Андроника III, није искључено да су неки њени делови писани у току буктања грађанског рата, пошто је познато да је Григора својих првих 11 књига објавио тек након уласка Јована Кантакузина у престоницу. Можда би овај кратак књижевни излет писца *Ромејске историје* стога требало сагледати у светлу тихе подршке Кантакузину, за кога се тада очито није могло знати да ће из сукоба изаћи као победник. Најзад, не би требало искључити ни могућност пишчеве касније интервенције у самом тексту, што је на неким местима Григориног списка и потврђено.

⁶⁶⁰ Ван Дитен каже да Григора овде прави омашку кад је датум Атанасијевог повратка у питању, *Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I*, 283, нап. 372.

⁶⁶¹ Greg. I, 215. 2–217. 13.

решавању спора са арсенитима, личности на патријаршијском престолу су се смењивале и они који су до јуче из неких разлога били неподобни постајали су подобни и обрнуто.⁶⁶² Такво стање ствари започето већ самим доласком Андроника Палеолога на власт трајало је током готово читаве Андроникове владавине, или бар до почетка грађанског рата. Патријарси Јосиф, Григорије Кипарски, Атанасије, Јован XII Козма, Нифон имали су важне улоге, сваки у своје време, у разрачунавању са присталицама уније и били су бирани како би се онемогућила даља и дубља подела унутар византијске цркве, која је, међутим, и даље тињала и била изражена поделом на арсените, јозефите, а убрзо и на мање фракције које су се временом одвајале не признајући постављења епископа учињена одлукама извесних патријараха. У историјском спису Нићифора Григоре ово су свакако једни од главних проблема. Они су посебно подвучени приказивањем сабора у Адрамитиону, процеса против патријарха Јована Века у Влахерни, али и кроз приповест о Атанасијевом патријархату и, још експлицитније, у време патријарха Нифона, када је дошло до формалног помирења са арсенитима. Ипак, детаљима везаним за поменуте сукобе унутар византијске цркве није дато много простора. Тако је и прича о Атанасијевом повратку на престо само у основним оквирима изражена, додуше, са главном мишљу да је у византијској Цркви било у то време доста спорних питања. Пахимерово дело, међутим, много детаљније о томе говори. Атанасијев савременик забележио је сву проблематику везану за повратак на трон византијског црквеног пастира помињући Андроников договор са странком арсенита, који је у писменој форми потписан јануара 1303. године,⁶⁶³ а којим је цар приволео ту странку на сопствену страну будући да му је предстојао спор са одлазећим патријархом Јованом и повратак Атанасија. Бојећи се да се из Цркве сад не издвоји још која фракција, Андроник II састао се са представницима арсенита, монахињом Тарханиотисом (Ностонгисом) и Јованом Тарханиотом, да би расправили питање постављања и миропомазања свештеника и монаха. Придобивши у своје редове ову струју цар је изашао на крај са патријархом Јованом, који је са своје стране епсокомуницирао пре свега цара лично, будући да је он радио на повратку Атанасија на патријаршијски престо.⁶⁶⁴ Овај потез Андроника II уједно је био и припрема за јавно обраћање арсенитима 1304. године, када је из затвора поново пуштен један од њихових вођа, Јован Тарханиот, о чему Пахимер веома детаљно извештава.⁶⁶⁵ Атанасијев

⁶⁶² *Tinnefeld, Faktoren*, 88–115.

⁶⁶³ *Pach. IV*, 391. 23.

⁶⁶⁴ *Pach. IV*, 411. 10–14.

⁶⁶⁵ *Pach. IV*, 508–527.

повратак довео је до даљег цепања у Цркви, а овога пута главно упориште отпора против Андроника представљали су александријски патријарх, Исак Раул који је био ослепљен као противник уније, и Теолит из Филадельфије.⁶⁶⁶ О екскомуникацији Андроника Палеолога од стране патријарха Јована Козме код Григоре, као што је речено нема помена. Ипак, с обзиром на чињеницу да се лик патријарха Атанасија у *Ромејској историји* из позитивног претвара у негативан, као и због епизоде и приче о мачки коју је Григора приписао александријском патријарху, да се закључити да је писац био добро упознат са проблематиком али ју је можда желео избећи. На крају, када говори о Јовану XII Козми на самом крају своје шесте књиге, Григора саопштава да се патријарх повукао са трона у Созопол, видевши незадовољство многих њиме, где је провео остатак свог живота.⁶⁶⁷

Године 1310. патријарх Атанасије је по други пут сишао са трона. Причу о патријарховој абдикацији Григора смешта, држећи се хронолошког принципа, одмах после приповести о поразу ромејских снага у борби против Турака. То је било због тога што су извесни људи оптужили патријарха да је испод свог трона скривао некакву слику која је цара представљала са уздама у устима, док је узде држао сам патријарх. Иако је цар испитао ову ствар и открио да патријарх са тим није имао никакве везе, Атанасије је абдицирао из протеста према умереној казни коју је над потказивачима спровео цар.⁶⁶⁸ Након две године, на патријаршијски трон сео је митрополит Кизика, Нифон.⁶⁶⁹

Портрет патријарха Нифона представља један од интересантнијих карактеризација личности у историјском спису Нићифора Григоре. Историчар наводи да не само да је Нифон био неписмен у стварима од овог света, он се није разумео ни у црквене ствари. Био је, додуше, веома паметан и, да се одао студијама, сигурно је могао бити један од најученијих људи. Ипак, љубав и жеља за новцем и моћи код њега су биле доминантније, те је и његова окренутост практичним стварима била важнија од нечег другог. Патријарх се старао и о женским манастирима, а често је цареве уши пунио разним бласфемјама и оптужбама час против ових, час против оних, те је поступао као либијска змија, која се читава прекрије песком да је нико не би могао опазити, док јој само отворена вилица вири и тако, палацајући језиком, змија

⁶⁶⁶ Pach. IV, 409. 19–25; *Booiamra*, Church Reform, 50–56. О Исаку Раулу в. PLP 10, No 24120.

⁶⁶⁷ Greg. I, 210. 14–22.

⁶⁶⁸ Greg. I, 259. 14.

⁶⁶⁹ И овога пута Григора прави омашку у хронологији, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, nap. 447, 295.

пролазницима припрема неочекивану невољу.⁶⁷⁰ Ипак, патријарх је цару дао један добар савет и то не спонтано већ сасвим лукаво. Радило се о декрету о арсенитима и коначном помирењу са црквом Ромеја.⁶⁷¹ Како Григора на овом месту наводи, арсенити су тражили да тело патријарха Арсенија буде пренето из манастира Светог Андрије у цркву Свете Софије, да се свештенству да опрост и да се онда исти да и народу, кроз пост и посебну молитву и под посебним условима. Арсенити су тражили да добију митрополије, да имају првенство у манастирима, али и да имају утицај на двору, а цар је, ради уједињења и мира (ὁμονοία καὶ εἰρήνη) у Цркви хтео да испуни све услове.⁶⁷² Тако се патријарх Нифон попео на амвон и пред телом патријарха Арсенија, а у његово име, дао је опроштај читавом народу.⁶⁷³

Након четири године, Нифон је склоњен са патријаршијског трона због оптужбе за симонију и сталних издатака које је правио у Цркви.⁶⁷⁴ На његово место дошао је Јован Глика који је тада био логотет дрoма, један од најобразованијих људи тог времена.⁶⁷⁵

Арсенитска шизма званично је завршена давањем опроштаја ромејском народу, Цркви и патријарху, које је у име патријарха Арсенија извршио Нифон. Како то обично бива, један од заговорника цареве православне политике, историчар Георгије Пахимер, вероватно није доживео да посведочи догађају из 1314. године, већ је забелешку о овоме оставио управо Нићифор Григора. Загазивши у својој приповести већ у крај прве половине XIV столећа, Григора постаје главни извор за догађаје који су следили. Опроштај за грехове почињене у току владавине Михаила VIII, узурпацију престола и ослепљење Јована IV Ласкариса, а након тога и потписивање уније са католичком црквом, на овај начин био је формално дат. Гледајући из овог угла може се рећи да је политика другог цара из династије Палеолог постигла жељени циљ. Међутим, у току трајања борбе за умиривање различитих струја унутар цркве, трајала је и жестока борба

⁶⁷⁰ Greg. I, 259. 14–261.9.

⁶⁷¹ Документ који помиње Григора и који се односи на званично измирење са арсенитима је, по свему судећи, саставио Нићифор Хумн. О овоме в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 451, 296.

⁶⁷² Greg. I, 261. 12–262. 9. Како примећује Ван Дитен, оно што Григора наводи и царска документа везана за испуњење захтева арсенитима разликују се и чини се да Андроник II није прихватио баш све, како то представља Григора, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, нап. 453, 296.

⁶⁷³ Greg. I, 262. 15–19. На овај начин званично је подигнута анатема коју је бацио патријарх Арсеније и о којој је писао у свом завештању.

⁶⁷⁴ Greg. I, 269. 4–270. 3. Ван Дитен напомиње, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, 297, нап. 460 да се Григорин исказ подударно са оним што је о овој ствари у свом памфлету против патријарха забележио Нићифор Хумн, те се може претпоставити да је историчар користио овај документ. *Boissonnade*, *Anecdota Graeca* II, 255–283.

⁶⁷⁵ Greg. I, 270. 20–271. 2. Ово је уједно и прва аутобиографска белешка којом се Григора директно убацује у наратив.

за очување Андроникове позиције на престолу. Различити видови опозиције царској власти представљени су и у делима двојице историчара, који су, свако на свој начин, преферирајући једну или другу страну, оставили важне белешке о поменутих догађајима.

2.3.2. Опозиција Андрониковој владавини

Као што је већ напоменуто, осим личности Јована Ласкариса и за њега везано питање арсенита, Андроникова позиција на престолу била је угрожена и од стране најближих чланова његове породице. Како нас Григора извештава, некако у то време дошла је и оптужба да је царев брат, порфирородни Константин, страсно желео царску власт (ὡς ἐρῶν μὲν βασιλείας) и да је покушавао да придобије и припаднике војске различитим поклонима и новцем да би га подржали у остварењу циља.⁶⁷⁶ Многи кажу да су то биле лажне оптужбе (συκοφανταὶ ψευδεῖς) и да су они који су отпузили брата само чекали моменат, пошто је већ сам цар гајио сумњу (τρέφοντος ὑποψίαν) према брату, да му саопште вести и доведу Порфирогенита у опасност.⁶⁷⁷ Према наводима писца *Ромејске историје*, постојало је више разлога за Андроникову завист према брату. Први, који је братску слогу и везу прекинуо и који је у цару посејао семе раздора, био је тај што је Порфирогенит још од малих ногу био вољен од стране оца и цара више од Андроника. Његова сама природа дала је царевој љубави много разлога, јер је поседовао многе особине које приличе ономе ко влада – разуман карактер и префињеност (јасноћу, памет) очију. Да није био другорођени син, отац би га поставио за наследника.⁶⁷⁸ Други разлог био је тај што је отац хтео да га, још док је Порфирогенит био мали, ожени Латинком племенитог рода, најбољом од свих,⁶⁷⁹ а то стога што је жарко желео да му одсече један део од Ромејске царевине, наиме Македонију са Солуном, и да је своме сину на управу. Занимљиво је истаћи јачину израза којим Григора осликава царевоу жељу да Константину Порфирогениту да део

⁶⁷⁶ Greg. I, 186. 17–22. За разлику од Андроника II, Константин Порфирогенит рођен је након што је Цариград враћен Ромејима, у порфирној соби Влахерне.

⁶⁷⁷ Greg. I, 187. 1–3.

⁶⁷⁸ Greg. I, 187. 3–14. Иако је у Византији важило неписано право примогенитуре, Михаила VIII Палеолога су врло вероватно водили и други разлози да престо остави Андронику II, а не Константину Порфирогениту. Овде пре свега мислимо на сам процес учвршћивања династије и јачања сопствене позиције на трону, што је и довело до веома раног проглашења Андроника II за очевог савладара.

⁶⁷⁹ По Ван Дитену, најбоља и најприкладнија од свих латинских племкиња у то доба била је Јоланда од Монферата, наследница краљевске круне Солунске краљевине, која је касније постала византијска царица, удавши се управо за Порфирогенитовог брата, Андроника II, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 319, 272.

територије. Григора наводи како је ту жељу цар носио у сопственој унутрашњости, у најдубљем месту где се стварају осећања (*μελέτην εἶχε τοῖς σπλαγχνοῖς*).⁶⁸⁰ У томе га је, међутим, спречила смрт, пошто његов план, вероватно, није одговарао Божијој вољи.⁶⁸¹ Осим ове реченице, Григора на овом месту не коментарише даље жељу Михаила VIII да за свог другорођеног сина одвоји посебан део територије, док ће каснију замисао царице Ирине од Монферата осудити у пуној мери.⁶⁸² Андроник, коме је овакво очево опхођење само још више распламсавало ватру и зловољу према брату, свој модификовани (моделирани) карактер показивао је као онај који се не може модификовати, претварајући се да гаји добру вољу према брату, сакривајући своју зловољу, будући да се достојанство дубоке интелигенције кретало у његовој души.⁶⁸³

Трећи разлог за цареву нетрпељивост према брату избио је након смрти Михаила VIII. Наиме, како наводи Григора, Порфирогенит је располагао огромним и разноликим богатством које му је још од оца остало,⁶⁸⁴ а уз то био је веома дарежљив према свима. Таква особина, како су још истицали индијски мудраци, препоручивала се онима који треба да владају. Како Григора даље бележи, док за прва два разлога нико није могао тврдити да је Порфирогенит био крив, наиме, није могао бити одговоран за очеву превелику љубав, трећи разлог изазивао је оправдану сумњу Андроника Палеолога. Константин Порфирогенит, међутим, можда и није био свестан чињенице да је управо дарежљивост особина која краси цара а не друге, а ако, пак, порфирородни то и јесте знао, могуће је да за то није марио и да се лакомислено понашао.⁶⁸⁵ Тако је он само придодавао све већој сумњи свога брата, иако није желео да кује заверу против

⁶⁸⁰ Greg. I, 187. 18–19

⁶⁸¹ Greg. I, 187. 14–25.

⁶⁸² О зачетку апанажног система у Византији в. *Максимовић*, Апанаже, 103–154. Породична владавина у доба Палеолога доживљава посебан развој, а добија и посебну територијалну компоненту што се види и из примера деспота Јована Палеолога, али и Константина Профиогенита, *Максимовић*, Апанаже, 119–122. Пажњу треба обратити на административно-управну реформу Андроника II, којом је он још пре краја XIII столећа реорганизовао врховну власт чиме је прецизније дефинисао права и надлежности свим породичним судеоницима у власти (са цар, царице и деспоти). Чини се да је управо у његово доба почело смањивање овлашћења права савладара, што се види и из тога да су савладари и остали (царице и деспоти) издавали скоро увек потврдна, а не самостална акта., *Баришић*, Константин Порфирогенит Палеолог, 55, нап. 25.

⁶⁸³ Greg. I, 187. 25–188. 7.

⁶⁸⁴ Пахимер наводи како је Михаило VIII, да је поживео, имао намеру да још више увећа синовљево богатство, *Раш.* III, 175. 24–28.

⁶⁸⁵ Greg. I, 188. 7–189. 15. Судбину Константина Порфиогенита Григора пореди са судбином античких јунака, персијског цара Кира, Цезара и Антонија, Greg. I, 189. 15–22. Пахимер такође говори о Константиновој дарежљивости (*φιλοτιμία*), особини која је само царевица приличила, *Раш.* III, 175. 30–33.

њега нити се наоружавао против крви својих сродника. Тако су цареви уши биле испуњене (лажним) оптужбама какве таква помпезност са собом повлачи.⁶⁸⁶

Порфирогенит се тада налазио у Лидији, у Нимфеју, са својом женом, Ирином Рауленом. Ирина Раулена била је ћерка протовестијара Јована Раула и Теодоре Кантакузине Раулене, ћерке Михаилове сестре Ирине Евлогије и Јована Кантакузина. Тиме је Порфирогенит, у неку руку, био везан за странку арсенита, будући да је њена мајка, Теодора, као што је напоменуто, сачекала посмртне остатке патријарха Арсенија и касније их преместила у свој манастир Светог Андрије.⁶⁸⁷ Григора бележи да се он тада налазио у својој тридесетој години и да је био у пуној снази и пун нада у живот.⁶⁸⁸ Осим тога, некако у то време Порфирогенит је завршио са рестаурацијом манастира Студион, опустошеног у доба латинске власти. Андроник је, добивши све оптужбе против свог брата кренуо у Источне крајеве, пошто су ствари, наводно, захтевале његово присуство. У ствари, желео је да ухвати и затвори свог брата, пре него што овај постане свестан дешавања. Цар је Порфирогенита дао затворити заједно са другим истакнутим личностима које су му биле блиске. Тако је затвореништва допао и Михаило Стратигопул, највероватније син великог дукса и освајача Цариграда, Алексија Стратигопула, који је био чувен и по свом богатству и роду и искуству у војним стварима.⁶⁸⁹ Михаило Стратигопул је такође био повезан са странком арсенита, како бележи Пахимер.⁶⁹⁰ Тако они бише затворени, а читаво њихово богатство би пренето у царску ризницу.⁶⁹¹ О сазивању скупа на коме су Порфирогенит и Стратигопул поново били оптужени од стране Андроника II и осуђени, сазваном у триклинијуму царске палате, обавештава нас само Георгије Пахимер.⁶⁹²

Григорина прича о Константину Порфирогениту пажљиво је конципирана. На првом месту треба истаћи да је његова приповест много сажетија од Пахимерове, који о сукобу два брата даје много више важних детаља. Осим тога, видно је да је Григора

⁶⁸⁶ Greg. I, 189. 22–190. 4.

⁶⁸⁷ Женидба Константина Порфирогенита Ирином Рауленом дошла је касно према ондашњим схватањима и обичајима. Разлог за то вероватно треба потражити у преговорима вођеним са српским двором и краљем Урошем I, о склапању брака између Порфирогенита и Урошеве ћерке, *Баршић*, Константин Порфирогенит. Теодорин први брак био је са протовестијаром Георгијем Музаломом.

⁶⁸⁸ Као човека у пуној снази и цвету младости Григора ће касније у својој приповести представити и Алексија Филантропина.

⁶⁸⁹ Михаило Стратигопул је још раније био оптужен од стране Михаила VIII да је ковао заверу против цара, а казне ослепљења, која је над њим требало да буде извршена, спасила га је, како бележи Пахимер, његова рођака, царица Теодора, *Pach.* II, 615. 22–617. 6. Фаје претпоставља да је он био син Стратигопулине, због чије свађе са Порфирогенитовом супругом креће несрећа за брата Андроника II, *Pach.* III, 177, нап. 41.

⁶⁹⁰ *Pach.* III, 176, нап. 41.

⁶⁹¹ Greg. I, 190.5–191.2; *Pach.* III, 179. 28–36.

⁶⁹² *Pach.* III, 209. 25–211. 7.

много наклоњенији личности царевог млађег брата, него што је то био његов „колега” Пахимер, који експлицитно говори да је Порфирогенит, заједно са неким официрима заиста планирао заверу против Андроника.⁶⁹³ Григора не осуђује Порфирогенитово богатство и његову дарежљивост, особину која је приличила само владарима, већ их истиче позитивно, наводећи да он за своје богатство није био одговоран. Ипак, важно је приметити да Григора, иако не говори о плановима Константина Порфирогенита против Андроника II, као што то јасније произилази из Пахимеровог наратива, на два места узгред провлачи да је Порфирогенит био повезан са истакнутим војсковођама, као и то да се радило о људима који су акумулирали огромно богатство. Истина, Григора наводи како се радило о лажним оптужбама против Порфирогенита да својим поклонима придобије војску,⁶⁹⁴ из чега може произићи припрема покушаја Порфирогенита да се домогне царске власти и збаци брата са престола.⁶⁹⁵ Да су такви планови могли постојати док је још Михаило VIII био жив, сведочи пре свега приказ царевог љубави према сину и његове жеље да Константину повери један део Царства на управу. Стога би се могло размишљати и о томе да је на Михаила VIII у једном моменту Андроник II извршио притисак, у циљу учвршћивања сопствене позиције, што је могло резултовати проглашењем Михаила IX за савладара 1281. године. Не може се поуздано утврдити да ли би било легитимно доводити са тим у везу и касну женидбу Константина Порфирогенита припадником бочне гране породице Палеолог, а не латинском принцем, какав је био првобитни наум његовог оца. Порфирогенитов син, паниперсеваст Јован Палеолог, рођен је тек након што је његов брат од стрица већ заузимао позицију савладара.⁶⁹⁶

Крунисање Михаила IX за савладара обављено је, међутим, неколико година касније, а свега годину дана пошто је Порфирогенит доспео у затвор, што свакако треба довести у везу са Андрониковим даљим настојањима да своју грану породице што више учврсти на царском престолу.⁶⁹⁷ Завршавајући своју приповест о првом силаску

⁶⁹³ Pach. III, 181. 1–14.

⁶⁹⁴ Greg. I, 186. 19–21.

⁶⁹⁵ Константин Порфирогенит је и сам учествовао у походима и имао је војничког искуства. Посебно је за његово име везана прва фаза одметништва Котаница Торника. В. Максимовић, Котаниц Торник, 183–191. Нићифор Григора о овом византијском „пребегу” не даје ниједан податак, Максимовић, Котаниц Торник, 190.

⁶⁹⁶ Ферјанчић, Михајло IX, 334–336.

⁶⁹⁷ Церемонију крунисања Михаила IX за савладара детаљно излаже Пахимер, који тиме отвара своју девету књигу, Pach. IV, 218–221. Осим тога Пахимер обавештава и о Томосу који је том приликом састављен, а којим би се кажњавао и екскомуницирао свако ко би покушао да изврши нешто противно заклетвама на верност датим младом цару, што говори у прилог Андрониковој борби за учвршћивање наследства у оквиру сопствене линије. Pach. IV, 223. 6–11. Михаило IX био је савладар са најширим овлашћењима у току дуге византијске историје, Ферјанчић, Михајло IX, 337.

патријарха Атанасија са трона, Григора помиње долазак новог црквеног пастира, патријарха Јована XII Козме на патријаршијски престо. О личности патријарха Јована, насупрот Георгију Пахимеру који наводи да је то био добар старац, симпатичан и исправан за оно време скандала,⁶⁹⁸ Григора није исказао позитивно мишљење. Историчар наводи како је то био човек који није уживао ништа од хеленског образовања. Ипак, по мишљењу владара и одлуком светог синода, Јован Козма је постављен за византијског црквеног поглавара.⁶⁹⁹ Овај патријарх је и крунисао Михаила IX за савладара 1294. године.⁷⁰⁰

Иако Григора о томе експлицитно не говори, намеће се утисак да историчар, на веома суптилан начин и у извесној мери жели да, настојећи да омаловажи личност новог патријарха, баци негативно светло и на само крунисање Андрониковог сина. Ово би се могло објаснити историчаревом критиком институције савладарства,⁷⁰¹ коју он провлачи на више места у својој историји (случај Теодора II, Андроника III, Матије Кантакузина), али се можда може довести у везу и са Григориним симпатијама према Константину Порфирогениту. Наиме, иако Григора прати хронолошки след излагања, индикативно је да податак о Михаиловом крунисању долази готово одмах после приче о Порфирогениту, чиме историчар, иако експлицитно о томе не говори, својој публици суптилно излаже како се све и на који начин Андроник борио са опозицијом својој власти, желећи да упути на закључак да је крунисање Михаила IX управо последица сукоба Андроника II и Константина Порфирогенита.

Осим што је Андроник II званично крунисао свога сина за наследника, потрудио се да му нађе и ваљану невесту. Историчар саопштава да је иницијатива кренула од краља Италије, који је тада имао ћерку, како Григора погрешно бележи, чији је деда по мајци био последњи латински цар, Балдуин.⁷⁰² Са истим циљем и отприлике у исто време стигла је и понуда јерменског краља који је тада имао сестру коју је желео да уда за Андрониковог сина и наследника. Након што је италијанско посланство, због неповољних услова које су понудили, одбијено, цар је на Кипар упутио, логотета дрома, Теодора Метохита и Јована Глику, људе који су својом мудрошћу и

⁶⁹⁸ Pach. III, 203. 22–24.

⁶⁹⁹ У вези са позитивном оценом патријарха Атанасија коју је изложио Григора, свакако је и његова реченица да се лошим монасима чинило како је олују у буру заменило дивно време, а зиму пролеће. Greg. I, 193. 10–12.

⁷⁰⁰ Greg. I, 193. 12–13; *Ферјанчић*, Михаило IX, 333–337.

⁷⁰¹ *Χριστοφιλοπούλου*, *Αντιβασιλεία*, 1–144.

⁷⁰² Заправо, Италијом је у то време владао Карло II Анжујски, а не Филип од Куртенеа, како произилази из Григорине приповести. Детаљније о томе в. Nikephoros Gregoras *Rhōmāische Geschichte* I, 274, nap. 333. О намерама Андроника II да свог наследника ожени ћерком Филипа од Куртенеа, Катарином Куртене и тако и званично стане на пут латинским претензијама на Град, Pach. III, 171. 7–16.

образованошћу били први у Царству. Такви, према речима историчара, треба да буду посланици; људи који својим језичким способностима, образованошћу и ученошћу могу да победе у свим диспутима. Посланство, међутим, није постигло ништа, те је са Кипра кренуло у Јерменију. О свим њиховим доживљајима на путовању, како то сликовито дочарава Григора,⁷⁰³ читаоци се могу обавестити из извештаја (βιβλος) ученог Јована Глике, с обзиром на чињеницу да он сам, будући да је подузео да пише историју, није у могућности да наведе све детаље тог путовања.⁷⁰⁴ Посланство је у Јерменији имало успеха и краљева сестра, Марија, кренула је са њима у Цариград.⁷⁰⁵

Информације које Григора овом приликом доноси сажетије су од Пахимеровог сведочанства. Међутим, један податак који Григора не саопштава, чини се веома важним. У питању је још једна понуда за брак која је дошла из Епира, од Ане, супруге еприског деспота Нићифора I и ћерке Ирине Евлогије, цареве тетке.⁷⁰⁶ Наиме, Ана је Михаилу IX нудила своју ћерку Тамару, што је наишло на негодовање највиших црквених кругова пошто је у питању био трећи степен сродства. Патријарх Јован XII издао је и документ 1294. године, којим се исказивао и званичан протест против склапања брака међу рођацима трећег степена.⁷⁰⁷ Григора овај податак вероватно прећуткује због тежине политичке ситуације у којој се нашло Царство пошто је Андроник II одбио ову понуду и пошто је то одлуком Јована Козме било и озваничено.⁷⁰⁸ Важно је, међутим, истаћи да је управо у оваквом браку живео царев брат Константин Порфирогенит, будући да је између њега и његове супруге Ирине постојао трећи степен сродства. Није, међутим, познато да ли је осуда оваквог брака имала неке последице по Порфирогенита и Раулену.

⁷⁰³ Посебно је интересантна игра речи коју Григора употребљава, Greg. I, 194. 15–19.

⁷⁰⁴ Извештај Јована Глике, на жалост, није сачуван.

⁷⁰⁵ Greg. I, 193. 14–195. 8. Пахимер детаљно говори о преговорима вођеним пре свега са Западом у циљу склапања брака између неке од западних принцеза и Михаила IX, што није уродило плодом највише због напуштања унионистичке политике. Михаило IX је своју невесту добио из Јерменије, а са Ритом Маријом, у Цариград је стигла и њена млађа сестра Теофано, која је после крштења добила име по царевој мајци, Теодори, Pash. IV, 226–233. Ни Григора ни Пахимер не помињу преговоре са сицилијанским краљем Фридрихом, у циљу склапања брака између наследника византијског престола и Фридрихове сестре, Јоланде. В. Ферјанчић, Михаило IX, 338, нап. 26. Тачан датум венчања Андрониковог наследника и јерменске принцезе предложио је Ферјанчић, Михаило IX, 339–340; Failler, Mission du moine Sophonias, 151–166.

⁷⁰⁶ Papadopoulos, Versuch, 19; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, 275, нап. 333.

⁷⁰⁷ Laurent, Regestes, No. 1564, 351–352.

⁷⁰⁸ Тамара се удала за Филипа Тарентског, сина Карла II Анжујског, а у мираз му је донела, како бележи Пахимер, неколико села и градова, Pash. IV, 227. 17–19. Пахимер такође говори о забрани брака између рођака који су били у шестом степену сродства, као и о томе да је Анином сину Томи била додељена деспотска титула, в. Pash. IV, 224–227; Papadopoulos, Versuch, 19. О проблемима који су касније претили Царству, в. Pash. IV, 494–495.

Други велики изазов за Андроникову позицију на трону дошао је поново са стране породице његове тетке, Марије Марте Палеологине, подржаваоце странке арсенита. У питању је побуна једног од најспособнијих војсковођа, Алексија Филантропина, која је у великој мери допринела коначном слому византијске источне политике. Алексије Филантропин био је унук Марије Марте и Нићифора Тарханиота, син њиховог сина Михаила Главе Тарханиота и Марије Филантропине.⁷⁰⁹ Требало би истаћи да је мало пре избијања побуне из затвора пуштен његов стриц, Јован Тарханиот, о чему Григора не даје никакве податке.⁷¹⁰ Према наводима историчара, пошто је Андроник свога брата Константина затворио заједно са Михаилом Стратигопулом, људе који су били најбољи у ратним стварима и који су у великим биткама и заповедничким искуством веома лако избацили Турке из ромејских градова,⁷¹¹ цар је морао да нађе довољно ваљану замену, те је заповедништво поверио младом пинкерну Филантропину. Са њим је као заповедник Јонског приобаља послат протовестијарит Ливадарије. Већ на самом почетку приповести о Филантропину, јасно је да су Григорине симпатије на страни младог војсковође, а не на страни протовестијарита. Григорино уважавање Филантропина да се видети и из писама која је историчар упутио пинкерну.⁷¹² Нићифор Григора саопштава да је Алексије био човек који је био изверзиран у ратовању и неустрашив у ратним стварима. Филантропин је тада био у цвету младости и у пуном набоју.⁷¹³ С друге стране, Ливадарије је био човек у позним годинама који је такође имао доста великог искуства у војним стварима.⁷¹⁴ Филантропин се убрзо показао јако спретним и вештим у рату са Турцима. Осим тога, поседовао је још неке важне особине које су га учиниле популарним међу војницима. Према Григориним наводима, пинкерн је био веома дарезљив и показао се доста приступачан свима. То је, како наводи историчар, најјача подршка војсковођама за победе и трофеје.⁷¹⁵ Исту ту особину, дарезљивост и једноставност карактера, Григора је истицао и у случају деспота Јована Палеолога и Константина Порфирогенита.

⁷⁰⁹ *Papadopoulos, Versuch*, 15. Филантропин је био ожењен Теодором Акрополитисом, ћерком Константина Акрополита, сина великог логотета Михаила VIII, *Радић*, Алексије Филантропин, 62.

⁷¹⁰ *Радић*, Алексије Филантропин, 67.

⁷¹¹ *Greg. I*, 195. 8–12.

⁷¹² *Nicethori Gregorae Epistulae II*, No 9, 76, 84, 107, 127.

⁷¹³ *Greg. I*, 195. 20–21. Григора је и за Порфирогенита и за Филантропина, као што је већ напоменуто, истакао младост и напон снаге. Да ли би ово могло, поред чињенице да су обојица заиста били млади, имати неке везе са младошћу Андроника III и његовом побуном против цара, остаје да се види.

⁷¹⁴ *Greg. I*, 195. 18–25.

⁷¹⁵ *Greg. I*, 196. 4–6. Георгиаду тумачи овакво Григорино представљање Филантропинове дарезљивост као покушај да се од добре направи лоша особина, с обзиром на мотиве који су иза те дарезљивости могли стајали, *Γεωργιάδου, Κίνητα του πικέρνη Αλεξίου Φιλανθρωπίνου*, 143–162, 147–148. Ми се ипак са овим тумачењем не бисмо сложили, што ће се у тексту објаснити.

Филантропинову дарежљивост како према пријатељима, тако и према непријатељима, као и његове војничке способности истиче и Пахимер, не пропуштајући да помене и срећу која је пратила младог пинкерна, а која је у стара времена омогућила и највећим именима попут Цезара, Сципиона, Краса, Темистокла, Клеона да се прославе у борбама.⁷¹⁶

Настављајући своју приповест подсећањем читалаца о промени и несталности људске судбине, Григора бележи да је онај због кога су Турци почели да се повлаче и од кога су почели да страхују, ускоро доживео неславну судбину. Истичући Ливадаријев страх и завист (*δειλία καὶ ὑπόψια*), Григора обавештава како је протовестијарит почео страховати да ће бити први од противничких генерала на удару, уколико Филантропин пожели да искористи своју славу те да крене ка одметништву и власти (*ἀποστασία καὶ τυραννίδα*).⁷¹⁷ Све је то била заправо Ливадаријева завист (*βασκανία*). Овакво стање ствари није остало неопажено од стране Крићана који су пинкерну били најоданији, те су они почели да га подстичу на побуну. Они нису били само његови телохранитељи, како бележи Григора, већ и његови „савладари” (*παρασπίζοντες καὶ παραδυναστεύοντες*).⁷¹⁸ Описујући Крићане и њихова настојања да покрену Филантропина, како би га спасли од оптужби, из Григорине приче произилази да су управо они нагнали пинкерна на бржу акцију, правећи од муве слона (како гласи изрека), пре него што би се и њему самом догодило исто оно што су мало пре тога доживели они људи, Стратигопул и Порфирогенит.⁷¹⁹ Иако је на Филантропина вршен притисак, он је наставио да оклева у предузимању конкретних корака да ли из страха од величине самог подухвата, или, пак, због тога што је чекао да прво ухвати Ливадарија.⁷²⁰

Георгије Пахимер такође истиче да је млади и горди генерал био потакнут на побуну од стране Крићана и осталих припадника своје војске, који су наводили да ће сви стати уз њега и да Филантропин има све што му је потребно за успех подухвата – војну силу и довољно новца сакупљеног од ратног плена. Филантропин је, према Пахимеровом сведочанству, такође у почетку оклевао, а историчар наводи чак да је пинкерн тражио од цара да га физички премести и повери му команду над неким другим местом, што Андроник II није услишио. Историчар такође наводи да су поред

⁷¹⁶ Pach. IV, 237. 18–239. 7.

⁷¹⁷ Greg. I, 196. 20–197. 1.

⁷¹⁸ Greg. I, 197. 8–9.

⁷¹⁹ Greg. I, 197. 10–23.

⁷²⁰ И на овом месту Григора се такође не опредељује ни за један од разлога већ оставља својим читаоцима да се сами одлуче, Greg. I, 199. 2–5.

војника, Филантропину пришли и неки од монаха, међу којима се налазио и Мелхиседек Акрополит, ујак Филантропинове жене. Након обраћања војсци, у којој је истакнут немар оних који уживају у богатству (sc. Цара и његове пратње) док пинкерн и његова војска ратују, побуна је избила. Занимљиво је, међутим, истаћи, да иако можда Пахимер кроз Филантропинове речи пребацује Андронику II недовољан ангажман на Истоку, своју претходну књигу завршава приказом цара као потпуног аскете, који није трошио новац на раскош и луксуз, што ће касније забележити и Григора.⁷²¹

Писац *Ромејске историје* даље бележи да је цара погодила вест о пинкерновој побуни и да је за њега овакав развој догађаја био неочекиван. Цар је, како Григора посебно подвлачи, све своје наде усмерио према Богородици и Христу, уздајући се у њихову помоћ.⁷²² Та помоћ је цару свакако убрзо стигла, а пинкерн је, уместо да прво крене на сасвим неспремног Ливадарија, кренуо на царевог брата Теодора који се тада налазио у Лидији.⁷²³ На овом месту Григора прави једну занимљиву опаску. Наиме, говорећи о Теодору Палеологу, писац истиче како је он уживао милост свог брата и то због тога што је, како из приче произилази, одбацио знаке свог достојанства (у питању је било достојанство севастократора) видевши каква је судбина задесила његовог брата (sc. Константина Порфирогенита), те је стога одлучио да му је боље живети као обичан грађанин.⁷²⁴ Пахимер, међутим, ову вест представља на другачији начин. Наиме, историчар приповеда да је царица Теодора молила сина да своме брату додели титулу деспота. Овај је то, међутим одбио наводно не због тога што није желео да изађе у сусрет мајчином прохтеву, већ због тога што је дао заклетву Богу да то неће учинити. Уместо титуле деспота, коју је касније доделио своме сину Константину, Андроник II је Теодору понудио титулу севастократора, коју је овај без поговора одбио.⁷²⁵ Дакле, према Пахимеру, Теодору Палеологу никада није ни било додељено достојанство севастократора, пошто га је он сам одбио, те се, према томе, овај догађај у његовом

⁷²¹ Пахимер такође наводи да је Филантропин одбио да се назове царем, као и да је његова побуна могла да добије велике размере. Говорећи о пинкерновој популарности, историчар бележи да се у манастирима тог региона, уместо имена Андроника II помињало име Алексија Филантропина, *Pach.* IV, 240–247.

⁷²² О исказивању захвалности Богородици посебно приповеда Пахимер, описујући царев одлазак у манастир Богородице Одигитрије, којом приликом је и Царство и цркву „предао” у њене и Божије руке. Протовестијариту Ливадарију издао је простагму захвалности (*πρόσταγμα χαριστήριον*), уздигавши га на достојанство великог стратопедарха, *Pach.* IV, 255. 24–256. 9; *Ibid.*, 256, нап. 89.

⁷²³ Теодор Палеолог, најмлађи син Михаила VIII, био је ожењен ћерком протовестијарита Ливадарија. Nikephoros Gregoras *Rhömäische Geschichte* I, 277, нап. 349; *Pach.* III, 201. 29–33.

⁷²⁴ Greg. I, 199. 20–200. 4. О заробљавању Теодора Палеолога говори и Пахимер, али његова прича се не подудар са Григориним исказом, нити се Теодорово одбијање достојанства севастократора доводи у везу са судбином Константина Порфирогенита, *Pach.* IV, 245. 35–37.

⁷²⁵ *Pach.* III, 203. 4–14.

спису, не доводи у везу са судбином Константина Профирогенита. Стога ова Григорина вест, наизглед наивно провучена, може бити схваћена као пишчева критика Андроника II и још један пример Андрониковог покушаја (овог пута успелог без било каквог сукоба) угушивања било каквог вида опозиције међу члановима своје породице. Требало би такође истаћи да је алузија на случај Константина Порфирогенита у вези са Филантропиновом побуном провучена на два места и то једанпут врло експлицитно, а други пут у епизоди о Теодору Палеологу. Младост и способност двојице људи, Порфирогенита и Фиолантропина посебно је наглашена у оба случаја, поред њихове претеране дарежљивости, особине која приличи царевима и чиме Григора индиректно своју публику упућује на закључак о њиховим стремљењима да се домогну царске власти. Да ли би управо ове особине које је Григора истакао у случају Порфирогенита и Филантропина могле асоцирати на још једну побуну исто тако младе и енергичне личности, која се у току сукоба са старим царем настојала показати више него дарежљивом према својим подржаваоцима и, у случају позитивног одговора на ово питање, да ли би се могло говорити о Григориним настојањима да оваквим приказом личности придобије наклоност цара за чије владавине је писао, остаје детаљније да се испита.

Напад на Теодора Палеолога дао је протовестијариту Ливадарију могућност да сакупи снаге и да лукавством и подмићивањем Крићана, трупа које су пинкерну биле најоданије и најближе, доведе до Филантропиновог коначног пораза.⁷²⁶ Крићани су, наине већ дуже време били незадовољни због Филантропиновог оклевања и промена планова које је са њима правио. Григора наводи како се Ливадарије у овој прилици нимало није човечно показао, као што приличи ономе ко победи у сукобу, већ је, плашећи се инертности Андроника II када је изрицање казни било у питању (*πρὸς τὰς κολάσεις ἀκίνητον*) и да затвореник не доживи благост у опхођењу, након три дана лишио Филантропина вида. Тако окрутним, човеком каменог срца, показао се Ливадарије према несрећном пинкерну.⁷²⁷

Своју приповест о побуни Алексија Филантропина Григора завршава мишљу да људи у току сукоба и ратних времена чине разне ствари за које касније могу добити опроштај, пошто се посматра да је њихова способност расуђивања онеспособљена и да

⁷²⁶ Ливадаријево подмићивање Крићања такође помиње и Пахимер, *Rach.* IV, 248–251.

⁷²⁷ *Rach.* IV, 201. 16–21; *Ibid.*, 253. 22–29. Тек на крају Филантропиновог пада, Пахимер говори о Андрониковој реакцији и покушају да још у току трајања побуне дође до нагодбе са Филантропином. Наине, пинкерну је понуђена титула цезара, а као посланство су му упућени Исак Раул и протовестијариса Теодора, његова тетка, *Rach.* IV, 252–255.

је њихова рука попут пијане, тако да бежи од онога што је разумно. Међутим, када прођу све опасности, слободна воља може поново надвладати и водити руку при извршењу дела, онда се злоба починитеља у потпуности може оптужити.⁷²⁸ Овом реченицом, Григора је подвукао лош карактер Ливадарија, кога је, чини се, понајвише и оптуживао за догађаје о којима је говорио, будући да је улога Андроника II у угушивању побуне, како се представља у историјском спису и Григоре и Пахимера, сасвим безначајна и маргинална.⁷²⁹ Млад, амбициозан и у војним стварима врло способан, Алексије Филантропин оклевао је, према Григори, да крене у отворени сукоб и, када је најзад то учинио, није сасвим промислио своје кораке, због чега је и дошло до неславног завршетка његовог подухвата. Осим тога, сва сложеност Филантропинове побуне, поред чињенице да се поново радило о припаднику рода Палеолога, али и о оном делу породице који је био везан за арсените, затим Андрониково благо држање и недостатак детаља који би побуни дали више простора у самом делу, а тиме можда допринели и њеном ефектнијем приказивању, говориле би у прилог томе да је Григора ишао на умераване исказа, и можда прикривање битних неуспеха Андроникове како унутрашње, тако и спољне политике, што се може видети већ из његове наредне приче. Размере Филантропинове побуне биле су свакако велике о чему јасно сведочи Георгије Пахимер, и имале су свој узрок у незадовољству малоазијског становништва политиком Палеолога према источним провинцијама. То је видно и у делима Пахимера и Григоре, при чему Пахимер о томе јасније говори, док се Григора труди да праве разлоге прикрије.⁷³⁰ Занимљиво је, међутим, да на крају приповести о побуни Алексија Филантропина, Пахимер описује Персијанце (Турке), који су се борили у редовима пинкернове војске и који су такође изгубили повластице које су им обећане. Историчар се у својој завршној реченици пита да ли су управо из разлога што су они већ довољно познавали територију, пошто су ратовали на Филантропиновој страни, са таквом лакоћом и брзином освојили те делове Царства, с обзиром да више није било онога кога

⁷²⁸ Greg. I, 201. 21–202. 6. Може бити да је ова Григорина мисао везана и за поступке у грађанском рату 1321–28.

⁷²⁹ Георгије Пахимер такође не ставља цареву личност у центар обрачуна са Филантропином, већ чак и његова настојања да умири пинкерна и понуди му титулу цезара ставља на сам крај приповести, након што је буна већ била угушена.

⁷³⁰ За ово тумачење в. и *Γεωργιάδου, Κίνημα του πικέρνη Αλεξίου Φιλανθρωπίνου*, 144–145. Георгиаду наводи да је и Григорин опис Филантропина много умеренији у односу на оно што о њему изриче Пахимер, али битно је подвући да пинкернове особине које Григора истиче јесу у складу са оним што је историчар иначе говорио за оне који су били опозиција Андронику II, *Γεωργιάδου, Κίνημα του πικέρνη Αλεξίου Φιλανθρωπίνου*, 147. Григорино позитивно мишљење о пинкерну исказано је и касније у његовој приповести када говори о слању слепог војсковође на Турке ради одбране Филадельфије, 1322. године, Greg. I, 361. 8–362. 11.

су се плашили и коме су се дивили.⁷³¹ Иако нема сумње да је историчар критиковао губитак источних провинција као лошу страну спољне политике Палеолога, мишљења смо да кривицу није само и превасходно свалио на личност цара Андроника II, већ овом приликом и на војсковођу који је уопште уврстио Турке у редове своје војске. Мотив губитка источних провинција провлачи се кроз читаво Пахимерово дело и најјаче је изражено у почетним поглављима у којима се припрема терен за представљање владавине Михаила VIII са којим је, према историчару, цела проблематика и започела, као и у последњим књигама које описују владавину Андроника II, а које су посвећене Каталанској компанији. Суптилна критика Андроника II није изостала ни у *Ромејској историји* и видна је у причи о Теодору Палеологу. Таква критика могла је произићи и из Григориног личног схватања догађаја, али и услед тога што је лик овога цара стварао на двору његовог унука.

Неуспех царева спољне политике видно је изражен и у причи о политици према двору српског краља, из које је капитулација пред српским захтевима врло јасна, иако је саопштена у прилично увијеној форми и на начин на који се од неуспеха желео начинити успех. Ова приповест долази одмах након гушења Филантропинове побуне 1296. године и након помена страшног земљотреса, највећем од свих дотадашњих, који је, између осталог, уништио и статуу арханђела Михаила, коју је подигао оснивач династије Палеолог.⁷³² Наговештаји великих несрећа оличених у природним катастрофама⁷³³ опште су место у византијској књижевности, а у овом случају уводе читаоце у причу о женидби краља Милутина византијском принцем Симонидом, која је након тога постала српска *κράλαινα*. Наиме, пошто је моћ српског краља све више расла, требало је са њим постићи мир и споразум. Царева сестра Евдокија, која је мало времена пре тога стигла из Трапезунта као удовица у Цариград, није желела ни да чује да се уда за човека који је већ пре тога имао три жене.⁷³⁴ Због тога је цар морао да да своју петогодишњу кћер Симониду краљу за жену. Андроник II успео је да постигне

⁷³¹ Pach.IX, 257. 10–21.

⁷³² Greg. I, 202. 7–14; Pach. IV, 259. 20–261. 5. Пахимер такође наводи да је Андроник II одржао говор у коме је рекао да је разлог за овакав страхан земљотрес био тај што се у Царству није добро судило, те је он одлучио да уведе 12 судија (*καθολικάι κριταί*) чији ће редови бити попуњени и од световњака и од духовњака, Pach. IV, 260–263. О реформи судства у доба Андроника II в. најосновније *Petit, Réforme judiciaire*, 134–138; *Lemerle, Juge général*, 292–316.

⁷³³ *Λαμπάκης, Ὑπερφυσικὲς δυνάμεις*, 77–101.

⁷³⁴ О браковима краља Милутина в. *Failler, Projet de mariage*, 239–249. Григора не наводи исправно све жене краља Милутина, а наводи и податак да краљ ни са једном од њих није имао деце. *Nikēphoros Gregoras Rhomäische Geschichte I*, 278, нап. 352. Подаци Григоре и Пахимера се овом приликом не подударaju, Greg. I, 203. 4–13; Pach. IV, 301. 16–32; *Maksimović, Simonis Palaiologina*, 115–120.

договор са краљем на начин на који је он то желео,⁷³⁵ те се вратио са Симонидом кући. Милутин је тада имао четрдесет година и био је пет година старији од свога таста.⁷³⁶ Симонидин брак са Милутином, представљао је, поред територијалног проширења српске државе, велики изазов власти Андроника II пошто ће постати темељ нових проблема ако не за царевог директног наследника Михаила IX, оно свакако изазов за очување целовитости Царства. Осим тога, довео је и до великог сукоба Андроника II са патријархом Јованом XII Козмом, о чему Григора не даје никакве податке.⁷³⁷

Нови проблеми који су изазвани овим политичким браком, у науци су већ више пута истакнути и везани су за спор Андроника II и Ирине од Монферата око царичине жеље да за њихове синове, Јована, Теодора и Димитрија узме одређене делове Царства, којима би они, према латинским обичајима, како подвлачи Григора, самостално управљали. Григорина осуда ове царичине жеље такође је добро позната. Царица Ирина, жена лепог лица и веома углађена,⁷³⁸ била је уједно и врло амбициозна те је имала замисли које су за Ромеје биле несхватљиве, будући да је свој својој деци желела да остави део државе.⁷³⁹ Иако је свакако парчање јединственог Царства било у супротности са важећом идеологијом, у царству Ромеја епохе Палеолога паралелно са развојем институције савладарства дешавале су се промене које су у територијалном смислу биле управо одраз постојања више „царева”. Најречитији пример је свакако појава апанажа, које су се почеле све учесталије јављати са грађанским ратовима.⁷⁴⁰ Важно је, међутим, подвући да Нићифор Григора претерује у својој осуди царичиног потеза, с обзиром да је управо он поменуо настојања Михаила Палеолога да за свог сина, Константина Порфирогенита, одвоји део Царства. У случају Порфирогенита Григора не исказује никакво чуђење, иако наводи да је таква царева одлука била супротна Божијој вољи, што се показало и тиме да је цара у његовим настојањима омела смрт. С друге стране, настојања царице Ирине Нићифор Григора је најоштрије осудио. Разлози за постојање извесних разлика у спису византијског интелектуалца

⁷³⁵ Ово је свакако Григорин нетачан податак и у питању је само покушај историчара да умањи неуспех Андроникове политике према Србији. Познато је да су Милутину том приликом призната освајања северно од линије Охрид–Прилеп–Штип. О тешкоћи положаја Андроника II и његовом невољном потезу давања Симониде Милутину за жену боље нас обавештава Георгије Пахимер, *Rach.* IV, 302–303.

⁷³⁶ *Greg.* I, 203. 16–204. 13

⁷³⁷ О овоме нас детаљно у више поглавља свог историјског списка извештава Георгије Пахимер, који је и сам био присутан на скупу на коме је цар бранио своје разлоге за давање Симониде Милутину за жену, *Rach.* IV, 309–327. О удаји Симониде за Милутина в. *Пириватрић*, Византијске представе, 187–202, 209–218.

⁷³⁸ *Greg.* I, 168.14–15.

⁷³⁹ *Greg.* I, 233. 14–234. 16.

⁷⁴⁰ *Максимовић*, Апанаже.

чине се довољно јасним. На првом месту треба истаћи да је царица Ирина била латинског порекла, што ју је већ унапред у Григорином спису чинило подложном критици.⁷⁴¹ Осим тога, историчар је на тај начин Ирину политику и везу са српским двором настојао да осуди и дисквалификује већ на самом почетку, како би умањио или прикрио неуспехе царске политике. С друге стране, у овим књигама примећује се и извесна преференција Михаила VIII и Константина Порфирогенита у односу на Андроника II, што је могао бити разлог изостанка историчарева оштре критике Михаилове жеље. Григора подвлачи царичина настојања да убеди свога супруга у исправност њене замисли, али цар није попустио. То је довело до њиховог отуђивања и царичиног одласка у Солун, као и до њеног везивања за супруга своје ћерке, српског краља Милутина.⁷⁴² Ко би могао, подвлачи Григора, да изброји сво то злато које је она послала у Србију, царски накит и све друго што је могла, само да би учинила да краљев потенцијални наследник буде син из брака са Симонидом. Међутим, краљ је превремено покушао да општи са младом *краленом* и нанео јој је повреде после чега она није могла да има децу.⁷⁴³ Иринини покушаји да неког од својих синова пошаље у Србију да би једног од њих начинила краљем и Милутиновим наследником, такође су пропали.⁷⁴⁴

Иринина настојања у обезбеђивању позиција сопственим синовима, као што је већ истакнуто, нису била у складу са владајућом идеологијом Ромеја, или, боље речено, нису била у складу са оним што је Андроник II покушавао да оствари – да осигура своју позицију на власти и да наследство престола устали у оквиру сопствене линије. Важну улогу у томе је свакако играо Андроников најстарији син из брака са угарском принцезом Аном, проглашен за савладара још 1281. године, а крунисан 1294. године,

⁷⁴¹ Познато је да византијски интелектуалац није имао много поштовања за „латинску расу”. То се види и из његовог дијалога *Флоренције или О мудрости*, насталог као последица Григорине расправе са Варлаамом из Калабрије око верских питања. За други брак цара Андроника II в. *Failler, Second marriage*, 225–235.

⁷⁴² Greg. I, 236. 10–237. 2. Занимљив је и кратак екскурс који Григора овом приликом наводи о природи женске ћуди, Greg. I, 236. 13–237. 2. Пахимер детаљније говори о преговорима вођеним између цара Андроника и српског краља, помињући да је Андроник, приликом одласка у Солун са собом повео и свог брата, порифрородног Константина, који је био затворен у кавезу, *Rach. IV, 307. 3–13*. Ипак о тежњама царице Ирине да подели Царство, Георгије Пахимер не даје никакве податке, већ само саопштава да је царица отишла у Солун, *Rach. IV, 413. 21–22*; *Maksimović, Empire de Stefan Dušan, 420–421*; *Максимовић, Краљ Милутин и царица Ирина, 13–18*.

⁷⁴³ Озбиљне сумње у ову констатацију изразили су још *Hunger, Kresten, Archaisierende Minuskel*, нап. 121, 227.

⁷⁴⁴ Greg. I, 244.15. Теодор Палеолог наследио је маркгрофовију Монферат, Јован Палеолог ожењен је ћерком Нићифора Хумна али је убрзо и умро, док је Димитрије Палеолог у једном наврату био оптужен за заверу против млађег Андроника. Касније је његова ћерка удата за Матију Кантакузина. За разлику од Пахимера, који помиње Драгутину и договор који је имао са Милутином по питању наследства престола, у *Ромејској историји* о тим питањима нема никаквог помена. О краљу Драгутину в. и *Максимовић, Краљ Драгутин, 97–104*.

највероватније као последица сукоба са Константином Порфирогенитом. Године 1296. избија побуна Алексија Филантропина која је успешно угушена, цареви проблеми са странком арсенита и даље трају, а свој израз добијају и у честим сменама патријараха на трону византијског црквеног пастира, да би 1299. године дошло и до склапања брака Симониде са Милутином. Почетак XIV столећа Андроник II дочекује у сукобу са царицом Ирином, али и са све већом опасношћу са којом су се источне провинције Царства суочавале, поготову после битке код Бафеона 1302. године, када су Османлије поразиле византијске трупе и када су по први пут иступили као озбиљна сила на границама Царства.⁷⁴⁵ Као свој последњи покушај у одбрани истока, Андроник II се окреће страним ратницима, Каталанској компанији. Питање опстанка источних територија Византијског царства Андроник ће пре свега поверити овој групи, али и своме сину, Михаилу IX, до тада неискусном у војничким стварима, који ће у тим догађајима играти не малу улогу. Најзад, као што је Григора забележио после приповести о побуни Алексија Филантропина, цар је, видно разочаран у припаднике своје сопствене породице, почео даноноћно да снева о страним најамницима, што је довело до великих невоља за Ромеје.⁷⁴⁶

2.3.3. Каталанска компанија и Михаило IX Палеолог

Долазак Каталанаца на територију Византијског царства, групе веома способних и вештих ратника, у византијским историографским изворима представљена је као нужност која се убрзо претворила у велико зло. Узрок свему томе било је огромно море несрећа које се проломило са Истока, које је изгледало као да је хиљаду ветрова почело одједанпут заједно да дува и да покреће и носи све горе–доле. У питању је била све већа опасност која је Истоку претила од турских напада. Од ромејских трупа, како приповеда Нићифор Григора, остала је пустиња, док су се турски сатрапи удруживали у својим нападима на приобалне делове.⁷⁴⁷ Један од последњих озбиљнијих напора Андроника II да источне провинције Царства заштити од упада варвара и стави их под пуну контролу ромејске војске двојица историчара, Георгије Пахимер и Нићифор Григора, приказала су пишући са различитих становишта. Наиме, иако кроз оба дела

⁷⁴⁵ Битку код Бафеона у свом историјском спису помиње Пахимер, док Григора о томе не даје никакве податке. В. Рач. IV, 358–367. За преглед византијско-османских односа у последњим столећима Царства в. *Estantú Gómez, Byzance face aux Ottomans.*

⁷⁴⁶ Greg. I, 205. 6–9.

⁷⁴⁷ Greg. I, 214. 1–7; *Failler, Les émirs, 69–112.*

провејава несумњив жал за губитком територија и вапај над судбином народа,⁷⁴⁸ у Пахимеровом спису, на самом његовом крају, изражена је нада у постојање светлије будућности док је из угла Нићифора Григоре, који је био сведок последица и размера како турског, тако и каталанског пустошења византијских области, а онда и грађанских ратова који су донели додатна уништења и разарања, долазак западних најамника и њихов боравак у царству Ромеја описан са пуно театралности и с акцентом на њиховим злоделима над локалним становништвом. Приметно је да је Георгије Пахимер настојао да скине пуну одговорност за долазак Каталанаца са личности Андроника II, више пута помињући и наводне цареve речи како је прекршен договор везан за бројност војника и новчани износ који је требало исплатити њиховим вођама.⁷⁴⁹ Ипак, историчар не пропушта да провуче и ироничне коментаре везане за Андроника II и да осуди неке од његових поступака. И овог пута, сажетост приказивања ових догађаја главна је одлика историјског наратива Нићифора Григоре, који, иако се да претпоставити да је користио Пахимерово дело, све више одступа од казивања свог претходника, него што је то био случај у књигама везаним за владавину Михаила Палеолога. У одређеним ситуацијама Пахимерове и Григорине информације се не поклапају, при чему је пре свега реч о подацима материјалне природе: броју војника Рожера де Флора, транскрипцији имена појединих каталанских вођа, помињању турских емирата који су настајали на границама Царства.⁷⁵⁰ Интересантно је приметити да Григора на једном месту, приповедајући о пустошењу ромејских области, саопштава да су неки од сведока ових догађаја још увек живи, те је могуће да је историчар, поред Пахимера, користио исказе очевидаца.⁷⁵¹ Осим тога, када су у питању подаци које Григора наводи о Турцима, могуће је да је историчар користио изворе другачије провенијенције од Пахимера, попут одређених извештаја похрањених у „царској архиви.” Ипак, иако се приповест Пахимера и Григоре у већини случајева разликује управо у материјалним подацима и

⁷⁴⁸ Када приповеда о бегству народа после битке код Бафеона, Пахимер је веома речит описујући да је то био јадан приказ (οἰκτρὸν θεῶν), *Pach.* IV, 369. 1.

⁷⁴⁹ *Pach.* IV, 532–535.

⁷⁵⁰ Код Григоре је Беренгар д'Ентенса Πιργυκέριος Τέντζας, док је код Пахимера он Μπυργυκέριος Τεντζας, Феран Ксименис је у Григорином спису Φαρέντζας Τζυμής, док је код Пахимера Φαρέντα Τζυμής. Григора наводи поименце турске емире и територије којима су они завладали, *Greg.* I, 214. 14–215. 2. О турским емирима и њиховим државама обавештава нас и Георгије Пахимер, *Pach.* IV, 425. 4–12. Треба истаћи да се двојица историчара не поклапају у потпуности и да се код Григоре наводе емирати Сарухан и Караши чега код Пахимера нема, док Пахимер помиње емират Ментеше који се не јавља код Григоре. Ипак, иако је тачно да Григора у односу на Пахимера не даје нове податке, не би требало закључити да би разлике и извесне противречности у њиховим делима било сасвим узалудно тумачити, како је то закључио Фаје., *Failler*, *Les émirats turcs* 108; 69–112. Ова тврдња могла би бити прихваћена само у случају изучавања чисто политичке историје али не и са становишта посматрања целокупног Григориног историјског дела и изучавања његове интерпретације прошлости.

⁷⁵¹ Наћи то место.

деталности у излагању, недоследности које постоје када је у питању приказивање одређених личности од великог је значаја за разумевање њихових дела. С тим у вези од посебне је важности, а уједно и у вези са питањем опстанка „источних провинција”, представљање личности савладара цара Андроника, Михаила IX Палеолога.

Војевање Каталанске компаније и напори Ромеја да смање размере катастрофе која је била врло изгледна, везане су за личност како самог цара Андроника II тако и за личност Михаила IX Палеолога.⁷⁵² Слика коју су о овом владару оставили Георгије Пахимер и Нићифор Григора, разликује се. Наиме, у делу Георгија Пахимера видно је колико симпатија за личност младог савладара има историчар. Михаило IX у његовом наративу представља супротност личности свога оца и противтежу Андрониковој умерености и благости и, у извесном смислу, инертности, будући да је у свакој ситуацији, ма колико она била безнадежна, Михаило IX представљен као веома срчан и борбен младић, који је будући такав увек био спреман за акцију и обрачун са најамницима. Пахимер наводи да је Михаило IX, упркос војном неискуству, поседовао доста храбрости и да је исказивао особиту емпатију и слабост према невољама Ромеја. Осим тога, млади савладар био је спреман да доста тога учини када га је отац послао у источне провинције са знатним бројем војника, међу којима је био и контингент Алана.⁷⁵³ Пахимер приповеда како је млади цар отишао на Исток са пуно елана и наде. Ипак, његово ратовање није се показало успешним.⁷⁵⁴

Андроников син и наследник у Григориној *Ромејској историји* не добија много простора. Цар који никада није дочекао да Царством самостално завлада, с обзиром на своју прерану смрт 1320. године, бледа је личност у поређењу са другим царским ликовима представљеним у Григорином историјском спису. Он се, како произилази из Григориног описа, иако историчар то не наводи експлицитно, није одликовао таквом енергијом и војним умећем какве су красиле његовог деду Михаила VIII или, пак, његовог стрица, Константина Порфирогенита, те тиме свакако не и онаквим постигнућима на Истоку каквим се могао подичити царев рођак, Алексије Филантропин. За разлику од Георгија Пахимера који говори о ратовањима Михаила IX на Истоку још пре доласка Каталанаца, Григорино помињање Андрониковог

⁷⁵² Каталанци су угрозили и светогорске манастире о чему посебно в. *Живојиновић*, Житије архиепископа Данила, 251–273.

⁷⁵³ Занимљиво је да Пахимер наводи како је Андроник II радосно прихватио вест о њиховом преласку, како их је наоружао да се боре против Турака и да их је држао за много храбрије и ратоборније од самих Ромеја. Ипак, показало се да је Аланима пре свега недостајало дисциплине, пошто су Ромејима нанели велике штете пљачкајући њихове области, *Pach. IV*, 336–341.

⁷⁵⁴ *Pach. IV*, 340–347.

наследника веома је спорадично и, у извесном смислу, узгредно.⁷⁵⁵ Осим претходно поменутог описа Михаиловог крунисања за савладара које је извршио патријарх Јован XII Козма, коме Григора у свом наративу није нимало наклоњен, као и кратких помена царевог ратовања, Михаило IX се помиње у причи о већ довољно познатом сукобу младог цара са једним од вођа Каталанаца, великим дуксом Рожером де Флором. Тако се највећи број акција младог савладара управо везивао за борбу са западним најамницима, што је на махове доводило до несугласица између њега и његовог оца. Због тога је приказ војевања Каталанске компаније на територији Ромејског царства нераскидиво везан за личност царевог наследника. Иако помињање Михаила IX у *Ромејској историји* није често, стиче се утисак да су његове акције више производ брзоплетости и наглости царевог сина, него његове храбрости и одважности карактера младог савладара.

Каталанску компанију Нићифор Григора уводи на сцену приказујући сукоб италијанског краља Карла и сицилијанског краља Теодориха. Личности о којима је заправо реч јесу сицилијански краљ Карло II Анжујски и Фридрих II Арагонски, после чијег сукоба је уследио мир у Калтабелоти 1302. године.⁷⁵⁶ Карло је скоро покорио Теодориха, када се однекле појавио некакав Рожер (Ροιτζέριος), који је ступио у службу сицилијанског краља и преокренуо догађаје. Притиснут силом, Карло је понудио Теодориху мир, а компанија Рожера де Флора тиме је остала без посла.⁷⁵⁷ Пошто више није знао како ће да живи, будући да су он и његови ратници углавном живели од пљачке, Рожер је понудио цару Андронику да дође код њега и да му помогне у борби против Турака, што је цар прихватио, а овај је дошао са 1000 Каталанаца и са 1000 Алмогавара.⁷⁵⁸ Цар је Рожера одмах оженио својом нећаком Маријом Асанином и дао

⁷⁵⁵ Нићифор Григора о царевим првим експедицијама веома сажето говори, Greg. I, 205. 21–206. 6.

⁷⁵⁶ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, 283, нап. 374. Исти облик имена за Арагонског краља користи и Пахимер, Pach. XI, 431. 21; *Laiou*, Andronicus II, 128–134.

⁷⁵⁷ Greg. I, 217. 14–218. 8. Историчар ту даје и кратак опис Сицилије, Greg. I, 217. 16–20. О овоме много детаљније говори Пахимер, Pach. IV, 430–433.

⁷⁵⁸ Ван Дитен бележи да је број Каталанаца који помиње Григора овде премали и да се највероватније ради о 8000 коњаника, како то наводи Пахимер, Pach. IV, 431. 5; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, 284–285, нап. 379, 379а, 380. Оба историчара се слажу да је своје услуге цару Андронику први понудио Рожер де Флор, што је цар прихватио, пошто је био савладан нуждом да упосли и одржи најамнике (διὰ τὴν ἀνάγκην ἀρξάμενος ἥδη ξενотροφεῖν), Pach. IV, 433. 17–18. На употребу термина ἀνάγκη у Пахимеровом спису требало би обратити посебну пажњу. Наиме, чини се да га историчар у неким случајевима употребљава са извесним призвуком ироније. Овде пре свега мислимо на опис Михаила VIII и неопходности која је натерала цара да потпише унију, уп. поглавље о Лионској унији. Не треба стога искључити могућност да историчар на овај начин суптилно критикује цареву одлуку да у своју службу прими западне најамнике.

му титулу великог дукса.⁷⁵⁹ Одмах за њим, на позив де Флора, дошао је и Беренгар д'Ентенса који је добио титулу великог дукса, док се Рожер попео до достојанства цезара.⁷⁶⁰ Те прве године направљени су огромни издаци за најамничке плате, одећу и храну, тако да је царска благајна ускоро остала потпуно празна. Онда је требало пребацити Каталанце у Азију како би се тамо тукли са непријатељима. Григора бележи да је и приликом преласка каталанских трупа из европског у азијски део Царства толико штете начињено Ромејима да је о томе узалуд и приповедати.⁷⁶¹

Друга година каталанског војевања прошла је у борбама око Филадельфије где није било пуно успеха за западне најамнике јер је Турака било доста, а избила је и велика глад. Каталанци су се стога окренули против оних чије су поседе дошли да бране. Након стравичног приказа терора који су најамници почели спроводити над локалним становништвом услед недостатка новца и ратног плена, Григора говори о томе како је цар одлучио да их пребаци у Тракију, видевши размере несреће које су они нанели источним деловима Царства. Како су пребачени у Тракију, де Флор је решио да са око 200 својих војника оде у табор Михаила IX, који се тада налазио у Орестијади (Хадријанопољу).⁷⁶² Према Григориним наводима, велики дукс је желео да од цара измами новац и био је спреман да се послужи свакаквим претњама. Ово је толико разбеснело наследника Андроника II, да је исукао мач и убио вођу Каталанске компаније, заједно са неколицином његових људи.⁷⁶³ И у овом случају веома сажето, Нићифор Григора изоставља све појединости и детаље који су могли допринети већој карактеризацији личности Михаила IX у његовом историјском спису. Наиме, из дела Георгија Пахимера јасно проистиче да су тензије и нетрпљивости између де Флора и Михаила IX трајале већ дуже време и да је цар, пошто се велики дукс обрео у близини Пега, где се тада налазио престолонаследник који се опоравио од тешке болести, забранио Рожеру де Флору да уђе у град. И на овом месту Пахимер истиче Михаилову нетрпељивост према Каталанцима који нису учинили ништа од онога што је

⁷⁵⁹ Greg. I, 220. 12–14; Pash. IV, 433. 19–21. Треба навести да се Пахимер о Рожеру де Флору врло позитивно изразио, наводећи његове квалитете као ратника, Pash. IV, 433, 14–17.

⁷⁶⁰ Greg. I, 220. 14–18. Додељивање титуле цезара Рожеру де Флору није ишло тако глатко, како то представља Григора. У свом историјском спису, Пахимер посвећује неколико поглавља преговорима цара са Беренгаром д'Ентенсом око његовог мирног наступања према Ромејима, после чега је уследило његово уздизање на достојанство великог дукса, док је де Флору, такође после дужих преговора, додељена титула цезара али и 33 000 номизми како би било настављено даље војевање за ромејску ствар, Pash. IV, 542–565, 570–571.

⁷⁶¹ Greg. I, 220. 18–221. 7.

⁷⁶² Пахимер наводи да је са де Флором било 150 коњаника, док Рајмон Мунтанер наводи бројку од 300 коњаника, *Bouchon, Chroniques étrangères*, 434. О недаћама Ромеја, Greg. I, 222. 12–223. 15.

⁷⁶³ Greg. I, 224. 6–12. Nikephoros Gregoras *Rhömäische Geschichte I*, нап. 369 о релевантној литератури.

договорено, наводећи да је улазак младог цара у Град поздрављен акламацијама, као да је у престоницу, после дужег времена, ушао победник.⁷⁶⁴ Ипак, претпоставља се да је због првих неуспеха Михаила IX у сукобу са Турцима дошло до извесног захлађења у односима између Андроника II и младог савладара, што је и резултовало његовим пребацивањем на Запад где му је поверен извештај део територија и где се млади цар показао врло успешним у сукобу са Бугарима.⁷⁶⁵ Међутим, нарастајуће тензије између царева, као и између Михаила IX и вође Каталанаца најбоље се дају уочити у Пахимеровом детаљном излагању њиховог коначног сукоба, који се завршио убиством великог дукса, додуше не на начин на који је то приказано у Григорином спису.

Према Пахимеровој приповести, Рожер де Флор и његови војници тражили су огромне своте новца од цара, мерећи своју плату не према заслуги и постигнућима, већ према дужини ратовања.⁷⁶⁶ Будући да су се Каталанци окренули против самих Ромеја и да су силовали жене и злостављали становништво, Михаило IX тражио је од цара дозволу да крене на њих. Међутим, Андроник је настављао да полаже наде у великог дукса, мислећи да ће овај кренути да ради за добробит Ромеја.⁷⁶⁷ Историчар изриче оштре критике на рачун Андроника II, наводећи да иако су Каталанци украли државне паре, иако су уништили земљу и то усред жетве, и даље се није решавао да се покрене против њих.⁷⁶⁸ Андроник је одлучио да део њих (око 1000) пребаци у Тракију код Михаила IX, те је своме сину дао одређену своту новца. Стање се, међутим, само погоршавало. Да би се изашло у сусрет новчаним захтевима Каталанаца подигнуте су таксе на пшеницу и јечам,⁷⁶⁹ а како даље приповеда Пахимер, Ромејима је бивало све теже и теже. Тешко је било због тога што се није знало како наступити против Каталанаца који су дошли у својству пријатеља, али су се показали још горима од Турака. Стога је цар Михаило IX и његова група људи желела да предузме акцију.⁷⁷⁰ Након уздицања Рожера де Флора на достојанство цезара и након што му је додељено 33 000 номизми и уговорено да добије доста жита како би имао залихе хране за своју

⁷⁶⁴ Pach. IV, 445. 2–18.

⁷⁶⁵ В. Bosch, Kaiser Andronikos III., 9, *Ферјанчић*, Михајло IX, 341–342. Док је савладар боравио на западу, на истоку се ситуација из дана у дан погоршавала, Pach. XI, 441.15–20. Усред невоља, међутим, Пахимер наводи причу о чудесном појављивању Светог Јована Милостивог (sc. цара Јована Ватаца), који се обратио глувом човеку, који је касније испричао шта му се догодило, и рекао да цар је цар предводио део трупа које су имале успеха око Магнезије, Pach. XI, 438–441.

⁷⁶⁶ Pach. IV, 529.1–11.

⁷⁶⁷ Како наводи сам Пахимер, Андроник II посебно је имао респекта према једном од Каталанаца који је био и адмирал флоте и који је био ожењен ћерком Раула Пахиса, Pach. IV, 579. 18–23. О личности овог Каталанца в. *Failler*, *Ferran d'Aunes*, 327–336.

⁷⁶⁸ Pach. IV, 529. 24–531. 20.

⁷⁶⁹ Pach. IV, 539. 19–30.

⁷⁷⁰ Pach. IV, 546–549.

војску, де Флор је требало да крене на Исток. Каталански вођа је, међутим, ипак одлучио да дође у Хадријанопољ код цара Михаила, како би се, наводно, од њега опростио, а у ствари, како наводи Пахимер, да би шпијунирао цареву пратњу. Цар је у почетку оклевао да га прими испитујући де Флора да ли је дошао по сопственој жељи или га је, пак, послао царев отац. Сазнавши да је де Флор дошао само да би се опростио од њега, Михаило IX га је лепо дочекао и примио. Међутим, у редовима Алана било је много оних који су били против де Флора кривећи га за све невоље и незгоде које су и сами доживљавали. Тако је цезар убијен не мачем савладара Михаила IX, како то бележи Григора, већ од стране Георгуса, заповедника Алана, и његових војника.⁷⁷¹ Осим тога, на другом месту у својој *Историји*, Пахимер наводи Андроников говор Каталанцима, у коме је цар негирао било какву одговорност Византинаца за убиство каталанског вође.⁷⁷²

Дакле, осим разлика у приказивању убиства једног од вођа Каталанске компаније, особито је важно истаћи које разлоге Григора наводи за опште несреће које су Ромеји доживљавали тада. Наиме, историчар у једном кратком екскурсу који долази одмах после приказа убиства Рожера де Флора и описа битке код Апра, наводи у колико великој заблуди су Ромеји били мислећи да ће стати на пут Каталанцима тако што ће убити њиховог вођу. Опште узевши, Ромеји као да су заборавили да се ништа не може постићи без Божије помоћи и подршке. Човек би требало да научи, каже Григора, да је боље пливати низ струју у не толико жељеном правцу, него пливати у смеру супротно њеном току. Таква акција била би подједнако узалудна као и када би неко из страха од пожара који обузима његову кућу, на ватру набацио још читаву хрпу сувог дрвећа или, пак, додао к томе још и уља, уместо да се потруди да свим силама тај пожар угаси.⁷⁷³ Ромеји нису ништа предузели од онога што је требало да се уради и стога се све окренуло против њих. Ромејске војсковође су неправедно биле осумњичене и бачене у затвор, друге су изгубиле царску милост. Због тога су и дошли страни најамници, прво Масагети (sc. Алани), потом Латини, који су донели још горе невоље од самих непријатеља.⁷⁷⁴ Из Григориног екскурса произилази да су Ромеји одговорни за неуспехе у овим подухватима због тога што су реаговали непримерено ситуацији. Стога историчар осуђује и убиство Рожера де Флора, а тиме и онога који је, према

⁷⁷¹ Пахимер наводи да је Георгусов син изгубио живот због Рожера де Флора, те је ово на неки начин била освета аланског вође. *Pach.* IV, 574–577. О неслози која је владала међу Аланима и Каталанцима мало касније приповеда и Григора, *Greg.* I, 228. 1–5.

⁷⁷² *Pach.* IV, 618–623.

⁷⁷³ *Greg.* I, 225. 14–18.

⁷⁷⁴ *Greg.* I, 226. 4–11.

Григори, био извршитељ убиства великог дукса. Осим тога, војсковође које Григора помиње и које је сматрао за искусне у војним стварима, за разлику од неискусног Михаила IX, а које су се тада налазиле у затвору и на које би се ове историчареве речи могле односити, били су царев брат Константин Порфирогенит, који је умро 5. маја 1304. године од тешке упале крајника у затвору,⁷⁷⁵ Михаило Стратигопул, али и Алексије Филантропин. Иако се не може поуздано тврдити да је ово још једна Григорина алузија на судбину Константина Порфирогенита, није неоправдано размишљати у том правцу, с обзиром на начин на који је Андроников брат у *Ромејској историји* представљен. Те године је из затвора пуштен Јован Тарханиот, такође један од, према Григориним речима, способних људи, пошто је спор са арсенитима и његово разрешење досегло врхунац.

Даљи приказ војевања Ромеја против Каталанаца везује се за једну од одсудних битака, која је омогућила даљи опстанак западних најамника у европском делу Царства. У питању је битка код Апра која се одиграла 1305. године. Командант ромејских трупа био је и овога пута Михаило IX Палеолог. Наиме, после убиства цезара Рожера де Флора у редовима компаније је завладао општи метеж што је довело до жестоких окршаја са византијским трупама. Каталанци су, потпомогнути Ђеновљанима и њиховим бродовима а касније и Турцима, кренули у велики напад на ромејске снаге.⁷⁷⁶ Каталанци и Турци су се тада налазили између Кипсела и Апра, док је на челу ромејских снага био Михаило IX са којим су били и Масагети и одређене трупе Туркопула.⁷⁷⁷ Григора даје податке о бојном поретку Ромеја, саопштавајући да су се на левом крилу налазили Туркопули заједно са Масагетима, док су на десном били елитни одреди македонске и трачке коњице. У средини се налазила пешадија, као и део коњице, док је испред тих трупа ишао царев савладар бодрећи војску да у нападу одржи своју храброст. На крилима непријатељске војске налазили су се Турци, док су средину чинили тешко наоружани Каталанци.⁷⁷⁸ Када је битка почела ни Туркопули ни Масагети нису помогли Ромејима. Видевши да је завладао општи метеж и да је пешадија била готово покошена, Михаило IX се одлучује на сопствени јуриш на непријатеља. Наводећи савладарове речи: „Сада је дошао моменат, људи, када је смрт

⁷⁷⁵ Pach. IV, 466–467.

⁷⁷⁶ Беренгар д'Ентенса такође је дошао са знатним бројем бродова у Византију, али је пред сам почетак сукоба у Тракији пао као жртва пиратерије и био је продат у робље, Greg. I, 227. 8–21; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, 287, нап. 391.

⁷⁷⁷ Туркопули су, како каже Григора, још одавно прешли Ромејима и покрстили се, Greg. I, 229. 11–16.

⁷⁷⁸ Greg. I, 229. 22–230. 7.

боља од живота а живот од смрти тежи,⁷⁷⁹ Григора описује Михаилов борбени јуриш и његов покушај да ситуацију преокрене у корист Ромеја. Иако је, међутим, цар покосио извештај број непријатељских војника, стреле су са свих страна прштале на њега и било је сасвим изгледно, када је царев коњ већ посрнуо, да ће наследник Андроника II погинути. Ипак, догодило се да се неко од Ромеја, из љубави према цару, упустио да га спасе и понудио му свог коња. Због тога је и он сам изгубио живот.⁷⁸⁰ Цар је после овог пораза побегао у Дидимотику где га је отац оштро прекорео због тако непромишљеног излагања опасности, пошто је тиме ризиковао не само сопствени живот, већ и судбину Ромеја, који су овом акцијом младог цара могли остати без наследника.⁷⁸¹

Пахимеров приказ битке код Апра, иако детаљнији од Григориног, не разликује се много од онога што нам је о овом сукобу пренео писац *Ромејске историје*. Важно је, међутим, напоменути да Пахимер помиње битку која је претходила оној код Апра. Ради се о сукобу код Брахиалиона у Тракији, у којој су трупе Михаила IX доживеле тежак пораз.⁷⁸² Вести о овом поразу Ромеја снажно су погодиле Андроника II, што је узроковало и цареву јавно обраћање тим поводом. Правдајући се да његов позив и унајмљивање страних војника није био усамљен акт у византијској историји, пошто су слично пре њега учинили и цареви Јован Дука и Михаило Палеолог, Андроник је, бојећи се да ће у Царству избити општа побуна против његове власти, а тиме и против његовог савладара, ишао по Граду тражећи од људи заклетве на верност њему и његовом сину.⁷⁸³ Међутим, Михаило IX више није могао да издржи и гледа невоље Ромеја. Не оставши инертан, он је све своје акције усмерио ка борби, како би избрисао срам претходног пораза и како би зауставио све несреће које су Ромеји трпели. Са њим су још били и његов стриц Теодор Палеолог, његов брат деспот Константин Палеолог, као и пинкертн, Сенахерим Анђео, ожењен ћерком Теодора Музалона, који је био лично одговоран за цареву безбедност. Пахимер не наводи толико детаља о распореду саме војске, али из његовог приповедања произилази да су Каталанци са својим наоружањем чинили центар непријатељске војске. Видевши да се Ромејима ближи тежак крај, Михаило Палеолог је одлучио да сопственим телом заштити војску и кренуо је у битку.

⁷⁷⁹ Григора, 231.12–14.

⁷⁸⁰ Greg. I, 231. 14–232. 1.

⁷⁸¹ Greg. I, 232. 1–6.

⁷⁸² Pach. IV, 592–595.

⁷⁸³ Pach. IV, 595. 25–597. 10. Занимљиво је да цареви династије Палеолог, ради оправдања неких својих потеза, често наводе пример цара Јована III Дуке Ватаца који је, како су то Палеолози желели да истакну, посезао за истим средствима као и они сами. Михаило VIII у том смислу користи лик Јована Ватаца, како би показао да су још цареви пре њега са Латинима водили преговоре око уније, Pach. II, 471. 12–17. Ово само говори у прилог јачини и снази култа личности Јована Ватаца који је био присутан међу Ромејима.

Његов коњ је из неког непознатог разлога побегао и прешао у супротни табор, те је цар био принуђен да се послужи туђим коњем. Јуришајући са копљем у руци, Михаило IX изложио се великој опасности, а смрти су га спасли поменути пинкертн Анђео и један паж.⁷⁸⁴ Млади цар успео је да побегне у Памфилон. Супротно Нићифору Григори, Георгије Пахимер не наводи да је отац прекорео сина због његовог учешћа у бици. О размени вести међу царевима, међутим, има помена, јер Пахимер саопштава да је Андроник послао речи утехе свом наследнику.⁷⁸⁵ Иако су оба историчара Михаилово држање у сукобу код Апра приказали на сличан начин, намеће се утисак да је и овом приликом Григора покушао да јуначко држање Андрониковог савладара умањи тиме што је поменуо царев прекор сину, чије акције поново добијају призвук исхитрености и непромишљености. Из Пахимеровог списка не стиче се такав утисак, с обзиром на чињеницу да историчар није навео да је син од оца добио прекориве речи.

Нићифор Григора у својој приповести даље описује кретње Каталанаца кроз царство Ромеја, наводећи колико су западни најамници опустошили земљу, колико су штете нанели локалном становништву мучећи људе и одводећи њихову стоку. Најамници су се посебно показали у бици код Кефиса 1311. године, чиме су званично срушили Атинско војводство и основали Каталанску кнежевину, а наставили су, како приповеда Григора, да увећавају своју државу и пљачкају ромејске поседе и до наших дана (*ἄχρι καὶ τήμερον*).⁷⁸⁶

Још већи пораз, међутим, уследио је Ромејима од стране Турака. Како Нићифор Григора описује, након сукоба са Каталанцима, Турци су се поделили у две групе од којих је она предвођена Халилом, који је раније био крштен али се више није понашао по хришћанским обичајима, тражила од цара да се пребаци поново у Малу Азију, на шта је Андроник одговорио пославши свог великог стратопедарха Сенахерима да би предупредио да се нанесе нека штета Ромејима. Ромејска војска и њихове вође, међу њима и Михаило IX, нису могле да поднесу да гледају како Турци са ромејским новцем, накитом и осталим благом прелазе у Азију и због тога убрзо избија сукоб. Ипак, ромејска војска је дуго оклевала да се упусти у коначни обрачун, за шта Григора индиректно сваљује кривицу на саме царе, наводећи да ромејски владари имају тај обичај, да ствари које захтевају хитну акцију решавају без неке претеране бригае. Разлог њиховом оваквом делању историчару остаје сасвим непознат. Овога пута је, међутим,

⁷⁸⁴ Pach. IV, 601. 22–603. 7.

⁷⁸⁵ Pach. IV, 602, нап. 90.

⁷⁸⁶ Како су се Каталанци ту задржали до 1379. године, није могуће употребити ову Григорину реченицу за прецизније датовање писање овог дела *Историје*, Greg. I, 254. 2.

то довело до тешког пораза византијске војске коју је и тада предводио Михаило IX. Лоша ситуација је још додатно била погоршана и великим понижењем које су Ромеји том приликом доживели. Наиме, Халил је као ратни плен узео и царске инсигније, међу којима и царску калиптру (ή βασιλική καλύπτρα), украшену, према обичају, драгим камењем и бисерима.⁷⁸⁷ Цар је, ронећи потоке суза, овај сукоб протумачио као казну за сопствене старе и нове грехе.⁷⁸⁸ С поменутих гресима у везу би требало довести проблеме наслеђене од Михаила VIII Палеолога о чему речито сведочи још једна епизода забележена у Григориној *Ромејској историји*.

Наиме, говорећи о упадима Турака у Тракију и њиховом пљачкању територије Григора бележи да су цареви напоскон разумели да се ради о Божјем гневу, али из њему непознатих разлога, нису схватили чиме је тај гнев изазван. Због тога је читава њихова брига била окренута ка проналаску страних најамника те је Андроник II решио да потражи помоћ од свог зета, српског краља Милутина. Код цара је тим поводом дошао некакав човек, извесни Фил Палеолог, ког је цар одликовао титулом протостратора.⁷⁸⁹ Овај човек је био потпуно неискусан у војним стварима јер је био слабашног тела и болешљив, али је стално боравио у црквама и проводио време у молитви.⁷⁹⁰ Дошавши код цара замолио га је да му дозволи да један мали одред са таксијарсима и лохазима поведе против варвара. Протостратор је био уверен у победу јер је, према његовим речима, у његовом срцу било похрањено дубоко уверење и нада у Бога. Цар се дао убедити у ове речи и приметио је да Бог очито не придаје много значаја мишићима и снази тела, будући да је његовог сина Михаила оставио сасвим без подршке, јер је љут због грехова његових предака. Можда ће стога баш њему, Филу Палеологу, Бог подарити своју подршку и помоћ, будући да је он човек који се одликује умереним животом и карактером јер су Творцу драгоценији светост и живот без грехова него оружана сила. Стога ништа није сигурно, завршава Григора Андроникове речи, ни брзومه трка, ни моћноме победа, ни мудроме хлеб, ни паметноме богатство, ни ученоме милост, већ све зависи од времена (καιρός) и случаја (ἀπάντημα).⁷⁹¹ Добивши све што је тражио од цара, Фил Палеолог се дао у припреме а Бог му је ускоро подарио победу, пруживши му Божанску помоћ (θεία ἐλικοῦρία) у окршају са непријатељима.⁷⁹²

⁷⁸⁷ Greg. I, 258. 11–12.

⁷⁸⁸ Greg. I, 257. 23–258. 2.

⁷⁸⁹ Papadopoulos, Versuch, 75–76.

⁷⁹⁰ Greg. I, 263. 17–264. 2.

⁷⁹¹ Greg. I, 264. 11–24.

⁷⁹² Greg. I, 267. 2.

Тако Григора снажном и енергичном Михаилу IX Палеологу супротставља слабашног и крхког Фила Палеолога, који побеђује уз Божији благослов. Важна је и употреба термина *ἐλικοῦρία*, који у једном од својих значења може представљати помоћне одреде, али и најамничке трупе.⁷⁹³ Избор овог термина се у овој конкретној ситуацији не чини случајним, већ га треба посматрати у светлу Григорине критике Андроника II због унајмљивања најамника. У коначном окршају 1314. године, учествовале су и трупе српског краља.⁷⁹⁴ Уз велику театралност и уз доста детаља Григора приповеда о овом сукобу, који је завршен победом византијских трупа, првом после низа пораза које су Ромеји доживели и о којима је писац морао да приповеда. Између осталог, историчар овом епизодом поново подсећа публику на своју мисао о Божијој промисли и Творцу као јединоме коме је могуће да уреди све ствари на овоме свету и без чије подршке ништа није могуће постићи. Подсетили бисмо да је ова мисао развијена у посебном екскурсу који је следио после приче о убиству Рожера де Флора а претходио опису битке код Апра. Будући да је она једна од идеја водиља историчаревог списа требало би се на њој и овом приликом задржати. Наиме, чини се особито важним што се она провлачи у контексту приче о Михаилу IX, легитимном наследнику Андроника II, царевом првом савладару.⁷⁹⁵ Закључак који би се могао извести из Григориног приказа јесте да су Ромеји изгубили поменуте битке Божијом вољом и одлуком, будући да су чинили ствари противно ономе што је требало радити. Творац је одлучио да казни Ромеје због њихових грехова, како старих, тако и нових. Григорина хришћанска есхатолошка мисао карактеристична је за већину византијских писаца и јавља се готово увек приликом објашњавања великих неуспеха ромејске војске и уопште неуспешне царске политике.⁷⁹⁶

Последњи помен Михаила Палеолога у овом делу *Ромејске историје* долази у причи о женидби царевог унука Андроника Немицом, Аделаидом од Брауншвајг-Грубенхагена. Како Григора наводи, Михаилу IX повукао се са својом супругом у Солун и после годину дана је тамо и умро. Смрт му је била предсказана и пре његовог одласка у Солун, али се цар ипак тамо запутио, пошто су избили нереди код Тесалаца и

⁷⁹³ *Liddel–Scott*, 640.

⁷⁹⁴ Nikephoros Gregoras *Rhömäische Geschichte* I, 297, нап. 459.

⁷⁹⁵ Други савладар је свакако био царев унук и син Михаила IX, Андроник III Палеолог.

⁷⁹⁶ *Ševčenko*, Decline, 167–186. Не би требало овом приликом испустити из вида утицај Никите Хонијата, као једног од интелектуалаца код којег је оваква идеја посебно изражена, на Григорин даљи развој ове мисли, будући да је Хонијатов спис један од претпостављених Григориних извора за најраније догађаје описане у *Ромејској историји*. В. *Harris*, Distortion, 19–31; *Хвостова*, Философия истории, 148, нап. 6.

Пелазга.⁷⁹⁷ Занимљиво је да на овом месту Григора не наводи причу о инциденту који је, како то касније историчар помиње, убрзао смрт Андрониковог сина и савладара. Ради се, наиме, о случајном убиству његовог сина Манојла Палеолога, које је извршио неко из пратње младог Андроника III. Детаљан опис ове епизоде следи у Григориној осмој књизи, што може бити још један аргумент који би говорио у корист тезе да су шеста и седма књига Григориног списка, дакле овај део владавине Андроника II (1282–1320), написане у време када је Андроник III још увек био жив. Ипак, историчар, саопштавајући свом аудиторијуму да ће ускоро бити обрађене важније теме, говори да се прво мора задржати на епизоди сукоба Јована Дуке са Тесалцима и Пелазгима.⁷⁹⁸ С важнијим темама млађег датума (μεϊζόνων καὶ καινότερων ὑποθέσεων) Григора отвара своју осму књигу и почиње приповест о грађанском рату два Андроника Палеолога.⁷⁹⁹

Андроникова борба против јаке опозиције својој власти нашле су своје место на страницама *Ромејске историје*. Приметно је да се Григора у већини случајева умереније и одмереније изражава од свог претходника, Георгија Пахимера. Иако је Пахимер изрицао понекад и врло оштре критике на рачун цара за време чије владе је писао свој историјски спис, требало би истаћи да је он пре свега човек Цркве и то оног њеног дела који се од Палеолога одвојио првенствено после потписивања Лионске уније. Осим тога, као „подржавалац” Ласкариса, те тиме и можда умереније струје арсенита (пошто је зилоте на више места у свом делу снажно критиковао), Пахимеру је и било поверено писање списка можда управо због тога да би Андроник II кроз историографски спис могао показати своју спремност за одрицање од очеве политике, али и решеност да очува своју позицију на престољу. Све побуне против цара које су у Пахимеровом спису описане, а које су се тичале Ласкариса, код Григоре нису забележене. У делу писца *Ромејске историје*, међутим, забележени су цареви обрачуни са припадницима ширег круга породице Палеолог. За разлику од Пахимера који је, без обзира на своје симпатије за Ласкарисе, у свим сукобима Андроника II са припадницима његове породице наклоњенији сину Михаила VIII, у Григорином спису као да то није случај. Наиме, стиче се утисак да писац фаворизује ако не другу грану породице, онда свакако други тип владара, што је вероватније када се лик Андроника II упореди са оним што је о царском идеалу, односно добром домоуправитељу (οἰκονόμος), како је то Григора рекао, писац о томе забележио на крају своје приповести

⁷⁹⁷ О пророчанству које Григора овом приликом наводи биће касније више речи.

⁷⁹⁸ Ради се о Јовану Тесалском, чија је земља после његове смрти делом припала Ромејима, а делом била подељена међу локалним моћницима, које су касније савладали Каталанци, Greg. I, 278. 14–16.

⁷⁹⁹ Greg. I, 283. 1.

о Михаилу VIII. Нема сумње да је Григора предност давао владарским особинама које су поседовали и Михаилу VIII и Константин Порфирогенит и Алексије Филантропин, за разлику од Андроника који се искуством у војничким стварима, снагом тела, јачином карактера и дарежљивошћу није посебно истицао. Цареве врлине које су биле посебно истицане биле су мудрост и благост. Ипак, иако Григора увек наводи цареву интелигенцију и одмереност, он не скрива његову љубомору и завист према браћи, како Константину, тако и ону која је могла да се распламса према Теодору Палеологу. Стога је право питање колико је овакав приказ Андроника II Григорин лични доживљај цара на чијој је страни био у току грађанског рата и на чијем двору је толике године био присутан, или је, пак, овакав приказ другог Палеолога резултат времена настанка ове књиге Григориног списка, времена у којем је на престолу седео представник нове и млађе генерације, која је својим војничким способностима требало да стане на пут губицима које је Царство претрпело, Андроник III. Критика политике Андроника II произилази и из других аспеката Григориног дела о чему ће у поглављима која следе бити више речи.

οὐτε γὰρ δίκαιον ἦν, ἡμᾶς μηδεμιᾶ προσκεῖσθαι μερίδι, τοῦ Σολωνος τοῦτο προτρέποντος· καὶ πρὸς γε τῶν εἰκότων αὖ, τοῦ ποιμένος παταχθέντος δεινὰ παθεῖν κατὰ τὸ ἀνάλογον ἅπαν τὸ ποιμνιον. Greg. I, 427. 6–9.

3. ПРИПОВЕСТ О ВАЖНИЈИМ ДОГАЂАЈИМА МЛАЂЕГ ДАТУМА

Грађански рат који је избио између истоимених царева 1321. године у највећој мери је показао колико су велике биле тензије у византијском друштву тога доба, упркос чињеници да је Андроник II радио на решавању проблема и уклањању како спољних, тако и унутрашњих фактора нестабилности. Незадовољство, али и претерана амбиција млађе генерације која је као свог првака имала младог савладара Андроника III, успела је да, после седам година, званично и завлада Царством. У средишту сукоба нашао се и писац *Ромејске историје* који своју публику обавештава о неминовности опредељивања за једну или другу страну у грађанском рату.⁸⁰⁰ Било да је Нићифор Григора то записао како би се оправдао због тога што се нашао на губитничкој страни или због тога што је временом променио поједина гледишта и схватања, тек, писац је у своје две књиге (осмој и делу девете) оставио забелешку о првом грађанском сукобу епохе Палеолога. Григорин пријатељ и каснији жестоки противник, цар-писац Јован Канатакузин, у својим *Мемоарима* такође је оставио белешке о поменутом догађају. Начин на који и један и други карактеришу главне учеснике догађаја особито је важан због сучељавања њихових ставова. У основи Григорин и Кантакузинов историјски спис требало би посматрати као дијалог између двојице историчара, иако Григора није доживео да види „одговор” на своје писаније пошто је Кантакузин почео да пише тек по замонашењу 1354. године, вероватно не пре почетка 60-их година XIV столећа.⁸⁰¹ Обојица сведоци и учесници у дешавањима која су предмет њихових дела, писци су веома тендециозно описали сукоб два Андроника, иако је то у случају Јована Кантакузина израженије. Будући један од главних актера и овог грађанског сукоба, велики доместик, цар, монах и писац, Кантакузин је настојао да своју улогу у збивањима прикаже на најпозитивнији начин, и да сву кривицу и одговорност свали на противничку страну. Григорин приказ је по овом питању особито занимљив, због тога што је о овим догађајима писао у току трајања још једног грађанског рата, или у време кад је Кантакузин већ седео на трону византијских царева. Пишући за време владавине једне стране, са становишта учесника и подржаваоца друге, Григорина приповест о

⁸⁰⁰ Greg. I, 427. 4–6.

⁸⁰¹ Johannes Kantakouzenos Geschichte I, 9; *Hunger*, Hochsprachliche profane Literatur, 465–475.

овим дешавањима веома је изнијансирана и слојевита. То је видно већ из првих реченица које представљају увод у збивања о којима ће бити реч. Наиме, како историчар саопштава, у тим књигама прелази се на излагање о важнијим догађајима млађег датума.⁸⁰² Прављење разлике између материјала који је до сада у свом историјском спису представио и онога о чему је тек требало да приповеда посебно је важно и са становишта Григориног историјског дискурса. Наиме, ауторске упадице у овим књигама добијају посебно место чиме Григора својој публици приближава климу која је владала на двору Андроника II уочи избијања сукоба, у току његовог трајања, али и након његовог завршетка и по абдикацији старог цара. Осим тога, ово су књиге у којима Григора посебну пажњу посвећује својим реторским саставима, говорима и монодијама, које у целости укључује у свој историјски спис, иако су они сачувани и као самостални списи. Када су у питању личности које су обележиле први грађански сукоб епохе Палеолога и чијој карактеризацији треба посебно посветити пажњу, издвајају се три главна лика која су се налазила у центру сукоба – Андроник II, Теодор Метохит и Андроник III Палеолог. Осим тога, на посебан начин и са посебном пажњом приказани су и други учесници сукоба, најважнији саветници Андроника III, велики доместик Јован Кантакузин, протостратор Теодор Синадин, који је својевремено био један од најближих пријатеља Михаила IX Палеолога,⁸⁰³ као и Сиргијан Палеолог, кога Григора наводи као главног виновника за избијање сукоба између деде и унука. Важну улогу и даље игра питање наследства престола, које је, између осталог, како Григора представља, и довело до избијања рата. Осим поменутих разлика у историјској наративи између претходних књига и оних у којима Григора постаје активни учесник, могло би се претпоставити, такође на основу увода у почетак приповести, да је између писања првих седам и књига посвећених грађанском рату прошао извештај временски период. Историчар наиме, каже, да је при *поновном подузимању* његовог излагања важно да он овој заплетеној мрежи догађаја да логичан след, како би она била јасна његовим читаоцима, али и да им не би била досадна.⁸⁰⁴ Дакле, заплетена мрежа у којој се одвијао грађански сукоб имала је свој логичан след, а тешка и замршена питања, историчар је разбијао увођењем својих реторских састава, који су, осим „улепшавања” историјске наративе имала и врло конкретну функцију.⁸⁰⁵

⁸⁰² Greg. I, 283. 1–2.

⁸⁰³ Максимовић, Теодор Синадин, 177–185.

⁸⁰⁴ Greg. I, 283. 2–5.

⁸⁰⁵ О Григориној реторици ће посебно бити говора у наредним поглављима.

Григорини реторски састави и његове аутобиографске белешке протежу се и кроз други део девете, десету и једанаесту књигу списка. Ови делови *Ромејске историје* посвећени су самосталној владавини Андроника III Палеолога (1328–1341) и, заједно са књигама о грађанском рату, дају слику личности младог владара и откривају Григорину перцепцију цара. Ове четири књиге чине једну целину и неопходно их је посматрати заједно, иако ово у неку руку представља проблем када је у питању карактеризација лика Андроника II, будући да је, као што је напоменуто, портрет овог владара у великој мери сложен. Наиме, иако Андроник II бива уведен у историјски спис већ у шестој књизи, његова самостална владавина отвара седму, док Григорин аутопсијски приказ започиње тек осмом књигом, која чини почетак једне одвојене целине. Управо је девета књига она у којој је представљен крај Андроникове владавине и крај његовог живота (Григорина девета књига, наиме, завршава се описом цареве смрти). Као што је већ више пута истакнуто, мишљења смо да је ова целина коју чине књиге VIII–XI, настајала после смрти Андроника млађег, те је тиме, у неку руку, лик Андроника старијег у односу на претходне књиге измењен. Иако је Григора био наклоњенији старијем цару него млађем, не треба заборавити личности које су представљале опозицију Андрониковој власти, а према којима, као што је показано, Григора није крио своје симпатије. У књигама које чине „прву целину” Андроникове позитивне особине (благост карактера, мудрост, окренутост православљу и побожност) понекад су у сенци других царевих особина које осветљавају негативнију страну његовог карактера (љубомора, притворност, завист). У „другој целини” првог дела *Историје*, међутим, поменуте позитивне особине истакнутије су, а придружује им се и скромност. Неке од царевих позитивних особина поседовао је, како ћемо видети, и његов унук, Андроник III. Због свега што је изложено, коначан суд о перцепцији личности Андроника II у *Ромејској историји* може бити дат једино након разматрања два аспекта – Андроник II у односу на свога оца Михаила VIII и брата Константина Порифоргенита, о чему је било речи у претходним поглављима, али и у односу на лик његовог унука и наследника, Андроника III. Мишљења смо да се једино на овај начин може стећи приближно објективна слика Григорине перцепције Андроника II, те ће закључак о овом владару уследити након већ поменуте упоредне анализе личности о којима је било речи.

Требало би пажњу поново скренути и на извесну особеност која је уочена у вези са структуром десете и једанаесте књиге списка, у којима је описана самостална владавина Андроника III. Наиме, десета књига започиње Григориним посмртним

словом посвећеним Андронику II, док се једанаеста књига затвара монодијом Андронику III и описом царево личности. Карактеризација два владара ни овом приликом није изостала, као што је то једино случај са личношћу Теодора II Ласкариса. Иако се не може експлицитно тврдити, не би требало искључити могућност да је оваква структура била свесно испланирана од стране самог аутора, који је, како је судити према рукописној традицији, у више наврата интервенисао у сопственом тексту, вршећи измене у појединим деловима своје наратије.⁸⁰⁶ То показује да је аутор имао времена да се тексту врати и можда детаљније промисли о структури. Дакле, „монодијска” структура завршних књига првог дела Григорине *Историје* могла је, са књижевне стране, још јасније подвући пишчев песимистички тон када су догађаји о којима је говорио били у питању. Ова структура је свакако могла бити смишљена као увод у *друге, још веће невоље*, да употребимо Григорин речник, које су уследиле када је у Царству после смрти млађег Андроника избио грађански рат између великог доместика Јована Кантакузина и регентства на челу са царицом Аном Савојском, патријархом Јованом XIV Калеком и великим дуксом Алексијем Апокавком.

И у овим књигама Григора претежно следи хронолошки принцип, постављајући се као „хроничар” свог времена. Наиме, до краја своје осме књиге Нићифор Григора, као што је више пута истакнуто, хронолошки ређа догађаје. Иако историчар понекад греши у питању хронологије, сама конструкција наратива која подразумева хронолошко слагање дешавања упућује на коришћење хроника или барем тог типа извора. Најречитији пример у том смислу је година 1338/1339, за коју писац бележи да се тада ништа битно није догодило, осим што су Турци упали у Тракију, на шта су се већ сви навикли, те је њега срамота да о томе уопште приповеда.⁸⁰⁷ С тим у вези треба такође поменути да своје реторске саставе, енкомионе, монодије, говоре по теолошким питањима и описе, Григора убацује на хронолошки тачним местима, када га на њих наведе сам след догађаја.⁸⁰⁸

⁸⁰⁶ На одговарајућим местима у тексту биће истакнуто где је историчар вршио интервенције и ког су типа оне биле.

⁸⁰⁷ Greg. I, 545. 15–21.

⁸⁰⁸ Изузетак у овом смислу представља једино говор, теолошка-философска расправа, коју је историчар изрекао приликом доласка папских легата у Цариград. Ван Дитен...-проверити ово!!

3.1. Грађански рат два Андроника (1321–1328)

Приповест о грађанском сукобу двадесетих година XIV столећа у делу Нићифора Григоре отпочиње довољно познатом епизодом о несташлукима млађег Андроника, који су на крају довели до велике несреће у самом дому Палеолога. Ова несрећа за последицу је имала смрт престолонаследника и савладара Михаила IX Палеолога, о којој је на крају седме књиге већ било речи. Стога је индикативно да се она у осмој књизи доводи у везу са проблематичним понашањем Андроника III и ставља у контекст приче о грађанском рату.⁸⁰⁹ Након што је поменуо да је цар Михаило са јерменском принцезом Ритом Маријом (Ксенијом) имао две ћерке, Ану и Теодору, Григора наводи и њихову двојицу синова, деспота Манојла и Андроника. Андроника је деда посебно волео, како Григора наводи, више од својих сопствених синова и кћери, те је и био спреман све за њега да учини. Видно је да историчар поново акценат ставља на велику љубав коју су цареви гајили према свом потомству, због које су и починили грехе и грешке које су их скупо коштале. Андроникова љубав према унуку, како наставља Григора, била је велика између осталог и због тога што је овај био наследник, као и због тога што се одликовао памећу, изразитом лепотом лица, а можда и због истовестности имена.⁸¹⁰ Међутим, након што је Андроник млађи достигао извесну зрелост, у главу му је ударила младост а младићи који су га окруживали водили су га у разне лудости и забаве које нису приличиле једном цару. Велики новчани издаци које је правио млади Андроник посебно су сметали његовом деди, који је иначе био дарежљив, али који више није могао да подржи овакво понашање унука. Млади Андроник се стога почео задуживати код Латина у Галати. Због таквог карактера и услед потребе за новцем Андроник је почео да планира бегство. Видевши да је његов деда већ дуго на власти, а будући да је следећи у низу био његов отац, младић је закључио да ће он увек бити дете и да неће дочекати да самостално завлада Царством. Зато је и почео да усмерава свој погледа ка одређеним територијама које би могао добити да њима самостално управља – Јерменија, Пелопонез, Лезбос или Лемнос.

За планове младог Андроника ускоро су сазнали како његов деда тако и његов отац. Остављајући, како сам наводи, неке ствари без помена, Григора прелази на већ довољно познату причу о хетери у коју је био заљубљен млади Андроник, као и о његовој љубомори на њеног љубавника што је довело до несрећног случаја и случајног

⁸⁰⁹ Већ је поменуто да би ово могло говорити у прилог томе да су ове књиге настале након смрти Андроника III, уп. претходно поглавље.

⁸¹⁰ Greg. I, 283. 18–20.

убиства деспота Манојла, Андрониковог брата, после чега је од туге умро њихов отац и наследник престола, Михаило IX. Наиме, исте године Михаилу IX умрло је двоје од четворо деце.⁸¹¹ То је био почетак страшних ствари које су задесиле владу Андроника II, каквих у прошлости никад није било.⁸¹² Јован Кантакузин уопште не помиње инцидент нити говори о одговорности Андроника млађег за убиство деспота Манојла, већ само наводи да су Михаила IX веома погодиле вести о смрти његове ћерке, супруге деспота Томе, а онда и деспота Манојла, после чега је и он сам умро. Кантакузин приповеда да је Андроник II на вест о смрти свога сина и савладара једно време туговао, али да тај догађај, *смрт доброг сина* (ή τοῦ καλοῦ παιδὸς τελευτή), ипак није погодио највећу дубину његовог срца, што би највероватније требало разумети као пишчеву опаску на не тако добре односе који су владали међу двојицом царева.⁸¹³

У вези са приказом карактера Андроника млађег требало би обратити пажњу на једно раније место у Григориној приповести, на коме се говори о нестрпљивости младих наследника престола да дођу на власт. Та нестрпљивост, по свему судећи, могла је, услед дуговечности њихових родитеља довести до тога да они сами скрате њихов животни век. Поменуто место налази се на почетку приповести о Теодору II Ласкарису, у трећој књизи *Ромејске историје*, у којој Григора објашњава због чега Јован Ватац није начинио свог сина савладаром док је био жив.⁸¹⁴ Иако места нису идентична, њихова сличност се да уочити, а разложно је претпоставити да је, у време док је Григора састављао своју књигу о Теодору II, Андроник III био на престолу те је писац ову причу могао искористити да би у прикривеној форми исказао свој став по питању Андрониковог доласка на власт.⁸¹⁵

У основи почетка сукоба и избијања прве фазе грађанског рата, лежало је питање наследника Андроника II Палеолога, које је постало актуелно по погоршању односа између деде и унука, а које је, како Григора представља, било изазвано поменутиим недолличним понашањем млађег од двојице имењака. Треба истаћи да је Андроник III већ био проглашен али не и крунисан за савладара, између 1308. и 1313. године.⁸¹⁶ Иако је од 1320. године од двојице савладара Андроника II једино његов унук био у животу, Григора саопштава да се као потенцијални Андроников наследник почео

⁸¹¹ *Радић*, Јован V, 47.

⁸¹² Greg. I, 284. 1–286. 16.

⁸¹³ Cant. I, 13. 7–14. 8.

⁸¹⁴ Greg. I, 53–55. За превод овог одељка на енглески в. *Pavlović*, Theodore II Lascaris, 601–602. Теодор II јесте био очев савладар упркос Григориним наводима, в. *Macrides*, History, 39–40; *Pavlović*, Theodore II Lascaris, 588–592; *Angelov*, Theodore II, 279

⁸¹⁵ *Pavlović*, Theodore II Lascaris, 602–603.

⁸¹⁶ Уп. претходно излагање.

помињати извесни Михаило Катар, ванбрачни син деспота Константина Палеолога и царице Ане Угарске. Михаила Катара је деда одгајио на двору као пажа, желећи да га склони како не би умро од глади јер је био царског рода, а могао је бити од користи за касније Андроникове планове. Царева наклоност према Михаилу Катару је све више расла, што је код Андроника млађег изазивало љубомору, а чак је почео да подозрева да ће Катар место њега бити виђен за наследника престола. Стари цар се, са своје стране прибојавао да млађи не побегне код Латина па да заједно са њима и флотом не дође пред Град и збаци га са власти. Због свих ових разлога, Андроник II дао је да се његов унук прати, а тај посао поверен је Сиргијану Палеологу. За оне који не знају причу о њему, Григора наводи да ће је на овом месту испричати у целости.⁸¹⁷

Увођење Сиргијана Палеолога у *Ромејску историју*, лика који је за њеног писца представљао главног виновника за избијање грађанског рата, учињено је причом о пореклу његових родитеља, као и истицањем његових како позитивних, тако и негативних страна личности. Његова мајка била је царева рођака а отац је био угледни Куман, потомак оних Кумана (Скита) о којима је Григора приповедао у својој другој књизи говорећи о њиховом доласку у време владавине Јована Ватаца.⁸¹⁸ Историчар наводи да је Сиргијан био врло способан у ратним стварима, добре грађе и телесне снаге, изузетне памети и интелигенције.⁸¹⁹ Овај човек је постављен од стране цара као командант дела трупа у Македонији, а војници су га посебно волели због тога што није желео ништа више од онога што су и они сами имали. Осим тога, Сиргијан је био особито талентован да из безизлазних ситуација нађе излаз. Поред ових особина Сиргијан се одликовао и дарежљивошћу.⁸²⁰ Способни Сиргијан, међутим, био је превише амбициозан и желео је да на сваки начин преузме царски скиптар или макар

⁸¹⁷ Greg. I, 294. 20–296. 18.

⁸¹⁸ О Пореклу Сиргијанових родитеља у науци се доста расправљало. Ван Дитен наводи (Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-1, нап. 27, 118) да је у литератури прихваћено даје Сиргијанов отац био у служби Јована Ватаца, с чиме се он, међутим, не слаже, будући да је то из математичких разлога немогуће. Када је Сиргијанова мајка у питању, ван Дитен је становишта да се вероватно не ради о великој доместикиси, Евгенији Палеологини, ћерки сестре Михаила VIII Палеолога. Наиме, тврдња да је у питању поменута Евгенија заснива се на тумачењу према коме два посланства у којима је она имала улогу, а о којима говори Кантакузин, Григора повезује правећи од тога један догађај. Како, међутим, примећује ван Дитен, Григора прича о једном другом посланству, о коме код Кантакузина нема помена одатле се даље извлачи погрешан закључак да је Сиргијанов отац био велики доместик, што нема упориште у неким другим изворима. Ван Дитен сматра да је Сиргијанова мајка потекла од линије Марије Марте Палеологине, а не од Ирине Евлогије. Историчар ово аргументује тиме што се помиње да је Сиргијан међу својим презименима наводио и славно презиме Филантропин, што би га доводило у везу са потомцима Михаила Главе Тарханиота, сина Марије Марте и Нићифора Тарханиота, и његове супруге Марије. Из података би произишло да је пинкертн Алексије Филантропин био ујак Сиргијана палеолога, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-1, нап. 27, 124.

⁸¹⁹ Greg. I, 296. 19–297. 3.

⁸²⁰ Greg. I, 297. 7–16.

део Царства да тиме самостално влада. Због ковања тих планова и због прекршаја одређених споразума Сиргијан је већ пре тога био затворен, али је потом изашао. Као илустрацију његових способности и амбициозних планова, Григора наводи да је захваљујући новцу успео да се увуче међу људе који су били најближи цару (*παραδυναστεύοντες*), те је тако и добио достојанство пинкерна.⁸²¹

На овом месту би се требало нешто детаљније задржати. Наиме, као што је већ напоменуто, Григора је термином *παραδυναστεύων* у свом спису експлицитно именовано само Теодора Музалона и Теодора Метохита, а разложно је претпоставити да је овде, иако је термин искористио у множини, под овом речју подразумевао Метохита, који је тада био царев први и најближи сарадник. Да подсетимо, Метохит је око 1316. године постао велики логотет. Будући да се из ове Григорине опаске, да се Сиргијан међу царева прве људе увукао помоћу новца, јасно може закључити о поткупљивости неких од Андроникових сарадника, а познато је да је Метохитово богатство било годинама акумулирано, могуће је да Григора навођењем овог термина у множини на овом месту у ствари жели да прикрије Метохитово учешће у Сиргијановом напредовању.⁸²² Сиргијан је због својих грехова, како је већ наведено, допао затвора, из ког је пуштен на молбу своје мајке. Иако се веровало, како бележи Григора, да ће овај наставити да ради као што је обећао, будући да је дао заклетву на верност пред иконом Богородице Одигитријске, показало се да је продужио са својим старим плановима. Сиргијану је стари цар поверио тајни посао, како историчар подсећа, да прати младог Андроника и да га извештава о тајним плановима свог унука. Како је Сиргијана увек водила жеља за влашћу он је овај посао схватио као знак да ће у томе успети, те је намерио да изазове рат међу царевима и баци Ромеје у неред, да би тако сам преузео скиптар или одвојио један део државе Ромеја и самостално завладао. Због тога је отишао код младог Андроника и, откривши му све, подстакао га је на побуну.⁸²³

Сиргијан је младом Андронику изложио да се његов деда спрема да крене против њега, и да је он послат као ухода да прати сваки његов покрет. Андронику је стога свакако било боље да први удари, а не да бежи у иностранство и тражи помоћ од неких других. По Сиргијановом мишљењу, требало је бежати у Тракију јер су људи тамо по природи спремни на побуну, а уз то су притиснути и тешким наметима.⁸²⁴

⁸²¹ Greg. I, 298. 2.

⁸²² Greg. I, 302. 4.

⁸²³ Greg. I, 299. 1–13.

⁸²⁴ Ово је свакако била тачна опаска Сиргијана Палеолога, будући да је Тракија доста страдала у току боравка Каталанаца у границама Царства.

Становници Тракије би се махом ставили на страну младог Андроника и следили би га у његовој акцији збацивања дугогодишњег јарма његовог деде (πολυετή δουλεία), док је Сиргијан нудио да буде снабдевач и вођа (ἐγὼ καὶ ταμίᾱς καὶ χορηγός σοι τοῦ δράματος ἔσομαι).⁸²⁵ Иако Григора наводе о терету које је трпело становништво Тракије, као и о генералном незадовољству и перцепцији Андроникове власти као дугогодишњег јарма ставља у речи Сиргијана Палеолога, доказано је да су ово били стварни разлози због којих је побуна млађег Андроника имала упориште међу поданицима Царства, не само у Тракији, већ и шире, у самој престоници, о чему Григора касније експлицитно говори. Сиргијан Палеолог је од Андроника млађег, за узврат, тражио да му додели високе титуле, велико парче земље од ког би после имао прихода, као и положај Андрониковог првог и најближег саветника, како нико сем њега не би имао утицаја на младог цара. Сиргијан се заклео Андронику на верност, а овај се са своје стране написмено заклео да ће испунити све што је Сиргијан тражио. У свој подухват, Сиргијан је укључио још људи – Теодора Синадина, који је био један од најближих пријатеља преминулог Михаила IX, Јована Кантакузина који је тад био велики папија и који је био најближи пријатељ Андроника млађег, као и Алексија Апокавка, који је био незнатног порекла али веома бистар и доста богат.⁸²⁶ Потом су уследиле припреме за рат, а они су се организовали у фратрију (φρατρία).⁸²⁷

Писац *Ромејске историје* сву кривицу за избијање грађанског рата, као што је напоменуто, ставља на терет Сиргијана Палеолога, кроз чије речи, међутим, читалац да наслутити какво је расположење владало у Царству према старом цару. Метохитова улога у нарастању незадовољства, као и завист које су његово огромно богатство и утицај на двору Андроника II изазивали, остало је непоменуто, али се из појединих места индиректно може наслутити оно што је Григора прећутао. Поред Сиргијана, лоше особине Андроника III које су, како произилази из Григорине наратије, превладале у његовом карактеру, довеле су до погоршања односа између њега и његовог деде, што је покренуло сам сукоб. Жеља младог Андроника да се што пре докопа моћи представљена је као амбиција незрелог младића да, пошто дође до било какве власти и територије, стекне сопствени извор прихода. У питању је, дакле, пре била та врста амбиције него искрена жеља за управљањем царством Ромеја, како се да

⁸²⁵ Greg. I, 300. 1–10. Ван Дитен каже да би ово требало схватити као Сиргијаново новчано учешће у побуни Андроника III, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-1, 126, nap. 30a.

⁸²⁶ Greg. I, 300. 12–301. 21.

⁸²⁷ Познато је да се овим термином у изворима означавала група људи која је спремала заверу са намером нечијег збацивања са власти или убиства, Beck, Byzantinsches Gefolgschaftswesen, 15–16.

закључити из Григориног исказа. Таква представа о Андронику млађем и амбицијама које су га водиле биће одржавана током приказивања све три фазе грађанског рата. Овакво виђење ствари, разуме се, није одговарало ономе што је на крају читавог сукоба произошло и може се објаснити историчаревом тенденцијом да у свом спису предност да лошим особинама карактера Андроника III. Јер, због чега би младић који је већ после прве фазе сукоба добио сопствену територију на управу, да би после друге фазе био крунисан за савладара, наставио рат све док са престола није коначно збацио деду, да није желео да преузме кормило ромејског брода у своје руке? Осим наклоности старијем цару, Григорина тендециозност да се објаснити и приказом друге важне особе која је била у пратњи млађег цара. Супротност карактеру вођеном том врстом амбиције какву је имао Андроник III, који се претежно одавао забавама и пијанкама, представљао је његов најближи сарадник и пријатељ писца *Ромејске историје*, Јован Кантакузин. Из Григориног наратива произилази да је он, поред Сиргијана, био један од главних сарадника Андроника млађег и да је захваљујући његовом и Сиргијановом новцу много тога, већ у првој фази сукоба постигнуто. На првом месту придобијени су новцем цареви најближи сарадници (*παράδυναστεύοντες*), при чему Григора поново не помиње именом Теодора Метохита.⁸²⁸ Купљена су и одређена села и градови Тракије и стављена под њихову управу. Умесно би било, стога, запитати се, да ли се уопште може докучити и објективно приказати карактер Андроника III, будући да су обојица историчара који говоре како о грађанском сукобу, тако и о његовој владавини, сваки из свог разлога, веома тендециозни. Ипак, кроз Григорино дело провејавају одређена места из којих се дају сагледати способности наследника Андроника II и правци којима се његова амбиција кретала, као и из којих се може уочити критика Андроника II и дубоко незадовољство становништва његовом вишегодишњом неуспешном политиком. Иако је Григора био на страни Андроника старијег, писац не крије да се око Андроника III окупила група врлих, младих и способних људи, од којих су неки, у моменту писања овог дела *Историје*, били у самом врху државне хијерархије Ромеја.

Управо је један од тих младих људи у својим позним годинама писао своју верзију догађаја, сваљујући сву одговорност за избијање грађанског рата на Андроника II. У делу Јована Кантакузина помиње се да је стари цар потакнут или дејством каквог демона, или пак, самим Богом, који је желео да Ромеји испаштају због величине

⁸²⁸ Greg. I, 302. 4; Nikephoros Gregoras *Rhōmāische Geschichte*, II-1, 131–133, nap. 35. О томе да је Метохит у одређеном моменту био спреман да се стави на страну младог цара в. Kyrris, *Continuity and Differentiation*, 291–293.

њихових грехова, одлучио да свог унука уклони са позиције савладара. Кантакузин наводи да је Андроник ту позицију видео за свог сина, деспота Константина, не толико због њега самог, колико због Константиновог сина, Михаила Катара, који би онда од оца наследио царску власт. Катар се, као што је то поменуо и Григора, деспоту Константину родио од једне неугледне жене и није се ни у чему одликовао, нити у образовању, нити у војним стварима.⁸²⁹ Пошто је описао потенцијалног наследника Андроника II, Кантакузин извештава како је Андроник млађи изостављен из заклетви које су управници градова, према обичају који је успостављен од времена Михаила VIII, имали положити и владајућем цару и његовим савладарима. Будући да је Андроник III прескочен младом цару је постало јасно да се против њега спремају лоше ствари. Тада му је дошао и један човек чија је мајка била Ромејка и царева рођака а отац Куман и посаветовао га је да припази на оно што се дешава, јер је боље или да живи у части или да достојанствено умре. Кантакузин овом приликом у великој мери ублажује Григорин исказ тиме што уопште не наводи Сиргијанове услове, нити говори о ономе што је овај од младог цара тражио. То би се могло објаснити и чињеницом да је сам Кантакузин, како даље наводи у свом тексту, био у пријатељским везама са Сиргијаном Палеологом и што би навођењем његових захтева бацио одговорност на млађег цара.⁸³⁰ Цар-писац једино наводи да је Сиргијан понудио своју имовину Андронику млађем на располагање, као и то да је овај одлучио да се пре свега посаветује са својим пријатељем, великим доместиком Кантакузином.⁸³¹

-Прва фаза сукоба-

Излажући своју приповест о првој фази грађанског рата, Григора наводи да је старом Андронику убрзо постало јасно да се његов унук спрема за одметање и желео је, стога, да га позове к себи у присуству патријарха Герасима, човека неуког, који ништа није знао о хеленској култури и каквог ваљда цареви намерно бирају да би могли њима као робовима управљати.⁸³² Стари цар је намерио да свог унука, уколико се овај не би

⁸²⁹ Cant. I, 14.8–15. 5.

⁸³⁰ Cant. I, 19. 14; Johannes Kantakouzenos, Geschichte I, нап. 31, 218.

⁸³¹ Cant. I, 15. 6–20. 2. Не треба заборавити да је Јован Кантакузин у том периоду још увек био велики папија, како наводи Григора, а не велики доместик, како Кантакузин самог себе назива. Осим тога, Кантакузин наводи говоре како Сиргијана Палеолога, тако и Андроника III и њега самог, што је иначе и карактеристика његовог наратива.

⁸³² Greg. I, 292. 13–23. Ово је занимљива опаска коју Григора прави пошто је усмерена у правцу тадашњег цара, Андроник II, те би се могло размишљати о Григориној критици честих смена патријараха за време владавине овог цара, о чему је већ било речи у претходном поглављу. Са друге стране, Герасим је на ову позицију дошао након повлачења патријарха Јована Глике, Григориног учитеља, за кога историчар има само речи хвале. Григора је био позван од стране одлазећег патријарха да састави његов

дозвао памети, баци у тамницу. Велики логотет Метохит изразио је бојазан да ствари не поприме другачији ток и не окрену се против цара, а Григора је надлазеће невоље додатно најавио причом о неколицини лоших знамења, која су старог цара и његовог првог министра бацила у велику забринутост. Велики логотет је, тумачећи позицију планета, схватио да Ромеје чекају велике невоље, али није се могло претпоставити одакле ће оне доћи. Оваква наивност двојице врло искусних државника, какви су били и Теодор Метохит и Андроник II, за ког је Григора већ напред рекао да је схватио шта се спрема, мало је вероватна и само сведочи о Григориној тендециозности у приказивању догађаја и његовом покушају да покаже инертност и дубоку погођеност деде понашањем његовог унука, што у Кантакузиновој приповести уопште није случај. Након састанка са Андроником II, за који Григора наводи да нико није сазнао о чему је било речи, Метохит се потиштен вратио кући.⁸³³ Григорино скидање било какве одговорности за незадовољство стањем ствари са Теодора Метохита, постигнуто је, поред прећутног преласка преко чињенице да је он био *παραδυναστεύων*, и тиме што је описан разговор између забринутог логотета и његове ћерке, Григорине ученице, Ирине Метохит. Речита и даровита млада паниперсевастиса,⁸³⁴ особите памети и мудрости, обратила се оцу да би са њом поделио своје муке и рекао јој због чега је толико забринут. Царев логотет објавио је да их ускоро чекају велике невоље и муке.⁸³⁵ Следећег дана код Теодора Метохита стигао је и Григора. Своју повезаност са ученим логотетом Григора је посебно на овом месту истакао. Историчар помиње како га је Метохит веома ценио и пуштао га је да борави код њега у манастиру Хора, у којем је, у то време, завршена прва фаза реновирања.⁸³⁶ Метохит је једино свога ученика Григору упутио у знања из астрономије, која је иначе он једини поседовао, јер је њега учинио наследником сопствене мудрости (*διάδοχον τῆς αὐτοῦ σοφίας ἐλεποίκετε*), о чему Метохит, како бележи Григора, сам сведочи у својим писмима, као и у другим делима која је касније у егзилу саставио.⁸³⁷ Видевши га тако потиштеног, ученик је посаветовао

тестамент, чији један део преноси и у *Ромејској историји*. В. Greg. I, 289. 1–292. 13. Јован Кантакузин такође приповеда да је Герасим био без икаквог искуства у политичким стварима, али да је достигао сам врх када је у питању био монашки идеал, Cant. I, 67. 5–8.

⁸³³ Greg. I, 302. 23–306. 4.

⁸³⁴ Ирина Метохит била је удата за паниперсеваста Јована, сина Константина Порфирогенита.

⁸³⁵ Greg. I, 306. 7–307. 24.

⁸³⁶ *Ševčenko*, Theodore Metochites, 91.

⁸³⁷ Greg. I, 308. 22–309. 11. Не само да Метохит о томе сведочи у својим писмима, већ и у песми посвећеној Григори, својеврсном духовном тестаменту, Metochites two Poems, 28–289, 38–39, 40–41. Григора наводи да је он био учитељ Метохитове деце, и да је и логотетова жена, о којој се готово ништа не зна, била образована, Greg. I, 309. 15–19.

свог учитеља да једном од најпапетнијих људи не приличи тако дубок ниво духовног потонућа.

Када је, реч о овом конкретном литерарном екскурсу, треба приметити да је он важан како због исказивања пишчевог образовања и повезивања са једним од највећих умова ренесансе Палеолога, тако и због постизања ефекта на саму публику, код које се о великом логотету ствара позитивна слика човека забринутог за исход догађаја и тиме одвлачи пажња од дела његове одговорности и његовог држања уочи избијања грађанског рата.⁸³⁸

Осим Григоре, који је због поменутих разлога прећуткивао одговорност царевог великог логотета, представљајући га чак као човека који је покушао да посредује између старијег и млађег Андроника, Јован Кантакузин такође наводи како је Метохит упозорио старог цара на опасност коју би рат са његовим унуком изазвао. Цар-писац се том приликом о Метохиту изразио веома похвално, исказујући велико поштовање према учености царевог првог министра. Поред Метохита, Андроника II је од сукоба са унуком одговарао и велики коноставло, Михаило Торник, стриц Кантакузинове жене, Ирине Асен, о коме се Кантакузин такође веома похвално изразио.⁸³⁹

Шесте недеље од четрдесетодневног поста позвао је цар патријарха Герасима и све епископе који су били у Граду и договорио се са њима да позову његовог унука и да му запрете да не настави са својим планом о бегству. Циљ му је био да се његов унук у присуству толиких сведока посрами, док се младић, како приповеда Григора, појавио са неколико наоружаних људи у пратњи своје фратрије, јер им је намера била да, уколико би се нешто лоше догодило, скоче на престо и убију старог цара.⁸⁴⁰ Јован Кантакузин, са друге стране, приповеда како се Андроник III сам и беспомоћан запутио код деде, док се велики доместик тада налазио код фамилије свог недавно преминулог ујака, како се претпоставља Јована Тарханиота.⁸⁴¹ Недуго затим, велики доместик се вратио, те су се, како он о томе пише, протостратор Теодор Синадин, Јован Кантакузин и Андроник млађи стигли опростити пре него што је унук изашао пред суд који је требало да га

⁸³⁸ Greg. I, 309. 22–24. Григорин говор Метохиту веома је дуг, Greg. I, 309. 22–312. 12. О функцији уношења интегралних говора у *Ромејску историју* у даљем тексту ће бити више речи.

⁸³⁹ Cant. I, 54.10–55. 22.

⁸⁴⁰ Григора, 312. 16–313. 7.

⁸⁴¹ Cant. I, 57. 9–12, 58. 17–21. Кантакузин, међутим, извештава даље да се он врло брзо после тога вратио у Цариград и да се придружио младом цару, заједно са протостратором Синадином, када је овај отишао код деде, Cant. I, 58. 21–59. 1. Своју везу са породицом Тарханиот, Јован Кантакузин истиче на још једном месту у свом спису, када, говорећи о последицама битке код Пелеканона, наводи како су у једном изненадном нападу Орханових трупа, убијени Манојло Тарханиот и Нићифор Кантакузин, рођаци великог доместика, Cant. I, 361. 25–362. 3.

осуди.⁸⁴² Григора даље са своје стране приповеда да су пребацивања и критике старог цара биле више у очинском тону и да се ништа од поменутих планова није догодило. Скуп се разишао а два цара су један другоме положила заклетву. Деда се заклео да неће никоме осим своје унуку Андронику оставити Царство, а унук се са своје стране заклео да неће никада ништа против дединог живота и власти помислити нити извршити.⁸⁴³ Кантакузин са своје стране наводи да је Андроник II заповедио свом унуку да се закуне да је прави хришћанин, да ће увек остати лојалан свом деди, као и да ће му открити ко су његове присталице и ко му помаже у његовим размирицама са дедом.⁸⁴⁴ Међутим, дружина млађег Андроника почела му је пребацивати да је том заклетвом деди он у ствари погазио заклетву коју је дао њима. Након што му је пребачено да је своје пријатеље оставио на цедилу и да су сада они изложени оштрици дединог ножа, Андроник млађи је к себи позвао логотета Метохита и тражио да се и његови пријатељи нађу под заклетвом. Према Григориним наводима, Метохит је то оштро одбацио, подсећајући Андроника да је једини разлог због ког он још увек гледа сунце његово залагање код старог цара, и да је нечувено да он исто то тражи и за те убице (τῶν κάκιστ' ἀπολουμένων).⁸⁴⁵

Јован Кантакузин, међутим, на другачији начин говори о састанку Андроника III и Теодора Метохита. Цар-писац извештава да је млади Андроник преко Метохита тражио од свог деде да се закуне да његовим пријатељима ништа нажао неће бити учињено, што је био захтев који је Метохит одбио да пренесе старом цару изговарајући се тиме како се до сада није десило да се владар заклиње својим поданицима. Наводећи пример Михаила VIII Палеолога, коме се Теодор II Ласкарис заклео на верност када га је позивао да се врати у Цариград, Јован Кантакузин је, најпре кроз речи Андроника млађег, а онда и експлицитно, оптужио великог логотета за даљи развој догађаја. Кантакузин, наиме, наводи како би ова унукова молба старом цару могла спречити избијање грађанског рата, како је то сам касније тврдио Андроник II. Тиме је на овом месту као главни кривац означен Метохит.⁸⁴⁶ С тим у вези могуће је закључити да је први министар Андроника старијег пред сам почетак сукоба, у извесном смислу кокетирао са страном Андроника III, те да је даље, када се између њих није постигао договор, наставио да заступа старог цара.

⁸⁴² Cant. I, 66. 5–24.

⁸⁴³ Greg. I, 313. 10–18.

⁸⁴⁴ Cant. I, 72. 13–18.

⁸⁴⁵ Greg. I, 314. 13–14.

⁸⁴⁶ Cant. I, 80. 24–84. 3.

Када је дошла недеља у којој се слави искупљење грехова, наставља даље Григора, Андроник старији је планирао да затвори свог унука, видевши да је овај даље наставио по своме, а своју намеру је пренео патријарху Герасиму, који је о томе одмах обавестио Андроника млађег, предао му кључеве Града и рекао да побегне што је овај и учинио.⁸⁴⁷ Андроник млађи се 20. априла 1321. године придружио табору Јована Кантакузина и Теодора Синадина, који су га чекали код Хадријанопоља.⁸⁴⁸ Тако је започела прва фаза грађанског рата између деде и унука. Посебно треба истаћи да Григора на овом месту поново говори о Божанском провиђењу које уређује и устројава све ствари на овоме свету и да је пред његовим одлукама човек немоћан.⁸⁴⁹ Како би потврдио своју тезу историчар наводи конкретан пример из ромејске свакодневице. Реч је свакако била о упадима Турака и о мерама које је цар још раније предузимао како би те упаде спречио. Историчар помиње намете који су били повећани ради одбране Царства, а који су, између осталог расли и због корумпираности функционера, да би на крају достигли суму од милион номизми. Цар је планирао да сав тај новац употреби за изградњу 20 бродова, за војне посаде од којих би око 1000 коњаника служило у Битинији а око 2000 у Тракији и Македонији, док је остатак новца требало да буде употребљен за посланства, годишње трибуте за суседне народе у циљу очувања мира и других издатака, али се ово из неког разлога није свидело Богу, како примећује Григора, те је он решио да се ове ствари не испуне. Ипак, мора се признати да су Ромеји због дугогодишње грешности и лошег понашања морали бити кажњени. Казна, међутим, није била та да их је Бог предао иноплеменцима и дивљим непријатељима (ἄλλοφύλοις ἐχθροῖς καὶ ἀγρίοις) већ саплеменцима, истомишљеницима, познаницима и мало блажим (ὀμοφύλοις ἀνθρώποις καὶ ἰσοψύχοις καὶ γνωστοῖς καὶ μαλακωτέροις) од оних против којих је требало да ратују, а које је мало пре тога Бог предао смрти (српског и бугарског владара), како не би у току међусобног ратовања Ромеји били нападнути са њихове стране и бачени у дубину пропасти.⁸⁵⁰ Иако нема сумње да се овде Ромеји критикују због сукоба, Григора наводи олакшавајуће околности које су спасиле његове

⁸⁴⁷ Кантакузин, пак, наводи да је царско бегство уследило тек након што је пронашао анонимну цедуљицу на којој му се саветовало да побегне јер би и он и његови пријатељи могли бити ускоро уништени, *Sant. I*, 89. 6–17. Иако је могуће да је анонимни састављач писма, који је касније тражио цара, како Кантакузин пише, био заправо патријарх Герасим, постоје мишљења да је упозорење могао послати неко из окружења великог логотета Метохита, *Johannes Kantakouzenos, Geschichte I*, нап. 111, 238.

⁸⁴⁸ *Greg. I*, 315. 11–316. 1. Овде Григора наводи цео датум отпочињања сукоба. Кантакузин и Григора се разликују по питању датума, пошто цар-писац наводи да је то било 19. априла, *Sant. I*, 89. 18–90. 3. Та разлика би се дала објаснити различитим рачунањем почетка дана од стране двојице аутора, *Johannes Kantakouzenos, Geschichte I*, нап. 113, 239.

⁸⁴⁹ *Greg. I*, 316. 1–317. 2.

⁸⁵⁰ *Greg. I*, 318. 11–23.

саплеменике од тоталне пропасти.⁸⁵¹ Ипак, као што је познато, Србија и Бугарска ће у трећој фази грађанског рата представљати важан фактор у коначном обрачуну два цара.

Када је избио сукоб, Андроник старији је тражио да се његов унук прогласи одметником (*ἀλοστάτης*) заједно са свима који су побегли са њим, а улицама Града носило се јеванђеље и тражено је да се сви и у мислима одрекну јединства са младим Андроником. Унук је, са своје стране, градовима Тракије обећао слободу и ослобођење од пореза, од царевих службеника узет је новац, а Григора бележи да су то Андроникове присталице све међу собом разделиле.⁸⁵² Војска коју је предводио Сиргијан кренула је на Цариград, а Андроник II послао је преговараче на челу са Теолиптом из Филаделфије. Важну улогу у преговорима играла је и Сиргијанова мајка која је утицала на сина да се повуче, после чега је дошло до закључења мира.⁸⁵³ Споразум у Региону, закључен 6. јуна 1321. године подразумевао је, како Григора наводи, да старији Андроник млађег призна за автократора, коме је додељен део територије на управу – део Тракије између Хриостопоља и до око Цариграда и Региона, као и део Македоније, где је млади автократор одмах поставио своје присталице. Андроник II остао је да влада у Цариграду и преосталим деловима, а сва питања спољне политике и слање посланстава остала су у његовој надлежности. Према речима Нићифора Григоре, млади Андроник није желео да се бави овим питањима, пошто је по природи навикао на лагодан живот без муке и на лов. Тако је успостављен мир између царева, којим је млађи био задовољан, али никако не и старији. Андроник II, који је у потпуности био незадовољан споразумом у Региону, једино је из немоћи био принуђен да прихвати услове које је његов унук диктирао.⁸⁵⁴

⁸⁵¹ На сличан начин и Јован Кантакузин изриче своју критику на рачун грађанског рата, истичући како се Ромеји не боре против варвара који су по природи њихови непријатељи, или против људи који су прихватили њихову веру али су урпкос томе непријатељи (ово је највероватније алузија на Србе и Бугаре), већ против сопствених саплеменика (*ὀμόφυλοι καὶ οἰκειότατοι*), *Sant. I*, 161. 5–162. 3.

⁸⁵² Кантакузин помиње ову меру Андроника Старијег против унука, али не помиње да је Андроник III нудио ослобођење од пореза. Цар-писац само наводи да је број присталица младог цара из дана у дан растао и да је велики број сенатора пребегао из Цариграда у његов табор, *Sant. I*, 93. 6–18.

⁸⁵³ *Greg. I*, 320. 4–321. 19. Посланства помиње и Јован Кантакузин, додуше, на другачији начин од Нићифора Григоре, *Sant. I*, 94. 10. О различитим тумачењима ових посланстава в. *Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-1*, 144–151, нап. 70; *Johannes Kantakouzenos, Geschichte I*, нап. 123, 241–243.

⁸⁵⁴ *Greg. I*, 321. 1–19. По питању незаинтересованости Андроника млађег за потпуно преузимање власти сагласни су и Кантакузин и Григора. В. *Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-1*, нап., 148; *Johannes Kantakouzenos, Geschichte I*, нап. 131, 244. Када говори о посланству монахиње Евгеније Палеологине у табор Андроника млађег, Кантакузин наводи да се поводом молбе Андроника старијег да се закључи мир, млади цар обратио војсци, рекавши како његова намера и није била да збаци деду са престола, већ само да се заштити од дединих планова уперених против њега, *Sant. I*, 110. 7–112. 23.

Јован Кантакузин, са своје стране, говори о писму које је млади цар упутио старом по паракимомену Апокавку,⁸⁵⁵ у коме му нуди услове за мир. Требало је да Андроник млађи узме управу над градовима између Селимврије и Хриstopoља, док је стари цар требало да задржи све остале територије. Како пише Кантакузин, Андроник млађи је на овакве мере био принуђен, али се надао да ће једнога дана моћи те градове поново да врати своје деди на управу. Андроник старији је једва дочекао мировну понуду, те је са великом радошћу прихватио услове.⁸⁵⁶

Имајући у виду разлике у приповести двојице историчара по питању мира који је уследио после прве фазе грађанског рата, могло би се закључити да је Григорин исказ о незадовољству Андроника II овим уговором изгледнија прича него Кантакузинова верзија догађаја. Са друге стране, из исказа обојице историчара, иако доиста сваки на свој начин представља жеље младог савладара, произилази да Андроник III није био вољан да влада читавом територијом Царства и да је тежио томе, а у томе је и успео, да добије један део територије на управу.

-Друга фаза сукоба-

Ствари су наставиле да се заоштравају. Како нам Григора даље представља, иза избијања друге фазе грађанског рата поново је стајао Сиргијан Палеолог. Видевши да се све не одвија онако како се он надао, будући да је мислио да ће он бити царев *παραδυναστεύων*,⁸⁵⁷ Сиргијан је почео да бива љубоморан на великог доместика, Јована Кантакузина, због тога што је он уживао поверење и првенство код Андроника млађег, те је одлучио да пребегне код старог цара и открије му планове његовог унука. Играјући на Андроникову слабост према женама, Сиргијан је оптужио младог автократора да је желео да заведе и његову супругу. Григора наводи да је стари Андроник једва дочекао оптужбе против свог унука јер више није могао да гледа како се млади цар и његове присталице понашају према земљама које су им дате на управу, а пошто су и присталице старог цара чуле да се спрема савез Андроника II и Сиргијана, међу њима се јавила нада да ће повратити своја имања. Историчар саопштава да је цар био сигуран да ће изаћи као победник из сукоба са унуком, али се показало да му ствари и овога пута нису ишле на руку због тога што нису одговарале Божијој вољи

⁸⁵⁵ Јован Кантакузин се на овом месту веома негативно изразио о паракимомену, означавајући га као човека неугледног порекла и махинатора, Cant. I, 117. 21–118. 14.

⁸⁵⁶ Cant. I, 113. 19–116. 20.

⁸⁵⁷ Greg. I, 351. 16.

(θεῖω σκολῶ).⁸⁵⁸ За разлику од Григоре, Јован Кантакузин уопште не помиње разлоге који су довели до Сиргијановог одметништва, али помиње да је Андроник млађи са њим више пута разговарао о вестима које су младом цару стизале о савезу Андроника II и Сиргијана, а које је Сиргијан све негирао.⁸⁵⁹

Са своје стране и Андроник III је, како произилази из Григориног наратива, био сигуран у своју популарност међу становништвом престонице, за које је млади автократор знао да је уз њега и да га само треба подстакнути на побуну. Ипак, војска старог цара, на чијој је страни сад био и Сиргијан, успела је да у Солуну зароби Риту Марију, мајку Андроника млађег. Иако Григора о овоме не приповеда, Кантакузин саопштава да је мајка младог цара ушла у цркву како би избегла да је заробе, али да су деспот Константин Палеолог, проталагатор Сенахерим и велики папија, Јован Зарида ушли у цркву и на силу одвели цареви мајку.⁸⁶⁰ Према даљој Григориној приповести, војску је предводио деспот Константин, други син Андроника II. Историчар истиче да се млади Андроник у овој фази сукоба служио врло лошим мерама и да је нудио новац ономе ко буде ухватио његовог стрица. Он је чак заповедио да се прогласи убиство његовог деде, те је у том циљу послао и људе који су морали да се закуну да се то и догодило. Војска деспота Константина није имала претерано успеха, а он сам једва је избегао да буде убијен, обукавши монашко рухо. Константин је ухваћен и одведен пред младог цара, а он се у овој прилици показао милосрдним. Иако су сви који су били у његовој пратњи желели да изврше освету над деспотом Константином, Андроник се показао милостивијим од свих који су били његови прваци (παραδυναστεύοντες) и,⁸⁶¹ загрливши свог стрица поштедео му је живот.⁸⁶² Ипак, затвор у који је деспот Константин бачен био је страхан а, како Григора каже, обраћајући се присутнима (ὃ πᾶροντες),⁸⁶³ храна и измет лежали су једно поред другог.⁸⁶⁴

⁸⁵⁸ Greg. I, 351. 15–353. 1

⁸⁵⁹ Cant. I, 119. 16–122. 11. Кантакузин такође говори и о посланству које су представници сената и војске упутили Андронику старијем да би му објаснили због чега су се одметнули од њега, о чему код Григоре нема помена, Cant. I, 126. 15–128. 18.

⁸⁶⁰ Cant. I, 129. 19–130. 8. Григора можда не помиње овакво понашање деспота Константина и остале двојице достојанственика због тога што би то свакако у веома негативном светлу представило и самог Андроника II, али можда и због чињенице да је са браћом Зарида Григора био у пријатељским односима, о чему сведочи његова преписка. Осим тога, историчар настоји да покаже како се млади Андроник, а не његов деда, служио врло лошим мерама у току ове фазе рата, уп. даље излагање.

⁸⁶¹ Greg. I, 357. 3.

⁸⁶² Greg. I, 355. 15–357. 7.

⁸⁶³ Ово је врло важно место које директно сугерише да се *Ромејска историја* читала пред одређеном публиком.

⁸⁶⁴ Greg. I, 357. 22. Јован Кантакузин, међутим, уопште не говори о позадини овог сукоба и читаву ствар представља као акцију деспота Константина да би заробио Риту Ксенију, али се обојица историчара слажу у томе да се Андроник млађи милостиво понео према свој стрицу, Cant. I, 149. 150. 24. О грозним

Пошто је старом цару убрзо постало јасно да му ствари не иду на руку и да је све што се догодило било израз Божије воље, морао је да позове свог унука како би се договорили око прекида даљих сукоба. Ово је, међутим било противно очекивањима Сиргијана Палеолога. Автократори су се састали у Региону, при чему је млади цар сјахао са коња, пришао деди и пољубио га у ногу, чиме се у ствари признавало да је он и даље први од њих двојице. Григора не помиње шта су се цареви договорили, али је познато да су одредбе претходног споразума поновљене.⁸⁶⁵

Те године у Цариград се вратила Симонида, пошто је краљ Милутин годину дана пре тога умро. Она ће, како ће произаћи из Григорине даље приче, бити један од главних подржавалаца Андроника II, а у једном тренутку биће везана за побуну која се спремао против Андроника III. Сиргијан Палеолог је ухапшен а имовина му је конфискована, након што га је за спремање побуне против цара и као главног покретача свих невоља оптужио Андроник Асен.⁸⁶⁶ Кантакузин са своје стране наводи да су Сиргијан Палеолога неки људи, не наводећи при томе име свог таста Андроника Асена, оптужили да је желео да усмрти цара и да приграби власт Ромеја за себе. Цар-писац саопштава да је стари Андроник цео случај предао у руке млађем, те да је он на крају дао да се Сиргијан затвори. Ипак, на крају приповести о Сиргијану, Кантакузин тврди да су све то биле лажне оптужбе (συκοφαντία).⁸⁶⁷

Овим је за одређени низ година завладао мир између двојице царева који је свој највећи израз доживео у крунисању младог цара и престолонаследника за савладара, 2. фебруара 1325. године у цркви Свете Софије. За разлику од Јована Кантакузина који је веома детаљно описао саму церемонију,⁸⁶⁸ Григора о овом догађају говори врло сажето, али помиње саплитање коња Андроника II што је могло довести до царевог пада. Овај инцидент најавио је надоласеће невоље за старог василевса.⁸⁶⁹

условима који су владали у затвору у који је бачен деспот Константин, Кантакузин такође не говори ништа.

⁸⁶⁵ Према Кантакузину цареви су се састали у Епиватама, а не у Региону како је то забележио Григора, Cant. I, 166. 15–16; *Радић*, Време Јована V, 52. За приказ ових догађаја в. Greg. I, 358. 12–359. 23; Cant. I, 167. 15–168. 10. Чини се да је Кантакузин овом приликом, због сличности у терминима које користе обојица историчара, користио Григорин опис, што може указивати на то да велики доместик није био присутан када се догађај одигравао, Johannes Kantakouzenos, Geschichte I, нап. 208, 260–261. Кантакузин још додаје како су се сви окупљени јако обрадовали овом Андрониковом гесту јер су очекивали да ће сада уследити период мира.

⁸⁶⁶ Greg. I, 362. 11–364. 2.

⁸⁶⁷ Cant. I, 171. 7–172. 6.

⁸⁶⁸ Осим тога што веома детаљно приповеда о церемонији крунисања, Кантакузин је пуно пажње посветио и преговорима о склапању брака између Андроника III, који је мало пре тога остао удовац, и Ане Савојске, Cant. I, 193. 18–204. 3.

⁸⁶⁹ Greg. I, 373. 14–20.

Још једна важна приповест у Григорином наративу долази након приче о крунисању Андроника III за савладара. У питању је била побуна паниперсеваста Јована Палеолога, сина Константина Порфирогенита и зета Теодора Метохита, која је уследила 1326. године. Своју нарацију о овом догађају Нићифор Григора почиње приповедањем о путовању ћерке паниперсеваста, која је била удата за српског краља. Овом приликом историчар не помиње ни њено ни име њеног супруга, краља Стефана Дечанског.⁸⁷⁰ Григора наводи да њен отац, паниперсеваст Јован, није желео још дуго да буде веран цару, зато што је сматрао да му припада Царство по очевом наслеђу (κλήρον πατρικόν),⁸⁷¹ те је пришао српском краљу понудивши му да буду савезници. Стефан Дечански и Јован Палеолог почели су заједно да пљачкају ромејске земље све до Стримона и Сера, а Андроник II је, из страха од још већих мука, паниперсевасту послао изасланике који су носили титулу и инсигније цезара.⁸⁷² Паниперсеваст их је примио у Скопљу где је установљено примирје, а нови цезар је потврдио да се више неће одметати и да ће тежити да очува мир. Међутим, изненада га је спопала тешка болест, од које је убрзо умро.⁸⁷³ Његова супруга, кесариса Ирина Метохит, одлучила је да остане код свог зета и ћерке, будући да се стидела понашања свог супруга према Ромејима те је њен отац, Теодор Метохит, морао да моли цара да пошаље посланство код краља ради разрешења извесних питања и да би убедио ћерку да се врати кући. Као изасланик, са сином Теодора Метохита послат је и Нићифор Григора, о чему писац надугачко приповеда како у својој *Историји*, тако и у писму пријатељу Андронику Зариди.⁸⁷⁴

Важна приповест о одметању паниперсеваста Јована поново показује да је Андроник II наставио да се бори са опозицијом својој власти која се формирала међу члановима његове породице. Било да су у питању били Сиргијан или Јован Палеолог, или неко од његових синова из брака са царицом Ирином, Андроник II је до краја своје владавине имао проблема у очувању наследства унутар сопствене директне линије, којој су припадали његов најстарији син, Михаило IX, и његов најстарији унук, Андроник III. Осим тога, цар се борио и са сопственим нестрпљивим престолонаследником за очување своје позиције на престолу. Побуна паниперсеваста

⁸⁷⁰ О тумачењима везаним за годину закључења брака између Марије Палеологине и српског краља в. *Живојиновић*, О времену склапања брака, 327–330; *Пириватрић*, Податак Нићифора Григоре, 337–345.

⁸⁷¹ Greg. I, 373. 24–374. 1.

⁸⁷² Достојанство и инсигније цезара нуђене су и Алексију Филантропину, а дате су и Рожеру де Флору и Беренгару Д'Ентенци.

⁸⁷³ Greg. I, 374. 6–12.

⁸⁷⁴ Greg. I, 374. 19–384. 2. *Nicophori Gregorae Epistulae II*, No. 32^b, 115–124. Ово писмо Нинослава Радошевић је превела на српски језик у оквиру едиције ВИИИ VI, 620–627.

Јована, међутим, код Григоре не заузима много простора јер је историчар вероватно желео да прикрије срамоту коју је овај поступак представљао за припаднике породице Метохит. С тим у вези је свакако и пишево потресно и нашироко приповедање о држању Ирине Метохит пред братом Нићифором и њеним учитељем Григором, када су се после дужег путовања њих двојица обрели у Скопљу. Главна претња престолу Андроника II, као што је већ поменуто, био је тих година Сиргијан Палеолог, али и, разуме се, царев унук, Андроник III, о чему Григора даље приповеда описујући трећу и последњу фазу грађанског рата, у првом делу своје девете књиге.

О побуни паниперсеста Јована, Кантакузин приповеда на нешто другачији начин. Цар-писац, наиме, своју причу започиње наводећи да је Михаило VIII имао тројицу синова, од којих су ови опет имали своје синове, а јединац у Константина Порфирогенита, рођеног у порфири што Кантакузин истиче, био је паниперсест Јован. Након што нас и Кантакузин извести о паниперсестовом браку са Ирином Метохит и њиховој ћерки Марији, која је удата за српског краља, писац прелази на приповест о његовом одметању од старог цара и жељи да у областима којима је господарио успостави своју власт (*ιδίαν ἐαυτῷ καταστήσῃ δυναστείαν, ἀποστήσας βασιλείας*).⁸⁷⁵ То му, међутим није пошло за руком. Важно је приметити да Кантакузин у приповест о одметању Јована Палеолога увлачи и синове Теодора Метохита. Димитрије, управник Струмице, и Михаило, управник Мелника, упутили су писма (*γράμματα*) недовољно јасне садржине своме шураку, у коме га позивају да се сети старих рођачких веза. Ово писмо пресрела је војска млађег Андроника, који је са своје стране, не желећи да изазове сукоб старог цара и великог логотета, упутио писмо Теодору Метохиту са речима да повуче разумне потезе у корист својих синова и не покаже ову поруку старом цару. Метохит је, како то Кантакузин саопштава, поступио управо супротно.⁸⁷⁶ На основу даљег следа наратије у Кантакузиновом спису да се закључити да је цар-писац искористио причу о двојици логотетових синова како би развио приповест о њиховом оцу и његовој кривици за избијање треће фазе грађанског рата између два цара. Разуме се да је сасвим могуће да су Метохити били у извесној мери укључени у паниперсестову побуну, или пак, да су желели да буду и да се ставе на његову страну, о чему, разумљиво, Григора не наводи ниједан податак. Код Кантакузина, са друге стране, нема помена о слању цезарских инсигнија Јовану Палеологу, а нема ни приповести о Григорином посланству на српски двор.

⁸⁷⁵ Cant. I, 208. 24–209. 17.

⁸⁷⁶ Ibid, 209. 17–211. 8.

Кантакузинова даља прича је сва у знаку избијања треће фазе сукоба између деде и унука, за шта, као што је већ поменуто, једину одговорност у његовом наративу носе Теодор Метохит и протовестијар, Андроник Палеолог, син царева сестре Ане и дукса Михаила Кутрула.⁸⁷⁷ Осим тога, управо истицањем порфирородности Константина Палеолога, оца паниперсеваста Јована, Кантакузин и на овом месту настоји да царску власт Андроника II релативизује.⁸⁷⁸

-Трећа фаза сукоба-

О почетку треће фазе сукоба двојице Андроника Нићифор Григора даље приповеда да су млади Андроник и његови људи знали да ће цар још дуго живети и више нису могли бити стрпљиви. Осим тога, више се нису задовољавали чињеницом да је власт била подељена, те су на сваки начин гледали да старом цару одузму знаке царског достојанства, а са тиме и његов живот.⁸⁷⁹ Од тада су радили све што је ишло у прилог њиховим плановима. Прво су упутили посланство бугарском владару Михаилу Шишману, који је после Светислављеве смрти преузео власт над Бугарима.⁸⁸⁰ Наиме, млади цар је увидео да је српски краљ због орођавања са Андроником старијим, био на његовој страни, те му је требало да обезбеди савез са Бугарима. Говорећи о састанку Андроника млађег и Михаила Шишмана у Дидимотици, историчар бележи да је бугарски владар обећао да подржи унука у сукобу са дедом, а да овај, за узврат, њему помогне у сукобу са Србијом. Поред тога, Андроник је Михаилу обећао да ће га богато новчано наградити и дати му одређене ромејске територије на управу, уколико он буде успео у освајању престола. Царева сестра удата је за Михаила Шишмана.⁸⁸¹

Историчар наводи да је млади цар, као што је већ на једном месту поменуо, уживао подршку међу становништвом престонице. Андроник је, како Григора саопштава, видевши да је народ незадовољан због дугог живота и неактивности његовог деде (тоῦ πάππου μακροβιότητος καὶ ἀκινήσιας),⁸⁸² намерио да освоји апсолутну

⁸⁷⁷ Cant. I, 211. 8–214. 17.

⁸⁷⁸ Николић, Павловић, Слика Михаила VIII (у штампи).

⁸⁷⁹ Greg. I, 390. 1–8.

⁸⁸⁰ Шишман није био директан наследник Светосављев већ је то био Георгије II Тертер, Νικηφορος Gregoras Rhomäische Geschichte II-1, нап. 190, 189–190. Григора и овде прави грешку када је у питању бугарска историја. Примећено је да је он веома конфузан када су у питању ствари које се тичу Бугара. С друге стране, намеће се утисак да је много прецизнији када је у питању српска историја. Иако историчар и овде прави извесне омашке или, што је још очигледније, о неким догађајима уопште не говори (вероватно из разлога неуспешне политике византијског двора према свом суседу). Григора је изгледа био упућенији у дешавања са Србијом, будући да је сам Метохит био уско везан, преко брака своје унуке са Стефаном Дечанским, и будући да је ишао као посланик на српски двор.

⁸⁸¹ Greg. I, 390. 8–392. 6.

⁸⁸² Greg. I, 392. 10–11.

власт над Ромејима, а историчар увек помиње да се млади автократор служио мамцем и подлостима (δόλοισ καὶ πανουργίας)⁸⁸³ што је, како следи из историчаревог казивања, и довело до избијања треће фазе грађанског рата. Историчар наводи да је унук погазио све заклетве дате своје деди и прекршио одредбе о миру, а поред тога одузео је доста новца службеницима који су били одређени да га сакупљају.⁸⁸⁴ Григора, међутим, наводи да су неки из пратње млађег цара дошли и открили старијем планове његовог унука и примећује да су неки чак почели да одлазе од млађег цара, који је, између осталог, поново оптужен за блуд. Андроник II је закључио споразум са српским краљем, а у помоћ је позвао и свог сина, Димитрија Палеолога.

Важан моменат у приповести јесте управо и увођење Андроникових синова из брака са Ирином од Монферата, у грађански сукоб у Византији. Григора је царевог синове претходно помињао у контексту Ирине политике која је желела да за своју децу обезбеди део царске територије, како би они самостално управљали и да не би били поданици Михаила IX Палеолога. Димитрије и Теодор се сада поново уводе у причу, али су овога пута, као што ће се показати, царева деца била на различитим странама. Док је Димитрије држао страну своје оцу, Теодор Палеолог се показао као присталица млађег Андроника и у *Ромејској историји* представљен је на врло негативан начин. Григора приповеда да је маркиз Теодор Палеолог, који је једно време управљао маркграфовијом Монферат наслеђеном од мајке, дошао у Цариград и боравио на двору свога оца, Андроника II. Историчар сина Андроника II приказује у веома негативном светлу, наводећи да се показао као издајник свог оца, а све то због тога што је и сам сањао о наследству престола, будући да је Михаило IX био мртав. Како његов отац није изашао у сусрет његовој жељи, Теодор, који је у свему више подсећао на Латина него на Ромеја, ставио се на страну млађег Андроника.⁸⁸⁵ Теодор Палеолог састављач је и једног књижевног трактата о упутствима за владавину и

⁸⁸³ Greg. I, 392. 12.

⁸⁸⁴ Кантакузин помиње да је млади Андроник од свог деде био оптужен за кршење заклетви, које, према Кантакузину, није починио, као и то да је деда забранио помињање имена младог цара у црквама, чему се патријарх Исаија противио, Cant. I, 215. 15–219. 15.

⁸⁸⁵ Greg. I, 395. 21–396. 21. О Теодору Палеологу в. *Laiou*, Byzantine, 386–410. Теодоров син и наследник маркграфовије, маркиз Јован Палеолог, позивао се касније у току другог грађанског рата на своја династичка права, пошто је, наводно постојао документ у ком је Андроник Палеолог извесна наследна права пренео на свог сина Теодора Палеолога. О овоме, међутим, не може бити речи, мада не треба искључити могућност да је управу над солунском облашћу, тзв. Солунском краљевином, Андроник могао дати своје сину у наследство, в. *Bosch*, »Testament«, 55–59; *Imhaus*, *Loenertz*, *Démarches de Jean Paléologue*, 155–158; расправа у БЗ 46 такође, *Voordrecker*, *A propos de la renonciation au trône*, 185–188. Јован Кантакузин такође наводи податке о претензијама Јована Палеолога да заузме власт над Царством Ромеја 1347. године, за шта је маркиз припремио и флоту која је требало да крене на Град, Cant. III, 12. 3–13. 1.

вођење рата ког је посветио царевима Андронику II и Андронику III. Треба истаћи да се у епилогу овог трактата у веома негативном светлу говори о великом логотету, Теодору Метохиту, који се оптужује као један од главних виновника за избијање сукоба између цара и његовог савладара.⁸⁸⁶

Андроник III није мировао. Он је, наиме тајно слао декрете у Цариград, Солун, Македонију и на острва прокламујући народу ослобођење од јавних намета (ἀτελεία) и пореза, а војницима повећање прихода. Млади Андроник је деди поставио два услова након што је стигао у Регион: или да га пусти да уђе у Град под условима примирја, или да к њему пошаље неког од представника клира, сената или народа. Григора наводи да је Андроник II унуков улазак у Град сматрао за деструктиван и да, стога, не би могао да буде извршен без проливања крви. Стари цар је страховао да становници Цариграда, не пређу сви на страну његовог унука управо због свих оних обећања о којима је говорио. Стога је и упутио посланство младом Андронику.⁸⁸⁷ Млади автократор им се тада обратио речима које Григора у својој *Историји* наводи. Важно је истаћи да је историчар овде дао простора политичком говору Андроника III, у коме он објашњава разлоге свог иступања против старог цара. На првом месту се поново истиче несрећно стање Царства као и невоље које су хришћани од стране варвара доживљавали. Његов деда је запао у тромост и неосећајност услед старости (τὸν ὄθρὸν καὶ ἀνάλητον ἐκτοῦ γήρως). Посебно је тешко стање било у Тракији и Азији, у којима су варвари свакодневно одводили становништво у ропство, пустошили земље, убијали људе, а то је све управо било због поменуте тромости и незаинтересованости старог цара (διὰ τὴν τοῦ βασιλέως ἀμέλειαν καὶ νοθρότητα). Млади цар је, стога, одлучио или да сав тај болан терет дочека смрћу или да учини да ромејске ствари крену на боље. Јер, како даље саопштава Андроник млађи, никоме није могуће да влада толики низ година а да не навуче мржњу својих поданика, а Бог ништа није створио као непроменљиво, тако да је и овакво стање ствари код Ромеја онда противно природном току. Тако је његов деда већ толики низ година на власти, као ниједан цар до сада, али не чини ништа против те мржње поданика, као ни ради побољшања позиције Ромеја. Осим тога, старом Андронику уопште није жао да види како наследници његове власти пре њега умиру. Тако је и отац младог Андроника умро а да није, сем имена, било шта видео од царске

⁸⁸⁶ Knowles, Enseignements, 389–394. За превод Теодоровог текста на француски Knowles, Enseignements.

⁸⁸⁷ Greg. I, 397. 17–398. 13.

власти.⁸⁸⁸ Затим су умрли још неки млади рођаци, па се сад Андроник млађи пита, треба ли и он да умре и да никада не достигне власт. Иако би можда неки рекли да он болује од љубави за влашћу, због тога што је устао против деде, Андроник то не би ни сасвим порекао ни сасвим потврдио. Наиме, када би он видео да је царство Ромеја увећано и он би могао бити миран. Како то, међутим, није случај, њему није могуће да не покуша да учини ништа по том питању. Андроник даље наводи како је он од свога деде тражио хиљаду војника да са њима оде у градове Битиније и покуша да спаси ту област и становништво од варвара. Деда му, међутим, то није допустио. Уопште, све оно за шта га деда оптужује, Андроник млађи, како произилази из његовог говора, није починио. Наиме, на оптужбу да је узимао новац од службеника, Андроник одговара да је то учинио јер њему као цару припада новац, а његов деда му није желео дати ништа, на оптужбу да је и од Трачана узимао новац, Андроник је одговорио да је новац употребљен за откуп становништва. Сада унук од свог деде тражи 8000 номизми које дугује својим војницима, а онда ће учини све оно што његов деда буде тражио.⁸⁸⁹ Дакле, кроз овај говор Нићифор Григора је представио становиште са ког је полазио Андроник III у сукобу са својим дедом. Осим у овом говору, Григора је на још два места истакао цареву старост и његову неактивност као разлоге који су у његовим поданицима изазивали незадовољство.⁸⁹⁰ Ово су уједно биле и главне мане Андроника II и главни разлози, према његовим противницима, због којих је Царство било немоћно пред налетима варвара, пре свега Турака Османлија. Присталице млађег Андроника биле су, попут њиховог вође, спремне да се енергичније супротставе непријатељу, што је свакако морала бити заводљива парола за становништво које је било погођено како великим наметима, тако и великим страхом који је владао у царству Ромеја. Дакле, Григора није скривао незадовољство Ромеја владавином Андроника II, што се вероватно и није могло скрити. Осим тога, Нићифор Григора није ни сасвим прећутао ни незадовољство народа царевим првим министром, Теодором Метохитом.

Писац *Ромејске историје* приповест о великом логотету и сну у коме је видео како један лопов краде читаво његово богатство смешта готово на крају приче о грађанском рату. Григора наводи да је овај сан Метохит схватио као предсказање да ће

⁸⁸⁸ Иако Михаило IX није самостално владао читавим Царством, познато је и истакнуто да је он уживао највећа савладарска права у историји ове институције, те ова опаска Андроника III не стоји. Уп. претходно излагање.

⁸⁸⁹ Greg. I, 398. 15–402. 20.

⁸⁹⁰ Исту такву жељу за активнијим отпором непријатељу показивао је и отац Андроника млађег, Михаило IX, који је због неких својих акција долазио у сукобе са старим царем. Чини се да Григора није благонаклоно гледао на акције савладара Андроника II, уп. претходно излагање.

сва његова имовина нестати. Због тога је он следећег дана поделио све међу својим најближим пријатељима, а својој жени је запретио да не излази никуда без њега, плашећи се гнева народа.⁸⁹¹ Упркос томе, његов историјски наратив наклоњенији је старом цару, што Григора показује наводећи говор Андроника II, кога смешта одмах после оног који је одржао царев унук.

Андроник III је несумњиво стицао све више присталица. Стари цар се зато почео прибојавати за сопствени живот, па је к себи позвао патријарха Исаију коме је саопштио да би се сам радо повукао са трона када би знао да ће његов унук бити мудар и да ће мудро владати. У говору старог цара нема одговора на оптужбе његовог унука. Наиме, иако је историчар на крају текста поменуо да су изнете оптужбе против Андроника II и упркос чињеници да се наслућује како Андроник II за њих сматра да су неосноване, историчар ни у једној реченици експлицитно не каже да поменуте тврдње Андроника III о царској небризи и тромости нису биле истините и да нису имале реалног основа највероватније због тога што су оне, као што је већ напоменуто, одговарале истини, а како је било живих учесника и сведока грађанског сукоба из 20-их година XIV столећа, историчар то и није могао да прикрије. Ипак, да се закључити да је Григора управо истицањем негативних црта личности младог Андроника, које је у говору старог цара ставио у први план, настојао да дискредитује наследника Андроника II, будући да је он у свему представљен као сушта супротност деди. Андроник III, како произилази из тог говора, није био спреман и зрео да преузме царску власт, будући да се није владао царски. Ова карактеристика младог Андроника провлачи се кроз *Ромејску историју* у свим књигама у којима се он помиње. На крају једанаесте књиге, у којој историчар даје свој завршни суд о њему, поново је истакнута царева љубав према забавама и живот који није био типичан за царску личност.⁸⁹² Управо се из тога разлога, на почетку говора Андроника II, инсистира на важном аспекту царевог политике, који се тичао разрешења сукоба у држави и Цркви, са којим се Андроник II носио током читаве владавине.

Цар говори о Божијем гневу (θεομηνία) због његових личних грехова, грехова његовог народа, али и његових предака, као и о нередима у Цркви које је он затекао када је као врло млад дошао на власт и које је, уз Божију помоћ, успео да реши, пошто је у току година накупио искуство. Свакако се ова реченица односила на арсенитску

⁸⁹¹ Greg. I, 411. 24–413. 12. Ван Дитен ово место такође тумачи као Григорино признање да је Метохит био омраженији од Андроника, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, II-1, 211, nap. 225a.

⁸⁹² О овоме ће у даљем тексту бити више речи.

шизму и проблеме у вези са потписивањем Лионске уније. Како је стога, пита се Андроник II, било могуће да Царство остави свом младом и неискусном унуку? Дакле, младост и неискуство (νεότης καὶ ἀπειρία) Андроника III супротстављене су искуству старог Андроника II.⁸⁹³ Ваљало би на овом месту још једанпут упутити на почетак осме књиге и историчарево казивање о разлозима избијања сукоба између деде и унука, као и на приповест о Јовану Ватацу и Теодору II Ласкарису из треће књиге, у којој историчар објашњава због чега Јован III није начинио свог сина савладарем. Упадљиво је да историчар инсистира на младости и брзоплетости престолонаследника и да се служи истом терминологијом коју употребљава и у говору Андроника II.⁸⁹⁴ Цар до сада у понашању свог унука није видео да би он могао бити мудар владар, будући да се млади автократор показао као велики расипник и пошто је волео да проводи време са пијаницама, а уз то је убио и сопственог брата. Њега је цар волео више од све своје деце и унучади, више и од самог себе.⁸⁹⁵ Андроник II свој говор завршава освртом на оно што је о њему његов унук рекао. Цар наводи да је овај на свим местима изнео оптужбе против њега које нису у сагласности са епилогом његовог говора, који, међутим, сам Григора није навео у целости у својој *Ромејској историји*.⁸⁹⁶ Иако наводи да је унук њега оптужио за многе ствари, цар не одговара на оптужбе нити се због њих правда.⁸⁹⁷

Приказ почетка треће фазе сукоба у историјском спису Јована Кантакузина базира се на размени посланстава и писама између двојице цара. Кантакузин наводи и документа чије постојање јесте потврђено, иако се не може у потпуности прихватити њихова оригиналност.⁸⁹⁸ Важно је истаћи да Григора не наводи ко је учествовао у посланству које је Андроник старији послао свом унуку, што Кантакузин са своје стране чини. Били су то врло угледни Ромеји, од којих је један био и веома близак пријатељ Нићифора Григоре, Теодор Ксантопул.⁸⁹⁹ Из говора које је у свом спису забележио Кантакузин видно је да је цар-писац настојао да ослободи свих оптужби млађег Андроника, те је стога сасвим јасно да се и говори Андроника како млађег, тако

⁸⁹³ Важно је напоменути да је термин νεότης могао означавати исхитреност и брзоплетост која је пратила младе године, што се често употребљава код Платона, ког је Григора читао и на кога се могао угледати.

⁸⁹⁴ Упореди претходно излагање.

⁸⁹⁵ На овом месту требало би се подсетити и Григориних речи везаних за Михаила VIII, који је гајио велику љубав према својим наследницима и због којих је и починио грехове. Историчар је индиректно осудио такву слабост владара, коју је у случају свог унука показао и Андроник II, упореди завршно поглавље о Михаилу VIII.

⁸⁹⁶ Овај епилог могао би бити садржан у једном од Григориних рукописа и могао би имати везе са оним што о овоме питању саопштава Кантакузин, в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-1, 204, нап. 215.

⁸⁹⁷ Говор Андроника II у: Григора, 403. 7–405. 12.

⁸⁹⁸ Johannes Kantakouzenos, Geschichte I, нап. 326, 287–288; нап. 329, 288.

⁸⁹⁹ PLP 8, No 20816. О овоме сведочи и њихова преписка, Nicephori Gregorae Epistulae II, No. 38, 63, 64.

и старијег у делима поменутих историчара разликују.⁹⁰⁰ Ипак, Јован Кантакузин представља Андроника II као ону страну која је на сваки начин желела да избегне мир, те је чак одбила и да у догледно време да одговор младом цару на његову понуду истог. Осим тога, патријарх Исаија, који је подржавао младог савладара, затворен је у Мангански манастир.⁹⁰¹

Како даље пише Григора, Андроник старији је издејствовао забрану помињања имена младог цара док се он не поправи (μέχρις ἂν ἐπιστρέψει), с чиме су се остали старији епископи сложили. Патријарх, међутим, то није никако желео да прихвати те је са још неким клирицима почео да кује заверу против старог цара и да тражи да се млађи помиње. Он је архијерејима, који су били противници Андроника млађег, запретио одлучењем, што је веома погодило Андроника II. Цар се зато састао са остатком клира и, на основу 18. канона сабора у Халкидону и 4. главе одлука Трулског сабора, који су ван закона стављали све оне који су били под оптужбом за удруживање у фратрију и за ковање завера (φратρία καὶ συνωμοσία), изопштили су патријарха из Цркве, будући да је он погазио речене законе и усмерио се против свог владара. Поред тога, цар је патријарха чак оптужио да, будући да је, због наде у награду коју му је млади цар обећао, стао на његову страну, те да није искључено да и сам постане вођа завере и да доведе до убиства старог цара. Потом је патријарх затворен у Мангану.⁹⁰²

Ово место у Григориној приповести индикативно је из више разлога. Поред тога што писац понавља термине φратρία и συνωμοσία, како би подвукао тежину престапа младог цара против свог деде, видно је да је и у редовима Цркве постојала подела на оне који су подржавали старог цара и оне који су били за долазак Андроника III на власт. Јован Кантакузин о овој подели унутар Цркве говори експлицитније од Григоре. С тим у вези, цар-писац помиње да се Андроник III састао са архиепископима који су подржавали старог цара како би постигао мир између њих и патријарха, који је, пак подржавао млађег Андроника. Кантакузин такође веома детаљно приповеда о процесу који је вођен против архиепископа, са којима се на крају патријарх помирио, на којем је, како то произилази из Кантакузинове приповести, поред патријарха главну улогу имао и велики доместик.⁹⁰³ Осим тога, важно је поново скренути пажњу на чињеницу да су и патријарх Герасим, за кога Григора каже да је био од оних црквених поглавара

⁹⁰⁰ Сличност је једино у томе што обојица признају да је Андроник млађи узео новац од царских службеника, што је била једна од ставки за које га је теретио деда.

⁹⁰¹ Cant. I, 226. 7–252. 2.

⁹⁰² Greg. I, 405. 13–407. 22.

⁹⁰³ Нема сумње да овим Кантакузин себи жели посебно да да на значају, Cant. I, 316. 22–323. 5. О овим догађајима, Григора врло сажето говори, Greg. I, 428. 21–429. 7.

који су одговарали царевој вољи,⁹⁰⁴ и патријарх Исаија, били присталице царевог унука. Обојица су долазили из монашких кругова и, ако је веровати Нићифору Григори, нису били посебно образовани.⁹⁰⁵ Познато је, наиме, да су тих година са двора Андроника II потекли врло образовани и учени монаси који су касније имали великог утицаја у Цркви. Један од таквих људи био је и Григорије Палама.⁹⁰⁶ Додуше, Григора њега у свом спису не помиње као припадника образовног круга двора цара Андроника старијег, чије је образовање могло бити управо тих година када је у Царству у току био први грађански рат. Не би требало искључити могућност утицаја Јована Кантакузина и његових веза са монасима, који су могли бити окосница отпора старом цару унутар Цркве, а који су се показали као његова важна подршка у току сукоба са цариградским регентством 40-их година XIV столећа. Иако нема аргумената који би ишли у прилог томе, не би требало занемарити и могуће преостале непријатеље Андроника II из сукоба са арсенима који су се налазили у редовима Цркве, од којих су неки, можда још увек били живи.⁹⁰⁷

Два дана након ових дешава, како приповеда Нићифор Григора, Андроник млађи је са својим присталицама стигао до зидина Цариграда, желећи да сазна шта је његов деда одлучио по питању његових захтева. Он је наводно желео да га деда прими и да му изрази проскинезу, при чему му није поверовано, већ је на њега са зидина Града бачено камење. Потом је, у току ноћи уследио покушај да се поново уђе у Цариград, након што су неки људи пришли младом цару и рекли да ће му отворити врата. Међутим, иако је Андроник млађи са Јованом Кантакузином и Теодором Синадином покушао да спроведе напад до краја, то им није пошло за руком. Ипак, цар је у току децембра месеца успео да освоји Солун, Сер и остале градове у Македонији, а као ратни плен у руке су му пале жене, деца и имовина деспота Димитрија Палеолога, протовестијара Андроника и Михаила Асена.⁹⁰⁸

Андроникову појаву пред зидинама града потпуно супротно представља Јован Кантакузин. Он, наиме говори да се цар запутио ка престоници да би још једном покушао да се измири са дедом. Како то није постигнуто, због недостатка добре воље

⁹⁰⁴ Патријарха Герасима је на трон довео управо Андроник II.

⁹⁰⁵ Поново цитирати шта каже за једног а шта за другог.

⁹⁰⁶ *Meyendorff*, Introduction, 45–48.

⁹⁰⁷ Године 1321. умро је један од њихових вођа, Јован Тарханиот, чијој сахрани је присуствовао његов рођак, Јован Кантакузин, *Sant. I, 57*; PLP no. 27487; *Tinnefeld*, *Kantakuzenos*, 202–205.

⁹⁰⁸ *Greg. I, 407. 23–411. 9.*

код старог цара, избила су непријатељства. О помену покушаја напада на Град, Кантакузин, разуме се, не говори.⁹⁰⁹

Описујући стање у Македонији, Григора прелази на збивања у пролеће 1328. године. Историчар наводи да је у шестој недељи четрдесетодневног поста, што је било у недељи између 21. и 27. марта,⁹¹⁰ дошло до сукоба војски двојице царева код Мавропотама. Војску Андроника II предводио је Константин Асен, док је на челу војске младог Андроника био протостратор Теодор Синадин. Важно је напоменути да се Григора на овом месту први пут јасно одређује по питању стране којој је у току грађанског сукоба припадао. Наиме, историчар за Асенову војску наводи термин *наши* (ήμέτεροι).⁹¹¹ У сукобу је победио Синадин, а иако није много људи убијено, многи угледни војници, попут таксијараха али и самог Асена, допали су заробљеништва. Григора такође говори о томе да је млади цар слао посланства Венецијанцима да му помогну у борби, али да су то они одбили или због тога што су зидови престонице били чврсти или зато што су сами сматрали да је опсада Цариграда тежак подухват, а можда и због тога што нису уопште ни примили посланство.⁹¹²

Бици код Мавропотама Кантакузин не поклања много простора у својој приповести. Иако са много више детаља приповеда о ратовању у Македонији,⁹¹³ цар-писац извештава да је војска старог цара, под командом Константина Асена дошла до реке Мелас (Мавропотама), где се жестоко сукобила са војском младог цара. У бици су, пали многи Ромеји, многи су заробљени, а само неколицина је успела да се спаси. Константин Асен се такође налазио међу заробљеницима. На крају приказа битке, Кантакузин наводи говор младог Андроника. Према њему, Андроник је изразио своју радост због победе његових трупа, али и тугу због погибије противничке стране, међу којом су се налазили рођаци и пријатељи, а не непријатељи, као што би било нормално, још једном осуђујући рат који се водио између ромејских царева.⁹¹⁴

Са своје стране, владар Бугара, који је претходно прешао на страну старог цара, послао је 300 коњаника које је ставио на располагање Андронику II.⁹¹⁵ Без обзира на сву помоћ, у самој престоници је дошло до издаје, а младом цару су извесни Камарис и

⁹⁰⁹ Cant. I, 253. 22–258. 21.

⁹¹⁰ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, II-1. 93.

⁹¹¹ Greg. I, 415. 11.

⁹¹² Greg. I, 415. 10–418. 4.

⁹¹³ Иако је Кантакузин у много чему детаљнији, намеће се утисак да је у неким случајевима управо користио Григорин историјски спис, Johannes Kantakouzenos, Geschichte I, нап. 405, 304.

⁹¹⁴ Cant. I, 285. 23–287. 17.

⁹¹⁵ Кантакузин наводи да је заправо иницијатива за савез са Бугарима дошла од стране Андроника II, Cant. I, 288. 2–5.

Кастелан помогли да уђе у Град. Како Григора приповеда, они су чуварима дали да пију вино које није било помешано са водом те су ови заспали, што им је омогућило да у Град пусте Андроника млађег. О овом договору, како Григора наводи, нико ништа није знао осим царевог најближег пријатеља, Јована Кантакузина. Писац *Ромејске историје* говори о великом страху који је обузео старог цара од неизвесног исхода, те је у вези с тим, Андроник пребацивао Теодору Метохиту, како се чини, да он има челичну душу и да га уопште није страх од будућности. Пасивност Теодора Метохита у последњој фази сукоба, може се приписати логотетовој жељи да са младим царем у једном тренутку постигне договор.⁹¹⁶ Како Григора описује, стари цар је те ноћи легао на кревет без да се претходно покрио, што само сведочи о његовој напетости на којој Григора посебно инсистира. Андроник старији је одједном чуо буку и ларму, што је био знак да је млади цар ушао у палату. Према ономе како то Нићифор Григора представља, Андроник млађи је заповедио својим присталицама да никога не убију, чак ни његовог деду. Кроз говор Андроника III, који историчар на овом месту помиње, произлази да је Андроник II поражен јер је то била воља Божија. Стари цар изашао је пред унука молећи га за голи живот, рекавши му да не пролива сопствену крв и крв својих предака и рођака, као и да се сети да се сутра и њему слично може догодити. Унук је поштедео живот свом деди, патријарх Исаија је пуштен из затвора, а имовина великог логотета је скроз похарана.⁹¹⁷

Кантакузин такође приповеда о преговорима вођеним да се млађем цару преда Цариград. Као и Григора, и он помиње Камариса и Кастелана, а важно је пажњу скренути и на то да Кантакузин наводи како је младом Андронику у једном моменту стигло и писмо од противника Теодора Метохита, да су спремни да предају Град цару, уколико он одузме имовину великом логотету, као и да довека Метохит буде држан у немилости.⁹¹⁸ Са друге стране, за разлику од Григоре, Кантакузин надугачко приповеда о заузећу Цариграда од стране младог цара. Када је Андроник ушао у престоницу и срео се са дедом, Кантакузин приповеда да је Метохит направио опаску да се ништа од овога не би десило да су се њих двојица још раније споразумели.⁹¹⁹ Цар-писац такође наводи да се стари Андроник повукао у манастир и да у престоници није дошло до

⁹¹⁶ Уп. претходно излагање.

⁹¹⁷ Greg. I, 418. 4–426. 10.

⁹¹⁸ Cant. I, 291. 9–292. 17. Постоје назнаке да су Метохитови противници чак тражили ослеђење великог логотета, Johannes Kantakouzenos, Geschichte I, нап. 421, 307.

⁹¹⁹ Ово се тумачи као место на коме Кантакузин показује да је Метохит мислио да је могуће постићи помирење између цара и да није био потпуно свестан ситуације у којој су се налазили, Cant. I, 305, 5–7. Григора, међутим, инсистира на томе да је Метохит био свестан читаве ситуације и да је Андроник II био тај који није очекивао овакав исход.

крвопролића и пљачке, али да је једино имовина великог логотета била похарана, иако је и то учињено супротно жељи младог цара. Кантакузин и на овом месту посебно истиче да је све оно што је о овоме у његовом делу записано, тачно и истинито. Тако је завршен сукоб који је трајао седам година и један месец, 19/24. маја 1328. године.⁹²⁰ Овим се уједно завршава и прва књига Кантакузиновог историјског списка.

Приповест о грађанском сукобу 20-их година XIV столећа, Нићифор Григора завршава неком врстом своје исповести. Наиме, писац наводи да је грађански рат међу Ромејима и Византинцима (Константинополитанцима) био грозан, да су се један против другог окренула браћа, деца и родитељи, а најгоре од свега је било то, како писац саопштава, што се епископ окренуо против презвитера, епископи против епископа, монаси против монаха. И да стари цар није зауставио војску, од кућа житеља Цариграда направила би се „скитска пустиња”. Григора наводи цареву реченицу која је помирљиво требало да делује да, ако је он могао тако да се понесе према својим непријатељима, будући да он и треба да служи као пример свима, да су онда и његови поданици дужни да тако своје непријатеље третирају. Историчар своју приповест завршава још једном ауторском упадицом, којом истиче своју страну у грађанском рату. Писац каже да је и он, као присталица старог цара, доживео лоше ствари од друге стране. Ипак, како је још Солон рекао, није било праведно не одабрати ниједну страну у току грађанског рата, па је онда разумљиво да када пастир бива ударен цело стадо страда.⁹²¹ Све ово се одиграло, како Григора наводи, 24. маја 1328. године.⁹²²

Последњом констатацијом о грађанском рату, Григора је још једанпут истакао своје место као присталице Андроника II. Иако он то у свом наративу готово уопште не чини (осим на већ поменутом месту где врло експлицитно назива војнике Константина Асена *нашима*), Григорин приказ старог цара и пре свега Теодора Метохита јасно показују чију је страну историчар подржавао. Све што би било негативно за царевог првог министра историчар је прећутао, иако се на два места да осетити његова умешаност у збивања (када Григора у множини помиње *παραδυναστεύοντες* и када говори да се Метохит бојао да ће му имовина бити подељена). Стиче се, стога, утисак да је историчар једним умеренијим тоном представио овај грађански сукоб Ромеја, него што је то касније у свом спису учинио Јован Кантакузин. На крају, цар-писац је

⁹²⁰ Cant. I, 300. 8–306. 11.

⁹²¹ Cant. I, 426. 10–427. 9. Занимљиво је приметити да Јован Кантакузин, говорећи о грађанским сукобима на Пелопонезу 1349/1350. такође наводи да су се тамошњи становници држали Солонове изреке да су нечасни сви они грађани који се не приклоне једној од завађених страна, Cant. III, 86. 23–87. 3.

⁹²² Greg. I, 427. 10–11. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-2, 300, nap. 254.

највероватније због неслагања са Григориним приказом управо и изабрао 1320. као полазну тачку свог наратива, како би приказао догађаје у светлу у ком их је он желео представити.⁹²³ Сву кривицу за избијање грађанског рата Григора није директно приписао Андронику III и његовим најближим сарадницима Кантакузину и Синадину, већ пре свега Сиргијану Палеологу који је у току рата више пута променио страну. Иако, међутим, из наратива произлази да Григора није био наклоњен Андронику млађем, ипак је, према пишчевим речима, Божија воља била та која је довела до његове победе и до силаска Андроника старијег са власти. Било да је овакво објашњење Григора нудио како би тиме помирио завађене стране, будући да се против Божијих одлука није могло ништа чинити (што је јасно из пишчевог казивања и екскурса које прави), или, пак, како би оправдао старијег цара због губитка позиције, а тиме и умањио критику кључних подржавалаца млађег цара, који су и после његове смрти заузимали водеће позиције у Царству, приметно је да је историчар до краја наклоњен Андронику II и да исказује критике на рачун његовог унука.

-Последње године старог цара и опозиција унутар дома Палеолога-

Пренос власти са старог на младог цара текао је постепено. Наиме, након што је Андроник млађи ушао у палату и сусрео се са својим дедом коме је поштедео живот, на цара је, како произилази из приповести Нићифора Григоре, извршен притисак да свог деду удаљи од царског трона и сву власт преузме у своје руке. Историчар говори о саветима бившег патријарха Нифона Андронику млађем да свом деди одузме све царске инсигније и да га натера да обуче монашко рухо како би га у потпуности дисквалификовао од могућности повратка на трон. Нифон је, према Григори, овакве савете давао због тога што је мрзео Андроника старијег јер му цар није пружио помоћ у процесу који је против њега вођен због оптужби за симонију, као и због тога што је још увек сањао о могућности да се поново домогне патријаршијског трона. Нифон је чак саветовао младом цару да свог деду пошаље у затвор или у изгнанство.⁹²⁴ Овим патријарховим саветима придружили су се и неки из цареве пратње, а млади Андроник је, према Григори, имао првобитно намеру да деди остави један део територије на управу. На крају је, међутим, одлучено да стари цар може и даље да носи инсигније али да не сме бити политички активан и да не сме напустити палату. За његово издржавање

⁹²³ О Кантакузиновом осврту на Григору в. *Dräseke, Kantakouzenos Urteil*, 106–127.

⁹²⁴ Greg. I, 427. 12–428. 4. Кантакузин о овоме не говори. Ван Дитен наводи да је можда Григора у неки од својих рукописа унео ову измену, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-2, 301, nap. 257.

одређен је годишњи приход од риболова, што је износило око 10 000 номизми.⁹²⁵ Онда је и велики логотет послат у изгнанство у Дидимотику.

На почетку своје друге књиге, говорећи о првим мерама на почетку самосталне владавине Андроника III, Јован Кантакузин такође приповеда о судбини старог цара, додуше у нешто другачијем облику. Цар-писац наводи да иако је млади Андроник дошао на власт, да је Ромејима заповедио да и даље поштују његовог деду, а његовим пријатељима било је дозвољено да га посећују. Читава послуга старог цара је и даље остајала њему на услузи, а за личне издатке Андроник II је на располагању имао 12 000 номизми. Како каже Кантакузин, Андронику II је на располагању и даље била Влахерна у којој је боравио, док је Андроник III, када се налазио у Цариграду, обитавао у палати деспота Димитрија. Сам Андроник је често посећивао свог деду и саветовао се са њим око политичких ствари, док је великом логотету било наређено да оде у Дидимотику, а касније му је било дозвољено да се врати у Град. Управу над престоницом, млади цар је препустио протостратору Синадину, а присталицама старог цара почела је да се враћа одузета имовина.⁹²⁶

Према Григориној даљој нарави, оваквом завршетку сукоба посебно се обрадовао патријарх Исаија, а онај део клира који је у сукобу држао страну старом цару био је кажњен.⁹²⁷ Приметно је, дакле, да Нићифор Григора као противнике Андроника старијег у први план ставља црквене личности: бившег патријарха Нифона и тадашњег патријарха Исаију.⁹²⁸ Историчар не наводи поименце људе из пратње млађег цара који су саветовали Андронику да *напусти своје филантропско држање према деди*, мада се њихов идентитет из целокупне приче о грађанском рату може наслутити. Као што је познато, најближи Андроникови сарадници били су Јован Кантакузин, Теодор Синадин и Алексије Апокавк. Апокавк се, додуше, у досадашњој Григориној приповести помиње само једанпут и то на самом почетку описа избијања прве фазе грађанског рата, док су друга двојица, Кантакузин и Синадин, активни учесници догађаја.⁹²⁹ Међутим,

⁹²⁵ Greg. I, 428. 10–21, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-2, 301–302, нап. 258.

⁹²⁶ Cant. I, 310. 1–312. 20.

⁹²⁷ Greg. I, 428. 20–429. 7.

⁹²⁸ Посебно је занимљиво Нифоново поновно појављивање у Григориној приповести, будући да је то патријарх који је дао опроштај владару и народу у име патријарха Арсенија чиме је званично била окончана арсенитска шизма.

⁹²⁹ Апокавк се и у Кантакузиновом историјском спису у вези са овим догађајима веома ретко помиње, а у први план почиње да избија тек са доласком Андроника III на власт. Кантакузин, наиме, наводи, да је у једном моменту желео да се склони са места главног помоћника младог цара и да ту улогу препусти некоме другоме, будући да му је био потребан одмор од државничких послова. Како је то сам велики доместик издејствовао, место месазона припало је управо Алексију Апокавку, али је у прво време он имало да се саветује са Кантакузином, Cant. I, 339. 2–16.

нешто касније у свом наративу историчар посебно истиче благо опхођење великог доместика Кантакузина према противницима Андроника III, што га је, како Григора подвлачи, издвајало у односу на друге из пратње младог цара (вероватно Синадина и Апокавка). Ово је посебно видно у причи о судбини старог цара и великог логотета Метохита.

Како Григора приповеда, Теодор Метохит се тешко разболео и патио је од дизурије,⁹³⁰ а уз то је био и веома лоше третиран, као што је био случај и са старим царем. Историчар наводи да је Метохиту болест пала теже од свега што је до тада доживео, а то је, како Григора подвлачи, био затвор, губитак части, одузимање иметка и пребацивања и злостављања од стране недостојних људи.⁹³¹ Поред Григориног учитеља и стари цар је такође био јако слаб. Писац истиче да је Андроник старији на једно око већ био слеп, да би убрзо затим у потпуности остао без вида. Нићифор Григора наводи да не жели чак ни да прича о ругању и злостављању које је стари цар доживљавао од његових чувара и послуге, нити о томе како је свака праља могла да улази у палату кад год је желела да би прала одећу у води која је текла у дворишту палате, па ни о томе да је палата постала стециште животиња, коња и магараца, стоке и живине. За чување старог цара управо је, како Григора наводи, био задужен протостратор Синадин, те из приповести произлази да се он према Андронику II опходио на непримерен начин. Треба подсетити да је Синадин био најближи пријатељ и вршњак царевог сина, Михаила IX. Познато је да су цар и његов син имали извесне несугласице по питању вођења активније спољне политике чији је заговорник био Михаило IX, те је право је питање какав је однос владао између двојице савладара све до Михаилове смрти 1320. године. Историографски извори о томе не дају готово никакве податке, али се из чињенице да се Синадин ставио на страну млађег Андроника може наслутити да се протостратор слагао са активнијом политиком и да је као човек Михаила IX на тај начин наставио да пружа отпор Андронику II.⁹³² Велики доместик, Јован Кантакузин, се међутим издвајао својим достојанственим и благим држањем у односу на противнике. Он се, како Григора наводи, удаљио од свих лоших ствари којима је стари цар био изложен и сачувао је достојанствено држање, не уживајући у

⁹³⁰ У питању је веома болно мокрење изазвано иритацијом мокраћне бешике, кад урин излази кап по кап.

⁹³¹ Greg. I, 431. 9–14. Овакав начин подсећања читаоца на оно што је у својој приповести већ испричао део је наративне технике коју је Григора користио (кад говори о Михаилу VIII историчар своју публику подсећа на ослепљење Јована Ласкариса на сличан начин).

⁹³² О односу Андроника II и Михаила IX упореди претходно излагање.

невољи других људи.⁹³³ Иако се из Григориног наратива види да је Кантакузин, поред Сиргијана Палеолога, пружио значајну финансијску подршку младом Андронику пред сам почетак избијања рата, као и то да је постао главни ослонац младог цара и за политичке и војне ствари, велики доместик је представљен као прави племенити достојанственик. Када је у питању Сиргијан Палеолог, главни подстрекач грађанског сукоба, Григора наводи да је он те године пуштен из затвора тек након што је дао писмену заклетву да неће ништа против царева предузимати, јер би у супротном подлегао смртној казни.⁹³⁴ Међутим, Сиргијан убрзо поново дејствује као један од фактора нестабилности и велика претња за престо, будући да је, приликом изненадне болести која је напала Андроника III, дошао у савез са царевом мајком, Ритом Маријом.

Питање очувања наследства престола у оквиру главне гране династије Палеолог поново се потегло услед изненадне болести која је задесила Андроника III. Приповест о царевој болести у Григорином наративу долази после описа битке код Филокрене, односно Пелеканона 1329. године. Наиме, историчар приповеда да је цара у Дидимотици задесила тешка болест од које му се изненада укрутило цело тело, а у почетку је цар подносио јаке главобоље.⁹³⁵ Након тога је Андроник неко време лежао без свести, а кад је дошао себи пожелео је да се замонаши и затражио је од свих присутних да се закуну на верност његовој жени, царици Ани и њиховом нерођеном детету. Григора наводи како је требало да буде сачињен тестамент (διαθήκη) на основу онога што је било усмено изречено. Епитроп је требало да буде Јован Кантакузин, а цар је наредио да из затвора буду пуштени деспот Константин и Теодор Метохит. Како Григора наводи, ниједном речју није био поменут стари цар нити Андроникова мајка, царица Рита Марија, да не би дошло до немира у Царству у случају да Кантакузину буде поверена управа над ромејским стварима, пошто су он и царица већ дуже време били у непријатељским односима. Ствар се, међутим, још више заострила када је царица-мајка само мало времена иза тога усвојила Сиргијана (εἰσποιεῖται τὸν Συρράβινον), коме је тад поверена управа у Солуну, а царица му је, како то Григора наводи, поверила свој живот и своју душу.⁹³⁶ Она је наложила да јој се сви Солуњани закуну на верност да ће је заједно са њим (Сиргијаном) признати као владарку уколико

⁹³³ Greg. I, 432. 5–22.

⁹³⁴ Greg. I, 432. 22–433. 3. О томе детаљније прича Кантакузин који каже да је он учествовао у мирнијем поступању према затвореницима, да је пуштен на молбу своје мајке.

⁹³⁵ Болест је цара вероватно спопала након експедиције на Хиос, о којој надугачко приповеда Кантакузин, Cant. I, 370. 10–388. 8; Johannes Kantakuzenos, Geschichte II, nap. 103, 191. Има индикација да је у питању била хронична маларија, *Lascaratos*, Fatal disease, 106–109.

⁹³⁶ О употребљаваној терминологији везаној за усиновљење в. *Macrides*, Kinship by Arrangement, 110.

би њен син умро, а да ће се она са своје стране борити за то да се њеном нерођеном унуку призна наследство престола без икаквог проблема. Григора саопштава да је овакав потез царице-мајке изазвао огромну љутњу што ће бити јасно из његове даље приповести.⁹³⁷

Требало би истаћи да је савез Рите Марије и Сиргијана Палеолога додатно сведочио о томе колико је фракција постојало унутар царског дома Палеолога, које су, свака у своје време, исказивале амбиције у освајању власти.⁹³⁸ Постојање три генерације додатно је усложњавало ствари. Старија је била окупљена око старог Андроника, чија је моћ грађанским сукобом била ослабљена али не и потпуно сломљена и њени главни представници били су деспот Димитрије Палеолог, али и српска краљица Симонида. Другу су представљали људи Михаила IX, при чему су се неки, попут Теодора Синадина приклонили Андронику млађем,⁹³⁹ док су други били окупљени око царице Рите Марије. Најзад, трећу генерацију предводио је млади Андроник са својим присталицама и она ће се, после цареве смрти 1341. године, поделити у две посебне групе. Сукоби који су могли настати у току ове цареве болести избегнути су пошто је Андроник III трећег дана дошао свести и затражио воде, што је био знак да је криза превазиђена.⁹⁴⁰ Како Григора наводи, у току цареве болести појавило се и пророчанство да ће неко чије има почиње словом К заузети престо византијских царева. Будући да се протумачило да се ради о деспоту Константину, царев брат је осумњичен и убрзо је нестао.⁹⁴¹

На овом месту свакако би требало поменути и речи цара-писца, Јована Кантакузина, које се тичу Михаила IX. Индикативно је да Кантакузин, на самом почетку своје приповести наводи како је син Андроника II једно време боравио на Истоку, трудећи се да на најбољи могући начин помогне Ромејима које су непрестано угрожавали Турци. То, међутим, није трајало дуго и цар се вратио у Цариград, да би га одатле његов отац послао у Солун. Индикативно је да Кантакузин не говори о детаљима ратовања сина и наследника Андроника II, које је, како сазнајемо од Георгија Пахимера и Нићифора Григоре, било прилично неуспешно. Још индикативније је да цар-писац уопште не говори о несугласицама које су владале између два автократора,

⁹³⁷ Greg. I, 439. 12–441. 4.

⁹³⁸ Приметно је да Кантакузин прећуткује природу односа између Рите Марије и Сиргијана.

⁹³⁹ Сам Јован Кантакузин, приповедајући о почетку сукоба између двојице царева наводи како је у Хадријанопољу још увек било присталица Михаила IX, који би се одмах ставили на страну његовог сина, млађег Андроника, Cant. I, 23. 21–24. 2.

⁹⁴⁰ Greg. I, 442. 6–15.

⁹⁴¹ Greg. I, 441. 4–14.

због којих је Михаило и удаљен из престонице, а које експлицитније од Пахимера помиње управо Григора.⁹⁴² Ово се може објаснити чињеницом да је и сам Јован Кантакузин, попут Теодора Синадина, био један од људи првог савладара Андроника II, те да је свакако желео ћутке прећи преко ствари које би у негативном светлу представиле како Михаила IX, тако и његове људе.

Осим тога, такође је важно поменути на који начин Јован Кантакузин представља болест Андроника III. Он, наиме наводи да се радило о обољењу главе (κεφαλικὸν σύνπτωμα) што је цара навело да тог момента за заштитника Царства прогласи Јована Кантакузина и да њему, као заштитнику и главном (προστάτης καὶ ἡγεμών) међу Ромејима преда и своју жену, царицу Ану, на чување.⁹⁴³ Када га је тетка, Теодора Кантакузина, упитала да ли има шта да нареди по питању своје мајке, Рите Марије, Андроник III је одговорио: „Ништа.”⁹⁴⁴ Ово питање је Теодора, према речима Јована Кантакузина, поновила три пута будући да је мислила да је Андроник не чује због болести. Ипак, чини се да број понављања питања везаног за судбину Рите Марије, није сасвим случајно изабран, јер број три у православној традицији, као број којим се исказује и Свето Тројство, јесте својеврсни показатељ озбиљности и важности онога што је изречено. Тиме би се дало закључити да је Кантакузин желео да истакне чињеницу да је Рита Марија, а тиме и било која врста опозиције која би могла доћи са те стране, била још и пре 1341. године потпуно изостављена из наследства престола. Андроник је то, према речима Јована Кантакузина, објаснио тиме да се на врху државе не могу оставити две жене, а онда се у свему покоравати и великом доместику. Кантакузин такође наводи да је он преузео управу над свим ромејским стварима, али да није желео да прихвати царске инсигније које су му саветовали да узме, будући да је сматрао да се тиме није било потребно оптерећивати.⁹⁴⁵

Међутим, касније у својој приповести, када већ говори о почетку грађанског рата, Јован Кантакузин поново потеже питање царево мајке. Како цар-писац саопштава, млади василевс уопште није поменуо своју мајку као потенцијалног наследника. Да би се предупредиле било какве царичине активности против наследника Андроника III, њој је послат велики дикиотис Гавра са крстом пред којим је царица требало да се закуне на верност. Овакав чин је разбеснео василевсову мајку, а она је, како нас о томе обавештава Кантакузин, међу доместиковим противницима имала своје пријатеље, који

⁹⁴² Уп. претходно поглавље.

⁹⁴³ Cant. I, 391.7–393. 24.

⁹⁴⁴ Cant. I, 395. 17–22. В. такође и Johannes Kantakouzenos, Geschichte II, нап. 108 и нап. 109, 192–193.

⁹⁴⁵ Cant. I, 395. 22–396. 14.

су покушали да искористе њен гнев наводећи је на то да помисли како њу сматрају за врховног заповедника у држави. Међу овим људима посебно су се истицали Алексије Апокавк и Сиргијан Палеолог, за кога Кантакузин, за разлику од Григоре, не помиње да је био усињен од стране царице-мајке. Царичин бес су двојица Ромеја посматрала као одличну околност да сломе великог доместика, те су долазили к њој да би је обавестили како је Кантакузин, уместо да се постара за добробит царица, сву власт приграбио себи. Царица-мајка је покушала да оптужи Кантакузина код свог сина али јој то није пошло за руком.⁹⁴⁶

Осим тога, на месту на коме Јован Кантакузин први пут говори о царевој болести, он приповеда и о судбини деспота Константина. Ово је посебно важно, с обзиром на податке које је о њему овим поводом дао Григора. Као што је напоменуто, писац *Ромејске историје* једноставно саопштава да је деспот нестао, што је, чини се, Јован Кантакузин имао потребе посебно да објасни. Није, стога, нелогично закључити, да је, као што ћемо видети, управо он стајао иза мистериозног и недовољно расветљеног нестанка деспота Константина, што Григора можда у тренутку писања свог дела није желео да нагласи. Он је тада, како знамо, још увек био у добрим односима са Кантакузином. Дакле, како сазнајемо из Кантакузиновог описа, брат Михаила IX, тада већ монах Калист, налазио се у Дидимотици, у затвору. Цар-писац наводи да су сенатори и великодостојници сматрали да деспот представља опасност по царски трон и да би, у случају смрти Андроника III, он могао побећи из затвора и изазвати грађански рат. Због тога су саветовали великог доместика да га или убије или лиши вида. Кантакузин је присутне прекорео због њихове намере да убију тако угледног Ромеја, а уз то и припадника царске породице, те је рекао да ће о његовој даљој судбини он сам боље поразмислити. У току вечери, Кантакузин је заповедио неким људима да сакрију деспота Константина у подземне одаје, а истовремено је пуштен глас да је деспот побегао из затвора, те је касније закључено да се том приликом и удавио.⁹⁴⁷ У свом даљем излагању, и након приче о царевој болести и његовом чудноватом излечењу, цар-писац поново помиње деспота Константина. Након што је саопштио Андронику млађем шта је предузео да би спасио деспота од смрти и зловоље достојанственика, цару је било мило да чује да је његов стриц и даље жив, те је донета одлука да се он пусти из затвора.⁹⁴⁸

⁹⁴⁶ Cant. II, 89. 1–93. 4.

⁹⁴⁷ Ibid, 396. 15–399. 10.

⁹⁴⁸ Cant. I, 412. 20–413. 13.

Још једна претња царској власти и власти његовог нерођеног наследника био је и његов деда, Андроник II. Григора саопштава како је старом цару тада било понуђено да или обуче монашко рухо или да оде у изгнанство. Старом цару пређено је са бацањем у затвор, који је, по свему судећи био веома суров.⁹⁴⁹ Историчар овом приликом даје врло драматичну сцену описујући како је старог цара ова вест јако потресла те је он лежао неколико дана непомично на кревету. Како би, наставља Григора, и могао другачије да поступи човек који је био окружен војницима и коме је све било одузето? Тако је Андроник II делимично својевољно, а делимично и против своје воље, обукао монашко одело и примио монашки постриг. За царско замонашење био је задужен, као и до сада за његово чување, протостратор Теодор Синадин.⁹⁵⁰ Патријарх Исаија био је посебно задовољан што се на овај начин старом цару забранио повратак на власт, будући да је сада био монах. Ово, међутим, није био крај Андроникових мука. Како Григора наставља своју приповест, у престоници се појавила извесна група људи која је узвикивала да стари цар треба да се врати на престо, поготову што је постојала реална бојазан да ће млади Андроник умрети. Будући да је Андроник II био присиљен да се замонаши, што је било противно својевољном преласку у монаштво а тиме и нелегитимно, присталице старог Андроника су тиме заправо објашњавале како он и није био прави монах. Колико је, међутим, ова фракција била јака и да ли је постојала реална могућност да се Андроник старији заиста врати на престо није могуће са сигурношћу рећи пошто извори о томе не дају никакве податке. И овога пута, као и у претходним случајевима, реаговао је протостратор Синадин који је под претњом смрћу дао старом цару да се закуне и потпише да се неће вратити на трон нити да ће пробати да доведе било кога другог на власт.⁹⁵¹ На тај начин уклоњена је и последња могућност да се Андроник II поново домогне престола и да исти остави неком другом до свом унуку. Осим тога, сама чињеница да је фракција која је била за повратак Андроника старијег на власт покушала да изврши преврат довољан је показатељ да је и у тим редовима и даље постојала ако не значајна, а оно свакако не неважна опозиција младом Андронику.⁹⁵² Опозиција младом Андронику постојала је, како се да наслутити, и у редовима ромејске војске, будући да Кантакузин у свом историјском спису, говорећи о сукобу код Пелеканона, истиче да Андроник III није желео сурово да казни војнике

⁹⁴⁹ О постојању овог затвора в. Nikephoros Gregoras, *Rhömäische Geschichte*, II-2, 321, нап. 281.

⁹⁵⁰ Greg. I, 441. 14–442. 6.

⁹⁵¹ Greg. I, 446. 3–21; *Voordeckers*, *Renonciation au trône*, 185–188.

⁹⁵² Због тога би ово место могло служити као још један аргумент у корист хипотезе да је овај део *Историје* писан након смрти Андроника III.

који су побегли на крају са бојног поља, плашећи се да би они то могли протумачити као да их цар кажњава из освете због тога што су служили његовом деди.⁹⁵³ Та опозиција ће наставити да постоји у извесном облику и после смрти цара Андроника II, у монаштву названог Антоније.

У историјском спису Јована Кантакузина, приповест о замонашењу Андроника II, међутим, приказана је на другачији начин. Кантакузин наводи да је Андроник II решио својеволјно да се замонаши, да се не би помислило како он жели да се врати на престо у случају да његов унук умре, те да не би тада и живот изгубио. У присуству протостратора Синадина, Андроник старији је обукао монашко рухо и примио ново име, Антоније.⁹⁵⁴ Када је касније Кантакузин испричао цару да је његов деда примио монашки постриг, он инсистира на томе да је замонашење Андроника II био својеволјан акт старог цара и да га нико није на то присилио, што би, као што је напоменуто, свакако требало довести у везу са Григориним исказом, потпуно супротним од онога што говори Кантакузин.⁹⁵⁵ Осим тога, Кантакузин помиње да је у једном моменту, највероватније после пораза код Пелеканона, Андроник III чак помишљао да своме деди препусти читаву управу над царством Ромеја, од чега га је Кантакузин одговорио.⁹⁵⁶ При томе је Кантакузин, кроз дугачке говоре, дао једну ретроспективу грађанског рата и његове штете по Царство, а ту је изнео и своје ставове у погледу дужности владара Ромеја.⁹⁵⁷

У исто то време, када је Андроник старији примио монашки постриг, како произлази из Кантакузинове приповести, а пошто је било изгледно да ће умрети, млађи Андроник се умало и сам није замонашио и тиме самог себе удаљио од престола. У овој намери спречио га је нико други до Кантакузин, због чега је код младог василевса изазвао посебно дивљење и поштовање.⁹⁵⁸ При свему томе, у историјском спису Јована Кантакузина нема помена о присталицама старог цара, о чему, како је напред речено, извештава Григора, које су биле за то да се цар врати на престо, већ је, као што је напоменуто, одрицање од истог био својеволјан чин Андроника II који је томе прибеглао да би спасио сопствени живот. Везаност живота и судбине старог цара за његовог унука том приликом је посебно истакнута, као и милост унука према његовом деди. Како

⁹⁵³ Cant. I, 363. 4–8.

⁹⁵⁴ Ibid, 399. 11–20.

⁹⁵⁵ Ibid, 413. 13–414. 24.

⁹⁵⁶ Johannes Kantakuzenos, Geschichte, II, нап. 129, 198–199; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-2, нап. 283, 320.

⁹⁵⁷ Cant. I, 415. 1–427. 10.

⁹⁵⁸ Ibid, 399. 20–407. 5.

даље приповеда Јован Кантакузин, цар је, око десет сати увече (четвртог ноћног часа) остао потпуно без гласа, а цело тело се укрутило и једва да је имао пулс. Сви присутни су мислили да ће цар засигурно умрети, а он сам, као израз своје последње воље, затражио је воду са извора Богородице Изворске. Сутрадан се стање Андронику III поправило и цар је ускоро потпуно изашао из животне опасности.⁹⁵⁹

3.2. Андроник III Палеолог (1328–1341)

Самостална владавина Андроника III Палеолога започела је царевим уласком у престоницу 1328. године. Његова кратка владавина такође је била испуњена очувањем сопствене позиције на трону, будући да су и против царево личности у више наврата покушавани преврати. Вође његових противника преваходно су били везани за личност старог цара, Андроника II, и припадали су кругу око деспота Димитрија Палеолога и Симониде Палеологине. Тако Григора помиње да је у једном моменту, у току царево тешке болести, Градом почела да кружи вест о могућем повратку старог цара на власт, што је довело до тога да Андроник II тек јануара 1330. године званично буде приморан да прими монашки постриг чиме му је завек одузета могућност повратка на царски трон.⁹⁶⁰ Посебну претњу његовој власти наставио је да представља Сиргијан Палеолог, који је, као што је већ истакнуто и како нас Григора обавештава, још од самог почетка грађанског рата тежио да заузме престо византијских царева. Млади цар је, како изгледа, био сушта супротност свом деди, на шта нас упућују индиректни али понекад и врло експлицитни наводи Нићифора Григоре. Цар, међутим, није био зле нарави те је због своје приступачности и отворености уживао међу својим поданицима многобројне симпатије.⁹⁶¹

Приповест о самосталној владавини Андроника III Григора започиње у другој половини девете књиге *Ромејске историје*, док Јован Кантакузин тиме отпочиње нову, другу, књигу свог списка. У том делу књиге Григора је изложио и описао процес преласка власти са старог на младог цара, као и царево тешку болест и кажњавање његових противника, присталица његовог деде. Осим тога историчар је започео са приповешћу о ратовањима Византије са Бугарском. Наиме, тридесет дана након што је

⁹⁵⁹ Cant. I, 409. 4–411. 20.

⁹⁶⁰ Примораване старог цара извршио је, као што је речено, протостратор Теодор Синадин.

⁹⁶¹ О свему овоме ће у коначној карактеризацији царевог лика бити више речи.

Андроник III преузео власт, Бугари су кренули са нападима на територију Ромеја.⁹⁶² И овога пута Григора сажето приповеда, наводећи да су бугарске трупе допрле све до Дидимотике и Хадријанопоља. На том месту Григора наводи речи бугарског владара којима се он обратио младом Андронику. Наиме, будући да је он наступио као његов савезник у грађанском рату против деде младог Андроника и да се оженио царевом сестром, Михаило Шишман (чије име Григора не наводи) је тражио од цара да испуни своје обећање које је дао када су се он и Андроник договорили да заједно ратују против деде. Извесне територијалне уступке бугарском владару је, како Григора наводи, обећавао и стари цар, али је овај, ради савеза са млађим то све одбацио. С друге стране, како подвлачи Бугарин, млади цар му је дао још већа обећања која је требало да буду испуњена али нису. Саслушавши све ово Андроник III се одлучио да савлада свој страх и да се војно супротстави Бугарима, али је на крају, захваљујући посредовању царице-мајке све закључено мировним путем.⁹⁶³ Дакле, без обзира што Григора наводи да је млади цар давао још већа обећања од старог Андроника када је у питању била награда коју је бугарски владар требало да добије за своје учешће у грађанском сукобу, историчар подвлачи храброст владара Ромеја да се супротстави војсци која је тада била моћнија од његове.

Још један од сукоба који се завршио неповољно по Ромеје била је битка која се, према Григориним наводима, одиграла у близини Филокрене 1329. године. Историчар истиче да је Орхан био изненађен храброшћу (ἀνδρικὴ ἔνστασις) ромејске војске, која, међутим, није успела да пружи значајнији отпор његовим трупама. У бици је рањен Андроник III али се, како Григора истиче, није радило о некој озбиљнијој повреди.⁹⁶⁴ Због тога је посебно занимљиво навести да Кантакузин приповеда како се војском пронео глас да је млади цар погинуо, док Григора о томе не даје ниједан податак.⁹⁶⁵ Ова разлика у приповести двојице историчара могла би се приписати мањој обавештености Нићифора Григоре од цара-писца који је и сам учествовао у бици, као заповедник десног крила. На ово би такође могао указивати и обим описа саме битке у оба списка – док је Нићифор Григора доста сажетији, Кантакузин приповеда веома детаљно.⁹⁶⁶

⁹⁶² Према подацима из једне кратке хронике, која се слаже са Григориним исказом о времену упада Бугара, произилази да је писац *Ромејске историје* хронолошки прецизнији од Јована Кантакузина, бар кад је реч о овом догађају, Johannes Kantakouzenos, *Geschichte II*, нап. 16, 167.

⁹⁶³ Greg. I, 430. 4–431. 9; Cant. I, 323. 6–329. 2. За разлике у приказивању ових детаља код Кантакузина и Григоре в. Nikephoros Gregoras *Rhömäische Geschichte II-2*, 303–304, нап. 263.

⁹⁶⁴ О томе, уосталом говори и сам Кантакузин, који наводи да се цар већ после десет дана потпуно опоравио, Cant. I, 353. 19–24.

⁹⁶⁵ Cant. I, 358. 24–359. 4.

⁹⁶⁶ За цео опис битке код Кантакузина, Cant. I, 341. 5–363. 8.

Међутим, за Григорино непомињање вести о Андрониковој наводној смрти могао би постојати још један разлог. Говорећи о нередима који је наступио у редовима византијске војске, Нићифор Григора гради читав даљи наставак своје приповести на последицама које је царева повреда имала по сам свршетак сукоба. Наиме, како би залечио рањену ногу, Андроник III се задржао у Филокрени, што је његова војска протумачила као царев бег услед страха, те су се и они ненадано дали у бегство, плашећи се да их Орхан изненада у току ноћи не нападне. Турци, који су послати у извидницу, видевши напуштене коње и оружје, покупише све као плен, а цар је, изненађен оваквим развојем догађаја, сам отишао у Цариград.⁹⁶⁷ Кантакузин, међутим, управо наводи да се цар прибојавао да ће вест о његовој повреди бити погрешно пренета (што се после и десило, јер се војском пронела вест о царевој смрти), те је послао писмо протостратору Синадину да је у питању лакша повреда и да је он одлучио да се повуче не због тога што је повређен, већ због тога што је и пре тога сматрао да је то паметније учинити.⁹⁶⁸ Могуће је да и ово место указује на читање Григориног списка од стране Кантакузина, будући да цар-писац управо супротставља сопствено излагање ономе што је о томе забележено у *Ромејској историји*.

Иако срчаност и храброст ромејске војске није изостала, Византинци су у овој бици доживели тежак пораз, за шта историчар кривицу приписује, иако не директно, и самом цару, будући да произлази да су Ромеји побегли са бојног поља пошто су протумачили да се Андроник дао у бегство. Ипак, као и раније у својој приповести, Нићифор Григора главни разлог и главно објашњење за ромејски пораз приписује гневу Божијем. Управо је овај неспоразум између војске и цара био највећи доказ Божанског гнева (θεομηνία). Творац је, између осталог, био посебно љут на Ромеје и због лошег правосудног система (τὸ περὶ τὰς δικὰς νόσημα) који је владао у Царству. Наиме, иако је Андроник II извршио реформу судства увевши дванаест судија, у правосудју је владало веома лоше стање, о чему приповеда Григора. Историчар наводи да је Андроник III решио да спроведе нову реформу те је уместо дванаест поставио четворицу судија, двојицу световних и двојицу из редова Цркве, а патријарх Исаија је са амвона прочитао опроштај од грехова за све живе и умрле Ромеје.⁹⁶⁹

Ипак, иако је та година прошла у доста неповољном светлу за Царство, Андроник III је забележио веома важан успех. Цар је успео да поврати Хиос, који је до

⁹⁶⁷ Greg. I, 433. 9–436. 18.

⁹⁶⁸ Cant. I, 354. 20–355. 5.

⁹⁶⁹ Greg. I, 436. 18–437. 7. Детаљније о овоме у *Lemerle, Juge général, 292–316; Theocharides, Apologie, 69–100.*

тада држао извесни Мартин пошто је острво наследио од свог оца. Приметно је да Нићифор Григора веома сажето говори и о овој царској експедицији, док Јован Кантакузин о свему детаљније приповеда.⁹⁷⁰

Последњи важан податак који се тиче политичке историје, када је у питању девета књига Григориног списка, јесте информација о паду Никеје 1330/1331. године под турску власт. Наиме, иако престоница Царства од 1204. до 1261. године, пад Никеје под Османлије у *Ромејској историји* долази у форми обавештења. Може се претпоставити да историчар није располагао подробнијим подацима везаним за опсаду града која је, како Григора сам наводи трајала прилично дуго, а не би требало ни сасвим одбацити могућност да историчар није желео детаљније да приповеда о још једном неуспеху Ромеја. Податак о паду Никеје Нићифор Григора даје након још једног реторског састава који уводи у свој историјски спис⁹⁷¹ и након информација везаних за битку код Велбужда и долазак Стефана Душана на власт.⁹⁷² Историчар наводи да су варвари после дуге опсаде града и, пошто што су изгладнели становништво, заузели велики и чувени град Ромеја (τὸ μέγα καὶ περιβόητον ἄστυ). Том приликом су, према Григориним наводима, Ромеји у Цариград донели многе важне књиге и иконе, као и реликвије две светитељке.⁹⁷³ Иако би било веома значајно утврдити о којим књигама је реч, Нићифор Григора не даје детаљније податке о овом питању.

У жижи Григорине даље приповести везане за владавину Андроника III јесте сукоб Ромеја и Бугара. У бици, која се одиграла 1332. године недалеко од Русокастропа,⁹⁷⁴ Ромеји су поново поражени пошто су непријатељи били бројно надмоћнији (Григора, наиме саопштава да је Бугара било око 8 000, а придружило им се и 2 000 Скита, док је ромејска војска једва бројала 3 000 људи)⁹⁷⁵ иако су се борили изузетно храбро. Овога пута Григора истиче срчаност Андроника III, који је пре почетка сукоба, одржао говор у којем је настојао да подигне морал својих војника. Цар је навео да се треба борити као да ће сви данас погинути и као да ће сви са данашњим сунцем морати да зађу. Најхрабрије од свих борили су се доместик, Јован Кантакузин,

⁹⁷⁰ Greg. I, 438. 7–439. 11. Cant. I, 370. 10–391. 6; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-2, нап. 277, 308–310.

⁹⁷¹ Greg. I, 449. 3–454. 6. У питању је спис против Латина који је Григора био принуђен да састави и који је, како нас обавештава, у целости навео и у свом писму Николи Пепагомену, Nicerphori Gregorae Epistulae II, No 40, 134–139.

⁹⁷² Greg. I, 454. 7–458. 12; Cant. I, 428.4–431. 20.

⁹⁷³ Greg. I, 458. 12–22.

⁹⁷⁴ Из Григорине и Кантакузинове приповести не да се јасније закључити када се сукоб одиграо, Johannes Kantakuzenos, Geschichte II, нап. 201, 213–214. Ми смо се овде одлучили за праћење Григориног исказа.

⁹⁷⁵ Кантакузин наводи да се на десном крилу налазио протостратор Синадин, на левом, велики папија Цампак, а центром је заповедао сам цар. Он сам не наводи податке о броју војника.

али и протосеваст, син цезара Јована Палеолога и унук Константина Порфирогенита, који је у овој бици погинуо. Ромеји су били опкољени, а у бици су тријумфовали Бугари. Како Григора саопштава, упркос томе што је цар имао грижу савести (συνείδος) због свега онога што је учинио сопственом деди, није изгубио веру у Бога, који му је на крају и помогао. Бугарски цар Јован Александар показао се милостивим и пустио је Ромеје кућама.⁹⁷⁶

У Григориној приповести о сукобу са Бугарима у пролеће 1332. године, посебно је важно обратити пажњу на три личности: Андроника III, Јована Кантакузина и унука Константина Порфирогенита, за кога се претпоставља да је носио дедино име.⁹⁷⁷ Наиме, треба приметити да је Григора истакао храброст и одважност младог Андроника у сукобу. Овакав приказ Андроника III, према коме је историчар углавном доста критички настројен, могао би се објаснити и као жеља писца да, можда и због личног поноса, ублажи ромејски пораз и представи га као часни губитак бројно слабије војске. Осим тога, требало би поменути да је историчар ипак ценио цареву храброст у војевању и његову одважност и жељу да побољша стање ствари у царству Ромеја.⁹⁷⁸ Поред Андроника III, Григора је као посебно храброг истакао и Јована Кантакузина, али и протосеваста, сина паниперсеваста и касније цезара Јована Палеолога, чији је сукоб са Андроником II у *Ромејској историји* у великој мери ублажен. Може се претпоставити да је Григора приповест о одметању паниперсеваста Јована Палеолога ублажио управо због тога што је он био ожењен Ирином Метохит, те је тиме Григора штитио и породицу свог учитеља, али и због пишчеве наклоности ка оцу паниперсеваста, Константину Порфирогениту.⁹⁷⁹ Стога је можда, управо у жељи да посебно истакне потомка породице Метохит, али и да тој страни породице Палеолог врати достојанство и углед, Григора посебно истакао храброст заједничког потомка Теодора Метохита и Константина Порфирогенита.

Изазов очувању престола, Андроник III добио је са поновним појављивањем Сиргијана Палеолога на политичкој сцени. Нићифор Григора подсећа да је Сиргијан био осумњичен и да је био под заклетвама владарима, да се вратио у Солун где је, приликом цареве болести, усвојен од стране царице-мајке. Сада га је цар послао у Град, пошто су се против њега од извесног Цамплака појавиле оптужбе (ἐγκλήματα) за издају

⁹⁷⁶ Greg. I, 483. 21–488. 23. Кантакузинов приказ сукоба са Бугарима умногоме је детаљнији, Cant. I, 460. 6–470. 13.

⁹⁷⁷ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-2, nap. 377, 343.

⁹⁷⁸ Ово ће се видети и из Григориног завршног слова о Андронику III.

⁹⁷⁹ Уп. претходно излагање.

царског величанства.⁹⁸⁰ Цела је ствар је била два-три пута изношена пред судије, али се није могла доказати и на крају је Сиргијан ослобођен.

За разлику од Нићифора Григоре, приповест о ослобођењу Сиргијана Палеолога из затвора потпуно је супротно представљена у спису Јована Кантакузина. Наиме, цар-писац истрајава на томе да је он лично био одговоран за пуштање Сиргијана из затвора, наводећи при томе како га је на тај корак подстакла и његова тетка, Сиргијанова мајка, те се он одважио да о томе проговори са царем. Користећи ово место за развој приче о пријатељству које је владало између њега и Андроника III, Кантакузин наводи још један податак који је у потпуној супротности са подацима које о Сиргијану наводи Нићифор Григора. Реч је о реакцији Рите Марије на пуштање Сиргијана из затвора, која је била све само не пријатељска према царевом непријатељу. Кантакузин уопште не помиње Сиргијаново усиновљење од стране царице-мајке, док Григора о томе, као што је већ поменуто, веома експлицитно говори. Без обзира да ли се ради о догађају који је хронолошки тек требало да уследи, чињеница је да је Јован Кантакузин у целој својој приповести доста позитивнији према Сиргијану, док је, као што је то већ више пута истакнуто, писац *Ромејске историје* изузетно негативан. Чини се да се као ваљан разлог томе не би могла навести родбинска веза која је очито постојала између двојице угледних Ромеја, већ би можда узрок пре требало тражити у неким заједничким акцијама и плановима тадашњег великог доместика и Сиргијана Палеолога, о чему ће у даљем излагању бити више речи.⁹⁸¹

Јован Кантакузин такође приповеда да је, пошто је преузео управу над Ромејима у тренутку тешке болести цара Андроника III, управо он био заслужан за постављење Сиргијана Палеолога као управника западним областима. Када је, по царевом оздрављењу, Кантакузин о својој одлуци обавестио млађег Андроника, василевс се веома расрдио, сматрајући да ће се, као што се касније показало, Сиргијан одметнути од царске власти. Кантакузину је прво заповеђено да разреши Сиргијана дужности, али се цар у последњем тренутку предомислио. Ипак, до Сиргијана су дошле вести о намери да буде склоњен са своје позиције, што је, међутим, представљено, као жеља великог доместика а не цара Андроника III.⁹⁸² Сиргијан је, стога, одлучио да се освети великом доместику, а почео је да ствара и сопствену дружину (ἐταίρεία) како би се

⁹⁸⁰ Кантакузин наводи да је у питању био велики папија Арсеније Цампак, О прецизнијој хронологији догађаја в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, II-2, 346, nap. 383. Важно је приметити и да Григора користи термин ἐγκλήματα за оптужбе, а не, као у случају Михаила VIII Палеолога и Константина Порфирогенита, διαβολαί.

⁹⁸¹ Cant. I, 329. 3–335. 15.

⁹⁸² Cant. I, 411. 20–412. 20.

заштитио од њега, што је све било запечаћено заклетвама које су положили и Сиригијан и његове присталице.⁹⁸³ Велики папија, Арсеније Цамплак, оптужио је Сиригијана код Андроника III да је погазио заклетву верности према цару и додао да би га требало извести пред суд. Након што је Сиригијан молио великог доместика да се заузме за њега и пошто га је овај одбио, почело је суђење, а, како приповеда Јован Кантакузин, обе стране нашле су своје сведоке.⁹⁸⁴ Пошто је било изгледно да ће Сиригијан бити осуђен, велики доместик је замолио цара да одложи суђење док се не прибаве нови докази. Цар је на то пристао, а Сиригијан ће то искористити да побегне прво на Еубеју, потом у Акарнанију, Албанију и на крају краљу Трибала, у Србију.⁹⁸⁵

Нићифор Григора нас такође обавештава да, иако је Сиригијан у том процесу био ослобођен, Андроник III се прибојавао да ће побећи, а ускоро се десило управо то. Страхујући да поново не допадне затвора и, сећајући се временаведеног тамо, Сиригијан је одлучио да тајно побегне (*λάθρα φυγών*). Иако су цареви људи, међутим, одмах кренули да га траже, нису успели да га нађу.⁹⁸⁶ Само годину дана након тога, како Григора приповеда, стигло је цару писмо од Сиригијана са Еубеје. Он је, наиме, тражио да му се додели део земље, негде на самој граници Македоније, где би живео са женом и децом. Њему је, како је навео у писму, завидело царско окружење, те је желео да живи што даље, из страха да не буде убијен. Како, међутим, његове молбе нису наишле на позитиван одговор, Сиригијан се са Еубеје запутио у Србију. Ту га је краљ лепо дочекао, а Сиригијан је одмах постао његов повереник, саветник, пријатељ, други Темистокле Персијанцу Артаксерксу.⁹⁸⁷ Сиригијан је Стефану Душану тада обећао да ће му потчинити Македонију, уколико му краљ помогне у његовим настојањима да се домогне царске власти.⁹⁸⁸ Иако Григора о томе не даје никакве податке, требало би размислити да ли је у синовљењем од стране царице-мајке, Сиригијан могао себе сматрати као делом најуже царске породице, што би му давало извесних наследна права, која би му, у његовим, али и очима српског краља, могла обезбедити додатни углед и дати већи легитимитет у борби за власт. Због тога би такође било занимљиво размишљати и о томе какву је реакцију вест о смрти царице Рите Марије могла

⁹⁸³ Cant. I, 436. 10–437. 15.

⁹⁸⁴ Cant. I, 437. 18–446. 19. Прича о суђењу Сиригијану се у делу Јована Кантакузина на кратко прекида пошто писац говори о опсади Никомије од стране Орхана, при чему је Андроник III пожурио да притекне у помоћ граду. Том приликом је постигнут мир са Орханом и размењени су многобројни поклони, Cant. I, 446. 19–447. 25.

⁹⁸⁵ Cant. I, 448. 5–450. 20.

⁹⁸⁶ Greg. I, 488. 24–489. 16.

⁹⁸⁷ Ово поређење свакако је имало негативну конотацију, будући да је Темистокле, упркос својим способностима, оптужен јер је издао свој народ и пребеглао Персијанцима.

⁹⁸⁸ Greg. I, 489. 17–490. 10.

изазвати код Сиргијана Палеолога. Управо је податак о овом догађају у *Ромејској историји* на кратко прекинуо приповест о Сиргијановом одметништву.

Наиме, Нићифор Григора наводи како је Сиргијан Палеолог наставио са слањем писама и обећавањем додељивања делова земље, додељивања достојанстава и новца, што је довело до тога да му људи полако почну прилазити. Григора не наводи које су биле основе за Сиргијаново одметање, као што, рецимо, чини у случају одметања паниперсеста Јована Палеолога (Григора каже да је Јован Палеолог тврдио како му по очевом праву припада део територије).⁹⁸⁹ Цар Андроник је, како Григора приповеда, већ дуже време познавао Сиргијана и због тога је сматрао да је његово отпадништво страшније од напада Скита, или било којих других народа. Јер, трупама других народа могао је да супротстави војску из својих градова, будући да су они имали природну мржњу према онима који су били друге вере (ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ σεβασματός).⁹⁹⁰ Овде, се, међутим радило о борби против саплеменика, што је уништило све његове наде, јер је видео да му невоље долазе и са копна и са мора. Цар је, међутим, као што је то иначе имао обичај да ради, посебно у време великих невоља, све своје наде усмерио према Богу.

Андроник је прво осигурао царску палату, окруживши је великим пирговима, а обезбедио је и доста хране за случај да буде нестацица, пошто је очекивао да рат дође чак до палате. Затим је планирао да крене у Македонију да би својим присуством утерао страх онима који су се одметнули против њега. За патријарха је поставио Јована из Апра,⁹⁹¹ кога је поставио за епитропа и чувара (ἐπίτροπος καὶ φύλακας) његове жене и деце, за случај да Град задеси нешто ненадано. Ово је уједно и први помен патријарха Јована XIV Калеке у Григорином историјском спису и треба истаћи да се приповест о његовом постављењу и овлашћењима у току трајања сукоба са Сиргијаном у спису Јована Кантакузина доста разликује. То је и разумљиво с обзиром на чињеницу да су се Кантакузин и Калека у току другог грађанског рата налазили на супротним странама. Тако Јован Кантакузин избор Јована Калеке за патријарха смешта доста раније у својој

⁹⁸⁹ То је свакако било у вези с тим да Григора није ни сматрао да би Сиргијан фактички могао имати било каква права на престо, али и историчаревим великим анимозитетом према њему.

⁹⁹⁰ Ван Дитен наводи да је Григора овде превидео да су Срби и Бугари исте вере као и Ромеји и да Сиргијана, упркос томе што је био куманског порекла, посматра као саплеменика, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, II-2, нап. 391, 347–348. Ми смо, међутим, мишљења, да Григора овде уопште не мисли на Србе и Бугаре, већ да даје начелну примедбу која би важила за, рецимо, Ските, које је већ поменуо, или неке друге иноврничке народе.

⁹⁹¹ Чини се да је овај у град у Тракији био посебно важан за наследнике Андроника II. Наиме, Михаило IX се сукобио са Каталанима код Апра, један од четворице новопостављених судија Андроника III био је архиепископ Апра, док је и патријарх, Јован XIV Калека, потицао из тог града.

приповести и представља себе као особу заслужnu за избор новог црквеног поглавара.⁹⁹²

Како даље Григора приповеда, Андроник III се запутио у Македонију али без војске, пошто никоме осим својим најближим поданицима и великом доместику није веровао. Он се, наиме, показао да је царев истомишљеник (ὁμόφρωνος) и да је према свима љубазан и милостив. Цар је почео да размишља о многим примерима из прошлости како су људи мирним путем, обећањима и речима постигли више него ратом, а тада му је пришао и један од сенатора, Сфранцис Палеолог и понудио се да с њим о свему поразговара.⁹⁹³ На обећање цара да ће му дати достојанство и новац, Сфранцис је рекао да ће убити Сиргијана.⁹⁹⁴ Кантакузин, међутим, не говори да су Андроник III и Сфранцис уговорили Сиргијаново убиство, већ саопштава да је одметника требало само ухватити и заробити.⁹⁹⁵

Како Григора даље приповеда, није прошло много дана, а у Солуну се прочуло да је дошао Сфранцис Палеолог, да је купио стоку и прешао Сиргијану, те да је цар због тога конфисковао његово имање и заробио његову жену. Сиргијана су упозоравали да ће га Сфранцис убити, али, пошто се овај заклео на верност, Сиргијан му је у свему веровао. Нићифор Григора оправдава Сфранцисове заклетве Сиргијану тиме што се и он сам заклињао старом цару на верност, да би потом прекршио заклетве, показавши се као главни виновник сукоба двојице царева и узрок свих каснијих невоља. Како је краљ планирао своје даље акције са Сиргијаном против Ромеја, Сфранцису је постало веома тешко да изврши свој задатак, те је под изговором, послао цару Андронику III гласнике да га обавести да он није у стању да изврши дело које му је поверено. Наиме, Сиргијан је све време био окружен мноштвом људи и није био остављан ни на тренутак сам. Због тога је сад Сфранцис захтевао да цар пошаље одређен број људи који ће га сачекати и преузети кад он из изађе са Сиргијаном из града. Јер, како је тврдио Сфранцис, горе би било да он ништа не постигне и при томе још и свој живот изгуби, него да се празних руку врати кући. Тако је Сфранцис, према Григориним наводима, већ сасвим био одустао од повереног му задатка и гледао је једино како себе да спаси. У свему томе, затражио је од Сиргијана да га пусти да изађе и изблиза погледа градске зидине. Том приликом се Сиргијан понудио да крене са њим потпуно без пратње, те се Сфранцису

⁹⁹² Cant. I, 431. 20–435. 20.

⁹⁹³ *Радић*, Сфранцис Палеолог, 11–22.

⁹⁹⁴ Због чега је Сфранцис Палеолог одлучио да учествује у овом политичком убиству в. *Радић*, Сфранцис Палеолог, 14.

⁹⁹⁵ Cant. I, 451. 6–453. 12.

ненадано указала прилика да почини убиство. Григора примећује да је Бог вероватно у том тренутку потпуно одузео Сиргијану разум, чим је кренуо без икаквог обезбеђења. То се, како историчар наводи, и морало десити ономе ко је мислио да може постићи све што науми. Сиргијана Палеолога убио је Сфранцис на реци Галик 1334. године.⁹⁹⁶ Кантакузин изричито наводи да је Сфранцис, са неколико својих људи, погазио оно што је било доверљиво са царем, да се Сиргијан само зароби, пошто је било лакше само га убити и одмах побећи. Тако је Сфранцис, упркос договору, убио Сиргијана Палеолога. Иако га је цар због тога прекорео, доделио му је титулу великог стратопедарха и земљу.⁹⁹⁷ Стефан Душан се потом састао са царем Андроником и склопио са њим савез.⁹⁹⁸

Уопште узевши, цар-писац наводи мање детаља о читавој епизоди везаној за убиство Сиргијана Палеолога, а чини се да би разлози за такво Кантакузиново „ћутање” о овом догађају могли бити сасвим личне природе. Наиме, највероватније у другој трећини XIV столећа, у Цариграду је настао изванредан памфлет који је помињао групу заверника, при томе припадника угледних византијских породица, који су се окренули против тадашњег пинкерна. Просопографском анализом, Херберт Хунгер изнео је претпоставку да је поменути пинкерн био управо Сиргијан Палеолог, који је пуштен из затвора након пада Андроника II са власти, а да су неки од завереника били шураци Јована Кантакузина, али и изванредан Сфранцис, који би могао бити нико други до синклитик Сфранцис Палеолог. Физички напад на пинкерна, који је поменут у памфлету, стога би био остварен у још страшнијим размерама његовим убиством 1334. године. Можда би се Кантакузиново непомињање детаља могло управо објаснити чињеницом да су се међу пинкерновим непријатељима налазили Јован и Манојло Асен.⁹⁹⁹

Смрт Сиргијана Палеолога означила је и крај велике претње Андрониковој власти. Са политичке сцене нестао је један од опасних чинилаца нестабилности државе Ромеја, који је својим личним способностима и харизмом доприносио томе да стекне незанемарљив број присталица. Колику је опасност представљао за Андроника III сведочи и царева забринутост и озбиљност ситуације како је у свом делу приказује Нићифор Григора. За Сиргијаново убиство Сфранцис Палеолог је богато награђен, како у новчаном погледу, тако и додељивањем титуле великог стратопедарха и добијањем

⁹⁹⁶ Greg. I, 495. 12–501. 6; *Loenertz*, *Ordre et désordre*, 222–237.

⁹⁹⁷ Cant. I, 456. 17–457. 14.

⁹⁹⁸ Greg. I, 501. 6–11; Cant. I, 457. 14–458. 16; *Ђурковић*, *Састанци цара Андроника*, 205–212.

⁹⁹⁹ *Hunger*, *Anonymes Pamphlet*, 95–107.

извесних територија на управу.¹⁰⁰⁰ Те године је, осим Сиргијана Палеолога, са политичке сцене нестао још један од могућих противника Андроника III и претендентана престо, деспот Константин, млађи син Андроника II Палеолога и његове прве жене, Ане Угарске.¹⁰⁰¹

Како Нићифор Григора обавештава, деспот Константин је умро поневши наде многих са собом у гроб.¹⁰⁰² Ова изјава писца *Ромејске историје* могла би једино бити схваћена као јасан показатељ да је око деспота Константина постојала група људи која је и даље гајила наде да ће неко од других могућих наследника Андроника II преузети власт у своје руке и збацити са престола Андроника III. На овом месту требало би се још једанпут сетити да је Андроник II, како нас обавештавају наводи Нићифора Григоре, разочаран понашањем свог унука, пажњу почео да усмерава ка свом другом унуку, незаконитом сину деспота Константина, Михаилу Катару. Андроник III био је уплашен да ће му престо измаћи те је са дедом, у једном тренутку и пре избијања прве фазе грађанског рата, склопио споразум да против његове власти ништа неће предузимати, а да Андроник II, за узврат, неће никога другог начинити наследником свог престола.¹⁰⁰³ Јасна опозиција власти Андроника III постојала је и у редовима других чланова породице Палеолог, потомака Андроника II. Ту се посебно издвајају деспот Димитрије Палеолог, царев најмлађи син из брака са Ирином од Монферата, али и српска *кралена*, Симонида Палеологина.

Вест о смрти деспота Константина Палеолога уједно је и податак којим Григора завршава своју десету књигу. Њој претходи дугачак говор који је Григора саставио приликом доласка папских легата у Цариград 1334. године. Главне теме једанаесте књиге Григориног историјског списка јесу сукоби са Турцима и Латинима, као и византијски успеси у Епиру, а од тема унутрашње политике издвајају се завере против царева личности, проблеми у судству и долазак Варлаама из Калабрије и његов диспут са Паламом.

Своју једанаесту књигу Григора започиње највероватније годином 1335/1336. и приповешћу о заједничкој акцији Латина и Ромеја против Турака.¹⁰⁰⁴ Како су Турци у својим пиратским нападима почели да угрожавају острва у Егејском мору, Латини су

¹⁰⁰⁰ *Радић*, Сфранцис Палеолог, 18–19.

¹⁰⁰¹ Већ је напоменуто да је деспот Константин мистериозно нестао са политичке сцене после болести Андроника III, када се појавило пророчанство да ће неко чије је почетно слово имена на К, заузети трон византијских царева, уп. претходно излагање.

¹⁰⁰² Greg. I, 520. 8–10.

¹⁰⁰³ Уп. претходно излагање.

¹⁰⁰⁴ О Григориној хронологији и стварању антитурске лиге в. Nikephoros Gregoras *Rhömäische Geschichte* II-2, нап. 451, 358–366; *Радић*, Време Јована V, 88–90.

дошли к цару и затражили да и он наоружа флоту за заједничке подухвате против Турака. Цар је припремио двадесет бродова над којима је сам, упркос противљењу царице Ане Савојске и тврдњама да тако нешто не приличи његовој позицији, преузео команду.¹⁰⁰⁵ Григора наводи како је цар и овога пута, као што је то био и раније случај, био пун борбеног набоја и амбициозан, те је кроз достојанство царске обазривости желео да спроведе све. Међутим, како су код Латина избили нереди, цела ствар је остала неизвршена а они су се показали као лажови.¹⁰⁰⁶ Међутим, Рођани (Јовановци) и становници Фокеје изненада су се договорили да промене свој циљ и да заузму ромејска острва, како би предупредили да се цар против њих окрене. Кренули су на Лезбос и упркос томе што нису успели да заузму цело острво, пошло им је за руком да освоје Митилину, захваљујући издаји.¹⁰⁰⁷ Григора наводи да су Латинима, још од времена Михаила Палеолога, дата одређена острва на управу и да су се они све више осилили будући да су видели да је Царство било ослабљено. С друге стране, цар је, видевши да су се и Ђеновљани у Галати почели припремати против Ромеја, будући да их је охрабрило заузеће Митилине, наредио да се запале њихове куће које су изграђене ван предвиђених граница. Уплашивши се и пошто им је нестало намирница унутар Галате, Ђеновљани су похитали да закључе мир са царем.¹⁰⁰⁸ Те године, након што је Сиријус достигао свој зенит (август 1335. или 1336. године),¹⁰⁰⁹ цар је кренуо на Митилину, успевши да узме неке од непријатељских бродова. Међутим, како се ромејска флота задржала код Хиоса, то је дало времена Латинима да учврсте одбрану Митилине. Цар је онда решио да крене на Фокеју, у чему је имао помоћ и турских одреда.¹⁰¹⁰

Управо у то време, док је цар био заузет поморском експедицијом на Лезбос, стигла је вест да је дружина (στάσις) неких младих људи планирала да заједно са Латинима из Галате, за које су се надали да ће бити њихови сарадници, припреме замку. Циљ те банде (дружине) било је преузимање царске власти и, уколико буде могуће, убиство царице а потом и њеног сина, цара Јована, а онда и свих оних који би пожелели да им се супротставе. Помињање Јована V као василевса знак је да је он

¹⁰⁰⁵ У. Бош је читаво ово место протумачило као противљење Ане Савојске да Андроник III учествује у сукобу против Турака, са чим се ни ван Дитен ни ми не бисмо сложили, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-2, нап. 452, 366. Италијански краљ који је пришао антитурској лиги није био Карло, како га назива Григора, већ Роберт од Анжуа, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, II-2, нап. 452, 365.

¹⁰⁰⁶ Greg. I, 523. 1–525. 10.

¹⁰⁰⁷ Greg. I, 525. 10–19.

¹⁰⁰⁸ Greg. I, 525. 20–527. 15.

¹⁰⁰⁹ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-2, 276.

¹⁰¹⁰ Greg. I, 528. 23–529. 25. Детаљније о овој експедицији, Bosch, Andronikos III., 129–132.

вероватно већ био савладар, што се потврђује и вешћу из кратке хронике која говори о његовом проглашењу.¹⁰¹¹ О рођењу наследника Јована V, Григора је забележио следеће. Наиме, након што да портрет Теоодора Метохита поводом његове смрти 13. марта 1332. године, Григора помиње рођење Јована V Палеолога, 18. јуна 1332. године у Дидимотици.¹⁰¹² Индикативно је да се наследник младог Андроника родио у Дидимотици, а не у Цариграду, што уосталом још једанпут показује да је трачки град био резиденција Андроника III, коме је после споразума у Региону 1321. године и припао овај део Царства. Као што је већ истакнуто, и након 1328. године и званичног збацивања Андроника II са власти, Дидимотика је остала резиденција царевог унука, који је некад користио и Порфирогенитову палату, док је стари цар боравио у Влахерни. Историчар саопштава да је Андроник III одмах по синовљевом рођењу заменио одело жалости које је носио због дедине смрти, оним у којем је прослављао радост због рођења сина,¹⁰¹³ а дао је да се приреде игре које су умногоме биле налик на Олимпијске. Те игре, ђостру и турнир, измислили су, према речима Нићифора Григоре, још Латини да би вежбали тело када нису ратовали. Цар је и сам учествовао у једној од њих и био је повређен, те му је саветовано да се тиме не бави, будући да једном цару не приличи да буде нападнут од сопствених слугу.¹⁰¹⁴ Критику на рачун царевог понашања, и могло би се рећи, унижавања царског достојанства, Григора није пропустио да изрекне ни овим поводом. Дакле, пошто је у своју *Ромејску историју* уметнуо монодију у којој је величао достојанство царске личности коју је представљао Андроник II и након завршног слова о владару, као и након монодије и описа правог слуге достојног свог цара, Григора је томе супротставио лик Андроника III, кога је

¹⁰¹¹ Kleinchroniken 92, No 9. Познато је да је Јован V крунисан тек у току трајања грађанског рата 1341–1347 године, након што се за цара у Дидимотици прогласио Јован Кантакузин. Ферјанчић, међутим, истиче да Јован V није био ни крунисан ни проглашен за цара за живота свога оца, *Ферјанчић*, Савладарство, 340. Ипак, уочава се тенденција да се цареви из династије палеолог веома рано прогласе за савладаре што само сведочи о јаким опозицијама главној грани породице, унутар самог дома Палеолога, али и шире.

¹⁰¹² За датум и детаљније податке о деци Андроника III и о Јовану V Палеологу в. *Радић*, Јован V, 79–88. Рођење сина и наследника Андроника III, међутим, у свом историјском спису Кантакузин уопште не помиње.

¹⁰¹³ Из Григорине реченице може се једино закључити да је одора у коју је цар обучен након рођења Јована V била светлија (*λαμπρότερον*) од оне коју је носио док је био у жалости за дедом, Greg. I, 482. 4–6. За боју одеће коју је цар носио приликом жалости в. Pseudo Kodinos, 63–65, nap. 772.

¹⁰¹⁴ Greg. I, 482. 1–483. 3. Постоји мишљење да се у византијској књижевности користи управо опис цара који учествује на играма као један од топова за унижавање царског достојанства, *Lilie, Reality and Invention*, 173. Кантакузин такође помиње ове игре које је млади цар приредио поводом доласка своје невесте из Савоје, али хвали Андроника III како се показао као веома умешан у овим играма те су му се дивили и Латини који су дошли у пратњи царице, Cant. I, 205. 13–206. 1.

критиковао за недовољно поштовање традиције и церемонијала, о чему се касније са пуно пажње старао Јован VI Кантакузин.¹⁰¹⁵

Ваљало би се вратити завери која се 1335/6. године припремала против цара Андроника III. Нићифор Григора бележи да је, док је цела ствар још увек била под велом тајности, читав подухват разоткрила Кантакузина, мајка великог доместика. Она, жена способна да саветује, која се одликовала достојанственошћу карактера и обдарена дубоком интелигенцијом, снажна и вешта у веома тешким ситуацијама, остављена је у Граду као помоћ царици, када се Андроник млађи спремао да исплови. Кантакузина је заједно са пресветлом царицом (τῆ πάντα ἀρίστη δεσποίνῃ),¹⁰¹⁶ на најинтелигентнији начин успела да спречи даљи развој догађаја пре него што су ствари кулминирале, иако не сасвим без потешкоћа.¹⁰¹⁷

У мемоарском спису Јована Кантакузина готово да се уопште не говори о планираном атентату на царицу и малог наследника Андроника III. Ово свакако не може да не изненађује, будући да је, према Григориним наводима, Кантакузинова мајка, Теодора, била главна у разоткривању дружине младих завереника. Писац *Ромејске историје*, међутим, не даје уопште податке о томе ко је припадао поменутој дружини, па је врло тешко претпоставити о коме би могло бити речи. Занимљив је и податак да су завереници очекивали помоћ од Латина из Галате, што упућује на неког од Ромеја ко је са њима одржавао контакт. Важна је поново и чињеница да је Андроник III, као заштитницу своје супруге оставио управо мајку великог доместика, о којој се историчар веома похвално изразио. Теодора Кантакузина ће, као што је познато, и у даљој приповести играти веома важну улогу. Она је, између осталог, једна од ретких женских ликова у Григорином историјском спису, о којој се писац врло позитивно изражава.¹⁰¹⁸

У наставку свог излагања, Григора се за кратко враћа на цареву поморску експедицију. Наиме, историчар саопштава да је Латинима већ понестајало намирница те су почели преговоре о престанку опсаде. Фокејци су одмах вратили синове Турака који су са Ромејима склопили савез, а дали су цару и додатна осигурања да ће вратити

¹⁰¹⁵ О аутору овог трактата, Pseudo Koudinos, 18–20.

¹⁰¹⁶ У рукописној традицији је примећено да се овај термин за царицу Ану Савојску јавља само у најстаријој верзији, док је из каснијих рукописа, које је Григора саставио, он изостављен, што доводи до закључка да је Григора свој текст ревидирао након разилажења са деспиним, дакле, после 1347. године, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, II-2, нап. 464, 369.

¹⁰¹⁷ Greg. I, 530. 1–17.

¹⁰¹⁸ Осим Теодоре Кантакузине, као паметне Григора је до сада једино истакао царицу Ирину Ласкарину, *кралену* Симониду Палеологину и припаднице породице Метохит–супругу великог логотета и његову ћерку, кесарису Ирину.

Митилину и да ће према ранијим обичајима и договорима бити цареви поданици.¹⁰¹⁹ Цар је хтео одмах да крене на Митилину, али је због вести о невољама у Цариграду и због тога што се војска разболела донео одлуку да се са флотом врати натраг у престоницу. Убрзо затим ухватио је и затворио оне који су планирали побуну, појединачно их је саслушао и тако успео да сазна о чему се радило. Григора наводи да је Андроник сазвао цео сенат, представнике народа и све епископе који су били присутни у престоници под председавањем патријарха и пред њих је извео вође завереника. Они су се међусобно оптуживали, порицали изјаве, и док су једни против других износили оптужбе успели су заправо да докажу заједничку заверу против цара и планове против његове власти. Григора саопштава да су се заверници толико уплели у доказивању своје невиности да су докази за њихову кривицу били веома јаки и необориви. Према наводима историчара, народ је био спреман да их растргне, али је цар до краја сачувао своју љубав према људима и своју урођену умереност и благост приликом обраћања присутнима.¹⁰²⁰ На овом месту, Григора наводи само најважнији део царевог говора. Историчар саопштава да је његов почетак требало да изазове сузе међу присутнима, будући да је цар изложио са коликим је све опасностима био суочен и како се борио за њихову земљу како на копну тако и на мору, да би његови најближи сродници (καθ' αἴμα προσήκοντες) устали против њега и наоружали се да пролију његову крв и крв његове жене и детета. Историчар се, међутим пита, ко је могао, од оних који су слушали (а како касније сазнајемо, међу њима је био и сам Григора), да се не диви како је цар одбацио изјаве оних који су за заверу хтели да оптуже деспота Димитрија, царевог стрица. Андроник је то учинио из обзира према својој тетци, Симониди, која је тамо заједно са царицом и осталим припадницима племства, седела у својој монашкој одори. Како нас извештава историчар, и он је сам присуствовао царевом говору и својим аплаузом је пружио посебну подршку царевом умерености, подржавши тиме и његову доброту. Григора је, како сам наводи, заувек задржао посебну наклоност према *кралени* Симониди и њеном брату, како због тога што су били деца старог Андроника, тако и због њих самих, пошто су доспели у незавидан положај. Андроник III је, дакле, ћутке прешао преко оптужби (ἐγκλήματα) против Димитрија Палеолога, који се вероватно у својим намерама слагао са оптуженима, али је за себе

¹⁰¹⁹ Greg. I, 530. 17–531. 10.

¹⁰²⁰ Greg. I, 531. 10–532. 8. Могуће је да Григора овде приписује Андронику III особине његовог деде, који је, као што је већ показано, био представљен као умерен и благ.

самог, хранио веома паметне циљеве.¹⁰²¹ Григора поново наводи да управо због Симониде цар није дозволио да се даље расправља о оптужби (κατηγορία) против деспота Димитрија. Приметно је да Нићифор Григора за оптужбе против Димитрија Палеолога наводи два термина који врло јасно показују да у питању нису биле лажне оптужбе, διαβολαί, термин на који такође наилазимо у *Ромејској историји*. Ово би, према нашем мишљењу, био још један од показатеља да су оптужбе против царевог стрица биле оправдане, али је Григора, више пута помињући њихово одбацивање од стране цара, желео да ублажи могућу кривицу припадника царске куће. Међутим, царева милост није се показала само у том случају, већ се он и према другима умерено држао. Једино је дао да се Асенови синови без окова и на филантропски начин одведу у затвор, да не би читава ствар прошла кроз некажњено.¹⁰²²

Врло је важно истаћи да Јован Кантакузин о овом процесу даје сасвим успутне податке. Ово зачуђује тим пре што је његова мајка Теодора управо и открила заверу против цара. Цар-писац, наиме, саопштава, да су до цара дошле вести о ромејским издајницима (πρόδοται βασιλέως),¹⁰²³ а важну улогу у откривању завере имале су управо, како и сам Григора наводи, мајка Јована Кантакузина и царица.¹⁰²⁴ Разлози за овако кратак осврт на заверу против цара у делу Јована Кантакузина највероватније се могу објаснити и чињеницом да су у цео случај, како сазнајемо из *Ромејске историје*, били умешани његови блиски сродници. Можда је на њега утицала чињеница да су његови шураци том приликом бачени у затвор или пак, чињеница да је Димитрије Палеолог, који је касније ступио у родбинске везе са Кантакузином, пошто се Матија Кантакузин оженио деспотовом ћерком Ирином, био умешан у комплот против царево личности.¹⁰²⁵ Мање је вероватно, мада ни овакво виђење не би требало сасвим

¹⁰²¹ Ван Дитен наводи да овде недостаје део текста и да је Григора из своје провбитне верзије избацио овај део о оптужбама против деспота Димитрија, вероватно због тога што су оне биле врло вероватне те је писац сматрао да је боље препустити их заборава и избрисати; Nikephoros Gregoras *Rhömäische Geschichte*, II-2, нап. 468 и 469, 372–373.

¹⁰²² У питању су били Манојло и Јован, браћа Кантакузинове жене Ирине, које је Андроник III осудио на око шест година затвора у коме су, како сазнајемо из сведочанства Нићифора Григоре, били прилично подношљиви услови, *Greg. I*, 532. 8–534. 6. Кантакузин, напротив, наводи како је њихов отац сматрао да су владали тешки услови у затвори, а он је касније успео да издејствује да се браћа пусте на слободу, *Cant. II*, 111. 8.

¹⁰²³ *Cant. I*, 482. 4.

¹⁰²⁴ *Ibid*, 483. 22–484. 2.

¹⁰²⁵ *Paradopoulos*, Versuch, 40. О браку Матије Кантакузина и ћерке деспота Димитрија Палеолога, који је прослављен у Солуну, Кантакузин приповеда одмах након приче о епирској експедицији, *Cant. I*, 534. 19–25.

искључити, да Кантакузин није желео о овоме детаљније да приповеда услед недостатка података, будући да се у том тренутку није налазио у Цариграду.¹⁰²⁶

Након завршетка приповести о процесу против завереника, Нићифор Григора се враћа својој причи о царевој поморској експедицији. Наиме, у наратив се још једанпут уводи велики војсковођа, Алексије Филантропин, царев ујак (θεῖος) кога је, како Григора наводи, писац већ више пута у свом делу поменуо. Филантропин је, иако слеп, одмах успео да заведе ред и поврати Лезбос. Стога је историчар нашао поново за сходно да истакне његове позитивне особине. Филантропин је, како наводи Григора, у својој природи имао урођено искуство које није потицало само од његове зреле доби и много година које је имао.¹⁰²⁷

Најважнији подухват и успех спољне политике цара Андроника III Палеолога био је повратак Епира под окриље Ромеја.¹⁰²⁸ Радило се о повратку територија које су и пре почетка писања *Ромејске историје* биле одвојене од царства Ромеја и које је акција великог доместика Јована Кантакузина и цара Андроника III 1338. године коначно вратила под византијску власт. Приповест о овим областима Григора започиње причом о смрти владара Етолије и Акарнаније, грофа Јована Орсинија кога је отровала жена. Њега је, наиме, тако стигла заслужена казна због тога што је он пре тога убио њеног мужа, а свог брата. Тако је власт над овим територијама заједно са његовом децом преузела и његова жена, Ана Палеологина, ћерка протовестијара Андроника Палеолога, кога Кантакузин у својој приповести не пропушта да поново означи као главног кривца за избијање треће фазе грађанског рата.¹⁰²⁹

Након кратке информације о царевој победи код Дидимотике над једним одредом Турака који су упали у Тракију из области Троје и Хелеспонта, са којима цар није имао раније договор, Григора се враћа на приповест о Етолији и Акарнанији.¹⁰³⁰ Два дана након тога Андроник III се вратио у Цариград јер је морао да пожури код Етолаца пошто је хитност ствари захтевала решење. Наиме, жена претходног господара, поменутог грофа Јована Орсинија, нудила је територију Ромејима. Међутим,

¹⁰²⁶ Johannes Kantakuzenos, *Geschichte II*, нап. 258, 228–229.

¹⁰²⁷ Greg. I, 534. 6–535. 10. Уп. претходно излагање о Филантропину. О Филантропиновој акцији на острва такође укратко говори и Кантакузин, *Sant. I*, 479. 19–21. Кантакузинова приповест о поморској експедицији Андроника III умногоме је детаљнија од Григорине, а посебно се истиче и улога великог доместика у коначним преговорима и постизању мира, *Sant. I*, 476. 1–495. 3.

¹⁰²⁸ Ово посебно подвлачи Јован Кантакузин, наводећи да је управо Андронику III, а не његовим прецима, пошло за руком да поврати не само Акарнанију, већ и Тесалију, које су већ дуже време биле ван граница Царства Ромеја, *Sant. I*, 504. 3–16.

¹⁰²⁹ Greg. I, 536. 12–23; *Sant. I*, 499. 12–16.

¹⁰³⁰ Greg. I, 538. 4–22. Код Кантакузина нема помена о овој акцији Андроника III, Nikephoros Gregoras *Rhomäische Geschichte*, II-2, нап. 479 стр. 380.

и овога пута ствари везане за Епир биле су прекинуте још на почетку истог лета 1337. године, јер се на Истоку спремила још већа катастрофа. Како Григора приповеда, стигле су вести да се Орхан, Османов син, са трупима које је још раније тајно сакупио, спремао да крене на поседе Ромеја у Азији.¹⁰³¹ Како Ромеји више нису имали ни војску која би била у стању да се супротстави Турцима нити новаца, Андроник је све своје наде положио у двадесет изабраних људи у најбољој доби и у Бога, како је Григора често имао обичај да каже. Под командом великог доместика Кантакузина цар је копненим путем послао четрдесет присутних војника, а он сам је са три ненаоружане тријере испловио у сусрет непријатељским бродовима. Варвари су допловили са двадесет четири брода до обала Региона и усидрили су се на око 120 стадија од града. Занимљиво је да историчар овде уводи датовање према часовима, што до сада није био случај али што ће имати обичај да чини у даљем делу свог списка. За овај конкретни случај било би логично претпоставити да је од неког учесника догађаја Григора добио извештај који му је могао омогућити прецизније казивање. Нићифор Григора наводи да је био трећи ноћни сат (περὶ ὄραν ἥδη τρίτην τῆς νυκτός), што је вероватно било између 22 и 23h ноћу, када су Турци почели да пљачкају. Тада се чуо вапај жена и плач деце, а деветог ноћног часа кад је већ почело да се раздањује (вероватно негде после 5h),¹⁰³² стигао је велики доместик са седамдесет војника и разбио је непријатељске редове. Тада је стигао и цар, који је успео да зароби четрнаест њихових бродова и убије њихове чуваре, док се десет преосталих турских бродова одмах дало у бегство. Кад је цар већ изашао на копно десило се нешто о чему ће се, како Григора наводи, вазда приповедати и управо се ту показало да ништа не зависи од нечије жеље или воље, већ само од милости Божије. Наиме, још пре него што је сунце достигло свој зенит у подне, око 1000 варвара било је масакрирано а око 300 живо заробљено. Од Ромеја нико није пао. Ромеји, који су већ толико дуго живели у несрећи своје наде још више положише у Бога, јер је оно што се догодило заиста било чудо. А како и да не буде, пита се историчар, кад су Ромеји већ дуже времена живели у несрећама и чинило се да варварима све од руке иде. Божија правда је, међутим, све ово постигла. Из историје је познат велики број примера кад се овако ненадане ствари десе, записао је Григора, али

¹⁰³¹ Требало би претпоставити да се овај сукоб са Турцима одиграо поменуте године пошто Григора после приповести о ромејској победи говори о комети која се тада јавила на хоризонту, а која је датована у јуни 1337. године. Око хронологије в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-2, нап. 480 и 481, 380–381; за појаву комете, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-2, нап. 485, 381.

¹⁰³² О рачунању времена в. Grumel, Chronologie, 164; Тадић, Византијски часовни систем, 1–25.

овакав догађај да се са само седамдесет војника постигне победа, заиста је превазишао све што се до тада догодило и прави је израз чуда.¹⁰³³

Након што су Ромеји извојевали победу над Турцима, поново се отворило питање Етолије и Акарнаније. Како нас Григора подсећа, након што је деспот умро, није било могуће да земљом управља његова удовица и њена малолетна деца, те је цар одлучио да се запути у те крајеве. Андроник III је кренуо са савезничким одредима Турака из области Јоније и Смирне, знајући да ће му Илири (Албанци) представљати проблем, пошто су били навикли да пљачкају ромејске територије. Након што је савладао Илире предали су му се градови Етолије и Акарнаније без великих потешкоћа, док су Турци успели да приграбе велики плен. Локални моћници пришли су цару, као и удовици Ани. Епир је тако 1338. године припао Ромејском царству.

Требало би напоменути да постоје извесне индикације, о којима, међутим Григора не говори ништа, а које се наводе у Кантакузиновом приказу догађаја, да је Ана водила преговоре са великим доместиком око могућег склапања брака између њеног сина Нићифора и Кантакузинове ћерке. Требало је да Нићифор наследи управу над тим територијама, разуме се, у својству потчињеног ромејском цару. Ипак, до таквог развоја догађаја није дошло, а Епир је укључен у састав државе Ромеја и није остављен као засебна област.¹⁰³⁴ Можда би се управо из овог догађаја могли сагледавати Кантакузинови планови о управљању неким деловима Ромејског царства и успостављања самосталне власти породице Кантакузин. С тим у вези посебно је важан податак на који наилазимо у Кантакузиновом историјском спису, а кога нема код Григоре, да је Ани саветовано да пошаље посланство цару и да начини контакт са угледним Ромејима, те тако да се поведу преговори око веридбе ћерке великог доместика са њеним сином Нићифором. У том случају би се могло размишљати о аутономији и самосталној управи над овом територијом, са обавезом да се цару стави на располагање војска која би ратовала на његовој страни.¹⁰³⁵ Након што је, према Кантакузиновој приповести, Андронику III упућено посланство, цар је прихватио веридбу Нићифора и Кантакузинове ћерке (Марије), али није прихватио предлог о

¹⁰³³ Greg. I, 538. 22–541. 17. О овом сукобу говори и Јован Кантакузин, али се историчари разликују у погледу броја бродова којима су располагали и једни и други, Cant. I, 505. 8–508. 16. Право је питање стога коме би требало поклонити већу пажњу, с обзиром на чињеницу да је Кантакузин и сам био присутан у експедицијама о којима је реч у овом поглављу. Видно је да Григора није користио податке којима је располагао тадашњи велики доместик, за кога се претпоставља да је водио неку врсту дневника или мемоара, на основу ког је његов историјски спис и настао. Требало би, дакле, претпоставити да је Григора користио неке друге извештаје и податке других учесника, пошто се разлике у бројевима не би дале интерпретирати као намерна преувеличавања или једног или другог историчара.

¹⁰³⁴ Greg. I, 544. 19–545. 15

¹⁰³⁵ Cant. I, 500. 21–501. 5; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-2, nap. 492, 384–385.

формирању самосталне територије, те је остављено да Епир буде припојен Царству Ромеја.¹⁰³⁶

Исте године је, међутим, под власт Турака пала Никомедија, седиште Битиније, после дуже опсаде и услед глади која је уследила. Овакав кратак податак о паду једног од најзначајнијих ромејских градова на Истоку, као и информација о заузимању Никеје, може сведочити у прилог томе колико је поразно било говорити о овим питањима. Са друге стране, будући да нас историографски извори о томе готово уопште не извештавају, јасно је да је жижа ромејске политике била измештена са источних граница и да се гледало како спречити турске упаде у Тракију, који су бивали све чешћи. Због тога је Нићифор Григора на истом месту на коме говори о паду Никомедије записао да се следеће, 1338. године, није догодило ништа од већег значаја осим упада Турака у Тракију, што је већ била добро позната ствар на коју су се Ромеји навикли, те је историчара било срамота да о томе уопште и приповеда.¹⁰³⁷

Године 1339/1340. десило се, међутим, како нас Григора обавештава, нешто од великог значаја. Наиме, деспот Нићифор, припремао је устанак против Ромеја, те је са тим циљем побегао у Патрас, код жене преминулог пелопонеског грофа, док се његова мајка тада налазила у Солуну. Иако је имао свега четрнаест година био је веома паметан.¹⁰³⁸ Тако је и дошло до тога да протостратор Теодор Синадин, који је постављен као управник новоосвојене области, локално становништво зароби и преда грофовом сину.¹⁰³⁹ Ствари су захтевале хитну реакцију, али су, међутим, за кратко морале бити одложене јер је цара поново спопала тешка болест.

Андроник III, који се тада налазио у Солуну, патио је од болова у јетри. Цар је отежано варио, а слезина му се толико надула, како Григора описује, да је почела да притиска све органе, те је цар падао у несвест, а често је долазило и до парализе органа. Када се Андрониково здравље мало поправило, Григора саопштава да је цар отпутовао у Акарнанију.¹⁰⁴⁰ У том периоду, међутим, василевсу су стигли изасланици из Трапезунта, који су носили вест о немирима у њиховој држави где је само мало пре тога Василије Велики Комнин, после тешке болести преминуо. Нићифор Григора

¹⁰³⁶ Cant. I, 501. 18–502. 17.

¹⁰³⁷ Greg. I, 545. 15–21.

¹⁰³⁸ Кантакузин наводи, међутим, да ово није била његова својевољна одлука, већ да је на бегство био подстакнут, Cant. I, 503. 12–20.

¹⁰³⁹ Cant. I, 545. 22–546. 15. Григора овде поново прави извештај „предах” у нарацији, увводећи причу о сијамским близанцима, потом наново приповеда о појави комете, а затим доноси и пар кратких података о нередима код Ђеновљана и упадима Турака у Тракију и пљачкању тамошњих области, Greg. I, 546. 16–548. 23.

¹⁰⁴⁰ Greg. I, 550. 9–15.

наводи како је Василија стигла заслужена казна јер је своју жену, цареву ћерку Ирину, хтео да замени својом љубавницом. У Трапезунту се, међутим, сумњало, да иза владареве смрти стоји његова супруга, те је претила да избије побуна. Ирина је свом оцу послала изасланике како би га замолила да јој помогне да се врати у Цариград, а сама је, вероватно, склопила савез са великим доместиком Трапезунта ради осигурања сопствене позиције. У Трапезунту је тада избио грађански рат.¹⁰⁴¹

Са царем је у Акарнанију отпутовао и велики доместик. Наиме, док је цар био окупиран опсадом главног града Акарнаније, догодило се све оно што је већ дуго времена прижељкивао. Све је било због тога што је уз василевса стајао Јован Кантакузин који му је у свему помагао. Стога му ниједна непријатност, како Григора приповеда, није изгледала неподношљива. Кантакузин је руководио дугим војним операцијама на страном терену, успео је да надомести губитке у редовима коњице и пешадије, а пошло му је за руком и да цару олакша његову тешку болест ослобађајући га од било какве врсте страха које га је могла задесити.¹⁰⁴² Чак и ако би цара спопале какве бриге, Кантакузин се трудио да их све одагна. Тако је успео да одбије и планове о атентату на цара, који су се тада појавили међу неким његовим сродницима (ἕκ τῶν συγγενῶν). Човек је, како каже Григора, имао велики таленат и одликовао се дубоким разумевањем ствари, те је зато био веома вољен и од стране војске.¹⁰⁴³

Настављајући своју приповест, Григора на овом месту посвећује доста пажње Јовану Кантакузину и истицању његових позитивних особина. Велики доместик је, према Григори, посебно био дарезљив, настојећи да онима који су у рату гладовали и боловали, побољша стање. Сви они који су преживели, почев од обичних војника преко генерала и вођа одређених војних јединица, називали су га спасиоцем, храниоцем и добротинитељем.¹⁰⁴⁴ Док су, како понавља Григора, Кантакузин и Андроник III опседали престоницу Акарнаније, они који су планирали да преузму власт били су ухапшени, а међу њима је било, како Григора приповеда, много важних људи (πολλοὶ τε ὄντες καὶ οὐτῶν ἀφανῶν). Иако историчар наводи да ће нешто касније о томе бити

¹⁰⁴¹ Greg. I, 548. 24–550. 1, 550. 15–551. 18. Детаљније нас о овоме извештава Хроника Михаила Панарета, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, II-2, нап. 503, 390–391. О односима Византије и Трапезунта скоро је предата докторска дисертација, А. Asp-Talwar, Trebizond and Constantinople, 1261–1461, Birmingham 2017. У питању је неодбрањена докторска теза.

¹⁰⁴² Сам Кантакузин наводи да је цар у току читаве опсаде Арте био болестан, Cant. I, 525. 10–13.

¹⁰⁴³ Greg. I, 551. 19–552. 12.

¹⁰⁴⁴ Greg. I, 552, 13–21. Овај део историје написан сигурно пре него што су се односи између Григоре и Кантакузина покварили, будући да му је на овим страницама изречена не мала похвала. Ипак, као што ће даља приповест показати, Григора је наставио да о Кантакузину пише похвално, представљајући ствари онаквим какве оне јесу биле, упркос њиховом разиласку, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, II-2, нап. 505, 391.

деталнијег говора, Григора се на то место више није вратио.¹⁰⁴⁵ Међу тим не сасвим безбначјним људима био је, како Григора саопштава, и Сфранцис Палеолог, Сиргијанов убица, који је сад на сличан начин као и његова жртва посегао за царском влашћу. Он је пратио цара у његовој војни, а уз себе је имао Каталанце из Тебе као и Илире (Албанце), који је требало да помогну у извршењу његових планова. Међутим, Сфранцис Палеолог умро је пре тога, не стигавши да испуни своје грозне планове на земљи, јер је, како Григора подвлачи, Бог за такве људе предвидео вечну казну.¹⁰⁴⁶

Јован Кантакузин даје другачији приказ ових догађаја и неке битне ствари из своје приповести изоставља. Наиме, велики доместик за Сфранциса наводи да је умро од дизентерије, не помињући никакву заверу у којој је он могао учествовати.¹⁰⁴⁷ Када је у питању епирска експедиција, Јован Кантакузин посебно истиче велику улогу коју је у њој имао. Ту је пре свега важан доместиков говор пред зидинама Арте у коме писац даје једну ретроспективу историје те области, са посебним акцентом на период после Четвртог крсташког рата, настојећи да тиме у потпуности легитимизује експедицију ромејске војске, будући да је то била територија која је према сваком праву припадала царству Ромеја, те је стога Кантакузин глаголом ἀφεστήξω означио њихово „отпадање” од цара Ромеја.¹⁰⁴⁸ Кантакузин уопште не помиње планове о атентату на цара које је лично он, како сазнајемо из Григорине приповести, разоткрио. Занимљиво је, стога, подсетити да је ово већ други пут како Кантакузин не наводи податке о покушају да се Андроник III свргне с власти, иако су у процесу који је описан на неким од претходних страна, као и у овом конкретном случају, његова мајка и он имали пресудну улогу у разоткривању завере. Једно од могућих објашњења за ћутање великог доместика о овим проблемима било би да можда Кантакузин није желео да помиње да се Андроник III такође, као и његов деда, сусретао са опозицијом у току своје владавине, будући да би на тај начин, дискредитовао и сопствену позицију, као и резултат самог грађанског рата 1321–1328 и пропаганду против Андроника II, коју је у свом спису настојао да на врло вешт начин спроведе.¹⁰⁴⁹ Са друге стране, с обзиром на доместикове претензије и његову политику према Епиру, о којој је горе било речи, не би требало искључити

¹⁰⁴⁵ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, II-2, nap. 506, 391.

¹⁰⁴⁶ Greg. I, 552. 21–553. 10.

¹⁰⁴⁷ Cant. I, 525. 14–18.

¹⁰⁴⁸ Cant. I, 518. 6–525. 10. Овакав говор Кантакузина још једном потврђује колико је било важно позвати се на историјске податке и традицију, када су у питању биле акције Царства уперене према територијама које су остале ван његових граница. То би, као што је већ истакнуто у самом тексту, могао бити и један од важнијих разлога за настанак *Ромејске историје*, или заправо, само њеног првог дела (првих XI књига).

¹⁰⁴⁹ Николић, Павловић, Слика Михаила VIII (у штампи).

могућност доместикове жеље за влашћу, или бар, једним делом Царства, а већ је истакнуто да су неки њему блиски људи, били оптужени пза покушаје завере против Андроника III.¹⁰⁵⁰ Осим тога, будући да је цар био веома болестан и да се његова смрт могла очекивати, разложно је претпоставити да је Јован Кантакузин очекивао да, као царев најближи сарадник, буде виђен за највишу дужност у Царству Ромеја.¹⁰⁵¹

Два важна успеха која су те године забележена били су и пад Фокеје, као и коначно освајање Арте. Григора наводи да је цару у Солун доведен син преминулог кефалонијског грофа, који је требало да преузме власт над територијом која је припадала његовом оцу.¹⁰⁵² Све је то, како нас упућује историчар, било дело великог доместика.¹⁰⁵³ Ипак, велику сенку на царева успеха бацала је и његова тешка болест која је из дана у дан постајала све јача.

У пролеће 1341. Андроник III је са децом и женом отишао у Дидимотику.¹⁰⁵⁴ Проборавивши тамо свега два дана, цар се вратио у Цариград јер га је опет напала његова болест. Григора саопштава да су и византијски и персијски доктори чинили све што је било у њиховој моћи да му помогну али се није дало ништа урадити.¹⁰⁵⁵ Слезина му је била веома отечена да је дошла готово до јетре, а он сам није радио ништа од онога што су му лекари саветовали и преписали. Онда се цар повукао у манастир Богородице Одигитријске, замоливши је да га спаси или од болести или од живота.¹⁰⁵⁶

У међувремену је, како историчар саопштава, он пропустио нешто да помене, нешто што је припадало стварима које је било најважније рећи. На овај начин историчар на сцену збивања уводи ученог Варлаама из Калабрије а са њиме и његов

¹⁰⁵⁰ Да је иза извесних планова, међутим, могао стајати и Алексије Апокавк, који је своје уздизање дуговао великом доместику, како нас сам Кантакузин извештава, и који је у једном моменту планирао убиство царице Ане Савојске и Јована V Палеолога, није било немогуће да је Кантакузин о овоме имао више података него што нас је изволео извести. Ван Дитен наводи да Кантакузин не говори ништа о овој завери, јер је могуће да је она имала поново везе са, како тврди Паризо, стр. 143 код Паризоа, деспотом Димитријем Палеологом. Он је, као што је већ било речено, своју ћерку удао за Матију Кантакузина. Ван Дитен такође не искључује могућност и да је Апокавк имао умешане прсте. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, II-2, нап. 507, 392; *Радић*, Јован V, 102–103; *Радић*, Сфранцис Палеолог, нап. 1, 22.

¹⁰⁵¹ Greg. I, 552. 21–553. 10.

¹⁰⁵² Њему је додељена титула паниперсеваста, Cant. I, 534. 3–5.

¹⁰⁵³ Greg. I, 553. 10–554. 8.

¹⁰⁵⁴ Иако је Григора већ више пута у својој приповести поменуо Дидимотику, интересантно је пажњу скренути на то како о њој на овом месту пише. Историчар, наиме, каже како је цар отишао у један град који се назива Дидимотика. Ово би вероватно могло да упућује на Григорине интервенције у тексту, мада није сасвим јасно о каквој интервенцији би се овде могло радити, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-2, нап. 512, 393.

¹⁰⁵⁵ О лекарима у доба Палеолога в. *Trapp*, Stellung der Ärzte, 230–234. О медицини у Византији в. *Радић*, Друго лице, 69–112.

¹⁰⁵⁶ Greg. I, 554. 8–555. 5.

спор са византијским монасима, пре свих са Григоријем Паламом.¹⁰⁵⁷ Како Григора саопштава, без приче о овим дешавањима њему није могуће да настави даље са својом приповешћу. Наиме, када је власт над Ромејима прешла са деде на унука, из Италије је у Цариград дошао некакав човек, који се облачио на ромејски начин а звао Варлаам. Он је студирао западну теологију али је стекао и хеленско образовање, чиме, међутим, није владао на начин на који је то он представљао. Пошто је уживао цареву милост, Варлаам је сопствено знање глорификовао, критикујући при томе ромејско друштво. Тако је критикујући друге покушавао да стекне славу код народа, што, међутим, није трајало дуго и он је ускоро био разоткривен. Нићифор Григора је, како сам наводи, о томе већ писао у свом дијалогу *Флоренције или о мудрости*, те је историчарево становиште о овом питању било доступно свакоме ко је желео да прочита.¹⁰⁵⁸ Пошто је његова првобитна замисао пропала, наставља даље Григора, Варлаам је покушао да се покаже пред византијским монасима. Он је желео да изазове неред у византијској цркви, како би онда учење Латина представио као здравије и боље. Стога је почео да саставља списе у којима је монахе оптужио за месалијанство јер је, како наводи Григора, сам од њих чуо и у њиховим списима приметио, да они тврде да могу сопственим очима да виде Бога. Када су, међутим, монаси чули Варлаамове оптужбе, изабрали су најбољег међу собом, извесног Паламу, који је требало да побије и речима и списима Варлаамово гледиште. Обе стране су се, како наводи историчар, препирале две или три године, а Варлаам се уплашио да ће га на крају монаси сасвим уништити. Они су се, наиме, скупили и са Атоса и из Солуна и из Цариграда, те је Варлаам дошао код патријарха и синода и оптужио Паламу не само због гледања у пупак и погрешног начина молитве, како је учени Латин тумачио специфичан начин молитве, већ и због његове бласфемijske теологије (*βλασφήμου θεολογία*). Григора наводи да је Варлаам саопштио патријарху како Палама уводи нову терминологију (*καινότερας εἰσάγει φωνάς*) у црквену догму, хвалећи се визијама које су пуне имагинација. Било је стога одлучено да се одржи суђење у цркви Свете Софије, на коме ће присуствовати и цар и представници сената и клира. Када је стигао за то одређени дан, појавио се и обичан народ, а цар, који се мало опоравио од своје болести, дошао је испуњен ревношћу у својој побожности, да председава. У почетку се мислило да се не говори о увредљивим изјавама, прво због тога да се простом народу не би тек тако разоткриле мистерије теологије, а друго и због

¹⁰⁵⁷ Кантакузин такође наводи да је тада дошло до некаквог нерета (*ταραχή*) у Цркви, Cant. I, 543. 1.

¹⁰⁵⁸ Григора је ту навео и почетна објашњења за главне личности и актере његовог дијалога, Greg. I, 555. 6–556. 14. О овој Григориној полемици са Варлаамом в. *Tinnefeld*, Niveau, 265–267; *Idem*, Zur intellektuellen Polemik, 346–351.

тога да се не би на светлост дана изнело, док Варлаам буде одговарао због својих будаластих речи и назора, да је Палама крив за своју blasfemiјску и погрешну теологију, што би довело до тога да у Цркви завлада потпуни неред. Због тога је питање молитве остављено по страни, а затим је и оптужба против Паламе за месалијанство одложена за неколико дана и, да цар није изненада умро, све би се убрзо завршило. Григора наводи да би Паламино учење у корену било сасечено док још није било сасвим израсло, будући да је, како произилази из Григорине приповести, и сам цар био против тога. Иако се уистину не може знати шта би се заиста догодило са Паламом да Андроник III није напрасно завршио свој живот, чињеница је да је цар имао позитиван став према ученом Грку из Италије, будући да је он путовао у Авињон ради преговора са папом Јованом XXII, у вези са унијом цркава. Варлаам, међутим, није стигао да докаже своје ставове, а због својих списа је био осуђен и проглашен за становника свега злога. Историчар наводи како је Варлаам својим пријатељима саопштио да му је било жао што га Григора том приликом није чуо, али, како су га његове уобичајене главобоље спречавале да дође, историчар није могао присуствовати овом скупу. Варлаам је после овога напустио Цариград.¹⁰⁵⁹

Први сабор у Цариграду, одржан 10. јуна 1341. године, Григора је у своју *Ромејску историју* увео као један од најважнијих догађаја, како за даљу приповест, тако, разуме се, и за историју царства Ромеја. Ово су уједно и први помени Григорија Паламе и Паламиног учења, које Григора недвосмислено назива blasfemiјама. Колико је неприлика расправа Паламе и Варлаама Калабријског могло да изазове у цркви Ромеја, у којој је само тридесет година пре тога дошло до коначног измирења арсенита са остатком византијског клира, речито говоре и Григорине речи, иако треба узети у обзир историчареву субјективност по овом питању, о томе да су неке ствари и оптужбе изнете против Паламе намерно стављене по страни. Варлаамова победа могла је значити и тријумф западне над ортодоксном теологијом, а на неспремност Ромеја за теолошки дијалог са Латинима је само неколико година пре тога указивао и сам историчар.¹⁰⁶⁰ Важно је такође истаћи да Григора за Паламу наводи да је био најученији од свих монаха, те је тиме, свакако и био најподобнији да се супротстави Варлаамовим оптужбама. Овакав опис Варлаама и Паламе у овом делу Григорине приповести могао би сведочити о још увек умереном ставу историчара према вођи исихаста што

¹⁰⁵⁹ Greg. I, 556. 14–559. 12.

¹⁰⁶⁰ О Григорином антилатинском говору пред патријархом и остатком свештенства уп. претходно излагање.

потврђује претпоставку да је овај део *Историје* писан пре 1346. године, а да је и приликом објављивања, после 3. фебруара 1347. године, Григора још био у уверењу да ће Кантакузин Палами отказати подршку.¹⁰⁶¹ Осим тога, треба истаћи да Григора настоји да истакне став Андроника III по питању исихазма – цар је био противник Паламиног учења, а исихасту је само василевсова смрт спасила од коначне осуде. Врло је важно скренути пажњу и на то да Григора не наводи каквог је становишта по тим питањима био патријарх Јован XIV Калека, нити једном речју помиње присуство великог доместика и његово држање у току сабора.¹⁰⁶² Ипак, какво год лично убеђење и становиште Андроника III Палеолога по овом питању било, што се свакако неће моћи сазнати, важно је да је Григора овом информацијом могао дати потпору сопственом становишту скривајући се иза царског ауторитета.

Јован Кантакузин цео спор са Варлаамом представља на мало другачији начин. Он, наиме, наводи како је у то време дошло до нереда у Цркви које цар, међутим, није могао да реши, пошто је у међувремену умро. Радило се о доласку једног латинског монаха из Калабрије, по имену Варлаам, који је уопште био веома паметан и способан и који је стекао посебан углед као познавалац Еуклида, Аристотела и Платона. Он је, како Кантакузин објашњава, био разлог једног дубоког раздора (*στάσεως*) у цркви, која је до тада била јединствена. Овде је видно да, за разлику од Григоре, Кантакузин не помиње раздор који је владао само неколико година пре тога (Арсенитску шизму) и који се Андроник II жестоко трудио да смири. Могуће је претпоставити да Кантакузин управо Варлаама представља као некога са којим је све почело, пошто то у основи касније чине исихасти, тумачећи саборе из 1341. године и Томос који је накнадно издат као сопствени тријумф, што није био случај.¹⁰⁶³ Кантакузин наводи да је Варлаам због тога што је показивао како Латини нису у праву и пошто је против њих писао трактате био посебно вољен од стране Ромеја, а уживао је и пријатељство и милост великог доместика. Међутим, догодило се да је Варлаам, да би, како каже Кантакузин, исмејао ромејску црквену праксу и обичаје, отишао код неког исихасте, јер је наводно желео да постане његов ученик. Исихаста је био врло неук, те није на прави начин умео да представи суштину византијске вере и праксе. Варлаам се посебно ухватио за начин молитве и светлост која се приликом аскезе јавља, те је исихасте прогласио

¹⁰⁶¹ То би говорило и у прилог приоритета писања и објављивања првог дела Ромејске историје у односу на прве Антиретику, будући да смо становишта, попут ван Дитена, а супртно Бајеровом, да је Григорин умеренији став претходио, а не следио, његове прве теолошке списе против Паламе.

¹⁰⁶² Радић наводи да је, упркос Паламиној победи, Варлаам уживао симпатије патријарха и разумевање Јована Кантакузина, *Радић*, Време Јована V, 112.

¹⁰⁶³ О овоме ће у даљем тексту бити више речи.

месалијанцима. Не само да је овакву осуду изрекао усмено, Варлаам се чак и писмено декларисао против таквог учења.¹⁰⁶⁴ Све ово дошло је и до Солуна, како наставља даље цар-писац, где су били и други исихасти, пре свих Григорије Палама, који је касније постао и митрополит другог града Царства. Ово је уједно и први помен Паламе у Кантакузиновом историјском спису, који ће, као што је познато, играти веома важну улогу у свим даљим дешавањима и представљати главну тачку раздора између Нићифора Григоре и Јована Кантакузина.

Како нас Кантакузин извештава, што Григора не чини, Григорије Палама је био пореклом из Мале Азије, али је одрастао на царском двору.¹⁰⁶⁵ Још као дечак је, заједно са своја два брата, желео да напусти овоземаљски живот и да се ода животу у сиромаштву и понизности.¹⁰⁶⁶ Након више година Палама је напустио Свету Гору и, у близини Верије, подигао је скит.¹⁰⁶⁷ Неколико година касније поново се вратио на Атос, да би се одатле, због нарушеног здравља, запутио у Солун. Њега су управо изабрали исихасти да наступи као њихов бранилац у предстојећем диспуту са Варлаамом. Детаљније објашњавајући становиште исихаста, што Григора том приликом не чини, Кантакузин наводи да је Варлаам оптужио своје противнике и за тврдњу да постоје два Божанства, а затим је упутио молбу тадашњем патријарху Јовану Калеки да се одржи расправа тим поводом. Цар се управо тада и вратио из Епира и у почетку је покушао да смири обе стране. Како се, међутим, то није показало изгледним, Андроник III је решио да сазове синод у Светој Софији.¹⁰⁶⁸

На синоду су председавали цар и патријарх, а присутни су били и архиепископи, достојанственици и припадници сената. Прво је своје оптужбе изнео Варлаам, а онда је Палама речима Божијег учењака (пошто није могуће људским средствима објашњавати надљудске ствари, како је то приметио Кантакузин) изнео своје аргументе по питању нестворене светлости на Таворској гори и осталих Варлаамових оптужби. Убрзо је постало јасно да ће Палама однети победу на сабору, те се Варлаам запутио код великог доместика, који је помагао цару при вођењу седница, да од њега тражи савет и спас. Варлаам је послушао Кантакузинов савет да призна своју грешку и исправност

¹⁰⁶⁴ Ово је свакако показатељ да је Кантакузину био познат опус ученог латинског монаха, Cant. I, 543. 1–545. 3.

¹⁰⁶⁵ Његов отац био је Константин Палама, службеник на двору цара Андроника II, Johannes Kantakuzenos, Geschichte II, нап. 373, 256.

¹⁰⁶⁶ Слични подаци налазе се и у *Похвалном слову* за Григорија Паламу, које је, највероватније управо у договору са Кантакузином, касније написао патријарх Филотеј Кокин, PG 151, 551–656.

¹⁰⁶⁷ Johannes Kantakuzenos, Geschichte II, нап. 378, 257.

¹⁰⁶⁸ Cant. I, 545. 5–551. 2.

друге стране, а синод је распуштен.¹⁰⁶⁹ После тога, како произилази из Кантакузинове приче, цар је умро, Варлаам се још неко време задржао у Граду, а касније је против Паламе иступио један његов учени, Григорије Акиндин. Кантакузин наводи да је и он након расправе са Паламом био осуђен на другом сабору, одржаном након 15. јуна 1341. и упокојења Андроника III, после чега је састављен Томос у коме су Акиндин и његове присталице искључени из заједнице православних хришћана (ἀφορίζονται δὲ καὶ τῆς κοινωσίας τῶν ὀρθοδόξων), док је учење Григорија Паламе подржано.¹⁰⁷⁰ Нићифор Григора на овом месту у својој приповести не помиње Григорија Акиндина, чији је пријатељ био.¹⁰⁷¹

Последњи дани Андроника III Палеолога, како је то представљено и у *Ромејској историји* и у Кантакузиновом спису, били су веома тешки. Нићифор Григора приповеда да је василевса поново скопала болест због чега је лежао, да би на крају пао у кому. Када се пробудио забранио је царици да плаче и послао је по Григору да би га упитао да ли су му звезде наклоњене. Василевс, међутим, није дочекао одговор византијског учењака већ је, изгубивши поново свест, преминуо 15. јуна 1341. године навршивши четрдесет пет година живота. Од тога је владао дванаест година и двадесет два дана, рачунајући од момента од кад је заузео царицу градова.¹⁰⁷² Кантакузин, са своје стране приповеда, да је, док је цар лежао на самртничком одру, великом доместику пришао Алексије Апокавк, саветујући му да узме коначно царске инсигније и тиме званично преузме вођење државе у своје руке. Након што је доместик то, разуме се, одбио, дошао је код царице да је упозори на предстојећу опасност у случају цареве смрти. Кантакузин је лично одвео царевог наследника, малолетног Јована V, и његовог брата, Михаила, у палату, коју је обезбедио читавим гарнизонам војске. Андроник III је следећег дана преминуо, а тиме је Кантакузин завршио другу књигу свог историјског списка.¹⁰⁷³ Овим је Кантакузин и припремио терен за приповест о грађанском рату 1341–1347 године, постављајући сцену за главне актере догађаја, а тиме и свог главног противника – великог дукса, Алексија Апокавка.

Портрет цара Андроника III Палеолог у *Ромејској историји* Нићифора Григоре такође је комплексан. Иако је видно из приказа грађанског рата 1321–1328 да историчар

¹⁰⁶⁹ Ibid, 551. 2–555. 21.

¹⁰⁷⁰ Ibid, 555. 20–557. 4.

¹⁰⁷¹ PG 151, 679–692.

¹⁰⁷² Greg. I, 559. 13–560. 7. Григора и за године владавине Андроника III, као и у случају његовог деде, наводи године владавине почињући са њиховим званичним доласком на власт и почетком самосталне владавине.

¹⁰⁷³ Cant. I, 557. 4–560. 18.

кривицу приписује млађем од двојице царева, он ипак признаје да су постојали озбиљни разлози који су довели до пада старог цара са власти. Осим тога, на неким местима у свом делу, Григора не крије да је цар поседовао особиту харизму која је врло позитивно деловала на његове поданике, упркос неким слабостима карактера које је Григора, будући присталица старијег Андроника волео особито да истакне. Због тога се као добар државник у овом делу повести, на супрот Андронику, приказује Јован Кантакузин. Спољно-политички успеси су, стога, у већој мери приказани као заслуга великог доместика, него василевса, иако Григора некада не може да сакрије и цареву одважност. Портрету унука Андроника II, византијски полихистор посветио је на крају своје једанаесте књиге, о чему ће у последњем поглављу бити више речи.

βουλοίμην δ' ἂν ἐκ τῶν καθ' ἕκαστα θεωρεῖν ἀλήθειαν πρὸς ψεῦδος, καὶ δικαιοσύνην πρὸς ἀδικίαν, καὶ πραότητα πρὸς ὑπερηφανίαν καὶ τῦφον, καὶ πενίαν πρὸς πλοῦτον, καὶ σιωπὴν εὐσχήμονα πρὸς χεῖλη δόλια καὶ γλῶτταν μεγαλορῥήμονά τε καὶ μακρὰν τινα ῥέουσαν τὴν ἀσχήμονα φλυαρίαν. Greg. II, 572. 22–573. 4.

4. ГЛАВНИ НАРАТИВ *РОМЕЈСКЕ ИСТОРИЈЕ*

Уколико би се неки део историјског списка Нићифора Григоре могао назвати „главним наративом” онда би то био случај са књигама које као своју почетну тачку имају 1341. годину и грађански рат који је избио у царству Ромеја после смрти Андроника III Палеолога. Да је реч о детаљнијем казивању историчара, а тиме онда и придавању већег значаја овом делу приповести, сведочи не субјективност аутора ових редова већ управо исказ Нићифора Григоре. Византијски историчар сам прави разлику између првих једанаест књига, у којима је описао догађаје који су се одиграли од 1204. до 1341. године и остатка свог списка, односно, у овом случају оног његовог дела који је представљен у књигама XII-XVII, које су највероватније настале у периоду између 1349. и маја 1351. године.¹⁰⁷⁴ Да је то заиста тако показује и нови увод у даљи ток његове приповести, који уједно чини и почетак XII књиге *Ромејске историје*. Нићифор Григора наводи да је он у својих првих XI књига, у оноликој мери у коликој је то било могуће, дао преглед догађаја који обухватају близу 150 година, у исто време скрећући читаоцима пажњу да ће оно што је уследило у свом даљем казивању детаљније представити због тога што је те ствари интензивније пратио. Уосталом, аутор је и сам био сведок многих дешавања, те је, како посебно истиче, имао прилике да сопственим ушима чује и сопственим очима види оно што се догађало (τῶν μὲν γὰρ πλείστων αὐτοῖ παρόντες αὐτήκοοι τε καὶ αὐτόπται γεγόναμεν). Тиме је још једанпут посебно наглашен значај који је за византијске историчаре имала *аутопсија*, будући да је такав начин прикупљања података бар наизглед гарантовао истинитост и објективност исказа, управо због тога што је писац тиме себе стављао на лице места и на извориште информација. Разумљиво, *аутопсија* се, у већини случајева, показала као сасвим субјективан доживљај и била је управо супротно од онога што је требало да представља. С друге стране, Григора наводи да је дешавања којима, пак, није имао

¹⁰⁷⁴ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, 9. О времену настанка одређених делова историјског списка Нићифора Григоре, било је речи у првом поглављу.

прилике да буде сведок, описао на основу сопственог информисања код самих учесника догађаја, при чему, како посебно истиче, овај други тип прикупљања информација (ἀντίληψις) није ништа нижи и мање вредан у односу на онај први. Дакле, добијање података од очевидаца и учесника у дешавањима било је главно полазиште у прикупљању материјала за писање овог дела *Ромејске историје*, односно, за писање о грађанском рату 1341–1347 године. Свакако би било разложно претпоставити да је Григора и од самог Јована Кантакузина могао добити податке о дешавањима, што он на једном месту експлицитно и наводи пошто каже да је у неком каснијем разговору питао Кантакузина због чега је урадио нешто што их је вероватно све изненадило.¹⁰⁷⁵ Списи претходних историчара, анализа докумената из „архива” не представљају више главни алат којим се историчар служи, већ је то пре свега жива реч, усмени материјал који Григора обрађује. Овај део *Историје* настаје или у тренутку када се рат одвија, или непосредно после његовог завршетка, дакле, о њему се пише готово истовремено са збивањима. Због тога чини посебну целину *Ромејске историје* и одвојен је новим уводом у коме историчар поставља сцену на којој ће описати догађаје који су уследили. Ово је посебно видно у Григорином наводу да ће се управо кроз опис ових догађаја моћи видети колика је разлика између онога што је зло и онога што представља врлину, јер, како то историчар посебно истиче, време (χρόνος) јесте једна непогрешива слика на којој посматрамо проток догађаја.¹⁰⁷⁶ Желећи да појасни и објасни појединачне догађаје, Григора инсистира на поређењу истине са лажи, исправности са неправдом, умерености са разузданошћу и поносом, сиромаштво са богатством, дозвољену ћутњу са лукавим устима и брбљивим језиком, јер управо на овај начин, како то писац објашњава, постаје јасно колико је свевидеће око правде велико.¹⁰⁷⁷ У служби ових великих ствари појављује се историја, а колико је велика њена корист у животу показали су још и многи пре њега. Нићифор Григора се, како објашњава, ни сам није снебивао да истини по прилици искаже похвалу свуда у свом спису, јер управо она подучава и омогућава разговор оних који су давно умрли са онима који ће тек доћи будући да свако приповеда о сопственим делима и о томе шта је све у свом животу доживео, како добро тако и лоше. На тај начин историја омогућава поновно рођење,

¹⁰⁷⁵ Greg. II, 612. 5–17. О овој епизоди ће у даљем излагању бити нешто више речи.

¹⁰⁷⁶ Термини χρόνος и καιρός, само наизглед представљају синониме. Чини се да се хронос односи на појам времена уопште, те га Григора употребљава када говори о некој епохи (у то време, у та времена...), док други термин употребљава када говори о годишњим добима или астрономским појавама. За општи преглед ова два термина в. *Радић*, Друго лице, 221.

¹⁰⁷⁷ Синтагму свевидеће око правде или свевидеће око Божије, Григора у овом делу своје историје на више места употребљава, вероватно тиме још више истичући значај њему савремених збивања.

чинећи врлину бесмртном, не дозволивши јој да буде уништена попут тела које изједу црви. Тиме што подиже судбине оних који су живели раније, историја улази, попут учитељице, у душе и путем својих образовних метода гради карактер, правећи од неразумних људи разумне.¹⁰⁷⁸

Нићифор Григора је, дакле, још једанпут изложио своја схватања везана за значај историје као учитељице живота, показатеља свега онога што су људи у ранијим вековима проживели и преживели, подучаваоца савременика и млађих покољења. Стога и не чуди што је управо овај „жанр” Григора наставио да следи и што је савремене догађаје прикључио претходном тексту, настављајући тако даљи ток историје Ромејског царства. С обзиром на уводне делове његове XII књиге у којима говори да ће се управо у наставку излагања најбоље спознати разлика између добра и зла видљиво је да историчар већ има изграђен став по питању догађаја који су се одиграли. Дешавања које је он описао у овим књигама протежу се од почетка новог грађанског рата па готово све до ескалације сукоба између аутора *Ромејске историје* и Григорија Паламе, а тиме и Јована Кантакузина. То је период у којем је историчар имао веома изражену и активну улогу као представник антиисихаста, те је његов друштвени ангажман тих година достигао свој врхунац. Овај део историје раздвојен је и физички од претходног – сачуван је у посебним кодексима одвојеним од првих XI књига. Осим тога, за разлику од догађаја описаних у првих седам књига, које су припадале давној прошлости, као и догађаја описаних у књигама VIII-XI, где Григора говори о ономе чему је био савременик, овај део *Историје*, као што је уосталом случај и са остатком дела, Григора пише из перспективе некога ко не само да је био савременик, већ је био и активан учесник у збивањима. Стога његов историјски спис све више постаје лична историја а не само повест о Ромејском царству, што ће довести и до промене карактера дела, и, с тим у вези, до промене наративних форми и техника, о чему ће у неком од наредних поглавља бити више речи. Овде би требало пажњу скренути на коришћење говора одређених актера, које Григора до сада у свом спису није имао обичај да користи. Добро је позната ствар да дело Јована Кантакузина обилује говорима таквог типа, у чему се пре свега препознаје утицај историчара Тукидида на византијског цара-писца.¹⁰⁷⁹ Овај тип наратије карактеристичан је за историографске списе, али се чини, на основу онога што се може рећи анализом *Ромејске историје*, да је увођење говора истакнутих историјских личности, као и дијалога учесника различитих распри, особито

¹⁰⁷⁸ Greg. II, 571. 1–575. 3.

¹⁰⁷⁹ Hunger, Thukydides bei Johannes Kantakouzenos, 181–193.

својствено списима чији је састављач био савременик догађаја. Ово се јасно види на примеру Григориног историјског списка јер историчар тек од 1321. године почиње са увођењем оваквих говора (треба се сетити говора Андроника II и Андроника III), који бивају све учесталији у његовој *Историји* од 1341. године. За ранији период који је у свом спису обрадио, видно је да оваквих говора нема, што указује на неколико ствари. У првом реду, требало би претпоставити да је приликом одржавања пригодних говора постојала особа (попут секретара или стенографа) која је могла у најопштијим цртама бележити оно о чему се говорило.¹⁰⁸⁰ Те забелешке су касније могли користити историчари као материјал за свој спис (у нашем случају *Ромејску историју*). С тим у вези требало би навести пример Георгија Факрасиса, који је, у току трајања једне од распри између Григорија Паламе и Нићифора Григоре бележио ставове супротстављених страна на основу којих су касније и један и други састављали писмени одговор на речи свог противника, уколико им већ оригиналан текст оног другог није био доступан.¹⁰⁸¹ Осим тога, на једном каснијем месту у својој *Историји*, наводећи речи Агатангела, ученика који је Григори из спољњег света преносио информације како би овај завршио своје дело, Григора помиње како му је он дао белешке које је водио док је слушао говор патријарха Калиста поводом његовог првог повлачења са трона. Том приликом, Агатангел је посебно подвукао да се трудио да Калистов говор забележи у главном облику и да је неке ствари и испустио, а да сада белешке предаје Григори да их стилски уреди, како би оне у његовом делу добиле праве речи.¹⁰⁸² Са друге стране, не би се смело изгубити из вида и усмено преношење говора, будући да је усмено предање имало подједнако важну, ако не и значајнију улогу од писане речи.¹⁰⁸³ Ови подаци су веома важни јер сведоче о тежњи писаца историографских дела да говоре које уносе у своје списе саставе по веродостојном материјалу. Свакако да то не значи да су говори дословно пренети, али је основна идеја и срж саме теме говора оваквом врстом бележака могла бити сачувана. Због тога што се, како се може претпоставити, водило рачуна о томе да се таква врста материјала што веродостојније пренесе, намеће се закључак и да је било важно да писац буде

¹⁰⁸⁰ Рецимо, позната је одредба из Еклоге да се међу византијским војницима на умору, у току њихових војних кампања, налазио и номик или неки други службеник, који је имао задатак да сачини њихов тестамент, *Saradi, Notariat, 77.*

¹⁰⁸¹ Свети Григорије Палама, 21.

¹⁰⁸² Greg. II, 200. 23–201. б. Занимљиво је да само на овом месту Агатангел говори о белешкама које је предао Григори за састављање његовог историјског списка, док је на свим осталим местима реч о усменом материјалу који Григорин ученик преноси, Nikephoros Gregoras *Rhomäische Geschichte V*, нап. 355, 355.

¹⁰⁸³ Ова теза је тема неколико Платонових дијалога. В. посебно и приступну беседу, *Лома*, Зашто је писменост штетна, 29–37.

савременик говорника као, уосталом, и самог догађаја. Будући да се тај део списа читао пред одређеном публиком која је, треба претпоставити, знала о чему је било речи, писац није смео у великој мери одступити од стварности. А свакако да је публика могла веровати да ће писац верније пренети речи свог савременика, него речи некога ко је живео пре више од 150 година. Тиме би се управо и дало објаснити због чега Григора говоре овог типа уводи тек када његов наратив досегне 1321. годину, а не пре тога. Јер, иако и историјски списи Георгија Акрополита и Георгија Пахимера обилују говорима овакве врсте, Нићифор Григора њихове речи у овој форми не преноси. Уосталом, њему, како је то сам на почетку своје *Ромејске историје* и истакао, и није био циљ да са превише детаља улази у дешавања описана у списима двојице његових претходника.

Иако Григорина философија о значају историје за човечанство није измењена у односу на први и главни увод у његов историјски спис, у овом делу постоји један додаток и односи се на обраћање писца онима који би требало да буду на челу државе Ромеја. Григора, наиме, посебно истиче значај историје за царе и владаре, за које је она непроцењива ствар. Она их опомиње да се претерано не узвисе и да се због тренутне среће не препусте насилном и тиранском владању. Напротив, требало би увек тежити томе да се очува онаква владавина, каква је достојна једног цара. Јер, онај ко влада тирански сам ће постати прва жртва тираније, док, пак, онај који влада према законима и који стоји између закона и поданика, нуди једну исправну слику врлине и подстиче друге да га подражавају. Такав владар је из историје научио да ништа није непромењиво и трајно и да основе среће не стоје на сигурном темељу, те се зато боји немилости времена, које све може лако да промени, попут коцкара који лако бацају своје коцкице.¹⁰⁸⁴ Природа је та која обезбеђује постојање, док је историја она која нуди добростање. Управо су ове предности историје и Григору убедиле да, како он то наводи, све што се десило у његово време забележи. Стога је, након што је изложио догађаје до смрти млађег Андроника, дошло време да њима прикључи и детаљније опише све оно што је уследило.¹⁰⁸⁵

Обраћање Нићифора Григоре владарима, иако се то свакако може тумачити као опште место, требало би сагледати кроз политичке и друштвене околности његовог времена. Савети изречени цару да се не узвиси и у својим настојањима не заборави како треба исправно владати могли би се најпре односити на Јована Кантакузина, који је

¹⁰⁸⁴ Greg. II, 575. 21–22. Мотив коцкара који баца своје коцке, а у вези са тим свакако и Цезарова крилатица, коришћени су у контексту описа грађанског рата и у историјском спису Јована Кантакузина, Cant. II, 133. 10.

¹⁰⁸⁵ Greg. II, 575. 3–576. 17.

завладао Царством фебруара 1347. године. С обзиром на то да се претпоставља да је први део своје *Историје* Григора објавио тек по Кантакузиновом уласку у Град, те да је онда овај део писан мало после тога, требало би пажњу обратити на однос између Григоре и Кантакузина, а тиме и на Григорина очекивања од новог владара, његову наду у Кантакузина, те касније и разочарења. Ово се свакако да поткрепити Григорином представом цара-писца у *Ромејској историји*, на шта је у претходном поглављу донекле било указано. Подсетићемо се да је Кантакузин, тада велики доместик, представљен у пуном сјају и врлини, као неко ко се истицао и својим војничким потенцијалом, али и виспреношћу, државничким умећем и памећу. Стога не изненађује што је Григора у њему видео човека достојног царског трона, што уосталом, он сам и потврђује. Када су, међутим, кренуле распре око учења Григорија Паламе и када се показало да су Григора и Кантакузин кренули различитим путевима, где више није било могуће помирити њихове ставове, иако је то Кантакузин више пута настојао да учини, уследило је и разочарење новим царем и некадашњим пријатељем, што је дало и нове тонове *Ромејској историји*. То је, уосталом, Григора сам и забележио: „И да није Кантакузин, и сам заведен празним причама (καίνοφρονία) мојих прогонитеља, дозволио њима (исихастима–прим. аутора), као и царица Ана, да навуку олују на Божију цркву, био би највећи од царева, и у исто време би постигао, кроз себе, велики напредак за Царство.”¹⁰⁸⁶ Приказ грађанског рата који се водио 40-их година XIV столећа и његових главних протагониста, као и долазак на власт цара који није био из владајуће династије Палеолог, представља стога важно место у историјском спису византијског полихистора.

4.1. Други грађански рат (1341–1347) и „бојеви пера”

Грађански рат који се у Византији водио 40-их година XIV столећа био је производ личних амбиција и недовољно јасно дефинисаног питања првенства међу припадницима најужег круга сарадника преминулог цара Андроника III. Овакав закључак да се извести на основу сведочанстава двојице историчара који су, са већим или мањим разликама, приказали сукоб регентства окупљеног око Андрониковог наследника, малолетног Јована V Палеолога, и тадашњег великог доместика и Андрониковог најближег сарадника, Јована Кантакузина. Треба одмах приметити да се приказ овог грађанског сукоба у делима Нићифора Григоре и Јована Кантакузина

¹⁰⁸⁶ Greg. II, 590.14–19.

суштински не разликује, за разлику од приказа сукоба који се водио између Андроника II и Андроника III у делима двојице поменутих писаца. Иако, међутим, постоје извесна одступања када су у питању описи неких од актера, попут царице Ане Савојске, патријарха Јована XIV Калеке или протостратора Теодора Синадина, евидентно је да је Григора, као присталица Јована Кантакузина, догађаје посматрао из тог угла. Григора није пропуштао да истакне Кантакузинову увиђавност и умереност у држању, што је писац са своје стране пропратио похвалним изјавама, истичући ове особине као посебне царево врлине. Поменуте одлике великог доместика, а потом и цара, као и благост према непријатељима, истицале су готово све Кантакузинове присталице, попут, рецимо, ученог Димитрија Кидона, који је у писмима која потичу из година грађанског рата изражавао похвале цару Јовану VI.¹⁰⁸⁷ Са друге стране, управо су ове особине биле посебно на мети Кантакузинових противника који су их претварали у мане, називајући такво владање Јована Кантакузина и његових подржавалаца „кантакузинизмом” (καντακουζηνισμός),¹⁰⁸⁸ како је то сам Кантакузин забележио у свом историјском спису. Осим разлике у приказивању појединих актера, угао посматрања историчара Григоре и Кантакузина разликује се и по томе што је први писао из престоног града државе Ромеја, док је други био учесник и „играч на терену”. Због тога је неким дешавањима у Цариграду у Григориној историји дато више простора него у Кантакузиновој, док, са друге стране Кантакузиново дело обилује детаљнијим приказом његовог ратовања у Македонији и Тракији, као и детаљнијим извештајима о боравку у Србији и преговорима о савезништву са Стефаном Душаном.¹⁰⁸⁹ Главна ставка по којој се историчари, међутим, разликују и која представља полазиште разиласка двојице пријатеља било је питање исихазма и његовог главног представника, Григорија Паламе. О приказу Паламе и његовом ступању на позорницу политичких дешавања у Царству већ је било речи у претходном поглављу, у одељку који се односио на сабор у Цариграду 1341. године. Исихасти, међутим, добијају све више на значају као групација која је у току читавог рата остала доследна страни коју је заузела и подршци цару Кантакузину. Тако једно од водећих питања и једна од главних тема *Ромејске историје*, након приказа грађанског сукоба, постаје управо исихастичко питање.

¹⁰⁸⁷ Cydonès, Correspondance I, 37–39; *Tinnefeld*, Demetrios Kydones, 95–100; *Павловић*, Срби, 259–263. Кидон је и писац похвалног слова за цара Јована Кантакузина, састављеног за прилику његовог уласка у Цариград 1347, *Kianka*, Demetrius Cydones, 55–56.

¹⁰⁸⁸ Cant. II, 235. 1–8.

¹⁰⁸⁹ О разликама у приказивању епизоде боравка у Србији биће говора у даљем излагању, али се на све појединости и детаље овом приликом нећемо освртати, будући да то није главна тема нашег рада. За детаље о овом питању в. ВИИИЈ VI, 231–240, 377–410; *Пуриватрић*, Улазак Стефана Душана, 389–391.

Из свега наведеног, што ће у даљем излагању бити детаљније показано и анализирано, да се закључити да је део Григориног историјског списка, који се односи на грађански рат 1341–1347. године (књиге XII–XV) био у служби новог цара, Јована VI Кантакузина. Тиме је, као и чињеницом да нам иза противничке стране нису остали списи који би дешавања описали из другог угла а за које се претпоставља да су постојали, свакако врло јасно стављено до знања да историју пишу победници. Јер, док се у провинцијама водио оружани сукоб, у престоници је, како се да закључити, вођен „двобој перима”. Наиме, из историјских списка како Григоре тако и Кантакузина сазнајемо да су у Граду постојали списи који су били антикантакузиновски и који су вероватно настајали по налогу великог дукса, Алексија Апокавка, а који су имали за циљ да опишу развој догађаја из угла регентства у Цариграду. Свакако да ти списи нису могли бити сачувани након уласка Јована Кантакузина фебруара месеца 1347. године у Град, али о њима сазнајемо из неких навода двојице историчара. Нићифор Григора на једном месту у својој *Историји* експлицитно тврди да све оно о чему у свом спису говори несумњиво одговара истини. Када би писац хтео да, како каже, у свим појединостима опише нападе који су Кантакузинови непријатељи и његови наводни пријатељи против њега изrekli, аутор *Ромејске историје* изражава бојазан да би му онда: „неко, ко је исто тако историјску приповест о садашњим догађајима учинио вежбаоном свог језика,” приписао велику пристрасност. По свему судећи Григора алудира на некога ко у том моменту такође пише ако не историјски спис, а оно онда дело сличне садржине, али ко се у подацима које доноси разликује од њега. Када би неко, међутим, како Григора даље наставља, ко стоји изван ове арене писања, словио за некаквог судију о свим овим догађајима, видео би да они други иду у бој наоружани бесом и страшћу (ὄρουῖ καὶ θυμῶ), а да се он сам уопште није удаљио од истине. Григора је, како то сам још једанпут подвлачи, све догађаје представио истинито, без пристрасности, од почетка до краја, а то заправо значи да је представио све ствари које је Кантакузин починио, како оне које су биле вредне хвале тако и оне које су биле за осуду, будући да је и он само човек и да их је починио или из незнања или због тога што су га на то нагнале околности. Стога је истина да су се ствари окренуле против тог човека (Кантакузина), због његове трпељивости и због одрицања од спровођења освете над непријатељима, као што ће Григорино приповедање касније показати.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁹⁰ Greg. II, 645. 2–647. 3. Ова последња тврдња се највероватније односи на каснији сукоб Григоре и Кантакузина око исихазма, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, nap. 165a, 284.

У свом историјском спису Кантакузин се такође осврће на наводе неких других, говорећи да су они исто писали о ономе о чему пише и он (τινες οἱ συγγραψάμενοι περὶ τοῦδε τοῦ πολέμου), али да се нису распитали шта је стварно било, док он нуди сада праву истину и то не само због покољења, већ пре свега због савременика (којима се директно обраћа), како не би имали криву слику догађаја. Стога би требало због прецизности следити управо његов (Кантакузинов) исказ, будући да се ови други нису подробно распитали о догађајима и веровали су гласинама, док се за њега тако нешто не може рећи, пошто је он сам био учесник догађаја и имао је тачно сазнање о ономе што се догодило, чак и када у нечему није учествовао већ је о томе сазнавао из прве руке. Могуће је, како наводи Кантакузин, да ће преко нечега само прећи, али једино преко оних ствари које би неке могле донети срамоту. Јер, како наводи цар-писац, он ништа не измишља да би се разликовао од мишљења појединих, већ представља све онако како јесте, не водећи при томе рачуна о мишљењу других људи.¹⁰⁹¹ Иако постоји претпоставка да је овде Кантакузин мислио на Григорин историјски спис,¹⁰⁹² мишљења смо да се овом приликом исказ цара-писца не односи на византијског полихистора, већ пре свега на списе који су потекли из кругова окупљених око Алексија Апокавка, те да су његове речи усмерене против истих оних које је и Григора на поменутом месту осудио као људе наоружане бесом и страшћу.

Овакав „двобој пера”, међутим, није остао ограничен само на престоницу, већ се ширио и по другим деловима Царства како путем писама чланова регентства (пре свега Алексија Апокавка и патријарха Калеке, али и царице Ане Савојске) и присталица Јована Кантакузина, тако и путем списа другачије провенијенције.¹⁰⁹³ Писма Јована Кантакузина је, између осталог, као материјал за писање своје *Историје* користио и Нићифор Григора, како нас сам обавештава, избегавајући, међутим, да их наводи у целости, што због њихове дужине, што због малодушних речи царевих, из којих се видело, како Григора каже, колико је цар у неким ситуацијама губио наду, при чему је могао, да је деловао брже, извојевати победу и стати на пут даљем пропадању Ромеја.¹⁰⁹⁴ Ипак, иако се о жестини овог пропагандног рата може само наслућивати,

¹⁰⁹¹ Cant. II, 12. 4–14. 1.

¹⁰⁹² Johannes Kantakouzenos, Geschichte III, nap. 5, 412.

¹⁰⁹³ У том смислу опет треба поменути писма ученог Солуњанина Димитрија Кидона, али и писма Нићифора Григоре, Григорија Акиндина, Манојла Главе,... Трбало би такође истаћи да је, након Кантакузиновог проглашења за цара у Дидимотици, 26. 10. 1341. године, патријарх Јован Калека одлучио Кантакузина из цркве о чему је донета и посебна одлука Синода, која је била упућена и у провинције, чиме се желело постићи да присталице Јована Кантакузина отпадну од новопроглашеног цара и приклоне се легитимној власти у Цариграду. О овоме ће у даљем излагању бити више речи.

¹⁰⁹⁴ Greg. II, 754. 4–755. 6.

чињеница је да су до нас дошли само списи једне стране, из којих се посредно, могу извући неки ставови противничке стране које је победничка оспоравала у „својој” историографији. За нашу тему је од значаја управо становиште Нићифора Григоре, који је, ваља још једанпут истаћи, о овим догађајима почео да пише или упоредо са дешавањима у Граду или непосредно након Кантакузиновог уласка у престоницу, али свакако већ у време када су се двојица писаца разишла по питању исихазма, будући да Григора неретко прејудицира и алудира на Кантакузиново приклоњење учењу Григорија Паламе. Стога управо ове књиге које се односе на поменути грађански рат највише сведоче о пишчевој привржености Јовану Кантакузину, али су оне у великој мери и прави изазов за процењивање Григорине објективности. Ово се, у првом реду односи на Григорин приказ чланова регентства, пре свега царице Ане Савојске, будући да се представа о њој разликује у Григорином и Кантакузиновом спису. Са друге стране, изгледа да његова објективност највише долази до изражаја када говори управо о Кантакузину пошто је цара представио у позитивном светлу, упркос чињеници да се у моменту састављања књига већ није слагао са његовим црквеним погледима, иако, уистину, на појединим местима, као што је већ истакнуто, изриче своју осуду Кантакузиновог оклевања, пребацујући му због тога одговорност за додатно страдање Царства. Стога је важно упустити се у Григорину приповест о рату како кроз приказ појединачних догађаја, тако пре свега кроз осликавање и карактеризацију главних актера.

4.1.1. Алексије Апокавк

Као главног кривца за избијање још једног грађанског рата међу Ромејима Григора представља Алексија Апокавка. При томе је врло индикативно да писац *Ромејске историје* паракимомена, касније и великог дукса, приказује на готово идентичан начин на који је приказао Сиргијана Палеолога. Григора врло јасно наводи да су између једног и другог виновника за несреће које су се надвиле над Ромејима постојале велике сличности. Отпочињући своју приповест о догађајима који су испунили 1341. годину, Григора саопштава да је, док је млади цар још увек дисао последње уздисаје, Јован Кантакузин настојао да заштити његове синове. Велики доместик је склонио Јована Палеолога, који је тада имао скоро девет година, као и његовог брата Манојла, обезбедио им је и чуваре, како им се ништа лоше не би

догодило, што се, уосталом, често дешава у таквим случајевима.¹⁰⁹⁵ Разложно је претпоставити да Григора на овом месту алудира на судбину Јована IV Ласкариса и узурпацију престола од стране Михаила Палеолога. Ово се свакако додатно да поткрепити Григориним каснијим помињањем патријарха Арсенија и незавидне позиције заштитника права малолетног наследника Теодора II, при чему је важно истаћи да се као потенцијални узурпатор престола у Григориној *Историји* не слика Јован Кантакузин, већ управо Алексије Апокавк. Како историчар наводи, Алексију Апокавку је често падало на памет да убије цара Андроника III и заједно са њим онда и Кантакузина и да некоме другом омогући долазак на власт. У оптицају је, како нам Григора открива, било више личности: царев стриц, деспот Константин, који је, као што је раније напоменуто, одједанпут нестао са политичке сцене, док је друга личност била Сиргијан Палеолог. Он је био исто толико паметан, способан и домишљат као и сам Апокавк. Апокавк је такође, попут Сиргијана, имао способност да у право време смисли оно што је одговарало тренутку, као и да из безизлазних ситуација нађе излаз. Нићифор Григора је на више места у свом делу истакао, као позитивну особину, способност правременог делања у ситуацијама које су то захтевале. Тако је то била особина која је красила Јована Ватаца, Михаила Палеолога, Алексија Апокавка, али не и Јована Кантакузина, будући да му византијски полихистор пребацује његово оклевање у ситуацијама које су захтевале одлучније кораке. Григора такође признаје да је Апокавк био марљив те стога историчар жали што паракимомен своје способности није усмерио ка истини и правичности, будући да би тиме посебно допринео слави Ромејског царства. Овако је, као и Стратокле из Епидавра: „био добар фрулаш, али не и добар човек.”¹⁰⁹⁶

Према ономе што знамо из *Ромејске историје*, Алексије Апокавк је био човек неугледног порекла и растао је у сиромаштву. Био је у служби различитих људи, а онда се показао и као издајник. Ипак, Апокавку је успело, иако Григора признаје да ни сам не зна како је то било могуће, да се увуче чак и у цареву кућу на штету среће и славе Ромеја. Због тих својих успеха помислио је да је дошло време да сам посегне за царском влашћу (ἐαυτῷ περιθεῖναι τὸ βασίλειον κράτος), а једанпут је чак покушао да превари самог Кантакузина да обује црвене ципеле и тиме званично постане цар, иако, према наводима како Григоре тако и Кантакузина, то не би било ништа неочекивано, будући да је и сам Андроник млађи више пута тако нешто нудио Кантакузину. Велики

¹⁰⁹⁵ Greg. II, 576. 18–577. 4.

¹⁰⁹⁶ Greg. II, 577. 5–20. О овој изреци в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 22, 222–224.

доместик се, међутим, ниједанпут није дао убедити, а Апокавк је онда почео да говори Ани Савојској о наводним Кантакузиновим намерама да себе постави као владара и да крене против царице, што је њу немало узнемирило.¹⁰⁹⁷

И из списка Јована Кантакузина сазнајемо нешто више о паракимоеновој прошлости. Алексије Апокавк дошао је из Битиније где је првобитно радио као писар код неких људи, да би онда радио за Андроника Асена, Кантакузиновог таста, те је на тај начин највероватније и дошао у везу са великим доместиком. Након службе код Асена, Апокавк се потчинио стратегу западних тема који је тада контролисао и руднике соли, после чега је на лукав начин успео да из посла са трговином сољу одстрани поменутог стратега и прикаже себе пред тадашњим василевсом, Андроником II, као идеалну личност за обављање те дужности. Тако му је поверена и управа над царском касом, а како је почео да дугује извесне суме новца очекивао је да ће допасти затвора, те је решио да се одметне од старог цара. То му је, уједно, био и једини начин да преживи. Апокавк је ускоро стекао и пријатељство Сиргијана Палеолога, који га је довео у круг млађег Андроника и великог доместика, што је Апокавку, након победе Андроника III, омогућило да поново добије управу над финансијама. Након тога способни младић постао је и месазон, при чему се бавио мање битним стварима од којих никакве штете за државу није могло бити, будући да је Кантакузин био тај који је обављао важне послове. Кад се, међутим, млади цар разболео, државу Ромеја је препустио царици и њиховом нерођеном сину, а уистину доместику Кантакузину. Посебно важно место, међутим, у Кантакузиновом наративу, представља прича о царевој мајци, Рити Марији, која је имала веома блиске везе са Сиргијаном Палеологом и Алексијем Апокавком. Како наводи Јован Кантакузин, Апокавк и Сиргијан су покушали и преко царице-мајке да дискредитују великог доместика, што им није пошло за руком.¹⁰⁹⁸

Како Григора, тако и Кантакузин скидају сву одговорност за почетак сукоба са великог доместика и са више или мање детаља описују сплетке којима се Апокавк служио како би убедио патријарха и царицу да се Кантакузин припрема да преузме власт и одузме сва права легитимном наследнику Андроника III. Наиме, према Григориним наводима, Алексије Апокавк је покушавао да убеди Ану Савојску у то да

¹⁰⁹⁷ Greg. II, 577. 20–579. 2. Григора наводи да се све ово дешавало у току деветодневне жалости за умрлим василевсом, и да царица, из страха за свој живот и живот своје деце, није издржала предвиђених девет дана већ се након три дана вратила у палату. Кантакузин са своје стране, међутим, уопште не наводи разлог царичиног повратка у палату, Cant. II, 14. 2–4. За датовање ових догађаја в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 27, 227.

¹⁰⁹⁸ О овој епизоди са Ритом Маријом уп. одељак о грађанском рату између двојице Андроника.

је она сасвим способна да сама са сином управља Царством уз помоћ патријарха. Осим тога аутор *Ромејске историје* на још једном месту наводи покушаје Алексија Апокавка да убије Јована Кантакузина, што му ни тада није пошло за руком. Григора закључује, међутим, да је Јован Кантакузин, да је хтео, могао врло лако да се реши паракимомена и постане главни у држави, што, међутим, ипак није учинио. Толика и таква била је моћ великог доместика, док је толика била несвест паракимомена Апокавка. Апокавк је, међутим, још раније себи саградио палату која је и до Григориних дана (μῆχρι νῦν) стајала.¹⁰⁹⁹ Апокавкова палата, тврђава Епивате, била је попут какве амфибије, излазила је и на копно и на море. Бог је, међутим, осујетио све његове планове као што ће даљи ток приповести показати.¹¹⁰⁰

За разлику од Григоре, Јован Кантакузин на почетку своје приповести не инсистира на плановима Алексија Апокавка усмереним против његовог живота, нити помиње покушаје завера против њега. Цар-писац, међутим, такође приказује какву је мрежу око њега исплео паракимомен својим смицилицама и лажним изјавама које су се тицале великог доместика у присуству царице и патријарха. Осим тога, Кантакузин наводи да је после Андроникове смрти управо он, а не Апокавк, преузео на себе терет државних послова, упркос томе што је овај имао титулу месазона, као и да је из сопствених ресурса платио сахрану свог преминулог пријатеља.¹¹⁰¹

О постојању нетрпељивости према паракимомену у редовима војске и достојанственика пре избијања рата говори Нићифор Григора, описујући њихово незадовољство због Кантакузинове неактивности и доместиковог држања по страни. Сви су, наиме, у неверици посматрали како један тако угледан човек (Кантакузин– прим. аутора), њихов саборац, следи безумне људе, који ништа добро нису научили од онога што је могло заштитити градове, уплашити непријатеље и довести до пораста моћи Ромеја, те су се сами међу собом заклели на заштиту и сигурност царева, а заклетви су додали и име епитропа Кантакузина. У једном тренутку избио је и неред међу присутнима па је чак могло доћи и до Апокавковог убиства.¹¹⁰² Са друге стране, Јован Кантакузин је, на свој начин, поменуо расцеп који је почео да се прави међу великодостојницима на његове и Апокавкове присталице, што се видело приликом већања у синклиту о предстојећем рату са Бугарима. Нићифор Григора уопште не

¹⁰⁹⁹ Greg. II, 585. 12. На основу овога, нажалост, ништа прецизније није могуће одредити о времену писања ових књига, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, nap. 41, 251.

¹¹⁰⁰ Greg. II, 584. 2–586. 3.

¹¹⁰¹ Cant. II, 16. 11–14.

¹¹⁰² Greg. II, 586. 19–21.

помиње већање о рату са Бугарима, а намеће се утисак да Јован Кантакузин овај догађај користи да би својој публици, између осталог, указао на још неке важне ствари. Наиме, овде се као председавајућа синклитом појављује царица Ана Савојска, што није било уобичајено,¹¹⁰³ али је свакако Кантакузин помиње како би истакао њену позицију првака у Царству. Као свог противника цар-писац помиње извесног Георгија Хумна, тадашњег ἐπὶ τῆς τραπέζης,¹¹⁰⁴ чије су речи уперене против великог доместика биле пуне недостатка поретка и анархије (ἀταξία καὶ ἀναρχία), што је за Кантакузина управо и означило почетак грађанског рата, будући да је тада, како се то наводи кроз речи Димитрија Торника који је устао у доместикову одбрану,¹¹⁰⁵ у Царству владала демократија (δημοκρατία), јер је свако могао да говори шта је хтео. Дакле, цар-писац постепену ескалацију сукоба представља као нешто што је захватило саму срж система Царства, што је представљало велику опасност по владајући поредак и евтаксију. Ово је, уосталом и било видно, будући да је овај грађански рат имао посебну социјалну димензију.¹¹⁰⁶ Осим тога, Кантакузин на овом месту иступа и као заштитник ромејских обичаја, будући да је на патријархов предлог да сина бугарског цара сакрију у Свету Софију, при чему би он онда био заштићен светошћу самог места, рекао да се на њих не могу примењивати ромејски обичаји,¹¹⁰⁷ те је предложио да се наставе преговори са њима и да се Ромеји припреме за ратовање, ако се преговори буду показали неуспешнима.¹¹⁰⁸

Даље акције Алексија Апокавка да успостави власт у Царству везани су за његове планове да септембра 1341. године отме легитимног наследника престола и на силу га вери својом ћерком. Наиме, на вест о царичиној болести, Кантакузин, који се тада налазио у Тракији, решио је да се врати у Град, будући да је сваког дана све више слушао о нарастајућој злоби (κακοτροπία) паракимомена. Григора не помиње експлицитно да се радило о плановима о отмици Јована V, већ нас о томе детаљније обавештава једна кратка хроника,¹¹⁰⁹ али и спис Јована Кантакузина. Цар-писац наводи

¹¹⁰³ Johannes Kantakouzenos, *Geschichte III*, нап. 20, 416.

¹¹⁰⁴ PLP No. 30945.

¹¹⁰⁵ PLP No. 29124.

¹¹⁰⁶ С тим у вези не треба заборавити ни *Дијалог између богатих и сиромашних* Алексија Макремволита, Ševčenko, Alexios Makrembolites, 187–228; Максимовић, Регентство Алексија Апокавка, 99–109; Laiou, Economic concerns, 210–223; Гашић, *Дијалог богатих и сиромашних*, 67–94; *Idem*, Друштвена критика, 429–444. О самом слоју меџоу детаљно код Tinnefeld, *Gesellschaft*, 90–157.

¹¹⁰⁷ Подсетили бисмо да је Акрополит у свом историјском спису истицао Михаила Палеолога као заштитника ромејских обичаја, што је посебно видно у епизоди о процесу кушања врелим гвожђем, *Асгр.*, 98. 13–14.

¹¹⁰⁸ Cant. II, 19. 14–24. 4. О Кантакузиновим схватањима „ромејства” в. Page, *Being Byzantine*, 163–170.

¹¹⁰⁹ Nikephoros Gregoras *Rhömäische Geschichte III*, нап. 68, 254.

да је Апокавк решио да крене на заузимање царске власти, те је намерио да стави Јована V на један од бродова и доведе га у свој замак, где би са царицом и њеним сином закључио уговор према коме би он сам, његови рођаци и други њему блиски људи добили највиша достојанства и били проглашени за управитеље онолико градова и села колико су они желели. Ипак, паракимоменови планови били су осујећени јер је један од његових саучесника открио Ани Савојској Апокавкове намере. Сазнавши за то велики доместик је одмах одлучио да реагује, те је у Епивате послао Манојла Тарханиота Куртика да опседне паракимоменову палату док он сам не дође.¹¹¹⁰ Апокавкова палата, како је то Григора описао, била је попут утврђеног дворца у којој је он изградио све оно што је желео, а када му је, у једном моменту стигла заповест да сруши свој „утврђени град”, то је одлучно одбио. Објашњење за овакво Апокавково понашање и одбијање да изврши наредбу пре би се могло наћи у Кантакузиновом оклевању да спроведе своју одлуку до краја јер је могао мислити да ће од Апокавка у будућности имати извесне користи, него чињеницом да је доместика красио његов умерени карактер као што нас извештава Григора.¹¹¹¹ Кантакузин је, на крају, позвао к себи патријарха и након разговора договорено је да се сви придржавају датих овлашћења, те да не крећу једни против других.¹¹¹²

Ипак, након Кантакузиновог поновног изласка из Града, Апокавк је наставио са својим сплеткама, успевши да све главне актере несвесно учини зависним од њега. Како Григора приповеда, Апокавк је подражавајући Октавијана Августа, преузео команду над свим стварима, док је синклиту препустио нека неважна питања.¹¹¹³ Кантакузин, међутим детаљније приповеда о Апокавковим акцијама да придобије људе на своју страну. Детаљи које наводи Кантакузин, а којих код Григоре нема, врло су важни јер управо осликавају царева тежње да себе представи у најпозитивнијем светлу. Чини се, такође, да неке ствари о којима говори а које му нису могле у потпуности служити на част и због којих му се сигурно пребацивало у редовима његове породице (пасивност по питању пуштања шурака), Кантакузин овде наводи како би и те ситуације окренуо у своју корист. Григора се, у поређењу са Кантакузином одликује сажетошћу исказа, не посвећује толико пажње појединостима већ о догађајима уопштеније приповеда. Ово не мора значити да он сам није имао детаљнијих сазнања о томе како је Апокавк угледао људе и патријарха убедио да крену у рат, већ непостојање

¹¹¹⁰ Cant. II, 70. 15–71. 14.

¹¹¹¹ Greg. II, 600. 15–22; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, nap. 74, 255.

¹¹¹² Greg. II, 598. 5–600. 9.

¹¹¹³ Greg. II, 606. 4–607. 13.

оваквих детаља треба приписати начину његовог приповедања. Осим тога, овакве детаље у Кантакузиновом спису не треба посматрати као пуку инвенцију аутора, иако треба оставити простора сумњи у размере Апокавкове злобе.

Дакле, како приповеда Кантакузин, Апокавк је своје махинације усмерио ка патријарху, тиме што га је убедио у то да је доместик решио да га скине са патријаршијског престола и да место њега постави Паламу, који је већ дуже време служио за његовог пријатеља. Апокавк је чак настојао да се ороди са патријархом, будући да је предлагао да једну од својих ћерки вери за његовог сина, тако да би они обојица, чак и ако би нешто кренуло по злу, доживели исту судбину. Апокавк је предлагао да се не иде отворено против доместика, јер он не само да има пријатеље у Царству већ је и од варвара поштован, будући да је најбољи и најпоштованији међу Ромејима. Мудрије би стога било гледати да се царица придобије на њихову страну. Апокавк је навео да се он и патријарх морају служити и лажима, ако буде било потребно, како би оцрнили непријатеља, те да, према томе, Калека не треба да се снебива, будући да је то сасвим легитимно средство. Осим тога, Апокавк је Кантакузину припремао ударац и са друге стране. Отишао је код Андроника Асена, Кантакузиновог таста, те је користио доместиково незаузимање за његове синове, а Кантакузинове шураке, који су мало пре тога, 1334/5. године, допали затвора будући да су били умешани у заверу против цара. Осврћући се на родбинске везе Андроника Асена, пре свега на чињеницу да је он водио порекло од првог цара Палеолога Михаила, јер је његова мајка Ирина била Михаилова ћерка, Апокавк је, према речима Јована Кантакузина, настојао да убеди Асена у то да он сам заправо има више права на престо василевса Ромеја. Преузимање власти, међутим, неће бити могуће, све док је присутан велики доместик. Асен је стога имао задатак да убеди Ану Савојску како њој и њеној деци прети животна опасност од Јована Кантакузина. Царица можда неће одмах у то поверовати, али је Асен требало да истрајава у својим јадиковкама и Кантакузиновом лошем понашању према његовим синовима, који су, према Кантакузиновим речима, били живи закопани. Самом Асену, с друге стране, као човеку искусном у војним ствари и из познатог рода пре припада место регента него Кантакузину.¹¹¹⁴ Апокавк је након тога отишао и до његових шурака, Константина и Исака, а онда и код Јована Гавале, кога је такође придобио лажним информацијама.

¹¹¹⁴ Занимљиво је да Кантакузин овде не наводи како је и он био у сродству са Михаилом Палеологом, иако, додуше, даљем него Асен, будући да је његова мајка Теодора Кантакузина потицала од цареве сестре, Марије Марте Тарханиотисе. Уопште за Кантакузиново коришћење сродства са родоначелником династије Палеолог в. *Николић, Павловић*, Слика Михаила VIII (у штампи).

Осим тога, Гавала је верен Апокавковом ћерком. Већ поменути Георгије Хумн, који је са Апокавком био у сродству преко његове жене, такође се ставио на страну паракимомена. Исто, многи из царичине блиске пратње прешли су на страну Алексија Апокавка, при чему их је паракимомен увек заклињао на верност.¹¹¹⁵ Царица је још увек сумњала у њихове исказе али се на крају као пресудни моменат показало сведочанство Кантакузиновог таста, после чега је царица издала наредбу да се одмах крене у припреме за сукоб.¹¹¹⁶

Сукоб је почео бацањем припадника Кантакузинове породице и пријатеља у затвор, при чему Григора не наводи одмах о коме се радило већ то чини мало касније, док Кантакузин одмах саопштава да су у питању били његова мајка Теодора, његов син Андроник, супруга Матије Кантакузина, Ирина (ћерка деспота Димитрија Палеолога), који су сви бачени у кућни притвор, док је Апокавк уздигнут за управника града. Тако је почетком октобра 1341. године проглашен рат.¹¹¹⁷

Нићифор Григора тврди како је Алексије Апокавк неке од Кантакузинових присталица протерао из Града, док је људе који су били око царице корумпирао великим количинама новца, тако да је командовао и патријархом и царицом. Калека је обећавао разне почести ономе ко убије великог доместика. Као одговор на потезе регентства шездесет Кантакузинових пријатеља се, према наводима Нићифора Григоре, окупило и послало писмо Апокавку и патријарху тражећи да смире ситуацију и да не чине ништа, али су ова двојица подбунила масу против њих те су сви морали да побегну из Града. Осим тога, тада су Алексије Апокавк, који је све до тог момента имао функцију паракимомена, и његови сарадници уздигнути на виши ранг. Тако је Апокавк добио титулу великог дукса, Исак Асен паниперсеваста, Георгије Хумн и Андроник Палеолог постали су велики стратопедарси, док је Јован Гавала одликован титулом протосеваста.¹¹¹⁸

У току трајања грађанског рата важно је било и то што заправо није дошло до директног одмеравања снага и искуства у војној тактици између Кантакузина и Апокавка. Ово је важно и стога што је искуство у војничким стварима био посебан квалитет, који, како видимо, није красио дукса Апокавка. Обојица историчара су стога у својим списима ово искористили како би још више потенцирали кукавичлук и војну

¹¹¹⁵ Кантакузин наводи како је испадало да Апокавк увек са собом има спреман документ везан за заклетву верности њему, а против доместика, Johannes Kantakouzenos, *Geschichte III*, нап. 180, 440.

¹¹¹⁶ Cant. II, 107. 4–136. 18.

¹¹¹⁷ Ibid, 136. 18–137. 2.

¹¹¹⁸ Ibid, 218. 3–13.

неспособност великог дукса. Иако се налазио на борбеним позицијама, најчешће као заповедник флоте, Апокавку је, према Григори, за отворени сукоб са царем недостајало одважности и храбрости.¹¹¹⁹ Осим тога, у једном дугачком Кантакузиновом говору, који у својој *Историји* преноси Григора, василевс великом дуксу прогнозира пад и наводи да је он сам први посегао за савезом са Турцима, а не Кантакузин, како му се то пребацује. Ово место, између осталих ствари, индикативно је и због тога што Григора наново подвлачи колико се Апокавк у својим махинацијама служио лажима. Наиме, из говора Алексија Апокавка, који представља својеврсну *ἠθολογία*-у у Григорином историјском спису, сазнајемо да је велики дукс заправо преферирао лаж, односно, да је био спреман да се пре определи за исту, уколико би му то омогућило да спаси градове и војске, него да се самовољно бави истином.¹¹²⁰ Треба се само сетити колико Григора потенцира истинитост сопственог исказа који је врло позитиван према Кантакузину и како је цар-писац представљен са свим врлинама које су у свој својој супротности красиле Алексија Апокавка, главног негативног јунака овог дела *Ромејске историје*. Осим тога, треба се сетити и историчаревих уводних навода, у којима се говори да ће се из ових догађаја најбоље видети разлика између истине и лажи, добра и зла. С тим у вези треба поменути да се у Григорином историјском спису три личности посебно негативно портретишу. Ради се о Сиргијану Палеологу, Алексију Апокавку и Григорију Палами. Ове три личности су, заправо, више од свих других, па чак и оних спољних непријатеља Царства (Стефана Душана пре свих) највише биле криве за пропаст Ромеја и за навалу великих таласа на Царство.¹¹²¹ Од тројице Ромеја двојицу, Сиргијана и Апокавка, красиле су, међутим, и необичне способности, које су, на жалост самог писца, стављене у службу њихових негативних квалитета, о чему је већ било речи.

Завршавајући свој одговор, Кантакузин иронично коментарише да Апокавк, тиме што и сам чини ствари које пребацује Кантакузину заправо само више показује љубав према василевсу, будући да је подражавање прави показатељ нечије љубави а не мржње, дивљења а не прекора.¹¹²²

Григора истиче да је Апокавк у току трајања грађанског рата био више пута приморан да махинацијама одржи Јована Калеку и Јована Гавалу на његовој страни.

¹¹¹⁹ Greg. II, 660. 20–661. 11.

¹¹²⁰ Ibid, 666. 19–668. 15.

¹¹²¹ Григора нигде експлицитно не набраја њих тројицу, али се из приказа догађаја у којима су они учествовали, као и из директних навода и карактеризацији њихових личности јасно намеће овакав закључак. О Сиргијану Палеологу и Алексију Апокавку је било речи у досадашњем излагању, док ће личност Григорија Паламе бити анализирана у наредним поглављима.

¹¹²² Greg. II, 668. 9–15. Занимљиво је такође нагласити да овај говор Јована Кантакузина није познат ни из једног другог списа, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, nap. 209, 297.

Након што је лако изашао на крај са патријархом, Апокавк је уперио своје „опсадне справе” на Гавалу.¹¹²³ Пошто је и њега успео за себе да привеже, будући да је уговорено да се Гавала коначно вери Апокавковом ћерком, велики дукс је кренуо, заједно са Јованом V и патријархом на Кантакузина. Његова намера била је да или затвори Јована Палеолога у Епиватама и да га примора на веридбу са његовом ћерком, или да уколико би Кантакузин желео уз помоћ њих двојице да преговара о миру са њим, да их преда Кантакузину у замену за доживотни посед на Лезбосу и Хиосу.¹¹²⁴ Нема сумње да је Апокавк увек представљен као трговац што сољу, на почетку приповести, што касније ромејским градовима и на крају животима угледних Ромеја.

Ипак, почетком лета 1344. године, срећа ће се променити за великог дукса, иако је за Јована Кантакузина ситуација изгледала прилично безнадежно. Бугари су били Апокавкови савезници, Срби су били жељни Кантакузинове крви, док се Умур борио против крсташа.¹¹²⁵ Како приповеда Јован Кантакузин, његов таст Андроник Асен, Апокавков дојучерашњи савезник, допао је затвора у Цариграду. Како ни Григора ни Кантакузин не наводе разлог за овај Апокавков поступак, није могуће ништа поузданије рећи о очигледном расколу који се догодио у редовима Апокавкових присталица.¹¹²⁶ А онда је за великог дукса уследио још један ударац. Његов зет, Андроник Палеолог, син Михаила Кутрула, удавио се у реци приликом једне акције уперене против Кантакузина. Осим тога, након раскола са Асеном, Апокавк је дошао у сукоб и са Јованом Гавалом. Наиме, пошто је Гавала видео да од Апокавкових обећања нема ништа, решио је да оде код царице и обавести је о Апокавковим правим плановима. Ана Савојска је захтевала да се њен син врати из Хераклеје Тракијске где је Јован V боравио са великим дуксом, што се и догодило, а тиме је Апокавк схватио да су му планови прозрети и да је једино што може да учини било да поткупи царичину пратњу.¹¹²⁷ Кантакузин још наводи да је Апокавк поново почео да убеђује патријарха да ће, уколико би Кантакузин ушао у Град, бити збачен са трона, те да ће га на позицији византијског црквеног пастира заменити Палама. Уосталом Кантакузин се, према Апокавковим наводима, никако не би могао показати милостивим према патријарху, будући да се овај у току рата прогласио за оца и заштитника Јована V, што већ само по

¹¹²³ Ова фраза упирања опсадних справа против некога честа је у Григорином историјском спису. В. рецимо опис болести и смрти Теодора II Ласкариса.

¹¹²⁴ Greg. II, 701. 18–702. 12; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 275, 316–317.

¹¹²⁵ Greg. II, 708. 1–10.

¹¹²⁶ Cant. II, 421. 10–12.

¹¹²⁷ Greg. II, 710. 6–711. 12. Кантакузин такође наводи да је Апокавк повео Јована V у Хераклеју Тракијску, при чему се дечак тамо разболео, Cant. II, 421. 14–15, 432. 20–23.

себи мора довести до тога да се Кантакузин на суров начин освети Калеки и убије и њега и читав његов род. Царици је поручено да не изгуби из вида да су се сви они ставили у опасну позицију због ње, те такође и да не заборави да је Кантакузин увек био против ње и њене деце, а Гавалу је настојао да поново веже за себе, понудивши му овога пута и управу над једним делом Царства.¹¹²⁸

На нешто каснијем месту у својој повести, цар-писац, поново се враћајући на Апокавкове малициозне планове, наводи да је велики дукс намерио да Јована V ожени својом ћерком. Дукс је, чак, послао писмо римском папи у царичино име, саопштавајући да ће она, уколико би јој се пружила подршка, читав народ приволети да прихвати католичку веру. У том је стигло писмо од папе Климента VI у коме се царици исказује похвала, а које је Апокавк био спреман да обзнани народу, који би је сигурно за то убио, тако да би он сам постао једини владар, или би се, у случају неуспеха, склонио у Епивате. Дукс је, према Кантакузиновим речима, увек имао спреман брод за случај бегства.¹¹²⁹ Осим тога, кукавичлук великог дукса посебно је истакнут и чињеницом да је Апокавк приказан како у току рата седи у Граду, судећи у процесима и бавећи се стварима којима у ратно време није било потребно давати предност. За све то време, градовима који су то од њега тражили није слао помоћ, а Кантакузин није пропустио да прокоментарише како је такво Апокавково понашање сматрао изузетно лошим, будући да нема ништа горе него да вођа, усред великог рата, седи у граду и доноси корист појединим грађанима, а не читавој држави.¹¹³⁰

Догађај који је, међутим, био пресудан за даљи ток грађанског рата било је убиство Алексија Апокавка у цариградском затвору. Наиме, како Григора саопштава, док је вођена битка за Перитеорион, Кантакузину је стигла вест да је велики дукс убијен. Писац *Ромејске историје* Апокавково убиство представља као највећу борбу затвореника за слободу, борбу против тиранина Апокавка, кога пореди са тиранином Дионисијем II из Сиракузе. Чини се да сама чињеница да Григора наводи и тачан датум када се ово одиграло, што он чини само када су у питању изузетно значајне ствари, додатно појачава опис убиства великог дукса. У питању је био 11. јуни 1345. Извесни Раул кренуо је на Апокавка узвикујући: „Докле ћеш ти више да живиш, да твоју

¹¹²⁸ Cant. II, 438. 18–442. 12. Из Кантакузиновог коментара произлази да су том приликом дате заклетве које су имале да важе чак и у случају да Гавала добије епилепсију, из чега се сасвим јасно види у каквом се стању налазио Апокавк када је царичиног месазона, који је боловао од ове болести, навео на такве заклетве, Cant. II, 442. 12–20. На крају, да би се извукао из тиска великог дукса, Гавала се замонашио, Greg. II, 726. 6–23; Cant. II, 497. 9–16.

¹¹²⁹ Cant. II, 537. 22–541. 5.

¹¹³⁰ Ibid, 492. 20–493. 12.

страхоту трпимо?! Или ћеш данас са мном у Хад, или ћеш ти умрети а ја ћу, тако ми Бога, слободним очима бели дан гледати.” Раул му је задао први ударац, а онда су му се у том чину придружили и сви остали затвореници.¹¹³¹

Јован Кантакузин такође приповеда о овом догађају. Велики дукс, који је иначе имао обичај да са доста чувара иде у обилазак затвора, овога пута ишао је скроз без пратње. Затвореници су решили да живе слободно, уколико би им акција пошла за руком, или, ако у свом подухвату буду неуспешни, носили су се мишљу да је свакако боље умрети него бити жив закопан.¹¹³² На дукса је прво летела киша камења, да би га онда један од њих више пута ударио у главу, те су и остали почели да га боду ножевима, да би му на крају одсекли главу. У моменту је настао тотални хаос, а неко од Апокавкових присталица кренуо је на заробљенике. Тако је дошло до силних убистава, а број мртвих није било могуће избројати.¹¹³³

Григорин и Кантакузинов приказ Апокавковог убиства разликује се, као што је очигледно, у извесним детаљима. Писци се слажу у суровости самог чина, али би свакако било занимљиво запитати се услед чега је дошло до разлика у приказивању детаља. Највероватније је да су сами извори двојице историчара имали различита сазнања о појединостима везаним за овај догађај. Могуће је и то да су Градом, одмах након самог убиства великог дукса, почеле колати различите верзије догађаја, будући да се свакако радило о сензационалистичкој вести. Убиство главног члана регенства а уједно и Кантакузиновог највећег непријатеља довело је до нове прерасподеле снага у редовима царевих противника, што је ускоро довело и до завршетка сукоба. Тако су царичини људи мислили да ће постати главна мета Кантакузинових присталица пошто је тиранин био мртав, али се ништа слично није десило и почело је да се мисли и говори о помирењу. И да се, како наводи Григора, у све није умешала завист демона (εἰ μὴ τῖνος δαίμονιου κекώλυκε βασκανία), све би било врло брзо приведено добром крају.¹¹³⁴

Демони су били оличени у жени великог дукса која се окружила Гасмулима који су у Граду почели да чине праву штету.¹¹³⁵ Настао је прави покољ, а они су улазили чак у цркве и убијали људе код олтара. Некима су чак одсецали главу, некима руке. О томе је, како се сазнаје из навода Нићифора Григоре, немогуће причати а да не буде страшно и да се не наведе колико је суза тада проливено. Овај покољ, међутим, протумачио се

¹¹³¹ Greg. II, 729. 14–733. 10.

¹¹³² Ову фразу о томе да су људи који бораве у затвору живи закопани, Кантакузин је поновио и у случају својих шурака, Јована и Манојла Асена.

¹¹³³ Cant. II, 542. 18–546. 6

¹¹³⁴ Greg. II, 735. 20–736. 5. О употреби термина βασκανία *Hinterberger*, *Envy and Nemesis*, 187–203.

¹¹³⁵ О Гасмулима уп. претходно излагање.

као царичина воља. Можда управо из овог разлога Јован Кантакузин о страхотама у Граду не говори, пошто, као што ће бити истакнуто, у својој приповести настоји да покаже царицу у позитивнијем светлу него што је то у *Ромејској историји* учинио Григора. Убијени Ромеји нису смели ни бити похрањени, већ су их све кришом сахрањивали, али како Григора каже, о томе се може више сазнати од оних који су о томе писали.¹¹³⁶

О овоме се, међутим, више ништа детаљније није сазнало, будући да нам списи о којима Григора говори нису ни до данас постали познати.¹¹³⁷ Тако нас је аутор *Ромејске историје* оставио без даљих детаља о покољима који су се догодили у Граду и о којима он даље није желео да говори јер су му те ствари, како сам наводи, тешко падале. Тако је са позорнице политичких збивања нестао главни противник мира међу Ромејима, иако је, уистину, до тог дуго прижељкиваног мира морало да прође још читавих годину дана.

4.1.2. Јован Кантакузин и тријумф исихаста

Велики доместик, који је након смрти Андроника III Палеолога несумњиво био најзначајнија и најмоћнија политичка фигура у Царству, био је, како произлази из списка Нићифора Григоре и царевих својеврсних мемоара, натеран управо сплеткама Алексија Апокавка да прихвати рат који је против њега прогласило регентство. Таквим описом је са Кантакузина скинута одговорност за само избијање рата, али не и за страдање Ромеја које је било последица овог грађанског сукоба, што се најбоље види из изјава аутора *Ромејске историје*.

Јован Кантакузин и Алексије Апокавк били су суште супротности, што је Григора у неколико наврата истакао. Наиме, како наводи историчар у својим разматрањима везаним за почетак грађанског рата, свима је познато, не само Ромејима и Хеленима,¹¹³⁸ већ и другим многобројним народима и варварима, са каквом је правичношћу и са каквом умереношћу наступао Кантакузин, а са каквом је, с друге стране, злбом и неправедношћу наступао Апокавк. Уосталом, да није попустио пред исихазмом, Кантакузин би свакако био највећи од свих царева. Сада, међутим, изгледа

¹¹³⁶ Greg. II, 736. 5–740. 10.

¹¹³⁷ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 367, 344–345.

¹¹³⁸ О идентиту Ромеја и Хелена в. Page, Being Byzantine, 138–176.

да је тај мудар и умерен човек кроз лоша дела других крив за општи пад.¹¹³⁹ Ова Григорина констатација важна је из два разлога. На првом месту, под *лошим људима* могли би се свакако крити Алексије Апокавк и остали припадници регентства које Григора негативно портретише. Међутим, нису само они негативни ликови *Ромејске историје* у моменту када Григора пише овај део своје приповести. Вероватно је да, будући да писац говори о општем паду Царства на месту на ком застаје да изрекне свој суд о Кантакузину, наш историчар на уму има и исихасте. С тим у вези чини се да ово место јасно указује и на чињеницу да је Григора, у извесном смислу, схватио да је било немогуће да у тадашњој констелацији снага Кантакузин не подржи Паламу и да се окрене против исихаста, јер му у супротном улазак у Цариград, који је био омогућен захваљујући управо подршци исихаста, како ће Григора касније поменути, не би био могућ. Оно што Григора, међутим, није очекивао било је то да након преузимања власти Кантакузин остане одан Палами, што ће се касније у *Историји* и видети, те тако напади на цареву личност у спису византијског полихистора постају све јачи са даљим развојем догађаја.¹¹⁴⁰ Важно је, међутим, подвући сличност, која се на овом месту такође јасно види, између онога што је Григора дао у завршном слову за цара Михаила VIII Палеолога и онога што је изрекао о Јовану VI Кантакузину, о чему ће се у даљем тексту подробније расправљати. Обојица царева били су, по свим особинама, вредни хвале, иако су починили извесне ствари које су биле за осуду (Михаило Палеолог – кршење заклетви датих Јовану IV и патријарху Арсенију и потписивање уније, а Јован Кантакузин – подржавање Григорија Паламе). Управо је и индикативно да Кантакузин у свом историјском спису, говорећи како је једном приликом желео да убеди цара Андроника млађег да своје поданике заклетвом обавеже на верност његовом сину, наводи како је то цар одбио пошто је историјско искуство показало да се на тај начин није могла остварити коначна заштита права малолетног наследника.¹¹⁴¹

Завршавајући своје разматрање о Апокавку и Кантакузину, Григора наводи да је паракимомен морао бити захвалан свом добротинитељу за све што је овај учинио за њега, али није, те стога историчар сматра да је све што се догодило, као и невоље које су настале у Цркви, заправо казна за старе и нове грехе Ромеја. Апокавк, међутим, није мировао и наставио је да припрема разне комплоте против Кантакузина, а ускоро је постало јасно да се против доместика припрема још један покушај атентата.

¹¹³⁹ Greg. II, 590. 3–20.

¹¹⁴⁰ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 47а, 251–252.

¹¹⁴¹ Cant. II, 17–18.

Кантакузин је, стога, упозорио царицу и патријарха, саопштивши им да је дошло време да се мора одбранити и да ће можда бити натеран и да побегне. Доместик се том приликом, међутим, заклео царици и патријарху да ништа несмотрено неће починити и почео је да се припрема за војну кампању, исплативши војницима из своје касе оно што је заостало, пошто је царска била скоро празна.¹¹⁴²

Са своје стране, Јован Кантакузин је такође настојао да себе представи као некога ко је до краја желео да избегне сукоб са паракимоменом, док је царица Ана још од раније била одлучнија у намери да се обрачуна са Апокавком. Ипак, како је време пролазило, Кантакузину је бивало све теже да подноси Апокавково понашање, наводећи како је он требало за ово време да научи шта је доместик за њега све учинио, а онда је донео одлуку да му одузме службу како више не би могао да управља стварима као раније. Апокавк се на ту вест најпре повукао, или под изговором да је био болестан или због тога што је био поражен, а онда је преко својих пријатеља који су посредовали код доместика успео да смањи његов бес тако да је овај њега поставио као команданта над снагама за борбу против Турака.

Осим тога, на овом месту цар-писац наводи и говор Ане Савојске, која је такође покушала да утиче на великог доместика да прекине сарадњу са Апокавком, те да реагује против њега, будући да је он сва његова добротинства заборавио а усмерио се и против Јована V, што ју је остављало у уверењу да њега треба оставити закључаног у Епиватама. Велики доместик, међутим, није престајао да убеђује царицу да Апокавку да опрост, што је на крају она и учинила. Након тога су патријарх, Кантакузин и царица написали текст заклетве којим се давао опроштај Апокавку. Пре коначног одласка из Града, Кантакузин је отишао до царице, која га је, како он то сам описује, молила да се изврши веридба њеног сина и његове ћерке, што је овај одложио изговарајући се тиме да се сад мора хитно посветити спољној политици. Нема сумње да је цар-писац желео да увери своју публику како је и каснији брак између његове ћерке Јелене и Јована V био у ствари само епилог договора који су још раније вођени и који су заправо били подједнако прижељкивани од обе породице. Кантакузин је потом ушао у Епивате при чему га је Апокавк дочекао, правдајући се да је лично хтео да види доместика те да због тога није одмах прихватио заклетве, после чега је уследило измирење и са царицом, а Апокавк је, између осталог, за овакав развој догађаја захвалио и доместиковој мајци Теодори.¹¹⁴³

¹¹⁴² Greg. II, 590. 21–595. 12.

¹¹⁴³ Cant. II, 93. 4–106. 10.

Још два податка иду у прилог Кантакузиновом настојању да у свом делу прикаже жељу царице Ане да он буде тај који ће водити главну реч у држави Ромеја, као и то да су између њега и припадника царске породице увек владали поштовање и хармонија. Из Григорине *Ромејске историје* тако нешто не би се дало закључити. Наиме, након епизоде везане за преговоре о рату са Бугарима, Кантакузин први пут помиње како га је обузела жеља да се замонаши, од чега је он, разумљиво, након више разговора са патријархом и након великих молби царице одустао, а епилог приче биле су међусобне заклетве које су Кантакузин и патријарх дали један другоме. Доместик је, на царичину радост, како сам подвлачи, наново био позван да узме управу над државним стварима.¹¹⁴⁴ Други податак везан је за Кантакузинову жељу, коју Григора не помиње, да се још тада миропомаже будући наследник престола, што је спречено опет Апокавковом непосредном реакцијом и наговором неких Кантакузинових рођака да одврате доместика од тога под изговором да је још увек стање жалости за умрлим царем, те да би таква свечаност била сасвим неприкладна.¹¹⁴⁵

Апокавкове махинације, међутим, на крају су уродиле плодом и дошло је до избијања рата, те у вези са тим и конфискације имовине Кантакузинових присталица. Неколицина доместикових блиских сарадника, на вест о одузимању њихове имовине и уништавању имања и кућа, побегла је код Кантакузина у Дидимотику. Великог доместика је, међутим, ускоро погодила страшна вест о затварању његове мајке и уништењу његове имовине, као и о злосрећној судбини његових пријатеља и рођака. У свему овоме Григора истиче да је доместик задржао њему својствено достојанствено држање. Након што је царици Ани Савојској послао писмо, у којем ју је молио за мир, и након што је она то одбила, Кантакузин је решио да, како због сопствене сигурности, тако и због судбине малолетог Јована V, дозволи да га његове присталице прогласе за цара.¹¹⁴⁶

Јован Кантакузин такође наводи конфискацију имовине како његове тако и његових пријатеља и рођака,¹¹⁴⁷ а посебно важно место у спису цара-писца представљају неретке вести о лошем опхођењу припадника регентства, пре свега Алексија Апокавка и Јована Калеке, према многобројним посланицима које је ради преговора о миру Кантакузин слао у Цариград. С тим у вези, на самом почетку рата, Кантакузин помиње посланство Нићифора Кантакузина и Манојла Гавале код царице,

¹¹⁴⁴ Cant. II, 45. 3–47. 15.

¹¹⁴⁵ Cant. II, 64. 8–22.

¹¹⁴⁶ Greg. II, 607. 13–610. 18.

¹¹⁴⁷ Кантакузин посебно наводи шта је све од његове мајке заплешено, Cant. II, 165. 2–5.

те саопштава како је Гавала пребегао на страну Апокавка, док је Нићифор Кантакузин због своје верности великом доместику затворен.¹¹⁴⁸ Иста ствар догодила се и, да наведемо још неки од примера, 1343. године, када су приликом заједничке војне кампање у Тракији он и Умур слали царици посланства са намером да се закључи мир. На вест о њиховом доласку, Апокавк је Умуоровог посланика отпустио са поклонима, док је Кантакузиновог унаказио и затворио, одбивши мировни споразум, кога се и сам плашио, будући да је очекивао Кантакузинову одмазду.¹¹⁴⁹

Осим што су Апокавкови људи, како преноси Кантакузин, сачекивали његове посланике и лоше их третирали, регентство је одмах кренуло у пропагандни рат против Кантакузина те су у све градове Царства послата писма у којима је Кантакузин означен као главни непријатељ.¹¹⁵⁰ На овом месту цар-писац наводи свој дугачак говор у коме је правдао себе за избијање грађанског рата (ὁ συυυενικὸς πόλεμος), који је у савету са својим пријатељима, а никако на сопствену руку, пристао да води. У том говору велики доместик наводи да је, иако је знао да ће рат нанети огромне штете Ромејима, био приморан да га се прихвати, будући да је више пута безуспешно покушао да изглади ситуацију. Припадници синклита и војске, који су се налазили у његовом табору, у потпуности су се сложили са њим, а било је особито важно што је Кантакузин прихватио да се прогласи за цара. С тим у вези цар је позвао свог сина Матију у Дидимотику, а из затвора у Тракији пуштени су и његови шураци.¹¹⁵¹

Кантакузиново проглашење за цара Григора представља као испуњење Божије воље, ни у ком случају као жељу самог Јована Кантакузина. Григора наводи да су те ствари још и раније биле предсказане, а докази које је требало да наведе, остали су без помена. Наиме, на томе месту у *Ромејској историји* постоји празнина, те се претпоставља да је аутор имао намеру да се овом питању накнадно врати.¹¹⁵² Дан када

¹¹⁴⁸ Cant. II, 138. 17–139. 6. И друга посланства која је Кантакузин упутио регентству имала су сличан епилог, а после једног од њих царица Ана Савојска, будући да је била веома близу тога да потпише мир са Кантакузином, стављена је чак под присмотру, док је Јован Калека решио да запрети одлучењем свима који би прекршили заклетву и посегли за миром са доместиком, касније царем Кантакузином, Cant. II, 199. 19–211. 10. Осим тога, према наводима обојице историчара, Кантакузин је чак покушао да посредством монаха са Свете Горе издејствује мир са регентством у Цариграду, додуше, безуспешно, Greg. II, 620. 5–21; Cant. II, 208. 23–211. 10.

¹¹⁴⁹ Cant. II, 398. 19–24.

¹¹⁵⁰ Кантакузин све време инсистира на умеренијем тону царице Ане Савојске у писмима која су стизала из Града, за разлику од оних која је диктирао Алексије Апокавк (можда се управо тиме што је диктирао, а не писао алутира на његово необразовање), која су била препуна грозних речи и ироније, Cant. II, 139. 21–144. 4.

¹¹⁵¹ Cant. II, 145. 13–162. 1.

¹¹⁵² Ван Дитен напомиње да једини рукопис који преноси ову Григорину информацију има празнину од 12–13 редова и да је могуће да је Григора сам оставио лакуну у тексту да би се накнадно вратио на то

је Кантакузин проглашен за цара био је онај у коме се прославља Свети Димитрије, дакле, 26. октобар 1341. Нови цар је наредио да акламацијом поздрављају њега и његову жену тек пошто се помену имена Јована V и Ане Савојске, а убрзо након церемоније Кантакузин је пурпур заменио белим из жалости за умрлим царем Андроником. У жалости је био све време док није освојио власт у Цариграду. А кад га је Григора после неког времена упитао за разлог због чега је то урадио, Кантакузин је одговорио да је имао више разлога за жалост. Наиме, прво је туговао за пријатељем и царем, затим за својом мајком која је умрла у заточеништву, и на крају због тога што је видео колико су његове присталице у тешком положају те је сматрао да је боље да свој новац потроши на оно што њима треба него да га троши на скупоцену царску одору. Григора такође наводи да је Апокавк био готово луд од среће када је чуо да је Кантакузин узео царске инсигније јер је то сада био у прилици да користи као доказ Кантакузинових претензија.¹¹⁵³ Нема сумње, дакле, да је Григора Кантакузиново проглашење приказао као нешто потпуно оправдано и да је приповешћу о белом оделу само још више настојао да искаже његову бригу за судбину Ромеја.

У свом историјском спису, Кантакузин врло детаљно описује своју прокламацију, а попут Григоре, такође наводи да су пре његовог и имена царице Ирине помињана имена Ане Савојске и Јована Палеолога, као и патријарха Калеке. Кантакузин такође саопштава да је већ следећег дана поново обукао бело одело. За разлику од Григоре, међутим, који је оставио празнину у рукопису како би накнадно говорио о предсказањима везаним за Кантакузинов долазак на престо ромејских царева, сам Јован Кантакузин својој публици прича причу о архиепископу Дидимотике који је уснио сан о њему и Алексију Апокавку. У сну, Апокавк је ударао Кантакузина који упркос жестоким ударцима није поклекао, да би, на крају, Кантакузин узвратио ударац који је одмах оборио Апокавка, што је архиепископ протумачио као знак да ће се Кантакузин наћи у рату са њим али да ће упркос потешкоћама извојевати победу. Осим тога, Кантакузин на овом месту наводи још једну причу, о проверавању верности жене једног Ромеја, која је била подвргнута кушању врелим гвожђем, што се не чини као случајан избор у царевом историјском спису пошто је већ чувен пример покушаја да се над Михаилом VIII Палеологом спроведе иста казна. Жена је, иако је била крива, уз помоћ цркве, дакле, уз помоћ вере и истинског покајања, што се у овој ситуацији имало

место. Нису позната пророчанства ни предсказања да ће Кантакузин постати цар из других извора. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, nap. 91, 264–265.

¹¹⁵³ Greg. II, 611. 7–613. 10.

особито истаћи, била спасена.¹¹⁵⁴ За заповеднике своје војске Кантакузин је поставио свог шурака Манојла Асена и пинкерна Јована, војсци је платио из сопствених средстава, а они, који су хтели, пуштени су кућама. У градовима је завладало опште расуло. Богатији су били за Кантакузина, док су сиромашнији стали на страну Апокавка. Тако је у градовима Тракије и Македоније настао један свеопшти рат против цара и великодостојника.¹¹⁵⁵

Та зима била је посебно тешка, како се сазнаје и из Григориног и из Кантакузиновог дела.¹¹⁵⁶ Реакција на Кантакузиново проглашење била је такође жестока. Наиме, сви у пратњи царице Ане настојали су да што више оцрне Кантакузина, да га оптуже за то што је посегао за узурпацијом права царевих синова, иако му је покојни Андроник био близак пријатељ. Патријарх се уопште није бавио црквеним пословима већ је више времена био уполснен у политичким збивањима. Он је ставио Кантакузина и његове присталице под забрану (ἀφορισμῶ ὑπέβαλεν), а овај је у свим приликама наставио да хвали царицу и стављао њено и царско име, као и имена њихове деце испред свог.¹¹⁵⁷

Григора такође наводи да је у то време читав род Ромеја у сваком граду и селу био подељен у две групе, на оне разумне и неразумне, на оне који су кроз богатство и углед бриљирали и оне који су сиромашни и који су потпуно одстрањени од образовања било које врсте, на оне који су били пуни увиђавности и умерености и оне који су били жељни крви. Ови бољи пришли су цару Кантакузину, а они гори онима у Граду. Они који су имали новца и угледа оставили су своју децу и побегли су код новог цара преферирајући живот без свег тог богатства, јер су више волели да имају једног правог пријатеља него стотину оних који ништа нису вредели. Ови у Граду су свуда слали писма у којима су Кантакузин и његови пријатељи анатемисани (ἀνάθεμα καὶ ἀφορισμοῦς περιέχον τα πάντων), а Кантакузин је већ тада имао тешко наоружане војнике који су се одликовали и силином тела и храброшћу и умећем у војним стварима, и око 2000 коњаника који су сматрали својом чашћу да са њим ратују, него да иједан дан без њега проведу.¹¹⁵⁸

Као одговор на Кантакузиново проглашење, патријарх је у пуној брзини крунисао Јована V, на неки, како Григора помиње, сасвим неважан датум (у питању је

¹¹⁵⁴ Cant. II, 165. 23–173. 14.

¹¹⁵⁵ Ibid, 175. 11–179. 11.

¹¹⁵⁶ Greg. II, 610. 21–22; Cant. II, 193. 4. Метеоролошка истраживања показују да је тада у току било „мало ледено доба”, како се то стручном терминологијом означава, в. Mann, Little Ice Age, 504–509.

¹¹⁵⁷ Cant. II, 190. 1–18.

¹¹⁵⁸ Greg. II, 613. 10–614. 19.

био понедељак, 19. новембар).¹¹⁵⁹ Он је овим потезом заправо желео да оправда своје старатељство над малолетним наследником Андроника III. Григора наводи како је и сам Јован Кантакузин намеравао да крунише Јована Палеолога одмах након смрти његовог оца, али да га је патријарх у томе спречио. Кантакузин, као што је то већ раније поменуто, наводи како је миропомазање сина Андроника Палеолога спречио сам Алексије Апокавк.¹¹⁶⁰

Проглашење је свакако пратило и крунисање које је обављено касније у току грађанског рата, 1346. године, по свему судећи, као одговор на претходно крунисање Стефана Душана за цара. О крунисању Јована Кантакузина за цара, Григора говори након што помене како је он, обесхрабрен слањем многобројних посланстава у Град која, или ништа нису постигла или су била спречена да у Град уопште и стигну због патрола које је велики дук поставио свуда по Царству, као и одашиљањем писама која су наилазила на негативан одговор, изгубио наду да ће са царицом и патријархом икада постићи мир, те је наставио своје акције. Прво је заузео Селимврију, а затим је прешао у Орестијаду (Хадријанопољ), те је, сакупивши епископе из Тракије као и оне који су побегли из Византа, сабрао све и ставио себи, према старом обичају, царску круну на главу при чему му је асистирао патријарх Јерусалима.¹¹⁶¹

О свом крунисању Јован Кантакузин приповеда на мало другачији начин од Григоре. Наиме, цар-писац саопштава да га је крунисао патријарх Јерусалима, не и да је он себи лично на главу ставио круну. Ово се, према царевим наводима догодило 21. маја, на дан Светих Константина и Јелене, у Хадријанопољу, при чему се навођење пуног датума, као и сам избор патријарха за обављање крунисања не чини нимало случајним. Након тога Кантакузин је сам крунисао своју жену Ирину, а присутни војници и великодостојници тражили су да се том приликом крунише и његов син Матија, како би се обезбедило наследство престола за случај да се њему нешто догоди. Кантакузин је то одбио рекавши да је циљ његове борбе био да се, на све могуће начине, заштите права Јована V.¹¹⁶²

Правдање позиције великог доместика и касније цара у *Ромејској историји* наводе се, као што је истакнуто, готово непрестано. Ово, међутим, ипак не значи да историчар свом тадашњем пријатељу не приписује кривицу за одређене ствари и свакако да Кантакузинову апологију не приказује на начин на који то он сам чини. С

¹¹⁵⁹ Јован Кантакузин, са своје стране, уопште не помиње датум Палеологовог крунисања.

¹¹⁶⁰ Упореди претходно излагање.

¹¹⁶¹ Greg. II, 762. 7–18.

¹¹⁶² Cant. II, 564. 10–568. 13.

тим у вези је посебно индикативно да Григора не помиње писмену апологију коју је Кантакузин преко посланика упутио Ани Савојској, о чему нас детаљно извештава управо цар-писац. Наиме, видевши да је остала без саветника, будући да су сви или били на страни великог дукса или су лежали у затворима, царица је, Кантакузину упутила посланство међу којима су били Теодор Синадин и Теодор Кавасила, припадник угледне византијске породице која ће бити веома везана за личност Јована VI.¹¹⁶³ Из свега што је Кантакузин на овом месту навео, важно је посебно истаћи да цар-писац саопштава како је преко посланика, којима је допустио да га не поздраве као цара будући да се надао да ће договор између њега и регената бити постигнут, у Цариград упутио апологију коју је том приликом саставио и у којој је поново, писменим путем, изложио разлог свог уласка у сукоб, правдајући се за склапање савеза са варварима и у исто време наводећи како је било неизбежно да почини ствари за које су га оптуживали. Василевс је посебно истакао и то да он није био отпадник од Цркве, те да је његово стављање под забрану потпуно нелегитимно, будући да се под забрану ставља једино онај који почини какву грешку према догми и Цркви, што са њим није био случај. Писмену апологију Кантакузин је послао дуксу и патријарху а царици је упутио посебно посланство предвођено Јованом Хрисовергом.¹¹⁶⁴ Кантакузин је Апокавковим посланицима још једанпут предочио да је читава земља уништена, а да Ромеји више немају ни коме да предају управу будући да је Јован V малолетан, а царица, како због тога што је жена, тако и због тога што више личи на затвореника, није у стању да влада сама. Осим тога, каса је потпуно празна, великодостојници су затворени, имовина им је одузета и потрошена на глупости, а варвари држе скоро читаву Македонију.¹¹⁶⁵ Тако је цар-писац још једанпут у свом историјском спису рекапитулирао како своју позицију, тако и све догађаје и резултате које је грађански рат имао по Царство.

Опис Божијег гнева због грехова Ромеја, међутим, највише је дошао до изражаја у рушењу дела куполе Свете Софије.¹¹⁶⁶ Овај део приповести у *Ромејској историји* прилично је сликовит. Нешто око поноћи, када тишина ноћи и дубок сан притискају све људске очи, уруши се један од високих лукова, онај, који гледа на излазеће сунце

¹¹⁶³ О Кавасили в....

¹¹⁶⁴ Cant. II, 468. 13–15. PLP, No. 31116. Посланство Јована Хрисоверга није ни било примљено.

¹¹⁶⁵ Cant. II, 444. 23–468. 16.

¹¹⁶⁶ Рушење дела куполе датује се у 1346, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 381, 350. *Κορρούση, Αντιλήψεις*, 211–250.

(источни) и сруши све што се на њега ослањало.¹¹⁶⁷ Кад је ујутру стигла вест о овоме, Градом се проломи кукњава. Народ се одмах дао у оправку храма и није се разликовало мушко од женског, нити су жене марице за своју скупоцену одећу. Штета би, међутим, била још и већа, завршава Григора, да се није добра потпора направила у време старог цара Андроника. У то време, због толико лоше ситуације у свим градовима Ромеја, као по неком налогу, нико више није носио светлу одећу, ни мушкарци ни жене, већ само тамну, због жалости за државом и народом и због жалости за њиховим саплеменицима.¹¹⁶⁸ Тако је држава Ромеја личила на скуп ожалошћених људи. Размишљајући о последицама грађанског рата, историчар саопштава да он не би могао да окриви Јована Кантакузина због вођења рата, нити би могао сву кривицу приписати царици Ани због њене бескрајне зловоље и непомирљиве мржње, већ би све то пре приписао Божијој вољи и томе да је Он морао да казни неке друге због грехова почињених у ранијем периоду.¹¹⁶⁹ Управо би овде, каже Григора, ваљало поменути једно од многих Кантакузинових писама упућених Цариграђанима, а преко којих је Григора ћутке прелазило само зато што су била пуна малодушности.¹¹⁷⁰ Наиме, ово место интересантно је и због тога што иако Григора кривицу за несреће Ромеја приписује вољи Божијој, ипак не ослобађа Јована Кантакузина одговорности за оно што се догодило. Историчар наводи да је Кантакузин имао прилику да попут највећег вође енергично крене у одлучујуће битке, а не да губи време и самог себе кроз неприметно уништи, а тиме и државу Ромеја, што уопште није требало да се дозволи.¹¹⁷¹ Управо због тога је ова држава доста потонула и више нема никакве наде да се усправи. Кантакузин је требало, како даље наставља Григора, да следи неки пример из прошлости, попут примера Алексија Комнина, чија је брзина и довела до тога да не допусти непријатељима да се размашу.¹¹⁷² Дакле, јасно је да Григора, ипак одговорност за последице грађанског рата управо сваљује на Кантакузина, упркос својој претходно изреченој опасци да би било неправедно да се њему и царици Ани за то припише одговорност. Иако је Божија интервенција, Божија милост и промисао

¹¹⁶⁷ Greg. II, 749. 10–750. 12.

¹¹⁶⁸ Занимљиво је да Григора раније наводи како је Кантакузин управо из жалости носио бело одело, док је сад као одору жалости описивао црно. Да ли би се оваква разлика могла објаснити припадности различитом друштвеном слоју није сасвим јасно.

¹¹⁶⁹ Greg. II, 750. 12–754. 4.

¹¹⁷⁰ На почетку поглавља је већ било речи о Григорином коришћењу Кантакузинових писама и његове критике цара због недовољне одлучности.

¹¹⁷¹ Оклевање Јована Кантакузина да рат приведе крају и изврши одмазду над непријатељима и тадашњим владарем могла је спречавати и сумња у по Кантакузина повољан исход рата, *Радић*, Јован V, 126–127, 169–170.

¹¹⁷² Greg. II, 754. 4–22. Овај коментар могао би упућивати на Григорино познавање дела Ане Комнин.

константи мотив *Ромејске историје*, намеће се утисак да је у овом случају Григора више ироничан према василевсу него да настоји да са њега скине терет ромејског страдања. Враћајући се даље на писмо, Григора је навео да ће, због дужине, већину ствари прескочити пошто само оптерећују, а у исто време, избећи ће и неестетичност израза из респекта према његовим будућим читаоцима (τῶν ἀκούσειν μελλόντων, ради се дакле о слушаоцима—прим. аутора). Историчар ће, ипак, сачувати цареve речи тамо где оне више одговарају правом смислу, што је учинио кроз својеврсну цареvu апологију.¹¹⁷³

Кантакузинов улазак у Град догодио се у ноћи између 2. и 3. фебруара 1347. године. Царица Ана је, затворена у зидинама Галате, посматрала како су сви њени политички потези пропали, и, будући да ни тада није схватала озбиљност ситуације, како Григора наводи, пустила је људе да иду и подбуњују народ против цара, те је чак планирала да ангажује и војску против њега. Кантакузин јој је тражио да му преда Галату и нудио је да са њом подели власт. Она и њен син би у свему задржали првенство, али је она све Кантакузинове молбе одбила. Међутим, василевс није хтео да се даље пролива крв саплеменика те је настојао да посланствима натера Ану да закључи мир. На крају, када је она све то наново одбила, цар је приступио опсади Галате а кренула је и пљачка, коју је Кантакузин ипак успео да заустави.¹¹⁷⁴

Након дуге и непроспаване ноћи, царица је позвала своје саветнике који су јој предложили склапање мира са Кантакузином. Она је, на крају, прихватила његову првобитну понуду да влада са њим и да у свему задржи првенство. Из затвора су пуштени великодостојници, а једино патријарху није било дозвољено да уђе у палату. Дајући поново ретроспективу односа између царице и патријарха, који се сломио на питању исихазма, Григора наводи да је царица, након што је патријарх постао њен непријатељ њему забранила да изађе из куће, да је сазвала синод који је требало да донесе одлуку о његовом разрешењу, при чему се напрасно разболела.¹¹⁷⁵ У томе се појавило и некакво анонимно писмо у коме се захтевало да царица престане да иде против Цркве и да подржава богохулно учење или ће и сама бити кажњена. Она је, међутим, решила да своју замисао спроведе до краја те је сазвала епископе и све оне који су били у Паламиној „дружини” (φατρία).¹¹⁷⁶ На том скупу, на коме није било дозвољено никоме да иступи у корист Јована Калеке, синод је разрешио патријарха

¹¹⁷³ Greg. II, 754. 22–755. 6.

¹¹⁷⁴ Ibid, 775. 2–779. 9.

¹¹⁷⁵ О овој царичиној болести Кантакузин не даје никакве податке.

¹¹⁷⁶ Овај термин Григора је употребио за дружбу млађег Андроника, уп. претходно излагање.

дужности 2. фебруара 1347. године, на основу тога што је он кроз своје томосе уклонио онај из 1341. године.¹¹⁷⁷

Кантакузин је већ ушао у палату а царици Ани и Јовану Палеологу оставио је све просторије које су и раније користили, док се он уселио у старе одаје цара Алексија, које су биле у доста лошем стању. Цар се нашао са Паламом и његовим присталицама, за које Григора и каже да су помогли Кантакузину да уђе у Град. Палама је пред собом имао јасан циљ – или да сам дође на патријаршијски трон или да то буде неко од његових присталица (τῆς φατρίας ἕνα ὄντινοῦν). Тако је за патријарха изабран архиепископ Монемвасије, Исидор. Он је иначе и раније подржавао Паламу, због чега је био искључен из заједнице, а сада се његовим избором званично разбило јединство Цркве. Григора наводи да се већина епископа састала у манастиру Светог Стефана и изрекла анатему против Исидора (ἀναθέμα τι κανονικῶ καθυπέβαλλον), која му је и писмено предата. Ипак, историчар се на овом месту није много задржао, будући да су, према његовим наводима, многи већ описали оно што је уследило. Тако је Григора пропустио да помене да је Исидор сазвао свој синод на коме је осудио Паламине противнике.¹¹⁷⁸ Са друге стране, историчар истиче како су у Град стизала писма са разних страна која су била пуна Божанске ревности и у којима су се анатемисали Палама и патријарх Исидор. Осим тога, у писмима приспелим са Кипра, Родоса, из Антиохије, Александрије, Трапезунта, Бугарске и Србије, речено је да ће се остати уз стара учења и да се неће приклонити новотаријама.¹¹⁷⁹ Ову врло важну констатацију помиње једино Григора, али се о антиисихастичком расположењу код Срба и других народа може закључити и на основу неких других извора, што само потврђује веродостојност Григориног исказа и по овом питању.¹¹⁸⁰ Патријарси Александрије и Антиохије ће и касније бити највећи противници Паламиног учења, што ће у свом спису Григора надаље посебно истицати.

Избор новог патријарха Кантакузин, разумљиво, приказује на мало другачији начин. Он такође не скрива да је било речи о Паламином доласку на патријаршијски трон, али ово не објашњава личном Паламином амбицијом, већ пре консензусом који је по овом питању владао међу присутнима, будући да је исихаста, како примећује цар-писац, био подобан за ту позицију не само због своје врлине, дугогодишњег аскетизма и прецизности и вештине када су у питању била Божанска учења, већ и због чињенице

¹¹⁷⁷ Greg. II, 779. 9–783. 24.

¹¹⁷⁸ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 480, 378.

¹¹⁷⁹ Greg. II, 783. 24–787. 8.,

¹¹⁸⁰ *Кораћ, Радић*, Податак о антиисихастичком расположењу, 221–233.

да је од почетка био жестоки противник Кантакузинових непријатеља који су били одговорни за избијање рата. Ипак, дошло је до великог диспута међу образованим делом клира, од којих су се многи у току трајања грађанског рата налазили у кућном притвору, те су патријаршијску позицију сматрали наградом за све оно што су претрпели. Цар је одлучио да избор препусти епископима, како би умањио тензије и смирио могуће нереде у Цркви, а они су се сложили да нови патријарх буде Исидор, добар човек, исправног карактера, посебно благословен светошћу и одлично обучен у књижевности и стварима која су се тичала догме.¹¹⁸¹ Међутим, попут Григоре, Кантакузин такође наводи да су Исидоровим избором били незадовољни они који су се надали да ће сами бити изабрани на ту позицију, те су се приклонили учењу Григорија Акиндина и тиме су прокрчили пут великој шизми у цркви. Само мало пре тога, ти исти људи су са патријаршијске позиције скинули Јована Калеку из истих разлога, али су сада били бесни јер њихова очекивања нису испуњена.¹¹⁸²

Кантакузиново друго крунисање Нићифор Григора показује као последицу инцијативе паламита. Крунисање се одиграло у Влахерни због тога што је купола цркве Свете Софије била срушена. Сама церемонија, примећује Григора, није била толико свечана јер је било мало простора, а накит је био прилично сиромашан, пошто је у току рата Ана Савојска дала заложити царски накит у Венецији, те је било срамота о томе и говорити. Главни разлог за овакву невољу био је сам грађански рат, а похлепа Ане Савојске и Алексија Апокавка, који су и сами све покрали да не би оставили ништа за Кантакузина, довела је до тога да каса тада буде сасвим празна тако да осим Епикурових атома и прашине ничега није било. Осим тога на царском трону су тада седела двојица царева и три царице.¹¹⁸³ Иако ово у сваком случају не представља преседан, кад је реч о епохи Палеолога, чини се да је Григора ово имао потребе да додатно прокоментарише будући да је у питању био долазак и крунисање новог цара, не као савладара, већ, као узурпатора престола. Јован Кантакузин се са своје стране трудио да смири ствари, а, како Григора закључује, да ли је он то добро урадио или не, на другима је да процене.¹¹⁸⁴

О свом крунисању, Јован Кантакузин говори мало касније у својој приповести. Цар-писац наводи како је то било 13. маја, у Богородичиној цркви у Влахерни, у

¹¹⁸¹ Исправност у тумачењу догматских ствари (ἀκριβεία δογμάτων), особито важна због спора око исихазма, Кантакузин посебно истиче када су у питању његове и Паламине присталице.

¹¹⁸² Cant. III, 25. 4–27. 17.

¹¹⁸³ Greg. II, 787. 9–790. 16.

¹¹⁸⁴ Ibid, 791. 9–16.

присуству царице Ане и цара Јована. Све је, како Кантакузин посебно повлачи, урађено онако како је било прописано, без да је ишта испуштено. Онда је Кантакузин, према обичају, ставио круну на главу својој супрузи Ирени. Наиме, иако је цар већ био овенчан царском круном у Хадријанопољу те је сада било довољно и помазање хризмом, цар је наново крунисан како „зли језици” не би имали повода да кажу да он није био крунисан у Цариграду према старој традицији царева.¹¹⁸⁵

Јован V Палеолог, који је тада имао шеснаест година, оженио се Јеленом Кантакузин, која је имала четрнаест. Кантакузин наводи да је брак склопљен осмог дана након његовог крунисања, дакле, 21. маја, на празник Светих Константина и Јелене.¹¹⁸⁶ Патријарх Исидор је са амвона прочитао опроштај од грехова свима, што је заправо било уклањање Калекине анатеме уперене против Кантакузина. Ова церемонија изазвала је смех код многих који су били опозиција паламитима. Кантакузин такође приповеда како је нови патријарх Исидор, са амвона цркве прочитао ослобођење цару од анатеме патријарха Калеке, што је, како Кантакузин наводи, учинио и сам Калека, али је нови патријарх сматрао важним да се та ствар још једанпут понови.¹¹⁸⁷ Григорије Палама постављен је за архиепископа Солуна, при чему, због тога што су зилоти и даље држали власт у граду, Палама на ту позицију није могао одмах да ступи, о чему ће се читаоци, како Григора поново наводи, обавестити од других који су о стварима које су се тичале црквене догме детаљније писали.¹¹⁸⁸ Видно је да историчар све време покушава да избегне помен Паламе и детаљније приказивање догађаја, као и да спомене колико је присталица исихаста у том моменту уживао. Списе које помиње могли би припадати Григорију Акиндину, који је тада имао живу расправу са Паламом, будући да Григора посредно имплицира да су се бавили стварима везаним за црквену догму. Констатацијом да се он сам услед дужине тих тема мора вратити на оно што у једном историјском спису заправо и треба да се нађе, Григора завршава своју XV књигу.¹¹⁸⁹ Упркос овом коментару Нићифор Григора већ од своје XVI књиге креће у све детаљније бележење ствари које су се тичале управо црквене догме и исихазма, а *Ромејска историја* постаје позорница на којој се распра између њеног аутора и Григорија Паламе води у пуној жестини.

¹¹⁸⁵ Cant. III, 29. 1–14.

¹¹⁸⁶ Ibid, 29. 15–18.

¹¹⁸⁷ Cant. III, 27. 17–28. 4.

¹¹⁸⁸ Greg. II, 791.16–793. 21. О Паламином покушају да уђе у други град Царства, Јован Кантакузин приповеда мало касније у свом спису. Историчар са много више детаља описује како су тадашње вође зилота, протосеваст Алексеје Метохит и ἐπί τῆς τραπεζῆς Андрија Палеолог, онемогућили његов улазак у град и како су били врло непријатељски настројени према цару, Cant. III, 104. 5–105. 22.

¹¹⁸⁹ Greg. II, 793. 21–23.

Свој улазак у престоницу царства Ромеја Кантакузин је такође детаљно описао. Попут Григоре, цар-писац наводи да је Ана Савојска променила страну и да се одвојила од патријарха Калеке јер се овај показао лош према Палами. Будући да га је Калека стално сумњичио да је хтео да му узме патријаршијски трон, осудио га је за јерес, прогласивши да Варлаам и Акиндин нису криви, па га је потом бацио у затвор. Кантакузин такође наводи да је царица сазвала синод који је доказао да Палама није јеретик. А када су се чуле гласине да се Кантакузин спрема да уђе у Град, проглашено је збацивање патријарха са трона. Тада је василевс умарширао у Град и није наишао ни на какав отпор, а војницима је забранио да пљачкају. Кантакузин такође помиње тензије које су владале у престоници и наводи да је у једном моменту био уплашен да његове присталице не крену у освету, али се као мудар у том моменту показао млади цар, Јован Палеолог, који је саветовао мајци да што пре закључи мир. Ана Савојска послушала је свог сина и Кантакузину је, као преговараче, послала Андроника Асена и Григорија Паламу.

Као што је јасно, Григора уопште није поменуо посредовање Јована V, те би се разлика у исказима двојице историчара могла објаснити или чињеницом да Григора није знао за овај чин младог василевса, или пак, да је ово само инвенција Јована Кантакузина који је настојао да чланове царске породице Палеолог у свом спису прикаже као благодетелне према њему, увек спремне за преговоре о миру и договор о заједничкој владавини. Осим тога, важно је напоменути и да Кантакузин, на почетку своје четврте књиге, говори о своме зету у великим епитетима. Јован V, не само да се показао достојним власти (ἄξιον τυραννίδος), већ је дао повода надама у велику храброст и памет. Каснији догађаји су ово потврдили. По мудрости није заостајао ни за једним од својих предака и својим непријатељима показао је јак дух и храброст не једном, него више пута.¹¹⁹⁰ Дакле, Кантакузин има потребу да истакне позитивне особине свог зета, док је приметно да Нићифор Григора о овом цару не изриче суд такве врсте, иако, додуше, о њему не говори ни негативно. У *Ромејској историји*, Јован V Палеолог бледа је личност у поређењу са својим претходницима и његов портрет сагледан је из угла Григорине борбе против Паламе и Јована Кантакузина. Разлог због чега Кантакузин позитивно представља Јована V, свакако треба тражити у њиховој заједничкој владавини, као и чињеници да су и након Кантакузиновог повлачења са престола два цара наставили да у истом смеру воде византијску спољну и унутрашњу

¹¹⁹⁰ Cant. III, 9. 17–22.

политику, бар кад је у питању период у коме Кантакузин и пише своју *Историју* (60-те године XIV столећа).

Како даље наставља Кантакузин, Асен и Палама су молили цара да се покаже милостивим, што је он иначе и хтео и договорено је да се не спроводи освета, да Кантакузин и Палеолог владају заједно, при чему је требало да Јован V, који је тада имао петнаест година, наредних десет година првенство у свему уступи Јовану VI, после чега би почео да влада самостално. Тако су положене обостране заклетве и Кантакузин је ушао у палату, 8. фебруара 1347. године.¹¹⁹¹ Са овим податком завршава се трећа књига Кантакузиновог списка.

Велики доместик а потом и цар Јован VI Кантакузин тријумфовао је у дугом грађанском рату. Као победник оставио је свој печат и у историографији тог периода, која га је прославила посебно због његовог милостивог држања према противницима. Иако су Григора и Кантакузин у већој мери сагласни кад су у питању позитивне особине победника чини се да се управо у овој царевој карактеристици писци битно разликују. Из свега што је о овоме у *Ромејској историји* изложио Григора намеће се утисак да је управо та царева милост била резултат његовог оклевања и недовољно брзих реакција кад је у питању било разрачунавање са противницима. Да ли би ово значило да је византијски полихистор, који се и сам више пута чудио како је доместику и цару успевало да остане тако благ у наступу и према онима који су га отворено понижавали, пребацивао због тога што се није одлучније борио, те тиме и брже завршио рат што би онда и Паламу и његове присталице оставило без икаквог утицаја и политичке моћи, није могуће сасвим јасно до краја рећи. Царева благост и решеност да са Палеолозима постигне договор коштала га је остајања на трону, а свакако да је његову породицу оставила без могућности да заснује сопствену династију. Чини се да је управо пример Михаила Палеолога био веома жив и готово константо пред очима првенствено Јовану Кантакузину, а онда свакако и његовим савременицима и да је можда и то утицало на цара да својим противницима не зада коначан и тежак ударац.¹¹⁹²

¹¹⁹¹ Cant. II, 602. 9–615. 3.

¹¹⁹² Пример Михаила Палеолога посебно ће бити жив приликом преговора вођених 1367. године око уније црква са паским легатом Павлом, *Николић, Павловић*, Слика Михаила VIII (у штампи).

4.1.3. Патријарх Јован XIV Калека

Други члан регентства, патријарх Јован XIV Калека, приказан је као човек који је из својих личних амбиција и анимозитета према доместику за ког је веровао да ће га скинути са патријаршијског престола и заменити Григоријем Паламом, поклекао пред сплеткама Апокавка и упустио и себе и Ромеје у велике невоље. Портрет овог византијског црквеног поглавара Григора је почео да гради у својим књигама посвећеним цару Андронику III, у којима је патријарх представљен као човек који није био много вичан у распрама око црквених питања и као неко ко је своје уздизање на патријаршијски трон дуговао управо великом доместику Кантакузину. Калека је био један од главних личности који су одређивали ток сабора из 1341. године, на којима су осуђени Варлаам и Григорије Акиндин.¹¹⁹³

Пред сам почетак сукоба, како сазнајемо из Григорине приповести, патријарх је, убеђен од стране Апокавка, обзнанио документ (βιβλίον, или како се касније наводи τὰ τοῦ βασιλέως γράμματα) цара Андроника III, који је иначе поверен Калеки на чување и који се тицао старања о царевој супрузи и деци, сачињен још кад је цар ишао у Солун да се бори против Сиргијана Палеолога. Уз помоћ овог документа патријарх је покушао да преузме на себе старатељство над Јованом V и управу у држави, правдајући то тиме да је једино праведно да се испуни последња воља царева, те да се не ради противно томе, како би се спречило да неочекивани таласи крену на државу Ромеја, као што се, уосталом, десило у доба ондашњег патријарха Арсенија, алудирајући тиме на сукоб Михаила Палеолога и византијског црквеног поглавара. С тим у вези, требало је управо патријарх да понесе одговорност за сигурност младог цара.¹¹⁹⁴ Кантакузинов одговор на патријархов захтев био је да су доместик и цар имали обичај да се у свему саветују, те да је чак млади цар желео да Кантакузина прогласи својим савладарем, што је овај одбио. Документ који је био у Калекином поседу издат је, према Кантакузиновом објашњењу, јер је цар увек мислио на обезбеђивање наследства престола а поверен је патријарху јер се Андроник вероватно плашио да, уколико би се њему нешто догодило да би се то исто догодило и великом доместику, будући да су њих двојица увек заједно били у војним кампањама. Да је, међутим, Кантакузин тада боравио у Граду, цар никада не би такав документ сачинио, јер би у том случају знао да има ко да се стара о његовој породици. Пријатељство између Кантакузина и Андроника млађег, како се

¹¹⁹³ Упореди претходно излагање.

¹¹⁹⁴ Greg. II, 579. 13–20.

наводи у доместиковом говору, превазилазило је оно између Ореста и Пилада,¹¹⁹⁵ што је уосталом посебно било изражено за време сукоба са царевим дедом, када је Кантакузин младом цару обезбедио и новчану подршку.¹¹⁹⁶ Њему је и била поверена управа над државним стварима (ἐπιτροπή καὶ διοίκσις τῶν βασιλικῶν πραγμάτων), те је још једино остало да се изврши и спајање две породице – царев син требало је да се вери доместиковом ћерком.¹¹⁹⁷

Из ове Григорине констатације, која је врло повољна за Јована Кантакузина, међутим, индиректно се да закључити следеће. Цар Андроник III Палеолог јесте саставио повељу којом се старатељство над његовим наследником поверавало патријарху и коју је он сад обзнањивао, а веридба Јелене Кантакузин и Јована V требало је да формализује тесну везу која је постојала између цара и његовог најближег сарадника у власти, те тиме, највероватније, и предупреди било каква врсту опасности која би по наследника Андроника млађег могла доћи од стране великог доместика.¹¹⁹⁸

Кантакузин и Григора се слажу у наводима да је патријарх Јован Калека сматрао да њему пре свих припада старање о Јовану V, због тога што су такве ствари биле уобичајене и раније. Међутим, посебно је важно навести да Кантакузин, за разлику од Григоре, који подробније објашњава на који тип документа се патријарх позивао, цар-писац наводи да се радило о одлучењу (ἀφορισμόν) онога који би само покушао нешто против цареве деце. Велики доместик је, међутим, како наводи и сам, још раније инсистирао на томе да Андроник обавезе поданике заклетвама на верност његовом сину, како се после његове смрти ништа лоше не би десило. Ипак, цар је одбио рекавши да се и раније догађало да заклетве буду погажене, те да у тим случајевима оне ништа нису постигле.¹¹⁹⁹ Илузорност заклетви и алудирање на случај Јована Ласкариса и Михаила VIII Палеолога на овом месту врло су јасно истакнути.

¹¹⁹⁵ О Оресту и Пилладу као мотиву византијске књижевности в. *Korać, Radić, Orestes and Pylades*, 191–195. Аутори сматрају да је Григора поређење пријатељства између два античка јунака са односом између Јована Кантакузина и емира Умура употребио у више ироничном тону. Чини се, међутим, да иако Григора изриче осуде на Кантакузинов рачун за његово оклевање и недовољну одлучност у неким ситуацијама, великом доместику не пребацује савез са Умуром, будући да кроз читаво своје дело врло похвално говори о турском емиру и да се приказ савезништва са њим разликује у односу на савез са Стефаном Душаном или, рецимо, емиром Орханом, о чему ће у даљем тексту бити више речи. Григора, као и сам Кантакузин, особито користе пример пријатељства двојице античких ликова када говоре о ономе које је владало између великог доместика и цара Андроника млађег. Више о појму пријатељства у Византији *Mullett, Byzantium*, 3–24; *Manolova, Disourse*, 165–206.

¹¹⁹⁶ Име Сиргијана Палеолога, који је такође имао важну улогу у финансирању Андроника III, Григора ни овде не помиње. Уп. треходно излагање о грађанском сукобу између двојице Андроника.

¹¹⁹⁷ *Greg. II, 579. 23–584. 2.*

¹¹⁹⁸ За Григорине наводе везане за Кантакузинов однос са царем в. *Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III*, нап. 37, 249–250.

¹¹⁹⁹ *Cant. II, 17. 13–18. 23.*

Када је избио сукоб, Нићифор Григора врло експлицитно наводи да се Јован XIV Калека понашао непримерено позицији коју је заузимао. Наиме, патријарх се правио као да има кључеве Царства небеског, па је чак обећавао вечити опроштај ономе ко би убио Кантакузина, а свуда је слао писма са потписом цара Јована Палеолога, у којима је стајало да Кантакузин више не ужива те части и позицију, те му се заповедало да, попут некаквог затвореника остане у Дидимотици, док је војска која га је пратила добила заповест да се врати у Цариград.

Почетак 1346. године био је особито испуњен негативним предзнацима, како за Кантакузина, тако и за Алексија Апокавка. Пре свега, купола Свете Софије се урушила, а Апокавк је постајао све агресивнији према својим савезницима. Он је решио да патријарха Калеку и Гавалу привеже све јаче за себе, и то слањем разних поклона како њима тако и њиховим рођацима. Патријарху је дао превелика овлашћења, образлажући то чињеницом да су још у доба када је цар Константин установио Цркву њој дате велике привилегије, као и самом Граду, те је тако патријарху Калеки припадало и право да се потписује црвеним мастилом попут царевог, да носи калиптру која није била уобичајена за његов положај, па чак и да носи црвене ципеле,¹²⁰⁰ што је овај ипак одбио. Григора је врло експлицитно осудио овај патријархов акт, наводећи да поглавару византијске цркве никако није приличило да буде заведен таквим почастима, већ је требало да остане достојан одговорности свог положаја.¹²⁰¹ Цар-писац такође наводи да је Калека у једном моменту узео велика овлашћења. Наиме, говорећи о скупу који је сазвао патријарх на којем је византијски црквени поглавар по ко зна који пут оптужио Кантакузина да се према деци цара Андроника понашао противно законима (*παράνομος*),¹²⁰² Кантакузин саопштава да се патријарх прогласио за оца и заштитника (*ἑαυτὸν πατέρα καὶ κηδεμόνα τοῦ νέου βασιλέως ἀνακηρύξας*) малолетног Јована V Палеолога.¹²⁰³

Још једна епизода у спису Нићифора Григоре говори у прилог царевеј милости и служи као дисквалификација патријархове личности. Ради се, наиме о писму упућеном Јовану Калеки, које почиње царевом изјавом поштовања према дугогодишњем пријатељству које их је везивало. Кантакузин наводи како се он лично заузео да Калека дође до патријархата, при чему су многи истрајавања великог доместика на тој идеји

¹²⁰⁰ Познато је да је патријарх Михаило Керуларие носио црвене ципеле.

¹²⁰¹ Greg. II, 696. 15–701. 18.

¹²⁰² Овај израз у свом делу користи и историчар Пахимер када говори о узурпацији права Јована IV од стране Михаила Палеолога, Pach. III, 266–271.

¹²⁰³ Cant. II, 420. 21–421. 7.

окарактерисали као тиранско понашање. Калека је и сам у почетку доживео многе опасности од Алексија Апокавка кад се овај заузимао код цара за његову смену, али је Кантакузин био његово уточиште. Он му то није вратио на одговорајући начин, а познато је да је и сам доста одговоран за оно што се десило Ромејима. Кад је патријарх чуо цареве речи,¹²⁰⁴ није показао онакав понос као приликом читања других писама, већ се умерио и дао следећи одговор. Наиме, како наставља Григора, присећајући се Михаила Палеолога који је починио неправду према сину преминулог цара и на тирански начин запосео царску власт, Калека је схватио да је Кантакузин слично хтео да изврши на хуманији начин и то веридбом своје ћерке за Јована V. Патријарху је на памети била и судба његовог колеге, Арсенија, који је био крив за то што су дате различите и грозне лажне заклетве, те је у то време неправда досегла врхунац. Због тога Калека сматра да Ромеје тада не би задесиле толике невоље да је постојала особа храброг срца која се могла супротставити делима тог човека. Он је стога сада желео да изврши *терапију*, која је била прописана још онда, а која ни до тог доба није била примењена. Истина је, признаје Калека да је он сам неговао мисли које су у себи носиле велику ароганцију па је зато заратио са Кантакузином, али су ипак обојица били криви за све што се догодило.¹²⁰⁵

Овде се, нема сумње, пример Михаила Палеолога користи у негативном смислу како би се истакла разлика између његових и Кантакузинових поступака. Као непосредни кривац за страдање Јована IV Ласкариса, међутим, појављује се патријарх Арсеније, те се на тај начин индиректно кривица за погрешно деловање и недовољно старање о правима Јована Палеолога сваљује управо на патријарха Калеку. Патријарх је, како наставља Григора, покушао да у своје аргументе убеди и царицу Ану. Требало је закључити споразум са Кантакузином и из тога извући најбоље за све, али је царица била исувише гневна. Назвала је патријарха издајником и тада је почео раскол између ње и византијског црквеног поглавара.

Као што је напоменуто, пошто се царица никако није дала убедити од стране патријарха да закључи мир са Кантакузином, иако јој је било предочено да његова моћ из дана у дан расте, почела је да кује планове да патријарха збаци са трона. То је довело до њеног зближавања са Паламом и његовим подржаваоцима, пошто су они сами били

¹²⁰⁴ Greg. II, 758. 8. Ван Дитен наводи да је ово јасан показатељ да се Кантакузиново писмо читало пред патријархом и окупљенима, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 397, 352.

¹²⁰⁵ Greg. II, 758. 12–760. 19.

бесни на патријарха због подизања Томоса из 1341. године.¹²⁰⁶ Палама се тада налазио у затвору или због пријатељства са Кантакузином како то Григора сматра, или према мишљењу царице Ане, због једног писма које су упутили она и њен син, Јован V, на Атос због Паламиног увођења новотарија у догму (διὰ τὴν τῶν δογμάτων καινοτομίαν).¹²⁰⁷ Она је, међутим, сада намеравала употребити вођу исихаста у борби против патријарха и ради приближавања Кантакузину, а управо је Паламино пуштање из затвора изазвало још веће нереде у Царству, будући да ће то довести до жестоких борби и диспута у друштву (καὶ μάχαι διὰ ταῦτα καὶ ἔριδες),¹²⁰⁸ у коме се свега три деценије пре тога формално завршило питање арсенитске шизме и које је пролазило кроз два тешка грађанска рата. Патријарх је, пре уласка Кантакузина у Град, што је већ истакнуто, смењен са те позиције, а његов наследник био је Исидор Вухир.¹²⁰⁹

Кантакузин наводи да се након уласка у Град састао са Калеком и да му је саопштио да не може да га врати на патријаршијски трон јер је још пре него што је он постао цар смењен са те позиције. Ипак, василевс је понудио бившем патријарху да изађе на скуп на коме би се одлучило о његовој правоверности што је Калека прво прихватио, да се касније не би појавио на седницама што је резултовало састављањем Томоса у коме су поново осуђени Варлаам, Акиндин и његова „дружина” (φατρία), а заједно са њима и Јован Калека, док је правоверним учењем проглашено оно Григорија Паламе.¹²¹⁰

Негативан приказ личности патријарха Калеке у Григорином спису пре свега је произлазио из чињенице да је он, као особа која је својим ауторитетом требало да одржава мир у држави, поклекао пред сплеткама Алексија Апокавка и био је заведен привилегијама и почастима које је добио, а које му, с обзиром на његов положај нису пристајале. Поред тога, Григорин оштар критички суд о патријарху ублажен је оног момента када Калека остане веран свом противљењу Палами,¹²¹¹ а тиме и царици Ани Савојској. Кантакузин управо тада постаје најљући противник бившег византијског

¹²⁰⁶ Сабором из 1341. и Томосом који је уследио осуђивали су се Варлаам из Калабрије и Григорије Акиндин. Патријарх Калека га је накнадно повукао, будући да су исихасти предвођени Паламом тумачили Томос као званично признање њиховог учења, што заправо није био случај. В. *Meyendorff*, Introduction, 90–128; Nikephoros Gregoras *Rhōmāische Geschichte* IV, 34–47.

¹²⁰⁷ Greg. II, 767. 12–768. 17. О преписци између монаха Свете Горе, патријарха Калеке и Паламе в. *Rigo*, *Mont Athos*, 259–284.

¹²⁰⁸ Greg. II, 768. 22–23.

¹²⁰⁹ *Helfer*, Testament, 73–84.

¹²¹⁰ Cant. III, 20. 20–24. 10. Занимљиво је да Кантакузин за Акиндинове присталице, међу којима се налазила и Ирина Евлогија Хумнина Палеологина, која је припадала кругу око Нићифора Григоре, и о којој ће касније бити речи, употребљава термин φατρία, који је за Паламу и паламите употребљавао Нићифор Григора.

¹²¹¹ Уп. даље излагање.

црквеног поглавара и према њему надаље не показује никакву милост. Калека је тако, како свој успотн, тако и пад, дуговао Јовану Кантакузину.

4.1.4. Ана Савојска, Теодора Палеологина Кантакузина и Ирина Асен

У догађајима који су били везани за овај грађански рат, посебно су се у *Ромејској историји* истакле три личности – царица-мајка Ана Савојска, Теодора Палеологина Кантакузина, мајка Јована Кантакузина, и Ирина Асен, Кантакузинова супруга.¹²¹² Портрет царице Ане Савојске се у списима двојице историчара разликује. Док је Григора према њој изузетно негативан, Кантакузин, као што је напоменуто, настоји да царицу прикаже као особу која није желела сукоб са најбољим пријатељем њеног преминулог супруга, већ је, настојала да рат избегне по сваку цену. И из даљих описа у Кантакузиновој историји произлази да је царица покушавала да постигне мир са Кантакузином али јој Апокавк није дозвољавао. Тако се, приликом помена Кантакузиновог првог изласка из престонице царства Ромеја и одласка у Тракију, који Нићифор Григора на њему својствен начин датује након уздизања Арктура, дакле 23. септембра 1341. године,¹²¹³ у спису цара-писца помиње да је доместик царици Ани као утеху оставио своју мајку, Теодору Кантакузину.¹²¹⁴ Кантакузинову мајку је, као заштитницу своје супруге и деце имао обичај да остави и Андроник III, а она се у више наврата показала као права особа за ту позицију будући да је разоткрила и заверу која се спремала против василевса.¹²¹⁵

Кантакузин позитивно приказује Ану Савојску највероватније због тога што је она заједно са својим сином Јованом, представљала легитимну власт у Цариграду, са којом је Кантакузин настојао да се повеже. Осим тога однос између царице Ане и Јована Кантакузин треба такође посматрати и кроз призму политичких односа тог периода. Познато је да је цар-писац у току своје владавине али и после тога, водио активне преговоре са папском куријом око организовања екуменског сабора са циљем да се постигне унија и поведе рат против варвара. Царица Ана је, као Латинка и припадница племићке породице, свакако морала играти важну улогу и бити битан фактор који би олакшао преговоре и уопште политику уједињења. С тим у вези треба

¹²¹² У свом мемоарском спису Кантакузин пажњу посвећује и Јелени, жени Стефана Душана, коју Григора не помиње.

¹²¹³ Greg. II, 596. 13–15. За датовање овог догађаја в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 27, 227; Johannes Kantakouzenos, Geschichte III, нап. 75, 425.

¹²¹⁴ Cant. II, 69. 2–70. 24.

¹²¹⁵ Greg. I, 530. 1–17.

тумачити и каснији Кантакузинов податак о посланству које је упутио папи Клименту. Када су ромејски посланици стигли код латинског поглавара, папа је навео да је већ много ствари везаних за дешавања код Ромеја и сам знао јер га је о томе обавештавала Изабела Савојска, која је боравила на двору царице Ане.¹²¹⁶ Стога је и брак Кантакузинове ћерке и Аниног сина била ствар коју је папа такође особито поздравио.¹²¹⁷ Пажњу би, међутим, требало скренути на Кантакузинов краћи екскурсе о женској природи, будући да га писац користи како би додатно оправдао позицију Ане Савојске у току грађанског рата. Јер она, будући само жена, а пошто је женском роду својствена слабост и несталност, није била у могућности да се сама одупре Апокавковим сплеткама и тиме спречи избијање сукоба.¹²¹⁸

Са друге стране, Нићифор Григора управо превртљивост женске природе,¹²¹⁹ као и чињеницу да је царица била пореклом Латинка, ставља у први план, објашњавајући тиме њено погрешно држање у грађанском рату. Историчар наводи да је царица Ана гајила љубомору према Кантакузину и његовој супрузи, Ирини Асен, те да зато, када је рат већ увелико трајао, није могла ни да подноси када би се причало о помирењу са њима. Њој се, ипак, не сме јако критички судити, иронично примећује Григора, будући да је она била једна жена која је одрасла у туђини и према туђинским обичајима и није уопште била у стању да савлада своју љубомору, због чега је и жртвовала добробит Ромеја, поставши тако издајница ромејских ствари (*πρόδοτις πραγμάτων ἐγένετο*). Због тога би ипак више требало пребацивати патријарху, читавом синклиту и савету (*ὑερουσία*) који су овом режиму, који је био противан разуму били подложни, попут робова.¹²²⁰

Касније у својој *Историји* Григора наводи како су поданици били највише зачуђени царичиним понашањем, која је била у стању да, једном таквом човеку какав је био Алексије Апокавк, препусти управу над државом. Она је, како Григора истиче,

¹²¹⁶ Cant. III, 54. 18–21.

¹²¹⁷ Cant. III, 55. 10–12. Уопште о Кантакузиновим преговорима са папом Климентом в. Ibid, 53. 13–62. 18.

¹²¹⁸ Cant. II, 48. 11–22.

¹²¹⁹ Екскурсе о превртљивости и несталности женске природе, Григора је исказао када је у питању била царица Ирина од Монферата, Greg. I, 236. 13–237. 2.

¹²²⁰ Greg. II, 761. 6–762. 6. Ван Дитен наводи да је Григорина опаска на савет и синклит иронична, будући да то тело највероватније није имало никаквог утицаја у том периоду, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 407, 354.

била, у ствари, вођења страстима. О њима, међутим, не сазнајемо ништа више ни до краја приповести, јер на том месту постоји лакуна у Григорином тексту.¹²²¹

Говорећи о томе да је у престоници Ромеја након убиства великог дукса владало веома тешко стање, Григора саопштава како је царица Ана била неспособна и није ни имала жеље да уради нешто вредно за државу, за разлику од Јована Кантакузина. Она је узела злато и накит са светих икона под изговором да ће их употребити за државу, а у ствари само да би подмирила своје потребе. Док је чинила такве ствари није престајала да се лоше понаша према великодостојницима и богатијим грађанима, који су немилосрдно бацани у затвор, упркос покушајима да уточиште нађу у цркви. Они су побегли у Свету Софију али су свеједно били отргнути од светих икона. Неки су, међутим, успели да побегну у Галату, те су се тако спасили.¹²²²

Разлог за изразито негативно портретисање Ане Савојске у *Ромејској историји* намеће се сам по себи. Упркос Григориној жељи да по питањима догме остане потпуно неутралан, управо је царица била та која је историчара увела у сукоб са Григоријем Паламом. Наиме, након једног дужег екскурса о Светој Гори и прогону јеретика са Атоса, Григора понавља како је у Царству, након смрти Андроника III, избио грађански рат. Само понављање ове чињенице у делу у коме се већ увелико приповеда о том рату упућује на један посебан увод у причу која ће уследити.¹²²³ Григора је, по ономе што нам саопштава изабрао да води миран живот у току трајања сукоба. Посматрао је како се у држави и цркви воде борбе и како ни једна ни друга страна оној другој није могла да помогне. Онда су се у Граду појавиле вести да ће Кантакузин ускоро умрети. Царица Ана позвала је ученог Григору да протумачи гласине и каже своје мишљење о тим пророчанствима, а историчар је изјавио да не треба поклањати веру свему што се чује.¹²²⁴ Будући да је ово било изречено пред некаквим Латинцем из Галате, који је царици пунио уши оваквим гласинама, Григора је својим аргументима потпуно побио његово тврђење, чиме је и довео до царичиног гнева према њему. Јер, царици се сигурно није допало то што је он навео чврсте контрааргументе против њеног

¹²²¹ Greg. II, 702. 12–20; Постоји мишљење да је Григора овде алудирао на љубавника Ане Савојске, али се о томе ништа поуздано не може закључити, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 277, 317–318.

¹²²² Greg. II, 748. 4–749. 9.

¹²²³ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 319, 329. О екскурсу о Светој Гори и уводу у причу о исихазму в. Pavlović, Mount Athos, 309–322.

¹²²⁴ Примере које је Григора том приликом навео били су везани за стихове из Халдејских пророчанства за које се претпоставља да су преузети из неког Пселовог дела, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 338, 333.

саплеменика, Латина, што је у њој распламсало мржњу према ромејском философу.¹²²⁵ О свом другом појављивању пред царицом, како саопштава, Григора ће говорити на месту које за то буде предодређено, иако су многи већ о томе расправљали.¹²²⁶

Други иступ Нићифора Григоре пред царицом био је везан за раскол који је почео да се ствара између ње и патријарха Калеке по питању исихазма Григорија Паламе. Царица, сумњичава због Григориног ћутања по питању ових догађаја, позвала га је к себи, против његове воље, да би га натерала да изнесе свој суд по питању новог Паламиног учења. При томе је, како писац саопштава, царица већ на уму имала две ствари – ако би Григора пристао уз њу и ставио се против патријарха онда би уживао њену милост и наклоност, у супротном би му се свим силинама осветила како због овога, тако и због поменутог инцидента са Латиним из Галате. Царица је почела да излаже Паламине новотарије (τὰς τοῦ Παλαμῆ προεκόμιζε καινοφωνίας), а Григора је, како описује, остајао при свом уверењу које је било потпуно супротно Паламином схватању. Историчар је навео да је, према речима апостола Павла, свако ко би пројављивао јеванђеље изван онога о чему он учи био анатемисан, па макар био и сам анђеос са неба. Григора, са своје стране, не би могао ништа друго осим Бога да поштује, јер би то било исто тако као када би левој руци одсекли њену десницу. Царица је, како наводи историчар, због ових изјава била ван себе од беса и тражила је да се Григора писмено изјасни. Тако је историчар био приморан да искаже своје неслагање, које је у даљем тексту у својој *Историји*, али и у својим првим *Антиретици* и навео.¹²²⁷

Према сопственим наводима, историчар је после сукоба са царицом тога даноноћно седео у кући, чекајући да буде протеран, што би се и догодило да није у међувремену Јован Кантакузин ушао у Цариград.¹²²⁸ Нема сумње да је ово утицало на Григорину нетрпељивост према мајци Јована V, поред чињенице да писац није био наклоњен Латинима, на шта је већ било указано и раније, када се говорило о Григорином трактату против Латина, као и о његовој приповести о царици Ирени од Монферата.

Лик Кантакузинове мајке, међутим, врло је позитивно приказан како код Кантакузина, тако и код самог Григоре. Још раније у својој повести Григора истиче

¹²²⁵ Greg. II, 720. 10–725. 18.

¹²²⁶ Greg. II, 725. 19–726. 5. Овај Григорин навод да су многи већ о томе говорили може само указивати на расправу која се тих година водила између Григорија Акиндина, иначе Григориног пријатеља, и Григорија Паламе. Готова сва писма Акиндинова говоре о Паламином „јеретичком учењу”, а нека су упућена и Нићифору Григори, *Letters of Gregory Akindynos*, Nos. 17, 43, 44,

¹²²⁷ *Beyer*, Nikephoros Gregoras als Theologe, 171–188.

¹²²⁸ Greg. II, 769. 1–773. 2.

велику способност Кантакузинове мајке, која се у више наврата показала као десна рука цара Андроника III. Завршетак њеног живота, међутим, био је сасвим непримерен њеном статусу и угледу. Приликом свечаности која се означавала као *прокиписис*¹²²⁹ и која је подразумевала појављивање младог цара народу на Бадњи дан, Нићифор Григора описује акламације народа за малог василевса, Јована V, 1341. године, које су, међутим, биле помешане са псовкама које су се могле чути против Јована Кантакузина и његове мајке, што је, према Григори, организовао нико други до Апокавк. Теодора Кантакузина била је погођена ружним речима које су биле упућене њеном сину, а понајвише због тога што су до јуче људи који су такве грозне ствари изрицали били њене слуге. Њена душа није могла више да издржи увреде, а њено измучено тело предало се Богу.¹²³⁰

О мучењу Теодоре Кантакузине говори и њен син. Цар-писац наводи да је храна коју су јој давали била недовољна, а додатно су је плашили вестима да ће јој час сина довести у ланцима, час су је обавештавали да је убијен и да ће јој донети његову главу. Од свега тога Кантакузина се разболела, а на вест о њеном тешком стању Ана Савојска јој је послала свог лекара. Теодора Кантакузина је, међутим, умрла 6. јануара 1342. године, од високе температуре. Са њом је до њене смрти боравила и Теодора, у монаштву Теодосија, сестра цара Андроника млађег, која ју је сахранила у манастиру Кира Марте, који је носио име по њеној баби са мајчине стране, и покопала је ту у предачким гробовима.¹²³¹ Њену имовину су између себе разделили Апокавк и Гавала, који је тада био царичин месазон, те су тај новац користили за финансирање рата против Кантакузина.¹²³²

Поред Теодоре, још једна припадница породице Кантакузин одликовала се посебним врлинама. У питању је била супруга великог доместика, Ирина Асен. Најраније вести о њој у *Ромејској историји* везане су за њено храбро држање у Дидимотици. Како Григора приповеда, Алексије Апокавк је у једном моменту, како би дисквалификовао Кантакузина из сукоба за престо, пустио гласине да се Јован Кантакузин налази на Атосу и да се спрема за замонашење. Ове вести узрујале су и царицу Ирину која се тада налазила у Дидимотици и која у том моменту није имала информација о судбини свога мужа. Похвално говорећи о њеној бризи, Григора наводи

¹²²⁹ За опис ове свечаности в. Pseudo Kodynos, 401–411.

¹²³⁰ Greg. II, 616. 7–618. 9.

¹²³¹ О вези Теодоре Кантакузине са Маријом Мартом Палеологином, ктиторком поменутог манастира в. *Николић, Павловић*, Слика Михаила VIII (у штампи).

¹²³² Cant. II, 219. 22–223. 24

да су јој муке ускоро биле скраћене, будући да је преко царевог рођака, Манојла Тарханиота, кога је послала да тражи Кантакузина, убрзо добила тачне и прецизне податке.¹²³³ Ирина Асен, била је жена која је, према сведочанству Нићифора Григоре, превазилазила све друге у разуму и памети и била је у току читавог рата велика помоћ своме супругу, који јој је пуно тога дуговао, ако не и саму царску власт.¹²³⁴ Овако позитивно Григорино сведочанство о царици Ирени важно је и за даљу његову наратију, будући да је историчар полагао велике наде у њен утицај на Кантакузина у каснијим царевим сукобима са византијским полихистором око исихазма. Поред Ирине, цар је у Дидимотици оставио и њену браћу, Јована и Манојла Асена, Манојла Тарханиота, Георгије Факрасиса, синове Матију и Манојла Кантакузина, као и рођака (πρωτεξάδελφος) Јована Анђела.¹²³⁵

4.1.5. Савезништво са варварима

У току трајања грађанског рата, како Јован Кантакузин, тако и регентство у Цариграду, посезали су за савезништвом са суседним варварима. Савези са Турцима, Србима, Бугарима¹²³⁶ и одметницима од власти српског и бугарског владара, били су посебно важни у моментима када је изгледало да ће једна од зараћених страна однети превагу. Познато је да су противници Јована Кантакузина цару пребацивали пре свега због довођења Турака на Балканско полуострво, али и због савеза са до тада још тежим противником, српским краљем и царем Стефаном Душаном. У својим историјским списима, Нићифор Григора и Јован Кантакузин настоје да оправдају ове потезе Јована VI и да прикажу како се овим обилато користила и како је са ромејским градовима бесрамно трговала и власт у Цариграду.

Нићифор Григора, приповедајући о Кантакузиновом боравку у Тракији, након првог изласка из Цариграда пре почетка сукоба, помиње Турке који су се запутили на Царство. У питању је била флота ајдинског емира Умура, који је, међутим, касније, на вест о невољама које су задесиле Кантакузина, обећао да ће, докле год је жив, бити

¹²³³ Greg. II, 650. 19–653. 10; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 176, 287–288.

¹²³⁴ Greg. II, 625. 7–18.

¹²³⁵ Greg. II, 627. 14–628. 10. Кантакузин такође наводи да је у Дидимотици оставио Ирину, заједно са њихове три ћерке, од којих је једна била Марија, удата за дукса Нићифора, док је као заповеднике гарнизона оставио Манојла Тарханиота Куртика, примикирија Јована Палеолога и Георгија Главу, као и Манојла Асена кога је такође начинио заповедником, Cant. II, 195. 4–17.

¹²³⁶ За учешће Срба и Бугара у грађанским ратовима у Византији 1341–1354 в. *Pirivatrić, Partitio Romaniae and Partitio Imperii*, 89–99.

његов пријатељ и савезник његових синова, те се тог обећања држао до краја свог живота, представљајући тако јединствен пример варварина као савезника Ромеја. Важно је истаћи како овом вешћу Григора прејудицира догађаје који ће уследити изводећи на историјску позорницу Турчина Умура који је у његовом спису био особито хваљен. Иако историчар саопштава да ће о томе више говорити на неком другом месту, довољно је истаћи и податак да се Умур, након смрти цара Андроника, чувши гласине да су неки припадници синклита хтели да униште углед Кантакузина, испунио сатрапским гневом и насилним бесом (*σατραλικοῦ τινος οὔτος ἐγεγόνει πλήρης θυμοῦ καὶ βιαίας ὀργῆς*),¹²³⁷ па је похитао са својим бродовима из Смирне у Тракију да помогне великом доместику. Историчар тада подсећа, алудирајући на преузимање власти у Риму од стране Октавијана Августа и на *rex Romana* који је завладао у свим деловима Царства (како Европи, тако и Азији), да се слична ствар могла догодити и у његово доба да није Апокавкова злоба довела до сукоба.¹²³⁸ За разлику од Стефана Душана, који је одмах представљен као врло амбициозан савезник и погубан за Ромеје, као што ћемо касније видети, Умур је представљен као учен човек и одан пријатељ. Аутор *Ромејске историје* саопштава да је он био толико близак хеленској култури, као да уопште и није био варварин. Царици Ирени, која се тада налазила у Дидимотици, обећао је да ће је штитити и својим животом.¹²³⁹

Савезништво са Умуром и личност ајдинског емира приказана је у спису византијског полихистора врло позитивно због тога што оно није нанело прекомерне штете Царству. С друге стране, једно друго савезништво са варварима било је посебно важно, а један други варварин, који је тих година представљао највећег спољног непријатеља Ромеја, приказан је у негативном светлу.

Када говори о устанку зилота у Солуну, Григора помиње како је у редовима Кантакузинове војске због читаве ситуације настала збрка а уједно је претио и напад од Алексија Апокавка. Све би се лоше завршило да, како то историчар посебно подвлачи,

¹²³⁷ Greg. II, 598. 8.

¹²³⁸ Уопште је приметно да Григора врло често у току нарације о грађанском рату 1341–1347 користи поређења са римским грађанским ратовима, што свакако указује на коришћење Цезара (што се додатно потврђује већ поменутом Цезаровом крилатицом), Апијана, али и историчара Диона Касија, који је свом делу дао назив *Римска историја*, у чему га је Григора вероватно и следио. Тако на почетку своје XIII књиге, Григора саопштава како се Јован Кантакузин утаборио код Филипа где су се некада утаборили Брут и Касије, Greg. II, 631. 7–632. 2. Приметно је, међутим, да се у том податку не слаже са Јованом Кантакузином, који говори о свом логору код места Кодонијане, Cant. II, 227. 8–9. За поимање *rex Romana* код Григоре в. *Βλαχάκος*, *Rex Romana*, 281–289.

¹²³⁹ Greg. II, 648. 4–650. 4. Свакако да о Умуру врло позитивно говори и Јован Кантакузин. Уосталом, како то наводи Кантакузин касније у својој *Историји*, за савезништвом са Турцима посегао је и сам Апокавк, Cant. II, 383. 2–393. 17.

није било помоћи од Бога. Кантакузин је успео да смири ситуацију у војним редовима, а као заповедника поставио је Јована Анђела, те се окружио својим рођацима и људима који су имали искуства у војним стварима. На вест о томе, Апокавка је обузео страх, тако да до сукоба није ни дошло. Ипак, будући у веома тешкој ситуацији, Кантакузин се одлучио на то да крене код Трибала и затражи помоћ. Нићифор Григора правда овај Кантакузинов потез одласка код варвара и њиховог ангажовања у борби против Ромеја чињеницом да су саплеменици у свом гневу били толико незаустављиви и било их је немогуће смирити.¹²⁴⁰ Тако, подсећајући своје читаоце на судбину Спартанца Леониде у Термопилском кланцу, Григора наводи како је Кантакузин послао гласнике српском краљу Стефану Душану, које је пресрео извесни Трибал па је о томе одмах обавестио Алексија Апокавка. Права је срећа, међутим, била да је негде на граници са царством Ромеја био један стари царев пријатељ, Либериие (Јован Оливер–прим. аутора), који му је обећао да ће посредовати у склапању савеза са Душаном. Цар је, за узврат, понудио да вери свога сина Манојла Оливеровом ћерком што је са своје стране Јован Оливер одушевљено дочекао. Јер, он је још од раније био очаран Манојловом зрелашћу и умећем, упркос његовим годинама (Кантакузинов млађи син имао је тада око шеснаест година).¹²⁴¹ Григора приповеда како је, док је војска Јована Кантакузина ишла кроз земљу Трибала њихово варварство и варварство њиховог језика било ублажено њиховим пријатним и пријатељским држањем према цару, те је Кантакузин, након што се сусрео са краљем, разменио са њим поклоне, а Душан им је дао пребивалиште, храну и све друго што им је било неопходно.¹²⁴²

Говорећи о својој одлуци да склопи савез са владарем Трибала, Јован Кантакузин се у одређеним детаљима разликује од Григоре и чак га допуњује. Наиме, цар-писац наводи како је у говору, у којем је војсци представио сву безизлазност свог положаја, предложио да се запуте краљу Трибала, с којим је Кантакузин тада био у добрим односима. Кантакузин наводи да су његови гласници, Константин Палеолог и Арсеније Цамплак ухваћени од стране неког Трибала Цимпана, те су предати великом дуксу. Цар је наставио свој пут према Просеку где га је дочекао Ромеј Михаило, о коме ништа више није познато, и који га је одвео до Вардара. На другој страни реке били су

¹²⁴⁰ Greg. II, 635. 8–636. 18.

¹²⁴¹ О Манојловој храбрости и војним способностима које су посебно дошле до изражаја приликом његовог ратовања у Македонији, у Верији, в. *Sudonès, Correspondance I*, 46–47.

¹²⁴² Greg. II, 636. 19–640. 14. Ово није први Григорин сусрет са земљама српског краља. Наиме, како је у претходном излагању исткануто, Григора је и сам био упућен у Србију како би вратио Ирину Метохит, супругу паниперсеваста Јована Палеолога након његове смрти у Скопљу. Учени Византинца и тада је говорио о гостопримљивости Трибала, уп. претходно излагање.

војници Јована Оливера, који је, како произилази из Кантакузиновог списка, ступио у василевсову службу.¹²⁴³ Са Стефаном Душаном, Кантакузин се срео у близини Приштине, а међу краљевим људима била је и Јелена, његова супруга. Након што је цар испричао краљу о свему што се збило и затражио његову помоћ, а након тешких преговора, што се да закључити на основу онога што о томе говори цар-писац,¹²⁴⁴ краљ је као надокнаду за свој ангажман затражио све градове западно од Христовоља, или, ако то не би било прихватљиво, западно од Солуна. Цар наводи како је он овај захтев српског владара одбио и како би читава ствар пропала да се у преговоре није умешала краљица Јелена. Како Кантакузин наводи, њена подршка, као и подршка Јована Оливера биле су пресудне за повољан завршетак преговора.¹²⁴⁵ Договорено је да Стефан Душан ништа не узме од цара, већ да му помогне ради части и пријатељства, а да му се за узврат не отму они поседи које су Трибали већ освојили од Ромеја. Краљ се обавезао да ће му царица Ана и Јован Палеолог бити непријатељи и да неће посезати за склапањем уговора са њима.¹²⁴⁶ Душан је такође тражио и да му се, као залог за поштовање споразума, остави један од Кантакузинових синова, а Јован Оливер је тражио да се изврши веридба његове ћерке са Манојлом Кантакузином. Цар-писац саопштава да се том приликом само начелно договорило и да није било никаквих заклетви нити су изречене неке, за склапање брака, важне ствари.¹²⁴⁷

Григорини наводи везани за договор између Душана и Јована Кантакузина доста су концизнији и сажетији. На првом месту, историчар нас обавештава о хронологији догађаја, наводећи да је било време кад се Орион уздиже на небу, те се закључује да је у питању био јул месец 1342. године.¹²⁴⁸ Историчар сам наводи како зна да би требало детаљније да говори о томе шта су све краљ и цар међу собом говорили, али, како сматра, он то неће учинити због тога што би онда споредно дело постало главно и због тога што извесни људи највећи део своје историје посвећују таквим говорима, злоупотребљавајући њихову садржину, будући да у њима настоје да покажу сопствено умеће у реторици, као и философску амбицију.¹²⁴⁹ Ово је занимљив осврт на говоре који се користе у списима историчара и о којима је било речи на почетку поглавља. У вези са преговорима, историчар саопштава, супротно информацијама из дела Јована

¹²⁴³ У вези са тим је и највероватније додељивање титуле севастократора Јовану Оливеру од стране Јована Кантакузина, *Пириватрић*, Византијске титуле, 713–724.

¹²⁴⁴ Johannes Katakouzenos, *Geschichte III*, нап. 404, 455.

¹²⁴⁵ *Ферјанчић*, Стефан Душан, 177–194.

¹²⁴⁶ *Cant. II*, 249. 14–273. 23.

¹²⁴⁷ *Ibid*, 290. 9–292. 9.

¹²⁴⁸ Nikephoros Gregoras *Rhomäische Geschichte III*, нап. 154, 280–281.

¹²⁴⁹ *Greg. II*, 641.8–642. 1.

Кантакузина, да су се владари споразумели да свако задржи градове које би освојио у предстојећем ратовању.¹²⁵⁰ Занимљиво би било стога поставити питање због чега је Григора скренуо своје излагање са детаљнијег приказивања преговора српског краља са Кантакузином, будући да се радило о важном спољно-политичком питању. Два одговора се намећу као могућа. Прво, могуће је да је на овај начин Григора заправо желео да пређе преко комплексног питања савезништва једног византијског цара са варварином, коме је, игром случаја, морао да учини значајне уступке. Осим тога, као што је већ напоменуто, Григора је, на почетку излагања о Кантакузиновом одласку Трибалима настојао да оправда ову цареву одлуку тиме што је напоменуо како су саплеменици у Граду били сасвим неразумни и нису оставили простора василевсу да са њима закључи мир. Осим тога, у наставку своје повести, Григора наводи како је Кантакузин све ствари које је починио, и добре и лоше, морао да уради јер су га околности на то натерале,¹²⁵¹ што је недвосмислен доказ да је писац *Ромејске историје* настојао да оправда свог пријатеља. Јер, управо на том месту Григора и помиње неке друге који пишу неистине, потенцирајући да он, сасвим сигурно саопштава само истину. Добро је познато да је Кантакузин највише настојао да оправда себе због уласка у грађански рат уопште, као и због савеза са различитим варварима, што су му његови противници, те се тако може рећи и ти који су о њему писали неистине, пребацивали настојећи да га наруже због његових потеза. Иронично је, међутим, да ће и само регентство, већ одмах по склапању споразума Стефана Душана и Кантакузина, настојати да српског краља придобије на своју страну, у чему ће 1343. године и успети.

Други одговор би се односио на Григорينو слабо познавање тока и суштине разговора који су се водили између Душана и Кантакузина.¹²⁵² Ово свакако не би био први пут да историчар нема све податке о преговорима који су се водили између водећих личности о важним државним питањима. Такав је, рецимо случај са разговором Андроника II и Теодора Метохита непосредно пред избијање грађанског рата, за који Григора наводи да се не зна шта је тада између њих двојице речено.¹²⁵³ Стога би требало закључити да се ишло или на прећуткивање „срамне” епизоде у историји византијско-српских односа, а тиме и на заштиту личности василевса Јована VI Кантакузина, или је, пак у питању одсуство података утицало на Григору да

¹²⁵⁰ Greg. II, 656.9–22.

¹²⁵¹ Greg. II, 645. 2–647. 3.

¹²⁵² *Пириватрић*, Улазак Стефана Душана, 389–409.

¹²⁵³ Greg. I, 302. 23–306. 4.

информацијом, да свако задржи оно што освоји, објасни успехе Срба и Ромеје ослободи одговорности за освајања Стефана Душана.¹²⁵⁴

Иако је цар живео код краља, како даље наставља Григора, његови противници у Цариграду нису престајали са планирањем његовог убиства, а тако су слали и посланства краљу нудећи му брачни споразум принцезе из куће Палеолога са његовим сином, при чему му се нудила и власт над градовима и местима до Христопоља. То је, како Григора детаљније објашњава, заправо значило да би Душан био господар области од Далмације и Илирије, преко источног ушћа Јонског мора све до Филипа и Христопоља. Историчар закључује да су житељи Византа (Βυζαντιοί), како је он на више места назвао Кантакузинове противнике у Граду, смишљали разне ствари, те да нису презали ни од тровања ни од убиства василевса. Бог је, међутим, сачувао цара. У свему томе, како Григора поново подвлачи, Кантакузин је сачувао своје достојанство, те је и њему самом нејасно како он није пожелео њихову смрт, већ је остајао при томе да се при литургији прво помињу имена Ане Савојске и Јована V, иако је био у страниј земљи.¹²⁵⁵ Прве заједничке акције Срба и Ромеја, међутим, нису уродиле плодом, јер је српска војска била десеткована дизентеријом.¹²⁵⁶

Цар-писац такође помиње да је царица Ана, сазнавши за његово савезништво са Трибалима, решила да пошаље Душану Георгија Луку и митрополита Макарија да траже да му предају Кантакузина, те да ће му као награда бити предати градови западно од Христопоља без Солуна. Јасно је да ова трговина градовима коју је Кантакузин истицао у свом делу има за циљ да оправда њега самог и свали сву одговорност на регенте из Цариграда. То је посебно видно и у епизоди у којој Кантакузин приповеда о свом сусрету са митрополитом Макаријем. Овај му је пребацио његово савезништво са Душаном усмерено против царице и њене деце, а Кантакузин се правдао тиме да није ништа лоше урадио и да нема ко шта да му пребаци, будући да је сам више пута слао посланства и са Свете Горе, али да регенти ништа нису прихватили.¹²⁵⁷

Савезништво Стефана Душана и Јована Кантакузина било је коначно поремећено предајом Верије Јовану Кантакузину, како саопштава Нићифор Григора. Краљ је цару пребацио да се није држао договора да један другоме не сметају, што је довело до тога да Душан, из својих личних интереса, пристане уз Алексија Апокавка.

¹²⁵⁴ *Пириватрић*, Византијске представе, 214–242, 286–293.

¹²⁵⁵ Greg. II, 642. 1–644. 1.

¹²⁵⁶ Ibid, 648. 3; Cant. II, 292. 25–293. 12.

¹²⁵⁷ Cant. II, 305. 23–309. 19.

Управа над Веријом поверена је Манојлу Кантакузину, који је, иако јако млад, био врло искусан у војним стварима.¹²⁵⁸

Кантакузин са своје стране приповеда да је код цара дошао некакав човек из Верије да му каже да ће му се град предати. Кантакузин се саветовао и са краљем око будућих акција, при чему је, како он наводи, важну улогу све време играла краљица Јелена која је настојала да држи мужа у савезу са Кантакузином. Ипак, након што су цару прешли Сервија, Платамон, Старидол и Соск, Душана је опсела завист те је почео да мења страну. Апокавк је упутио посланство краљу и покушао да га натера на рат са Кантакузином при чему му је обећао много новца.¹²⁵⁹

Вест, која је међутим, снажно је одјекнула у читавом Царству било је заузимање Сера и проглашење Стефана Душана за цара. То је управо и вест којом Григора отпочиње своју XV и последњу књигу која се односи на грађански сукоб Јована Кантакузина и регентства у Цариграду. Како писац наводи, српски краљ није оклевао да покупи плодове међусобног сукоба Ромеја. Он је њихову несрећу сматрао за најбољи поклон судбине и одличан моменат за његову глад за моћи. Зато је освајао ромејске градове јер није било никога ко би му се могао супротставити. Цариграђани су чак говорили да, уколико Кантакузин дође у посед градова до Хриштопоља, да ће он све то предати у руке краља. Занимљиво је задржати се на овој констатацији историчара. Наиме, и Кантакузин и Григора наводе како је регентство трговало са Душаном око поменутих области, али не и сам Кантакузин. Григора, уосталом, уопште не помиње шта је речено између Кантакузина и краља, о чему је већ било речи. Међутим, с обзиром на Григорине раније наводе како он не жели да у детаљима говори о томе шта се збило између краља и василевса, као и с обзиром на констатацију о Кантакузиновој предаји ових области, можда би се ипак дало наслутити да је Григора знао да је са поменутих градовима трговао у почетку и сам Кантакузин, али да о томе није желео јавно да говори. Напротив, управо ради скидања одговорности са Кантакузина, Григора ову вест помиње као гласину коју је пустило регентство Алексија Апокавка. Овакав чин Стефана Душана, како даље наставља Григора, није био мио Кантакузину, али, будући да је био теран у сукоб против Цариграђана, није имао времена да заштити поменуте области од краља. Тако је, са изузетком Солуна, све пало у руке српског владара, до града Хриштопоља, те између осталог и велики и дивни град Сер. Краљ се носио мишљу да ништа више од Хриштопоља до Града неће остати да му пружи отпор и прогласио се

¹²⁵⁸ Greg. II, 672. 13–673. 2. Уп. такође *Максимовић*, Верија, 341–353.

¹²⁵⁹ Cant. II, 351. 6–355. 9.

за цара Ромеја, а своје варварско понашање заменио је ромејским обичајима, и користио је, тј. и до данас користи, капу и одежду који одговарају овој великој почести.¹²⁶⁰ Са својим сином Душан је поделио владавину, предавши му област од Јонског залива и од Дунава на северу до Скопља, да ту влада по њиховим обичајима, док је он сам узео ромејске области од Скопља до пролаза око Христовоља да њима влада на ромејски начин.¹²⁶¹

За разлику од Нићифора Григоре, Јован Кантакузин много мање простора даје причи о Душановом проглашењу за цара. Он наводи да је српски краљ опседао Сер и да се, чим је освојио град прогласио за цара Ромеја, а свом сину је дао титулу краља.¹²⁶² О жестоким борбама под градом цар-писац детаљније извештава, наводећи да је део становника, под вођством Манојла Асена, стрица царице Ирине, био за то да се град преда Душану, а да су други тражили од Кантакузина да их заштити.¹²⁶³

У наставку своје приповести, Григора пажњу посвећује и Момчилу, господару Родопске области. Овај човек од непознатих родитеља још раније се одао разбојничком животу, а када је напунио тридесет година решио је да се скраси, те је отишао код неког Ромеја и понудио му своју службу у замену за плату. После извесног времена, међутим, Момчило се поново вратио разбојничком животу. Уплашивши се да би се сви могли против њега дићи, решио је да се стави у Кантакузинову службу али не и да прати цара у његовим походима већ да влада сам и да се бори против његових непријатеља. Цариграђани су, међутим, и овај Кантакузинов савез настојали да осујете тиме што су Момчилу послали достојанство деспота и покушали да га тајно окрену против Кантакузина.¹²⁶⁴

Јован Кантакузин такође говори о Момчилу и наводи да је био пореклом Бугарин али је због пљачке и разбојништва избачен из своје земље. Цар Андроник га је узео као војника, а онда је постављен у граничне крајеве јер је познавао земљу. Убрзо затим наново се одао пљачкању, да би потом прешао Триблима, од којих се одметнуо кад је избио рат са Кантакузином и поново пришао Ромејима, тј. цару. Момчило је, међутим, по ко зна који пут променио страну и пришао регентству, а од царице Ане је добио титулу деспота. Након тога, слао је посланство Кантакузину у коме му се

¹²⁶⁰ О значењу глагола ἀναγορεύω и његовој употреби у случају Стефана Душана в. *Failler*, *Proclamation*, 237–251; *Macrides*, *History*, 52; *Pseudo Kodynos*, 424, nap. 180. За другачију употребу термина в. *Максимовић*, *Српска царска титула*, 173–189.

¹²⁶¹ *Greg. II*, 746. 1–747. 12.

¹²⁶² *Cant. II*, 551. 23–552. 2.

¹²⁶³ *Ibid*, 534. 21–536. 14, 546. 7–551. 23.

¹²⁶⁴ *Greg. II*, 703. 12–704. 24.

извинио за своје поступке и тражио да поново буде у његовој служби, након чега му је Кантакузин доделио титулу севастократора. Момчило се касније поново одметнуо и решио да успостави сопствену власт, при чему је највише штете нанео управо Матији Кантакузину, који је управљао у Тракији.¹²⁶⁵

Још једна прича о савезништву заслужује посебну пажњу. Како Григора наводи, Јован Кантакузин је правио планове о заузимању Цариграда, те је кренуо у савез са емиром Орханом из Битиније, који је иначе желео да се ороди са Кантакузином. То је била, како представља Григора, још ранија Орханова жеља, будући да је било сасвим природно да се један мушкарац у познијим годинама заљуби у једну младу жену каква је била Кантакузинова ћерка. Кантакузин би у случају савеза са Орханом био заиста непобедив, будући да је овај поседовао велику војну моћ. Царица Ана, која је такође хтела савезништво са Орханом, била је предахитрена, а њене наде су биле изјаловљене те је кренула да тражи друге сатрапе. У томе се завршило лето 1346. године.¹²⁶⁶ Кантакузин нешто касније приповеда о посланству које је дошло од Орхана да тражи његову ћерку за жену. Цар-писац наводи да није одмах желео да одговори, већ је након саветовања са својим људима, али и са Умуром, решио да је преда турском емиру. То су, наиме, чинили и други цареви пре њега, те тиме он није извршио никакав преседан. Теодора је, међутим, остала верна својој вери, помагала је хришћанима и чак је неке невернике превела у праву веру.¹²⁶⁷

4.1.6. Теодор Синадин и устанак зилота у Солуну

За Јована Кантакузина, према сведочењу и једног и другог писца, година 1341. била је изузетно тешка, а почетак 1342. године није одавао знаке олакшања. Међутим, из другог града Царства Кантакузину су, преко његовог дотадашњег пријатеља протостратора Теодора Синадина, стизале вести да је припремио терен за предају града новом цару.¹²⁶⁸ Ипак, предаја града неће бити успешно изведена, највише због оклевања како самог Кантакузина, тако и протостратора Синадина. Најзначајнији

¹²⁶⁵ Cant. II, 402. 18–403. 21, 432. 8–15, 436. 21–437. 8. О додељивању титула Момчилу в. *Пириватрић*, Византијске титуле, 717–718.

¹²⁶⁶ Greg. II, 762. 7–763. 20.

¹²⁶⁷ Cant. II, 585. 16–589. 11.

¹²⁶⁸ Greg. II, 623. 1–4; Cant. II, 213. 21–218. 2.

догађај те године, а уједно и велики ударац за Кантакузинову позицију био је устанак зилота у Солуну.¹²⁶⁹

О акцијама и плановима везаним за Солун двојица историчара доносе нешто различите податке. Нићифор Григора саопштава да је Јован Кантакузин требало одмах све своје снаге да усмери на други град Царства, али да је цар оклевао јер није желео да пролива крв својих саплеменика, па је стогао кренуо на Мелник и, пошто га је заузео, за заповедника града поставио је Јована Асена. Међутим, видно је да је Григора Кантакузиново оклевање осудио јер већ у наредној реченици историчар развија причу о протоку времена које, како саопштава историчар, не воли споро деловање, што је недвосмислено имплицирало на важну способност доброг управитеља да у право време дела одлучно и брзо.¹²⁷⁰ Управо због царевог оклевања били су мирни и Синадин и војници, а онда је у граду избила побуна против њих. Од саплеменика се направи крвава купка, а протостратор Синадин и његови једва су успели да побегну у оближњи Гинекокастрон и тако се спасу смрти. Након тога, у Солун је стигао Јерменин Ги,¹²⁷¹ а онда је и са више од педесет наоружаних тријера, стигла и флота из Цариграда под заповедништвом великог дукса Алексија Апокавка.¹²⁷²

Кантакузин је похитао у Гинекокастрон. Теодор Синадин се, међутим, убрзо показао као издајница свог некадашњег пријатеља, будући да је тек по њиховом сусрету протостратор, према Григориним речима, сазнао да Кантакузин нема довољно новца да исплати његове војнике. Од тада је почео да кује планове како да зароби Кантакузина и преда га Апокавку. Своје сведочанство Григора завршава речима да је Синадин одувек био такав, несталан и непостојан (ἀμφιρρέπης καὶ ἄστατος).¹²⁷³ Историчарево негативно портретисање Теодора Синадина свакако произлази из чињенице да је управо он, како се наводи у *Ромејској историји*, био одговоран за присилно замонашење цара Андроника II, у току једне тешке болести која је спопала његовог унука. Ипак, негативан приказ Теодора Синадина налази се, по овом питању, и у историјском спису Јована Кантакузина, иако га он настоји оправдати.

¹²⁶⁹ Новију литературу по ово питању представља пре свега монографија која је настала након округлог стола посвећеног овом питању на 22. међународном конгресу у Софији, *Thessalonique au temps des zélotes*, édité par Congordeal, М-Н., Paris 2014, а у том циљу на француски су преведени извори који помињу овај догађај, *Les zélotes*.

¹²⁷⁰ Уп. претходно излагање.

¹²⁷¹ Јерменин Ги де Лузињан, био је син сестре царице Рите Марије и Амалриха из Тира. У свом првом браку био је ожењен Кантакузиновом рођаком да би се касније оженио ћерком Сиргијана Палеолога. Он је, међутим, у току рата био на страни регентства.

¹²⁷² Већ је било речи о томе да је Алексије Апокавк новцем од похаране Кантакузинове имовине успео да сагради неколико бродова.

¹²⁷³ Greg. II, 632. 13–635. 7.

Цар-писац саопштава да је Теодор Синадин чуо од своје жене, која се тада налазила у Цариграду, да јој је Апокавк претио ако би њен муж помогао Кантакузину, те је Синадин одлучио да саветује цару да ипак не креће на Солун. За разлику од Нићифора Григоре, Кантакузин читаву кривицу за оклевање приписује Синадину. Протостратор се, наиме, бојао да се нешто лоше не догоди његовој жени и ћерки, као и да му имање не буде конфисковано ако би се отворено ставио на Кантакузинову страну. Синадин је требало, према речима Јована Кантакузина, одмах да се обрачуна са зилотима, што овај није урадио будући да је сматрао да ће их лако савладати. Зилоти су, међутим, искористили његово оклевање и кренули да подбуњују народ. Тако су великодостојници, који нису успели да се спасу, били затворени, њихова имовина је похарана, а у граду се пљачкало читава два или три дана. Синадин је побегао у Гинекокастрон, где му се касније придружио и Кантакузин, док је Апокавк пристао са флотом у Солун. Негде пред крај лета Синадин је био ухваћен како спрема атентат на Кантакузина. Цар-писац је кривицу за ове протостраторове планове приписао Апокавку, будући да га је он све време притискао претњама да ће његовој породици нанети зло. Тако је Синадин, који је иначе и према речима Кантакузина био несталан (ἀσπίβολος), на крају решио да се приклони великом дуксу при чему му је Кантакузин пребацио кукавичлук и незахвалност. Јер, многи Римљани и раније кроз историју нису толико бринули о свом имању и породицама, већ су се старали о правој ствари. Међутим, без обзира на сва пребацивања Јована Кантакузина протостратору, чини се да је цар-писац разумео положај у коме се нашао његов дотадашњи пријатељ, али је ове догађаје везане за губитак Солуна морао навести, иако би управо ово могла бити ствар о којој говори Кантакузин у уводном делу своје друге књиге а која се односи на прећуткивање онога што би могло ићи на срамоту неким. Кривица би онда свакако пала на њега као недовољно одлучног да спроведе акцију заузимања града, како се то види из Григориног писанија. Треба такође подсетити да је Кантакузин са Синадином био и у родбинским везама, о чему нас он такође обавештава. Наиме, цар је протостратору предао малог Андроника Асена, сина његовог шурака Манојла, рекавши му да га води са собом у Цариград и да се о њему стара, јер му је Синадин био деда. Кантакузин ће га, како је саопштио, поново узети себи, када уђе у Град, ако му Бог и Богородица помогну, а уколико не успе у тој својој намери, цар је замолио протостратора да малог дечака преда његовом оцу.¹²⁷⁴

¹²⁷⁴ Cant. II, 233. 8–249. 13.

О животу протостратора Синадина мало је шта даље познато. Претпоставља се, на основу ћутања како Григоре, тако и Кантакузина, да се он званично није приклонио ниједној страни до краја рата, као и да је последње године свог живота провео у манастиру Светог Јована Претече на Меникејској Гори.¹²⁷⁵ Синадиновом несврставању у прилог би ишло још једно сведочанство из Кантакузинове приповести. Наиме, говорећи о гласинама које је пустио Апокавк везаним за Кантакузинов одлазак на Атос, цар-писац говори о слављу његових противника које је настало у Граду на вест о његовом наводном замонашењу. У тој еуфорији поново је дошло до мучења великодостојника који су били његове присталице. Између осталих, мучена је и Теодора, жена протостратора Синадина и била је гола бачена у затвор. Могуће је да је управо због Синадинове „издаје” Кантакузин навео ову информацију, како би показао да се упркос протостраторовим напорима да заштити своју породицу од претњи Алексија Апокавка, преласком на његову страну остварило управо оно чега се Синадин и прибојавао. Тиме је Кантакузин могао не само поново да подвуче Синадинову грешку, већ и да покаже како се његови противници нису држали договореног, за разлику од њега самог.¹²⁷⁶

Велики покољ у Солуну избио је и 1345. године, након вести о убиству Алексија Апокавка у цариградском затвору.¹²⁷⁷ Наиме, како нас извештава Григора, најстарији Апокавков син, који је боравио у Солуну, намеравао је да град тада преда Кантакузину, али је избила побуна и Кантакузинове присталице су поубијане, а њихове главе проношене су градом.¹²⁷⁸

О карактеру покрета зилота у Солуну, који је несумњиво показао, ако ништа друго, оно свакако децентрализацију власти и поларизацију снага, у науци су данас другачији закључци. Пре свега, овај покрет се не посматра само као сукоб друштвених група, будући да су и саме вође зилота потицали из богатијих слојева.¹²⁷⁹ Он рефлектује борбу између присталица Алексија Апокавка и Јована Кантакузина, која се као свака борба за власт, манифестовала на различитим нивоима и у различитим аспектима.

Грађански рат 1341–1347 се у списима двојице византијских историчара XIV столећа не разликује у својој суштини. Диференцијације се јављају у погледу обима саме приповести, као и у детаљима које је Кантакузин, будући активан учесник могао

¹²⁷⁵ Максимовић, Последње године, 179.

¹²⁷⁶ Cant. II, 296. 14–298. 23.

¹²⁷⁷ Mureşan, Une nouvelle datation, 117–132.

¹²⁷⁸ Greg. II, 740. 10–741. 5. Солуњанин Димитрије Кидон саставио је приликом овог масакра у граду Монодију, в. Радић, Срби, 221–224; Павловић, Срби, 263–265.

¹²⁷⁹ Malatras, “Social aspects”, 99–116.

пре поседовати од Нићифора Григоре. Ипак, иако позитиван према узурпатору писац *Ромејске историје* није пропустио да изрекне критику одређених потеза свога пријатеља, која ће у наредним књигама његовог историјског списа бити посебно видљива.

4.2. Јован VI Кантакузин (1347–1354) и Јован V Палеолог (1354–1391)

Владавина Јована VI Кантакузина започела је царевим уласком у Цариград, у ноћи између 2. и 3. фебруара 1347. године. Договор између новог василевса и легитимних представника власти, цара Јована V Палеолога и његове мајке, царице Ане Савојске, постигнут је у тренутку када више није било сумње у то да ће Царством завладати Кантакузин. Као што је већ напоменуто, царица је још пре његовог уласка у Град из затвора пустила Григорија Паламу, патријарха Калеку је сменила, припремивши његову осуду на синоду који је сама сазвала. Нови цар није био за кажњавање својих противника, већ за смиривање ситуације, о чему нас извештавају и Нићифор Григора и Јован Кантакузин. Тако је смена на византијском престолу изгледала, барем на почетку, више као договор између две породице него као права узурпација. Међутим, апетити и једне и друге стране убрзо ће порасти, тако да ће Царство Ромеја бити бачено у нови грађански сукоб. Владавина Јована Кантакузина, стога, више ће протећи у сукобу са василевсовим зетом и наследником Андроника III, Јованом V Палеологом, као и у тешком сукобу који је у редовима Цркве избио по питању исихазма.

Књиге које су посвећене владавини Јована Кантакузина и Јована Палеолога представљају остатак Григориног списа. Дакле, у питању су књиге XVI-XXXVII. Важно је, међутим, истаћи да нису све књиге настајале у истом временском периоду и у истим политичким околностима. Књиге XVI-XVII настале су пре Григориног затварања у Хору, док су књиге XVII-XXIV настале након цариградског сабора и осуде византијског полихистора, дакле након 1351. године, које је Григора писао као затвореник и то у току четрдесет дана, како сам наводи. Са писањем овог дела аутор је почео после друге Агатангелове посете, јуна 1352. године и није стигао томе да се врати и прегледа текст. Након тога, почео је са писањем књига XVIII-XXIV, при чему је од изузетног значаја скренути пажњу на то да је XXIV књига подељена на два дела и да се у њеној другој половини као главни приповедач јавља Агатангел. Утврђено је да су

за овај део Григориног текста важна три рукописа, те се закључује да су поглавља XVIII-XXIX засебна целина *Ромејске историје*.¹²⁸⁰ Књиге XXX-XXXVII, писане су након Палеологовог уласка у Град 1354. године, а претпоставља се и да је део XXIX књиге који говори о завршетку сукоба између Кантакузина и Палеолога такође настао након Григориног пуштања из притвора.

У науци још није разрешено питање личности Григориног ученика, као ни његовог реалног постојања. Почев од тога да је он вероватно плод историчареве маште, преко озбиљних покушаја да се његов идентитет утврди и повеже са судијом Манојлом Анђелом, који се царицом Ирином Кантакузин путовао у Хадријанопољ ради покушаја мерења породица Кантакузин и Палеолог пре коначног разлаза, чини се да је питање његове реалне егзистенције секундарно. Примарно је, међутим, због чега је он уопште уведен као наратор у појединим књигама Григорине Историје, тачније речено, у оним у којима писац пише као затвореник у Хори.¹²⁸¹ С тим у вези поставља се и питање начина на који је Григора долазио до материјала за састављање овог дела своје повести. Иако је део података Григора прикупио захваљујући сопственом учешћу у збивањима, материјал за писање историје, бар онако како је Григора то желео да представи, од јуна 1351. до 1354. (до уласка Јована V Палеолога и пре Григориног пуштања на слободу), историчару је доносио управо поменути Агатангел. Његово увођење у *Историју* је важно управо стога што је имало за задатак да Григорину публику увери у веродостојност пишевог исказа, пошто би њему као затворенику било врло тешко да до материјала дође сам. Грађа коју је Григори доносио Агатангел биле су његове личне белешке, о чему на једном месту има помена, или оне настале на основу исказа очевидаца, извештаји са Агатангелових путовања, као и теолошки списи Григориних противника које је Агатангел доносио. Свакако да је приметно да Григора не наводи много детаља када су у питању политички догађаји, као што је то радио у случају грађанских ратова, пошто је и сам материјал који му је био на располагању ипак био оскудан. Много више пажње и простора у својој *Историји* он посвећује исихазму, иако је раније на више места у својој приповести истицао како се тим питањима неће бавити. Истина је, свакако, да се ти проблеми раније нису тицали Григоре директно док то 1351. године прераста у лични окршај Паламе и византијског полихистора. А како је Григора, како то накнадно објашњава, желео савременицима и потомству да остави

¹²⁸⁰ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, 1–10.

¹²⁸¹ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, 10–31; Kaldellis, Etnography, 148–149, 154–155; Kolovou, Gefangene Gelehrte, 29–32.

јасну слику догађаја и саопшти праву истину, тако је и овај теолошки спор укључио у *Ромејску историју*.¹²⁸²

Поред Агатангела, информације о одређеним дешавањима Григора је могао добити и од других његових посетилаца. Готово је сасвим извесно да је један од њих, царев син Матија Кантакузин, приликом посете Григори 1354. године, историчара информисао о свом крунисању за цара и савладара Јована VI, будући да Григора не наводи како је те податке добио од Агатангела, што иначе не пропушта да помене. Разумљиво, након Григориног пуштања на слободу, историчар је догађаје од 1354. године могао описивати као сведок, те тако *аутопсија* поново постаје главни начин прикупљања података.

Нићифор Григора се и надаље у својој приповести држи хронолошко-тематског принципа. С тим у вези је и одсуство равномерне структуре, које је у овим књигама све приметније. Аутор у шест књига XVIII–XXIV говори искључиво о својој борби за правоверну догму, док се тек у делу XXIV књиге враћа на излагања везана за „спољни свет.” Исто тако, књиге XXX–XXXV су теолошки трактати у форми дијалога, док је тек XXXVII књига посвећена неким дешавањима везаним за политичка питања у Царству.¹²⁸³ Управо је оваква структура Григориног списка и условила поделу нашег поглавља на два основна дела. Прву целину чине историчарев однос према Јовану VI, те свакако у вези с тим и његов однос према Јовану V, као и одјек последњег грађанског рата описаног у историјском спису византијског полихистора и, у вези са тим, сва политичка и друштвена питања. Други део односи се на увођење личног спора историчара са Паламом и односа тог дела *Историје* према остатку текста.

Укључивање овог спора само по себи, разуме се, није изненађујуће. Ово се може рећи тим пре што је већ довољно јасна ствар да су византијски историчари, неки у већој неки у мањој мери, у својим делима оставили податке о питањима која су се тичала византијске цркве. То се јасно исказује у *Ромејској историји* за коју је Григора на једном месту навео да она није замишљена да буде једнобојна слика, већ као спис који у себи садржи све оно што је предмет историјског интересовања.¹²⁸⁴ То би у његовом случају подразумевало веома широк спектар тема, које је Григора ипак ограничио. Међутим, обим који распра око исихазма у његовом делу заузима (13,5 књига интегрално док се узгредно провлачи кроз неке од њих) сведочи о стварању посебног

¹²⁸² О овоме ће у даљем тексту бити више речи.

¹²⁸³ О специфичностима последњих књига *Ромејске историје* и периоду њиховог настанка ће на другом месту бити више речи.

¹²⁸⁴ Уп. претходно поглавље.

списа унутар *Ромејске историје* који у самом почетку ауторовог подухвата свакако није ни могао бити планиран. При томе, не треба никако губити из вида да се овај део нашао и засебно, изван Григориног историјског дела, у форми његових теолошких списа *Антиретики*. Они се у текстуалном смислу понекад скроз поклапају са деловима *Ромејске историје*. Ипак, мишљења смо да је Григора свој спор са Паламом желео посебно да укључи у историјски „жанр”, који по природи ствари претпоставља истину, пошто полемику са исихастом уистину и није доживљавао као једино свој спор. Писац је, наиме, њихов сукоб схватао као борбу правоверних Ромеја против богохулних „убица” (*παλαμναῖοι*), како је Григора имао обичај да назове Паламу и његове присталице. Због тога он није имао проблема да пострада за „праву веру,” као што су то некада чинили и први хришћани. Оно, са чиме је, међутим, византијски полихистор имао проблем била је могућност да његови савременици и потоњи нараштаји буду наведени на крив пут и не сазнају праву истину и праву догму, већ да буду заведени учењем његових противника. Зато је свој историјски спис сматрао особито пригодним за подијум на коме ће се одигравати битка са исихастима. На његове теолошке списе, Јован Кантакузин и патријарх Филотеј Кокин, као уосталом и сам Палама, дали су жестоке одговоре и настојали су да у свакој тачки побију све Григорине наводе.¹²⁸⁵ Осим тога, највећи израз њиховог тријумфа остварен је у Паламином проглашењу за свеца и писању његовог житија 1368. године, што је све била политика којој су ток давали Јован Кантакузин, тада већ монах Јоасаф, и патријарх Кокин.¹²⁸⁶ Историчар је и сам често наводио своја страховања од могућег убиства које су против њега спремали Јован Кантакузин и исихасти,¹²⁸⁷ те је и та, можда и основана сумња, могла довести до тога да Григора на више различитих места остави своје белешке о распри по питању исихазма. Због свега наведеног Григориној личној историји свакако треба посветити посебно место, иако нам није намера да се упуштамо у теолошка тумачења обеју страна. Међутим, пре него што се пређе на излагање о спору са Паламом, пажњу треба посветити другим аспектима Кантакузинове владавине као што су били његова спољна политика и сукоб са Јованом V Палеологом.

¹²⁸⁵ Φιλοθέου Κοκκίνου Δογματικὰ ἔργα; Свети Григорије Палама, 151–358. О Кантакузиновим нападима на Григоре ће надаље бити речи.

¹²⁸⁶ *Talbot, Miracles of Gregory Palamas*, 236–274.

¹²⁸⁷ *Greg. III*, 62. 6–20.

4.2.1. Кантакузинова спољна политика

Главни проблеми византијске спољне политике са којима се по доласку на власт морао носити нови цар, Јован VI Кантакузин, били су питање ромејских градова које је под својом влашћу држао српски цар Душан, као и рат Млетачке републике и Ђенове, у који су Византинци и против своје воље били увучени. Ова два спољно-политичка проблема била су испреплитана са два горућа питања која су обележила Кантакузинову владавину – исихастички спор и питање наследства престола које је прерасло у још један грађански сукоб 1351–1354. К томе свему неизоставно треба додати и учестале упаде Турака Османлија у делове Царства, који су били чиниоци како византијске спољне, тако и унутрашње политике. Сви ови фактори међусобно су се преплитали и утицали на ток византијског политичког курса.

Један од првих изазова владавине новог византијског василевса, представљало је управо поменуто питање градова запоседнутих од стране Стефана Душана. Стога је и један од разлога Кантакузиновог одласка у Дидимотику, пролећа 1347. године, био везан за упућивање посланства Србима с циљем да се они подсети на дате заклетве и договор који је са Стефаном Душаном постигао Јован Кантакузин. Посланство, међутим није ништа успело да заврши а акција против Срба била је спречена и тиме што је василевсов савезник и пријатељ, Умур, маја 1348. године погинуо у сукобу са Латинима,¹²⁸⁸ док је и самог цара те године спопала и болест бубрега. Трећи разлог за одлагање акције против византијских суседа био је и сукоб са Латинима из Галате, за који чак и није било повода са чиме ће, како наводи, историчар, своје читаоце накнадно упознати.¹²⁸⁹ Сукоби Латина и Ромеја тих година били су непрестани и чини се неизбежни. Они су пре свега били везани за борбу за економску доминацију над морима, а тиме и тржиштем, што је довело до рата између самих италијанских република.

XVII књига Григориног историјског списка у највећој мери је посвећена сукобу који је избио између Галате и Ромеја августа месеца 1348. године. Како Григора објашњава, рат је почео највероватније због тога што су се Латини уплашили повећања

¹²⁸⁸ Постоје мишљења да је Григора погрешно навео да је Кантакузин тражио помоћ свог пријатеља Умура, *Радић*, Јован V, 186, нап. 86. О погибији Умура, Исто, 149.

¹²⁸⁹ Greg. II, 834. 3–835. 22. Кантакузин такође говори о посланству Србима у коме се захтевало да Душан врати Ромејима оне градове које је освојио у току грађанског рата. Посебно је болно било освајање Сера и Верије, из које је истеран царев син, Манојло. Након трећег слања посланства и Душановог одбијања да изврши оно што му је Кантакузин тражио, цар је на Трибале усмерио свог зета Орхана, чије су трупе, међутим завршиле пљачкајући ромејске територије, Cant. III, 30. 24–32. 24. О болести бубрега в. Cant. III, 67. 14–68. 4.

бројности ромејске флоте, што би аутоматски довело до смањења прихода који су они имали од царина те би то био прави ударац на њихове финансије. Осим тога, Латини су почели да граде веома високе куће и да утврђују зидине, све оно на шта заправо и нису имали право, објашњава Григора, а што би њиховим непријатељима онемогућило да до њих дођу. Кантакузин је царине повећао у намери да сагради флоту за борбу против Турака, те су Латини помислили да ће то уништити њихову превласт на мору и стога су кренули да убијају Ромеје, најпре тајно а онда и јавно.¹²⁹⁰ С друге стране, ромејска флота им је уливала додатни страх будући да су они мислили како ће Ромеји кренути на Хиос и освојити острво.¹²⁹¹ У основи свега заправо, како Григора објашњава, лежала је латинска нетрпељивост према Ромејима што је доводило до тога да они готово непрестано и сасвим неосновано измишљају разлоге како би се упустили у отворени сукоб. Да су се, међутим, Ромеји мало боље тиме позабавили и да су настојали да ојачају своју позицију, како Григора примећује, противници би их поштовали. Овако су Латини показали потпуно непоштовање и почели су, као што је писац напоменуо, да убијају ромејске рибаре. Чак ни ова дешавања Ромеји, међутим, нису сматрали поводом за отворени рат. Царица Ирина, која се тада налазила у Граду, плашећи се нарастајућих тензија између Ромеја и Латина сазвала је угледне људе и сенаторе па је одлучено да се ипак ступи у рат. Када су чули ову одлуку Латини су отворено напали Град, многе бродове су потопили, а у престоници је завладала несташица животних намирница. Упркос свему томе, царев млађи син, Манојло, и царица Ирина храбро су бранили Град и бодрили Ромеје да истрају. У томе се и Кантакузин вратио у престоницу, те се почело са сакупљањем новца за изградњу флоте.¹²⁹² Григора наводи да би неко други на Кантакузиновом месту одустао од даљих припрема, али цар није био такав. Он је поринуо нове барке у море али су Ромеји, марта месеца 1349. године, у сукобу са Латинима претрпели велики пораз.¹²⁹³

О узроку и поводу за сукоб са Галатом, Кантакузин говори на каснијем месту у свом историјском спису. Цар-писац саопштава да су Латини били непријатељски расположени према Ромејима и да су увек против њих ковали завере. Још док је Андроник III био жив, они су успели да заузму Фокеју и Митилину, погазивши тиме

¹²⁹⁰ О повећању пореза ради изградње флоте говори и сам Кантакузин и наводи да је он лично, после рата, проверавао колико је новца сакупљено и да ли је било злоупотреба, Cant. III, 80. 4–81. 9.

¹²⁹¹ О Кантакузиновим акцијама везаним за повратак Хиоса, в. Cant. III, 81. 9–85. 2.

¹²⁹² Greg. II, 841. 1–854. 3. Кантакузин детаљније говори о лошем стању у каси Ромеја и саопштава како је тражио од свих поданика да дају свој прилог и помогну. Да је цар, као што је намеравао, саставио флоту у то време и наоружао галије за контролу мора, Ромеји не би толико штете претрпели у сукобу са Латинима из Галате, Cant. III, 42. 11–14.

¹²⁹³ Greg. II, 854. 4–865. 5.

заклетве које су дали Царству. Стога су одатле и протерани на начин на који су сами заслужили. Након цареве смрти, док је у Царству трајао грађански рат, Латини су заузели Хиос. Кад је Кантакузин постао цар, они су тражили од њега да им додели део земље изнад њихових зидина јер нису имали довољно места, а у ствари, како то саопштава и Григора, да би могли да се окруже зидинима да нико не би могао да их опседа. Уистину, они су желели потпуну контролу над морем. Цар је са своје стране, забранио да се њима додели тај део земљишта и почео је са изградњом флоте. Када су Ђеновљани видели да цар то неће да им дозволи и да припрема флоту, тајно су почели да набављају материјал за изградњу зидина и гледали како да дођу до траженог поседа. Као и код Григоре, и код Кантакузина кривци за рат били су сами Латини који су у току ноћи тајно напали Ромеје и запалили њихове куће. Рат је почео, а Кантакузин, као и Григора само са много више детаља, приповеда о ромејском поразу на копну и на мору, наводећи да су Ромеји пострадали због многих грехова које су починили. Ипак, по постизању мира било је одлучено да Латини врате фортификације коју су неправедно запленили, а цар им је доделио земљу коју су тражили.¹²⁹⁴

Искази двојице историчара поводом ромејског пораза на мору у великој мери се поклапају, с тим што Јован Кантакузин у својој *Историји* доноси више детаља.¹²⁹⁵ Оно о чему Кантакузин, међутим, још раније у својој *Историји* приповеда јесте била и завера коју су планирали да изврше неки од сенатора, ранијих Кантакузинових сабораца. Они су, наиме, без знања царице Ане, преварили Јована V, који још увек био млад и незрео. Намера им је била да побегну са њим у Галату и крену у рат против цара, у нади да ће им се и други придружити. Када је завера разоткривена, окривљени су бачени у затвор, али су убрзо пуштени и враћени на пређашње позиције.¹²⁹⁶ Дакле, свакако да су непријатељства са Латинима била изгледна и пре самог избијања рата.

Иако се из Григориних навода примећује његово одобравање Кантакузинових потеза везаних за поновну изградњу флоте (треба се подсетити историчареве критике Андроника II због њеног распуштања), општа тенденција у даљем току Григорине приповести јесте да се покаже како су даљи потези Јована Кантакузина везани за његову спољну политику по свему били погрешни. Наиме, не само сукоб са Галатом, већ пре свега рат против Ђенове у који је Царство било увучено као савезник Млетачке

¹²⁹⁴ Cant. III, 68. 5–80. 3. О рату Ђеновљана из Галате и Ромеја писао је и Алексије Макремволит који се похвално изражавао о цару Кантакузину и царици Ирени, *Ἀλεξίου Μακρεμβολίτου λόγος ἱστορικός*, 144–159.

¹²⁹⁵ Cant. III, 77. 19–78. 1.

¹²⁹⁶ Cant. III, 42. 15–43. 3.

републике показали су се врло штетним за Царство и требало је, поред неуспешних акција на Балкану, да указују на крах василевсове спољне политике, а тиме и на крај нада у успех ромејске војске и проширивање граница државе, барем док је Јован Кантакузин седео на власти. Све ово, као што ће бити показано, представљало је казну због царевог скретања са правоверног пута.

Оно што је пореметило Кантакузинове планове и што се показало као озбиљан изазов за његов опстанак на власти био је већ поменути рат који су две италијанске републике водиле једна против друге и у који су, игром случаја, били увучени и Ромеји. Као што је познато, овај рат Ромејима није донео никакве користи већ их је само бацио у још веће невоље. Григора приповеда да су, док је цар боравио у Солуну са својим зетом, младим Јованом V Палеологом, стигли Венецијанци са тридесет три брода у жељи да у рат увуку и цара Кантакузина.¹²⁹⁷ Кантакузин такође наводи да је у Солун стигао венецијански посланик, Јакопо Брагадино, са четири тријере, у намери да цара учини савезником у предстојећем рату Серенисима и Ђенове. Кантакузин га је тада одбио, наводећи да је тренутно заузет ратом против српског *Краља*.¹²⁹⁸ Дакле, одбијање савезништва са Венецијом у првом моменту било је заиста онемогућено Кантакузиновим акцијама против Срба, о чему Григора не говори, будући да је писац *Ромејске историје* у приказу учешћа Ромеја у сукобу две италијанске републике, пре свега усмерен на чињеницу да се Кантакузин журио да због рата заврши сабор у Цариграду, као и на то да ромејски пораз представи као казну Божију. Како даље приповеда Григора, Ђеновљани су намерили да загосподаре читавим морем, а Венецијанци су се због тога љутили, као и због царина и због ђеновљанског утицаја и моћи у водама Средоземља. Осим тога, како Григора наводи, Венецијанци су мислили да ће Кантакузин, због ромејског пораза у рату са Галатом ући у савез са Ђеновом, али се то није тако одиграло. Ђеновљани су се спремали за почетак сукоба, пошто су већ кренули на венецијанске поседе, док су Венецијанци заробили неке њихове бродове.¹²⁹⁹

Приповест о догађајима везаним за поменути рат, историчар наставља у књигама у којима као главног наратора уводи свог ученика, Агатангела. Стога је и даља прича о рату између две италијанске републике заснована на ономе што је о томе Григори пренео поменути Агатангел, што његову приповест чини сажетијом од Кантакузинове.

¹²⁹⁷ Greg. II, 877. 2–5.

¹²⁹⁸ Cant. III, 118. 6–18.

¹²⁹⁹ Greg. II, 877. 2–878. 22.

Према историчаревим наводима, у то време, дакле 1351. године, Галата је била опседнута са свих страна,¹³⁰⁰ а Кантакузин је желео да примора патријархе Антиохије и Александрије да потпишу нове и противзаконите томосе (νέοι καὶ παράνομοι τόμοι), пошто је царева намера била да разбојнички концил прогласи за екуменски синод (καὶ καθολικὴν ἐνταῦθα τὸ μερικὸν ἐκεῖνο καὶ ληστρικὸν ὀνομάζειν ἔχειν ἤδη συνέδριον σύνοδον).¹³⁰¹ Склапање мира између Венеције и Ђенове је у тим моментима, када се он трудио да све приволи за Томос, дакле у периоду између 27. јула и почетка јесени 1351. године, било од посебне важности. Када је стигла јесен, разлегла се гласина да је више од сто венецијанских галија прешло у Јонски залив, и да су људе са Крфа, Закинтоса и са Пелопонеза Венецијанци мобилисали. На вест о овоме Ђеновљани су са Хиоса кренули на Град да би чували Галату и спречили да непријатељ крене даље. Ђеновљани су се упутили ка обалама Тракије, при чему им је прва на удару била Хераклеја, чији се тадашњи епископ а каснији патријарх, Филотеј Кокин, није налазио у граду. Одсуство Филотеја Кокина Григора објашњава чињеницом да је епископу било драже да се у Цариграду бори за Паламу и његове новотарије (καινοφωνίαι), и да цару тумачи судбину кроз снове. Наиме, према сведочанству Нићифора Григоре, епископ Хераклеје је Кантакузину прорекао да ће владати читавим Западом и Истоком, што је убрзо требало да уследи, али се, уместо тога, десило нешто сасвим супротно и Бог је дозволио да тај велики Град (Хераклеја Тракијска) буде изложен великом страдању.¹³⁰² Уследила је страшна битка а на обе стране пало је много људи.¹³⁰³ Са своје стране, пун речи хвале за свог будућег патријарха, Јован Кантакузин наводи како је Филотејево одсуство заправо била воља Божија, али да је епископ касније много допринео откупљивању затвореника, јер је био добар пастир и давао је душу давао за своје стадо.¹³⁰⁴

¹³⁰⁰ Кантакузин наводи да је из Венеције стигло четрнаест бродова, Cant. III, 185. 15–16. Тада је цару стигло посланство из Серенисима да га моле за савез у рату против Ђенове, Cant. III, 186. 11–16.

¹³⁰¹ Greg. III, 76. 10–77. 11; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 132, 238–239.

¹³⁰² Greg. III, 80. 1–82. 16.

¹³⁰³ Ипак, чини се да Григора овом приликом и није био најбоље обавештен о збивањима, будући да не помиње неке податке које наилазимо код Кантакузина, што и није неуобичајено за пишчева приказивања ратних операција пошто често не улази у детаље као што то чини Кантакузин, који је као очевидца и учесник у многима од њих, поседовао детаљније информације, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 162, 264–265, Cant. III, 225. 22–226. 5.

¹³⁰⁴ Greg. III, 77. 12–80. 1. О великом страдању и борбама око Хераклеје, као и о сопственом учешћу у сукобима и залагању за град говори Јован Кантакузин. Он такође истиче да град није био заузет захваљујући његовом пријатељству са Ђеновљанином Паганином Доријом, Cant. III, 209. 10–213. 15; в. и Ван Дитенов коментар, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 139, 241–242. О одсуству Филотеја Кокина, Cant. III, 216. 24–218. 23; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 140, 242–243. О судбини града приповеда и сам Филотеј Кокин, наводећи да је била Божија воља (θεῖα βουλή) да архијереј града у том тренутку не буде присутан, Φιλοθέου Κοκκίνου Λόγοι καὶ ὁμιλίαι, 231–260.

Онда се, међутим, десило да се 1351. године Орхан одметнуо од свог таста. То је, наине, било повезано са преговорима који су се тада водили између српског владара и османског емира. Како нас обавештава Григора, владар Трибала је пре неког времена упутио Орхану посланство са намером да своју сопствену ћерку вери за једног од Орханових синова да би земља Трибала на дуже време била без страха. Ни њихове земље више нису биле безбедне, те је ово био начин да Душан покуша да Турке веже за себе. Посланство које је цар упутио Орхану пресрео је кефалонијски гроф, Кантакузинов зет, те је неке од посланика убио и отео им поклоне. Григора већ у наредној реченици прелази на излагање о даљем току рата против Ђенове и цареве неуспехе доводи директно у везу са одабиром погрешне стране на цариградском сабору, истичући уосталом, како постоје многобројни примери, који показују да док владар, иако крив за одређене ствари, живи лагодно, његови поданици подносе грех,¹³⁰⁵ што је свакако била алузија на Јована Кантакузина.

У оно време, приповеда Григора, док је трајао разбојнички концил (ληστρικὸ συνέδριον), код је цара дошао Николо Пизани, командант венецијанске флоте, да моли за помоћ у борби против Ђенове. Кантакузинов одговор био је позитиван али је молио Пизанија да сачека док се заврши сукоб са царевим догматским непријатељима (δογματικῶι ἐχθροί), јер, како Григора интерпретира василевсове речи, правећи при томе ироничну опаску, исто толико колико се цар боји Паламиног проклињања, толико се радује латинском посредовању.¹³⁰⁶ Када је Кантакузин организовао разбојнички догађај (τὰ ληστρικὰ), кренуо је у рат са Латинима, при чему се држао веома гордо, наоружан Паламом и убеђен у његову победу. Осим тога, још један пример јасно је изражавао цареву лоше владање. Григора наводи да га је царица Ирина молила, да за онај дан, кад, је Кантакузин након грађанског рата ушао у Град, састави говор упућен захвалности Богородици, будући да сви знају, како каже Григора, да је она била заслужна за царев успех.¹³⁰⁷ Григора је одмах саставио спис али је цар био толико љут на њега кад га је прочитао, пошто се у њему прослављала пре свега Богородица, па је изгледало као да он сам уопште није допринео сопственој победи. Царица је свог мужа прекорела због његове лудости и захвалила се Григори и већ је тада знала да ништа добро не чека ни њеног мужа ни њихову децу. Ова реченица несумњиво издваја царицу у односу на њеног гордог мужа, али је такође и одваја од тесног савеза са Паламом, што Григора у

¹³⁰⁵ Greg. III, 105. 5–19.

¹³⁰⁶ Greg. III, 106. 12–107. 15.

¹³⁰⁷ Овај говор издао је *Westernik*, *Dankrede*, 259–271.

спису настоји да покаже. Ову своју приповест историчар завршава констатацијом да би поводом царевог држања могао да наведе још много примера, али се ипак одлучује да ћути, из поштовања према пријатељству које га је се тим човеком раније везивало. Нешто, међутим, историчар није могао да остави без помена, а то се, као што ћемо видети, тичало судбине људи који су пришли Палами и прихватили његово учење.

У питању је била прича о номофилаксу Симеону, Паламином гласноговорнику. Овај Симеон био је раније сиромашан човек, који је свој живот проводио у глади, и који је на разне начине успевао да обезбеди егзистенцију за себе и своју породицу. Другим речима, историчар жели да подвуче Симеонову корумпираност. Десило се тако да је тог човека спопала некаква болест, те је, док је лежао у болести девет дана, сам признао како је био натеран на Паламину јерес. Сада је узео све списе које је имао од паламита и бацио их у ватру, те се моли за спасење своје душе, пошто је знао какве су безбожне мисли садржали њихови списи (εἰδὼς ὀπόσης καὶ οἴας γέμει ταυτὶ τὰ βιβλία τῆς ἀσεβείας) а он им се приклонио из страха од цара и од њих самих. Ово је дошло и до василевсових ушију и дата је наредба да се о овом догађају ћути. Све ово се, како саопштава Агатангел Григори, догодило прекјуче и сасвим одговара Григориним речима које се противе Кантакузиновим делима. Јер, цар је своје акције везане за исихастичко учење усмерио и ван државних граница. Наиме, великом руском народу (τὸ ἔθνος τῶν Ῥώσ), који је у поседу многобројних територија, послато је Паламино учење, али га је тамошњи епископ одбацио, паламите назвао многобожцима и незнабожцима и чак их екскомуницирао (πολυθέους τε καὶ ἀθέους τούτους ἀποκαλῶν, ...ἀναθέμασιν ὑποβάλλων). Стога се и сам Агатангел диви једном таквом народу који је, иако недовољно образован, препознао бласфемiju и иступио у одбрану праве вере.¹³⁰⁸

Будући да се ту прекинула нит претходног излагања, историчар приповеда како су Орханови изасланици опљачкани, што је и довело до тога да он на вест о овом догађају, нареди свом најстаријем сину да пређе у Тракију и похара ромејске области, отпославши претходно своје страшне сатрапске претње (προὔπεμπε τὰς ἀπειλὰς καὶ μάλα ἀτόλους).¹³⁰⁹ Треба се подсетити да је Григора сличне изразе, сатрапски гнев и насилна љутња (σατραλικὸς θυμός καὶ βιαία ὀργή), употребио кад је говорио о ајдинском емиру Умуру, савезнику Јована Кантакузина, који је свој бес, међутим, усмерио према његовим непријатељима, савезницима великог дукса Апокавка. Тада је, свакако, ова

¹³⁰⁸ Greg. III, 107. 15–115. 8. О руском односу према Палами не зна се ништа више, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 192, 277.

¹³⁰⁹ Greg. III, 116. 23–117. 7.

особина представљена као лојалност према ромејском цару, на чијој је страни Григора у току грађанског рата био, док је сада иста историчарева фраза употребљена са врло негативном конотацијом. Истина је да, за разлику од Умура, Орхан никада није ни представљен са великим епитетима. Иако Кантакузинов зет, чије је орођавање са царем Григора раније настојао да оправда тезом да су василевса на тај потез нагнале околности, претња од стране Османлија била је ромејска свакодневица која их је испуњавала страхом и ишчекивањем да би сваког часа део Царства могао пасти у њихове руке. Орхан је са својом флотом пристао код Града и тражио пуштање заробљеника иначе би се управио на Град. Турчин се, међутим, ни након испуњавања његових захтева, није повукао и даноноћно је пљачкао Тракију.¹³¹⁰

Историчар се, након вести везаних за сукоб са Паламом поново враћа току свог излагања и моли Агатангела да му прво исприча шта је даље било са латинском флотом, јер је у својој приповести стао код сукоба Ђенове и Венеције. Треба, међутим подсетити да Григорина излагање у овом делу приповести није сасвим, у хронолошком смислу, сређено. Стога и његова приповест везана за 1352. годину и сукоб две италијанске републике често бива прекинута упадицама везаним за исихастички спор, али и сукоб који је почео да тиња између Јована Кантакузина и његовог зета.

Када је у питању сукоб Венеције и Ђенове 1352. године, приметно је да Григора, за разлику од Кантакузина, има више објективности у свом исказу, будући да цар-писац представља догађаје у светлу из ког се не би видело да је заправо избор Венеције као савезника био погрешан. Осим тога, двојица историчара разликују се и у почетку приказивања ратних операција те године, будући да Григора саопштава како су Ђеновљани напали први, док Кантакузин приповеда да су они чекали и да су у бој кренули тек онда када су Венецијанци покушали да уђу у Босфор, и то потпомогнути Тарханиотом.¹³¹¹ Између Венеције и Ђенове одиграла се страшна битка која је трајала све до дубоко у ноћ.¹³¹² Обе стране су изгубиле знатан број бродова, од тога Венецијанци осамнаест, при чему је највише било каталанских, јер су се они храбро борили на страни Серенисима. Ђеновљани су изгубили двадесет два брода. Битка је, према сведочењу писца, била и поморска и копнена пошто су се непријатељи борили лицем у лице, те су на крају многи подлегли ранама, а неки су умрли и од болести која

¹³¹⁰ Greg. III, 117. 7–119. 7.

¹³¹¹ Кантакузин заправо више жели да истакне и у позитивном светлу прикаже своју флоту, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 153, 248–254, нап. 154, 254–255, нап. 155, 255–257.

¹³¹² Кантакузин напомиње, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 156, 257, да су Ђеновљани, када је наступила ноћ, почели полако да попуштају и беже. О самој бици в. *Balard, A propos de la bataille, 431–469.*

је избила у њиховим редовима.¹³¹³ Приметно је да се Григора и Кантакузин разликују у погледу бројки које доносе, можда услед тога што цар-писац настоји да умањи венецијанске губитке у рату.¹³¹⁴ Говорећи о последицама сукоба, Григора наводи како је он највише штете нанео Ромејима увукавши у престоницу силне људе, због чега је у Граду убрзо дошло до нестацице хране. Пшеница је поскупела, а Јован Кантакузин могао је само да посматра како му се срећа мења, коцке су се окретале против његових ствари, а његов дух био је узнемирен, јер се на почетку чинило да ће његова судбина бити добра, а сада се догађало управо супротно.¹³¹⁵

Након ових сукоба и видевши да су Ђеновљани закључили савез са Орханом, који је био спреман да са својом војском крене на Млечане, венецијански адмирал се повукао у Венецију у намери да се врати са већом војском. Допустио је цару Кантакузину да закључи некакав провизорни уговор (συνθήκας ποιεῖν καιρικὰς) са Ђеновом док не дође поново до рата.¹³¹⁶

Иако је Царство сада званично било ван сукоба, рат између Венеције и Ђенове још увек није био завршен, већ се проширио и на острво Сардинију. Наиме, то многољудно острво је, како Григора приповеда, још од раније било у поседу Каталанаца, али су у скорије време Ђеновљани дошли у посед две тврђаве, те су због тога Каталанци били против њих и тражили од Венеције да иду заједно у сукоб са Ђеновом.¹³¹⁷ После краће битке, о којој наша два основна извора, Григора и Кантакузин, дају веома оскудне податке, завршило се лето 1352. године.¹³¹⁸ Како Григора даље приповеда, некако у то време господар Милана, пријатељ Франческа Петрарке и Лудвига IV Баварског,¹³¹⁹ покорио је Ђеновљане,¹³²⁰ што је и означило крај

¹³¹³ Greg. III, 86. 16–90. 11. Болест о којој је реч, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 162, 264–266, Кантакузин ни једном речју не помиње.

¹³¹⁴ Cant. III, 223. 2–9; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 159, 259–261. О рату Венеције и Ђенове в. и *Радић*, Јован V, 205–208.

¹³¹⁵ Greg. III, 92. 8–93. 5. Понављање исказа, попут вести о смрти младог Андроника Кантакузина, затим изјаве да се Кантакузин надао у добре ствари, а да се онда догодило управо супротно, само су један од показатеља да писац није стигао да ревидира свој текст, што је случај са овим делом његове *Историје*. Ипак, ова понављања нам указују и на то шта је Григора желео посебно да истакне и у којим је тренуцима у својој приповести то имао потребу да учини.

¹³¹⁶ Greg. III, 144. 1–145. 18. Кантакузин, међутим, саопштава да је он закључио мир са Ђеновљанима тек пошто је чуо да су његови савезници напустили Егејско море, Cant. III, 233. 22–234. 6.

¹³¹⁷ Greg. III, 189. 3–190. 5. У опису наставака рата, Григора као да заборавља да о сукобу приповеда из Агатагелове перспективе, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 341, 350. На овом месту, Григора даје и један краћи еккурс о Сардинији, Greg. III, 190. 6–18; за наставак рата код Кантакузина в. Cant. III, 234. 7–237. 6.

¹³¹⁸ Greg. III, 190. 19–192. 19. За наставак рата код Кантакузина в. Cant. III, 234. 7–237. 6.

¹³¹⁹ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 345, 352.

¹³²⁰ Кантакузин приповеда како су се Ђеновљани сами њему предали, Cant. III, 234. 23–236. 4.

њиховог ратовања са Венецијом.¹³²¹ Тако се, каже Григора, завршила ђеновљанска ароганција. То је била наплата од Бога за лоша дела која су против Ромеја починили и за она која је тек требало да почине. Они су, наиме, сањали о владавини која би се протезала од Танаиса и Меотиса до Гадире и Хераклових стубова, а сад су били сами из сопственог града протерани. Хтели су за кратко време да узму од људи оно што није било њихово а нису видели да су тако само своје брзо изгубили.¹³²²

4.2.2. Кантакузини и Палеолози

Нови грађански рат који је у Византији почео 1351. године настојањима Јована V Палеолога да поврати очински престо и спречи да се у Царству успостави владавина нове династије, трајао је са измењеним интензитетом до 1354. године. Као и претходни, и овај сукоб Ромеја у своје редове увукао је стране савезнике, Србе, Турке, Бугаре и Латине. Рат је наново поларизовао ромејско друштво (ако је икада уистину дошло до смиривања страсти након 1347. године) на присталице Палеолога и Кантакузина. У свему томе, писац *Ромејске историје*, од ватреног присталице Јована VI постаје његов најљући противник по питању исихазма. Право је питање, међутим, да ли је Нићифор Григора од присталице Кантакузина и жестоког противника царице Ане Савојске, постао подржавалац њеног сина, Јована V. Ни сам Андроник III није уживао симпатије византијског полихистора, а већ је напред речено да је Григора имао врло изграђен став по питању личности која би требало да се налази на престолу византијских царева, при чему се, додуше у кратком периоду, том идеалу највише приближио управо Јован VI Кантакузин. Због тога је приповест о сукобу између две породице у *Ромејској историји* од посебног значаја за наше разумевање Григорине *Kaiserkritik* и његове даље објективности у приказивању политичких и друштвених прилика које су у Царству тих година владале.

Отпочињући нову, XVI књигу свог списка владавином новог цара, Нићифор Григора даје рекапитулацију догађаја којима је завршио приповест о ромејским сукобима 40-их година XIV столећа.¹³²³ Кантакузин је под својом влашћу имао читаву

¹³²¹ Код Григоре ово је крај рата између Венеције и Ђенове, док Кантакузин о томе детаљније пише, *Sant.* III, 234. 23–237. 6. Григора такође даје још један кратак географски екскурс о неприступачности Милана, окруженог Алпима, *Greg.* III, 193. 9–194. 9.

¹³²² *Greg.* III, 192. 20–195. 4.

¹³²³ Јован Кантакузин такође отвара нову, четврту књигу, свог списка констатацијом како је завршен страшан рат који је међу Ромејима трајао пет година и како је он све о чему је приповедао навео тачно и

Тракију, у Македонији су неки пришли владару Срба, док су други остали под влашћу Ромеја, Манојло Кантакузин успео је да побегне из Верије, а у Солуну су на власти још увек били зилоти.¹³²⁴ Кантакузин је двојицу браће царице Ирине, Јована и Манојла Асена, прогласио за севастократоре и доделио им ципеле и капе које су биле предодређене за великодостојнике њиховог ранга. Јован Асен се оженио ћерком Алексија Апокавка, која је мало пре тога остала удовица будући да се њен муж, Андроник Палеолог, удавио у току рата. Тада је избила и страшна куга од које је умро и најмлађи царев син, Андроник Кантакузин.¹³²⁵ Овде би одмах пажњу требало скренути на чињеницу да Григора смрт василевсовог сина на овом месту наводи као успутни податак, док касније исти развија у много већем обиму. Наиме, Григора ће Андроникову смрт у каснијим књигама, које су писане након што је историчар осуђен на сабору у Цариграду, приказивати као казну за Кантакузинове грехе према правоверном учењу.

Када говори о додељивању достојанстава припадницима своје породице, Кантакузин саопштава и податак који се не налази у *Ромејској историји* Нићифора Григоре. Наиме, пошто наведе да су његов млађи син Манојло и царев зет Нићифор добили титуле деспота, Јован Кантакузин се осврће на посебан положај свог сина Матије који је његове акције и претензије везане за царски трон чинио сасвим легитимним. Стога се може претпоставити да је Кантакузин, будући да је писао након настанка *Ромејске историје*, овај податак укључио у свој спис како би оправдао како сопствене тако и амбиције свога сина. Наиме, цар-писац саопштава како Матији није била додељена никаква титула, већ му је дато достојанство више од деспотског које га је постављало одмах испод цара, његовог оца. Ово достојанство, уосталом, како саопштава Јован Кантакузин, установљено је од стране Михаила, првог цара Палеолога, за василевсовог сина, порфирородног Константина, како би се стекао утисак да је он у рангу виши од деспота.¹³²⁶ Стога, Кантакузин показује како он није учинио ништа што није било у складу са већ постојећим правилима, позивајући се на родоначелника династије. Осим тога, овим Кантакузин, поред чињенице да жели да истакне право

без милости према било коме. Преостаје му, стога, да приповеда о постигнућима цара Кантакузина, као и да опише како се разишао са зетом, Палеологом, Cant. III, 8. 4–10.

¹³²⁴ Greg. II, 795. 1–11. Приметно је да Григора често понавља ствари тако да се намеће утисак да аутор о истом догађају на два различита места говори са временском дистанцом.

¹³²⁵ Greg. II, 797. 2–798. 17.

¹³²⁶ Cant. III, 33. 4–9.

своје породице на престо, баца сенку и на старог Андроника, стављајући његовог брата Константина у положај изнад оног који му је заправо припадао.¹³²⁷

Приметно је, такође, да Григора не говори толико о опозицији Кантакузиновој власти, која је долазила са западних страна од припадника породице Палеолог. Наиме, маркиз од Монферата, Јован Палеолог, унук Андроника II и син маркиза Теодора Палеолога, желећи да се наметне као владар у Царству, пошто је, према крвном сродству, имао више права да влада Ромејима од Кантакузина, почео је да припрема флоту за напад на Цариград. Његову акцију, међутим, спречило је писмо кардинала Бартоломеја папи и Дофану, у коме се наводи да је Кантакузинов долазак на власт Божија одлука и да Ромеји и цео свет треба да поздраве овакву вољу Божију.¹³²⁸ Нема сумње да је Кантакузин са намером укључио ово писмо у свој историјски спис, иако тврди супротно, како би се наметнуо као легитимни владар. Осим тога, ово свакако одражава и његове везе са римском куријом, које су врхунац достигле 1367. године, у разговорима василевса са папским легатом Павлом око организовања сабора на коме би се расправљало о унији цркава.¹³²⁹ Право је питање, међутим, због чега Григора није поменуо податак о претензијама Јована Палеолога на царски трон. Чињеница да византијски историчар није био упознат са дешавањима мало је вероватна, будући да треба претпоставити да је писмо које помиње Кантакузин вероватно било обзнањено ширим круговима. Да ли би стога Григорина прећуткивање овог догађаја могло бити везано за његову оданост потомцима старог Андроника не би се могло јасно тврдити, будући да сам Григора негативно приказује оца маркиза Јована Палеолога, Теодора.¹³³⁰ За Кантакузина је, са друге стране, било важно да покаже да је овим сломљена опозиција бочне гране породице Палеолог, која није представљала безначајну фракцију што је јасно и из ранијих завера против Андроника III, пошто је са директним потомком свог пријатеља он постигао споразум о заједничкој владавини.

Тако су стајале ствари када је Јован Асен позвао свог сестрића Матију на разговор,¹³³¹ који је открио све амбиције Кантакузинових присталица, ако не и самог василевса.¹³³² Ујак се свом сестрићу обратио у пријатељском тону наводећи да је он био

¹³²⁷ Николић, Павловић, Михаило VIII (у штампи).

¹³²⁸ Cant. III, 13. 2–20. 19.

¹³²⁹ Meyendorff, Projets, 147–178; Максимовић, Политичка улога, 121–193.

¹³³⁰ Уп. претходно излагање.

¹³³¹ Ван Дитен каже да у томе лежи разлог што је Јован Асен пожурio да напусти престоницу, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 516, 385.

¹³³² Кантакузин помиње да су његове присталице, међу којима је већина припадала наплеменитијим представницима византијске аристократије, у почетку одбијала да се закуне на верност Јовану Палеологу и Ани Савојској, изговарајући се тиме да они једино одговарају цару Кантакузину и да су потрошили

најстарији од царевих синова те му је отац с правом поверио Тракију на управу. Због тога га је ујак и саветовао да узме један део територије за себе и њиме управља. Разуме се, Матијина област била би потчињена његовом оцу докле год је он жив, али би касније била само његова, не и у саставу државе Ромеја. Тиме би се, према речима Јована Асена избегла срамота за породицу победника коју су изазивали Кантакузинова милост и обзир према пораженој страни, а тиме је заправо, како Григора саопштава, Јован Асен покушавао да за себе и своје рођаке придобије сигурност, бојећи се одмазде царице Ане. Асен је подсетио Матију на писма која је Ана Савојска у току рата слала њему и његовом брату, нудећи им новчану награду и обећавајући да ће пустити њихове родитеље из затвора ако се ставе на њену страну. Подсетићемо се да је њихов отац и Кантакузинов таст, Андроник Асен, у једном моменту допао затвора што је недвосмислен показатељ његовог разиласка са Апокавком, о чему, на жалост, немамо никакве детаљније податке. Осим тога, Асен је посебно истакао како су Кантакузинове присталице проливале своју крв и жртвовале животе за цара и како, након рата, ништа заправо нису добиле.¹³³³ На предлоге свог ујака Матија је одговорио да је о томе још и раније размишљао али да није желео да иде противно ономе што је чинио његов отац. Ипак, њих двојица су се договорили да заједнички крену у акцију и да о томе обавесте и део војске. Ујак и нећак су, потпомогнути својим присталицама, заузели акропољ Хадријанопоља, те су тако дошли у посед читавог града.

На вест о овој акцији Матије Кантакузина, Јован VI је, према Григориним наводима, био запрепашћен али су га опхрвали незадовољство и љутња тиме што је својим синовима дао да већ дуже време воде сервилан живот, док је свом зету чувао права на престо.¹³³⁴ Дакле, Григора не скрива да је Кантакузин Матијину побуну видео као производ неиспуњених амбиција и очекивања која нису имала неразумна упоришта, будући да је младић био син легитимно крунисаног владара. Ипак, из историчаревог даљег казивања произлази да је Јован VI настојао да смири ситуацију, не и да је здушно прихвати за остварење својих циљева. Кантакузин се није усуђивао, како саопштава Григора, да изађе из Града без оружја и трупа, што би заправо значило да би кренуо на младог човека преплављеног амбицијама, јер није желео још више да распламса

свој новац и ризиковали своје животе да би победили те да би заклетвом постали потпуни губитници, служећи онима којима су могли, да су желели, и без претрпљених мука да служе, Cant. III, 10. 7–15. Нема сумње да ово јасно изражава став Кантакузинових присталица, чије је незадовољство и довело до избијања новог грађанског рата.

¹³³³ Greg. II, 798. 18–801. 24. О постојању расцепа унутар саме породице Асен в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 519, 385, нап. 520, 385–386.

¹³³⁴ Greg. II, 801. 24–804. 17.

страсти једне младе душе. Као смислено решење Кантакузину се учинило да је најбоље да сину пошаље мајку, царицу Ирину, која је могла да га убеди да не чини глупости. Царица је стигла до Хадријанопоља где се срела са Матијом. На овом месту Григора наводи веома дугачак говор Ирине Асен у коме је саветовала сину да се не одметне од легитимне власти пошто то ништа добро не би донело. Царство је већ јако осиромашено и напаћено, те би сваки даљи сукоб бацио Ромеје још више у понор. Ирина је обећала да ће разговарати са Кантакузином и да ће изгладити цео неспоразум. Након царичине посете, Матија се умирио, али је зато кућу цара Кантакузина погодила велика несрећа. Наиме, управо у то време василевсу је од куге преминуо син Андроник.¹³³⁵

У свом историјском спису, Јован Кантакузин такође помиње побуну сина Матије. Треба истаћи да пре него што то заправо и помене, Кантакузин наводи како су неки од царевих најугледнијих сабораца поново почели да се жале својим и царевим статусом. Наиме, њима као победницима припадало је више од онога што су добили, а завера против Кантакузина, коју је он пре тога поменуо, поново би их приморала да крену у сукоб и да живе бедним животом као и у току претходног рата. Кантакузин им се, међутим, супротставио у дугом говору у ком је посебно желео да истакне своју милост према пораженој страни, као и чињеницу да се он издигао изнад њихових грешака. Он се, уосталом, показао дарезљивијим од претходних царева, а познато је да ниједан цар пре њега није доделио више суверености својим савладарима и допустио да та сувереност остане у рукама њихове, а не његове деце. Он је тако поступио из обзира према чињеници да је моћ са других прешла на њега и због тога што заправо није ни био његов избор да он постане цар, већ су га на то нагнале прилике. Стога је било немогуће да он убије свог зета и да га уклони са његове позиције владара, нити је било могуће оптужити царицу Ану за злочине којих није била свесна. Кантакузинове присталице су се повукле, али су отишли код царице Ирине у намери да на њу изврше притисак и постигну оно што су желели.¹³³⁶

Матијина побуна, међутим, уследила је одмах након тога. Царевог сина су на то наговорили неки од оних који, како то Кантакузин наводи, нису могли да се смире ни након царевог одговора. Видно је, међутим, да Кантакузин, за разлику од Григоре, уопште не помиње учешће свог шурака, Јована Асена, у побуни Матије Кантакузина.

¹³³⁵ Greg. II, 804. 20–813. 6.

¹³³⁶ Cant. III, 43. 4–46. 20. Да је Кантакузин имао намеру да убије Јована V говори и млади василевс у говору забележеном у *Ромејској историји*, о чему ће касније бити више речи.

Оно у чему се, пак, Григора и Кантакузин не разликују много, јесу мотиви који су нагнали царевог сина да се одметне. Као и у Матијиним говорима пренетом у *Ромејску историју*, тако и Кантакузин наводи да је његов син сматрао да победничка страна није добила ништа од онога што је заправо заслужила. Осим тога, Матија је сумњао у добронамерност свог шурака, Јована V Палеолога, и прибојавао се како ће се он, након очеве смрти, понашати према њему, који је такође био царев син. Завереници су заузели Хадријанопољ и намеравали су да траже од Кантакузина да им поново нареди да марширају заједно са њим. Осим тога, важно је била да читава власт над градовима остане у Матијиним рукама и за Кантакузиновог живота и након његове смрти. Тако су завереници посејали, како наводи цар-писац, зло семе, које ће касније израсти у још већу биљку.¹³³⁷

Кантакузинови даљи искази по питању смиривања побуне његовог сина такође се у највећој мери подударају са оним што нам је о томе у свом делу саопштио Григора. Цар је био пун гнева према онима који су његовог сина нагнали на побуну, а онда је одлучио да свом сину пошаље царицу Ирину како би га умирила и помирила са оцем. Кантакузин наводи да је његова супруга веома лако успела да убеди сина у примирје с оцем, пошто је поседовала природну интелигенцију и била је веома способна у решавању озбиљних питања. Осим тога, Ирина је од све деце највише волела свог првенца Матију, а и он је, како Кантакузин наводи, веома волео своју мајку. На овом месту, међутим, Кантакузин прави једну интересантну опаску. Након што помене како је Ирина смирила Матију, цар-писац саопштава да је царица била успешна и у смиривању других одговорних за побуну, међу којима су били и њени рођаци (*ἦσαν γὰρ αὐτῆ τῶν καθ' αἷμα προσφόντων*).¹³³⁸ Дакле, Кантакузин признаје да су Асени, иако не именује експлицитно своје шураке као што то чини Григора, стајали иза ових догађаја.

Кантакузин такође на овом месту наводи како му је син умро од куге. За разлику од Григоре који ће касније у свом спису истрајавати на чињеници да је смрт малог Андроника била резултат Божијег гнева на његовог оца, Кантакузин, у дужем екскурсу и опису куге, у коме се највероватније угледао на Тукидидов приказ болести, наводи како се нико, ни млади ни стари, ни слаби ни јаки, нису могли спасити од заразе која је беснела Царством. Лекарима су били беспомоћни пред овом заразном болешћу, али је било оних који су се неким чудом ипак спасили.¹³³⁹ Након тога, цар је са својим зетом

¹³³⁷ Cant. III, 46. 20–48. 15.

¹³³⁸ Cant. III, 48. 16–49. 15.

¹³³⁹ Cant. III, 49. 15–53. 1. Емотивни приказ туговања царице Ирине за умрлим дететом свакако одражава и Кантакузинову бол за сином.

отишао у Тракију, како би поданицима показао Јована V кога они до тада нису видели и како би свима обзнанио да је он био престолонаследник. Осим тога, Палеолога је Кантакузин тренирао и припремао за тешкоће војничког живота, а младић се у свему показао достојним свог положаја.¹³⁴⁰ Григора не наводи да је Кантакузин ишао у Тракију са Јованом V, већ саопштава да се цар тамо срео са својим сином Матијом, као и да је један од разлога његовог одласка био повратак патријарха Калеке у Цариград.

Разговор са Матијом о његовом положају и даљој судбини наставио је и сам Јован VI. Григора наводи и говор цара Кантакузина којим се он у Дидимотици, обратио сину.¹³⁴¹ Василевс је истакао да је Матији већ дат један део Царства на управу за читав живот (τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀποτεμόμενος μέρος ἡγεῖσθαι διὰ βίου), који се протезао од Дидимотике до предграђа Христопоља и од Егејског мора до Ксантија и оближњих села. Осим тога, као што наводи и Кантакузин, Григора саопштава да је цар сину већ дао извесна достојанства која су, уистину, била мања од оних којим се означавала сама царска власт, али свакако већа од свих других.¹³⁴² Ипак, јасно је из Григориног говора да је Кантакузин настојао да покаже како је он сам био дужан према сину свог пријатеља да очува његова права на престо.¹³⁴³ Стога би Матија требало то да схвати и да се помири са својом судбином, будући да нема живота без боли.¹³⁴⁴ Иако је царев син у том моменту умирен, његове амбиције нису престале да тињају и ускоро ће до сукоба поново доћи.

Разлог Кантакузиновог одласка у Дидимотику пролећа 1347. године, међутим, није био везан само за смиривање немирног сина Матије. У граду је боравио и некадашњи патријарх Јован Калека, кога је цар са собом вратио у престоницу. То је, како Григора наводи, Кантакузин учинио из страха да Калека не подржи нереде који су могли избити у граду,¹³⁴⁵ што би свакако указивало на опозицију Кантакузиновој власти. Иако се о Калекином утицају на локално становништво не зна много ова Григорина опаска не би требало да прође незапажено. Наиме, познато је да је Калека, пре ступања на патријаршијску позицију имао породицу и да је био родом из Тракије, тачније града Апра, чији је митрополит једно време био. Његова ћерка била је удата за

¹³⁴⁰ Cant. III, 53. 1–12.

¹³⁴¹ Одлазак Кантакузина у Дидимотику, Григора је датовао изласком Аркура, Greg. II, 813. 7–8.

¹³⁴² Greg. II, 814. 9–22.

¹³⁴³ Dölger, Johannes VI. Kantakouzenos, 194–207.

¹³⁴⁴ Greg. II, 814. 24–819. 15. Ову изјаву свакако треба схватити као пишчеву рференцу на променљивост судбине.

¹³⁴⁵ Greg. II, 813. 10–14.

великог стратопедарха, Јована Ватаца,¹³⁴⁶ савезника Алексија Апокавка који се на крају приклонио Јовану Кантакузину. Цар-писац се, међутим, у својој *Историји* ни мало похвално не изражава о њему будући да је стално сумњао у његову оданост.¹³⁴⁷ Поред ћерке, патријарх је имао и сина кога је Алексије Апокавк у току рата планирао да ожени својом ћерком. Стога није невероватно да је Јован Калека могао бити окосница око које би се формирала опозиција Кантакузиновој власти. Овим одласком у Дидимотику, Кантакузин је спречио да се то догоди, будући да је патријарха вратио у престоницу, где је он, у својој шездесет петој години и умро. Уосталом, тиме се и објашњава због чега је Јован VI управо делове Тракије поверио своме сину Матији, јер је вероватно требало да он, као већ искусни војсковођа,¹³⁴⁸ угуши отпор који је у том делу Царства могао избити. Да је цару заиста претила опасност од Калеке наговештава и Јован Кантакузин у свом историјском спису. Цар-писац помиње да се ни након „суђења” које је одржано по царевом уласку у Град бивши патријарх није дао примирити, већ је почео да ствара и фракције унутар Цркве. То је довело до тога да сви епископи, осим тројице Калекиних присталица, затраже од цара да протера патријарха у Дидимотику. Он је тамо, како саопштава Кантакузин, изгубио разум, те га је цар након неког времена вратио у Цариград, где је убрзо и умро.¹³⁴⁹

Патријарх Калека је, како Григора завршава свој суд о византијском поглавару, био не много висок човек, лепог лица, елоквентан и од младости упућен у све црквене ствари и законе. Истина, патријарх се није одликовао особитим познавањем хеленске културе али је био интелегентан човек.¹³⁵⁰ Приметно је да је завршно слово о патријарху Јовану XIV Калеки позитивно, што није био случај са претходним описом византијског црквеног пастира у књигама које су се односиле на грађански рат Кантакузина и регентства. Стога не би било немогуће претпоставити да је између писања XVI и XVII књиге Григориног дела и преосталог дела, који се односи на грађански рат и који са њом чини посебну целину, протекао изванредан (не нужно и велики) временски период. С обзиром на позитивнији приказ патријарха Калеке могло

¹³⁴⁶ PLP 1, No. 2518.

¹³⁴⁷ Cant. II, 312, 367-371. О патријарху Калеки в. PLP 5, No. 10288. Могуће је да на њега Кидон мисли када говори о Дипловатацу у једном од својих писама, *Cydonès, Correspondance I*, No 51, 85–86.

¹³⁴⁸ Григора на једном каснијем месту наводи како је избио и велики сукоб са Турцима, у коме се храброшћу посебно истакао Матија Кантакузин, који је битку, која је изгледала да ће бити ромејски пораз претворио у победу, а Турцима је задат страشان ударац. Велики број мртвих био је међу редовима непријатељске војске тако да од Турака није остао нико жив да приповеда о катастрофи. Ово се Ромејима чинило као добар предзнак за будућност и били су пуни наде, *Greg. II*, 835. 23–839. 25; *Cant. III*, 66. 15–67. 6.

¹³⁴⁹ *Cant. III*, 24. 10–25. 3.

¹³⁵⁰ *Greg. II*, 813. 14–814. 9.

би се закључити да је Григора две поменуте књиге написао након што је постало потпуно јасно да Кантакузин не намерава да раскрсти са исихастима већ да остаје у чврстој вези са Паламом, док су књиге XII-XV могле настати у току самог рата и непосредно по Кантакузиновом уласку у престоницу, када је Григора, могао имати наде да ће Кантакузин на крају напустити свој савез са исихастима. Уосталом, из рукописне традиције видно је да је Григора део своје XVII књиге писао тек након што је затворен у манастир Хора.¹³⁵¹

Крај 1349. и почетак наредне године, биле су особито пуне изазова за владавину Јована VI Кантакузина. Тих година су тензије између Палеолога и Кантакузина озбиљно нарасле, а Царство Ромеја било је увучено у тежак окршај Венеције и Ђенове. Григора наводи да је тада Кантакузин са својим зетом Палеологом кренуо у Солун, како би овога поставио као гувернера.¹³⁵² Овом приликом историчар уопште не помиње да је из другог града Царства стигао позив за помоћ како би се спречило да евентуална војска Стефана Душана освоји град, као што не наводи ни чињеницу да је овај одлазак ставио крај на власт зилота у Солуну.¹³⁵³ Његово ћутање везано за активности српске војске можда би се могло објаснити историчаревим непознавањем ствари, али је вероватније да Григора избегава помен Душанових трупа како би избегао да на овом месту говори о савезу Јована V и српског цара, који ће имати важне последице по државу Ромеја у новом грађанском рату. Непомињање предаје Солуна Кантакузину, што је била вест која није могла остати непозната у престоници, можда би се дала објаснити тиме што Григора није желео да овим поводом помене Паламу, који је требало да преузме митрополију у граду, како је још 1347. године и било одређено.¹³⁵⁴ Цар се из Солуна вратио тек децембра те године, срећан, јер је веровао да се ослободио сумњи и тајних страхова и да је онај (Јован V—прим. аутора), који је могао да га спречи у томе да наследство своје власти помери са њега на своје синове, сада био одстрањен са пута.¹³⁵⁵ Тако је Нићифор Григора отпочео приповест о тајним плановим Јована

¹³⁵¹ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 2, 193.

¹³⁵² Датум Кантакузиновог одласка са зетом у Солун померен је са 1350. на септембар 1349. За детаљну аргументацију в. *Estangüi Gómez, Séjour*, 55–88.

¹³⁵³ Greg. II, 876. 22–877. 2; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 35, 225–227. О позивима у помоћ због могуће акције српског краља и пре 1350. године сведоче и речи цара-писца, Сант. III, 108. 10–110. 24., а могла би сведочити и нека писма Димитрија Кидона. Иако се ништа детаљније не може рећи о овоме, важно је приметити да су српске трупе свакако боравиле у близини града тих година, *Павловић*, Срби, 263–265, јер је већ крајем 1350. године дошло до савезништва између Јована V Палеолога и Стефана Душана, о чему нас обавештавају и Григора и Кантакузин.

¹³⁵⁴ О уласку Паламе у Солун в. и Rigo, Palamas, metropolitan di Tessalonica, 135–148.

¹³⁵⁵ Greg. II, 878. 22–879. 2; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 43, 229–231.

Кантакузина који су били усмерени ка склањању наследника из породице Палеолог и ка успостављању власти своје династије.

Кантакузин, међутим, о овим догађајима приповеда другачије. Цар-писац, говорећи о писмима која су почела стизати из Солуна у коме су и даље на власти били зилоти и чијим становницима је претила опасност од Стефана Душана, наводи како је он у помоћ позвао зета Орхана, који је одмах упутио свог сина Сулејмана са коњицом на Трибале. Варварин је, међутим, гајио велику љубомору према младом цару и Кантакузиновом зету, будући да је и сам гајио велике наде јер је са царем био у рођачким везама. Орхан је, како саопштава Кантакузин, чак планирао да убије Јована Палеолога, уколико би се за то указала погодна прилика. Постоји код варвара један закон, како то објашњава Кантакузин, према коме су они могли убити свакога ко би дошао у сукоб око власти, при чему се нису обазирали ни на узраст ни на рођачке везе. Орхан је упутио посланство на челу са евнухом Мерцијаном, коме је било наређено да убије Јована V, а те планове прозreo је василевс Кантакузин и решио да од сада младог цара не оставља самог већ да га поведе са собом у Солун. Цар се, међутим, у току зиме вратио у Град, а царица Ана, којој се није допало да Јован остане у другом граду Царства, захтевала је од Кантакузина да јој врати сина, јер је страховала да би млади цар због узраста могао лако бити преварен и наведен да покуша политичке промене (νεωτερισμοί). Стога је она саветовала да се Јован чува да не би наново избио рат међу Ромејима. Кантакузин је поздравио царичин савет, пошто је био истинит и правичан и пошто је био пријатељски и заштитнички настројен према њему и усмерен ка општем добру. Осим тога, схватио је да у другом граду Царства постоје они који би град лако предали Трибалима и решио да на пролеће крене бродовима не само у Солун, већ и у Македонију и Акарнанију, свуда где су Трибали држали земље освојене у току рата.¹³⁵⁶

Дакле, видно је да Григора овај одлазак царева у Солун пре свега приказује као Кантакузинову жељу да из престонице удаљи младог цара како он не би представљао опасност његовим даљим плановима, док је Кантакузин то приказао као део својих акција ради спасавања Јована V од Орхана, али и ради својих акција усмерених против Стефана Душана.¹³⁵⁷

Оно што је, међутим, било још горе од тога, како Григора даље наставља, била је и царева свађа са његовим синовима. Они су се побунили против овакве очеве

¹³⁵⁶ Cant. III, 110. 24–114. 3. О даљим својим акцијама и уласку у Солун, Кантакузин приповеда веома детаљно, Cant. III, 114. 4–118. 5.

¹³⁵⁷ Детаљније о овим акцијама в. Ферјанчић, Тирковић, Стефан Душан, 245–273.

владавине и то у моменту када је држава преживела такав бродолом и када је стајала на трулим ногама.¹³⁵⁸ Нема сумње да Григора овде потенцира амбиције чланова Кантакузинове најближе породице и да мисли на њихову љутњу изазвану тиме што није било предвиђено да Кантакузинови синови наследе очев престо. Григора, дакле, не крије да су пре свега амбиције Матије Кантакузина, али и његових ујака, запалиле и саме скривене амбиције Јована VI и довеле до сукоба са Јованом Палеологом, што је историчар најоштрије осудио. Чини се, међутим, да осуду Кантакузина и његових синова писац није изрекао због тога што је држао страну Јовану V или што је био легитимиста Палеолога, будући да је сасвим јасно да је у грађанском сукобу са регентством Кантакузиново проглашење и крунисање подржао. Историчар је највише, како изгледа, Кантакузину пребацивао због новог сукоба међу Ромејима, који се, осим у Цркви водио и ван њених оквира. Стога и Палеологова права на престо објашњава наводећи касније дугачак говор Јована V, у коме се изнова говори о сукобу саплеменика који је избио након смрти Андроника III.

Григора је сматрао да су Кантакузинови синови били обавезни учинити све што је било могуће како би њиховом оцу помогли, па је стога требало да сопствене интересе што дубље закопају. С друге стране, Кантакузинов зет и муж његове ћерке, Јован V Палеолог, чврсто се држао власти која му је била од оца и није је се одрицао у корист ниједног од Кантакузинових наследника. Међутим, Матија је оца посебно притиснуо захтевајући право које је и њему по оцу припадало. Скиптар је, међутим, по свој прилици тада припадао неком другом и Григора објашњава да се дешава и то да скиптар буде бачен час овоме час ономе, примећујући да се, међутим, такве ствари не одвијају без проливања крви. Зато је и било потребно да се ударе закони за обе стране. Кантакузин се, наводи Григора, много секирао око даљег развоја догађаја што је навело његову супругу, царица Ирину, да му се обрати.¹³⁵⁹

Као и на другим местима у својој *Ромејској историји*, Григора и у овој прилици осликава Ирину Асен као врло мудру, исправну и разбориту жену, стално настојећи да је покаже као некога ко, за разлику од остатка породице Кантакузин, није напустио правоверни пут. Осим тога, у царичином говору Григора је навео и један веома важан податак који сведочи о његовом учешћу у збивањима. Наиме, царица Ирина је, признавши да примећује кроз колике муке пролази њен супруг, подсетила Кантакузина да им је Григора још раније, не једном већ више пута, скретао пажњу како су Паламини

¹³⁵⁸ Greg. III, 93. 5–10.

¹³⁵⁹ Greg. III, 93. 11–94. 20.

списи пуни богохулних речи, на шта се они тада нису обазирали већ су наводили контрааргументе за Григорине тврдње.¹³⁶⁰ У том смислу, наставља даље Ирина, требало би сагледати и њихову садашњу борбу као нешто што је узалудно, будући да се они заправо боре против Бога.¹³⁶¹ Приметно је да Григора истиче Ирину Кантакузин као некога ко се није слагао са Паламиним учењем али ко, међутим, није желео да иде против Кантакузинове воље. На оваквом лику царице Ирине Григора ће истрајавати и у оним деловима своје *Историје* који детаљније говоре о питању исихазма. Не би требало одбацити историчареводе наводе по питању царичиног неслагања са Паламиним учењем, будући да подељеност у редовима царске породице око оваквог питања не би представљала ништа ново.

Кантакузинов одговор на речи његове супруге био је да се не може све приписати Богу већ и случају, што је, у ствари, према Кантакузину, била нестворена енергија (ἐνέργειαν μὲν καλοῦμένην ἄκτιστον) која је поседовала и извесне владарске (δεσποτικοὺς χαρακτῆρας) особине.¹³⁶² Осим тога, царица и сама зна како се он борио за Паламу и чим се одлучио за њега да је тада и сео на царски трон.¹³⁶³ Царица га је у том моменту, како наводи Григора, прекинула и изнела своје виђење према коме је царски пар био срећнији док није уживао царску титулу и да им је живот тада био лакши. Тада су, наставља Ирина Асен, они заиста и држали власт, а не онда када су формално сели на престо. Осим тога, Ирина је супругу пребацила што се окренуо Паламиним новотаријама, и што се није усмерио ка исправљању отачке вере (εἰς διόρθωσιν τῆς πατρίου πίστεως). Њих двоје никада није требало да постану прогонитељи, што је исказ који се највероватније односио на самог Григору. Царица је у сузама завршила разговор и почела да се спрема за пут сину у Хадријанопољ, а цар је свом зету Орхану упутио посланство.¹³⁶⁴

Иако се Григорин однос према Кантакузину све више претварао у покуду цара, битно је истаћи да Григора у великој мери задржава своју објективност по питању приказивања ових догађаја. Он главну кривицу за тензије свађује пре свега на Кантакузиново окружење, а понајвише на Матију Кантакузина и његове ујаке. У томе се, у највећој мери, иако Кантакузин не именује свог сина као главног виновника за

¹³⁶⁰ О Григорином иступању пред владарским парем Кантакузин биће више речи у наредном поглављу.

¹³⁶¹ Greg. III, 94. 20–96. 7. Ван Дитен наводи да не би требало искључити могућност да је Агатангел заиста разговарао са царицом о овим питањима, те би у том случају веродостојност њених речи добила више на снази, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, nap. 167, 268–269.

¹³⁶² Ово је највероватније алузија на Паламино учење о енергији, које је овде употребљено у ироничном смислу, како би се истакла самовоља цара и његова „безбожност.”

¹³⁶³ Greg. III, 96. 8–97. 3.

¹³⁶⁴ Greg. III, 97. 4–99. 8.

избијање нових сукоба, у великој мери слаже са царем-писцем. Нема сумње да је Кантакузин користио Григорину *Ромејску историју* и као материјал за писање сопственог дела. Она му је могла служити као подсетник на догађаје о којима је он писао са извесне временске дистанце. Иако он полемише са Григором, и некада догађаје представља сасвим супротно (пре свега грађански рат 1321–1328), он га, без сумње, држи за ауторитет, бар кад је у питању историографија. Чини се да је управо то и највећи доказ Григорине објективности.

4.2.3. Савез са српским царем

Убрзо затим у Цариграду је, како нас Григора обавештава, само мало пре него што су њега затворили у Хору, било обзнањено да је дошло до закључења споразума између Стефана Душана и Јована V Палеолога. То је свакако била вест која је снажно одјекнула престоницом пошто је она подразумевала почетак нових сукоба између две царске породице. Григора, кроз речи Агатангела, саопштава да је Палеолог осетио извесну промену у држању свог таста и шурака и сетио се протеклих ствари. Тако је, ради осигурања сопственог престола који му је био остао од оца и дошло до тога да он са српским царем закључи споразум. Као залог за поштовање договора цар је требало да Душану пошаље своју жену и да се ожени сестром бугарског цара и српске царице Јелене.¹³⁶⁵ Овај Григорин исказ, као и потенцирање изјаве да је Јован V желео да осигура престо наслеђен од оца, упућују на то да Григора настоји да представи Кантакузин као узурпатора, иако то у ранијим књигама није чинио. Тако и савез Јована Палеолога са највећим спољно-политичким непријатељем Царства историчар готово уопште не осуђује. Осим тога, видно је и да Палеолог изгледа није имао никаквих проблема да жртвује свој брак са Јеленом Кантакузином, ради постизања вишег циља.¹³⁶⁶ У целу ситуацију, како недвосмислено произилази из *Ромејске историје*, били су упућени и Бугари, који су у рату подржали Јована V, упркос Кантакузиновим настојањима да приволи и Србе и Мизе на своју страну.¹³⁶⁷

О савезништву Јована V и српског цара Душана, Јован Кантакузин даје много више података. Наиме, када говори о својим акцијама у Македонији и Тесалији 1350.

¹³⁶⁵ Greg. III, 147. 14–149. 2. Не треба заборавити, међутим, да о уступку учињеном Стефану Душану речито сведочи повеља Јована V Палеолога манастиру Хиландару којом цар потврђује неке поседе манастиру и у којој српског цара назива ὁ ὑψηλότατος βασιλεὺς Σερβίας καὶ περιόρητος θεῖος αὐτῆς κῆρ Στέφανος, Actes de Chilandar I, 292–294.

¹³⁶⁶ В. и Радућ, Јован V, 211, нап. 190.

¹³⁶⁷ Радућ, О покушају Јована VI, 51–61.

године које Григора готово уопште не помиње, цар се посебно осврће на своје разговоре са Душаном који су се водили под зидинама Солуна. Приликом склапања споразума између василевса и српског владара, који је након успешног Кантакузиновог ратовања уследио, био је присутан и млади цар Јован Палеолог.¹³⁶⁸ То су уједно били и први контакти Стефана Душана и Јована V. Тако Кантакузин обавештава да су већ исте ноћи пошто је договорено да Душан врати освојене градове цару, неки из његове пратње отишли у табор српског владара и наговарали Душана да не преда градове, јер ће они убедити Палеолога да склопи савез са њим. На то је *Краљ* изјавио да ће радо бити савезник младог цара. Тако је поново кренула војна између Ромеја и Трибала, а Јован Кантакузин је у свом спису забележио како је тада саветовао младог цара да не слуша Душанове речи које му могу звучати врло истинито и којима ће он покушати да га приволи на своју страну и Ромеје баци у још један грађански рат, обећавајући Палеологу повратак очинског престола што, како Кантакузин наводи, овај неће ни имати намеру да испуни.¹³⁶⁹

На каснијем месту у свом историјском спису, када говори о догађајима везаним за 1351. годину, Јован Кантакузин помиње савез склопљен између српског цара и Јована V. Цар-писац наводи како су младог цара на сукоб са тастом нагнали они који су били незадовољни ондашњим стањем ствари. Највероватније су у питању били Кантакузинови политички противници, пошто их је у другом граду Царства, још од времена устанка зилота у Солуну, било доста.¹³⁷⁰ Кантакузинови противници су наводили да су били против неправде почињене према младом василевсу, као и против чињенице да му је била одузета очинска царска власт. Јовану Палеологу није било остављено ништа до празног имена Царства, а таст га је оставио усред непријатељске земље и сам је држао читаву власт над Ромејима. Стефан Душан је, међутим, био спреман да у свему помогне младом василевсу, како новчано, тако и војно.¹³⁷¹ Кантакузинови противници су успели да из града на превару истерају царског таста, Андроника Асена, а онда се Јован V окренуо Стефану Душану и упутио му посланике. Са српским владарем је закључио споразум који је сматрао најприкладнијим за његову

¹³⁶⁸ Cant. III, 156. 12–15. Издашне коментаре о овој акцији оставили су и *Ферјанчић*, *Ђирковић*, ВИИНЈ VI, 498–543. Претпоставља се да је војним акцијама ромејских трупа претходило и црквено одлучење српског владара које је спровео патријарх Калист, *Ферјанчић*, *Ђирковић*, Стефан Душан, 166–167. Детаљније о питању Калистове анатеме в. *Мешановић*, О Калистовој анатеме, 221–231; *Благојевић*, О спорним митрополијама, 359–379, *Пириватрић*, Византијске представе, 269–279.

¹³⁶⁹ Cant. III, 156. 16–162. 13.

¹³⁷⁰ *Tafrali*, Thessalonique, 275.

¹³⁷¹ Cant. III, 200. 16–201. 16.

државу (πρὸς τὴν ἀρχὴν λυσιτελεῖν).¹³⁷² Дакле, Кантакузин не помиње да је Јован V имао намеру да се ожени сестром српске царице Јелене.

Према подацима из Григориног списка, Кантакузин је, због новонастале ситуације, видно много узнемирен, позвао царицу Ану Савојску, те ју је повео у манастир Богородице Одигитријске и заклео се над иконом да ће одмах препустити управу свом зету ако се врати са својом законитом женом (τὴν νόμιμον σύζυγον) у Град и ако се одрекне савеза са *Краљем*.¹³⁷³ Он ће онда учинити једно од следећих ствари – или ће владати Цариградом и делом Царства до Селимврије а остало све препустити Јовану V, или ће водити повучен живот као цар и остајати код куће. Кантакузин се писмено заклео и потписао овај документ који је дао Ани Савојској да са собом понесе у Солун, у коме је боравио њен син. Из даље приче проистиче да је мајка успела да утиче на сина да пристане на Кантакузинове понуде, јер се Палеолог вратио у Град, да би убрзо затим отишао у Дидимотику са својом женом Јеленом, која је, како то историчар описује, више волела да иде са мужем него да остане и живи и даље са својим родитељима.¹³⁷⁴ Ова завршна реченица може се схватити као настојања царице Јелене Кантакузин да не допусти да се створи прилика да се њен брак са Јованом Палеологом раскине. За то су, према Григори, постојале реалне могућности, чему иде у прилог и Кантакузинова ћутња по овом питању, али и изјаве о врлини његове ћерке и њеној привржености супругу.¹³⁷⁵

Попут Григоре и цар-писац помиње посредовање Ане Савојске код свог сина и њено успешно спречавање ескалације сукоба. Кантакузин наводи да је он тада био у врло тешкој ситуацији, будући да је већ избио рат између две италијанске републике и нити је било могуће да не буде у престоници, нити да спреми другу силу од оне коју је спремио за потребе овог рата. Стога је решио да у Солун пошаље царицу Ану, како би спречила сина да наново покрене грађански рат међу Ромејима. Како саопштава Кантакузин, злокобни демон није дозволио да се мирује, већ је поново уздигавши отровне људе и клеветнике прионуо на то да подигне рат, тежи од свих претходних. Јован Палеолог дао се наговорити будући да је био млад и да се није одликовао искуством и започео је рат пошто је добио војску од Трибала. Јован Кантакузин је изложио царици-мајци да је неопходно да пође у други град Царства, наводећи да је

¹³⁷² Cant. III, 201. 16–204. 16.

¹³⁷³ Радић примећује како ни овом приликом Кантакузин није случајно изабрао тишину поменутог манастира у коме је још раније, 1347. године, положио заклетву царици да Јовану V неће угрозити престо, *Радић*, Јован V, 212.

¹³⁷⁴ Greg. III, 149. 2–150. 9.

¹³⁷⁵ Cant. III, 254. 1–24.

њему самом немогуће да се запути у Солун пошто је заузет у рату са Латинима, иначе би, како то Кантакузин наводи, он лако угушио ту побуну. Василевс саопштава царици Ани да је он сам чак био спреман још раније да уступи престо њеном сину, као и да ће се, уколико буде требало, повући у манастир, што је, како наводи писац, касније и учинио. Царица га је подсетила на то да га је и раније саветовала да не оставља њеног сина самог у Солуну и је ускоро отпутовала.

Чим је стигла, нашла је већ јако распламсан рат, пошто су договори са *Краљем* већ увелико били завршени и Душан се са својом супругом улогорио у близини Солуна. Они који су Палеолога нагнали на сукоб са Кантакузином, чинили су све да младог цара убеди у то како су забринути за њега, а уистину, пружали су му нешто ситно и недостојно од многих и великих ствари којих су намеравали да га лише. Читаву ту паукову мрежу размрсала је царица. Сину је саветовала да поштује родитеље јер га они највише од свих воле а свој бес усмерила је према онима који су подизали побуну, терајући их да се уздрже од нежељених ствари, иначе ће бити приморана да приреди екстремне ствари. Осим тога, Кантакузин наводи да је царица Ана Савојска преговарала чак и са српским царем и његовом супругом Јеленом, указујући им да су се прихватили неправедних и незаконитих ствари и што су, што је посебно истакнуто у Кантакузиновом спису, Ромејима толике неправде чинили, лажно се заклињали и кршили савезе и још што су и грађански рат међу њима подизали. Царица је успела у својој намери и постигла да се непријатељи празних руку повуку.¹³⁷⁶

Право је питање, међутим, колики је утицај Ана Савојска могла имати како на Кантакузинове непријатеље у Солуну, тако и на српског цара Душана. Иако постоје мишљења да Кантакузин у свом историјском спису нема обичај да своје противнике прикаже у негативном светлу,¹³⁷⁷ осим свог литерарног опонента Григору,¹³⁷⁸ не треба губити из вида чињеницу да је однос између Јована Кантакузина са једне и Јована Палеолога и Ане Савојске, са друге стране, био специфичан и да они у моменту када цар пише свој историјски спис и даље делају заједно, или бар то у великој мери чине. Улога Ане Савојске у Кантакузиновој владавини свакако је важна због њеног утицаја на легитимног наследника престола, као и на Латине са којима се Кантакузин носио у току свог царевања, како у световној тако и у духовној сфери.¹³⁷⁹ Важно је такође приметити да се на овом месту поново помиње и царица Јелена, којој је Кантакузин још

¹³⁷⁶ Cant. III, 204. 18–208. 13.

¹³⁷⁷ Kazhdan, Histoire, 302.

¹³⁷⁸ Dräseke, Kantakouzenos Urteil über Gregoras.

¹³⁷⁹ О утицају Анине мисије в. и ВИИИЈ VI, нап. 605, 551.

током његових преговора са Душаном приписивао значајну, ако не и пресудну улогу за успешан завршетак преговора и обезбеђивање српске подршке. Јелена је свакако била важан фактор како српске, тако и бугарске стране и можда је баш њен помен, везан за преговоре са Аном Савојском, у вези са учешћем Бугара на страни Палеолога, а онда и са преговорима о браку Јована V и Јеленине сестре, Теодоре, што Кантакузин експлицитно не помиње. Оно што Кантакузин даље помиње јесте да је Јован Палеолог тражио од свог таста да му преда Енос и градове Халкидике, који су припадали његовом сину Матији, на шта се цар зачудио будући да је своје зету ионако намеравао да остави читаву власт. Овај је ипак спровео предају градова.¹³⁸⁰

Почетком јесени, како наставља даље Григора, обе стране су наново почеле да кују планове једна против друге. Матија Кантакузин дошао је у Хадријанопољ, а цела Тракија се ставила на страну Палеолога и сви су га наговарали да крене у борбу за своје наслеђе (τοῦ πατρῶου κλήρου τῆς βασιλείας ἀντιποιεῖσθαι). Тада је и Кантакузин почео да се бори за своју власт и чинио је све противно ономе што је обећао и што је стајало у заклетвама. Цар је опет посегнуо и за савезништвом са Турцима, будући да је прво упутио посланике своје зету Орхану, а онда и оближњим Ђеновљанима, који су се припремали за борбу. Осим тога, у циљу последњег покушаја помирења зета и шурака деловала је и царица Ирина која је послата да би помирила завађене стране. Са собом је повела и двојицу епископа као и једног од καθολικὸς κριτής, извесног Ангела, човека веома образованог, који је не само код саплеменика већ и код других народа био познат по учености, особито поштован и који је обављао важне државне послове.¹³⁸¹

С разлогом се претпоставља да судију Ангела треба поистоветити са Григориним учеником Агатангелом, главним приповедачем овог дела *Ромејске историје*.¹³⁸² Ово још више појачава и пишчев исказ, који има за циљ да подвуче објективност и истинитост онога што ће се надаље у приповести саопштити, да је царица са собом повела Ангела како би он сам сопственим очима видео и сопственим ушима чуо, те тако постао непогрешиви сведок свега онога што је тамо требало да се каже и учини (αὐτήκοος καὶ αὐτόπτης καὶ μάρτυς ἀπαράγραπτος).¹³⁸³ Царица Ирина је својим мајчинским приступом покушала да приђе Јовану Палеологу и да му саопшти да би он требало Матији да повери област око Хадријанопоља до Визија да влада аутономно (αὐτονόμῳ νέμεσθαι δεσποτεία), а он сам да држи поседе од Дидимотике до

¹³⁸⁰ Cant. III, 208. 13–23, 237. 6–19.

¹³⁸¹ Greg. III, 150. 9–153. 6.

¹³⁸² Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, 17–19; нап. 272, 305, нап. 273, 305–306.

¹³⁸³ Greg. III, 153. 7–10.

Солуна. Све остало, укључујући и сам Град, требало би да остане под управом њиховог заједничког оца (τὸν κοινὸν ἀμφοῖν πατέρα), Кантакузина, све до његове смрти, када ће му Кантакузин дати и остале области на управу. На том месту, Григора прелази на директан говор и наводи царичине речи.

Њен муж је, истицала је царица, изнад свега желео да успостави равнотежу и стабилност и да Палеологу онда преда власт. Стога је сасвим погрешно било његово мишљење да Кантакузин жели против њега да иступи, будући да га је учинио својим зетом. Требало би Палеолог само да се сети како је Кантакузин и онда када је био у рату, као и онда кад је ушао у Град, помиловао и њега и његову мајку, а Јован Палеолог сад чини ствари које су противне заклетвама, иступајући као Кантакузинов непријатељ.¹³⁸⁴ На то је уследио и Палеологов одговор у коме Григора саопштава да је млади цар изјавио како би он учинио све како Ирина налаже да не мисли да се њен син, Матија, неће окренути против њега и погазити заклетве. Григора наводи да је Палеолог страховао и да не буде убијен, те да је пребацивање, да је он тај који не поштује заклетве, врло лоше протумачио. Уосталом, да Матија није имао подршку оца он се не би тако ни понашао, закључио је Палеолог. Сама чињеница, међутим, да Кантакузин види и да ништа не предузима како би то спречио иста је као и да он сам то извршава и чини, он, који се заклео да ће бити њихов заједнички отац, а сада жели да исценира Палеологову смрт (ὁ κοινὸς πατὴρ εἶναι ὁμωμοκῶς δημιουργεῖ θάνατον). Има очева, наставља даље Григора кроз речи Јована Палеолога, који се управе против својих синова и браћа који свој мач окрену против брата, али Палеолог поново подвлачи да није он тај који газди заклетве него неко други. Григора даље наводи, овога пута из угла Јована V (а можда и из свог личног!), како је заправо дошло до узурпације власти.

Кантакузин је, наиме, још раније, заједно са својом мајком, био фактички први човек у држави, те је и његов отац морао да заштити синовљево наследство од њега. Тада се Кантакузин окренуо против Палеолога и његове мајке и посегао је за савезом са варварима. Тежак је и грозан био рат, а Јован Кантакузин је, како то наводи писац *Ромејске историје*, газећи прелазио преко мртвих Ромеја, приказујући при томе своје зверско срце. Управо то се, наводи Јован Палеолог, пребацује његовој мајци, жени која је заправо само бранила права своје деце. Рат је, дакле, била прва ствар коју је Кантакузин предузео против Палеологовог наслеђа, док је друга била још гора. Цар је своју ћерку оженио за оног безбожника Орхана, начинивши тако преступ не само против Јована V, већ против свих хришћана, будући да то показује да је хтео да

¹³⁸⁴ Greg. III, 153. 11–154. 21.

потпуно уништи Ромеје. Стога је било боље да га Кантакузин убије него да овај вечно живи као роб. Тада је старији цар Јована Палеолога начинио његовим зетом и то против воље царице Ане.¹³⁸⁵ Василевс се заклео да влада док Палеолог не постане пунолетан, али је, без обзира на то, почео за свог сина да крчи пут ка власти, тако да је Матији уистину фалила још само царска круна па да и званично постане владар. Приликом царевог тријумфалног уласка у Град, како Григора приповеда, заједно са Кантакузином требало је да буду прослављени и Матија и Јован и да носе исту круну, али се Палеолог из протеста није појавио што је, само по себи, довело до проблема.¹³⁸⁶ Јована Кантакузина су, према Палеологовим речима, сами паламити терали да склони зета с пута, обећавајући му опроштај за то дело. Цар је њега онда послао у Солун као неко дете, њега који је и сам већ био отац,¹³⁸⁷ и ту су га чували како не би починио ништа што не треба.¹³⁸⁸ У томе је Палеологу стигло и писмо и понуда *Краља Душана* коју је он прихватио јер је то било сасвим разумљиво, будући да се старао о сопственом животу. Кантакузин је цару послао и његову мајку која је са собом понела заклетве, о чему је већ било речи. Палеолог би се, како то примећује у свом говору, повукао и живео као приватни грађанин негде далеко од његовог таста и тиме стао на пут константој стрепњи за сопствени живот, али је знао да то Ромејима неће донети корист. Тако се царица Ирина вратила кући у Град недовршена посла, а Јован Кантакузин је довео трупе свог зета Орхана против Палеолога.¹³⁸⁹

Кантакузин, са своје стране, приповеда како је млади цар Палеолог добио на управу градове које је тражио, а он сам је, видевши да постоје велика неслагања између његовог зета и његовог сина Матије, увидео да постоји потреба да се међу њима разреше разлике да не би ни помислили да ударе један на другог.¹³⁹⁰ Дакле, Кантакузин у опису почетка сукоба настоји да себе прикаже као страну која је до краја покушавала да спречи раздор између свог зета и сина, а касније и њега самог. Палеолог се затим упутио у Дидимотику, а са њим у пратњи је кренула и његова супруга Јелена и млађи син Манојло. Андроник је остао са царицом Ирином. Пре него што је Палеолог кренуо, код њега је дошао цар таст да га посаветује да не покреће никакав рат, да никаквим

¹³⁸⁵ Да ли је заиста брак између Јована Палеолога и Јелене Кантакузин склопљен противно вољи царице Ане не може се рећи. Важно је, међутим, истаћи да Григора не говори о томе раније у својој *Историји*, док Кантакузин то представљао као жељу обеју породица. Уп. претходно излагање; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 295, 312.

¹³⁸⁶ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 299, 323–324.

¹³⁸⁷ Андроник IV, најстарији син Јована V Палеолога и Јелене Кантакузине, рођен је 1348. године, свега годину дана након склапања брака између Јована V и Кантакузинове ћерке.

¹³⁸⁸ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 299, нап. 300, 324.

¹³⁸⁹ Greg. III, 155. 1–171. 14

¹³⁹⁰ Cant. III, 238. 4–8.

лошим саветницима не допусти да га убеди и да не мисли да рат неће донети ништа неправедно. Након тога цар је послао Јована Палеолога са супругом у Дидимотику. Мало после тога дошла је и царица Ирина да зету преда сина. Ирина је, како то саопштава Кантакузин, ишла са Филотејем, митрополитом Хераклеје, Митрофаном, митрополитом Мелника, и Јованом Филом. Кантакузин не помиње да је царицу пратио и судија Ангел, али помиње да је царица имала за задатак да разреши све размирице међу својим синовима.¹³⁹¹ Палеолог је требало да задржи Дидимотику заједно са другим градовима, а Матија је требало да буде његов поданик према важећем царском закону, али и брат тако да је Палеолог требало да покаже сву добру вољу и пријатељство према њему. Са друге стране, Матија је требало да задржи Хадријанопољ и друге градове и да свом зету, брату и цару ода сваку почаст и покаже добру вољу. Након свега тога, млади цар је захтевао да се брат његове супруге писмено закуне да никад ништа против њега неће покренути, али се није дао убедити и обзнанио је да није задовољан поделом коју је цар начинио. Царица се вратила недовршена посла а сумњала је да ће ускоро избити рат.¹³⁹² Палеолог се у Дидимотици спремао за рат против цара Кантакузина, који му је, према његовим речима, неправедно одузео очинску власт и настојао да свог сина постави за наследника.¹³⁹³

Из свега наведеног јасно је да је Григора са много више детаља и у форми говора и дијалога царице Ирине и Јована Палеолога приказао мисију Кантакузинове супруге. Суштински се подаци које оба историчара о том догађају доносе не разликују, иако, разуме се, Кантакузин себе и свога сина приказује у позитивнијем светлу од Григоре. Детаљне податке о преговорима Ирине Асен и Јована V Григора је могао добити од поменутог судије, Ангела, претпостављеног Агатангела, за кога историчар каже да је пратио царицу приликом њеног пута. Кантакузин га, с друге стране, не помиње као једног од пратилаца своје супруге, што би могло говорити у прилог чињеници да је цар-писац хтео да умањи веродостојност Григориног исказа, чију *Ромејску историју*, боље речено онај део њеног списка који се односи на грађанске ратове међу Ромејима, Кантакузин настоји да прикаже као лажну.¹³⁹⁴ Још нешто би могло ићи у прилог идентификације Манојла Анђела са Агатангелом. Наиме, управо детаљан говор Јована V, који би Кантакузин, да је у питању пука Григорина инвенција, довољно гласно

¹³⁹¹ Оно што, међутим, ни Григора ни Кантакузин не помињу јесте и писмо синода коју су носили поменути изасланици, а која се односила на захтеве Цркве да се прекину непријатељства и несугласице између Палеолога и Кантакузина, *Живојиновић*, Јован V Палеолог и Јован VI Кантакузин, 131.

¹³⁹² Cant. III, 238. 15–241. 19.

¹³⁹³ Ibid, 242. 2–7.

¹³⁹⁴ О овоме ће бити речи у наредном поглављу.

демантовао, не би могао бити пренет у Историју, а да у својим основним цртама није забележен од некога ко га је чуо. А како је већ Манојло Анђео ишао да преговара са младим царем, то се чини као могуће да је цареve речи у кратким цртама и забележио.

Како Григора даље приповеда, Кантакузин је кренуо у рат против Јована V, при чему је као своје савезнике имао Каталанце и Турке, будући да више није имао поверења у Ромеје те их је стога слабије регрутовао у своје редове.¹³⁹⁵ С друге стране, сам Кантакузин није више био мио Ромејима управо због тога што су га варвари волели. Пре него што је Кантакузин стигао до Хадријанопоља, становници града су се одметнули од Матије и он се налазио усред опсаде. У томе је у град улетео Кантакузин са својим варварима који су запалили куће. Григора истиче, кроз Агатангелову приповест, да су толике несреће биле да је немогуће да не изазову сузе, пошто су људи који су заузели град били иноплеменици и безбожници (ἄλλόφυλοι καὶ ἄσεβεῖς). На вест о томе цар Палеолог је упутио посланство краљу Трибала, пошто су се већ Ромеји навикли да у току грађанског рата помоћ траже споља, а Кантакузин је одлучио да или Трибале упосли супротстављајући им Турке, или да заједно са Турцима уђе у Цариград, што би било боље од било какве друге одбране, како је то навео историчар. За то му је, међутим, био потребан новац и он је решио да утопи црквени накит.¹³⁹⁶ Ипак, како је проистекло из даље приповести, цар се одлучио за прво решење, те је ускоро дошло до сукоба код Дидимотике 1352. године. Григора не говори о бици са пуно детаља, већ само наводи како су Турци напали Трибале, неке су поубијали, друге су узели као заробљенике, а Трибали су толико пострадали услед непознавања терена.¹³⁹⁷ Кад је Палеолог чуо о овом поразу савезника разболео се и месец дана је боловао у Еносу.¹³⁹⁸

Јован Кантакузин такође приповеда да је ускоро избио рат између Јована Палеолога и његовог сина Матије. Разумљиво, Кантакузин иницијативу за сукоб пре свега приписује Јовану V. Он такође наводи да је Палеолог опсео Хадријанопољ у коме се налазио Матија Кантакузин, али саопштава како је Кантакузин тада, видевши опасност која прети његовом сину, решио да у помоћ позове турске трупе свога зета Орхана. Осим тога, како наводи цар-писац, међу његовим војницима налазио се и не

¹³⁹⁵ Неповећење у Ромеје, Григора је спочитао и Андронику II, уп. претходно излагање.

¹³⁹⁶ Greg. III, 177. 11–179. 21. Кантакузин не помиње да је посегао за узимањем црквеног накита како би финансирао свој сукоб са зетом. Ипак, документ о овој Кантакузиновој мери је постојао, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 323, 334, 146.

¹³⁹⁷ Greg. III, 181. 10–182. 3. На податке о овој бици наилазимо и у писмима Димитрија Кидона, Cydonès, Correspondance I, 14; Павловић, Срби, 266–269.

¹³⁹⁸ О споразуму између Јована V и Венеције код Григоре нема помена. Да ли се можда радило о покушају младог цара да за своје даље ратовање са Кантакузином обезбеди подршку Серенисима, треба проверити, пошто су Кантакузин и Млечани ратовали на истој страни у рату 1350–1352.

мали број Ромеја, што је вероватно покушај да се ублажи тежина Григориног исказа о бесу Византинаца на цара због његовог све већег ослањања на варваре. Василевс је, дошавши у Хадријанопољ, покушао да убеди зета да одустане од опсаде и преда град, међутим, не само да у томе није успео, већ су пред град стигли и за битку наоружани стрелци, па је онда и он својима дао пристанак за борбу. Битка се одиграла пред зидинама града, а онда су Турци успели да уђу у град. Кантакузин саопштава да је он наредио да се угаси ватра која је претила кућама и да се престане са пљачкањем. Сукоб се даље наставио, а Кантакузин је кренуо ка младом цару, шаљући војску на градове које овај није предао. Прво је страдао Черномен док се није предао Кантакузину, а затим је кренуо и на Дидимотику. Млади василевс је у помоћ позвао савезничке трупе Стефана Душана, а *Краљу* је као таоца послао свог брата, деспота Михаила. Заповедник над 7 000 српских коњаника био је казнац Бориловић (Κασνιτζός ὁ Μτοριλοβίκης),¹³⁹⁹ а њима су се придружили и одреди бугарског цара Ивана Александра. Кантакузин им је супротставио одреде свог зета Орхана. Тада је млади цар морао да оде у Енос и склопи неке уговоре са Венецијанцима, те да се брзо након тога врати у Дидимотику. Дакле, приметно је да Григора не помиње царев одлазак у Енос на овај начин, као што је и приметно да се двојица историчара разликују у погледу бројки противничких војски.¹⁴⁰⁰

Оно што је, међутим, особито важно а што не налазимо у спису Нићифора Григоре јесте и посредовање патријарха Калиста, кога је Кантакузин послао с том намером у Хадријанопољ али мисија византијског црквеног поглавара није се показала успешном. Битка између савезничких трупа и једног и другог цара одиграла се код Дидимотике. И док Нићифор Григора даје мало података о тим збивањима, Кантакузин детаљније приповеда о сукобу у Тракији. Након победе Турци су дошли са затвореницима и пленом код цара у Хадријанопољ и запутили се даље ка Бугарској, ради пљачке.¹⁴⁰¹ Тада је, како бележи Кантакузин, млади цар упутио посланство Сулејману покушавајући да се измири са њим, предајући му поклоне, желећи, између осталог, да цара Кантакузина остави без његове помоћи. Сулејман је прихватио дарове али је обавестио Кантакузина о тој великој милости његовог зета.¹⁴⁰² Старији цар је и даље настојао да закључи мир са својим зетом, те је у том циљу и даље деловао

¹³⁹⁹ О овом достојанству в. *Новаковић*, Византијски чиновни, 202–203, 205; *Daničić*, Рјечник, 429; *Skok*, Етимолошки гјесник, 70; *Благојевић*, Државна управа, 18; ЛССВ, 268.

¹⁴⁰⁰ Подаци о бројности српске војске разликују се код двојице историчара, пошто Григора говори да је било око 4 000 трибалских војника. Осим тога, писац *Ромејске историје* не помиње Бугаре као савезнике Јована Палеолога у овом сукобу, в. ВИИНЈ 6, нап. 610, 611, 615, 553–554.

¹⁴⁰¹ Cant. III, 243. 4–250. 4.

¹⁴⁰² Ibid, 250. 5–17.

патријарх Калист. Затим је младом цару Кантакузин упутио посланство предвођено Манојлом Кантакузином, царевим нећаком, и епископом Мелника, Митрофаном, ради прекида сукоба, али су се посланици вратили необављена посла те Кантакузин више није могао да одлаже, већ је градове у области Родопа, али и неке друге који су се одметнули, казнио.¹⁴⁰³

Кантакузин, дакле, за разлику од Нићифора Григоре који у овом делу повести постаје хостилнији према свом некадашњем пријатељу, у приказу свих ових догађаја истрајава на чињеници да је он увек био спреман за мировне преговоре са својим зетом и саопштава како је млади цар, тек када је схватио да је његова војна сила била ослабљена и остала без новца, као и због тога што се већина градова предала Кантакузину, био спреман да изађе у сусрет жељама свог таста, али су га против тога саветовали они који су га првобитно и покретали на побуну (οἱ στασιασταί) и који су наговарали младог цара на политичке промене. Тако је Палеолог отишао из Еноса на Тенедос са својом супругом Јеленом и млађим сином Манојлом.¹⁴⁰⁴

4.2.4. Крунисање Матије Кантакузина и тријумф Палеолога

Кроз приповест Нићифора Григоре се, као што је уосталом карактеристично за ове делове *Ромејске историје*, вечито провлаче врло негативни коментари везани за Григорија Паламу. Паламино готово непрекидно присуство у историјском наративу византијског полихистора и поред чињенице да су његове активности свакако биле и хронолошки везане за догађаје о којима је реч, имало је и функцију да појача утисак неповољног развоја догађаја по Јована Кантакузина и да га представи као казну за његове грехе према правоверној догми. Отуда, између осталог и вест о сусрету цара-писца са Григоријем, патријархом Александрије, за кога Григора истиче да је био врло учен човек а био је, као што је већ раније поменуто, и Паламин противник. Цар је, како наводи Григора, имао жељу да се види са патријархом, вероватно ради црквених питања, а у томе му је стигао и некакав човек из Солуна, који му је саопштио да је нека чудновата болест спопала Паламу. Према његовим речима, исихаста се толико надуо да су његова уста преузела да излучују све оно што је испуњавало његов стомак.¹⁴⁰⁵ Причу о овој Паламиној болести, која не мора бити измишљена, Григора је вероватно желео да

¹⁴⁰³ Ibid, 250. 17–251. 23.

¹⁴⁰⁴ Cant. III, 252. 9–253. 21.

¹⁴⁰⁵ Greg. III, 182. 4–187. 18.

искористи да би вођу исихаста приказао као безумног Арија, од кога је по свему судећи, Палама био још гори. Након свега овога, пред Градом се појавио Палеолог, што, међутим, код царице Ирине и Кантакузинових присталица није изазвало особит страх те се млади василевс морао повући. У томе се Кантакузин вратио у престоницу. Тада је, наводи историчар, од патријарха Калиста Јован VI затражио да његовог сина прогласи за цара, као и то да се не помене име Јована V, што је патријарх одбио. Ово је, како закључује Григора, у ствари служило Кантакузину као искушавање патријарха, будући да је он већ неко време знао да је Калист наклоњен Јовану V. Због одбијања да изврши проглашење, а потом и крунисање Матије Кантакузина, Калист је био приморан да се повуче, после чега је Матија у царској палати уздигнут на штит. Тиме се завршило пролеће 1353. године.¹⁴⁰⁶

Ове догађаје везане за почетак новог грађанског сукоба и проглашење и крунисање Матије Кантакузина за цара, Нићифор Григора описује као производ амбиција Кантакузиновог сина и самог василевса да успоставе сопствену династију на престолу византијских царева. Иако је Григора у почетку одмерен у својим исказима који би Кантакузина повезали са узурпацијом престола, историчар то први пут заправо чини када наводи дугачак говор Јована Палеолога, у коме он говори о сопственом положају. Више није било простора сумњи да је Григорин јунак из претходних књига постао негативан лик, а све оно за шта га је историчар раније правдао, сада му, пак, отворено пребацује. Најжешћу осуду Григора исказује на рачун Кантакузиновог савезништва са варварима, будући да се историчар више не труди да то сакрије, али је право питање да ли су и, ако јесу у којој мери, његове изјаве о мржњи Ромеја према Јовану VI због његових савеза са иноплеменицима, пре свих са Турцима, у *Ромејској историји* преувеличане.

Настављајући своје излагање, Григора, кроз речи Агатангела, саопштава даљи ток догађаја везан за сукоб патријарха Калиста и Јована VI Кантакузина. Историчар наводи да је цар посматрао Калиста како проводи време у Атанасијевом манастиру па се на крају решио да га пита шта му то значи да буде удаљен од своје службе. Цар је рекао да је пред Калистом неколико могућности – или да се врати на патријаршијски трон и настави да обавља своје обавезе, или да своју службу напусти и неком другом препусти дужност патријарха. Трећа могућност била је да патријарх одложи своје обавезе и да разреши сумњу у своје проблематично понашање.¹⁴⁰⁷ Другим речима,

¹⁴⁰⁶ Greg. III, 187. 19–189. 2.

¹⁴⁰⁷ Greg. III, 195. 5–196. 6.

требало је да се патријарх појави пред синодом на коме би се решила његова даља судбина.

Како даље саопштава Григора, Калист се на ове Кантакузинове речи разбеснео и под забрану је ставио (ἀνάστας ἀφορισμόν) свакога ко би се усудио да га саветује да се врати на патријаршијски трон. Тим поводом, патријарх је одржао дугачак говор против цара, који се у Кантакузиновом историјском спису не помиње. Ово свакако не значи да је говор измишљен, већ би пре требало закључити да је сама његова садржина била неподесна да се нађе у *Мемоарима* Јована Кантакузина.¹⁴⁰⁸ Индикативно је, међутим, да Григора већ други пут наводи, сада додуше кроз речи патријарха Калиста, да цар Кантакузин заправо мрзи своје хришћанске поданике и да више воли безбожне варваре (...τὸ μὲν τῶν... χριστιανῶν γένος μισῶν ὡς ἐχθорύς, τὸ δὲ βαρβαρον οἰκειούμενος ὡς φιλότατους...). Осим тога, Калист је навео како василевс свакодневно предаје своје хришћанско стадо Орхану, док овај, само наизглед иде против Палеолога, а у ствари се уперио против читавог рода Ромеја и прождире их све као вукове. Стога се и сам патријарх чуди одакле цару право да изриче разне ствари против њега, будући да он сам уништава сопствени род. Калист је присутне подсетио да је пре неколико година пао део куполе Свете Софије и да је царица Ана заједно са својим сином пре десет година почела са обновом.¹⁴⁰⁹ За обнову Свете Софије је чак и владар далеке Русије послао новац, док је овај цар (Кантакузин–прим. аутора), који се не стиди Бога и који не води бригу за царски трон и за своје људе, све те паре дао свом безбожном зету, Орхану.¹⁴¹⁰

Након овог говора, Кантакузин је, већ следећег дана, окупио епископе који су изнели разне оптужбе и жалбе на његов рачун и тако су Калиста скинули са патријаршијског трона. Калист је, наиме, оптужен за месалијанство против чега је и раније вођен процес у који је његова личност била умешана. У питању је био процес против Нифона Скорпија.¹⁴¹¹ Након свега два дана на трон византијског црквеног поглавара сео је митрополит трачке Хераклеје, Филотеј Кокин. Због оптужби да се није старао о храму Божије мудрости Кантакузин се веома постидео и онда је, у року од три месеца, завршио и репарацију осталих делова.¹⁴¹² Кантакузин, међутим, готово на

¹⁴⁰⁸ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 349, 354.

¹⁴⁰⁹ Григора овде наводи погрешан временски податак, што се може приписати само једноставној пишчевој омашци.

¹⁴¹⁰ Greg. III, 196. 7–200. 9.

¹⁴¹¹ О овом процесу в. *Rigo*, Monte Athos e la controversia palamitica, 1–178; *Hinterberger*, Affäre um den Mönch Niphon Skorprios, 211–248.

¹⁴¹² Greg. III, 201. 7–202. 3.

самом почетку своје четврте књиге, говорећи о венчању своје ћерке и Јована Палеолога, наводи да је он касније обновио делове храма, од чега је део рестаурирао када је његов зет самостално држао власт у Царству. Обојици царева је при обнови Свете Софије помогао велики стратопедарх Астра, као и извесни Јован Пералта, латински поданик василевса.¹⁴¹³

Ипак, постојале су извесне ствари које Кантакузин, за разлику од оправке куполе храма посвећеног мудрости, није могао да сакрије и побије. Савез са варварима, пре свега савез са Османлијама предвођених Орханом, као и чињеница да је упркос орођавању са кућом Кантакузина Орхан наставио да хара ромејске територије, била је стварност коју се Григора није трудио да прикрије. Колико год да је византијски полихистор савезништва оваквог типа, када је Кантакузин био у питању, у ранијим својим књигама правдао, толико се сада трудио да га на страницама свог списка истакне.

Наиме, још је од раније, приповеда Григора, познато да су Турци навикли да воде номадски живот и да живе невенчано, да су робови свог стомака и имају ту слабост да пију немешано вино. Осим тога, у скорије време почели су да улазе и у палату и када се у капели у царској палати врши литургија они улазе у царске сале и певају док изводе свој голи плес. И тако гласно певају песме Мухамеду да привлаче при томе више људи него што се скупља приликом слушања светог јеванђеља. Исто то раде и при царској трпези, најчешће са цимбалама и позоришним инструментима и чине све оно што је код безбожника обичај. Тако и њихове вође мисле да, због све чешћег позивања, треба коначно да пређу из Азије у Европу. Неке од њих је Кантакузин, због сукоба са својим зетом, морао да насели у градове Херсона, али су убрзо тамошњи несрећни Ромеји постали њихови робови. При томе су од самог цара још добили дозволу за такво понашање, те су одатле ишли и пустошили Тракију. Већ је и Орханов син прешао преко Хелеспонта као да је то његов посед, мислећи да ће тамо са другим варварима да живи, а оно што се тада десило, свима је постало јасно, изјављује Агатангел и наставља да ће он даље о томе да ћути, ако се његов учитељ са тиме слаже. Агатангел закључује да је сваком паметном слушаоцу јасно шта је оно о чему неће бити говора, будући да је оно што је Калист већ рекао о Кантакузину можда било најстрашније од свега.¹⁴¹⁴ Тако је писац *Ромејске историје* још једанпут истакао да је кривицу за пустошење области Ромеја, као и пад већих градова под османску власт који ће уследити свега годину дана касније била искључиво Кантакузинова одговорност.

¹⁴¹³ Cant. III, 30. 5–15.

¹⁴¹⁴ Greg. III, 202. 4–204. 5.

Нешто касније у својој приповести, Григора наводи да је Калист смењен од стране истих оних људи који су га на ту позицију и поставили, али да је он одбио да сиђе са престола, пошто није знао како да проводи живот у тиховању. Због тога је чак ризиковао и побуну у Граду. Стога је прво побегао и уточиште потражио у Цркви Свете Софије, исто тамо одакле је он избацивао оне које је прогонио, да би онда побегао у Галату, иако је причао да тамо бораве пријатељи Варлаама из Калабрије. Тако је и патријарха Калиста стигла казна коју је он спроводио над својим непријатељима.¹⁴¹⁵

Демисију патријарха Калиста, Јован Кантакузин приказује на нешто другачији начин. Трећег дана по царевом повратку из Тракије у Цариград, њему су се обратили моћници са жељом да свог сина Матију постави за цара како би се избегао даљи рат. Тако би и његова лична позиција, са сином који би постао цар, ојачала. Кантакузин је на те захтеве одговорио да су још раније учињени уговори са царицом Аном који су подразумевали да после његове смрти Јован Палеолог наследи престо, али, будући да су га околности приморавале да чини другачије, цар је признао да ће о свему морати добро да размисли. Кантакузин је отишао по савет патријарху Калисту у манастир Богородице Одигитријске, а овај је требало трећег дана да цару да одговор по питању шта му је чинити. Међутим, Калист нити је шта рекао, нити је цару тим поводом дао неки савет, већ се седмог дана по разговору повукао у манастир Светог Маманта, одакле је цару коначно поручио да се ништа неће променити ни у Царству ни у патријархату, уколико Кантакузин не да заклетву да неће никад прогласити свог сина Матију за цара. Цар-писац, међутим, признаје, да није очекивао овакав одговор патријарха, али пошто није желео да му се за било коју одлуку пребаци, одлучио је да се о овом одговору патријарха консултује и са другима. Намеравао је да се по питању проглашења његовог сина читава ствар добро испита и да се стави на гласање како би се решило шта је праведно. У међувремену су, међутим, великодостојници појачали своје захтеве да Кантакузин прогласи Матију за цара, што је, како подвлачи цар-писац, кулминирало неколико дана касније, када су се чланови сената, великодостојници и војници једногласно сложили да Матију треба прогласити за цара. Након дугачког говора који је у свом историјском спису Кантакузин изложио и који представља цареву апологију за све што је од 1341. године до тада био приморан да учини, цар констатује да је пала одлука о Матијином проглашењу.¹⁴¹⁶

¹⁴¹⁵ Greg. III, 234. 12–235. 15.

¹⁴¹⁶ Cant. III, 260. 22–269. 6.

Након неколико дана Матија је проглашен за цара, а Кантакузин му је ставио црвене ципеле а на главу капу украшену каменом и бисерима, према царском обичају. Име Јована Палеолога се тада прећутало, али се поменуло име царице Ане и њеног унука, цара Андроника (Ἄνναν μέντοι τὴν βασιλίδα καὶ τὸν θυγατρίδοῦν Ἀνδρόνικον τὸν βασιλέα εὐφημεῖσθαι).¹⁴¹⁷ Кантакузин је свога сина одмах послао у Хадријанопољ, а сам је остао у Цариграду како би средио односе са патријархом.

Након саветовања са другим архијерејима, Калисту је упућењо посланство у саставу Данила Еноског и Јосиф са Тенедоса, као и другим угледним клирицима те се од патријарха тражило да се врати на трон. Калист није хтео да миропомаже младог цара и објавио је да ће одлучити (ἐξεφώνει χωρισμόν) свакога ко га позове да се врати. Ово је само изазвало срџбу других црквених великодостојника па је скевофилакс Теодор Пердикис одлучио патријарха, те је овај и смењен. За место новог патријарха, како нас извештава Кантакузин, поменута су три кандидата – Филотеј, митрополит Хераклеје, Макарије, митрополит Филадельфије и Никола Кавасила. Цар је од свих њих изабрао Филотеја који је убрзо и постао патријарх који је ваљано управљао црквом, али је после неког времена збачен са своје позиције, о чему ће, како наглашава Кантакузин, ускоро приповедати. Калист се најпре повукао у Манастир Светог Маманта, па у Галату, одакле је отишао на Тенедос код Јована V Палеолога.¹⁴¹⁸

У својим намерама да заснује нову династију на византијском престолу, Јован Кантакузин је отишао и корак даље. Пролећа 1354. године, како то приповеда сам цар-писац, отац је у цркви у Влахерни ставио круну на главу своме сину Матији.¹⁴¹⁹ Према старом обичају, асистирао му је патријарх Филотеј, а том приликом крунисана је и Матијина супруга, ћерка деспота Димитрија Палеолога.¹⁴²⁰ Циљ овог крунисања, како је то Григора навео, био је да син још за живота оца влада заједно са њим (συνάρχειν μὲν

¹⁴¹⁷ Cant. III, 269. 7–18. Ово би могло сугерисати да је Андроник IV већ био проглашен за цара, у ком случају би ово био важан податак који би јасно указивао на настојања породице Палеолог да истакну своје право на престо. Јасно је да се у том случају поставља питање када се то могло догодити, будући да нас о тако нечему извори не обавештавају. Можда би се Андрониково проглашење могло довести у везу са годинама непосредно после његовог рођења, дакле после 1348. а пре званичног избијања рата између Кантакузина и Палеолога 1351. године, при чему би његово проглашење свакако требало везати за договор који је направљен између Кантакузина и представника куће Палеолог, Ане Савојске и Јована V. О овоме се не говори у *Χριστοφυλοπούλου*, Ἐκλογή, 197–198; *Failler*, Déposition, 60, nap. 78; О даљој аргументацији везано за време проглашења Андроника IV за цара, *Ферјанчић*, Савладарство, 341–342.

¹⁴¹⁸ Cant. III, 270. 6–275. 19.

¹⁴¹⁹ Похвалу Матији Кантакузину је поводом овог догађаја саставио Никола Кавасила, *Jugie*, Éloge de Matthieu Cantacuzène, 338–343; *Congourdeau*, Nicolas Cabasilas, 85–98. Матија је такође потписао Томос из 1351. године, *Lemerle*, Tomos du concile, 55–64.

¹⁴²⁰ Cant. III, 275. 20–276. 2. Треба приметити да се опис крунисања Јована VI и Матије Кантакузина у Григорином делу подудара. Наиме, историчар наводи како је управо Јован Кантакузин у оба случаја лично ставио круну на главу, према старом обичају (κατὰ τὸ πάλαι κекρατῆκόσ ἔθος).

τῷ πατρί), а уколико би овај од година умро, да га наследи као његов најстарији син. О Палеологу тада није било речи и тиме су, закључује Григора, сва врата за једно пријатељско уједињење била скроз затворена.¹⁴²¹ Историчар уопште не говори о Кантакузиновим оклевањима и настојању да помири завађене породице и тиме смири ситуацију у Царству. Вести о овом догађају су том приликом Григори могле доћи од самог Матије, који је историчара посетио само неколико дана иза тога.

Посета Матије Кантакузина Нићифору Григори догодила се на молбу Јована VI, о чему нас историчар и сам обавештава. Цар је, наиме, желео да убеди Григору да дође у палату и ода почаст новим владарима. Приликом своје посете Матија је Григори открио како у Граду постоје различите „странке” (δῆμοι) које су спремне да сваку лошу ствар припишу његовом оцу, док је он сам настојао да га оправда за све што је урадио. Матија није крио да је свима било знано да је Кантакузин још раније могао убити Палеолога и његову мајку, али то није учинио, већ их је више ценио него рођене синове. Постоје многи људи који су против Кантакузинове власти, и који подржавају Палеолога, али би они требало да знају да је већ одавно предсказано да ће варвари заузети ромејске градове, те да ће чак заузети и престоницу.¹⁴²²

Ова Матијина изјава несумњиво је била везана за пребацивање Кантакузину због његовог савеза са Турцима, али је врло индикативно да се на овом месту наводе пророчанства у којима се прогнозира пад Ромеја. Познато је да су и учени Византинци много пажње посвећивали оваквим списима, али треба подсетити, да је сам Григора упозоравао како такве ствари треба знати тумачити и да не треба сваком гласу посвећивати једнаку пажњу. Ипак, вести које су прогнозирале пад Царства Ромеја биле су познате и у Метохитово време, те би ове Матијине речи требало схватити не само као покушај да оправда свога оца, већ и као нешто са чиме су се Ромеји свакодневно морали носити.¹⁴²³

Сам Григора, међутим, наводећи свој одговор на Матијине речи, није желео пуно вредности да поклони списима који су предвиђали пад Ромеја, па је сина младог цара, како сам наводи, прекинуо у пола речи. Историчар је Матији пребацио да је он желео да одбрани оца тако што је говорио о промислу Божијем, не видећи при томе да тиме само још више додаје аргументе против њега. Чињеница је да Матијини греси и греси његовог оца превазилазе у свему све погрешке њихових предака. Након оваквог

¹⁴²¹ Greg. III, 204. 10–21. Ово је вероватно било крајем фебруара/почетком марта 1354. године, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 362, 358.

¹⁴²² Greg. III, 204. 22–210. 2.

¹⁴²³ Ὑπομνηματισμοί, 243. 6–9.

разговора са византијским полихистором, Матија се повукао, будући да свакако није постигао ништа од онога што је био послат да изврши.¹⁴²⁴

Године 1354., након разорног земљотреса, Јован V Палеолог је са тријерама, дијерама и монерама кренуо из Солуна и дошао до Лемноса, а одатле и до Тенедоса. Сазнавши, како наводи Григора, да његов таст већ дуже време оружја тријере против њега, решио је да се укотви код острва и сачека. Кантакузин је, када је стигло лето, кренуо са бродовима на Тенедос да ухвати свог зета са којим је била и његова ћерка.¹⁴²⁵ Око острва су се водиле жестоке борбе.¹⁴²⁶ Тада је и безбожни Палама кренуо пут Солуна како би навео Кантакузина да његовим непријатељима коначно приреди крај, а осим тога хтео је и да објави друго поглавље свог учења против побожности (κατὰ τῆς εὐσεβείας ἕτερας βίβλους), као и да цару Кантакузину подари своју молитву ради заштите од Палеолога. Док је пловио на неком теретном броду захватило га је невреме, а онда су после два дана стигли и варвари, пирати, и заробили све на броду без проливања крви.

Григорина приповест о заробљавању Паламе још једно је место на коме писац жели да дискредитује вођу исихаста и покаже човека који је дао завет аскези и тиховању, као раскошну и безбожну особу. Наиме, када су сазнали ко је он, сам варварин који га је заробио пребацио му је што се у његовом поседу налази толико накита, сребра и злата, те се запитао како је могуће да он који учи друге да живе аскетским животом сам не поштује завет сиромаштва. Тада је варварин бацио Паламине списе у море, што је, како каже Григора, управо и била промисао Божија (а не слободна воља варварина—прим. аутора) да се не чувају његове новотарије, при чему су псалтир и јеванђеље, које је Палама има сао собом, сачувани јер су чак и варвари научили да друге пророке поштују. Онда су, како описује аутор *Ромејске историје*, Паламу свукли и обукли у некакве рите, те су дали да се над њим изврше свакојаке оргије. То је, како Григора још једанпут подвлачи, све била воља Божија због његовог безбожног понашања, које је све превазилазило у злим стварима.¹⁴²⁷

О оргијама које су над Паламом тада спроведене не говори ниједан други извор, те би се ово место вероватно могло означити као једно од најсубјективнијих делова

¹⁴²⁴ Greg. III, 210. 3–220. 18.

¹⁴²⁵ За разлику од Григоре, Кантакузин саопштава да је Јован V са једном наоружаном тријером стигао пред Цариград, као и да је становништво престонице било врло благонаклоно према њему, Sant. III, 255. 1–11.

¹⁴²⁶ Greg. III, 226. 2–20.

¹⁴²⁷ Greg. III, 226. 21–230. 24.

Григорине *Ромејске историје*.¹⁴²⁸ Цела ствар се одвијала у табору Орхановог сина, Сулејмана, да би касније Палама био одведен пред самог Орхана. Тамо је вођа исихаста са Турчином водио разговор, али је, како закључује Агатангел боље да се ћути о ономе шта је он све тада изговорио, нешто из страха за сопствени живот, а нешто опет из сопствене глупости.¹⁴²⁹

Излагање о грађанском рату између Јована VI Кантакузина и Јована V Палеолога на кратко се прекида информацијом која је за Григору и његов круг пријатеља била од изузетног значаја. У питању је смрт принцезе Ирине Евлогије Хумнине, која је преминула у седамдесетој години живота, после дуже болести. Агатангел обавештава Григору да су њихови пријатељи молили византијског учењака да напише посмртно слово (*λόγος ἐπιτάφιος*).¹⁴³⁰ Наиме, како подсећа Агатангел, Хумнина је била удата за сина Андроника старијег и царице Ирине од Монферата, Јована Палеолога, и уживала је велики углед. Несрећа ју је погодила након две године брака, када је њен муж и царев син, веома млад изненада преминуо. Након тога, Ирина се замонашила и обновила манастир у ком је живела као монахиња. Као и Григора, Ирина Евлогија била је жестоки противник Паламе, а познато је да је одржавала врло блиске везе са Григоријем Акиндином. Њен духовни отац био је Теолипт из Филаделфије.¹⁴³¹

Када је стигло пролеће, једне ноћи око поноћи чула се гласина да је цар Палеолог ушао у Град. Како наводи Григора, према извештају Агатангела, цар је ушао сасвим неопажено. Иако је Кантакузин тих дана настојао да придобије важне чланове сената, а уз то је имао и подршку Каталанаца који су већ дуже време били уз њега, све се преокренуло. Прелазак власти на Јована V, међутим, није текао глатко. Григора саопштава како су Кантакузинове присталице дале да се палата запали, а уз то се и народ дигао против,¹⁴³² те су њих двојица морала да потпишу споразум о заједничкој

¹⁴²⁸ *Arnakis*, Gregory Palamas, 104–118; Nikephoros Gregoras *Rhōmāische Geschichte V*, нап. 397, 374–375. Неки истраживачи у овом Григорином податку виде покушај да се за Паламино учење веже семе ислама, *Kaldellis*, *Etnography*, 156.

¹⁴²⁹ *Greg. III*, 231. 1–234. 15. О овом дијалогу в. *Sahas*, *Captivity and Dialogue*, 409–436. Познато је да је Палама, током свог заробљеништва, саставио списе који се пре свега односе на хришћанско-муслиманске везе, Свети Григорије Палама, 47–148. Разлози за стварање ових списа свакако су били везани за приказивање Паламе као борца за правоверно хришћанство, *Kaldellis*, *Etnography*, 154–155.

¹⁴³⁰ *Greg. III*, 237. 23–240. 7. Иако је ово била жеља како самог Григоре, тако свакако и заједничких пријатеља Ирине Евлогије Хумнине и византијског полихистора, није познато да је он саставио текст посвећен овој византијској принцези, *Laurent*, *Une princesse*, нап. 2, 60.

¹⁴³¹ *Laurent*, *Une princesse*, *passim*; *Hero*, *Irene-Eulogia*, 119–145.

¹⁴³² *Франчес*, Народные движения, 142–147; *Charanis*, *Role of the People*, 69–79; *Nicol*, *Abdication*, 269–283. О заузимању Цариграда у епохи Палеолога в. *Wright*, *Constantinople and Coup d'État*, 271–292. Уопште узев, мало се зна о „јавном мњењу” у Византијском царству, али нема сумње да је оно морало играти веома важну улогу током читаве његове историје. О улози народа у неким ранијим периодима в. *Kaldellis*, *How to usurp the throne*, 43–56.

владавини. Међутим, народ је и даље био против Кантакузина, на улицама су се чули разни повици те је, на крају, Јован VI био приморан да, заједно са супругом, обуче монашко рухо. Цар је узео име Јоасаф и отишао у Светог Маманта, а Ирина је узела име Евгенија и повукла се у Манастир Свете Марте. Јован Палеолог им је, због сродства које је постојало између две породице, оставио сав иметак.¹⁴³³

О свом и повлачењу царице Ирине Кантакузин такође говори и то након што наведе да је на патријаршијску столицу поново враћен Калист. Наиме, цар-писац саопштава да је касније у току рата, када је био савладан од Ромеја, невољно се упућујући ка ратовима и плачкању из нужде (иначе ништа не би спасило ни њега ни његове присталице), радо прихватио да се избави од ствари, поштујући миран живот, слободан од политике. Заједно са царицом Ирином разговарао је о томе да Царство преда своме зету, а они да се повуку из свих ствари и да пригрле монашки живот. Царица Ирина отишла је у манастир Кира Марта, који је подигла сестра првог цара Палеолога, и тамо обукла монашко рухо. Сам Кантакузин, међутим, подстакнут и од стране богољубивог (φιλοθέω—овде Кантакузин прави игру речима, пошто је познато да је у питању Филотеј Кокин—прим. аутора) митрополита Хераклеје трачке, повукао се у манастир Светог Маманта, у коме се налазио фронтистирион где се одао душевном размишљању и где је остваривао молитве Богу. У томе су се цару придружили и његови пријатељи, Димитрије Кидон и Никола Кавасила. Касније су се преместили у Мангански манастир, коме је цар поклатио доста својих поседа.¹⁴³⁴ Дакле, своје повлачење у манастир, на овом месту, Кантакузин више објашњава као сопствену жељу да се склони од живота који је до тада водио него као нешто на шта је био приморан након завршетка рата са Палеологом. Иако цар-писац не крије да је био савладан од стране својих противника, приметно је да се и овом приликом правда за оно што је починио у току сукоба, пошто су га на то, као што је и на другим местима истицао, нагнале околности.

На другом месту у својој приповести, међутим, Кантакузин поново говори о свом повлачењу са престола, овога пута у склопу приповести о грађанском рату против Јована V. Наиме, цар-писац подвлачи да је патријарх Филотеј саветовао старом цару да пошаље посланике младом у циљу прекидања сукоба, али је Јован V то одбио. Стога се Јован VI, заједно са сином Матијом запутио ка Тенедосу, у нади да ће млади цар послати изасланике да преговарају о миру, што се, међутим, није остварило. Онда се

¹⁴³³ Greg. III, 241. 17–244. 3.

¹⁴³⁴ Cant. III, 106. 10–108. 3.

некако сасвим изненада догодило да је једно вече Јован Палеолог неопажено ушао у Град.¹⁴³⁵

Реакција патријарха Филотеја, према сведочењу Јована Кантакузина, била је сасвим логична. Византијски црквени поглавар се, плашећи се побуне народа, повукао са патријаршијског трона и сакрио. Он је сумњао да млади цар неће њему бити наклоњен, пошто је Калист, који је иначе чинио све оно што је овоме одговарало, збачен мало пре тога. Трећег дана по уласку у престоницу, млади цар је упутио посланика у виду ἐπὶ τοῦ κανικλείου Ангела цару како би дошао до договора са Кантакузином. У почетку је било предвиђено да обојица остану на власти и дају међусобне заклетве и опроштај. Кантакузин наводи како је радо примио посланика, те су дате заклетве и било је договорено да ће Кантакузин владати заједно са Палеологом али да ће Палеолог сада у свему имати предност. Свима је дат опроштај и договорено је да се даље не покреће сукоб ни против царева ни против њихових наследника. Матија Кантакузин остао је цар само према форми (ἐπὶ τοῦ σχήματος) и дозвољено му је било да задржи Хадријанопољ и Ромејске градове у области Родопа у току свог живота и да тим областима управља аутономно, али да никада не покрене рат против цара Јована и градова којима он управља.¹⁴³⁶ Осим тога, Кантакузин је наредио и својим рођацима да више не воде рат и заповедио им да спусте оружје.¹⁴³⁷ Тиме је за почетак требало да буде регулисан однос између Јована Палеолога и Матије, наследника Јована VI. Још једна важна ствар о којој нас обавештава Кантакузин, везана је и за правац спољне политике који је у том моменту, али и дуго година после тога, диктирао управо он сам. Наиме, двојица царева и сенатори састали су се у кући великог логотета Нићифора Метохита да би расправљали о погледима спољне политике Царства и будућих акција према варварима. Тада је Кантакузин изнео своје ставове да Турке не би требало изазивати већ са њима настојати да се преговара о миру како би се на тај начин одбили од државних граница, док Мизе и Србе треба натерати, плашећи их варварима (Турцима—прим. аутора) да врате оно што су узели.¹⁴³⁸

У прво време је изгледало да ће оваква двојност власти моћи да се задржи, али је ускоро постало јасно да на престолу може седети само један цар. Кантакузин саопштава да су се убрзо појавиле гласине да се он спрема да поново покрене војску против свог зета, те је Кантакузин, услед општег незадовољства народа обукао монашко рухо, узео

¹⁴³⁵ Cant. III, 281. 19–284. 18.

¹⁴³⁶ Cant. III, 290.17–292. 21.

¹⁴³⁷ Cant. III, 293. 17–294. 9.

¹⁴³⁸ Cant. III, 294. 24–299. 14.

име Јоасаф, док је његова жена Ирина постала монахиња Евгенија. Кантакузин се повукао у већ поменути Мангански манастир, а његова супруга у манастир Кира Марте који је по наслеђу припадао Кантакузину. Цар-писац приповеда како је његова крајња жеља била да оде на Свету Гору у манастир Ватопед и на овом месту у својој приповести поново износи сопствену апологију, започињући излагање са грађанским ратовима у које је био увучен, завршавајући са 1354. годином и својим повлачењем са цариградског трона.¹⁴³⁹

Нићифор Григора наводи и једну причу везану за патријарха Филотеја, која је, према писцу, најбоље сведочила о његовом карактеру. Наиме, у једном манастиру се тада појавило тело некаквог мушкарца, за кога се веровало да је највероватније био Андрија Критски, иако Григора признаје да није имао прилике да све ово сам испита, нити је имао могућност да место о коме говори посети и сопственим очима види мошти, пошто се налазио у заточеништву, али се десило да је управо он дошао у посед ове информације па је сматрао неопходним да је подели са својом публиком. Наиме, Филотеј Кокин је сматрао да ће ово откриће бити срећан предзнак Паламиног многобоштва и хтео је да то достојно прослави, а онда је Бог намислио другачије, те се убрзо те вечери Градом пронела вест о Палеологовом уласку, што је проналазак моштију Андрије Критског само прославило у новом светлу.¹⁴⁴⁰

4.3. Јован V Палеолог и завршне књиге *Ромејске историје*

Улазак Јована V Палеолога у Цариград, иако је *de iure* означио крај владавине Јована VI Кантакузина, није то и *de facto* представљао. Наиме, познато је да је цар-писац наставио да игра врло истакнуту улогу у свим збивањима, а пре свега у стварима која су се тичала црквене политике, што произлази и из историјског списка Нићифора Григоре. За писца *Ромејске историје*, улазак Јована Палеолога у престоницу значио је престанак његовог притвора и краткотрајну наду да ће његов сукоб са Паламом добити по Григору повољан завршетак. Извесну сатисфакцију у том смислу Григора је и добио, као што ће се у даљем тексту показати.

Говорећи о догађајима непосредно по Палеологовом преузимању власти, Нићифор Григора саопштава да је царев шурак, Матија Кантакузин, наставио да борави у области око Дидимотике и Хадријанопоља, док се његов брат Манојло, који је тада

¹⁴³⁹ Cant. III, 304. 17–308. 22.

¹⁴⁴⁰ Greg. III, 244. 4–248. 20.

већ имао титулу деспота, налазио на Пелопонезу. Кантакузинов други зет, Нићифор, син кефалонијског грофа, налазио се у области око Еноса и свега онога што је тада Царству у том делу преостало након пљачкања варвара. Кантакузинов шурак, Јован Асен боравио је тада у Граду код Палеолога, док је Манојло Асен наставио да управља градом Визије, што му је још Кантакузин био доделио. Остали градови предали су се Палеологу. После скоро два месеца са Тенедоса је стигао и Калист,¹⁴⁴¹ кога је Палеолог намеравао да поново начини патријархом, будући да се овај раније заузео за њега и иступио против Матијиног крунисања. Палеолог га, међутим, према речима Нићифора Григоре, није ништа посебно волео, али га је трпео докле год је овај радио по његовим жељама.

Калист је хтео да смени све епископе које је његов претходник, Филотеј Кокин, поставио што, међутим, није била и жеља Јована V, који је настојао да у Царству успостави мир. Међутим, Калист је своју замисао спровео, смењујући све оне који су га скинули са патријаршијског престола, без могућности да се на своје позиције врате, а Филотеја је ставио под забрану (видети грчки), назвавши га лоповом и преступником.¹⁴⁴²

Повратак патријарха Калиста био је праћен великом опозицијом у редовима саме Цркве, а клирици, окупљени око патријарха Филотеја Кокина, саставили су документ, у коме су детаљно изложили све догађаје везане за Калистов сукоб са Кантакузином око проглашења Матије за цара, а посебно су пажњу посветили Калистовом неканонском понашању и аргументацијом одлуке сабора о Калистовој смени.¹⁴⁴³

Година 1354. довела је, као што је већ напоменуто, до пуштања писца *Ромејске историје* из притвора. Григора наводи како је тада лично отишао код цара Јована V Палеолога, и саопштио му да је цар сада дужан да иступи као борац за праву веру, те да се треба осветити Кантакузину и Палами за њихове монструозне новотарије (τερατομόρφους καινοτόμιαις). Цар је радо хтео да прихвати Григорин предлог, подвлачи историчар, али га је било тешко мотивисати да нешто по том питању заиста и уради. Григора га је посетио не једном него више пута, саветујући Јовану V да уради једну од следећих ствари које би најбоље одговарале политичким приликама: наиме, требало је

¹⁴⁴¹ Григора на том месту помиње Калиста, као да се по први пут у *Историји* среће (ὁ Κάλλιστος οὗτω λεγόμενος), Greg. III, 249. 12. Писац иначе на појединим местима у свом делу прави овакве „излете“, који по свему судећи и не морају имати неке везе са тиме када су књиге писане.

¹⁴⁴² Greg. III, 248. 21–250. 7.

¹⁴⁴³ *Failler*, *Déposition*, 5–163. Занимљиво је да се у том документу наводи и пример патријарха Атанасија, који је и против своје воље, морао да изврши прво крунисање Михаила Палеолога, *Failler*, *Déposition*, 61. 650–659.

да Јован Палеолог, или путем писменог обавештења (декларације) и наредбе ојача правоверност његових отаца и врати све у претходно стање, те да при том ништавним прогласи све оне догме које су тајно ушетале у цркву након смрти његовог оца Андроника III, или, пак, да, чим се за то укаже прилика, списе које су Кантакузин и Палама на тирански начин увукли у Цркву подвргне једном детаљном испитивању и преда их лично Григори на проверу. Историчар би, разуме се само потврдио да у њима нема ничег здравог, већ да се ради о једној шареној мешавини новина у изразу. Међутим, оно што је Григора саветовао Палеологу ускоро се прочуло и стигло до Кантакузина, кога су те историчареве речи потпуно разбеснеле, те је послао Орхану новац за пуштање Паламе,¹⁴⁴⁴ да би се овај хитно вратио и бранио са њим њихово безбожно учење. То је, како констатује Григора, више требало да одговара њему самом него Палами и Кантакузину, јер се напослетку указала прилика да Палама буде изложен сраму свега онога што је рекао, без да за своје тврдње има потпуну подршку Кантакузина. Међутим, Григорина замисао није била остварена јер је у томе дошла царица Јелена са Тенедоса, која није хтела да прихвати да њен отац буде тако осуђен и која је заправо и утицала на супруга да смири ствари, што је како писац резигнирано примећује, вероватно била воља Божија. Управо је то спречило подизање Цркве и до тада важећих догми.¹⁴⁴⁵ Јер, како наставља писац, не може се тачно спознати дубина Божије пресуде, и не може се у потпуности схватити зашто је нешто завршено онако како јесте.¹⁴⁴⁶

У овим Григориним речима дала би се препознати његова резигнираност по питању исихазма и чињенице да је Палама ипак тријумфовао у спору.¹⁴⁴⁷ Григора даље наводи како је управо Бог дозволио Кантакузину да подигне кров Свете Софије и заштити храм од снега и кише, али није дозволио да он својим безбожним рукама даље дира олтарски простор, те тако није дозволио да оно што је од стране њега било уништено буде и враћено. Том приликом Григора пореди Кантакузина са Иродом, констатујући да је бивши византијски василевс био чак гори од јеврејског владара који се, иако су му руке биле окрвављене рођачком крвљу, ипак придржавао религије својих

¹⁴⁴⁴ О избављењу Паламе в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 429, 410–402.

¹⁴⁴⁵ Ван Дитен сматра да Григора приписује Јелени Кантакузин превелики утицај на мужа и да то и није било сасвим тако, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 430, 403. Сложили бисмо се са овом констатацијом, будући да је у више наврата, како је то показао сам Нићифор Григора, Јован Палеолог био спреман да жртвује свој брак са Кантакузиновом ћерком зарад сопствених политичких планова, те би његов однос према Палами требало схватити као прагматичан потез младог цара да одржи мир у држави, као и да од традиционалних подржавалаца свога таста не начини јаке противнике.

¹⁴⁴⁶ Greg. III, 250. 8–254. 6.

¹⁴⁴⁷ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 431, 403.

предака и није се, као Кантакузин, усмерио против ње и чак и друге људе, делимично поклонима, делимично претњама и љутим казнама, привео пропасти.¹⁴⁴⁸

Калист је, као што је напоменуто, настављао своје мере против патријарха Филотеја. Цару Палеологу се правдао да није хтео да учествује у крунисању Матијином, те да је онда свуда, још док је боравио на Тенедосу, слао писма у којима је називао Филотеја кривоклетником, епископе издајницима ауторитета и закона Цркве, а осим тога ставио их је под забрану и бацио анатему. Филотеј Кокин, бесан на Калиста, прикупио је са свих страна епископе и објавио да је и Калист под анатемом.¹⁴⁴⁹ Ова објава најпре је обзнањена монасима на Атосу, којима је наложено да никако не приме Калиста ако би се појавио, пошто је још од раније био оптужен за месалијанство.

Наиме, када је Калист по други пут постао патријарх, од монаха са Свете Горе стигле су поново притужбе против поменутог Нифона Скорпија, који се већ раније налазио под оптужбом за месалијанство, али против кога ништа званично није било доказано. Калист је био добар пријатељ оптуженог монаха, те се ни сад кад је постао патријарх није од њега удаљио, већ су њих двојица били као једно срце и једна душа. Монаси су се, међутим, окупили и издали су Томос против оних који су били оптужени за месалијанство и сличне јереси. Онда се, међутим, догодило да се један од монаха, некакав Вардарије, разболео од смртне болести, његово тело се упалило, а лице му је постало црно. Лежао је без свести данима, а када је мало дошао себи отворио је очи и признао да је он под заклетвом, још пре дванаест година када се водио процес, изјавио да није знао ништа о томе шта је Скорпио радио, иако то заправо није било тачно. Григора не наводи даље судбину Нифона Скорпија, па у вези са тим ни патријарха Калиста, иако напомиње да ће се томе касније у својој приповести вратити.¹⁴⁵⁰ Осим тога, Григора саопштава и да су претходни Томоси, који су се тицали осуде јеретика, садржани у *Ромејској историји* иако заправо нису, што би могло указивати на чињеницу да је историчар имао намеру да их у свој историјски спис накнадно уведе.¹⁴⁵¹

Последње две књиге *Ромејске историје* Нићифора Григоре у највећој мери су посвећене политичким збивањима у Царству, али су свакако заоденуте у рухо Григорине критике исихазма и његових водећих представника, Григорија Паламе,

¹⁴⁴⁸ Greg. III, 254. 7–255. 9.

¹⁴⁴⁹ На Калиста је анатему бацио скевофилак Теодор Пердикис, уп. претходно излагање.

¹⁴⁵⁰ Greg. III, 257. 5–262. 15. Иако је саопштио да ће се овом питању поново вратити, писац томе надаље не посвећује пажњу, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 444, 407. Ово је показатељ да историчар није имао времена да се тексту накнадно врати и ревидира га.

¹⁴⁵¹ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 443, 407.

Јована Кантакузина и двојице патријараха, Филотеја Кокина и Калиста.¹⁴⁵² Оно што је, међутим, важно јесте да Григора прави један кратак увод у свој даљи наратив у коме поново подсећа читаоце на важност и значај историје и историјског приповедања. Историчар такође објашњава који су га мотиви навели да у свој спис детаљније унесе и историју сукоба са Паламом, правдајући се на тај начин због чега је своје дело учинио ареном црквених сукоба. Ауторово убеђење да историја у основи делује као излечитељ потоњих нараштаја (*ιατρὸν γὰρ τὴν ἱστορίαν τοῖς ὀψιγόνοις πελεῖσμεθα γίνεσθαι*), будући да се она похвално изражава о онима који су то заслужили и да куди оне који бране лоше ствари (*κακοτροπία*), као и становиште да је врло могуће да млади људи не пођу за добрим примером већ да се приклоне оном лошем, водило је и Григору да у својој наративу истакне разне примере који би указали на оно што ваља и оно што не ваља те да тиме и заврши свој спис. Шта је то заправо било лоше аутор подвлачи у својој наредној реченици јер каже да се његова приповест односи на то како се „паламитска јерес” (*ἡ Παλαμικὴ αἵρεσις*) увукла у свете догме Цркве, и како је у потпуности уништила стари обичај (*τὸ τῆς ἐκκλησίας ἀρχαῖον ἦθος*), доводећи до тога да и ондашњи патријарси западну у то зло јер су за свештенике постављали људе који нису знали ни да читају ни да пишу, већ су се покоравали Паламином, односно, како подвлачи Григора, месалијанском и учењу других политеистичких јереси.¹⁴⁵³

Аутор своју даљу приповест о политичким стварима започиње излагањем о извесном Симеону, митрополиту Алање из Трапезунта. Након што уведе географски опис области из којих је овај потицао, Григора саопштава како су неки клирици оспоравали његово постављење сматрајући га противзаконитим и њега називајући обичним трговцем. Ове оптужбе изнете су пред патријарха Филотеја који је покренуо процес. Након што се поменути митрополит појавио у Цариграду и са собом довео сведоке, изрицање казне је одложено, а онда је Град заузео Јован Палеолог са којим је дошао и Калист те је Филотеј смењен са патријаршијског трона на који је враћен Калист. Стога се Симеон обратио новом патријарху са молбом да поништи оптужбе изнете против његове личности. При томе је обећао патријарху многобројне поклоне након повратка у Алању. Калист не само да је пристао, већ је Симеона начинио и својим најближим сарадником и учесником у литургији. Кад је овај, међутим,

¹⁴⁵² Congordeau, Deux patriarches palamites, 37–53.

¹⁴⁵³ Greg. III, 529. 3–532. 4. Анализом рукописа закључено је да Григорина XXXVII књига заправо претходи његовој XXVI стога и наше излагање прати тај редослед. Извори XIV века не праве разлику између месалијанаца и богумила, а често томе придају и иконокласте и њихова становишта, *Obolensky, Bogomils*, 222, 241, 253.

отпутовао и своје обећање у потпуности заборавио, Калист је против њега опет покренуо поступак. Пошто се митрополит Симеон није појавио, Калист га је у одсуству управо због непојављивања пред судом осудио и поставио је новог митрополита, који је носио исто име као и патријарх.¹⁴⁵⁴ На вест о својој смени, Симеон се појавио у Цариграду и ишао, како Григора приповеда, од епископа до епископа молећи за помоћ, док је патријарху пребацио што га је незаконито сменио. Историчар је целу ствар сликовито окарактерисао као незакониту, несвету и одвратну (тоῦ παρανόμου καὶ ἀνιέρου καὶ μισαρῶ πράγματος), која ни од цара није остала сакривена. Јован V Палеолог отишао је до патријарха да би се распитао због чега, уколико су оптужбе још раније биле истините, није одмах окончао целу ствар и, уколико су биле лажне, због чега их је опет покренуо. Поред тога, цар је желео да зна због чега је Калист Симеоновог тужиоца поставио на његово место, а сам је све искористио из сопствене жеље за новцем и похлепе. Калист је био забринут због царевог уплитања и почео је да размишља како да реши читаву ствар.

Пред Калистом је, како приповеда Григора, било неколико опција. Могао је да смени свог имењака са позиције митрополита, након чега би овај дошао у Цариград и почео да износи оптужбе против њега самог, а тражио би назад све поклоне које је патријарх од њега примио када га је поставио на ту позицију, што би самом патријарху, како је то Григора приметио најтеже пало и осрамотило га. Против њега би се опет покренуле и оптужбе за месалијанство изнете само годину дана пре тога пред цара Кантакузина. Тада се Калист спасио тако што је побегао у Галату а потом на Тенедос код цара Палеолога. Иако му је и тада прећено да ће га анатемисати, Калист је тада имао подршку младог Палеолога, који је, међутим, овога пута очекивао Калистово оправдање за процес против Симеона. Стога је Калист закључио, како Григора саопштава, да би му најбоље било да анатемише оне који су се окренули против њега.

То је патријарх и спровео у дело. Сазвао је скуп састављен од клирика и световних људи и, без много увода, анатемисао је све који су га оптуживали за месалијанство. Међутим, како су сви увидели да је он то урадио противно канонима и да није имао права да учини тако нешто, неки епископи одлучили су да иступе против њега што је наишло и на подршку цара. Ипак, пошто се и раније све отезало, отегао се и овај процес, те је патријарх неко време боравио у кући не вршећи своју дужност. Григора даље саопштава, наводећи да ће овом приликом избећи патријархове

¹⁴⁵⁴ Једино се код Григоре налази податак о имену наследника Симеона, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 27, 146. О овој афери подробније, *Kresten, Affäre*, 231–241.

бласфемijske речи, да је људе иритирала чињеница што је патријарх све оптужбе сматрао другоразредним и да је најгором од свих држао ону за месалијанство. Свима је, међутим, постало јасно да он од ове болести болује већ дуже време. Оптужбе су, као што је већ поменуто, биле везане за Нифона Скорпија, против кога су људи озбиљно иступали. Он је и сам једно време обитавао код патријарха, при чему је, како писац саопштава, упражњавао и извесне месалијанске обреде.

Свима је, наиме, познато, саопштава Григора, да је још пре петнаест година на Атосу донет Томос који су потписали сви угледни људи, међу којима је био и прот Исак.¹⁴⁵⁵ Тада су сви који су откривени по имену били потказани и избачени са Свете Горе, док су неки други заправо остали неоткривени, међу којима је, како се да закључити, био и патријарх Калист. Григора наводи да су постојале четири ставке за оптужбе против патријарха Калиста: 1. патријарх није уопште пријавио ни пре ни после процеса, иако се изјашњавао да је месалијанство држао за најгору од свих јеретичких учења, да је у његовом друштву такође боравио Скорпио, 2. Калист се тада није ставио на страну оних који су били откривени већ је, попут какве сенке, наставио да упражњава њихове ритуале за све то време, 3. Калист је и даље истрајавао у одбрани Скорпија, и то као његов најгласнији бранилац, 4. Патријарх је говорио да он види нествореног Бога кроз енергије, што су све премисе које упућују на то да је он месалијанац.¹⁴⁵⁶ Григора саопштава да је Калиста већ тада, док је био само епископ, требало одстранити из Цркве, док још није својим сузама и молбама задобио благонаклоност оба цара, и док их није којекаквим ласкањима и поклонима купио. Историчар на овом месту причу о процесу против Калиста и његовом другом силаску са патријаршијског трона претвара и у свој лични сукоб са патријарховим присталицама, јер помиње да би и он сам могао да наведе хиљаду разлога за Калистово уклањање, али ће од свега, међутим, навести само два: Калист је злоупотребљавао свој језик у говорима и наводио такве ствари које су незамисливе за особе на његовом положају, а друго, настојао је да ствари, које су опште познате, представи као неку новину. Калистове дојучерашње присталице, подвлачи Григора, упериле су се сада не само против њега већ су напале и његова дела, што Григору наводи да направи паралелу са његовом публиком и њеним односом према историчаревим списима.

¹⁴⁵⁵ На овом месту Григора прави грешку при датовању, што, као што је истакнуто, историчар на више места иначе чини. Поменути Томос није сачуван, али је вероватно да се ради о оном документу који је историчар у својој XIV књизи, у свом екскурсу о Светој Гори, поменуо, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 64, 153.

¹⁴⁵⁶ Нема сумње да се последња ставка односи на исихасте који су такође у *Ромејској историји*, означени као месалијанци.

Наиме, Григора је у овом часу приморан да се са претњом обрати онима који ће се после његове смрти бавити његовим књигама, како би у потрагу за истином ишли тако што ће тражити многобројне примере које ће међусобно поредити, како би на тај начин утврдили шта је заиста тачно. Григора је, како то посебно истиче, већ природно гајио једну врсту узнемиреност од фалширања (лажирања), те је своје списе дао онима који се разумеју у правопис како би направили много преписа, што је историчар платио делом из сопствених средстава, а делом су то платили његови пријатељи.¹⁴⁵⁷ Тако је историчар можда желео да сугерише како је он својим списима у којима је изложио своје становиште о многим питањима, а пре свега важном питању црквене догме, обезбедио дуг живот и постојање. Стога не чуди да управо у наставку његовог излагања следи приповест о смрти Григорија Паламе, која за кратко прекида главни ток Григориног наратива.

Док се Палама, како наставља Григора, бавио тим стварима, дошао је крај његовом животу који је, како подвлачи писац *Ромејске историје*, заправо био горак и бешчастан (πικρὸν τε καὶ αἴσχιστον). Историчар се ту задржава на опису смрти свог најљућег противника, те не изненађује његово претерано сликовито и врло негативно приказивање последњих дана Паламиног живота. Исихасти су се често увијала црева те је услед тога излучивао кроз уста оно што је требало на другу страну, а био је и попут лудака због запаљења мозга (καὶ πρὸς γὰρ μανιώδει φρενίτιδι), што је и довело до тога да он у страшним патњама напусти живот.¹⁴⁵⁸ Иако се Григорин опис, као што је поменуто, може сматрати претераним, не би га требало одбацити као сасвим нетачан. Мало је вероватно да би историчар могао у потпуности лажирати симптоме од којих је боловао Палама, будући да би тиме довео у питање сопствену веродостојност исказа, на чему је од почетка инсистирао. Дакле, свакако да је Григорина интерпретација података везаних за крај Паламиног живота упитна, али не и они сами. Наиме, из Паламиног житија, као и из збирке чуда, чији је аутор био нико други до патријарх Филотеј Кокин, познато је да је исихаста заиста имао стомачних проблема пред сам крај свог живота (νοσφ βαρεία περιίπτει τῶν πλάγχθων, ἥτις αὐτὸν μετὰ βραχὺ καὶ τῆς ζωῆς ὑπεξάγει).¹⁴⁵⁹

Како Григора даље наставља, Паламине присталице покушале су да лажирају његову страшну смрт и пронели су глас Солуном да он лечи разне болести и епидемије

¹⁴⁵⁷ Greg. III, 532. 6–549. 17.

¹⁴⁵⁸ Greg. III, 549. 18–23. За хронологију Паламине смрти в. Nikephoros Gregoras *Rhömäische Geschichte* VI, нап. 96, 161; *Beyer*, *Chronologie*, 151–152; *Rigo*, *Canonizzazione*, 155–201.

¹⁴⁵⁹ *Miracle Tales*, 322. 1–3.

и да врши чудновата излечења.¹⁴⁶⁰ Њихове лажи су се, међутим, временом ипак показале. Исихасти су слали Григорине списе Палами у Солун, будући да нису успели сами да их побију, од чега је овај накнадно добио френитис и лудило услед сувоће мозга (φρενιτίδι καὶ μανία κάτοχος, ὡς εἴρηται, γεγωνὸς διὰ ξηρότητος ὑπερβολὴν ἐγκεφάλου), упуштајући се у читање и побијање Григориног исказа. Иако, међутим, многи мисле да се Григора због тога радовао, те да би због тога писао нешто што не одговара правом стању ствари, он своје читаоце уверава у истинитост исказа. О томе се, уосталом, може сазнати и од оних који су даље о томе писали, јер Григора све то не помиње да би њих (исихасте—прим. аутора) направио лошима, већ због тога што правила писања историје захтевају да све у детаљима буде испричано. (ἀλλὰ τῶν τῆς ἱστορίας ἐγκεκλιμένων νομίμων καὶ καθ' ἕκαστα ζητούντων ἅπαντα).

Одређени Григорини наводи дају се потврдити већ самим Паламиним списима. Наиме, као што је познато, а што у збирци чуда тврди и патријарх Филотеј Кокин, непосредно пред своју смрт, Палама је саставио књигу у четири поглавља против Нићифора Григоре, такозваног философа и монаха, а у ствари тог крајње дрског и тешког незнабошца (πρὸς τὸν... φιλόσοφον καὶ μοναστήν δῆθεν, Νικηφόρον ἐκεῖνον τὸν ἔσχατον καὶ тоλμηρὸ ὑβριστήν τῆς θεότητος, ...ἐξεδόθη τῷ μεγάλῳ τῷδε βιβλίον ἐν τέσσαροι λόγοις), како се у спису наводи.¹⁴⁶¹ У питању су четири говора које је Палама саставио у току свог последњег боравка у Цариграду.¹⁴⁶² Дакле, иако субјективан у циљу приказивања Паламе у што негативнијем светлу, Григорина приповест о последњим данима митрополита Солуна имала је своје упориште у стварним догађајима који су обележили почетак друге половине XIV столећа.

У наставку свог излагања, Григора приповеда о Ђеновљанима из Галате и подсећа своју публику шта се догађало у току првог грађанског рата који је млађи Андроник водио против свог деде, као и у току другог сукоба, који је велики доместик водио против мајке младог цара. Галаћани су час држали једну, час другу страну обећавајући и једнима и другима доста новца и помоћи. При свему томе Григора не жели да помене речи претње које су они упућивали Ромејима што је све доводило до тога да њима буде тешко да своју политику одрже на правом путу. У то време становници Галате су почели да шире свој посед и да га опасују јаким бедемима. Кад су

¹⁴⁶⁰ Ово је свакако алузија на почетак сакупљања прича о чудима Григорија Паламе, у циљу стварања његовог култа. С тим у вези важно је напоменути да се збирка чуда појавила и пре писања самог житија и да ју је саставио Филотеј Кокин, *Miracle Tales*, XVIII–XXIII.

¹⁴⁶¹ Greg. III, 549. 23–552. 21; Nikephoros Gregoras *Rhomäische Geschichte* VI, нап. 104, 163; *Miracle Tales*, 320. 3–8.

¹⁴⁶² Свети Григорије Палама, 151–358.

једном са тим започели више им није било могуће да стану те су почели да узимају и туђе области. Ради тога искористили су и трећи рат Ромеја, онај који се водио између Кантакузина и Палеолога, па су тако склопили савез са младим царем коме су помагали на Тенедосу. Палеологу су дали разна обећања која су пропраћена залетвама, а он је у потпуности изашао у сусрет њиховим жељама. Осим тога, још један њихов саплеменик, Латин који је био пират и поседовао тријеру, дошао је тада код цара.¹⁴⁶³ Он је искористио ситуацију и приближио се Јовану V, због чега је успео да оствари следеће ствари кад је постао владар: Ђеновљани су добили дозволу да своју тврђаву прошире што је више могуће на Запад, Север и Исток, а он сам је постао царев зет пошто се оженио његовом сестром, добивши при томе у мираз острво Лезбос. Таква ствар је, коментарише Григора, задесила тада Византинце као и становнике читавог Царства. То је, уосталом, било и због тога, што је скоро све становнике Царства обузело ново учење које никада раније није било и није имало везе ни са чим везаним за стари поредак (ἥθη καινὰ καὶ ἀλλόκοτα καὶ οὐδαμῆ τῆς πρὶν βασιλικῆς ἐκεῖνης καὶ πολιτικῆς συνέσεως καὶ παιδείας καὶ εὐταξίας). Осим тога што Григора ове невоље Ромеја објашњава већ довољно познатим разлогом да их је Бог казнио због исихазма, историчар целокупној слици страдања додаје и пропадање извесних ритуала и обичаја везаних за само одевање. Шта се уопште може рећи, вајка се Григора, за ромејску одећу и колико су се Ромеји и у погледу тога одвојили од старих и познатих норми, тако да се више не може препознати ко припада Ромејима а ко другим народима. Одећа Ромеја није ни кроз персијска нити кроз латинска нити кроз готска нити она од Миза, Трибала и Пеонаца (Угара). Тако су они у прилици да са сопствених зидова посматрају како деца њихових пријатеља личе на Латине по капи коју су носили, као и да посматрају како је тело њихове деце обучено у персијску или медску одећу.¹⁴⁶⁴

Своју приповест историчар наставља вешћу о смрти цара Душана. Наиме, кад је дошло пролеће, умро је владар Трибала, чиме је отпочео период нереди за државу његовог младог наследника. Прво се одметнуо Нићифор из Акарнаније који се повезао са Симеоном, мужем његове сестре, а сином преминулог *Краља*.¹⁴⁶⁵ Из две наведене реченице јасно је да је Григора починио грешке везане за хронологију смрти цара Душана, као и за родбинске везе Симеона Палеолога и младог цара Уроша. Наиме, познато је да је цар Душан преминуо децембра 1355. године, као и да Симеон Палеолог

¹⁴⁶³ Иако Григора то не саопштава, из даљег излагања јасно је да је у питању био Франческо Гатилузио, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 109, 165.

¹⁴⁶⁴ Greg. III, 552. 22–556. 21.

¹⁴⁶⁵ Greg. III, 556. 22–557. 14

није био његов син, на шта нас упућује Григорина констатација да је он био син преминулог краља (ὁὶὸν δὲ τοῦ τεθνηκότος Κράλη Σερβίας) већ син Стефана Дечанског и Марије Палеологине.¹⁴⁶⁶ Треба одмах приметити да је хронологија догађаја, када су последње књиге Григориног списка у питању, мало испреплитана, будући да Паламина смрт долази пре оне цара Душана. Све ово се да објаснити тиме што историчар није стигао свом делу поново да се врати, пошто је мало вероватно да му је редослед ових догађаја остао непознат. Међутим, чињеница јесте да хронолошке погрешке у *Ромејској историји* не представљају реткост, што свакако још занимљивијом чини Григорину другу погрешку. Наиме, Марија Палеологина, мајка Симеона Синише, била је ћерка цезара Јована Палеолога, сина Константина Порфирогенита, и Ирине Метохит, Григорине ученице. Иако је нама готово непознато какве је односе Григора гајио са потоњим члановима породице свог учитеља, може се претпоставити да му рођење сина Марије Палеологине, тим пре што је он могао бити потенцијални наследник српског престола, нису остали непознати. Ипак, како за неко даље тумачење разлога Григорине омашке нема места, могло би се, за сада, закључити, да је историчар њу направио пре нехотично или из непознавања правих родбинских веза бочних припадника византијске владарске куће са двором Немањића.

Негде у то време, наставља даље Григора, у Цариград је стигла ћерка бугарског цара Јована Александра, Марија, као невеста цара Андроника, сина Јована V Палеолога, који је тад навршио девету годину живота.¹⁴⁶⁷ Са њом је дошла и Ирина, сестра Јована V, која је још раније била послата као невеста сину бугарског цара али је била без деце и убрзо постала удовица.¹⁴⁶⁸ Њих две су, како саопштава историчар, биле сестре од две различите мајке. Тим догађајима завршило се пролеће и отпочело лето, када је један од Орханових синова ухваћен од стране пирата.¹⁴⁶⁹ Приповест о хватању Халила снажно је одјекнула у Царству Ромеја будући да му је омогућила један кратак период предаха од турских упада. У том светлу је овај догађај представљен и у *Ромејској историји*.

Овај догађај десио се сасвим неочекивано, саопштава Григора и додаје да сматра да је Бог желео Ромејима да створи мало простора да одахну. Био је то страشان ударац за Орхана јер у почетку није знао ко му је отео сина, али је онда путем разних канала

¹⁴⁶⁶ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 128, 168–169.

¹⁴⁶⁷ И на овом месту Григора греши по питању годишта Андроника IV, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 133, 169.

¹⁴⁶⁸ О имену поменуте сестре цара Јована Палеолога, в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 134, 169.

¹⁴⁶⁹ Greg. III, 557. 15–558. 7.

сазнао да су у питању били фокејски пирати. Пошто против њих није могао ни копном ни морем да се запути, све своје наде уперо је у цара, Јована Палеолога. Орхан му је обећао да ће бити његов веран пријатељ и слуга, а за узврат је тражио помоћ за избављење сина. У исто то време, приповеда Григора, десило се да је умро и Орханов најстарији син који је био виђен за наследника. Орхан је цару непрестано слао посланике, нудећи да му преда његовог противника и непријатеља, Матију (τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἐχθρὸν καὶ πολέμιον).¹⁴⁷⁰ На овом месту, Григора по први пут помиње Матију Кантакузина у контексту који није одговарао мирнодопским везама, што тада, како преваходно сазнајемо из Кантакузиновог историјског списка, није био случај. Ипак, за разлику од Кантакузина који је питању односа његовог сина Матије и Јована V посветио доста простора, Григора овим проблемима не посвећује много пажње. Орхан је, како даље наставља Григора, писао и Јовану Калотету али је овај од цара Палеолога за Халила тражио велике своте новца, те је чак претио и побуном, што је довело до тога да цар сакупи бродове и да се запути ка Фокеји. Тиме се завршила и зима. У својим настојањима, Јован Палеолог био је успешан.¹⁴⁷¹

За цара је, међутим, уследио још већи и бољи успех. Наиме, како наводи писац *Ромејске историје*, почетком лета 1357. године сакупио је цар Матија од свог шурака Орхана као и из оних делова Царства који су се налазили под његовом управом, 4 000 коњаника, прошао је кланце Хриостопоља и почео да пљачка области око Филипа и оближња села која су припадала Ромејима али која су се већ дуже време налазила под влашћу Трибала. Међутим, Трибал који је управљао тим областима (мисли се на кесара Војихну—прим. аутора) сазнао је још раније о Матијином походу и пружио је јак отпор тако да је син Јована Кантакузина доживео тежак пораз. Матија је допао и заробљеништва, а кад је Палеолог за то сазнао, одмах је дошао до Абдере, послао писма Војихни, склопио са њим савез о пријатељству и молио га да му изручи Матију, што је овај и учинио. Онда га је цар са његовом женом послао као затвореника на острво Тенедос, а њихову децу је предао мужу своје сестре, оном човеку који је тада био господар Лезбоса (Франческу Гатилузију—прим. аутора). Цар је, како саопштава Григора, у Грацијанопољу, где је живела Матијина супруга са децом, пронашао писма многих Цариграђана (ὑράμματα Βυζαντίων πολλῶν) која су недвосмислено указивала на то да се против цара Палеолога спрема завера (ἐπίβουλα). Због тога је цар скинуо своје свечано одело, потпуно се обукао као приватни грађанин да га нико не би препознао и

¹⁴⁷⁰ Greg. III, 558. 8–561. 11.

¹⁴⁷¹ Greg. III, 561. 13–563. 23.

вратио се безбедно у Цариград.¹⁴⁷² Дакле, Григора недвосмислено саопштава да је Матија Кантакузин имао намеру да збаци Јована V са власти, нешто што ће Кантакузин у свом историјском спису настојати свакако да оправда. Осим тога, требало би подсетити да је Матијина супруга била ћерка деспота Димитрија Палеолога, који је у једном наврату био оптужен за ковање завере против цара Андроника III. Термин који је Григора употребио за заверенике цара Матије, οἱ Βιζάντιοι, недвосмислено упућује на то да се радило о становницима Цариграда, будући да историчар управо на овај начин представља житеље Града. Да ли је у питању био исти круг људи који су заједно са Матијиним свекром планирали збацивање оца Јована V са власти не може се рећи, али је занимљиво пажњу обратити и на тај угао сукоба породица Кантакузин и Палеолог, будући да је он свакако био везан за размирице унутар царског владајућег дома.

Орхан није престајао са молбама цару Палеологу да посредује у изручењу његовог сина. Јован V је пожурио натраг да избавља Халила а све што је морао да реши у Цариграду, бележи Григора, решио је у току наредних четрдесет дана. Потом се запутио ка острвима да би се договорио око новца који је требало дати за Орхановог сина, као и да би се видео са Матијом зато што су постојале претње да ће он да припреми пуч. Међутим, пре него што је прешао на конкретно излагање о два значајна догађаја, Григора је наново направио прекид главног тока наратије како би, како сам саопштава, дао кратак преглед онога што је већ рекао о неким стварима везаним за спор са Паламом, те како не би испустио важне ствари које су се тичале теолошких тема.¹⁴⁷³

Овом констатацијом, историчар је завршио XXXVII књигу свог списка, док је последња, XXXVI књига, започета још једним уводом у историјско дело византијског полихистора. Занимљиво је да, иако се очекивало да писац започне своју књигу оним што је најавио, дакле стварима везаним за Паламу, Григора се томе уопште даље не враћа. Стога би се могао извући закључак да је историчар заправо требало да почне са новом, XXXVIII књигом свог историјског списка, о чему уосталом сведочи и један сачуван рукопис.¹⁴⁷⁴ Приликом састављања кодекса у којем су пронађене две последње књиге *Ромејске историје* вероватно је дошло до погрешног повезивања страница што је и условило да се XXXVI књига нађе након XXXVII. Ван Дитен је заправо претпоставио да је управо XXXVI књига била та која је била недовршена, јер у кодексу Vaticanus graecus 1095 последња Григорина књига носи број XXXVIII.¹⁴⁷⁵

¹⁴⁷² Greg. III, 564. 1–565. 13.

¹⁴⁷³ Greg. III, 565. 15–567. 6.

¹⁴⁷⁴ Уп. претходно излагање.

¹⁴⁷⁵ Van Dieten, Entstehung und Überlieferung, 29.

Упадљиво је свакако да Јован Кантакузин са много више детаља приповеда о сукобу који је убрзо после његовог силаска са власти избио између Јована V и Матије Кантакузина. Приметно је да цар-писац већински терет за сукоб сваљује на зета Јована V, али да ипак не прећуткује и амбиције свога сина Матије. Важно је стога нагласити да се за историјски спис цара Кантакузина претпоставља да је настајао или да је, пак, објављен у Мистри, седишту породице Кантакузин, 60-их година XIV века, као и да је један од кописа цареве историје и његових теолошких списа био Манојло Цикандилис.¹⁴⁷⁶ Како Кантакузин приповеда, након што се он повукао са власти, иза њега су остали његов син и зет. Све док је стари цар био на престолу између двојице је владао мир, али након његовог повлачења први је цар Јован Палеолог затражио да се изврши замена поседа. Те зиме је са Тенедоса стигао и патријарх Калист, пошто је млади цар намерио да уведе важне промене.¹⁴⁷⁷ Цар је, пре свега, поново покренуо рат против Матије Кантакузина и наоружану војску послао је на Грацијанопољ и Хадријанопољ. После успешне акције Јована Палеолога дошло је до замене поседа и цар је дошао у посед трачких градова, док је Матији дат Пелопонез. Његов брат Манојло, који је до тада управљао Пелопонезом, добио је острво Лемнос. Тако се завршио рат и начињен је мир, завршава први део своје приповести о сукобу Јована V и Матије цар-писац.¹⁴⁷⁸

Мир, међутим, није задуго потрајао. На страни Матије Кантакузина нашли су се његов ујак Асен и брат Манојло. Недалеко од Солуна, дошло је до сукоба Палеолога и Кантакузина, после чега су се обојица вратили у своје градове, Матија у Визије, а Палеолог у Цариград. У исто то време је и Калотет, управитељ Фокеје заробио Халила, Орхановог сина. Како Орхан није имао флоту затражио је помоћ од цара Палеолога, који је хтео да се покаже врло милосрдним према њему уколико се он буде уздржао од даљег савеза са Матијом и уколико не буде покретао своју војску на Град или на неке друге ромејске поседе. Како је изгледало да ће Орхан са овим да се сложи, Палеолог је упутио посланство Калотету, који је тражио велике своте новца за откуп Халила. Иако је изгледало да ће доћи до сукоба, Калотет је, захваљујући томе што је добио новац и обећање да ће добити титулу паниперсеваста, вратио Халила оцу.¹⁴⁷⁹

¹⁴⁷⁶ History of John Cantacuzenus, 29–30.

¹⁴⁷⁷ Иако је ово можда изгледало тако, до неких битнијих промена, како на пољу спољне тако и на пољу унтрашње и црквене политике, није дошло.

¹⁴⁷⁸ Cant. III, 308. 22–312. 14.

¹⁴⁷⁹ Cant. III, 319. 21–322. 17.

Највише пажње у овом делу мемоарског списка Јована Кантакузина посвећено је окршају Матије Кантакузина и Срба 1357. године, после чега је царев син допао заробљеништва, те је на крају изручен свом шураку, Јовану V. Кантакузин и о овим дешавањима приповеда са више детаља. Он наводи да су се неки од Трибала, који су живели у области између Месте и Струме (Мигдонији) показивали изузетно благонаклони према његовом Матији те су му чак нудили да му предају и себе и градове. Матија је у помоћ позвао Орхана и његове трупе, а они су се одазвали јер су мислили да ће кренути у пљачкање варвара. Занимљиво, Кантакузин наводи како се његов син прибојавао да ће се ова акција окренути против самих Ромеја, што се свакако и десило. Матија Кантакузин заратио је са Србима кесара Војихне, после чега је потпуно поражен и заробљен. Како нас обавештава Кантакузин, кесар Војихна је, дошавши у посед тако племенитог заробљеника, страховао да би Матија Кантакузин из његових руку могао прећи у руке царице Јелене, која је самостално владала Серском облашћу.¹⁴⁸⁰

Утицај Душанове супруге био је свакако велики и она је била особито поштована од стране ромејске политичке елите. Нема сумње да је царица Јелена била врло важан фактор политике двора Немањића, будући да о њеном утицају сведочи и сам Кантакузин. Иако је, додуше, цар-писац можда преувеличао њену улогу у преговорима о склапању савеза између Кантакузина и српског краља, не треба изгубити из вида и чињеницу да је она у читавом Кантакузиновом спису представљена као особито мудра и разборита жена, која је увек нагињала савезништву са њим, што је можда могло имати и везе са чињеницом да је Јелена била Бугарка, из породице Асен са којом је опет Кантакузин преко супруге био у родбинским везама. Осим тога, Јелена је била уважавана и у дому Палеолога, будући да се једног момента расправљало о удаји њене сестре за Јована V. Најзад, после Душанове смрти, царица је самостално све до своје смрти управљала Серском облашћу.¹⁴⁸¹

Када говори о изручењу свог сина Матије Јовану V, Кантакузин наводи да је кесар Војихна у једном моменту размишљао да га ослепи али да Јован V није дозволио да се то деси, будући да је цар био милостив. Матијина жена и деца послати су неозлеђени на Тенедос, са њима је Палеолог лепо поступао, а Матијина најстарија ћерка Теодора, вратила се у Цариград са баком Ирином Евгенијом. Палеолог је надаље у историјском спису Јована Кантакузина, као и код Григоре, представљен као врло

¹⁴⁸⁰ Cant. III, 325. 14–331. 6.

¹⁴⁸¹ *Острогорски*, Серска област, 3–19.

мудар, милостив и разборит владар. То се пре свега огледало у томе што је показао великодушност према царевом сину Матији, не желећи да Ромеје увуче у нови рат.¹⁴⁸² Дошавши на Тенедос, где је био затворен брат његове супруге није му починио никакву неправду како су га многи саветовали, већ га је преместио на острво Лезбос, којим је владао његов други шурак, Франческо Гатилузио, док су Матијина жена и деца остали на Тенедосу. О помену завере коју је Матија спремао против Палеолога код Кантакузина нема ни речи. Цар Палеолог се тада вратио у Цариград и, отишавши у Мангански манастир код таста, испричао му је шта се све догодило и објавио да ће ускоро брата своје жене ослободити из затвора, под условом да између њих двојице више не буде сукоба и размирица које би њихове непријатеље подстакло на убиство. Цар-писац наводи два дуга говора у коме су се Јован Палеолог и Јован Кантакузин споразумели о мирном пуштању Матије из затвора.¹⁴⁸³

Матија је тада пуштен при чему је одређено да Јовану V врати Хадријанопољ заједно са још неким мањим градовима. Кантакузинов син је условљен животима своје супруге и деце да се повуче из царског живота, а било му је забрањено да располаже војном снагом. Било му је наређено и да се одрекне царске одеће, као и да га називају царем, али је могао да задржи царско име. Све ово, како сазнајемо из Кантакузиновог списка, предложио је икиотис Јована Кантакузина, извесни Зејан, а преточено је и у савете које је Јован Кантакузин у форми говора, у којима се рекапитулирала позиција Матије Кантакузина, његови потези и акција са Орханом против Срба, дао свом сину. Након што је отац подсетио сина да је Јован Палеолог помогао Орхану да избави Халила, што је све био знак Божије воље, Кантакузин је саветовао Матији да прихвати услове мира. Иако у почетку невољно, Матија Кантакузин се у присуству свог шурака, Јована V, званично одрекао власти, како у пракси тако и у погледу одеће, али и у погледу обраћања (дакле, нису га смели поздрављати као цара). Дозвољено му је било, међутим, да ужива почести чак и пре цареве деце, осим пре Андроника Палеолога, најстаријег царевог сина. Тада су у присуству свих архијереја и патријараха Калиста и Лазара јерусалимског потписане заклетве и са царицама, а Калист је додао да ће од Цркве одлучити свакога ко се не буде придржавао онога што је договорено. Јован V Палеолог је касније Матијину децу, Димитрија и Јована, уздигао на ранг

¹⁴⁸² Cant. III, 331. 17–332. 22.

¹⁴⁸³ Cant. III, 335. 9–340. 22.

севастократора и деспота. После тога, Матија се повукао на Пелопонез код брата Манојла.¹⁴⁸⁴

Последња књига *Ромејске историје* изнова подвлачи Григорина схватања историје и задатке, циљеве и теме које би у себи једно историографско дело требало да садржи и испуни. Наиме, када је отпочео да пише *Историју*, Григора је желео да представи само политичке ствари, али је онда једна таква олуја кренула на Цркву да је њему било немогуће да те ствари одвоји од свега и да их искључи из казивања, јер није било могуће њихову међусобну припадност и њихове вишестране односе изоставити. Уосталом, историчар своју *Историју* није представио као једноставну већ као вишедимензионално платно политичких и црквених дешавања. Противно свим очекивањима, међутим, Григора је, како сам признаје, био приморан да потпуно невезано са својом првобитном намером често одлута, да иде другим путевима, да склапа и повезује различите нити, да наставља започету нит излагања, подсећа на ствари које је већ поменуо, да наводи многе примере, повезује различите делове приче, као и да уноси објашњења старих и нових догађаја. Стога историчар моли да му се те ствари не пребаце јер је на све то игром случаја био натеран. Он је, међутим, увек сматрао да се правилно понео и понашао и да ће други о његовом делу на тај начин и судити.¹⁴⁸⁵

Даљу нит свог излагања Григора, као што је напоменуто, не наставља са Паламом и спором око исихазма већ приповеда о афери везаној за откупљивање Орхановог сина, Халила, подсећајући своју публику на главне догађаје описане у претходној књизи. Пошто је зима била јака цар се читаво време задржао на Тенедосу. Тамо је боравио јер је касније у Митилину код мужа своје сестре послао свог шурака Матију који је допао заробљеништва, а онда се одатле запутио на Фокеју ради откупа Орхановог сина. Орхан је тада стигао пред Халкидон, како би се детаљно договорио са Јованом V о условима његове помоћи. Шта је тада све било договорено и речено између њих не треба приповедати у детаље, извештава Григора и наставља да је резултат преговора био тај да је за Халила била предвиђена царева ћерка, како би се постигао један сталан и нераскидив мир између варвара и Ромеја.¹⁴⁸⁶ Дакле, Григора не наводи појединости преговора између два владара, што се може објаснити историчаревом неупућеношћу у детаље. Треба претпоставити да је овај договор свакако

¹⁴⁸⁴ Cant. III, 342. 5–358. 10.

¹⁴⁸⁵ Greg. III, 501. 3–503. 18.

¹⁴⁸⁶ Greg. III, 503. 19–504. 23.

имао везе са преласком Орхана на страну Палеолога и напуштања позиције савезника Кантакузина. Овај закључак дао би се поткрепити и подацима из Кантакузиновог историјског списка. Како Григора даље наставља, Јован Палеолог је добио доста новца од Орхана с којим је отпловио на Фокеју где је Калотету предао 100 000 перпера дајући му при томе и разне титуле. Са своје стране, Калотет му је предао Орхановог сина и овај се с њим срећно вратио у Град. Цар је отада називао Халила својим сином и зетом, а уприличена је и церемонија приликом доласка Халила о којој Григора није желео да говори, пошто је таква церемонија требало да буде позната свима, како је историчар приметио. Григора је к томе додао и да сматра да би га то одвукло од његове приповести (*παρέλκον καὶ ταῦτα διεξιέναι μοι νενομίσται*) да прича о томе како је цар Палеолог Халила уважавао изнад свих осталих и како се према њему опходио пред осталим страним амбасадорима. Халил се, са своје стране, према цару опходио са поштовањем, одајући му почаст проскинезом, будући да је сам инсистирао на томе да је управо цар био тај који га је избавио и да је због њега подносио и јаку зиму и врућину и друге тегобе. Осим овога, још је нешто било вредно дивљења везано за понашање и држање Јована Палеолога, саопштава Григора. Била је то смрт царевог двогодишњег сина који је после болести умро. Цар, међутим, није допустио да падне у депресију већ је забранио јадиковке и жалост наредивши да се сви понашају нормално, а своју ћерку, која је тада била у десетој години живота, верио је за Орхановог сина. После тога је вратио Халила оцу, а очекивало се да он буде наследник његове власти у Битинији. Она је, како закључује Григора, њему и припадала пошто га је отац волео више од осталих синова, јер је био ожењен царевом ћерком, као и због тога што му је власт због његове решености, мудрости, памети и снаге тела припадала (*ἀξίῳ τῆς ἀρχῆς διὰ τε τὸ ἀνδρεῖον τῆς γνώμης καὶ ῥωμαλέον τοῦ σώματος καὶ πρὸς γὰρ τὸ τῆς φρονήσεως δραστικόν*). Како је ово била жеља и Јована Палеолога и Орхана, обојица су се сложили око тога, а цар је са пратњом кренуо до Никеје где је добио велелепне поклоне. Тако се завршило лето 1358. године. Прво чудо за ту годину било је заробљавање Орхановог сина, што је Ромејима и јадној Тракији омогућило мир, срећу и предах од варвара који су куцали на врата Града јер је већ све увелико изван града била пустиња. Друго чудо било је оличено у чињеници да је је упркос тешком лету и суши био одличан принос грозђа, а самим тим и вина.¹⁴⁸⁷

У вези са овим Григориним наводима важно је приметити неколико ствари. На првом месту, Григорино запажање да церемонију уприличену поводом Халиловог

¹⁴⁸⁷ Greg. III, 504. 23–510. 13.

пуштања не жели да опише будући да је опште позната свима, као и то да сматра екскурсом да говори о ономе шта је све било уприличено поводом доласка Орхановог сина у Цариград свакако не би требало разумети као историчареву жељу да не скрене са главног тока свог излагања већ пре као његов сојевољни избор да избегне да похвално говори о још једном савезништву Ромеја са Османлија. Ова тема била је болна за историчаре Царства који су били сведоци постепеног пада ромејских градова у османске руке, а најчвршће везе између два двора успостављене су управо у време Јована Кантакузина који је своју ћерку удао за Орхана. Иако се Григора није негативно изразио о овом потезу византијског историчара будући да је у тренутку када је о томе писао био подржавалац Јована VI, познато је да је историчар свог некадашњег пријатеља у *Ромејској историји* жестоко осудио за његове односе са Турцима, пребацујући Кантакузину да је Ромеје мрзео док је Турке волео и поштовао. Стога се да закључити да је Григори било подједнако тешко и незгодно да говори о склапању још једног брака између Ромеја и Турака, јер би на тај начин био принуђен да говори негативно и о Јовану V кога је, ако ни због чега другог, онда поштовао управо због тога што је његовим доласком на власт историчар поново био на слободи. Осим тога, важно је да Григора на крају овог дела приповести говори о томе како се царско достојанство посебно огледало у тешким ситуацијама каква је била смрт његовог сина. Треба се подсетити да је Кантакузину такође умро мали син Андроник, што је Григора у свом наративу искористио како би показао гнев Божији према Јовану VI због његовог савеза са исихастима. На крају, важно је пажњу скренути и на особине које је Григора забележио као карактеристике које су красиле Орхановог сина Халила. Његов однос према сину препун је љубави, која је такође карактерисала однос Михаила VIII и Константина Порфирогенита, али и Андроника II и Андроника III. Физичке и психичке особине су, како то подвлачи Григора, препоручивале и самог Халила за доброг владара.

Када је наступила јесен, цар се налазио у Селимврији где му је дошао Манојло Асен да га моли за помирење будући да је он до тада пљачкао и штетио и цару и Царству. За стално ратовање, међутим, било му је потребно доста новца тако да се већ био прилично истрошио те је сад као сиромаш молио цара за мир. Цар је прихватио понуду потврдивши му деспотску титулу и управу над градом Визије.¹⁴⁸⁸ Тако је Јован Палеолог полако сламао отпор својој власти и међу последњим преосталим присталицама свога таста и шурака.

¹⁴⁸⁸ Greg. III, 510. 14–511. 15.

Последњи подаци у *Ромејској историји* везују се за Русију. Управо је овај део Григорине последње књиге везан за црквене теме и политику какву је према удаљеној земљи водио Јован Кантакузин са својим патријархом Филотејем Кокином. Започињући излагање Нићифор Григора подсећа своју публику да је о Русији већ било речи у XXVIII књизи његовог дела. Он је о томе тада говорио само онолико колико је сматрао да је потребно. У међувремену су се, међутим, издешавале ствари које су важне због даље повести. Уколико би, пак, Григора пропустио да их помене сви други подаци изгледали би вештачки и неповезани.

Русија је била многољудна и богата земља, у којој се у великим количинама вади сребро, а пошто је добар део земље на северу и хладан има пуно крзнених животиња. Оне се лове ради крзна које се касније продаје што доноси доста велику зараду, а прихода имају и од риболова. Откад је овај народ примио хришћанство, наставља Григора, одлучено је да има једног пастира који ће за потребе народа поделити земљу на мање и веће епископије. Њихов главни пастир требало је да директно одговара оном у Цариграду, а од патријарха је добијао директиву за духовни живот. Григора такође наводи да је руски епископ требало да долази из њиховог народа и да буде образован у Цариграду. К њима је у неко време послат један диван човек Теогност. Црквено седиште Русије је тада требало да буде у Кијеву али пошто је град био скроз опустошен упадом Скита сматрало се да то не одговара самој величини његовог положаја. Седиште се тако преселило у Владимир којим је владао један диван, мудар и православан човек, код кога је у Владимир дошао Теогност.¹⁴⁸⁹ Према Григориним речима, ова двојица представљала су идеал световног и духовног владара кога у Царству Ромеја одавно већ није било. Свакако да Јован VI Кантакузин и Филотеј Кокин у очима Нићифора Григоре то нису могли бити. Руси су, наставља Григора, све до цара Кантакузина имали одличне везе са Царством. Кантакузин је, међутим, почео да тиранише и Царство и Цркву, запао је у јерес и узимао патријархе који су се слагали са његовим мишљењем. Теогност је, међутим, живео богољубивим животом, на начин на који то приличи једном црквеном пастиру док су Ромеји пропадали.¹⁴⁹⁰

Три руска кнеза делили су са нама исту веру, приповеда Григора, осим једног. У питању је био литвански кнез Олгерд. Он је господарио облашћу која се граничи са Скитима (Монголима), при чему је његов народ важио за најјачег од свих у погледу

¹⁴⁸⁹ Григора не наводи када је извршено пресељење седишта из Кијева у Владимир, иако је, према речима Тинефелда, могао имати тај податак, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, nap. 223, 191.

¹⁴⁹⁰ Greg. III, 511. 16–517. 12.

бројности и ратоборности, а Григора не претерује када наводи да су непобедиви и да обећавају да ће прећи у православље ако им се пошаље наследник Теогностов, Роман. Њихов владар је, наиме, преко своје жене био у родбинским везама са Романом јер је овај потицао из суседног народа. Олгерд је показивао особито поштовање за Ромеје и православље, а Роман је био човек пун врлина, који је добро изучио школе и имао је већ педесет пет година. Тако би, примећује Григора, дошло до тога да тај народ прими хришћанство пошто су већ упутили посланство Ромејима. Међутим, гнев Божији то није дозволио пошто Бог није предвидео ништа добро за Ромеје због њиховог политеизма који је увео тадашњи владар.

Након што је Роман постављен за Теогностовог наследника, у Цариград је убрзо дошао некакав Алексеј који је свој положај купио новцем и који је био један човек нижњег порекла и сасвим лош, одговоран и за многа убиства, али је све успео да заташка код ондашњег патријарха Филотеја те се тако руски народ поделио на два дела. Подела, међутим, није остала само на томе. Кад је Роман кренуо у своју митрополију, Алексеј је новцем и поткупљивањем њему спремао смртни ударац. Роман се вратио у Цариград јер је био пун нада у новог цара. Онда је међутим за њим стигао и Алексеј са огромном количином новца у Град и поткупио је све епископе, придобио и патријарха Калиста, те коначно и цара.¹⁴⁹¹

Ромејска историја се тако завршава једним дугим говором кнеза Олгерда у ком је он изложио своје становиште да је страшно што онај који треба да чува законе Цркве у томе није успео, те онда свакако њему самом нема шта да се пребаци пошто још није прешао у православље. Григора са жалашћу констатује да се треба само запитати да ли је у реду да весник пропадања Цркве Ромеја буде неко ко живи тако далеко и да семе јереси толико нарасте и да се тако срамне ствари чују за Цркву Ромеја која је подлегла тиранији тих људи (исихаста–прим. аутора).¹⁴⁹²

Порука Григориних последњих реченица на страницама *Ромејске историје* сасвим је јасна. Стање у коме се Царство тада налазило представљало је само благи одсјај његове некадашње блиставости. Без обзира на то, њему је као историчару, био задатак да прикаже и неславна дешавања, како би потомцима оставио поуку за будућност. То је истицао и Теодор Метохит, величајући античку грчку историографију.¹⁴⁹³ А поука је управо било очување Ортодоскије и избегавање

¹⁴⁹¹ Детаљније о овом питању в. *BooJamra, Affair*, 173–194.

¹⁴⁹² *Greg. III*, 517. 12–528. 11.

¹⁴⁹³ *Theodore Metochites On Philosophic Irony*, 34–41.

уношења измена у догму, како би се Ромеји сачували од греха и како због њих не би били кажњавани. Ово је историчар посебно истакао у личном делу своје повести, *Историји* свог спора са Паламом.

4.4. Григорина лична историја и полемика са Григоријем Паламом

Део Григорине *Ромејске историје*, који се односи на спор око исихазма, у ком је он играо главну улогу, с правом се може назвати његовом личном *Историјом*. То се види већ из саме наратије, пошто Григора све време приповеда у првом лицу једнине. Ауторске упадице нису више само упадице, већ наратор постаје главни актер догађаја и настоји да прикаже сву исправност свог становишта. Ово, дакле, није ни аутобиографија ни апологија, већ једноставно лична приповест. С тим у вези, за разлику од осталих догађаја, које аутор углавном описује сажетије у односу на друге историчаре са којима је поређен, овај део приповести писац је представио до детаља. Седнице које су вођене током сабора у Цариграду бележене су из дана у дан, речи главних актера (Нићифора Григоре, Јована Кантакузина и Григорија Паламе) пренете су, највероватније, до ситних детаља, а важно је приметити да писац настоји да прикаже да је његова одбрана на сабору уживала подршку широког круга људи, па тако и обичног народа. Аутор често спомиње нападе главобоља којима је био изложен, настојећи да тиме изазове и сажалење код своје публике. Григорина објективност, у овом делу приповести готово у потпуности престаје. Ипак, без обзира на ову чињеницу његови „записи” са седница цариградског сабора веома су важни за реконструкцију тог догађаја, иако, уистину, представљају Григорино виђење и тумачење догме.

Иако неће бити речи о теолошким питањима, у овом поглављу пажња ће бити посвећена почетку Григорине полемике са Паламом, развоју и току њиховог спора с циљем приказивања значаја и улоге овог дела Григориног списа у оквиру целокупне *Ромејске историје*. Стога већ на самом почетку треба подсетити да је Григора у спор са Паламом увучен без своје воље и да је његово прво иступање против исихасте уследило на захтев царице Ане Савојске 1346. године, која је имала намеру да покаже исправност Паламиног учења и осуди патријарха Јована XIV Калеку, те тиме постигне споразум са Јованом Кантакузином. Као што је познато, уместо исправности Паламиног учења, Григора се упустио у доказивање сасвим супротног становишта, што је, како писац подвлачи, само још више повећало гнев и мржњу царице против њега.

Историчар је данима страховао за свој живот, све док у ноћи између 2. и 3. фебруара 1347. године, Јован Кантакузин, његов дугогодишњи пријатељ, није ушао у Цариград.¹⁴⁹⁴ Међутим, као што се показало, Григорине наде у Кантакузиново напуштање „савеза” са Паламом биле су распршене, а цар је од пријатеља постао историчарев најљући прогонитељ, што ће Григора у својој приповести настојати посебно да нагласи.

Приповест о спору са Паламом Григора започиње у својој XVI књизи. Ипак, извесне алузије на јеретичке ритуале којима је био изложен и сам Григорије Палама чини се да постоје већ у Григориној XIV књизи, у екскурсу о Светој Гори. Иако овај „књижевни излет” историчар започиње правом екфрасом светог места, Григора одмах прави контраст настављајући свој опис немилих догађајима који су претили да наруше тишину и светост Атоса. Међу месалијанцима који су у једном моменту на Светој Гори били откривени, па затим и протерани налазио се и један од врло блиских сарадника Григорија Паламе, Давид Дисипат.¹⁴⁹⁵ Стога би се овај екскурс (поред већ поменутих изјава писца везаних за сабор из 1341. године), који долази пре приповести о Григорином првом званичном иступању против Паламе, како због термина које је историчар у својој екфраси користио, тако и због чињенице да је касније исти опис Григора убацио на сам почетак своје *Антиретики*,¹⁴⁹⁶ могао схватити као један од његових првих напада на Паламу.¹⁴⁹⁷

Излажући у својој XVI књизи, историчар наводи да ће се на овом месту у својој *Историји* вратити на неке ствари које је из обзира према зависти многих прескочио, али, како су ствари почеле да узимају све више маха, њему није могуће да надаље о томе ћути. Другим речима, упркос избегавању ових тема у претходним деловима своје повести, Григора признаје да је дошао моменат када се томе мора више посветити. Јер, како он то представља, треба изложити узроке који су довели до несрећа, будући да страхује да ће се његов живот на овом свету завршити пре тога, а он не жели да наредни нараштаји не сазнају какву је улогу он сам играо у збивањима и како се уопште нашао у нередима који су владали у Цркви, како се држао и понашао, како је о томе разговарао са царем и шта је при том настојао да учини. Познато је, како наставља

¹⁴⁹⁴ Greg. II, 769. 1–773. 2.

¹⁴⁹⁵ О Паламином сусрету са Месалијанцима, *Meyendorff*, Introduction, 50–51. Григора заправо помиње Георгија из Ларисе, за кога је утврђено да је у ствари Давид Дисипат, *Beyer*, David Disypatos, 107–128.

¹⁴⁹⁶ *Beyer*, Antirhetika I, 123–133. Иако постоје велика неслагања везана за питање хронологије настанка овог дела Григорине повести и *Антиретики*, *Van Dielen*, Entstehung, 15–16; *Beyer*, Chronologie, 137, nap. 66; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, 6–15, мишљења смо да је XIV књига Григориног списка претходила његовим првим теолошким списима против Паламе. В. *Pavlović*, Mount Athos, 317.

¹⁴⁹⁷ За овај екскурс в. Greg. II, 714. 20–720. 9; *Pavlović*, Mount Athos.

Григора, да разговор о пријатним стварима са владарима сам по себи не доноси опасност, али ко усмери свој језик ка оштром побијању одређених тема и уколико се искаже нешто што се владарима не допада, језик моћника одмах је спреман да нападне и казни.¹⁴⁹⁸

Тако је и Григора, који је још од раније био Кантакузинов пријатељ, због царевог умереног карактера и добрих особина које је он по природи поседовао, сматрао да ће одмах по заузећу Града повести опсадни рат за праву догму и стати на пут распрама, као што и пролеће, како то историчар сликовито приказује, својим сунчевим зрацима доноси ослобођење од зимских облака.¹⁴⁹⁹ Међутим, кад је Григора увидео да је цар веома далеко од његовог становишта, помислио је да је најбоље да са њим директно подели оно што је мучило његову душу, будући да је и раније са Кантакузином увек без срама о свему разговарао. Григора је, како нам открива, хтео да упозори цара да се држи постојећих догми, при чему му је некад своје мисли саопштавао на блажи начин, док му је некад оштро пребацивао и предвиђао му несрећу коју ће цела ствар донети цркви Ромеја. Међутим, Григора је, како саопштава, ускоро сазнао да цара и супротна страна притиска, па су га исихасти (које Григора назива термином *φατρία*) чак наговарали да протера Григору, јер су се плашили да ће цар пред његовим претњама попустити. Због тога су Григорина пребацивања постала још немилосрднија и историчар је захтевао од Кантакузина да, или стане на пут тим новотаријама, или да га коначно протера из Града, јер он такве ствари више неће моћи поднети. Цар није хтео да попусти, истиче Григора, јер је целу ствар од самог почетка и подржао, али није желео ни писцу ништа нажао да учини, без обзира на његово опхођење према василевсу. Кантакузин се и тад држао достојанствено и одмерено, како Григора показује, будући да је са њим увек мирно разговарао, али исто тако како није дозвољавао да се његов став по питању исихазма промени, исто тако се није дао убедити ни против Григоре.¹⁵⁰⁰

Иако Григора и даље инсистира на царевом ј умерености, наводећи при томе сасвим баналан разлог (Григора саопштава како је Кантакузин хтео да подражава цара Хадријана и његов спор са филозофом Фаворином),¹⁵⁰¹ чини се да то историчар користи како би показао колико је цар заправо оклевао да повуче радикалније потезе на

¹⁴⁹⁸ Greg. II, 819. 16–820. 22.

¹⁴⁹⁹ Григора овде не крије да је имао наде у Кантакузинов прекид односа са Паламом након његовог уласка у Град.

¹⁵⁰⁰ Greg. II, 820. 22–824. 23.

¹⁵⁰¹ Ibid, 824. 23–825. 6.

самом почетку распре. Свакако да није било лако осудити ни једну ни другу страну и коначно се одредити за исихазам, будући да је то, као што је познато, наново бацило Ромеје у велику подељеност у редовима Цркве и друштва. Колике су биле размере овог спора јасно је и по томе што се и након званичне победе Паламе, као и након његове и Григорине смрти, сукоби по том питању и даље настављају, при чему су чак и поједини монаси на Светој Гори били осуђени због неслагања са Паламиним учењем.¹⁵⁰²

Григора је, међутим, био неуморан. Како му је, како сам саопштава, страст разједала срце, историчар је искористио Кантакузиново одсуство из Града и обратио се царици Ирини. Изложио јој је да је смрт њеног детета, младог Андроника, била казна за то што се цар упустио у промену догматских ствари, и апеловао је на царицу да учини нешто овим поводом, пошто је, како Григора наводи, она била паметна и богобојажљива жена. Од тад је, бележи историчар, и она почела да прогони вукове у Цркви (τοὺς τῆς ἐκκλησίας λύκους) и од тад се и по Граду прочуло да Григора пише своје дело.¹⁵⁰³ Због тога су и патријарх и његова пратња реаговали и обратили се царици са оптужбама против Григоре, на шта је она писала свом мужу да се хитно врати у Град. Након његовог повратка, требало је да се одржи разговор на коме би присуствовали и Григора и патријарх Исидор и на коме би се Григора убедио да не напада ново учење. Историчар истиче да је царица ишла ка смиривању ствари, али се, међутим, неко досетио да каже цару да на разговор позове и Паламу. Цела ствар није била нимало пријатна, саопштава Григора, будући да је било јасно да се спор неће тако лако завршити, пошто ни једна ни друга страна није показивала вољу да од својих убеђења одустане.¹⁵⁰⁴

У томе је, међутим, патријарх Исидор преминуо. Црквени поглавар се тешко разболео након чега је убрзо и умро, а Григора не пропушта да и патријархову смрт представи као казну за грехе, будући да је, на основу неких снова, предвиђао цару успех у сукобу са Галатом, што се испоставило као сасвим нетачно.¹⁵⁰⁵ Питање избора новог патријарха било је, стога, од посебне важности. Разуме се, да су паламити настојали да наметну некога из својих редова, за које Григора каже да су били необразовани и да су настојали да од новог патријарха направе прогонитеља оних људи који су били браниоци праве вере. И док су једни предлагали једног, други другог,

¹⁵⁰² Такав је био случај са братом Димитрја Кидона, Прохором, који је по налогу Јована Кантакузина, тада већ монаха Јоасафа, осуђен и затворен 1368. године, када је и умро. Познато је да је на списе Прохора Кидона, Кантакузин саставио оштре одговоре у форми оповргавања његових тврдњи.

¹⁵⁰³ Greg. II, 825. 6–826. 12. Ово је вероватно алузија на Григорине списе *Антиретику* против Паламе.

¹⁵⁰⁴ Greg. II, 826. 12–834. 2.

¹⁵⁰⁵ Greg. II, 870. 8–871. 7. Кантакузин не помиње Исидорову одговорност за грешке у рату.

присталице Паламе убедиле су цара да за патријарха постави Паламиног пријатеља са Атоса, Калиста. Овај човек је, како Григора наводи, био посебно неразуман, те је сасвим одговарао онима који су га ту поставили.¹⁵⁰⁶ Иза постављења монаха Калиста за патријарха, стајао је свакако Јован Кантакузин. Цар-писац у својој *Историји* бележи да је Калист дошао из манастира Ивирон и да је био погодан човек за поверену му позицију.¹⁵⁰⁷ Међутим, оно што је изгледало посебно важно за Кантакузинов покушај да умири ствари пре њиховог коначног ескалирања, била је и понуда која је дошла од царског пара Кантакузин, да управо Нићифор Григора преузме на себе дужност поглавара ромејске цркве.¹⁵⁰⁸ Кантакузини су, како о томе говори Григора, историчару обећавали разне поклоне у нади да ће преко њега и друге Паламине противнике задобити. Међутим, Григора је све то одбио, па је цар поставио Калиста за патријарха.¹⁵⁰⁹

Григора наводи да су се паламити посебно журили да прогласе новог патријарха пошто је он био савршен инструмент за прогон других, јер је био толико необразован да је без срама судио људима и кажњавао их са неумереним бесом и страшним речима које нису одговарале ни одори коју је носио, ни планини (Атос) са које је дошао. Калист је био такав да је и религиозне људе, које је он сам осудио и који су од глади, жеђи и тегоба умирали, само негде бацао не сахранивши их на примерен начин. Они, пак, који су желели те људе да погребу доживљавали би, подлвачи Григора, исту казну. Историчар истиче да су његови противници на један сраман начин оне, који су се држали речи црквених отаца, из њихових кућа, градова и држава избацили а потом и одвели у затвор. А и други су, уз претње да ће доживети страшне несреће, морали да сакрију своје правоверје. Ово је све ишло на руку цару, који је своје сопствено мишљење хтео да прикрије. Јер, како наводи Григора, постоје два начина како цареви могу да учине послушним оне које желе. Умеренији начин је био, што је Кантакузин и

¹⁵⁰⁶ Greg. II, 871. 8–22. О Калисту видети и Nikephoros Gregoras *Rhomäische Geschichte IV*, нап. 12 196–197, он је био један од потписника Паламиног Томоса из 1340. године, што је после Калека прогласио на синоду 1341., а осудио је Григору 1351. те није ни чудо што овај о њему тако лоше говори. Калист није био тако неук каквим га Григора представља што, уосталом, сведоче и његова теолошка дела уперена, у највећој мери, против Нићифора Григоре. В. *Paidas*, *Editio princeps*, 117–130; *Idem*, *Unedited Discourse*, 177–186; *Idem*, *Οι κατά Γρηγόρα ομιλίαις*.

¹⁵⁰⁷ Cant. III, 105. 22–106. 9.

¹⁵⁰⁸ У ову Григорину констатацију ван Дитен је изразио оправдану сумњу, Nikephoros Gregoras *Rhomäische Geschichte IV*, нап. 14, 197, будући да сматра да историчар претерује када каже да би његовим придобијањем за Кантакузинову ствар била сломљена опозиција Палами. Бејер, међутим, поклања поверење исказу аутора *Ромејске историје*. Ми бисмо поверење такође поклонили Григориним податку, будући да он јесте представљао главну окосницу отпора Паламином учењу у том моменту и да не постоји ваљан разлог због ког би он овај податак измислио.

¹⁵⁰⁹ Greg. II, 871. 22–872. 3. О разликама у саопштењима Григоре и Кантакузина поводом избора новог патријарха в. Nikephoros Gregoras *Rhomäische Geschichte IV*, нап. 18, 197–199.

желео да постигне, да убеди своје поданике у исправност новог учења, а други, нечовечнији начин цар је препустио патријарху, Палами и његовим људима. Григора особито инсистира на томе да је Јован Кантакузин покушавао да од масе сакрије своју улогу у тим догађајима, те о њима није издавао никакве декрете. Међутим, сама чињеница, како каже Григора, да се цар није супротставио њиховим акцијама дало је исихастима један неписани закон да то чине без страха од царске казне. Кантакузин је говорио да, уколико се владарева жеља и потреба коју диктирају околности, поклапају, што је за цара добра ситуација, да онда и владар мора да се понаша у складу са ситуацијом. Уколико би, пак, било супротно, када би се воља владара и стицај околности разликовали, онда би цар био дужан да пређе преко свега што би му се нашло на путу и да се, у тим случајевима, прати пре воља владара него закон. Тако су цар и Палама чинили само оно што се њима свиђало.¹⁵¹⁰

Из Григорине приповести несумњиво произилази да су се цар, патријарх и исихасти у почетку имали суочити са знатном опозицијом, о чему Кантакузин не говори. Колико је заправо снажна била опозиција Паламином учењу, за сада се не може рећи. У историјским изворима пре свега су остала сведочанства о сукобу са појединим противницима Паламе, који су, као што ће бити показано, били врло истакнуте личности ромејског друштва. Кантакузин је, према ономе што је саопштио Григора, настојао да очува добар глас о себи и да не ствара непријатеље. То чини се и није било сасвим паметно, будући да је имао довољно противника како у самом Граду, тако и у другим деловима Царства. Он се, како каже Григора, плашио пребацивања људи са тргова да се држи тирански и да намеће ново веровање, те је због тога сматрао да је важно што пре сазвати синод (σύνοδος), уз помоћ епископа Тракије (Филотеја Кокина), како би показао да Паламино учење није штетно.¹⁵¹¹ Сабором се Кантакузин, како даље наводи Григора, надао да ће се гнев разлити на све њих, а не само на њега, што само указује на отпор народа према Паламином учењу, о чему нас обавештава и сам Кантакузин.¹⁵¹² То је све љутило Паламу који није желео да побијање његове злобе (грчки) буде јавно изречено, већ је хтео путем интрига и тајно да своје замисли

¹⁵¹⁰ Greg. II, 872. 3–875. 10.

¹⁵¹¹ Greg. II, 875. 10–15. Ван Дитен сматра да Григора употребљава тај термин с намером да покаже како овај сабор није био екуменског карактера, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 26, 200.

¹⁵¹² Cant. III, 166. 3–13.

спроведе кроз оне који држе моћ.¹⁵¹³ Зато је отишао на Лемнос, а онда у Солун, али ће о томе, историчар даље детаљније говорити.¹⁵¹⁴

На овом месту, међутим, Григора приповеда о првој оптужби за месалијанство изнетој против патријарха Калиста. Месалијанци су, наиме, као што је Григора раније поменуо, свега неколико година пре тога били протерани са Свете Горе.¹⁵¹⁵ Тако је каже настала шизма у Цркви, а цар се трудио да се прикаже као посредник, тако да је требало повући све оптужбе које су једни против других епископи и монаси изrekli, како не би настао још један спор у Цркви. На крају су се они ипак споразумели и наставили заједно да се боре против Григоре и његових подржавалаца.¹⁵¹⁶

Тако је цар био у уверењу да је у држави владао мир и сигурност и да се сад могао посветити сазивању сабора на коме би се расправљало о Паламином учењу. У то време је и Палама стигао из Солуна и цар му је обећао да ће испунити све његове жеље без напора, чак и када би, како истиче Григора, и 1000 државних послова кренуло одједном да га притиска. Григора овде наводи и један догађај који је протумачен као знак Божије воље против Паламе, а који су, међутим цар и исихасти у своју корист навели. Наиме, на недељном помену десило се да је прећутано име цара Андроника млађег и патријарха Исидора, те је то тумачено као знак Божије воље да се не помене ни име оног цара који је почео распру о исихазму ни име патријарха, што је, међутим, изазвало протест код царице, те их је Кантакузин поново све окупио да би се навела имена оних који су испуштени.¹⁵¹⁷

Цару се, дакле, видно журило да одржи сабор, како би обезбедио стабилност и подршку свих страна у Царству, те, да би се онда могао посветити спољним питањима. Те године је, да подсетимо, почео и рат Венеције и Ђенове. О томе се сликовито изражава Григора. Када је сунце наговестило почетак пролећа и када је из земље почела да избија трава и шарено цвеће, ушле су венецијанске тријере у луку Града и било јасно да се спрема велики рат. Због тога сви догађаји, који ће бити описани, саопштава Григора, не треба већ на почетку да заслуже ни похвалу ни покуду, већ ће се одговарајући суд о њима изрећи пошто се дешавања заврше. Историчар саопштава да ће се он на овом месту мало уздржати од приповедања даљих политичких догађаја и

¹⁵¹³ Ван Дитен сматра да није тачно да се Палама бојао, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 28, 200.

¹⁵¹⁴ Greg. II 875. 15–876. 3. О томе, међутим, Григора даље не говори, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 29, 201.

¹⁵¹⁵ У питању је екскурс о Светој Гори, уп. претходно излагање.

¹⁵¹⁶ Greg. II, 876. 3–21. О процесу против патријарха Калиста и о Нифону Скорпију нешто касније ће бити више речи.

¹⁵¹⁷ Greg. II, 878. 19–880. 7; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 47, 232.

посветити другим стварима и то оним које је посебно и са свом пажњом у потпуности пропратио и у потпуности искусио, како би потомцима дао један непогрешив и поуздан приказ. Јер, како је Григору научио проток времена, историја је та која се увек држи истине. Она има моћ вође који потомке подучава како да из прошлости извуку корисне ствари, како да воде предстојећи живот и како да се држе подаље од оних ствари које доносе лошу судбину. А ствари на које се Григорине речи односе јесу олује и таласи у Цркви (τῆς ἐκκλησίας χειμῶνας καὶ κλύδωνας) које су довеле до тога да се немарност владара и његово неискуство у владању наднесу над несрећне Ромеје, зато што су допустили да буду занесени новом догмом и новим Паламиним учењем (ταῖς τοῦ Παλαμᾶ καινοφωνίαις καὶ ἀσεβέσι δόγμασι), попут лаких чинија које бивају однете струјом реке. У вези са тим стварима често су, како каже историчар, људи, који су били познати по врлини, разуму, моралном понашању и правоверности, долазили к њему и наговарали га да све прикаже на другачији начин, тј. да постави ствари онако како би биле исправне, пошто је правоверност била у опасности. Због тога и није требало да писац остане нем, да не би због пријатељства (διὰ φιλίαν) нешто прећутао.¹⁵¹⁸

Цар је, наиме, већ четири године обећавао свеопшти сабор (καθολικὸν σύνοδον) на коме је требало да буду присутни сви патријарси и епископи, те је и у народу тим поводом расло ишчекивање и нада. Кад је Палама дошао из Солуна, као што је Григора већ рекао, исихаста је лако натерао цара да све ради по његовој замисли. Палама је, међутим, био против таквог сабора, пошто се онај, који чини лоше ствари, боји светла и радо остаје у мраку.¹⁵¹⁹ Зато је убедио цара да позове епископе из оних делова Царства који су преостали (Тракија) и то само оне за које је знао да ће све време бити уз њега. Наиме, како обавештава Григора, многи од њих су, још приликом постављања на дужност морали да потпишу да се слажу са Паламиним учењем (τὰ χειρόγραφα τῆς ἀσεβείας δόντας τῷ Παλαμᾶ), односно са Томосом из 1347. године.¹⁵²⁰ Историчар примећује да су неки од њих једва могли да спелују, док су други изгледали као да су

¹⁵¹⁸ Ова опаска се свакако односи на Кантакузина. Можда се управо у овом исказу најјасније огледа разлог Григориног детаљног приказа сабора у његовој *Ромејској историји*.

¹⁵¹⁹ Занимљива је опаска коју Григора том приликом прави, будући да се позива на скривање од светлости, како се на видело не би изнеле лоше ствари. Познато је да је једна од главних тачки спора између Григоре и Паламе била управо везана за могућност виђења светлости која се апостолима указала на Таворској гори, јер је Палама тврдио да је Бога на тај начин могуће спознати. Не би стога било немогуће да Григора ове реченице користи као парадокс Паламиним тврдњама, тим пре што постоји мишљење да се Палама није бојао и није желео скрити од јавног сукоба са Григором, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 57, 235.

¹⁵²⁰ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 61, 236.

изашли из бордела и да им је заправо једини разлог за миропомазање био тај што су се, попут Паламе, изјаснили као јеретици.¹⁵²¹

Григора наводи како је он том приликом поново посетио цара и, подсетивши га на њихово давнашње пријатељство и на то колико брине за добробит његове душе и душе његове деце, историчар је свом пријатељу пребацио да дозвољава људима, који не разумеју ни то што им стоји пред стопалима, да буду теолози и поновио цару да се сети да је смртан, те да не пристане на један обичан скуп (βουλευτήριο), будући да је већ обећао да ће сазвати сабор (καθολικός σύνοδος). Осим тога, Григора је као ватреног Паламиног присталицу поменуо и Теодору Кантакузину, царевој мајку, чију је смрт у цариградском затвору историчар такође приписао казни за подршку пружену Палами, о чему у ранијој историчаревој повести није било говора. Григора је изразио и своја страховања да се Кантакузин, због провођења времена са Турцима, можда удаљио од онога што је било важно његовом народу,¹⁵²² не пропуштајући да га подсети какве је страхоте он сам још раније починио, вођен околности које су га на то нагнале.¹⁵²³ Осим тога цар је требало да се сети да је и Ана Савојска изгубила власт истог оног дана кад је Паламу прогласила за невиног, а казна је, како је Григора подсетио Кантакузина, стигла и цару у виду смрти његовог сина.

На ове историчареве речи, цар се, како наставља даље историчар, толико ражестио да је против Григоре почео да кује још горе планове. Тако је он историчара позвао на тај разбојнички концил (σύνοδος ληστρικήν).¹⁵²⁴ Правдајући се због упуштања у даљу расправу, Григора наводи да му није био остављен други избор до да прихвати и упусти се у спор. Историчар је обукао монашко рухо, што га је касније спречило да иде у честе посете двору, али је он то учинио пошто је рачунао да ће му нова одежа у целој расправи дати још додатну тежину што се, међутим, није догодило.¹⁵²⁵

Ова Григорина констатација дала би се схватити, пре свега, у ироничном тону. Иако он са пуно пијетета говори о монасима који су обитавали на Атосу, у већини случајева Григора о њима не говори похвално. Историчар је био нерасположен према томе што се, како произилази из појединачних описа монашких ликова у његовој

¹⁵²¹ Greg. II, 881. 1–884. 5; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 64, 236–237, то му је Филотеј Кокин пребацивао као да није тачно.

¹⁵²² Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 82, 240.

¹⁵²³ Ван Дитен изражава оправдану сумњу у начин Григориног обраћања цару и сматра да је писац у великој мери преувеличао своје иступање против Кантакузина у *Историји*, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 84, 240. Уколико је Григора истинито пренео свој разговор са царем, нема сумње да би му се на његовој оштрини морало честитати.

¹⁵²⁴ Исти термин користио је папа Лав I за концил који је сазвао Теодосије II, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 97, 242–243.

¹⁵²⁵ Greg. II, 884. 6–891. 19; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 99, 243–244.

Историји, претежно радило о необразованом слоју људи, према чему је Григора показивао презир. Као необразованог он је настојао да прикаже и Паламу, што се, међутим, коси са оним што је о њему у некој од својих ранијих књига изјавио.¹⁵²⁶ Монашку аскезу, међутим, Григора је изузетно поштовао, а ту особину је приписивао и цару Андронику II.

Почетак историчаревог излагања о сабору особито је занимљив, будући да Григора своју личну борбу пореди са борбом на живот и смрт називајући је битком за праву веру (ὕπερ εὐσεβείας ἀγῶνας). И овом приликом, Григора је врло сликовит. Још је било рано јутро, описује историчар, и тек су се први зраци сунца просипали по земљи, када је Григора из своје куће (манастира Хоре) видео како се код њега скупљају учени људи познати по својој монашкој аскези. Међу њима су били епископ Матија из Ефеса, Манојло Гавала и Јосиф, епископ Гана, затим Григорин пријатељ Дексиос, чије је име, како Григора посебно подвлачи, обавезивало на истину, као и извесни Атанасије, чије име је означавало бесмртност,¹⁵²⁷ а дошли су и Григорини ученици са својим ђацима. Осим њих, дошао је и епископ Тира, паметан човек кога је, како бележи Григора, одликовала глад за правичношћу. Он је у својим рукама држао писмену осуду (γεγονότα ψηφίσματα καὶ γράμματα κατὰ τῆς τοῦ Παλαμῆ δυσσεβείας) коју је још против Паламе изрекао некадашњи патријарх Антиохије. Кад је дошао час да се крене у борбу, спремност оних који су дошли сасвим је одговарала њиховој храбрости, како бележи Григора, али су борбени редови били слаби, будући да су против себе већ од самог почетка имали цара. Григора се тада обратио својим пријатељима и ученицима оним истим речима којима се Леонида обратио својим Спартанцима, како он то потресно представља, будући да и сам није веровао да ће се до сутра сви живи извући.¹⁵²⁸ Идући према царској палати, Григора наводи да је народ изашао на улице Града да га поздрави. Према живом Григорином опису, многе жене и мушкарци истрчали су из својих кућа, пожелели им све најбоље и пратили су их као каква река која на самом свом изворишту није велика, али у коју се на њеном току улије још доста малих те тако нарасте. Историчар подвлачи да је тако и за младе и за старе, и за жене и за мушкарце

¹⁵²⁶ Уп. излагање о распри Варлаама и Паламе.

¹⁵²⁷ Атанасије је познат из писама Григорија Акиндина, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV нап. 110, 246.

¹⁵²⁸ Григора у неколико наврата у својој приповести користи лик Спартанца Леониде, што му је, изгледа, био омиљен лик међу јунацима Плутархових биографија.

било јасно колико је разбојничко било оно учење (ή τοῦ παλαμναίου δόγματος ὑπῆρξε κακία),¹⁵²⁹ и колико је било важно решити овај црквени спор.

Царева гарда се према Григори и његовим присталицама понела врло неуљудно. Њима је наређено да чекају у дворишту царске палате, док их је сунце пржило. Потом су позвани у палату цара Алексија, где се цар поклонио светом јеванђељу. Описујући Кантакузиново држање, историчар наводи да су и саме цареви речи, попут његових дела, били амбивалентни.¹⁵³⁰ Наиме, Кантакузин је Паламин пад сматрао својим личним, те се стога понашао потпуно непримерено једном цару. Кантакузин заправо више није био оно што је био некада, подвлачи Григора, већ је место цара постао тиранин, а место судије Григорин тужилац и прогонитељ (ἀντί μὲν βασιλέως, τύραννος ἀκραιφνής· ἀντί δὲ δικαστοῦ, κατηγορος καὶ διώκτης ἡμῶν ἀπροφάσιστος).¹⁵³¹ Правећи кратку паузу у свом излагању, жалећи се нападом мигрене (τὰ τῆς κεφαλῆς ἀλγηδόνας), историчар само потенцира да је, упркос физичком болу, био принуђен да настави са својим излагањем о цариградском сабору, будући да су људи од врлине желели да он са својим казивањем настави. Због тога ће историчар навести све оно што је човеку у његовом стању могуће да каже, што треба да служи као добар пример за живот и окрепи оне који, када то време буде тражило, буду морали да се боре за праву веру. Историчар оплакује своју судбину и наводи како би му и здравом било немогуће да све одједанпут сажето исприча, будући да тада када је стајао у највећој моћи (када је био млад) није било овог времена (тј. ових догађаја), а сада када се све ово догађало он више нема исту снагу. Историчар је тада имао око 58/59 година.¹⁵³²

Своје излагање на цариградском сабору, Григора почиње причом о Варлааму из Калабрије, при чему историчар себе представља као борца против ученог Латина, дакле супротно од онога каквим су га желели представити и Јован Кантакузин и Григорије Палама и патријарси Калист и Филотеј Кокин. С тим у вези важно је подсетити да он јесте иступао против Варлаама иако се званичан дијалог између њих двојице никада није одржао, о чему је оставио сведочанство у виду дијалога *Флоренције*, који на овом месту помиње, као и у виду трактата који је укључио у *Ромејску историју*. Такође, историчар прави алузије и на своје прве *Антиретика*, које је кад је писао овај део

¹⁵²⁹ Greg. II, 891. 20–896. 14.

¹⁵³⁰ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 130, 248.

¹⁵³¹ Ван Дитен сматра да Григора овде вероватно мислио на његов сусрет са Кантакузином, те да, иако историчар претерује у приказу царевог беса, није немогуће да се цар тако понашао, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 133, 248.

¹⁵³² Greg. II, 898. 4–901. 2; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 143, 250-251.

Историје, већ објавио.¹⁵³³ Настојећи да покаже како је он у име Бога започео ову битку, историчар наводи како полаже вредност у то да га нико ко наиђе на ово што је у *Историји* написано неће напасти због свега тога што би се могло изнети против слободне воље царева и због тога што га је он (до тада-прим. аутора) углавном сликао похвално, будући његов пријатељ, али такође и да би га имао као сабоца у борби за праву веру. Међутим, сада Григора, како то наводи, иако је то противно његовој вољи, неће оклевати да га начини жртвом онога што је очигледно. Јер, како наставља Григора, он је био принуђен да, због сакупљеног аудиторијума, будући да је било више од 400 особа, како племенитих тако и неплеменитих, и царица и жена,¹⁵³⁴ прикаже све онако како је било.¹⁵³⁵

Дан када је цар позвао све њих на оно што је сам називао сабором био је, како Григора истиче, 28. мај.¹⁵³⁶ Историчар на овом месту прелази у директне говоре како Кантакузина, тако и Паламе. Пошто је цар отворио седницу, почео је своје излагање о Варлааму. Кантакузин је навео, како Григора саопштава, да је Варлаам оптужио Паламу за дитеизам, о чему сведоче и томоси које је црква издала, а онда се оптужбама прикључио и Акиндин, који је такође био осуђен. Цар је, како Григора завршава своју XVIII књигу, констатовао да он, као владар, има право да суди у оваквим случајевима и да су се сад појавили још неки, које он не зна како да назове, који опет оптужују Паламу, те ба их упитао да ли се то они слажу са Варлаамом јер, ако се слажу, треба да знају да ће бити осуђени, као што је и прописано у Томосу из 1341.¹⁵³⁷ Цар је том приликом изазвао своје противнике да оповргну његове ставове, уколико не говори како ваља.¹⁵³⁸

Отварајући своју XIX књигу историчар саопштава како је главни циљ и за цара и за Паламу био да у што краћем року заврше са сабором. На царев изазов, очи свих, према Григорином наводу, биле су упрте у њега. У говору који је том приликом навео Григора је изнео следеће: концил на коме су се они окупили и није био прави (μῆ

¹⁵³³ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 139, 249-250. Историчар ту наводи да је Варлаам наједном остао без мудрости, као када бор или кедар тешком руком дрвосече остану без своје коре, Greg. II, 901. 5-9. Израз βριθουσα παλάμη, и уопште слично поређење, Григора је користио и у свом житију свете царице Теофано, Zwei griechische Texte, 44. 27. В. још и Pavlović, Mount Athos, 319-320.

¹⁵³⁴ Из других извора се сазнаје ко је био ту да јесте Григора у праву кад каже да је било доста људи. Он као да ту себе правда за све то што ће сада казати и о Кант., њему је стало да се не помисли како је до сада лагао и зато и каже да у овим стварима које се тичу догме човек мора посматрати Бога као цара а све остале и царева и нормалне људе као једнаке, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 148, 254.

¹⁵³⁵ Greg. II, 901. 2-905. 6.

¹⁵³⁶ О детаљном датовању сесија, в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 155, 255-260.

¹⁵³⁷ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 159 и 160, 261-262.

¹⁵³⁸ Greg. II, 905. 7-907. 17.

δύνασθαι καλεῖσθαι σύνοδον), будући да нису стигла ни писма патријараха, а прави судија требало би прво обе стране да саслуша а не да одмах, са већ унапред донесеном пресудом, иде на суђење. На том месту, Григора је навео више цитата из дела црквених отаца а цар је кључао од беса и немирно седео на трону, покушавајући да Григору, с времена на време прекине. Ипак, Кантакузин се и даље одмерено држао, а само покаткад би неко из његове пратње добацио нешто против Григоре. Оптужбе које су још раније изнели против Паламе, а које је и Григора сада понављао биле су, пре свега, везане за визију светлости којом се Христос приказао апостолима на Таворској гори. Наиме, Палама је тврдио како се Бог може видети овоземаљским очима, што је тврдио и његов учитељ и имењак, Григорије Дримис.¹⁵³⁹ О тим Паламиним тврдњама, Григора је обавестио и многе мудре и учене људе, као и великог логотета, Нићифор Метохита.¹⁵⁴⁰ Епископима, који су се упознали са Паламиним тврдњама чинило се да је посреди месалијанство и упозорили су Григору да се држи подаље од таквих расправа. Историчар подвлачи да је требало одржати један екуменски сабор, на коме би се расправљало о свим јересима, те да је овај требало да буде последњи у низу.¹⁵⁴¹ Варлаам је, међутим, и сам разоткрио Паламино учење, при чему Григора подвлачи да учењак из Калабрије није био његов пријатељ, иако се процес против њега завршио на задовољавајући начин,¹⁵⁴² те стога не би требало поново читаву ствар покретати. Осим тога, Григора је присутне оптужио да су неке одлуке тадашњег патријарха Јована XIV Калеке Палама и његови људи интерпретирали како ваља, док друге нису, при чему је ово јасна алузија на чињеницу да осуда Варлаама и Акиндина 1341. године није нужно значила и победу Паламе и његовог учења. Иако је цар, како то наводи Григора, желео да прекине његово излагање, историчар је додао још и то да би требало спалити Паламине списе или да исихаста одустане од оптужби против Григоре и његових присталица за савез са Варлаамом, с којим се ни они сами нису слагали.¹⁵⁴³

Григора истиче како је његов говор био доста умерен, будући да није желео да у потпуности иступи против цара. Јован VI је, међутим био бесан и било је видно да се никада ни за кога није тако жестоко борио као тада за Паламу. Цар је Григори пребацио да се тим тоном са владарима не разговара, наводећи да је он, који је требало да буде

¹⁵³⁹ Видети да ли тај Дримис има везе са Дримисом који се бунио против Михаила Палеолога, PLP 5828, исто тврдио-

¹⁵⁴⁰ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 193, 265.

¹⁵⁴¹ Последњи у низу био је сабор у Ферари-Фиренци, али се на заповест византијског цара ђутало о учењу Паламе, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 195, 265–266.

¹⁵⁴² Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 213, 268–269.

¹⁵⁴³ Greg. II, 909. 1–935. 23.

један објективни судија,¹⁵⁴⁴ изјавио да би спаљивање Паламиних списа значило да и јеванђеља треба да се спале. Завршавајући своју књигу цитатима који су служили историчару као аргумент за поређење исихаста и иконобораца, Григора затвара XIX књигу свог списка.¹⁵⁴⁵

Трећа књига посвећена првој седници цариградског сабора у себи садржи иступање и говор трећег актера, Григорија Паламе. Цар је обећао Палами и његовима да ће он лично преузети реч у њихово име и да ће они моћи само да седе и посматрају развој догађаја. На тај начин, Кантакузин је заправо желео да покаже своју свестраност. Тада је, међутим, видео да то превазилази његове могућности, па се предао и дао Палами реч. Палама се уплашио, како наводи Григора, јер је мислио да ће за кратко време, ћутећи и пуштајући цара да све сам реши, да однесе победу, али се ствари нису тако одвијале. Иако су га неки хвалили да лепо говори, што су чинили или из страха од цара, јер се схватало да се суди цару ако се напада Палама, или из тоталне глупости и немогућности да га побију у распри, тек Палама, према Григориним речима, није био много образован. Зато се и крио иза цара, попут мале деце која се крију код својих родитеља. Ово је у основи штетило и самом царском угледу. Палама се понашао, након што је позван да иступи, као некакав пуж који свуда вуче своју кућу. Тако је и почео да прича о ономе о чему је свуда иначе и причао – о светлости на Таворској гори. Григора напомиње да је Палама стално понављао фразу „слушајући оце, као што оци кажу” (τῶν πατέρων ἀκούων, κατὰ τοὺς θεῖους λέγειν πατέρας), при чему уопште није наводио никакав конкретан цитат, нити је саопштавао о ком се оцу радило, што је, уколико се Григори поклони поверење, веома важан податак.¹⁵⁴⁶

Наиме, ова констатација најпре указује на чињеницу да у том тренутку Палама још није сасвим развио своја учења. Еволуција његове теолошке мисли текла је постепено, а нема сумње да је на то утицао и развој распре са Григором.¹⁵⁴⁷ На то уосталом указује и сама Паламина *Исповест* коју је навео на крају сабора, у којој се у врло кратким цртама одговара на Григорине нападе.¹⁵⁴⁸ У даљем тумачењу списка Светих отаца и изналажењу потврда за теолошка становишта није учествовао само Палама, већ и други, ако је веровати Григориним исказима о вођи исихаста, ученији

¹⁵⁴⁴ Григора иначе у току читаве распре око исихазма инсистира на томе како је Кантакузин био неправедан и већ унапред припремио осуду, иако је требало да остане објективан.

¹⁵⁴⁵ Greg. II, 936. 1–953. 15.

¹⁵⁴⁶ Greg. II, 963. 13–970. 22.

¹⁵⁴⁷ Ван Дитен наводи да је могуће да Палама није, приликом усмене расправе, наводио тачно оце из којих је преузимао цитате, али се то њему не чини много важним, будући да их је касније у својим списима наводио, Nikephoros Gregoras *Rhömäische Geschichte* IV, нап. 348, 287–288.

¹⁵⁴⁸ Pappadakis, Gregory Palamas, 333–342.

људи од њега, пре свих патријарх Филотеј Кокин, али и патријарх Калист, цар Јован Кантакузин и истакнути византијски интелектуалац, Никола Кавасила. Иако је вероватно да Григора преувеличава Паламин страх да се у директној распри сукоби са Григором, мало је вероватно да би Григора тек тако у свом спису навео како је Кантакузин иступао уместо Паламе, а да то није било случај. Из целокупног Григориног исказа произилази да су главни гласноговорници исихазма били управо Јован Кантакузин и Филотеј Кокин, о чему сведоче и њихови списи, усмерени првенствено против Григоре. Стога Григора даље закључује, да приликом цитирања Светих отаца Палама није имао никога другог до себе пред очима, будући да нико, ни до дана данашњег, није успео да установи да је ико икад говорио и мислио као Палама.¹⁵⁴⁹

Након расправе о светлости, потегло се питање Светог Тројства. У даљој расправи, међутим, историчара је прекинула главобоља. Осим тога, он и његове присталице били су доста измучени, будући да су боравили дуго на сунцу пре почетка сесије, да нису ништа јели, као што су то учинили Палама и његова убилачка банда (τοὺς παλαμναίους), како их Григора назива. Ко, међутим, жели да сазна нешто више о овоме, може да погледа у њихове списе.¹⁵⁵⁰ Тако је дошла ноћ и донета је одлука да се за три дана сви поново искупе и да се ствар приведе крају. Након што су се Григора и његове присталице упутиле ка Хори, народ, али и великодостојници, почели су да причају о Паламином поразу у театру, како драматично приказује Григора, и о Паламиној срамоти. Сви су се питали ко је заправо тај Палама који је хтео да уклони догме Светих отаца, тако да се исихаста уплашио да га руља не уништи па се скривао. Народ је, како представља Григора, ишао и славио његову победу. Иако је, међутим, извојевао победу првог дана, историчар посебно исказује своје разочарење чињеницом да није успео у своје тврдње да убеди и своје непријатеље, при чему се посебно разочарао у цара Кантакузина.

Палама је, према Григориним речима, читаву ту ноћ провео без сна, а онда се следећег дана запутио у палату видно бесан. Наводећи Паламине речи, којима је овај захтевао од цара да одмах заврши спор, да сазове и патријархе да осуде Григору и његове присталице и да заповеди људима да не причају о стварима које превазилазе њихове компетенције,¹⁵⁵¹ Григора је још једанпут подвукао који је утицај Палама имао

¹⁵⁴⁹ Greg. II, 970. 22–971. 6.

¹⁵⁵⁰ Ништа од тих списа, међутим, није познато, а највероватније се радило о памфлетима, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 357, 290.

¹⁵⁵¹ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 367, 294–294.

на Јована Кантакузина.¹⁵⁵² Такође, на овом месту историчар наводи директне Паламине речи цару, иако је право питање да ли је Григора заиста могао да зна шта је све Палама том приликом изговорио. Иако се то неће моћи поуздано утврдити, важнијим се чини то што је на овај начин историчар само повећавао драматичност свог исказа, као и то да је читаву расправу представљао као позоришну драму у више чинова. Уосталом, као што је већ истакнуто, Григора је и сам свој сукоб са Паламом означавао као својеврсни театар, будући да се он са исихастом борио као у некој арени. Иако, дакле, на претходној седници заиста ништа и није било решено, веома је могуће да је Григора преувеличао одушевљење народа, као и да је читаву ствар представио као своју победу, што није био случај.¹⁵⁵³

Дошао је и трећи дан заседања, 30. мај. Упркос страшној главобољи, Григора је одлучио да оде иако је знао да су се његови противници већ припремили да их осуде. Својим присталицама рекао је да треба да наставе борбу, будући да је боље да живе часним животом, јер ће смрт свакако у једном моменту доћи. Кад су дошли у палату један Григорин пријатељ је одмах пришао историчару и одвео га код цара, где су поново покушали да га убеди да попусти. Иако је због болести и изолованости од других Григора могао да поклекне и побегне он то није учинио и његовим непријатељима није пошло за руком да га слома. Паламити су онда искључили епископа Тира из читавог процеса и претили му сменом и сменом антиохијског патријарха, уколико настави да инсистира на Паламиној осуди. Кантакузин се сада показао још горим него на првој седници, те је, како Григора истиче, опет неправедно судио онај који се заклео да ће од почетка бити правичан. Такође, било је забрањено Григориним ученицима и њихов број се, како наводи историчар, полако почео смањивати. Када су његови кренули да излазе, цела ствар је протумачена као да је Палама победио, тако да је исихасти пошло за руком да оствари што је и хтео.¹⁵⁵⁴

Започињући излагање у својој XXI књизи, Григора наводи да га је цар два дана касније поново позвао к себи и покушао да га изнова различитим поклонима убеди у исправност Паламиног учења.¹⁵⁵⁵ Цар је настојао да покаже како му је стало до мира али у разговору са Григором ништа није постигнуто, те се мислило да ће, након што су их наново позвали, око 8. јуна, постићи оно што се желело. Григорине присталице

¹⁵⁵² Greg. II, 971. 6–984. 2.

¹⁵⁵³ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 362, 290–293.

¹⁵⁵⁴ Greg. II, 984. 23–996. 5

¹⁵⁵⁵ Ван Дитен наводи да је Григора тачно сагледао да су патријарх и цар избегли да осуде антипаламите у њиховом одсуству јер би то онда умањило и Паламину победу, тако да је цар мислио то да постигне кроз договор са Григором, али није успео, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 397, 298.

изнова су почеле да побијају Паламино јеретичко учење изнето и у његовим списима, за које Григора тврди да су били пуни неисправних тврдњи. На том месту поново се јавља лакуна у тексту, што се тумачи пишчевом жељом да се накнадно на то врати и поткрепи своје тврдње директним изводима из противничких списа.¹⁵⁵⁶ Палама се у дискусији поново ухватио тумачења Таворске светлости, али у даљој распри Григора није учествовао, како нас сам обавештава, јер га је савладала главобоља. Осим тога, писац не крије да му је намера била да понизи Паламу тако што би једног свог ученика послао у „арену“ да води даљу дискусију са исихастом, што би за његовог ученика била част, док је за Григору сама распра са Паламом била схваћена као највеће понижење.¹⁵⁵⁷

Након жестоке распре, дошло је време да се крене кући, а историчар саопштава како су те вечери он и његове присталице били праћени, а чак им је прећено да ће остати без крова над главом.¹⁵⁵⁸ Описујући жар са којим се распра тог дана водила, Григора наводи како су и Кантакузин и Палама постали нестрпљиви да ствари приведу крају, па је чак, у једном тренутку, Палама оптужио цара за издају јер није могао да заврши са дискусијом. Цар је на те Паламине оптужбе напао Григору и његове присталице са још већом жестином, коју је Григора врло сликовито упоредио са ерупцијом Етне, што је, како саопштава историчар била царева урођена особина. Кантакузин је тако желео Палами, као каквом Богу, да жртвује све, те да чак, како се писац сликовито изражава, принесе и Григору и његове присталице као жртве (*ἐναγίζειν ἧδη καὶ τὰς ὑμετέρας ὕβρεις τε καὶ τὰς καταδικὰς...*). Управо је то радио онај који се заклео да ће бити поштен судија (*ὁ ἀρρεπῆς δικάστῆς*), подвлачи наново Григора.¹⁵⁵⁹ Било је страшно, како описује историчар, шта су они све са својим рукама убица (*ἀνδροφόνους χεῖρας*) смишљали, тако да не би било чудно да и сам писац, који је својим очима видео, ушима чуо и телом доживео (*αὐτόπταις καὶ αὐτηκόοις καὶ αὐτοπαθέσιν αὐτοῖς ἡμῖν γεγονόσι*), дочека смрт.¹⁵⁶⁰ Јер, они су у ствари своје убилачке руке уперили

¹⁵⁵⁶ Greg. II, 1000. 10–11; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 404, 299–301.

¹⁵⁵⁷ Ван Дитен опет изражава сумњу у Григорину претеривање, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 405, 301–302.

¹⁵⁵⁸ Ван Дитен сматра да Григора претерује јер већ и сама чињеница да је концил 1351. одржан значи да је прећутно признато да су Томоси из 1341. и 1347. године били упитни, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 406, 302.

¹⁵⁵⁹ Иако се писац на ту тему није више у *Историји* вратио, његова *Антиретика 2* садржи све, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 416, 303.

¹⁵⁶⁰ Подсећање на *аутопсију* свакако има значај да свој исказ учини што веродостојнијим.

против цркве Божије. Григори и његовима више није било дозвољено да говоре, али су зато њихови противници могли да без икакве задршке причају (τὸ δὲ λαλεῖν ἀνεδήν).¹⁵⁶¹

Историчар у наставку саопштава одлуке цариградског сабора. Одлучено је да је Божија суштина божанство, али се, у истом том смислу, као нестворено и различито од суштине Божије означава и Божије деловање (ἐνέργεια), које је без супстанце, али је подељено на различита, специјална нестворена деловања као што су моћ, мудрост, живот, истина, светлост, осуда, пијанство, сан и све друго што су по потреби већ људи назвали.¹⁵⁶² Такође је утврђено да није суштаство Божије оно које чини светим хлеб који узимамо нити крштење, већ једна нестворена милост Божија и дејство друге природе која је скроз различита од суштаства Божијег. Тако је, закључује своје излагање писац *Ромејске историје*, ђаво (ὁ διάβολος) постигао оно што је хтео.¹⁵⁶³ Палама и његове присталице понашали су се сасвим нехумано, попут животиња (καθ' ἄλλερ θήρες), те се није ни могло очекивати да ће касније бити другачије. Са посебном агресивношћу напали су епископе Тира и Гана, поцепали су им одору и скресали браде. Сваки бес помешан са необразованошћу, наводи Григора, чини да још страшније пострадају они против којих је усмерен. На крају су се паламити окренули и против оних Григориних ученика који су остали са њим, пошто су се неки, како је већ раније писац саопштио, одвојили од њега заплашени претњама. Од Григориних ученика неки су бачени у затвор, док је другима прећено ако се не одрекну општења са Григором. Након четрнаест дана Григору су ставили у кућни притвор.¹⁵⁶⁴ Наређено му је да занавек ћути и било му је забрањено да било коме и било шта пише. Историчар се жали да су му паламити ускратили и пријатеље и рођаке, али и слуге које су му значиле у старости.¹⁵⁶⁵

Кантакузинов приказ цариградског концила, међутим, битно је краћи у односу на Григорин и, као што се да претпоставити, у потпуности негира Григорине оптужбе изнесене против Паламе и Кантакузина, представљајући њих као правоверне и потенцирајући неповерљивост и неистинитост Григориног исказа. Кантакузин приповест о овом догађају смешта након приче о акцијама против Срба и Бугара. Цар је, приповеда Кантакузин, видевши страшну конфузију и неред који је настао у Цркви и видевши сједињење неких са Варлаамом и Акиндином, сазвао у Цркви повратак правој

¹⁵⁶¹ Greg. II, 998. 1–1009. 17.

¹⁵⁶² Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 422, 306–307.

¹⁵⁶³ Greg. II, 1009. 17–1010. 10.

¹⁵⁶⁴ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 432, 308–313.

¹⁵⁶⁵ Greg. II, 1010. 10–1036. 7.

вери (διατροφήν τε τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἐγκαλοῦντας). Међу присутнима били су патријарх Калист и други архијереји и само они одабрани од монаха који су се разумели у праву догму и који су се плашили да сами сазову синод (σύνοδος) и учине испитивање догме. Синод је сазван ради мира у Цркви (κατὰ τῆς ἐκκλησίας εἰρήνης). Том приликом Григорије Палама је био позван да дође из Солуна. Василевс је желео да приведе крају грађански рат и све доведе под власт Ромеја, сматрајући за нужно да заврши са разликама и препиркама око Акиндина и Варлаама, те је због тога наредио супротстављеним странама да јавно иступе једна против друге. Попут Григоре, и Кантакузин понавља шта се догодило у време Григорија Акиндина, када му је још тадашњи цар дао довољно слободе да јавно, а не тајно, иступи. Након што изнесе предисторију догађаја, Кантакузин се враћа приповести о сабору 1351. године. Он се одржао у Влахерни, у присуству цара. Противници су у току четири дана имали да дискутују око свега. Паламини главни противници и гласноговорници супротне стране, они који су се приклонили Акиндину, како је то Кантакузин потенцирао, били су митрополит Ефеса и Гана, Нићифор Григора, као и Дексиос, али о томе, закључује Кантакузин, нема потребе да се да говори. Све што је важно похрањено је у Томосу, те онај ко жели да се у детаљима обавести о свему може да погледа тај документ. Овде је једино потребно навести, саопштава Кантакузин, оно што се тиче историје, а то је било везано за самооткривање и поражавање оних који су били Акиндинови и Варлаамови истомишљеници. Важно је, дакле, било објаснити на основу чега је синод осудио архијереје Гана и Ефеса, а Варлаама и Акиндина експлицитно одлучио од остатка Цркве, уколико се не буду вратили здравој црквеној догми. Први Томос донет је по одлуци млађег цара Андроника, у време када је председавајући био патријарх Јован Калека. У њему су осуђени не само Варлаам и Акиндин, него и свако ко би се убудуће, попут Варлаама, показао богохулним и злогласним против монаха, а највише против Цркве, као и било ко ко би говорио или писао против Цркве, оптужујући монахе. Било је предвиђено да тај, како саопштава Кантакузин, буде лишен наследства и да га се јавно одрекну, и пре свега да буде одсечен од Христове саборне и апостолне цркве и од православног хришћанског тела. Други Томос донет је од стране патријарха Калеке, док је и трећи, пратећи претходна два, садржао осуду Варлаама и Акиндина. Патријарх Калист, заједно са осталим архијерејима, потписао је Томос, као и цар Кантакузин и касније и млади цар Јован Палеолог.¹⁵⁶⁶ Након што је патријарх Калист у храму Свете

¹⁵⁶⁶ Григора је Јована V у једном свом писму означио као подржаваоца антиисихаста, Nicéphori Gregorae Epistulae, No 97, 254.

Софије завршио са Божанским и мистичним доктринама заједно са преосталим архијерејима, цар Кантакузин је, обукавши свечану царску одору ушао у саму унутрашњост светилишта и предао патријарху и остатку архијереја Томос. После тога изабраницима Варлаама и Акиндина (οἱ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου ἱερεῖνοι) цар и патријарх Калист су забранили да било шта против догме или кажу или напишу, Међутим, како се није успело у томе да се они придржавају ћутања, већ су наставили са расправом и многе ствари су написали и уништили, били су осуђени од стране цара и затворени на неко време. Неки од њих су били веома угледни људи, саопштава цар-писац, и они су били затворени у сопственим кућама пошто није било могуће да са неким дођу у договор. Тако су уплашени завршавали своја зла дела. Ако су, како саопштава Кантакузин, неки од њих после забележили да им је била одузета слобода да са свима могу слободно да разговарају, они су и даље расправљали о догмама, чинећи то тајно, желећи да сакрију Божанско провиђење. Ова констатација, која се несумњиво односи на Нићифора Григору, постаје сасвим експлицитна већ у наредној Кантакузиновој реченици. Наиме, цар-писац саопштава да Нићифор Григора није престајао нити пре нити касније са својим писанијем, већ је писао и другима своје оптужбе везане за искривљење правоверне догме, те је то слао и на друга места (Трапезунћанима). Његове списе обзнанио је на Кипру и његов пријатељ, некакав Георгије Лапит, о коме ће надале у тексту бити више речи. Тако је и Григора, наводи Кантакузин, био затворен у манастир Христа спаса у Хори, где је иначе и живео и није му било дозвољено да прима посетиоце, како би се спречило да он шаље своја писма и тиме уништава многе који су били заведени. Пошто је био спречен да чини по својој вољи он се није окренуо само против цара већ је побеснео и на Цркву, те је писао против обоје. Као изговор за своје писаније Григора је стављао оптужбу против трећег Томоса сачињеног против Варлаама и Акиндина. Он је, као према неком калупу, како саопштава Кантакузин, причао лажи, приповедао је о Кантакузиновом рату, о заробљавању, о убиствима, покољима, харањима и свему што је у тешко ратно време задесило Ромеје. Он је оптуживао и неке од монаха не само за месалијанство него и за пијанчење. Пошто је приповедао о рату, понајвише волећи да то лажно чини, Григора је, према Кантакузиновим речима, желео и разне ствари да исприча и за Цркву, коју је намерио да оптужи за срамоту и одбијање праве вере (κατηγόρει καὶ τῶν πατρίων ἀθέτησιν δογμάτων). Цар је, међутим, сазнао за ово. Стога је Кантакузин сматрао потребним да наведе ствари које су се односиле на Паламу и које су биле у супротности са оним што је о њему остало забележено на страницама Григориних списа, како

Историје тако и теолошких трактата византијског полихистора. Осим тога, Кантакузин је Григору оптужио да износи лажне податке везане за ствари које су биле неспорне, што се односило и на историчареve исказе везане за царицу Ану. Наиме, Кантакузин је на овом месту подвукао како се и царица Ана борила и била сведок праве истине те да је увек са њим (Кантакузином—прим. аутора) била у слози. Касније су Григора и други постали следбеници јереси Варлаама и Акиндина те су заједно ударили на синод. Њих је још и сам цар Андроник осудио, као и царица Ана која је, у Кантакузиновом одсуству, заједно са архијерејима са трона скинула чак и патријарха Јована, који се одао лажним стварима (κακοδοξία). Све је то, међутим, василевс касније, имајући у рукама Григорине списе, увидео и бранио себе од њега, потказујући га као обманљивог. Осим Кантакузина, и многи други су, како то цар-писац подвлачи, приметили лажне говоре, бесманост и тривијалност Григориних података.¹⁵⁶⁷

Овом констатацијом, Кантакузин је завршио своје излагање о сабору у Цариграду и тиме дао оправдање за све оно за шта га је Григора у својим књигама насталним након затварања у манастир оптужио. Цар-писац је себе представио као бранитеља праве догме коју је заступао Палама, оптуживши историчара за кривотворење исказа. Борбу против Григоре и његових списа стога ће касније у највећој мери наставити управо Јован Кантакузин кроз своје историјско дело, али свакако и патријарх Филотеј Кокин, кроз своје говоре насловљене као антијеретички списи против Григоре.¹⁵⁶⁸

Своју даљу приповест о догађајима након сабора Григора наставља у XXII књизи свог дела, која започиње описом посете царевих и патријархових посланика. Историчар не крије да је био веома уплашен за своју судбину. Григори су упућени веома угледни људи, сенатори и епископи (ἄνδρες τῆς συγκλήτου, εὐγενῶν καὶ ἐπίσκοποι).¹⁵⁶⁹ Они су имали да обавесте Григору да је Томос сачињен (ἐκ μέσου γενομένων τῶν καινότερων ἐκείνων φωνῶν, ..., τομογραφίαι καὶ νέα κατέστη ψηφίσματα) и да Григора треба да се сложи са њим. Са своје стране, историчар им је пребацио да му нису донели потребне документе из којих је он требало да се сам информише, већ су дошли само да га о свему усмено известе. Посланство је, међутим, обећало да ће поново доћи и донети томосе. Њима се, како наводи Григора, није допало оно што је писац тада изјавио за Паламу, а како би и могло да им се допадне, примећује Григора,

¹⁵⁶⁷ Cant. III, 166. 3–185. 15.

¹⁵⁶⁸ Φιλοθέου Κοκκίνου δογματικά έργα.

¹⁵⁶⁹ Greg. II, 1037. 1–1038. 6. О овим посетама и времену њиховог одигравања в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 483, 322–323; Kolovou, Der gefangene Gelehrte, нап. 18, 10, нап. 55, 24.

када су били његови истомишљеници. Ипак, Григора признаје да се њима Григорин захтев за доношење поменутих докумената чинио сасвим логичним, док је, међутим, на сам помен подношења Томоса на увид Григори, Палама сасвим побеснео. У жељи да истакне још једанпут Паламине богохулне речи и чињеницу да је и он сам био свестан своје кривице, Григора поново описује несигурност и бес вође исихаста у тренутку када је требало да Томос буде предочен Григори. Палама је, како саопштава Григора, тада отишао код цара, изјавивши да ће радије умрети него да се историчару списи однесу (καὶ τεθνάναι μᾶλλον αἰρεῖσθαι ἢ Γρηγοῦ διδόναι τὰ γράμματα). То је било због тога што је исихаста знао да Григора неће одолети да пређе преко њихових речи, већ ће кренути да пише против њих чиме ће сав њихов (Паламин и царев–прим. аутора) труд бити поништен.

Палама је, међутим, како наводи Григора, своје списе обзнанио неким мрачним каналима (ἀδήλων πόρων δῆλα ποιεῖσθαι τὰ νέα ταυτὶ θεσπίσματά τε καὶ δόγματα), тако да је само писцу *Ромејске историје* њихова садржина остала непозната и недоступна.¹⁵⁷⁰ Због свега тога појачана је стража на вратима манастира, како би се спречило да било ко пусти било какву реч о списима са сабора. Историчар се овде задржава да би истакао како су и монаси манастира Хоре, његови некадашњи пријатељи, сада били окренути против њега, који је, како се то посебно истиче, још од малих ногу живео у поменутом здању, а сада је већ био у шездесетој години свог живота.¹⁵⁷¹ Писац прави кратак екскурс о својим млађим данима и наводи како је он заједно са оним дивним човеком који је обновио манастир (Метохитом–прим. аутора) радио, да су монаси који су тада живели умрли и да су нови који су дошли заправо боравили ту по Григориној жељи (οἱ δ' εἰσὶ νῦν, πάντες εἰσὶν ἐμοῦ βουλομένου τὴν μονὴν ἄλλοτ' ἄλλως οἰκήσαντες τήνδε) јер му је Метохит поверио старатељство над манастиром пошто га је учинио његовим наследником после смрти (τὴν ἐπιτροπὴ... τῆς μονῆς... ἐπίστευε...διάδοχον ἑαυτοῦ κατέστησε).¹⁵⁷²

Важно је, међутим, осврнути се на Григорину изјаву да су монаси по његовој жељи могли ући у манастир Хору. Познато је, наиме, да су ктитор или онај коме је поверено право да се стара о манастиру могли утицати на постављање игумана

¹⁵⁷⁰ Greg. II, 1038. 6–1044. 19; Ван Дитен наводи да је касније патријарх Кокин порицао да се код Григоре налазио Томос, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 496.

¹⁵⁷¹ Greg. II, 1045. 18–20.

¹⁵⁷² Ibid, 1046. 3–9.

манастира, не и на избор монаха, како би произилазило из ове Григорине реченице.¹⁵⁷³ Стога се никаква посебна права не би могла приписати Григори будући да типик манастира Хоре није сачуван. Највероватније је да историчар и у овом случају, као и у представљању подршке народа Григори након завршетка прве седнице цариградског сабора, а у вези с тим и Паламину немоћ и бес, преувеличава и своју улогу у догађајима, која је свакако била важна и велика, пренаглашава да би код публике изазвао саосећање за његове личне невоље.

Монаси су се, по Григориној осуди, страшно лоше према њему понашали и били су гори од љутих животиња које раздиру месо, јер су они, будући лоши људи, раздирали његову душу.¹⁵⁷⁴ Након неколико дана, Григору је посетио и патријарх. Да ли је та посета уследила по заповести Јована Кантакузина, или је, пак, патријарх својеволјно дошао, Григора наводи да му је остало непознато. Калист није донео ништа од онога што је писац тражио, већ некакве списе који је требало да га убеди у исправност Паламиног учења. Григора, међутим, не наводи о којим је списима реч. Наредног дана писца је посетио један од његових ученика, други Јуда, како га је Григора назвао, али ни тада се историчар није дао убедити, да би Калист и по други пут посетио Григору, што исто није уродило плодом.¹⁵⁷⁵ Након петнаест дана, Григору је посетио и његов најбољи пријатељ, Кавасила, вероватно по наредби или цара или патријарха, наоружан свакаквим помоћним средствима, попут опсадних справа.¹⁵⁷⁶ Њега је пратио један од патријархових високих функционера.¹⁵⁷⁷ Ова посета Григори је најтеже пала, будући да је као изасланик супротне стране ишао његов дотадашњи пријатељ. Кавасила је, према Григориним речима, сам прочитао Паламине списе и није нашао ништа јеретичко у њима, а Григора му је затражио да наведе цитате који би то потврдили, да би се и сам уверио, како нас обавештава, да ли је Кавасила заиста прочитао и разумео све. Тако историчар остатак XXII и наредне две књиге своје *Ромејске историје* посвећује дијалогу са Кавасилом.¹⁵⁷⁸

Као што је речено, књиге XXIII и XXIV посвећене су готово у целости Григориним настојањима да своме пријатељу Кавасили објасни Паламине „грешке” у тумачењу списа Светих отаца. Паламине присталице су, да би поткрепили своја

¹⁵⁷³ О правима и дужностима ктитора у Византији доба Палеолога в. *Thomas, Private Religious Foundations*, 253–258.

¹⁵⁷⁴ *Greg. II*, 1046. 9–1047. 19.

¹⁵⁷⁵ *Greg. II*, 1047. 20–1050. 12.

¹⁵⁷⁶ *Beyer, Demetrios Kabasilas*, 135–177.

¹⁵⁷⁷ Ван Дитен сматра да је можда пре у питању био неки од ставрофора, Nikephoros Gregoras *Rhömäische Geschichte IV*, нап. 523, 328.

¹⁵⁷⁸ *Greg. II*, 1050. 12–1079. 22.

виђења, користили не директно цитате из списка Светих отаца, већ Паламину интерпретацију њихових дела. Иако Григора наводи како сматра да није нужно детаљано излагати о свему, као што је чинио у време жестоке расправе,¹⁵⁷⁹ јасно је да писац не одустаје од своје намере да што је подробније могуће изложи читав спор са исихастима. Он овом приликом такође упозорава своје читаоце да списе паганских аутора треба користити са опрезом и узимати од њих само оно што се слаже са оцима, како се не би дошло у ситуацију да се тврди, као што то Палама чини, како постоје три Божанства.¹⁵⁸⁰ Иако историчар наставља даљу расправу објашњавајући термин учешће (μέθεξις), наводи како је из обзира према свом пријатељу настојао да не представи све аргументе, али је такође подвукао да, осим пријатељства мора направити паузу и због тога што је било важно направити избор из многобројног материјала који су му оци пружили, да би га попут каквог оружја могао надаље користити.¹⁵⁸¹

То оружје, своје оштро перо из кога су излазили цитати великих имена хришћанске теологије у циљу очувања праве вере, историчар је свакако надаље усмеравао иако је и у наредним књигама његовог историјског списка покушавао да убеди можда већ и самога себе, да ће даље ствари везане за спор са исихастима скратити у највећој могућој мери, онако како је и раније радио и како је то захтевала истина. Јер, због чега би се ратовало (писало—прим. аутора), пита се Григора, када је рат завршен и мотивације више нема.¹⁵⁸² Свакако да је мотивације итекако било, што доказују и други Григорини списи усмерени против Паламе, настали тих година његовог заточеништва.¹⁵⁸³ Много ствари, Григора је, како подсећа, већ напред обрадио а понављати све то писцу се чинило превише, иако, додуше, понавља и наново расправља о стварима које је већ рекао. Ипак, нико му, како сам наводи, не би могао пребацити да се није много ангажовао око борбе а доказ за то је, уосталом и његов спис. Палама је сакупио сва јеретичка учења, што је Григора још у својим *Антиретица* показао.¹⁵⁸⁴ Проблем је био у томе што је Палама, који је заправо био и иконоборац како тврди Григора, сада био признат као нови учитељ Цркве. Њему су, међутим, наново претили да ће, уколико не попусти и не престане са даљим побијањем исихазма, након смрти остати непогребен јер је страшно лоше и јеретички говорио о Палами, на шта се Григора, како сам наводи, насмејао, сетивши се времена Диоклецијана и прогона

¹⁵⁷⁹ Greg. II, 1097. 21–1098. 13.

¹⁵⁸⁰ Greg. II, 1099. 21–1100. 10.

¹⁵⁸¹ Greg. II, 1100. 10–1118. 5.

¹⁵⁸² Greg. II, 1119. 1–1120. 5.

¹⁵⁸³ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 588, 335.

¹⁵⁸⁴ Greg. II, 1140. 12–18.

првих хришћана.¹⁵⁸⁵ Тако историчар први део своје XXIV књиге закључује констатацијом да Палама са великим успехом своју амбицију показује у томе да свуда све што је лоше својом злобом превазиђе.¹⁵⁸⁶

Григорин сукоб са Паламом се, као што је познато, није завршио унутар граница Царства. Писац *Ромејске историје* своје пријатеље и подржаваоце имао је и изван Царства Ромеја, о чему нас у наставку своје даље приповести обавештава. Наиме, иако осуђен на четири зида у манастиру у којем је иначе обитавао, Григори је везу са спољашњим светом представљао његов ученик Агатангел, који се управо у Григориној наративи јавља у другом делу XXIV књиге. Григорин мистериозни ноћни посетилац дошао је први пут у ноћи између 20. и 21. новембра 1351. године, уплакан јер му је било жао судбине његовог учитеља који је, како је то Григора сликовито приказује, постао жртва јеретичких учења и затвореник.¹⁵⁸⁷

Књиге у којима се појављује Агатангел специфичне су из више разлога. На првом месту треба приметити да се сама слика мрачне просторије у којој се писац налазио, осветљене једино светлошћу свећа, наметала као идеалан простор за приповест о тешкој и мучној борби коју је Григора против свог противника Паламе водио. Одсечен од света, једина радост старог писца почивала је на посетама његовог ученика, за кога се не може поуздано утврдити да ли је био имагинаран или реалан лик. Свет имагинације у који нас Григора тиме уводи, неизоставно се мешао са реалним светом у коме је писац заиста у једном моменту био изолован. Стога ни не чуди што је својим описима манастирске просторије у којој се налазио Григора настојао да постави мизансцен како би себе приказао као првокласног мучника. Овакве слике биле су појачане дијалогом између Григоре и његовог ученика, Агатангела, у којима је писац неретко повећавао ишчекивање своје публике за наставак приче. То је постизао тиме што би Агатангел своје излагање отпочињао стварима које, како је то Григора истицао, нису увек биле у жижи интересовања историчара. Због тога га је Григора често морао прекидати и враћати на главни ток излагања. То се јасно види већ из прве књиге у којој Агатангел преузима функцију главног приповедача.

Наиме, након приповедања о местима где је боравио у току десет година свог одсуства из Цариграда, Григора моли свог ученика да му детаљније приповеда о патријарсима и епископима на Истоку, поготову због тога што су они, како се да

¹⁵⁸⁵ Greg. II, 1143. 11–1145. 12.

¹⁵⁸⁶ Greg. II, 1146. 15–17.

¹⁵⁸⁷ Greg. III, 3. 5–7. 2.

закључити из даљег пишевог излагања, представљали главне тачке отпора исихазму. Писац вешто појачава тензију и ишчекивање читаоца тиме што се вајка и жали тиме што Агатангел изгледа није знао колико је таласа Паламино учење нанело на Цркву и колико је њему било важно да чује нешто више о правоверју, јер прави велике дигресије у свом излагању. Шта би, констатује Григора, пре него што коначно започне даљу приповест, могло бити важније од чињенице да је Ортодоксија била угрожена. Агатангел је на пребацивање свог учитеља, међутим, одговорио да је о томе намерио касније да говори будући да је историја Цркве другачија од историје државе и да се њоме људи посебно баве.¹⁵⁸⁸ Међутим, Агатангел признаје да је Григора на себе преузео тежак задатак, да опише све оно што се догодило, те да је једини разлог због ког он и није одмах кренуо у приповест о црквеним стварима био тај што није желео да му учитељ пребаци да је све теме испреплитао. Сад, међутим, кад види шта је Григори најважније да чује одмах ће испунити његову вољу и кренути са излагањем. У тамошњим местима Агатангел се сусрео са патријархом Антиохије, Игњатијем, и патријархом Александрије, Григоријем, као и са патријархом Јерусалима.¹⁵⁸⁹ Тамо му је патријарх показао Томос који је против Паламе саставио још Јован Калека и којим је вођа исихаста био екскомунициран из Цркве, а који су поменути источни патријарси потписали. Све цркве, од Антиохије до Александрије, рећи ће исто по питању Паламиног одлучења, као и по питању тога да није било њихово право нити право било кога другог да се мењају закони црквених отаца, захваљујући којима они живе већ годинама и тако опстају међу незнабошцима, те стога Паламин политеизам никако не долази у обзир.¹⁵⁹⁰

Одатле се Агатангел запутио на Кипар да се сусретне са Георгијем Лапитом.¹⁵⁹¹ Лапит је био философ, писац и пријатељ Нићифора Григоре. Пошто је био жестоки противник исихазма и антипаламит Лапит је боравио на поменутом острву. Многи други Ромеји, противници исихазма су, попут ученог Јована Кипарисиота,¹⁵⁹² такође

¹⁵⁸⁸ Greg. III, 20. 3–21. 15. Овде је Григора свакако имао на уму црквену историју као жанр, што се протумачило као жеља да се писац оправда и одбрани због тога што је спор са Паламом уврстио у своје дело, о чему ће касније бити више речи. Иако ово највероватније јесте Григорин мотив, ипак не треба заборавити да је он предметом свог историјског дела сматрао широк спектар ствари, укључујући и оне које су се тичале црквених питања.

¹⁵⁸⁹ Агатангел наводи да је име патријарха Јерусалима заборавио. За датовање његовог боравка на Истоку в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 52, 213–214.

¹⁵⁹⁰ Greg. III, 22. 11–27. 15.

¹⁵⁹¹ PLP, No 14479.

¹⁵⁹² PLP, No 13900.

пријатеља Нићифора Григоре, своје уточиште нашли управо на Кипру.¹⁵⁹³ Занимљиво је да је Јован Кипарисиот био и пријатељ Димитрија Кидона, који је био у пријатељским везама и са Нићифором Григором што се сазнаје на основу писма које је сачувано у Кидоновој преписци.¹⁵⁹⁴ У писму које је датирано у 1341. годину Кидон говори о извесном проблему који је снашао византијског полихистора, иако не превише детаљно, што се, на основу датовања, да довести у везу са Григориним диспутом са Варлаамом Калабријским.¹⁵⁹⁵ Нажалост, у корпусу писама Нићифора Григоре није пронађен одговор те се о контексту и околностима његовог настанка ништа прецизније не би могло рећи. Важно је, међутим, нагласти да је Григора служио Димитрију Кидону као узор у борби против исихаста.¹⁵⁹⁶ Тако у једном писму патријарху Филотеју, Димитрије Кидон пребацује византијском црквеном поглавару због његових претњи из којих је могло проizaћи да је патријарх желео да спали неке списе ученог Солуњанина, баш као што је то учинио са Григориним делима.¹⁵⁹⁷ Браћа Димитрије и Прохор Кидон били су велики противници Паламе, али се Димитрије клонио јавног иступања против водећег исихасте, будући да је вршио функцију месазона како у току владавине Јована VI Кантакузина, тако и Јована V Палеолога. Кидонова писма су, међутим, пуна прекора за Паламу, али и Јована Кантакузина, нарочито након што је његов брат на једном процесу у Цариграду осуђен и затворен, после чега је убрзо и умро. То је било исте 1368. године, када је Григорије Палама проглашен за свеца.

Јован Кипарисиот и браћа Кидон су, дакле, били у пријатељским везама са писцем *Ромејске историје*, а острво Кипар, као што је већ поменуто, чијој се лепоти али и владару дивио Нићифор Григора,¹⁵⁹⁸ било је једно од места на коме су се противници исхазма склањали од процеса којима би у Цариграду вероватно били изложени.

Након похвале политичког поретка, Агатангел приповеда о лепотама Кипра враћајући се на поменутог Лапита чији је задатак био да окупља православне становнике острва. Он је код кипарског краља уживао велико поштовање и углед, јер је

¹⁵⁹³ Јован Ласкарис Калофер, титуларни гроф Закинтоса и Кефалоније такође је био антиисихаста и једно време је боравио на Кипру, где је био саветник краља Петра I Лузињана, PLP No 10732. Осим тога, велику улогу у супротстављању исихазму имао је и кипарски архиепископ Јакинт, *Kyrris*, Ὁ κόνριος ἀρχιεπίσκοπος, 91–122.

¹⁵⁹⁴ *Tinnefeld*, Briefe I, 89–90.

¹⁵⁹⁵ *Ibid*, 90.

¹⁵⁹⁶ За везу Кидонових и Григориних списа против Паламе в. Nikephoros Gregoras *Rhomäische Geschichte* VI, нап. 22, 7.

¹⁵⁹⁷ *Krumbacher*, *Geschichte*, Anm. 1, 95.

¹⁵⁹⁸ Поред похвалних речи у *Ромејској историји*, познато је да је Григора написао похвално слово које је посветио владару Кипра, Хугу IV Лузињану, *Leone*, *Encomio di Niceforo Gregora*, 211–224.

и сам краљ желео да се окружи паметним и мудрим људима. Кипарски краљ, Хуго IV Лузињан, откупљивао је заробљенике и добро је владао Кипром. Агатангел се у својој приповести посебно осврће на Георгија Лапита наводећи да се посебно дивио Лапитовом поштовању и готово заљубљености у Григору и његове списе, што се дало видети из њихове преписке која се помиње у *Историји*. Лапит је својим прегнућем од Кипра начинио острво похвале за Григору јер је обзнањивао његове списе сваки пут када би се нешто ново појавило, а сам је, како то наратор сликовито представља, молио Бога да не умру ни он ни историчар док Лапит не добије прилику да дође у Град.¹⁵⁹⁹ Лапит је показао Агатангелу све што му је Григора о астрономији послао па је Агатангел био задивљен вештином свога учитеља, који је за релативно кратко време успео да састави компендијуме о тешким и компликованим темама.¹⁶⁰⁰ Тамошњи владар је, као што је напоменуто, био веома правичан и тражио да се сви владају према законима државе и Цркве, те се код њих не дешава да се ђаво (ὁ διάβολος) руга религији. Управо то се, међутим, дешава у држави Ромеја.¹⁶⁰¹ Нема сумње да је ова реченица послужила као увод у критику Кантакузинове власти, будући да је она у Григорином спису пре свега била условљена василевсовом оданошћу Палами и исихазму. Из мржње према истини и правичном политичком вођству (πολιτικῆς ἀρχῆς δικαιοσύνη), наставља даље Григора кроз речи свога пријатеља Лапита које је пренео Агатангел, он је (ђаво–прим. аутора) своју неправду (неетичност–прим. аутора) и лаж (ἀδικία καὶ ψεῦδος) ујединио и са обе руке отворио (ὄλαις παλάμαις)¹⁶⁰² врата безбожју. И пошто је ђаволу потребно тело као некакав инструмент тако је он нашао Паламу, који је, како је Лапит чуо и из Григориних списа прочитао,¹⁶⁰³ потпуно неки небитан човечуљак (ἀνδράριον), који заправо ништа ни не зна. Тако је управо ђаво натерао и властодршца (односно цара Јована Кантакузина–прим. аутора) да подржи овог човечуљка. Лапита је управо највише повредило то што је Кантакузин, ушавши у Град, обећао Палами да ће га подржати. Он је стога хтео да дође у Цариград јер је желео да се сретне са Григором, али је чуо шта се догодило те је страховао за његов живот.¹⁶⁰⁴

¹⁵⁹⁹ Овакве фразе често се срећу у епистографији, где адресати исказују своју жељу да виде свог пријатеља пре него што их смрт однесе.

¹⁶⁰⁰ Ово је важно јер указује на податак о путовању књига из Цариграда на Кипар.

¹⁶⁰¹ Greg. III, 27. 16.–36. 7.

¹⁶⁰² Чини се да Григора овај израз употребљава, између осталог, и као игру речи и алузију на Паламу, в. Pavlović, Mount Athos, 318–320.

¹⁶⁰³ Највероватније су у питању *Антиретика*, али није искључено и да је неки делове своје *Историје* Григора могао послати на Кипар.

¹⁶⁰⁴ Greg. III, 36. 7–38. 16.

Почетком лета 1349. Агатангел је напустио Кипар и запутио се ка Царству Ромеја, при чему је прво стигао на острво Крит. Након кратког екскурса о острву и проблемима са којима се сусрео приликом коначног доласка у Цариград због рата који је тада трајао између две италијанске републике, Агатангел се наново враћа на своју првобитну приповест. Њега самог дубоко је погодила Григорина несрећа, а понајвише чињеница да се цар окренуо против њега. Григорин ученик се присећао колико су он и цар били блиски пријатељи и колико се он дивео његовим списима те тада нико није ни помишљао на промену његовог карактера, већ су сви више веровали у то да ће њихово пријатељство временом само више расти. Показало се, међутим, како саопштава Агатангел, да је некаква монструозна злоба била скривена у његовој души толико дуго времена (θῆρας κακίας ἐν τῇ λόχμῃ βόσκων τῆς ψυχῆς). Григора је тада свом ученику и признао да га заправо највише од свега боли понашање његовог пријатеља Кантакузина. Историчар је покушао њега и његову децу, као и све његове рођаке да спаси али није успео и сада ће, како Григора констатује, против њих бити уперен Божији гнев. Кантакузин је Григору тада држао за најгорег од свих његових непријатеља и то управо због онога због чега је заправо требало да га сматра својим највећим пријатељем. Јер, тешко да човек може наћи нешто боље у животу од верности и поштовања. Григора је, међутим, био заиста запањен колико се дуго Кантакузин претварао. Док није преузео власт био је један човек а кад је дошао на власт постао је неко сасвим други.¹⁶⁰⁵

Преузимајући наратију поново у своје руке, Григора наводи да је он већ говорио о свему ономе што се десило од момента кад је Кантакузин преузео власт у своје руке. О томе је, како подвлачи говорио у својим *Антиретика* од чега је нешто ставио и у свој историјски спис, заправо оно што је више одговарало причи и што није било много полемистичког тона. Јер, како историчар подвлачи, због бродолома у Цркви њему није било могуће да о томе даље ћути. Тако историчар наређује свом ученику да му приповеда о свему што се догађало после његовог повратка, све што је чуо или о чему си причало а да је било везано је за онај разобјнички концил (περί τε τῆς γενομένης παρὰ τῶν τῆς εὐσεβείας διοκτῶν ληστρικῆς καθ' ἡμῶν συνόδου). Григору је занимало да сазна шта су све његови прогонитељи учинили као и шта су други људи, племићи, и они из другог сталежа, (ὅσοι τε τῶν εὐπατριδῶν καὶ ὅσοι τῶν ἄλλως τύχης τε καὶ γένους καὶ

¹⁶⁰⁵ Greg. III, 53. 21–58. 18. Можда су управо ове речи најбоља потврда тезе да је историчар увод у своју XII књигу посветио управо Јовану Кантакузину.

συνέσεως ἔχόντων) о њему мислили, будући да он није уопште имао прилике то да чује и да му је било важно да зна.¹⁶⁰⁶

Агатангел је на копно ступио кад је Сиријус био у зениту (μετὰ κυνὸς ὑπῆρχεν ἐπιτολάς), дакле крајем лета 1351. године. Тада су му почели долазити разни пријатељи од којих је и сазнао шта се све незаконито починило тамо под председатељством Паламиним (ὅσα πέπρακται παρανόμως) и како се и владар понашао. Тада су у општем метежу кренули један против другог да се окрећу епископи, а цар, Палама и патријарх саставили су Томос. Агатангела је, међутим, највише интересовало због чега су Григору на најстрашнији начин казнили, као и то шта је тачно писало у Томосу и зашто га нису објавили већ су га скривали од свих. У почетку је Агатангел чуо само речи похвале за Григору, а онда је од људи који су имали прилике да често срећу Паламу и Филотеја Кокина, тада епископа Хераклеје, чуо да је разлог за његов строг притвор био управо то што је Григора писао своју *Ромејску историју*, у којој је највероватније намеравао да опише и све оно што се догађало у Цркви. Будући да је свакоме било јасно колико напора улаже да би говорио о историји државе која га се уопште директно није тицала, као и о историји целог света, како је онда било могуће да још више не пише и не говори о ономе што се дешавало у Цркви и да не говори јавно о томе како се дела отаца кривотворе. Због тога су се они, како саопштава Агатангел, јаче уперили против Григоре него против других. Други разлог био је тај што су други у тишини проводили свој живот, док је Григора боравио у царској палати и у њој правио гужву око свега, па је онда и цара директно нападао и називао га и Јулијаном и иконоборцем. Трећи разлог био је тај што их је Григора, како Агатангел наводи речи његових противника, безочно нападао и изругивао и тражио да они Томос, који су хтели у тајности да сачине, потпуно растуре, док је четврти разлог за његов строг притвор био тај што је он већ дуже времена подучавао и имао много ученика од којих су неки били деца врло угледних људи. Кроз њих је Григора, природно, за себе придобио и њихове родитеље па је чак и читаве породице задужио, будући да су се његови ученици налазили свуда по Царству, да заузимају важне позиције у друштву и да не постоји нико кога његова судбина није тронула. Сви они стога мисле да Григора лако може да придобије народ да дели његово мишљење будући да су сви већином против Паламе те се стога и боје једног народног устанка (στάσις δημοτική). Постоје људи који мисле да због тога и није било трећег заседања јер су они хтели да своје учење у тајности спроведу бојећи се јавних отпужби. К томе Григорини противници, како наводи

¹⁶⁰⁶ Greg. III, 58. 18–60. 2.

Агатангел, додају и пети разлог: они су, наине кроз снове предсказали да ће цар, чим се сачини њихов Томос, убрзо завладати и осталим западним и источним деловима, док је Григора опстајао у сасвим супротном уверењу.¹⁶⁰⁷ Због тога је историчар и био затворен јер су његови противници мислили да ће он или сам умрети од своје главобоље, или да ће га, пак, неко од њихових у тајности задавити ужетом (διὰ βρόχου θάνατον ἐπενευκεῖν σοι).¹⁶⁰⁸ Из тог разлога је Григора, како завршава Агатангел, толико изолован да би њихов убица могао да спроведе њихову замисао у дело. Уколико, пак, историчар има жељу да некоме од својих пријатеља нешто пренесе, нека буде слободан да то повери Агатангелу, који ће бити његов гласник.¹⁶⁰⁹

Наредну, XXVI књигу, писац наставља са започетим казивањем у претходној. Наине, Агатангел саопштава да је Григори предочио све оно што је сазнао у вези настојања његових противника против пишчеве личности. Он одбија да говори о свему што је сазнао везано за Томос јер би то, како саопштава, одузело много времена и захтевало потпуно ослобођење од свих других обавеза. Људи који су, међутим, са тим били упознати говорили су да тамо нема ничега разумног и истинитог. Григорини противници су у Томос сместили све оно што су желели да се догоди а да се до тада није догодило, као и оно што су желели да кажу али нису смели, будући да би то одмах било побијено. Због тога и нису дали никоме да види шта је написано, а наводно је, како саопштава Агатангел, неке од својих blasfemiја (τῶν αὐτῶ βλασφημηθέντων) Палама избрисао и своје богохулне речи је на другачији начин у свом Томосу изнео.¹⁶¹⁰ Епископи знају само да је избрисано оно што је било лоше формулисано, а значење онога што је било избрисано и што је било ново формулисано није им, међутим, познато. Сматра се само да није дословце наводио примере из светоотачких списа, већ је све лоше интерпретирао. Григора је, како произилази из наратива, само чекао погодан тренутак да дође до Томоса, те да ће се, кад га у једном моменту буде добио, свим својим силама, упркос мртвилу сопственог тела, потрудити да излечи оно што треба. Многи су знаци, наводи Григора, предсказали да Палама не треба да дође у Цркву, као што је била и приповест о његовом уласку у Солун. Наине, Палами у почетку није било могућ да уђе у други град Царства, не због власти зилота, већ због

¹⁶⁰⁷ Ван Дитен сматра да је ово могуће упркос томе што то само Григора каже, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 115, 235, видети и нап. 473 у претходном делу.

¹⁶⁰⁸ Ван Дитен сматра да Григора претерује у својим изјавама, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 119, 236–237.

¹⁶⁰⁹ Greg. III, 62.63–67. 23.

¹⁶¹⁰ Управо ова реченица сведочи о постепеном развоју Паламине доктрине, о чему је раније било речи.

тога што је то била Божија воља која је била против тога да Палама постане митрополит Солуна.¹⁶¹¹

Наредних неколико књига историјског списа Нићифора Григоре посвећене су темама из политичке историје, као и новом грађанском рату између Јована VI и Јована V. Као што је већ поменуто, присталице младог цара однеле су превагу тако да је Јован Палеолог као победник ушао у престони град. Ово је уједно означило и крај Григориног притвора, те се он сада наново враћа на сцену политичких збивања у Царству. Глас ромејског историчара поново се живо чуо у палати Цариграда када је у престоницу Ромеја стигао латински бискуп, који је због старог пријатељства са царем Јованом V Палеологом,¹⁶¹² дошао да каже да је чуо шта се дешава код Ромеја по питању Паламе и да обавести цара да су и на Западу желели да знају о каквим је све новотаријама реч. Он је хтео да види да ли се нешто тим поводом може учинити, будући да се Палама, дичио стварима од којих је требало да се срами, правећи од њих своје главне аргументе. Како Григора наводи, цар уопште није оклевао да испуни Латину ову жељу и следећег дана је позвао Паламу на разговор са Павлом. Након што је Латин закључио да се доиста ради о бласфемејама, цар је решио да се одржи разговор између Григоре и Паламе, где би Павле био неми сведок. С тим циљем је следећег дана код Григоре дошао царев велики логотет, Нићифор Метохит.¹⁶¹³ Григора саопштава како је царица Јелена била против тога да се историчару каже прави разлог Метохитовог доласка код њега, будући да је и она била јако наклоњена Палами због њеног оца и није хтела да се Григори дозволи да се припреми за разговор пошто би то, како Григора примећује, бацило сенку на Паламу. Тек кад је стигао, Григора је сазнао да је Палама тамо и да се спрема разговор између завађених страна. Шта је тада речено, наводи историчар, биће изложено у шест наредних књига које представљају прави философско-теолошки дијалог.¹⁶¹⁴

Тиме историчар завршава XXIX књигу своје *Ромејске историје* коју следи шест догматских говора описаних у наредним књигама Григориног историјског списа. Може се претпоставити да је један од разлога Григориног укључивања ових говора у

¹⁶¹¹ Greg. III, 68. 1–76. 9. Агатангел је након тога изашао из Хоре неопажено. Међутим, вероватније је, као што и ван Дитен тврди, да није било сасвим могуће да он тек тако напусти манастир, а да га нико не примети, већ да је ово било само једно од литерарних средстава којим се Григора служио како би дочарао затворску атмосферу у којој се налазио, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 131, 238.

¹⁶¹² У питању је био папски легат Павле, који је касније водио преговоре са Јованом Кантакузином, тада монахом Јоасафом, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 445, 407–408.

¹⁶¹³ Син Теодора Метохита-198, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 448, 408.

¹⁶¹⁴ Greg. III, 262. 16–265. 20.

Историју управо и тај што се писац све време жалио како није имао увида у оно што је Палама до тада писао, те је могуће да је зато сад до детаља хтео све да сачува и забележи. Осим тога, на овом месту треба поменути једну важну чињеницу. У питању је било само присуство Латина Павла приликом вођења дијалога две зараћене стране. Наиме, познато је да ће Павле касније играти важну улогу у питању преговора око склапања уније са византијском црквом, будући да је управо он и водио дијалог са Јованом Кантакузином. Стога и не чуди занимање латинске цркве за дешавања у цркви Ромеја.

Књиге XXX–XXXV настале су засебно, као теолошки диспут Нићифора Григоре и Григорија Паламе, у форми Платонових дијалога, и тек су касније укључене у *Ромејску историју*.¹⁶¹⁵ Може се претпоставити да је ликове учесника дијалога Григора базирао на сопственим ученицима, али је Платонов утицај већ на први мах приметан када су у питању имена главних актера. У првом дијалогу, који се протеже кроз XXX и XXXI књигу, учесници су Агатоник и Теотим, чија имена, како се примећује, такође имају посебно значење за читаоце. Овакав избор свакако није био случајан и требало је слава и поштовање Бога кроз Теотима (θεῶς τιμῆ) да буду најављени као добра победа (ἀγαθὴ νίκη).¹⁶¹⁶ Дакле, Агатоник саопштава Теотиму кроз дијалог шта се збило између Григоре и Паламе, представљајући Григорино становиште у правом и победничком светлу, указујући тако на Паламине „грешке.” Посебно је важно нагласити да је диспуту, поред цара Јована Палеолога и папског легата Павла, присуствовао и велики логотет и ученик Нићифора Григоре, Нићифор Ласкарис Метохит. Уопште узевши, како форма у којој је учени Византинац изабрао да представи свој дуго прижељкивани поновни сусрет са Паламом, тако и избор имена упућују на то да је историчар још једанпут, готово на самом крају своје *Историје*, желео да представи свој тријумф над архинепријатељем у најученијем облику изражавања коју је поставио један од највећих грчких филозофа. Тиме је Григора хтео да још једном иступи као заступник образованих и правоверних људи, насупротив неуком и богохулном Палами и његовим присталицама.¹⁶¹⁷

Дакле, велики логотет Метохит позвао је Григору код цара, који је тамо дошао у пратњи свог ученика, Агатоника. Када их је цар примио, Григорије Палама је већ био присутан. Палама је тада изложио своје бављење на Светој Гори, као и његов диспут са

¹⁶¹⁵ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, 1–2.

¹⁶¹⁶ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 2–3, 41.

¹⁶¹⁷ Ту се и види „тријумф” Платона над Аристотелом у Григориној мисли.

Варлаамом у форми победника над непријатељем, како то кроз речи Агатоника бележи Григора. Григора је онда упитао цара за реч. Цар је и сам једва дочекао да лично чује о чему се ради, будући да је у току трајања сабора он боравио у Солуну те је Томос тек накнадно потписао по наговору свога таста.¹⁶¹⁸ Историчар своје излагање поново започиње цариградским сабором из 1341. године, смрћу цара Андроника млађег и грађанским ратом у Царству Ромеја. Он напомиње како је одмах тада почео сукоб у Цркви, те се он повукао из јавног живота, док је Палама био анатемисан, што се потврђује и другим декретима.¹⁶¹⁹ Онда је, међутим, патријарх Калека, био смењен са позиције, а на синоду 1351. године тријумфовао је Палама. Тек по уласку младог цара у Град Григора је могао поново да дише. Историчар је цару предложио да подигне Томос, тј. подсећа цара како му је то од почетка предлагао. Паламу је Григора наново обележио као многобошца, пошто је исихаста тврдио да је божанска енергија нестворено, ниже Божанство (θεότηα), да је она различита од Божанског бића и да се може видети голим оком, да она утиче на све али да и сама бива под утицајем њој надређеног Божијег бића. Осим тога, Палама је енергију поделио на многе друге које је такође означио термином енергија, дајући им при том и појединачна имена: снага, живот, владавина, мудрост, моћ, светлост, истина, чиме им у ствари даје атрибуте нестворених Божанстава. Григора га је стога јавно позвао да каже у којим се тачно светоотачким списима његове тврдње налазе. Историчар је са своје стране навео примере где се показује да постоји једна нестворена Божија природа, која се налази у три ипостаси. Палама, међутим, није давао примере из списка црквених отаца. Григора резимира своју критику Паламе у шест тачака:

1. Доказ да Палама није у праву јесте то што не може да наведе за себе доказе из Светог писма
2. Палама је покушао, кроз лажирање и лажно навођење отаца, да докаже да је у праву, а осим тога поделио је и Божанску суштину (οὐσία) на више Божанстава
3. Палама је обзнанио да он Божије ипостаси не држи за суштаствене, и тиме им одриче особину да су оне суштаство, из чега произилази да он под ипостасима у ствари подразумева своја нижа Божанства што упућује на закључак да Бог има више ипостаси а не само три
4. Божанска енергија се не може видети голим оком
5. Паламино позивање на Светог Атанасија није исправно

¹⁶¹⁸ Уп. претходно излагање.

¹⁶¹⁹ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 11, 43–44.

6. Палама погрешно цитира Јована Дамаскина, или из незнања или намерно, или, пак, из злобе, који говори о разлици између нестворене природе и нестворених енергија. Ако је први случај у питању, Григора се нуди да сам подучи Паламу, јер су још и оци рекли да се без познавања логике и основних студија не може даље ићи у теологију.¹⁶²⁰

Расправи се једног момента прикључио и велики логотет Нићифор Метохит, човек велике мудрости и једини који је, према Григориним речима, био у могућности да заиста прати расправу. Уз то, син Теодора Метохита био је и антипаламита. Заподенула се жустра расправа, Григорија Паламу је обузео бес, док су код историчара, према његовим наводима, Паламине речи изазивале смех. У свему томе свакако је било особито важно и држање цара Јована Палеолога, који је, како произилази из *Ромејске историје*, био на страни Григоре, али се суздржавао од јавне осуде Паламе из два разлога: млади цар није желео да се супротстави своме тасту, Кантакузину, а други је лежао у његовом урођеном добром карактеру и милости коју је носио у себи, те тако није био брз ни на језику ни на руци (у смислу изрицања казне).¹⁶²¹

Следећа, XXXI књига, односно други догматски говор, само је наставак првог и стога се може датовати у исто време – пролеће/лето 1355. године.¹⁶²² Међутим, наредни, трећи догматски говор, XXXII књига *Ромејске историје*, настао је, како се претпоставља, под утиском разговора који се водио између Јована Кантакузина, тада већ монаха Јоасафа, и Нићифора Григоре, у Манганском манастиру лета или јесени 1356. године.¹⁶²³ Учесници овог дијалога су Клеодем и Протагора.¹⁶²⁴ На вест о томе да је бивши цар позвао свог некадашњег пријатеља на разговор око тога да се између њих поново успостави пријатељство, Клеодем и Протагора су се састали да би известили шта се догодило. Како стоји на страницама *Историје*, Григора је све време пребацивао Кантакузину због његове подршке исихастима, чудећи се што он и даље инсистира на „погрешним” тумачењима и расправи са историчарем иако је добро познато да Григора своја схватања неће изменити. У дијалогу се наводи да су Григору, након што је кренуо кући, сачекали неки из Паламине дружине (Παλαμικῆ φατρία), да би у истом тону наставили са њим започету расправу.¹⁶²⁵

¹⁶²⁰ Greg. III, 266.1–285. 4. Ова историчарева опаска требало је још једанпут да истакне Паламину неуконост.

¹⁶²¹ Greg. III, 285. 5–348. 5.

¹⁶²² Greg. III, 349. 4–374. 7.

¹⁶²³ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 209, 86.

¹⁶²⁴ О избору њихових имена в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 210, 86 стр.

¹⁶²⁵ Greg. III, 375. 5–402. 16.

Наредна, XXXIII књига, односно четврти догматски говор, у целости је посвећен Григорином излагању становишта која је већ на више места у својој *Историји* и својим *Антиретики*, изложио.¹⁶²⁶ У истом тону наставља се и XXXIV књига, Григорин пети догматски говор. И овај део, попут претходног, такође се датује у лето или јесен 1356. године.¹⁶²⁷ У њему је историчар наново подвукао своје противљење Паламиној тези да се Бог може спознати кроз светлост која се јавила апостолима на Таворској гори. Историчар заправо одриче могућност да се Бог на било који начин прикаже, док су паламити тврдили да постоје библијски цитати који доказују супротно. Григора је истрајавао у свом уверењу да библијски цитати, међутим, другачије говоре. За једини израз Божијег пројављивања Григора је сматрао снове.¹⁶²⁸ Из те расправе историчар је изашао као победник, будући да противна страна није имала јаке доказе који би указивали на чињеницу да је Бога заиста могуће видети. У том тону Григора је завршио и последњи, шести догматски говор, односно XXXV књигу свог списа, датовану такође у лето/јесен 1356. године.¹⁶²⁹

Распра око исихазма и Паламиног учења вођења је у више фаза. Најпре је то био окршај ученог монаха из Калабрије, Варлаама, са представником исихаста, Григоријем Паламом, што се, у некој мери, сматрало сукобом византијске и западне мисли.¹⁶³⁰ Варлаамови напади на мистику византијског монаштва изазвали су његов сукоб са Григоријем Паламом, који је затим прерастао и у сукоб вође исихаста са његовим дојучерашњим учеником и пријатељем, Григоријем Акиндином. На саборима у Цариграду, 10. и 15. јуна 1341. године, осуђени су и Варлаам и Акиндин, чиме је мистика православног монаштва одбрањена. Међутим, даљим развојем свог учења, вођа исихаста почиње да стиче своје противнике и међу дојучерашњим присталицама, при чему су теолошким споровима, који су почели да се јављају, посебну димензију давала и политичка питања везана за грађански рат 1341–1347 године. Затварање Григорија Паламе и повлачење синодалних одлука из 1341. године које је спровео патријарх Јован Калека, требало би на тај начин и посматрати, будући да је тиме један од представника регентства малолетног Јована Палеолога желео да сломи подршку коју

¹⁶²⁶ Greg. III, 403. 3–438. 7. Ова књига је такође датована у лето или јесен 1356. године, Nikephoros Gregoras *Rhomäische Geschichte* VI, нап. 287, 102.

¹⁶²⁷ Nikephoros Gregoras *Rhomäische Geschichte* VI, нап. 347, 115.

¹⁶²⁸ Greg. III, 440. 3–473. 8.

¹⁶²⁹ Greg. III, 474. 4–500. 4.

¹⁶³⁰ Иако је заступао православно учење и био веома поштован и међу најужим државним круговима у Византији, Варлаам је био означаван као Латин и стога и оштро нападан од стране византијских интелектуалаца, пре свега Нићифора Григоре, о чему сведоче његова писма, *Ἀντιλογία*, као и два дијалога, Флоренције и Филоматис, *Beyer, Antirrhethika* I, 36–54. О сукобу Варлаама и Паламе в. *Sinkewicz, New Interpretation*, 489–500.

су исихасти пружали Јовану Кантакузину. У истом том смислу, пред сам крај рата, царица Ана Савојска пустила је вођу исихаста и, у жељи да преиначи Калекине одлуке и рехабилитује вођу исихаста, позвала је тада водећег философа и интелектуалца, Нићифора Григору, да да свој суд о учењу Григорија Паламе. Управо тада се и отвара нова фаза распри која ће свој врхунац доживети на сабору у Цариграду, који је и окончан тријумфом исихаста. То, међутим, није означило и крај распре, која ће са измењеном жестином наставити да се води. Круну свог успеха исихасти су доживели управо канонизацијом Григорија Паламе 1368. године, када је на синоду осуђен монах Свете Лавре, Прохор Кидон.¹⁶³¹

Једно од важних питања свакако представља питање природе овог сукоба. Да ли је у питању окршај источне и западне теолошке мисли, хуманизма и исихазма, или је, пак, у питању нешто друго. Одговор на ово питање је већ сам по себи сложен. Када се, узму у обзир различите фазе распре могло би се закључити да је у питању све од наведеног. Јер, за сам почетак сукоба између Варлаама и Паламе разлика између западне и источне мисли неизоставно је морала играти важну улогу, али исто тако и када је у питању распра Паламе и Прохора Кидона, брата месазона Димитрија Кидона, коме је још од стране Јована VI Кантакузина било наложено да преводи списе „доктора Ангеликуса”, Томе Аквинског. Први преводи појавили су се, треба посебно подвући, 1351. године.¹⁶³² Међутим, већ се полемика Григорија Паламе и Нићифора Григоре, чије је антилатинско расположење довољно позната ствар, не може сагледавати из тог угла.¹⁶³³ Стога би се диспут двојице противника морао гледати и из перспективе односа хуманизма и православног мистицизма, иако и овакво становиште није сасвим оправдано. Наиме, познато је да су се на обе стране налазили веома учени људи. Сукоб Паламе и Григоре огледао се, између осталог, и у стварима терминологије, при чему се може рећи да је у питању било различито схватање појмова μέθεξις и θεϊωσις,¹⁶³⁴ важних термина за разумевање Паламине теолошке мисли, која је временом такође еволуирала.¹⁶³⁵ Осим тога, пажњу треба скренути и на политичку димензију овог

¹⁶³¹ Претпоставља се да је као одговор на Паламину канонизацију одржан синод у Антиохији 1370. године, који је осудио Паламине следбенике, *Candal*, *Escrito trinitario*, 99–100.

¹⁶³² *Kianka*, *Demetrius Cydones*, 264–286; *Glycofrydi-Leontsini*, *Demetrius Cydones as Translator*, 175–185.

¹⁶³³ *Loenertz*, *Gregorii Acindyni Epistulae*, 92–93, 97.

¹⁶³⁴ *Beck*, *Humanismus*, 75; *Russell*, *Theosis*, 357–379.

¹⁶³⁵ Не треба заборавити ни разлику између онога што је већ постојало у православном мистицизму и даљи развој догме и учење Григорија Паламе, *Ivanka*, *Hesychnasmus und Palamismus*, 23–34; *Meyendorff*, *Introduction*, 195–222.

сукоба, а с тим у вези и извесну социјалну проблематику.¹⁶³⁶ Можда би, стога, одговор на сложено питање природе исихастичке распре можда најбоље било тражити у личностима које су у њој учествовале. Тако се као истакнути антипаламити, поред већ поменутих Григорија Акиндина и Нићифора Григоре, помињу и патријарх Јован Калека, Ирина Евлогија Хумнина, Исак Аргир, Теодор Дексиос, Матија Ефески, Јован Кипарисиот и браћа Прохор и Димитрије Кидон.¹⁶³⁷ На другој страни налазили су се такође врло учени људи попут Јована Кантакузина, патријараха Филотеја Кокина и Калиста, као и чланови породице Кавасила, Димитрије, Нил и Никола.¹⁶³⁸

Теолошко-философска распра између Нићифора Григоре, као представника најобразованијих Ромеја и Григорија Паламе, као представника византијских теолога монаха, била је неопходна Царству.¹⁶³⁹ Познато је да је на Западу тада већ тријумфовала схоластичка мисао, оличена пре свега у списима Томе Аквинског, кога су Византинци, управо по уласку Јована Кантакузина у престоницу и почели да преводе. У том послу предњачио је пре свега царев месазон, Димитрије Кидон.¹⁶⁴⁰ Помирење духовног и световног учењаштва и образовања било је неопходно за хришћанство, те би у том светлу и требало посматрати исихастичке распре. Невоља за Ромеје је, међутим, лежала у томе што су политичке околности и тензије које су владале у Царству и које су биле изазване управо поларизацијом ромејског друштва на присталице Кантакузина, те тиме и Паламе, и на подржаваоце Палеолога, биле у моменту, када су распре достигле врхунац, најжешће. Тако се Кантакузину због сукоба који је претио да избије и у редовима његове породице по питању наследства престола, као и сукоба са Палеологом који се неумитно наметао, а онда и рата Венеције и Ђенове који је диктирао унутрашњу и спољну политику Царства, журило да размирице овог типа заврши што пре. То, уосталом, истиче и сам Григора. Свакако да је немогуће дати одговор на питање шта би се догодило да су распре између Григоре и Паламе настављене под другим околностима, а не под велом историчареве осуде на сабору, али се, по нашем мишљењу, може констатовати да је управо и овакав ток догађаја доста утицао на млађе нараштаје да бег потраже у латинској вери, која је успела да помири

¹⁶³⁶ О овоме посебно *Dölger*, *Strömungen*, 3–18; *Горианов*, Религиозно-полемическая литература, 132–142. Можда за сада најпотпуније све аспекте ове распре сагледава студија Џона Мајендорфа, *Meuendorff*, *Byzantine Hesychasm*.

¹⁶³⁷ *Candal*, *Escrito trinitario*, 92–137; *Idem*, *Argiro contra Dexio*, 80–113; *Laurent*, *Une princesse*, 29–60; *Reinsch*, *Briefe*, 23–25; *Hero*, *Letters*; *Поляковская*, *Портреты*, 19–151.

¹⁶³⁸ *Candal*, *Kanon*, 237–266; *Beck*, *Humanismus*, 80; *Поляковская*, *Портреты*, 152–206; *Garzya*, *Opuscule*, 521–532.

¹⁶³⁹ *Аверинцев*, *Медведев*, *Преглед*, 102.

¹⁶⁴⁰ *Kianka*, *Demetrius Cydones*, 264–286; *Russell*, *Palamism*, 153–174.

паганску мисао и хришћанску аскетику, те тако и треба посматрати одушевљења Томом Аквинским, као и прелазак све већег броја РOMEЈА у католичку веру. Распре око Паламиног учења настављене су и после Григорине смрти, када је, као што је поменуто, осуђен и Прохор Кидон исте године када је и Григорије Палама проглашен за светитеља. Јован Кантакузин и патријарх Филотеј Кокин наставили су са својом верском политиком ширења Паламине мисли и у далеку Русију, а у томе су имали успеха.¹⁶⁴¹

¹⁶⁴¹ *Tinnefeld*, *Byzantinisch-russische Kirchenpolitik*, 359–383.

5. НАРАТИВНЕ ФОРМЕ У РОМЕЈСКОЈ ИСТОРИЈИ

Када говоримо о наративу и наративним формама важно је најпре дефинисати саме термине и прецизирати шта је у ствари оно што конституише наратив. Могло би се рећи да је наратив лингвистичка представа догађаја или скупа догађаја који су се одиграли у прошлости, без обзира на то да ли је та прошлост реална или фиктивна. Уколико се прихвати ова дефиниција, постаје јасно да је фокус посебно стављен на след којим се догађаји, односно, приче о тим догађајима одвијају.¹⁶⁴² Разуме се да је оваква дефиниција веома општа, те да би се о прецизности самог термина још могло дискутовати. То тим пре што се у савременој науци прави оштра разлика између прича и самог наратива.¹⁶⁴³ Међутим, важно је истаћи да наратив не представља жанр, већ да жанр утиче на излагање тиме што усмерава наратив и ближе га и јасније одређује. Наратив би се, стога, могао схватити и као форма дискурса која се може користити у историјском приповедању ради постизања извесног циља. На тај начин се сама његова функција у оквиру једног дела мења у зависности од тога да ли је он циљ сам по себи или је, пак, средство којим се до тог циља стиже.¹⁶⁴⁴ Када је у питању византијска историографија, треба истаћи да је једна од основних разлика између историја и хроника управо наративна форма која се јављама у овим првим, те би се могло закључити да се историјска дела поникла у радионицама византијских историчара заправо без наратије не би ни могла замислити.

Форме наратије могу бити различите. Те разлике, међутим, нису условљене само делом већ и личношћу његовог аутора. Већ је истакнуто колико великим богатством, када су у питању књижевне врсте, византијска историографија обилује те стога не чуди да је и наратија у византијским историографским делима разнолика. Такав је случај и са *Ромејском историјом* Нићифора Григоре за коју се слободно може рећи да у себи садржи различите наративне форме и технике којима се писац користио како би своје дело учинио како забавнијим и „живљим”, тако и драматичнијим. Григорина *Историја* је, између осталог, била и начин да њен аутор у пуном обиму покаже своју ученост и знање не само везано за догађаје о којима је говорио, већ и за начин излагања, те тиме и обраћања публици. Разноликост наративних форми условило је, поред других већ поменутих фактора, и комплексну структуру историјског списа Нићифора Григоре. Поред све проблематике коју ова констатација са собом носи требало би пре свега

¹⁶⁴² Bourbouhakis, Nilsson, Byzantine Narrative, 265.

¹⁶⁴³ Mandelbaum, Anatomy of Historical Knowledge, 25–26.

¹⁶⁴⁴ White, Question of Narrative, 2.

разумети сложеност овог историјског дела које је посебно и специфично, између осталог, и због својих реторских састава утканих у одређене његове књиге. Сваки византијски аутор, упркос чињеници да је $\mu\mu\eta\sigma\iota\varsigma$ једна од општих карактеристика,¹⁶⁴⁵ свом делу даје посебан печат, те је то случај и са *Ромејском историјом*. Као производ културног полета који је био жив у току последњих столећа постојања Царства, без обзира да ли се сматра да *Ромејска историја* припада последњој византијској ренесанси или не,¹⁶⁴⁶ ово дело у себи садржи како културна тако и научна достигнућа свог периода. То се, управо, показује постојањем различитих наративних форми које се јављају на његовим страницама. Управо због њихове разноврсности, као и сврхе и функције коју имају у оквиру историјског списа византијског полихистора оправдано је поклонити им већу пажњу у целокупној анализи Григориног историјског дела. Реч је пре свега о самој историјској наравици и начину на који је Григора компоновао излагање у оквиру *Ромејске историје*, току наравице, као и ономе што се у њеним оквирима посебно издваја, а што представља неизоставни део сваког историографског списа византијске књижевности: аутобиографским белешкама и ауторским упадицама, као и екскурсима које је писац током излагања правило. У вези са разноврсношћу казивања свакако су и разни облици реторике заступљени у Григорином историјском спису, при чему посебну пажњу привлаче целокупни реторски састави које је историчар интегрално укључио у текст своје *Историје*. На крају, требало би посебно издвојити и приче од којих су неке биле производ мистерија људског ума, док су друге припадале усменој традицији, те тиме и култури Ромеја. Григорин однос према сновима и пророчанствима утканим у његов историјски наратив управо је и важан стога што она представљају део колективног памћења те су њиховим уношењем на странице његовог дела сачувана од заборава и предата каснијим нараштајима. Разне форме у којима је Григора приповедао и износио своје поруке, виђења, размишљања и тумачења, између осталог, сведоче и о томе шта је све утицало на реалност и његову свакодневицу, као и о томе шта је обликовало његову свест и спознају друштва у коме је живео, као и уосталом спознају и одређење њега самог.

5.1. Историјска наравица

¹⁶⁴⁵ Дуго је у византинологији владало мишљење да у текстовима византијских писаца нема ничега оригиналног и да је готово све производ имитације, *Hunger, Imitation*, . Данас се, међутим, овој карактеристици византијске књижевности прилази из другачијег угла који осветљава колико је заправо комплексно питање подражавања античких узора, *Reinsch, Autor ist tot*, 23–32; *Nilsson, Same Story*, 195–208; *Rhoby, Wortschatz*, 231–236; *Trapp, Role of vocabulary*, 137–149.

¹⁶⁴⁶ *Tinnefeld, Niveau*, 248, нап. 9.

У основи историјског приповедања у оквирима византијске историографије лежала је склоност Ромеја ка „доброј причи”. У вези са тим од писца се очекивало да буде добар приповедач и да чак и довољно познате приче, које су биле део колективног сећања на прошлост, забележи и сачува од заборављавања. Од писца се у извесном смислу захтевало да ревидира ставове о одређеним питањима и да ту ревизију прошлости остави у оквирима онога за шта се претпостављало да одговара истини. Та ревизија огледала се или у понављању онога што је речено, или, пак, у доношењу супротних тумачења, што се схватало као начин да се исправе грешке претходника а тиме онда и догађаји модификују за потребе савременика. Нема сумње да је моћ оваквих прича повезаних у повест, тј. историографско дело, снажно утицало на обликовање „јавног мњења”, те је историографија свакако била једно од средстава коришћених у пропагандне сврхе.¹⁶⁴⁷ Типови прича које су Византинци украјали у своја дела били су различити и кретали су се од профаних до духовних, пролазних и ефемерних, до оних које су у себи носиле поруку за вечност. Ипак, мотив који је био свеprisутан у делима византијске историографије био је мотив Божанског провиђења, који је у себи садржао причу о почетку, средини и неизбежном крају.¹⁶⁴⁸

Нићифор Григора своје приче ређа по хронолошко-тематском принципу, при чему предност готово у свим случајевима има тематски след догађаја. Ово се односи како на књиге у којима се описује предисторија Григори савремених дешавања, тако и на оне у којима је аутор већ постао активни учесник и очевидац. Као и у ранијим књигама, Григора такође догађаје прати и по небеским приликама, али и по сменама годишњих доба, ἄρτι δὲ τοῦ ἡλίου τοὺς ἡρινοὺς ἀμείβοντος κύκλους, ἄρτι δὲ τοῦ ἡλίου μετὰ τροπᾶς χειμερινᾶς καὶ τῶν ἀνταρκτικῶν ἀπὸ ἀπληλαγμένου γειτονημάτων, ἄρτι δὲ τῶν φθινοπωρίων τοῦ ἡλίου τροπῶν ἐν προθύροις ἀλλιζομένων τοῦ ἔτους,¹⁶⁴⁹ при чему је свакако много детаљнији у датовању догађаја којима је сам био сведок него оних описаних у претходним деловима *Историје*. Његово дело обилује пишчевим објашњењима узрочно-последичних веза међу догађајима, појашњавањем узрока и разлога, и одликује се високим стилем изражавања, стварањем и припремањем терена у циљу описивања догађаја, драматичним приказима дешавања, који су често налик каквим сценским извођењима, грађењу карактера,¹⁶⁵⁰ Сама историјска наративна се каткад одвија у првом лицу јединине каткад у првом лицу множине, при чему се не би

¹⁶⁴⁷ Scott, *Text and Context*, 251–252; *Καρπόζιλος, Ἱστορία ὡς ὄπλο προπαγάνδας*, 3–15.

¹⁶⁴⁸ Bourbouhakis, Nilsson, *Byzantine Narrative* 264.

¹⁶⁴⁹ Greg. II, 880. 7–8, 878. 19–21, 876. 22–23.

¹⁶⁵⁰ Bourbouhakis, Nilsson, *Byzantine Narrative*, 267–268.

могло тврдити да је прелаз са једног граматичког лица на друго био условљен Григорином личном инволвираношћу у дешавања. Ипак, јасно је да, када су аутобиографске белешке (не и упадице, попут оних везаних за саопштавање да ће се прећи са једне на другу тему излагања), као и када је пишчева лична полемика са Паламом у питању, Григора прелази на излагање у првом лицу једнине, никада у трећем, што је, рецимо, била карактеристика мемоарског списа Јована Кантакузина. Приметно је, такође, да историчар на неколико места у својој *Историји* користи усклике попут $\phi\epsilon\upsilon\ \tau\eta\varsigma\ \acute{\alpha}\rho\chi\eta\varsigma\ \tau\omega\nu\ \kappa\alpha\kappa\omega\nu$,¹⁶⁵¹ што је предсказало невоље након убиства браће Музалон, затим $\phi\epsilon\upsilon\ \acute{\alpha}\lambda\eta\nu\omega\varsigma$,¹⁶⁵² када говори о бегу великодостојника у Свету Софију на самом крају грађанског рата Кантакузина и регентства, као и усклик $\omega\ \gamma\upsilon\nu\alpha\iota$,¹⁶⁵³ који је убачен у разговор Јована Кантакузина са његовом супругом Ирином, у коме царица саветује свог мужа да треба да одступи од подршке Палами.¹⁶⁵⁴ У Григорином делу честа су и поређења јунака *Ромејске историје* са јунацима антике, а његов наратив обогаћују и бројне изреке, попут већ чувене „скитске пустиње”.¹⁶⁵⁵

Аутор је посебну пажњу, у оној мери у коликој му је то било могуће, с обзиром на посебне околности у којима је писао неке од књига, посветио стилу свог излагања. Византијски историчари тежили су томе да њихова дела и у естетском смислу задовоље њихову публику.¹⁶⁵⁶ Управо због тога што, како је и сам признао, Григора већи део свог списа није стигао да редигује и стилски уреди, што је наилазило на оштрију критику савремене историографије, писац ових редова имао је потребу да наведе један пример историчаревог књижевног изражавања из једне од последњих књига *Историје*, у којима се оцртава колико је пажње било посвећено ритму, игри и складу речи, а онда, наравно, и њиховом звучном ефекту: $\text{Ἐβουλόμην σε ἔγωγε, καλὲ Ἀγαθάγγελε, πάνυ τι πλείστον ἐμοὶ συνεῖναι τὸν χρόνον καὶ ὀμειεῖν ἐνταυθεῖ, καὶ μακρὰν παρ' ἑκατέρων ἑκατέρους ἐντεῦθεν ἡμᾶς τὴν παραμυθίαν μετὰ τοῦ ὀφελίμου καρποῦσθαι, χρειᾶς χρειᾶν ἀντιδιδόντας ἀλλήλους ἀλλήλοις καὶ αὖ παρ' ἀλλήλων ἀλλήλους ἀντιλαμβάνοντας ὡς εἰκὸς, μέχρις ἄν, εἰ καὶ ἡμῖν ἐξείη ζῆν, ὁ τῆς αἰθρίας ἐπιλάμψη καιρὸς, καὶ δῶ παρρήσιαν τῇ γλώττῃ ζῦν γε θεῶ, καὶ δοθῆ$

¹⁶⁵¹ Greg. I, 65. 14.

¹⁶⁵² Greg. II, 748. 13–14.

¹⁶⁵³ Greg. III, 96. 8–9.

¹⁶⁵⁴ Анализом рукописа *Ромејске историје*, дошло се до закључка да је Григора на маргинама уносио какве би емоције одређени догађај требао да изазове код његове публике, *Manolova*, *Regulating the Page*, 1377–1378.

¹⁶⁵⁵ О изрекама посебно в. *Karathanassis*, *Sprichwörter*. Треба навести да су се прикупљањем, коментарисањем и издавањем изрека бавили и патријарх Григорије Кипарски и Максим Плануд, *Constantinides*, *Higher Education*, 44–45. Планудову збирку изрека могао је користити и Нићифор Григора, будући да су његову библиотеку наследили Теодор Метохит и Григора о чему је већ било речи.

¹⁶⁵⁶ *Hunger*, *Stilstufen*; *Papaioannou*, *Aesthetics*, 3–21; *Giannouli*, *Education*, 52–71.

μοι λόγος κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος μου παρρησία γνωρίσαι τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν δεσμοῖς, ἵνα ἐν αὐτῷ παρρησιάσω ὡς δεῖ με λαλῆσαι.¹⁶⁵⁷

Посебна одлика готово свих историјских списа византијске књижевности јесте, као што је поменуто, и мотив Божанске милости, гнева (θεομηνία), казне и несталности судбине који се јавља и у *Ромејској историји*. И Григора је, као и остали византијски историчари, све веће успехе, али и неуспехе Ромеја приписивао Божијој одлуци (ψῆφος θεοῦ) и Божанском провиђењу (θεία πρόνοια), која је одређивала да ли ће Ромеји победити или бити надвладани од варвара,¹⁶⁵⁸ која страна ће у грађанском рату превагнути и бити успешнија,¹⁶⁵⁹ као и какве ће бити појединачне људске судбине. Када је ово последње у питању посебно је интересантно истаћи на који начин је Григора описао изненадну промену судбине цезара Алексија Стратигопула, освајача Цариграда 1261. године. Њена несталност још једном се потврдила као тачна када је Стратигопул, који је још јуче био достојан највећих трофеја, постао жртва некаквих недостојних битака (...Καῖσαρ ὁ χθὲς τὰ μέγιστα κατωρθώκως τρόπαια ἀδοξοτέρων ἀγώνων γίνεται παρανάλωμα σήμερον) и допао заробљеништва.¹⁶⁶⁰ Како је Григора закључио, Бог је овим догађајем желео да поручи да онда када се бива побеђен од стране слабијих противника, сопствену снагу треба мало мање ценити те на тај начини увидети како праве и велике победе увек долазе од Бога.¹⁶⁶¹ Поред цезара Стратигопула, још једна „жртва” неумитног тока судбине био је и Теодор Метохит, који је то и сам истицао у својим песмама,¹⁶⁶² као што је то учинио и његов ученик на страницама *Ромејске историје* на којима говори о паду великог логотета.¹⁶⁶³

Иако је, дакле, писац говорио о Божанском провиђењу као ономе што устројава све ствари на овоме свету и што заправо „диктира” судбину људи, он сматра да и слободна људска воља има важну улогу у људским поступцима, те да човек сам утиче на доношење како исправних, тако и погрешних и лоших одлука. Овакво Григорино становиште пре свега је видно у његовом обраћању Матији Кантакузину приликом једне посете Кантакузиновог сина ученом полихистору. Матија, је, наине дошао како

¹⁶⁵⁷ Greg. III, 145. 19–146. 5.

¹⁶⁵⁸ Greg. I, 436. 18–437. 7, 538. 22–541. 17,

¹⁶⁵⁹ Greg I, 316. 1–317. 2, 351. 15–353. 1, 358. 12–359. 23, 403. 7–405. 12, 418. 4–426. 10; Greg. II, 750. 12–754. 4,

¹⁶⁶⁰ Greg. I, 91.17-18.

¹⁶⁶¹ Greg. I, 91.18–22.

¹⁶⁶² Несталност судбине често је у својим песмама потенцирао и месазон цара Андроника II и Григорин учитељ, Теодор Метохит, *Featherstone*, Theodore Metochites, 340–344; Metochites Poems to Himself, 72–143.

¹⁶⁶³ Уп. претходно излагање.

би покушао да приволи Григору за исихазам, на шта га је историчар у пола речи прекинуо и пребацио му да је он својим доласком у ствари желео да одбрани оца говором о промислу Божијем, не видећи при томе да је тиме само још више аргумената против њега додавао. Након дугог говора, Григора је закључио да су људи сами одговорни за своју судбину а не Бог и Божије провиђење, те да човек има слободну вољу и да судбина није попут каквог тиранског контролора. Чињеница је да Матијини греси, како је то саопштио Григора, као и они његовог оца у свему превазилазе све погрешке њихових предака.¹⁶⁶⁴ Историчар, који готово у читавом свом спису несреће Ромеја приписује вољи Божијој, чиме објашњава и пад Андроника II и Теодора Метохита и чиме такође објашњава већину недаћа које су Ромеје задесиле у току грађанског рата 40-их година XIV столећа, не пропуштајући да помене као промисао Божија кажњава и потомке због грехова њихових предака, сада, напротив, Кантакузинове лоше поступке приписује царевом личном избору и његовој вољи да ствари учини баш онаквим каквим их је и учинио. Овакво виђење свакако је пре свега везано за Григорин однос према Кантакузину, који је тих година био изузетно непријатељски. Ово, међутим, баца и другачије светло на схватање промисли Божије у читавом Григорином спису. Јасно је свакако да су писци посезали за овом синтагмом онда када заправо нису имали другог објашњења, или, пак када се радило о сувише болним дешавањима за историју Царства, те је било најлакше одговорност за све приписати промислу Божијем. Међутим, приметно је да Григора, бар кад су њему савремени догађаји у питању, и поред постојања мањих екскурса о Божијој вољи и његовом кажњавању Ромеја, ипак настоји да наведе праве разлоге и нађе праве кривце за погрешне потезе које су Ромеје коштале њихових територија, али и самих живота. Стога би и најјаснији показатељ да је човекова слободна воља (мада свакако не само једног човека како то можда Григора жели да покаже!) довела до тога да варвари заиста трајно заузму некадашње ромејске поседе.¹⁶⁶⁵ Уосталом, Бог је тај који човеку ствара прилике, а његова слободна воља огледа се у томе да ли ће изабрати добро или лоше, као и у томе да ли ће препознати прилике и како ће их и на који начин искористити. Јер, како наставља писац на другом месту, ми не можемо тачно да спознамо дубину Божије пресуде, и не можемо у потпуности схватити разлог неког дешавања.¹⁶⁶⁶ Будући

¹⁶⁶⁴ Greg. III, 210. 3–220. 18.

¹⁶⁶⁵ У трагању за решењем спајања философских ставова о човековој слободној вољи и ономе што је већ било одређено од стране Бога в. *Аверинцев, Медведев*, Преглед, 110; *Moutsopoulos*, Notion de 'kairisité', 217–222.

¹⁶⁶⁶ Greg. III, 250. 8–254. 6.

да су ови Григорини наводи везани за исихазам и победу истог, можда се управо у овим пишчевим речима може препознати његова резигнираност по питању Паламиног учења и чињенице да је он тријумфовао, што уосталом и јесте карактеристика хришћанског размишљања, прихватања и благовременог мирења са судбином.¹⁶⁶⁷ С тим у вези треба поменути извесну амбивалентност у Григорином исказу када је у питању тумачење Григорине борбе са Паламом и коначног тријумфа исихазма. Наиме, на више места Григора је потенцирао да су страдања Ромеја, све невоље које су проистекле из млетачко-ђеновљанског рата, као и немогућност да се крене у веће офанзиве након доласка Јована Кантакузина на власт биле резултат Божијег гнева због Кантакузинове окренутости исихазму, при чему је и Паламино заробљавање од стране Турака, као и бацање његових списа том приликом од стране неверника у море, писац такође тумачио као израз Божије воље.¹⁶⁶⁸ Међутим, као што је показано, коначну победу Паламе Григора није могао другачије да опише него, и овога пута, Божанском вољом, што је, вероватно била одлука Свевешњег да Ромеје остави у казни због њихових грехова.

У вези са разним казнама које су од Бога биле послате јесте и схватање да разне природне пошести, али и небеске појаве предсказују велике несреће. Исто становиште делио је и Нићифор Григора. Занимљиво место, с тим у вези, представља историчарева кратка приповест у четвртој књизи његовог дела. На том месту Григора по први пут у својој *Историји* даје потпун датум, 25. мај 6775. (1267) године, наводећи да је тада било помрачење Сунца. Историчар нам чак саопштава и тачно време када се ова појава одиграла (три сата пре поднева, дакле у девет часова изјутра). У току трајања помрачења било је толико мрачно да су се на небу могле видети многобројне звезде. Оне су предвиделе најгоре ствари које ће Ромеји тек од Турака доживети. У то време је, како истиче Григора, почело и унижење ромејског народа, које је, како је време пролазило, постајало све веће. Опште је позната ствар, закључује Григора, да такве констелације небеских тела предвиђају земаљске катастрофе, у шта нико не би требало да сумња.¹⁶⁶⁹ Најбољи пример за то био је свакако страشان земљотрес из 1354. године, који је олакшао турско освајање Галипоља.¹⁶⁷⁰

Нићифор Григора саопштава да се земљотрес догодио пред крај дана, у току другог ноћног часа. Историчар наводи прилично страشان опис земљотреса и саопштава

¹⁶⁶⁷ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 431, 403.

¹⁶⁶⁸ Greg. III, 226. 21–230. 24

¹⁶⁶⁹ Greg. I, 108. 8–18.

¹⁶⁷⁰ Том приликом је учени Димитрије Кидон одржао говор, Cydonis, Περὶ Καλλιπόλεως, PG 154, 100—1036.

како га је обузео велики страх да све не буде порушено. Њему је самом остало непознато шта је све у Граду било срушено, као што није знао ни какву су штету други градови претрпели. Самог Григору спасло је Божанско провиђење, о чему наставља детаљније да извештава након још једне Агатангелове посете.¹⁶⁷¹

Наиме, како Григора сазнаје из Агатангелове приповести, зидине Цариграда су попуцале док су многи градови Херсона сасвим потонули. Људи су или погинули или су били заробљени од стране варвара, којима је још цар Кантакузин пре две године дао дозволу да се ту населе. Они су одмах искористили земљотрес да крену да пљачкају и похарали су ромејске поседе све до самог Цариграда. Страх који је завладао био је огроман. Григора приповеда како су многи људи тако кренули да беже и улазе у престоницу да би се сакрили и да су радили код моћника само за храну. Када год би се зачуло какво скичање мислили су да се то варвари спремају да уђу у Град и нападну их.¹⁶⁷²

Кантакузин у свом историјском спису такође приповеда о страшном земљотресу не пропуштајући да помене како је тражио од Орхана, који је то искористио да би запосео византијске поседе, да нареди сину Сулејману да Ромејима преда освојене градове. Осим тога, Јован Кантакузин саопштава да је намеравао да од Царства одвоји један део и да га сину на управу још за његовог живота. Касније му неће бити могуће да Матију остави као наследника, јер ће се она вратити поново под власт цара Ромеја, односно, како наводи цар-писац, или у руке цара Јована Палеолога ако га овај надживи, или, пак, у руке његовог сина Андроника. Том приликом, Кантакузин је наново позвао свог зета да прекине рат међу Ромејима, упутивши, међутим, посланике Орхану у Никомедију, који су се вратили у Цариград незавршена посла.¹⁶⁷³

Још једна особеност Григорине историјске наратије јесте и постојање дијалога у оквиру његове *Историје*. При томе се у Григориној *Историји* издвајају и историчареви лични дијалози са Агатангелом, који су пре свега везани за чињеницу да Григора сада о догађајима не пише као главни приповедач, већ да ту улогу по његовом затварању преузима онај који је долазио из „спољњег света” и у чијем су поседу и биле информације везане за догађаје о којима се причало. Тиме је историчар само желео да допринесе већој веродостојности сопственог исказа уводећи као главног наратора онога

¹⁶⁷¹ Greg. III, 220. 19–222. 13. О земљотресима у царству Ромеја в. Downey, Earthquakes, 596–600; *Dagron*, Quand la terre tremble, 87–103; Tremblements de terre, 155–173.

¹⁶⁷² Greg. III, 223. 1–226. 2. О страху који су Ромеји гајили од Османлија в. *Радић*, Страх II, 201–240; *Павловић*, Страх од Турака, 373–383.

¹⁶⁷³ Cant. III, 277. 10–281. 18.

ко је заиста могао поседовати праве податке. Осим тога, увођење нове личности као главног наратора доприносило је и већој драматизацији која је приличила Григорином личном страдању. Могло би се рећи да, на неки начин, Григора у „Агатангеловим књигама”, прелази у домен фикције, који се меша са стварношћу, што је, уосталом и била одлика византијске историографије.¹⁶⁷⁴ Међутим, у *Ромејској историји* се издваја још једна врста дијалога.

Наиме, као што је истакнуто у неком од претходних поглавља, шест претпоследњих књига Григориног историјског списка јесу догматски говори против Паламе, који су пренети управо у форми дијалога. Познато је да су Византинци имитирали два основна типа античког дијалога – платоновски/философски и лукијански/сатирични. Философски се пре свега користио у раним вековима од стране хришћанских аутора. У току времена међутим, хришћански дијалог се мењао заједно са променом социјалног миљеа и то тако што је дијалектички начин испитивања постепено замењен дидактичким и милитантно-полемичким, што је заправо значило да дијалог више није представљао начин да се до истине стигне већ је он био средство полемике. Од X века надаље лукијански дијалог постаје популарнији, а они постају и саставни делови неких других списа, пре свега хагиографске књижевности, ређе и историографске.¹⁶⁷⁵

Иако је писац *Ромејске историје* био састављач дијалога који су подсећали на Платонове и који су кружили као самостални текстови, он је, као што је напоменуто, овај облик разговора укључио и у свој историјски спис. И у његовој *Историји* дијалог преваходно има за циљ да брани исправност Григориног становишта и покаже заблуде Паламиног учења. Стога би се он такође могао разумети и као књижевно средство аутора да у што прикладнијој форми изложи своје ставове по питању спора око исихазма. Важно је, међутим, приметити и подвући да је овакав вид „научне дискусије” свакако био производ културне климе која је владала у Цариграду у првој половини XIV столећа, а којој је припадао Григора, полемике која је започела између Теодора Метохита и Нићифора Хумна по философским и концептуалним питањима. Избор Платоновог типа дијалога стога није нимало случајан.¹⁶⁷⁶ Осим тога, ту би се могао препознати и један театарални моменат који је видан и у дијалозима грчког философа. Наиме, када започиње своје дијалоге, Платон увек води рачуна о месту одигравања

¹⁶⁷⁴ Kolovou, Mullett, Novelisation, 1–28; Kaldellis, Literary Fiction. О термину φαντασία в. Roilos, Phantasia, 9–30.

¹⁶⁷⁵ ODB I, 618.

¹⁶⁷⁶ Уопште за утицај Платона на Григору и споја те философије са хришћанском в. Μόσχος, Πλατωνισμός.

диспута, што је најчешће кућа неког од његових пријатеља. Оваква сцена свакако је давала посебан тон даљој дискусији. Разуме се, у Григориним дијалозима нема помена гозбе, али је сам увод у коме се разговор одвија између Григориних ученика врло индикативних имена, довољан да на театралан начин уведе Григору, већ на самом почетку, као неминовног победника у распри. У хомелитичкој литератури, а тако и у *Ромејској историји*, овакви дијалози су, будући да је у њима историчар иступао као проповедник свог становишта, повећавали ауторитет онога ко је проповедао пошто је он на тај начин приказивао своју могућност да тумачи и, чак, парафразира библијске текстове.¹⁶⁷⁷ Тако се, између осталог, и публици на један живљи начин преносила порука аутора.

Веома важан је и тон саме наратије, који се у Григорином спису, са променом карактера његовог дела мења. Његова *Историја* требало је да приповеда о догађајима који су се одигравали у Царству, али је пре свега требало акценат ставити на славна дешавања. Такав тон, упркос чињеници да су у *Ромејској историји* приказана и неславна дела, као и да се преко врло проблематичних питања, у већини случајева, није олако прелазило, карактеристичан је за првих једанаест књига списа. Како писац прелази на приповест о њему савременим догађајима, наратија постаје све песимистичнија, те *Историја* постаје приказ страдања Ромеја, не и њихове величине. Овакве изјаве неретко је у свом делу бележио и Григора. Тако када говори о одметању Орхана од Јована Кантакузина, 1351. године, писац бележи да Ромеји имају све бројнијих и јачих разлога да на свим странама воде рат. Међутим, они се одједном у тај моменат учине много слабијим од противника, те се тако и догоди да најједном упадну у велико незнање. То писца, како сам признаје, доводи до стања велике беспомоћности тако да он једва помера свој језик,¹⁶⁷⁸ јер у својој приповести стиже до све већих несрећа. Зато писац констатује да, уколико му ускоро не буде дато неко разрешење, ни њему самом више неће бити могуће да даље приповеда и биће принуђен да несрећни ток своје приче на овом месту заврши.¹⁶⁷⁹ Ипак, упркос тој констатацији, Григора је своје дело довео све до 1359. године, а има разлога за претпоставку, као што је већ показано, да се намеравало ићи и даље. Можда је писац очекивао да ће се судбина за Ромеје обрнути, попут каквих коцкица, као што је, уосталом, и њему било омогућено

¹⁶⁷⁷ *Cunningham*, Dialogue, 101–113.

¹⁶⁷⁸ Григора овде говори о језику јер ово заправо све време прича Агатангел, док Григора његов исказ бележи, *Greg*, III, 99. 9–101. 16. О савезу Орхана и Стефана Душана в. *Ферјанчић, Турковић, Стефан Душан*, 278–279.

¹⁶⁷⁹ *Greg*, III, 101. 16–106. 11.

да, након тешког периода, поново буде на слободи. Ту се, уосталом, и огледа његова основна мисао везана за схватање историје и историјског времена. Та, условно речено, „линеарна цикличност”, огледа се у неумитном пролазу времена, кретању друштва по одређеној путањи која кружи, попут небеских тела, око свог центра, онога од кога је све потекло.

5.1.1. Аутобиографске белешке

Попут других књижевних врста о којима је до сада било речи и *аутобиографија* има своју дугу историју развоја.¹⁶⁸⁰ Она се у византијској књижевности, међутим, среће у различитим облицима. Управо стога што се не би могло говорити о правој аутобиографији, исправније би било употребљавати термине аутобиографске белешке или упадице, у зависности о каквој врсти текста је реч.¹⁶⁸¹ Осим тога, као најприближнији аутобиографији у византијској књижевности могли би се означити хагиографски списи, те се отуда за њих може користити термин хагиографска аутобиографија.¹⁶⁸² Свој полет овакав вид књижевности у Византији доживљава управо у IV и V столећу, да би у једном тренутку њен развој био прекинут и настављен пре свега кроз историјска дела XI века.¹⁶⁸³ Стога се главна одлика аутобиографске књижевности у Византији огледа у чињеници да се она не јавља као самостални спис већ је управо увек саставни део неког другог дела потеклог из пера истог аутора.¹⁶⁸⁴ Изузетак у овом смислу једино би представљала аутобиографија Нићифора Влемида, која се, међутим, сама не означава тим термином који је тековина модерне теорије књижевности.¹⁶⁸⁵

У аутобиографске белешке, на које најчешће наилазимо кад су у питању историјски текстови, могу се убројити ауторске упадице, карактеристичне за сва историјска дела, у којима нас писац или подсећа или припрема за излагање које треба да уследи. Ауторско присуство видно је и кроз епизоде у којима је он био један од учесника догађаја, као и кроз дигресије везане за самог аутора, које често немају везе са

¹⁶⁸⁰ За основни преглед развоја аутобиографије као књижевног жанра в. *Misch, Geschichte; Hinterberger, Autobiographische Traditionen*, 31–62.

¹⁶⁸¹ *Hinterberger, Autobiographische Traditionen*, 43–48.

¹⁶⁸² *Munitiz, Hagiographical Autobiography*, 243–249; *Hinterberger, Autobiographische Traditionen*, 151–181; *Hinterberger, Autobiography*, 139–164.

¹⁶⁸³ Основне информације о развоју аутобиографије у Византији ODB I, 234; *Lexikon des Mittelalters* II, 207–209.

¹⁶⁸⁴ *Hinterberger, Autobiographische Traditionen*, 94.

¹⁶⁸⁵ *Nicephorus Blemmydes Autobiographia; Munitiz, Partial Account*.

током главне наратије.¹⁶⁸⁶ Готово сви византијски литерати оставили су по неку забелешку о свом животу у делима која су овековечила њихов рад. Један од најречитијих примера свакако је Михаило Псел који је своју *Хронографију* учинио поприштем личне историје.¹⁶⁸⁷ Када је у питању епоха Палеолога, ту пре свега треба истаћи две аутобиографије цара Михаила VIII Палеолога, које су писане као увод у типике за манастире Светог Димитрија и Светог Архангела Михаила на Авксентијевој гори.¹⁶⁸⁸ Као увод у друге списе аутора, јављају се и аутобиографске белешке патријарха Григорија Кипарског, Теодора Метохита, патријарха Исидора Вухира, Теодоре Синадине и Јосифа Ракендита.¹⁶⁸⁹ Мемоарски историографски спис цара-писца Јована Кантакузина, такође се убраја у византијску аутобиографску књижевност, попут хронике Георгија Сфранциса, а плејади оваквих дела припадају и апологије Димитрија Кидона и Теодора Агалијана.¹⁶⁹⁰

Када говоримо о аутобиографским белешкама које се налазе у оквиру неког историјског списка, треба пре свега истаћи да је њихово све веће присуство у тексту карактеристика византијске, а не античке историографије, те да на тај начин оне представљају особеност историјских списка пониклих у Царству Ромеја.¹⁶⁹¹ Осим тога, управо аутобиографске белешке представљају једну од основних разлика између византијске историографије и хронографије.¹⁶⁹² Разлози због којих су оне прављене били су вишеструки. Пре свега треба истаћи да је писац навођењем личних података настојао да себе прикаже као довољно квалификованог да уопште о одређеним стварима пише. Осим тога личним учешћем у догађајима и присуством у свом наративу он је настојао да подвуче веродостојност свог исказа, будући да је као очевидца могао имати објективан и истинит податак. Између осталог, у таквим епизодама, аутор је увек доминирао у односу на остале учеснике, и све његове авантуре завршаване су успешно, уз Божију помоћ, чиме је аутор желео да истакне да је Божија милост на његовој страни.¹⁶⁹³ Стога и ауторске упадице и аутобиографске белешке Нићифора Григоре у *Ромејској историји* треба посматрати у складу са свиме што је поменуто.

¹⁶⁸⁶ *Hinterberger*, *Autobiographische Traditionen*, 295–306.

¹⁶⁸⁷ *Hussey*, Michael Psellus, 81–90; *Angold*, *Autobiographical Impulse*, 236; *Macrides*, *Historian in History*, 211–217.

¹⁶⁸⁸ *Michaelis Palaeologi de vita sua*, 457; *BMFD* 1216, 1245. Типик манастира Св. Архангела Михаила на Авксентијевој гори коришћен је у преводу *BMFD*, 1215–1236.

¹⁶⁸⁹ *Angold*, *Autobiographical Impulse*, 251–252.

¹⁶⁹⁰ *Kianka*, *Apology*, 57–71; *Angold*, *Autobiographical Impulse*, 252–255; *Idem*, *Memoirs*, 208–225.

¹⁶⁹¹ *Scott*, *Classical tradition*, 61–74; *Kazhdan*, *Histoire de Cantacuzène ...*

¹⁶⁹² *Hinterberger*, *Autobiographische Traditionen*, 295.

¹⁶⁹³ *Macrides*, *Historian in History*, 209–210; *Hinterberger*, *Autobiographische Traditionen*, 305.

Григорине краће упадице у сам текст, као што је у основи карактеристика и других дела византијске историографије, огледају се пре свега у обраћању читаоцима/слушаоцима и обавештавању да ће аутор прећи на излагање о одређеном питању (...καὶ ἵνα τὰν μέσῳ παρέλθωμεν, ἐγὼ δ' ἐκεῖνο οὐκ οἶδ' ὅπως παραρρήνεν μου τῆς μνήμης ἐπαναλήψομαι, ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμε).¹⁶⁹⁴ У њима писац истиче или да је о неким стварима већ приповедао (...ὧν καὶ ἡμεῖς ἀνωτέρῳ μετρίως ἐμνήσθημεν...)¹⁶⁹⁵ или да тек треба нешто детаљније да изложи, или да је управо дошло пригодно време и место да нешто више о одређеном догађају каже, или, пак, да подвуче читаоцима да ће своје излагање о одређеном догађају изложити у сажетој форми. Оне су аутору служиле да подсети на претходно изложено, да најави оно што тек треба да уследи, једном речју да читаоце/слушаоце води кроз сам наратив, или, пак, да искаже како се око одређених ствари премишљао на који начин да их изложи (... ἐμοὶ δὲ θαυμάζειν περίεστι).¹⁶⁹⁶ Осим тога, још једна карактеристика оваквих упадица јесте и та да се писац, дајући могућност публици да се одлучи за један од два разлога која су довела до одигравања одређеног догађаја, на крају ипак опредељивао за њему смишљеније решење, о чему је обавештавао и своју публику. Све ауторске упадице писане су или у првом лицу једнине, или пак, множине, у чему би пре свега требало видети варијацију у стилу, али на неким местима писац то ради како би посебно нагласио своју улогу у догађајима. На неколико места, међутим, Григора, упркос томе што наведе да ће се на тему о којој говори касније вратити, пропушта исто и да учини, на шта је већ скренута пажња.

Прве важније аутобиографске белешке у *Ромејској историји*, међутим, јављају се од VII књиге, да би од наредне, односно од приповести о грађанском рату између Андроника II и Андроника III, оне постале све учесталије. Ово је и разумљиво, будући да је управо од те књиге Григора почео приповест о њему савременим дешавањима. Стога је важно нагласити да све аутобиографске белешке Григора умеће на за то хронолошки одговарајућа места. Осим тога, управо тај део Григориног историјског списка представља врхунац Григорине реторике у *Ромејској историји*, у којој његова ерудиција, образовање и литерарни дар посебно долазе до изражаја, што је, оваквим аутобиографским белешкама имало за циљ да се појача истицањем његове позиције на царском двору. Његов глас ће се, међутим, још јаче чути након што *Ромејска историја*

¹⁶⁹⁴ Greg. I, 170. 21, 171. 4–5, 184. 19–20.

¹⁶⁹⁵ Greg. I, 186. 7–8.

¹⁶⁹⁶ Greg. I, 185. 23–24.

у потпуности прерасте у лични сукоб писца са Григоријем Паламом, будући да се од кратких аутобиографских белешки прелази на историју Григориног диспута.

Прва аутобиографска белешка писца везана је за ступање патријарха Јована Глике на дужност, када се аутор директно везује за његову личност. Григора нам саопштава да је Глика, који је пре тога био логотет дрoма, 1315. године постао патријарх и да је био један од најобразованијих људи тог времена. Од њега је, како каже писац *Ромејске историје*, и он сам имао срећу да учи, будући да је тада имао дванаест година, у цвету младости и био је жељан знања.¹⁶⁹⁷

Писца први пут активно срећемо на двору Андроника II 1321. године, када је позван да ступи у интелектуални круг окупљен око цара и његових најближих сарадника, пре свих Григориног учитеља, Теодора Метохита, одлучио да остави своје философске и реторске књиге по страни. То је, како писац истиче, била привилегија која није била дата свакоме. Међутим, будући да је Григора био ученик Теодора Метохита, који га је, пошто се уверио у његов карактер, упутио у астрономију, дисциплину којом је ретко ко тих година владао, историчару је успело да се нађе међу врлим интелектуалцима свог времена.¹⁶⁹⁸ Говорећи о својој блискости са Теодором Метохитом, и описујући свој улазак у царев круг, Григора је упутио праву похвалу царевом првом министру, као и цару Андронику II, који је од свог двора начинио праву вежбаоницу за науку, претворивши га у камп учених људи.¹⁶⁹⁹ Уследио је Григорин енкомион цару Андронику, а одмах после тога Григора уводи још један говор изречен пред царем приликом одбијања понуђене му функције хартофилакса. Наиме, изговарајући се младим годинама и неискуством, али и његовом жељом за даљим стицањем знања и образовањем које би обављањем једног тако одговорног посла било онемогућено, историчар је одбио цареву понуду.¹⁷⁰⁰

Без обзира на одбијање дужности нема сумње да се радило о веома важном догађају, будући да је он сведочио о положају који је аутор *Ромејске историје* заузимао на двору старог цара, о његовом угледу и поштовању које је уживао међу тадашњим државним врхом. Григора се, међутим, није зауставио на навођењу информације о одбијању ове позиције већ је и на овом месту навео дугачак говор у коме се, између осталог, прослављао Андроник II, његова доброта и добротинства према поданицима. Иако, како Григора саопштава, цару није било право што је историчар одбио функцију

¹⁶⁹⁷ Greg. I, 270. 20–271. 2.

¹⁶⁹⁸ Pingree, Gregory Chioniadēs, 133–160.

¹⁶⁹⁹ Greg. I, 327. 5–328. 9.

¹⁷⁰⁰ Greg. I, 339. 21–340. 12.

хартофилакса, сматрао је да у том моменту није било примерено да га даље у исто убеђује.¹⁷⁰¹

Након завршетка друге фазе грађанског рата и крунисања Андроника III за савладара, Григора саопштава како је неопходно осврнути се на дискусију везану за слављење Ускрса у чему је управо историчар имао главну улогу. Екскурс који Григора овом приликом прави свакако да је имао за циљ да истакне његову ученост и образовање, будући да у свој историјски спис укључује, како сам каже, онај део расправе који се њему лично чинио најинтересантнијим. Осим тога, Григора је поменуо да је сам цар започео расправу о небеским телима како би Григора могао ваљано да се упусти у даљи ток дискусије. Овај Григорин говор би се стога могао тумачити и као савет цару и његовим сарадницима да изврше важну промену у систему рачунања времена. Треба се, међутим, запитати, због чега је историчар увео овај говор у свој спис. Као што ћемо видети када су у питању остали говори у *Ромејској историји* и овај је сачуван као посебно дело. Могао је, међутим, бити унет како би се показало да се и у току сукоба између Андроника старијег и млађег, на двору старог цара водила врло жива интелектуална дискусија. Осим тога, могуће је претпоставити да је Григора и овим „литерарним излетом” желео да понуди својој публици одређени предах од тема које су биле врло болне и невеселе за слушање, попут грађанског рата. Ипак, право је питање, с обзиром на тематику о којој је реч, ко је заправо могао пратити овај тип научне дискусије који је задирао у сферу астрономије, знану понајвише самом писцу и његовом учитељу Метохиту. Завршавајући свој екскурс о рачунању Ускрса и предлогу промене календара, Григора наводи да је цар одбио да уведе било коју новину, упркос чињеници да је био видно заинтересован и задивљен Григориним говором и аргументима, плашећи се да поново не изазове раскол унутар Цркве.¹⁷⁰²

Друга аутобиографска белешка везана је за Григорино путовање у Србију ради повратка Ирине Метохит у Царство Ромеја. Као изасланик, Григора је тамо отпослат са сином Теодора Метохита, о чему он надугачко приповеда како у *Ромејској историји*, тако и у писму свом пријатељу, Андронику Зариди.¹⁷⁰³ Овај Григорин екскурс спада у најдуже књижевне излете у оквиру његовог историјског списа. Обилује описима како

¹⁷⁰¹ Greg. I, 340. 12–348. 5.

¹⁷⁰² Greg. I, 364. 3–373.13.

¹⁷⁰³ Greg. I, 374. 19–384. 2. Ово писмо Нинослава Радошевић је превела на српски језик у оквиру едиције ВИИИЈ VI, 620–627. Григорин опис Србије и народа, у великој мери се ослања на сличан *πρεσβευτικὸς* Теодора Метохита. Осим тога, будући да је и патријарх Јован Глика описивао пут посланства које су чинили он и Метохит и које је имало за циљ да доведе невесту Михаилу IX, може се претпоставити да је постојала тенденција да се путописна литература у Византији оживи, *Kaldellis, Ethnography*, 146–147.

самог пута и области кроз које је писац пролазио, тако исто и његовим осећањима страха због путовања кроз непознате пределе, среће због поновног сусрета са својом ученицом, Ирином Метохит, као и туге коју је осећао због њене бескрајне жалости за преминулим мужем, који је још к томе био и одметник од царске власти те је, како се то у *Историји* наводи, нанео срамоту како својој тако и породици своје супруге.¹⁷⁰⁴

Посебно важна ауторска упадица везана за период грађанских ратова представља и пишево означавање војске Андроника старијег термином *наши* (ἡμέτεροι),¹⁷⁰⁵ чиме је Григора први пут јасно исказао на чијој се страни у току поменутог грађанског рата налазио. Осим тога, завршница у којој описује крај сукоба и донекле правда себе за свој избор, посебно је важна. Наиме, писац саопштава да је и он, као присталица старог цара, доживео лоше ствари од друге стране. Ипак, како је још Солон рекао, није било праведно не одабрати ниједну страну у току грађанског рата, па је онда разумљиво да када пастир бива ударен цело стадо страда.¹⁷⁰⁶

Везаност за старог цара Нићифор Григора је сачувао и до последњих дана Андрониковог живота. Он нас о томе такође обавештава будући да истиче како је и после смене на престолу често имао обичај да иде старом цару и да са њим води интелектуалне разговоре. Тако је и последње вечери Андрониковог живота цару поред његове ћерке, српске краљице Симониде, друштво правио и Григора. Након што се разговор отегао до дубоко у ноћ, Андроник их је све отпустио под изговором да жели да се одмори.¹⁷⁰⁷ То је уједно био последњи разговор историчара са Андроником II.

У вези са царевом смрћу, али и смрћу Теодора Метохита која је уследила свега месец дана након Андроникове, Григора поново иступа као главни протагониста, будући да је био састављач монодија како за цара, тако и за његовог првог министра. Монодију поводом цареве смрти, Григора је саставио на подстицај и молбу *кралене* Симониде, док се, након Метохитове смрти, сам понудио да одржи говор.¹⁷⁰⁸ Оба посмртна слова укључена су у *Ромејску историју*, о чему ће надаље бити више речи. Посебно се, међутим, за ову тему поглавља издваја завршна реченица Григорине монодије посвећење његовом учитељу, у којој он особито истиче да га на писање овог састава није подстакао нико до он сам. Јер, како Григора завршава, за једно ваљано слово великом логотету био би потребан језик достојан његовом (Метохитовом–прим.

¹⁷⁰⁴ Greg. I, 373. 20–383.

¹⁷⁰⁵ Greg. I, 415. 11.

¹⁷⁰⁶ Greg. I, 426. 10–427. 9. 3.

¹⁷⁰⁷ Greg. I, 461. 8–23.

¹⁷⁰⁸ Greg. I, 465. 1–481. 13.

аутора), али за оно што је о њему требало да се каже довољна је била и сама ауторова воља.¹⁷⁰⁹

Поред ових говора, Григора наступа као протагониста у још два реторска састава, истичући тако, као што је већ речено, важност своје личности како на двору Андроника старијег, тако и Андроника млађег. У питању си били списи против Латина који је Григора био принуђен да састави. Један од њих, како нас обавештава, у целости је навео и у свом писму Николи Пепагомену,¹⁷¹⁰ док је други саставио приликом доласка папских легата у Цариград 1334. године. Григора помиње да је он био позван да се обрати патријарху и осталим клирицима и да свој суд о расправи која је требало да се одржи између Ромеја и Латина поводом преговора око склапања уније. Како патријарх Јован XIV Калека није био вичан диспутима, писац *Ромејске историје* био је принуђен да га замени. Наводећи да Ромеји још увек нису спремни да се упусте у верски диспут, будући да је тумачење Светих отаца веома изазован посао и да га Ромеји до краја још увек нису завршили, Григора је на крају свог дугог говора предложио одлагање расправе, што је наишло на одобравање свих присутних.¹⁷¹¹

Не би стога било погрешно приметити да Григора управо овим литерарним саставима, кроз своје аутобиографске белешке и ауторске упадице настоји да премости јаз који је настао у његовом „ангажману” када је Андроника II на престолу после грађанског рата заменио његов унук, Андроник III. То је био период који је, макар у Григорином случају, за краће време са политичке сцене склонио присталице старог цара. Ипак, Нићифор Григора је, као што то и сам настоји да покаже, повратио свој пређашњи углед и истакнуто место међу византијском интелектуалном елитом, и био је, све до свог сукоба са Кантакузином, водећи философ двора Палеолога. Као што се види из његових упадица, Григора је у то време био један од најистакнутијих зналаца и када су теолошке теме биле у питању. То га је и квалификовало да се 1346. године, на подстицај царице Ане Савојске, упусти у распру са Григоријем Паламом.

Своју верност и блискост потомцима Андроника II, Нићифор Григора истакао је још једном приликом, када га налазимо као једног од присутних особа приликом процеса вођеног против извесних младих људи, међу којима се налазио и деспот Димитрије Палеолог, а који су покушали преврат у Царству. Оптужбе против деспота Димитрија биле су одбачене, што је Андроник III учинио из обзира према својој тетци,

¹⁷⁰⁹ Исто, 481. 10–13.

¹⁷¹⁰ Greg. I, 447. 5–454. 6; Nicephori Gregorae Epistulae II, No 40, 134–139.

¹⁷¹¹ Greg. I, 501. 12–520. 8. И овај говор сачуван је засебно и у нешто скраћеној верзији унет је у *Ромејску историју*, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, II-2, нап. 406, 353, нап. 410, 354.

Симониди, која је у палати, у којој се одигривало суђење, седела у својој монашкој одори заједно са царицом и осталим припадницима племства.¹⁷¹²

Посебан део Григорине аутобиографске повести почиње већ са сабором у Цариграду одржаним 1341. године, на коме је, као што је поменуто, осуђен Варлаам из Калабрије. О њему и његовој надмености, Нићифор Григора је, како сам наводи, већ писао у свом дијалогу *Флоренције*, те је историчарево становиште по овом питању било доступно свакоме ко је желео да прочита.¹⁷¹³ Историчар, међутим, на крају своје приповести о сабору, посебно истиче како је Варлаам својим пријатељима саопштио да му је било жао што га Григора том приликом није чуо јер су га његове уобичајене главобоље спречавале да дође.¹⁷¹⁴

Писца *Ромејске историје* читалац среће и приликом смрти Андроника III. Наиме, када се млади цар пробудио из сна у току тешког напада своје болести, забранио је царици да плаче и послао је управо по Григору да би га упитао да ли су му звезде овом приликом наклоњене. Међутим, млади василевс није дочекао одговор византијског учењака већ је, изгубивши поново свест, преминуо 15. јуна 1341. Том приликом Григора је и млађем Андронику посветио посмртно слово.¹⁷¹⁵

Аутобиографске белешке и ауторске упадице које се могу довести у везу са периодом пре диспута са Паламом, биле су важне да би се, као што је поменуто, посебно истакло Григорино место на двору Палеолога. Са грађанским ратом и Кантакузиновим окретањем Палами, као и коначном Григориним осудом на сабору у Цариграду, његов историјски спис мења свој карактер и постаје сасвим лична историја пишчевог спора са исихастима. За тај део *Историје* о којем је у претходном поглављу било речи, не би се могло рећи да је апологија, будући да историчар не правда себе због својих ставова карактеристичних за овај тип књижевног изражавања. Напротив, он управо тај део свог списка користи као своје средство за одбрану Ортодоксије и напад на исихасте, као нешто чиме поручује да, иако затворен, његов глас још увек „звони и приповеда”, што је посебно сметало његовим противницима, цару Јовану VI и патријарху Филотеју. Можда би овај део Григорине повести, будући да он представља једну велику аутобиографску белешку, погодно било назвати термином τὸ κατ’ ἐμὲ

¹⁷¹² Greg. I, 531. 10–534. 6.

¹⁷¹³ Григора је ту навео и почетна објашњења за главне личности и актере његовог дијалога, Greg. I, 555. 6–556. 14.

¹⁷¹⁴ Greg. I, 556. 14–559. 12.

¹⁷¹⁵ Greg. I, 559. 13–565. 13.

διήγημα, што је у основи и био термин који се употребљавао за *ја-приче*.¹⁷¹⁶ Приметно је да Григора у том делу приповести излаже у првом лицу једнине, не у трећем, што само потенцира колико је личан био његов сукоб са Паламом, што се Григора, уосталом, не труди да сакрије. Тиме је самог себе представио као мартира и страдалника за праву веру, што је истицао повлачећи паралеле између своје судбине и судбине првих хришћана пострадалих у Диоклецијановим прогонима.¹⁷¹⁷

Осим тога, ту се посебно издваја Григорин опис сопственог положаја. Наиме, када говори о својим разговорима са Агатангелом, историчар има посебно жељу да истакне са каквом је тешкоћом долазио до даљих података за наставак његове приповести. Он саопштава да је увек настојао да скупља све што је било у служби историје (ὁλόσα τῷ τῆς ἱστορίας ζυντείνει συλλέγειν σκοπῶ) па је тако једва чекао да чује шта Агатангел има да му каже.¹⁷¹⁸ Посебан тип ауторских упадица, у овом делу Григорине приповести, у којој Агатангел има функцију приповедача, представљају и историчареви кратки прекиди излагања у циљу потенцирања тежине његовог положаја као затвореника. То се, рецимо, да илустровати Григорином реченицом у којој наводи како би он сатима могао слушати излагање свог ученика, што би му, уосталом и била утеха, али се боји својих прогонитеља који су попут дивљих звери и окружују их свуда, те је боље да Агатангел што брже настави са својом причом. Двојици пријатеља храна ће бити хлеб, а пиће вода коју Григори, услед његове слабости, приноси ученик.¹⁷¹⁹

Приликом једне од Агатангелових посета, историчар своје читаоце уводи у простор у коме се налазио, при чему посебно описује атмосферу која је владала у манастирском окружењу. Григора саопштава да је било време за вечерњу молитву када је њега спопала мигрена, због чега је затражио од Агатангела да нађе неког свештеника који би му дао *антидорон* да се причести. Историчар се стара и о томе да Агатангел неопажено оде, при чему га Григора моли да посети сваког од његових пријатеља и наложи им да се моле за њега. То чини стога што, како посебно истиче, сматра да га више живог неће видети, већ ће једино бити у прилици да виде његов леш, који неће бити сахрањен већ ће бити бачен ван зидина, као и тела бораца за праву веру. Иронично, ове Григорине речи обистиниле су се, пошто је познато да је његово тело, након смрти, на улицама престонице оскрнављено.

¹⁷¹⁶ Hinterberger, Autobiographische Traditionen, 97–98.

¹⁷¹⁷ О свему овоме в. поглавље Григорина лична историја и полемика са Григоријем Паламом.

¹⁷¹⁸ Greg. III, 7. 4–9. 15.

¹⁷¹⁹ Greg. III, 145. 19–147. 13.

У свом дугом излагању, Григора је истицао како је тежину његовог положаја посебно погоршавала и чињеница да је био болестан и препуштен самом себи, без наде у то да ће га било ко посетити. Упркос томе, историчар подвлачи како је решио да настави са писањем своје *Историје*, иако није имао ни папира ни свега онога што му је било потребно да пише. При свему томе, његови противници су га шпијунирали и забрањивали да настави своју литерарну делатност, што је утицало на то да он само прву руку уради, не и другу и трећу како би иначе учинио, те да је због свеопште неизвесности, хаоса и страха који су утицали на ритам његовог рада укључио и ствари које су се тичале догме, јер је тако, уосталом, и требало да буде.¹⁷²⁰ Када је, међутим, од прве до друге Агатангелове посете прошло четрдесет дана Григора наводи како је успео да у десет књига опише и дода својој *Ромејској историји* (καὶ τῆ συνήθει δοῦναι τῆς ὅλης Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας βίβλῳ) све оно што је било у вези са Црквом и политичким дешавањима. Ипак, историчар је од читавог материјала изабрао само оно најважније, и к томе додао и оно што је мало пре него што је био затворен морао да претрпи за одбрану праве вере. А шта друго, вајка се Григора, и преостаје мудрим људима, уколико се не одају таквим умним занимањима (ἀσχολία σοφοῖς). Агатангелов задатак је, како подвлачи историчар био да направи што више копија и преда их свим Григориним пријатељима и онима који се боре за правоверно учење ма где се у свету налазили. Историчарева жеља је била, како је он то сам исказао, да сви знају да се они боре за право учење, што је он, уосталом, истакао у свим поглављима.¹⁷²¹

Нема сумње да ову ауторску упадицу треба схватити као врсту унутрашње исповести самог аутора, у којој је акценат посебно стављен на његову побожност. Стога моли Агатангела да исприча све што је из спољњег света сазнао како би Григора могао да настави са новим причама (καινότερα διηγήματα), у којима ће можда оплакивати судбину својих пријатеља, а можда, пак, и својих непријатеља, будући да је, како то сам истиче, веровао да ће се они у једном тренутку дозвати памети.¹⁷²²

Потресне слике везане за доласке и одласке Агатангела Григора је увек имао особиту жељу да истакне. Тако је и на почетку њиховог првог виђења историчар приказао колико су обојица плакали од среће због поновног састанка,¹⁷²³ док је при

¹⁷²⁰ Greg. III, 121. 1–134. 12.

¹⁷²¹ Greg. III, 134. 13–137. 4. У тексту следи текст Символа вере, а онда и Григорина лична исповест да се слаже са свиме што је на седам васељенских сабора одлучено. По питању Варлаама и Акиндина, Григора је истакао да сматра да тим поводом нема ништа више да дода, осим онога што је о томе Божија црква изрекла, Greg. III, 137. 5–139. 6.

¹⁷²² Greg. III, 142. 6–143. 22.

¹⁷²³ Greg. III, 3. 5–7. 2.

сваком Агатангеловом одласку, Григора свог ученика испраћао са неверицом да ће га више икада видети. Приликом једног растанка, Григора је, као борац за праву веру, што је посебно потенцирао, подсетио свог ученика да му донесе и Паламине томосе, а, уколико то не буде могуће, да онда макар направи добар избор из онога што буде у прилици да узме. Агатангел је, као и увек, плакао, а Григора је све своје наде положио у Бога. Тако је, како то сликовито приказује писац *Ромејске историје*, после зиме дошло пролеће и он је почео да се нада у поновни долазак свог ученика.¹⁷²⁴ А када је ученик поново посетио свог учитеља, овај је и ту прилику искористио да истакне како је Агатангел плакао након што му је Григора испричао своју тужну судбину везану за његову тешку зиму 1352. године. Наиме, Григорини непријатељи одузели су историчару Божанске списе, а све његове невоље само је додатно повећала и чињеница да се вода од хладноће замрзла те он није имао шта да пије.¹⁷²⁵

Вајкање и тежину свог положаја, која у неким навратима прелази у врло патетичне изјаве, Григора је појачавао и термином *παλαμναῖοι* којим је осликавао Паламине присталице, а која у основи означава насилнике, убице.¹⁷²⁶ Све то, укључујући и сам опис манастирске собе у којој су се одвијали разговори са Агатангелом, оскудност хране и јела и тешка хладноћа, као и напади мигрене на које се историчар често жалио, требало је да допринесу општој слици мученика и страдалника за праву веру, коју је о себи Григора желео да остави.

5.1.2. Екскурси

Екскурси, дигресије или „скретања” са главног тока излагања такође су карактеристика византијске историографије. Некада сасвим кратки и сажети, некада, пак, веома опширни, тек уметање ових својеврсних литерарних састава на странице историографских дела чињено је из више разлога. На првом месту могао би се истаћи најочигледнији од њих – аутор је желео да додатно истакне своју образованост и ерудицију. Иако је то свакако нешто што се одмах може уочити нема сумње да су екскурси, у зависности од типа и тематике коју обрађују, често били пишчево средство којим је намеравао да искаже важну поруку. На крају, могло би се претпоставити да су оваква места служила писцима да одморе своју публику од основне теме излагања.

¹⁷²⁴ Greg. III, 172. 7–175. 5.

¹⁷²⁵ Greg. III, 176. 1–177. 10.

¹⁷²⁶ Greg. II, 891. 20–896. 14.

Дигресија у *Ромејској историји* има доста и оне се разликују како по свом обиму, тако и по тематици. Посебно занимљива места представљају три етнографско-географска екскурса у којима писац говори о Бугарима, Монголима и Русима. Другој врсти оваквих литерарних одступања припадали би пишчев екскурси о Светој Гори, који представља својеврсну екфрасу Атоса, као и Агатангелови описи места која је посетио током својих боравака ван Цариграда–Крит, Кипар, Египат и остале источне стране. Трећа група могла би се подвести под термин „краћи књижевни излети”, будући да их је писац искористио да нешто пригодно саопшти о ствари коју је у датом моменту поменуо. У оваква места би се могли убројати и краћи екскурси о комети, као и опис царске коњичке статуе, обновљене у време владавине Андроника II Палеолога.

-Етнографско-географски екскурси-

Екскурси оваквог типа нису били ретки у историјском спису Нићифора Григоре. Они су се, као што је већ из самог наслова јасно, углавном односили на етнографске и географске белешке о народима или местима која су се писцу чинила посебно важним и неизоставним за разумевање главног тока излагања. Занимање византијских историчара за народе и области које су они насељавали било је свакако врло живо. О томе уосталом сведоче и многобројни рукописи Птоlemeјевог географског дела.¹⁷²⁷ Сам аутор је по том питању врло експлицитан и јасан. Григора је водио рачуна да екскурси које прави представљају једну заокружену целину, да имају сврху за главни ток наратије, као и да не буду преопширни и не наведу читаоце да изгубе из вида главну тему приче. С тим у вези, писац нас увек обавештава о својој намери и разлогу за скретање са главног тока излагања, као што јасно указује када са одређеним екскурсом прекида и враћа се својој наратији.

Први у низу оваквих литерарних дигресија јесте екскурси о Бугарској. Разлог због чега је Бугарима посвећен посебан простор могао би лежати у чињеници да су Бугари, у периоду о којем је Григора писао, били један од најважнијих и најјачих политичких фактора на Балкану. Стога он овај екскурси и смешта у другу књигу своје *Историје*, у којој приповеда о владавинама Јована III Ватаца, Теодора I Анђела и Јована II Асена. Чињеница јесте да је Бугарска у првој половини XIII столећа представљала једну од најмоћнијих држава на Балкану и да је претила да освоји царицу градова и тиме заврши „трку” за повратак Цариграда и примат у „грчком свету”. Могло би се стога закључити да је кратак осврт на бугарску историју био пожељан за лакше праћење даљег

¹⁷²⁷ Βλαχάκος, Φυσική γεωγραφία; Χρυσόσπου, Πτολεμαϊκή Γεωγραφία, 247–271.

Григориног излагања. Интересантно је, с тим у вези, приметити да се у историјском делу Георгија Акрополита, који је био савременик Јована II Асена, не налази екскурс о Бугарима. Осим тога, бугарска владарска породица била је у родбинским везама и са Палеолозима и са Кантакузинима, те су Асени били и део византијске државне хијерархије.

Свој екскурс Нићифор Григора уводи изразом *δηλώσων ἔρχομαι*¹⁷²⁸ чиме је аутор желео да подвуче да је било важно показати како је Бугарска добила свој назив. Григорин екскурс почиње са објашњавањем самог етнонима. Након што опише крунисање Теодора I Анђела за цара од стране Димитрија Хоматина, Нићифор Григора наводи да су Бугари насељавали простор северно од Дунава, где се налази велика река коју домаће становништво зове Булгас. Управо су по њој Бугари и добили своје име, пошто су се раније називали Скитима. Из тог краја народ се даље селио, заједно са женама и децом, баш у време када је беснела болест иконоборства (*εἰκονομαχίας νόστιμα*). Они су тада са небројаном количином прешли Дунав, раширивши се по обема провинцијама Мизије. При томе су од свега начинили „скитску пустињу” и разорили све као муња са неба. Онда су се населили у Македонију и Илирију, зато што су им се, како то Григора објашњава, ове лепе области допале. У наредном времену Јустинијана Прима, за коју Григора подсећа да је основана од стране цара Јустинијана, постала је њихов царски град. По насељавању народа добила је и та област ново име Бугарска, а Јустинијана Прима постала је митрополија Бугарске. Много година након тога уништио је, бележи Григора, цар Василије Бугароубица овај народ у многим биткама и покорио га. Преостале је из ове области преселио у Доњу Мезију, на Дунав, али је име оног народа, попут споменика, за архиепископију остало.¹⁷²⁹ Сада би се, наводи историчар, требало вратити на претходну причу, чиме се уједно и завршава кратак екскурс о Бугарима.¹⁷³⁰

Кратко подсећање на Бугарску историју Григора је могао засновати на списима претходних историчара који су се овом тематиком детаљније бавили. Међутим, у подацима које о њима даје, како о времену њихове селидбе преко Дунава, тако и о самом етнониму, Григора одступа од писаца који нама данас стоје на располагању. Наиме, за сеобу Бугара спис Константина VII Порфирогенита *Περὶ τῶν θεμάτων* сведочи да се то одиграло у доба владавине цара Константина IV Погоната (668–685),¹⁷³¹ док по

¹⁷²⁸ Greg. I, 26. 17.

¹⁷²⁹ За поимање тог термина код ранијих византијских писаца в. *Коматина*, Појам *Бугарске*, 41–56.

¹⁷³⁰ Greg. I, 27. 15–16.

¹⁷³¹ *Moravcsik*, *Byzantinoturcica* II, 100.

питању самог етнонима Лав Ђакон и Нићифор Григора имају сасвим различите податке. Док Лав Ђакон саопштава да су Бугари добили име по једном од својих вођа,¹⁷³² Нићифор Григора помиње да је њихов назив потекао од поменуте реке Булгас.¹⁷³³ Стога питање извора Григориних информација остаје нерешено. Ипак, кратак екскурс више је био у функцији излагања везаног за Охридску архиепископију, а онда и за питање права њеног архиепископа да крунише епирског Анђела, те га у том светлу и треба посматрати.

Највећа претња Никејском царству, међутим, били су Монголи, који су у првој половини XIII столећа избили на границе Иконијског султаната, а 1241. продрли у Бугарску и нанели велике штете тамошњем становништву. Као један од озбиљних фактора угрожавања стабилности и самог опстанка Царства, али и осталих малоазијских и балканских држава, Монголи су несумњиво привукли пажњу оновремених писаца, који су се, у извесном смислу, дивили брзини њиховог напредовања и лакоћи њихових успеха.¹⁷³⁴ Они су, за разлику од „цивилизованог”, али у неку руку „исквареног” света, представљали супротност, која је са својом гомилом срчаних и сирових људи и захваљујући сопственој способности, храбрости и истрајности, успела да постигне невероватне војне успехе.¹⁷³⁵ То им, у одређеној мери, признају и сами византијски писци, понајвише Георгије Пахимер, Теодор Метохит, као и Нићифор Григора, који се и угледао на своје претходнике, пре свега на свог учитеља Метохита, приликом писања веома дугачког екскурса у другој књизи своје историје. Уосталом, сам Теодор Метохит је у свом панегирику упућеном цару Андронику II приликом василевсовог боравка на Истоку (1290–1293) саопштио да су Турци били највећи противници Византије, док су Монголи Златне хорде заправо били прави стратешки савезници Царства.¹⁷³⁶ У Григориној приповести, међутим, поред Монгола, биће речи и о Куманима, али и германским племенима, које Григора све назива једним именом, Скити, настојећи да да на тај начин читаву њихову историју и тако унесе мање корекције у исказ Георгија Пахимера.¹⁷³⁷

Екскурс о Скитима, попут онога о Бугарима, такође се налази у другој књизи *Ромејске историје* у којој се описује владавина Јована Ватаца. Писац га такође

¹⁷³² Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 100.

¹⁷³³ Greg. I, 26.19–20.

¹⁷³⁴ Langdon, *Byzantium's Initial Encounter*, 95–140.

¹⁷³⁵ На овом месту не може а да се у памћење не призове римски историчар Тацит који је у свом спису *Германија* исказао дивљење према дивљем и сировом народу, који је представљао сушту супротност оновременим Римљанима.

¹⁷³⁶ Angelov, *Byzantine Imperial Panegyric*, 65–66.

¹⁷³⁷ Kaldellis, *Ethnography*, 164.

започиње констатацијом да му се управо на том месту у његовом делу чини умесним да каже нешто прикладно о Скитима који су у оно доба преплавили Азију и Европу. Управо због тога што ће бити принуђен да се на њих поново враћа, Григора наводи је неопходно што сажетије могуће изложити њихову историју и при томе додати још и нека објашњења, како би се избегла опасност да о догађајима који су њему познати пише као да су они познати свима.¹⁷³⁸

Скити су, наиме, један многољудан народ (πολυανθρωπότητος) који настањују далеке северне области.¹⁷³⁹ Толико је, наводи Григора, познато још захваљујући старим историчарима а толико су и сами Ромеји са своје стране, колико год је то било могуће, дугогодишњим проучавањима испитали. Надаље Григора саопштава како се код Хомера они помињу као људи који живе од млека, номади су и најправичнији од свих. Код њих нема уметности кувања хране, нема богато постављеног стола. На биљке и орање ни не помишљају. Они се хране травом која сама од себе расте, као и месом и крвљу њихових сопствених товарних животиња и преосталом стоком. Такође, све оно што успеју да улове од птица, спада у њихову без муке набављену храну. Њихову импровизовану одећу чини кожа животиња. Сребро, злато, перле и драго камење њима нису вреднији од обичне прашине. Свечаности, игре, саветовања о изградњи и заповедању флотом, као и о уређењу тргова њима нису познати. У овом смислу влада код њих потпуни мир и њихов живот ослобођен је различитих трзавица. Стога код њих нема ни процеса ни суђења, ни својеврсне уметности убеђивања, извртања речи и којекаквих других неправилности.¹⁷⁴⁰ Код њих влада природна правда и индивидуална слобода без зависти, због чега их је још Хомер звао најправичнијим људима.¹⁷⁴¹

Када говори о њиховом имену, историчар истиче како су их кроз историју различито називали. Хомер их је звао Кимеријцима, Херодот Скитима различитог порекла, Плутарх их је звао Кимбрима и Тевтонцима,¹⁷⁴² при чему Григора наводи да је у том погледу римски биограф непоуздан будући да ни он сам не поклања поверење свим својим исказима. Аутори, који су им дали грчка имена називали су час овим, час оним именом, како се коме свиђало, ове људе који су се из тих снежних области раширили по њиховом свету и мало по мало освојили различите области.¹⁷⁴³ Тако је

¹⁷³⁸ Greg. I, 30. 13–24.

¹⁷³⁹ Исти израз среће се и код Метохита, Ὑπομνηματισμοί, 723.

¹⁷⁴⁰ Ὑπομνηματισμοί, 732–733.

¹⁷⁴¹ Greg. I, 30. 24–32. 9.

¹⁷⁴² Кимбри и Тевтонци били су германски народи са којима су Римљани ратовали.

¹⁷⁴³ Чини се да се Григора и овде терминолошки ослања на Метохита када наводи из каквих су области Монголи дошли, Greg. I, 32. 18, Ὑπομνηματισμοί, 723.

Бог, који иначе са страшним феноменима, као што су муње и громови, пожари, тешке кише, земљотреси, прети људима, тако је и од овог народа направио страшну појаву са Севера, коју је послао као какву пошаст. Од овог народа раздвојиле су се различите групе, које су многе области освојиле и много народа поробили. Тако су се Скити иселили из своје домовине без ичега, али су касније променили свој начин живота и примили обичаје оних области у које су се населили. И као што то бива са водом која тече са високих планина и улива се у море и која не прелази одмах у слану већ се као слатка улива у море и тако ублажава њену снагу, тако су исто и Скити сачували непромењено своје име и земљу су назвали Скитија. То су били они који су живели северно од извора Дона, као и они који су касније ту реку прешли и раширили се по Европи и разделили земљу западно од Азовског мора.

Како даље наставља Григора, много година касније, из њихове прапостојбине кренуле су још две групе. Једна је потчинила Савромате који су живели у Азији и продрла све до Каспијског мора. Ови су заборавили своје име и назвали се Савроматима или Масагетима, Меленхенима и Амазонима, кратко речено, од различитих народа које су потчинили преузели су у потпуности њихове обичаје тако да су заборавили и сопствено име. Она група, међутим, која је кренула у Европу, загосподарила је читавом земљом до океана. Они су такође променили своје име у Сармате и Германе. Касније су упали и у земљу Келта, опљачкали је и покорили и назвали се Келтима и Галатима. Историчар наводи да се он овде не ограничава само на Кимбре и Тевтонце које су касније Гај Марије и Лутације Катул уништили, јер, како подвлачи, нема сврхе задржавати се и говорити о њиховом освајању Ибераца и продору у Либију. Важно је, међутим, било подвући да су Скити загосподарили свим просторима којих су се дотакли, док је њихова прапостојбина остала непокорена. Разлог томе, како објашњава историчар, био је у њиховом начину живота и понашању. Наиме, они су се још од почетка одрекли луксузног живота, а осим тога њима ни обрада земље ни гајење стоке није било важно. Насупрот њиховим непријатељима који свуда са собом вуку више товарних животиња од опсадних справа и којима је стога потребна велика количина намирница где год да се улогоре, Скити се увек крећу лакше, неоптерећени свим овим стварима и некада прелазе, попут птица које лете, три дана марша у једном дану. Потчинили су скоро све земље пре него што се за њих уопште чуло, при чему ништа са собом нису носили а имали су све, готово неизбројиво мноштво људи, велику покретљивост и брзину и, што је најважније, један безобзиран

однос према сопственом животу и фронталност у нападу, што је у највећој мери допринело њиховој победи.¹⁷⁴⁴

У даљој повести, Григора посебну пажњу посвећује Куманима и Монголима. Наводећи њихову многобројност, Григора приповеда да се њих неколико десетина хиљада у време Јована III Ватаца одвојило од Хиперборејаца и дошло до Каспијског језера. У међувремену је, како историчар приповеда, умро њихов вођа Цингискан (Σιτζισχῆν) и његова два сина, Хулагу и Телебога (Χαλαοῦ, Τελεπουγᾶς) поделили су власт. Хулагу је своје снаге усмерио јужно од Каспијског мора и реке Сир Дарје па све до дубоко у азијски континент.¹⁷⁴⁵ Иако Григора и овде прави материјалну грешку, будући да Хулагу није био син великог кана,¹⁷⁴⁶ историчар наставља даље са својом приповешћу, концентришући се прво на оне Ските који су дошли у Европу. Телебога је своје царство увеличао ширећи се на југ до пролаза Кавказа па све до Каспијског мора. Након што наведе да су његови Скити поробили све који су живели на обалама Дњепра и Дона, а затим и око ушћа Дунава у Црно море почели су преко Дунава да прелазе и у Европу и то не на чамцима, већ на врећама пуним сена.¹⁷⁴⁷ Реч је била о најмање десет хиљада Скита, који су једно време боравили у Тесалији у потрази за одговарајућим местом где ће се населити. Међутим, пре него што су они завршили са овим својим лутањем, ставио се цар Јован Ватац са својим великодушним поклонима и другим добротворствима на њихову страну и укључио их је у ромејске војне снаге. Због тога им је дао да населе један део области у Тракији и Македонији, а други у Азији, на Меандру и у Фригији.¹⁷⁴⁸

Надаље Григора пажњу поклања северним Скитима (Монголима), који су свој правац ширења усмерили ка Истоку. Он говори како су прошли кроз Каспијска врата, да су кренули ка Согдијани и Бактрији, ка реци Аму Дарји, где су и презимили. Историчар наводи како та област има много високих врхова који сви належу један на други те тако праве једну планину чије је име Таврос и која сече Азију тачно на пола. Почетак ове планине лежи на Западу близу Егејског мора, док на југу стиже директно до океана. Када је дошло пролеће, напустили су Скити ове области и запутили се ка

¹⁷⁴⁴ Greg. I, 32. 9–35. 13.

¹⁷⁴⁵ Григора наводи како река Сир Дарја извире у скитским планинама и да се улива у Каспијско море, што представља још један непрецизан податак који се иначе могао наћи и код других античких писаца, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 54, 223.

¹⁷⁴⁶ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 53, 222. За преглед стварање Златне хорде в. *Узелац*, Под сенком пса, 60–69.

¹⁷⁴⁷ Ово помиње и Никита Хонијат, али и Георгије Акрополит, Асрор. I, 53. 22–25; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 58, 223.

¹⁷⁴⁸ Greg. I, 35. 14–37. 9. О пресељењу Кумана у доба Јована Ватаца податке дају и Акрополит и Кантакузин, Асрор. I, 65. 16–20; Cant. I, 18. 13.

Индији. Наводећи докле су све у својим освајачким кампањама стигли, Григора саопштава да су продрли до обе обале реке Инд, да су покорили локално становништво, али да се даље нису запутили, будући да су те области биле непроходне и претопле. Због тога су се вратили на Запад и дошли све до Арабљана, а затим и до области Вавилонца и Асираца и покорили Месопотамију. У то време су се начинили и владарима југозападне Азије. Међутим, тадашњи владар се тиме није задовољио већ је своје сатрапе и хилијархе послао и покорио Персијанце, Парћане, Меде, да би на крају дошао до Колхиде и Ивираца. Он је, наиме, планирао да избије на обалу мора и тиме заокружи своје Царство. За прво време, међутим, планирао је да остану на месту где су сада били и да уживају у освојеним областима и градовима и њиховом богатству. Тако се и њима, који су били навикнути да живе без свих тих ствари догодило да су почели да уживају у богатству Вавилоније и Асирије те су решили да се одатле даље не померају. Тако су одатле и почели да управљају свим народима. Сваке године сакупљали су од народа порез, делили заповести и објављивали едикте. Током времена су и они примили културне обичаје Асираца, Персијанаца и Халдејаца, те су се одрекли свог незнабоштва и прихватили религију ових народа. Колико је дошло до промене њиховог начина живота може се видети и по овоме. Наиме, како Григора саопштава, они су раније своју главу покривали некаквом грубом капом и носили су преко себе кожу и крзно дивљих животиња. Сада су, међутим, почели да се одевају у златом извезену одећу и толико су се одали луксузу да су свој ранији начин живота заменили потпуно супротним.¹⁷⁴⁹

Дакле, иако Григора разне народе именује истим термином, чињеница је да је његов екскурс имао сврху да луксузу и богатству, али и систему у коме су Ромеји живели супротстави један једноставан и „дивљи” начин живота какви су водили Скити, код којих је управо због одсуства богатства владала правда. Историчар је на тај начин истакао и корумпираност правосудног система Ромеја, о чему експлицитније говори у књигама у којима помене реформе које је у овој сфери извршио Андроник II. Међутим, и овај народ временом се искварио управо захваљујући огромним освајањима која су његовим становницима понудила седелачки начин живот, а са тиме сво богатство и луксуз покорених области.

Географски описи области којима су пролазили Скити Григори су могли бити познати од античких аутора Херодота, Ксенофонта, Аријана, Птолемеја, при чему је занимљиво да историчар њихова освајања доводи до граница које је успоставио

¹⁷⁴⁹ Greg. I, 37. 9–40. 25.

Александар Македонски, што је описано у Аријановој повести. Приликом навођења географских података историчар такође прави грешке, из чега се може закључити колико су далеко на Исток, али и на Запад, сезале границе познавања света од стране Ромеја.

Разлог за писање овако дугачког екскурса о Скитима, а онда и о Монголима, могао би лежати и у чињеници да су они представљали велику претњу за Византијско царство и остале малоазијске и балканске државе. Монголи су постали незаобилазан фактор спољне политике, о чему сведоче и многобројни бракови који су склапани између владара Златне хорде и византијских принцеа. Осим тога, не сме се заборавити још један битан чинилац. У моменту када је Григора писао прве књиге своје *Историје*, пре 1337, а до 1341. године, Монголи су били миру са Византинцима, све до поменуте 1341, када нас извори обавештавају о плановима владара Златне хорде да нападну царицу градова. Према тим подацима, било је планирано да 60 000 војника кана Узбега са опсадним справама крене на Цариград, а Ромеје је о овим плановима обавестила ћерка цара Андроника III која је била удата за монголског кана.¹⁷⁵⁰ Византинци су прибегли својим дипломатским вештинама и у Хорду упутили посланство на челу са оцем ученог Солуњанина Димитрија Кидона.¹⁷⁵¹ Посланство је постигло успех и напад је спречен.¹⁷⁵² Интересантно је, међутим, да нас наративни извори, пре свега Нићифор Григора и Јован Кантакузин, не обавештавају о овом догађају, док главни извор за ову експедицију Монгола представља писмо Григорија Акиндина Давиду Дисипату, које говори о томе да је царева ћерка обавестила Ромеје о плановима свог супруга.¹⁷⁵³ Што се Григоре тиче, разложно је претпоставити да историчар није био упозат са садржином писма које је византијска принцеза упутила на двор свог оца, те тако није ни могао извести о догађају који је требало да остане тајна. Кантакузин, са друге стране није имао објективног разлога да о овом догађају детаљно извештава. Ипак, Григорин екскурс о Монголима, који је заправо нека врста сажете историје њиховог доласка до граница Византијског царства, без сумње сведочи о важности ове скупине и страха од њиховог присуства. Византијски цареви, како показују и дипломатске активности, морали су стално бити на опрезу од „пса” из руских степа.¹⁷⁵⁴

¹⁷⁵⁰ Laurent, Assaut avorté, 147.

¹⁷⁵¹ Loenertz, Notes d'histoire, 162–166.

¹⁷⁵² Ту сад цитирати тај део из Кидоновог говора Кантакузину.

¹⁷⁵³ Letters of Gregory Akyndinos, No 12, 57.

¹⁷⁵⁴ Узелац, Под сенком пса.

Као што је напоменуто, Монголи су били интересантни и другим византијским писцима ове епохе. Екскурсе о њима налазимо и код Георгија Акрополита,¹⁷⁵⁵ Теодора Метохита и Георгија Пахимера, при чему се може закључити да је Григора консултовао сву тројицу поменутих писаца, али и античке изворе. Коришћење Метохита од стране писца *Ромејске историје* могло би се потврдити сличним и понекад идентичним изразима који су користили како би их описали, док се у случају Акрополита и Пахимера, на основу подударности у неким детаљима приче може закључити да их је Григора консултовао.

Још једна приповест о Скитима (Куманима) нашла се вредна пажње у тексту Григорине *Ромејске историје*. У њој је посебно истакнута врлина једне скитске жене, што је, када се у целости сагледа приказ овог народа у Григорином наративу, додатан аргумент за њихову позитивну оцену од стране византијског полихистора, али, рекло би се и шире. Наиме, већ је било речи да су и други учењаци епохе Палеолога оставили позитивна сведочанства о Скитима и њиховом начину живота као ономе који је био супротан ромејском, који је заогрунут рухом луксуза и „уређености” све више западао у политичку нестабилност, немаштину и грех. Поред тога, чини се да ово место посебно противречи изјавама да је Григора био мизогин. Оваква тврдња сасвим је претерана, будући да, и поред Григорине очите ненаклоњености царици Ани Савојској, због које и наводи кратак опис несталности женске природе, у *Ромејској историји* наилазимо и на врло позитивне описе женских ликова, какве су, рецимо, Ирина Метохит, Теодора Палеологина Кантакузина, Ирина Метохит, али и скитска жена о којој ће управо нешто више бити речено.

Како историчар приповеда, управо у то време, 1337. године, видела је једна скитска жена, од оних Скита који живе на другој страни Дунава, једну жену која још није имала ни мужа ни деце, како су је довели са заробљеницима из Тракије баш пред њена врата. Како је она сама још раније размишљала о томе да оде Ромејима и да се крсти, купила је једног од заробљених хришћана и удала се за њега након што га је претходно заклела да се он неће одрећи заједничког живота са њом, чак ни ако она негде другде буде одведена. У том размишљању да се негде другде настани прошла је читава година дана у којој је она родила једно дете и била трудна са другим. То је само повећало њену љубав према њеном мужу. Следеће године се, међутим, десило да је прва жена тог човек била такође ухваћена. Кад ју је он угледао заплакао се, а када је скитска жена дознала разлог мужевљеве туге није била љубоморна, већ је и ту жену

¹⁷⁵⁵ Асрор. I, 53. 22–54. 17.

купила. Она је требало да служи у њиховој кући и да јој утеха буде у томе што свог мужа може изблиза да виђа. У томе је и скитска жена примила крштење те су се сви преселили у Град. Међутим, заробљена Ромејка је искористила прилику да оде код патријарха и поднесе тужбу против своје господарице. Када су обе стране биле саслушане, увидело се да је свака врста оптужбе против скитске жене неправедна. Она сама је, међутим, решила да свог мужа ослободи због захвалности коју је осећала према њему који је са њом живео и подарио јој двоје деце. Његовој првој жени било је такође омогућено да се ослободи, што јој је омогућавало да се поново сједини са својим мужем. Међутим, недуго затим догодило се да су Скити поново упали у Тракију и заробили ту жену, те је тако добра скитска жена наставила да живи са својим мужем и децом.¹⁷⁵⁶

Још један етнографско-географски екскурс Григора прави у четвртој књизи свог списка када наводи да је цару Михаилу VIII Палеологу стигло посланство од египатског султана да са њим закључи споразум о пријатељству, као и да утаначи да бродови из Египта једанпут годишње за своје трговачке послове могу да користе ромејске луке. Ово је у почетку, наводи Григора, изгледало безначајно те је стога било врло лако прихваћено. Међутим, касније је постало јасно колико је ово био важан уступак, будући да су Египћани путовали до европских Скита на обали Меотиса и тако од Скита куповали људе за војску, јер се показало да су они сами врло рђави ратници. На тај начин су они благовремено оформили јаку силу која је претила и источним и западним областима. Њом су потчинили и Африку и читаву Либију, Феникију и Сирију и читаву обалу до Киликије.¹⁷⁵⁷ Неки од Келта и Галаћана, који су у тим областима живели, такође су постали жртве њиховог мача. А о томе како су се они нашли у овим областима, Григора надаље приповеда.

На том месту почиње историчарево излагање о настанку крсташких држава на Истоку. Иако и овом приликом не без материјалних грешака, занимљиво је навести шта историчар о томе саопштава. Наиме, Григора започиње своје излагање констатацијом да у Европи постоји висока планина Алпи из које истиче моћна река Рајна која тече ка британском океану. Јужно од ове реке налазе се обе Галије у којима живе Келти и Галаћани, који су у свом срцу носили горећи ентузијазам према Светом гробу. Због тога су и одлучили да сакупе војску и посете то свето место. Уједно су желели да се освете Арапима који су поседовали те области и да их одатле избаце. Стога су сакупили

¹⁷⁵⁶ Greg. I, 542. 3–544. 18.

¹⁷⁵⁷ Greg. I, 101. 20–102. 23.

не малу војску и кренули низ Дунав, који, како саопштава Григора, такође извире на обронцима Алпа и улива се у Црно море. При свом проласку кроз земље изазивали су дивљење јер су се кретали заједно као какав покретни гвоздени зид. Занимљиво је, међутим, да Григора наводи како су се крсташи у току свог марша племенито опходили према земљама кроз које су пролазили и да им нису никакву штету причинили, што не одговара слици ових ратника какву добијамо у спису Ане Комнине и Никите Хонијата.¹⁷⁵⁸ Како Григора даље саопштава, владао је тада Царством Ромеја Алексије Комнин, који их је радо примио и снабдео потребним намирница, што је податак који такође не одговара ономе што су о овим догађајима забележили ранији византијски извори. Ово је, како објашњава Григора, било стога што је цар видео у колико су тешком стању биле источне области Царства, пре свега славни град Никеја. Због тога као и због тешког економског положаја у коме се Царство тада налазило Алексије Комнин је, према Григориним речима, поздравио долазак крсташа. Са њима је склопио споразум да Келти (Западњаци) врате цару ромејске градове које ослободе од Турака, али да области које одузму од истих задрже за себе. Тако су заједничким снагама ромејска и крсташка војска ратовале против Арапа и Турака. Григора овом приликом уопште не помиње потешкоће на које су хришћани наилазили у сукобу са завојевачима са Истока већ само на крају констатује да су крсташи створили своје државе на тим просторима будући решени да ту заувек и остану. Историчар, међутим, на крају своје приповести даје, у извесном смислу, заједљив коментар, пошто каже да је крсташе на овај подухват потакла љубав према Богу коју су они, међутим, заменили љубављу према Сирији и Феникији, опијени неочекиваним богатством.¹⁷⁵⁹ Из ове Григорине опаске могао би се извући закључак да крсташи нису ослободили Христов гроб, што је на маргини текста забележио један од првих издавача Григориног текста.¹⁷⁶⁰

После излагања о крсташима, Григора се наново враћа Арабљанима из Египта констатујући да су они проширили своју моћ до Либије на Западу док су на Истоку избили све до обала Индијског океана и Арабијског залива, те су одатле кренули на Келтогалаћане, које су за кратко време успели да покоре.¹⁷⁶¹

Још један краћи историјско-политички екскурс Нићифор Григора прави у току излагања о грађанском рату 1341–1347. Аутор *Ромејске историје* на једном месту наводи да је, предузимајући се писања, замислио да његова историја не буде једнобојна

¹⁷⁵⁸ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 185, 249.

¹⁷⁵⁹ Greg. I, 102. 23–106. 22.

¹⁷⁶⁰ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, нап. 188, 249.

¹⁷⁶¹ Greg. I, 106. 22–107. 10.

и да се не бави искључиво догађајима у РOMEЈСКОМ царству. Из тога разлога он је у свој спис укључио овај екскурс будући да му његова тема даје повода за тако нешто. А повода му, како највероватније треба схватити оно што је даље на овом месту забележио историчар, дају невесела дешавања у другим деловима света, која су према Божијем промислу била одређена да се десе. Јер су се тада не само у Царству већ и у читавој екумени догађали велики нереди и одигравали грађански ратови. Тако је било у Ђенови, Египту и Либији, док је између Енглеске и Француске трајао стогодишњи рат, а против Турака се организовала хришћанска лига.¹⁷⁶² Особито је важно да историчар наводи како ће за сутрашњи дан оставити приповест о грађанском рату међу РOMEЈИМА, а данас ће се бавити другим стварима, мислећи на дешавања у свету. Ова изјава писца *РOMEЈСКЕ ИСТОРИЈЕ* недвосмислено упућује на Григорино читање дела пред самом публиком, коју је можда хтео да одмори од слушања о невољама РOMEЈА. А како је у људској природи лакше подносити сопствене несреће када се слуша о још већим проблемима других, могуће је да је Григорин екскурс уведен као психолошки моменат који је требало да има поменути ефекат на његов аудиторијум. Питање које се свакако поставља јесте колико добро је Григора био информисан о дешавањима која се нису тичала Царства РOMEЈА. Из анализе других извора да се закључити да је најбоље био информисан о збивањима у Трапезунту и Ђенови, који су имали тесне везе са РOMEЈСКИМ царством, а да је имао непрецизне информације о збивањима у држави Мамелука и борбама мароканског султана са Шпанцима.¹⁷⁶³ О стогодишњем рату Григора не наводи никакве детаљније информације осим штурог податка да Британци ратују са Келтима. У сваком случају, иако се Григора не упушта у превелике детаље везане за повест о другим народима, важно је скренути пажњу и на ову димензију његовог рада, која из још једног угла осветљава разноликост тема његовог историјског списа. Јер, *РOMEЈСКА ИСТОРИЈА* је заправо и замишљена као енциклопедија ондашњег знања и одликује се, као што то Григора на различитим местима истиче, осветљавањем разноликих аспеката људског деловања и постојања. Овим екскурсом писац завршава своју тринаесту књигу.

Занимљиво је још навести и екскурсе везане за описе Кипра, Крита и источних области које је Григора, кроз приповест његовог ученика Агатангела, навео. Ради се о самом почетку Агатангеловог појављивања у *РOMEЈСКОЈ ИСТОРИЈИ* када он, након дужег одсуства из престоног града РOMEЈА долази у Град и схвата сву тежину положаја у ком

¹⁷⁶² Greg. II, 677. 15–689. 23; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап. 252, 306–307.

¹⁷⁶³ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, нап.249, 306.

се његов учитељ налазио. Своје излагање Агатангел почиње констатацијом да је он још раније желео да напусти Град и посети и друге луке и места пошто је то било добро за изучавање науке попут, рецимо, астрономије. Оно што је, међутим, Агатангела коначно натерало да оде јесте болест која се развила у Цркви, институцији на коју је Царство у том моменту требало највише да се ослони. Агатангел се, како наставља, укрцао на брод почетком 1342. године, који је требало да пристане у Египту. Следећег дана су стигли на Родос, где су се неко време задржали све док ветар није био повољан за наставак путовања. Тако је Григорин ученик био у прилици да прође по читавом острву те је констатовао како од старог Колоса већ ништа није остало што би уопште сведочило да се он икада ту и налазио. Већина градова је страдала у земљотресу, међу њима и славни град Родос, а од оних који су остали да сјаје у пуном сјају били су Линдос, Јалисос и Камирос. Већина становника су, саопштава Агатангел, њихови саплеменици и православни и говоре истим језиком као и Ромеји. Они су потомци оних који су се борили против Латина, али су, због малог броја, морали да се предају. Међу садашњим становницима, међутим, има живих и оних који су се борили, а који су сада у поодмаклој старосној доби и који се радо сећају ранијих времена. Ипак, владари овог острва су такви да гледају да избегавају рат, а на острву влада ред и правда. Осим тога на острву влада повољна клима, а и луке су врло приступачне те је свако ко се бави трговином радо прихваћен. Робе, како за богате, тако и за сиромашне, има на претек, тако да острвљани воде један лагодан живот. Да ли због тога међу Хеленима владају митови да из облака на Родосу пада злато или, пак, због нечег другог, то, признаје Агатангел, он сам не би умео да каже, али позива онога ко о томе нешто више зна да саопшти своје мишљење.¹⁷⁶⁴

Након ове интересантне опаске, Григорин ученик прелази на опис Александрије у коју се стигло после пет дана пловидбе. Највећа река која уједно снабдева читав Египат водом јесте Нил. Он извире негде горе и доле прави делту са девет рукаваца. Изнад делте се налази и Александрија коју се Агатангел такође трудио да што боље обиђе. Он наводи како је желео да посети пирамиде и познати град Тебу као и да води разговоре са египатским свештеницима. Наиме, још је од раније било познато да су они били највећи међу мудрацима, али се показало да то више није било тако и да је од свега тога остала само прича.¹⁷⁶⁵ Већ је била средина пролећа 1342. године када се Агатангел запутио у Палестину стопама избавитеља. Када је задовољио ту давнашњу

¹⁷⁶⁴ Greg. III, 11. 6–13. 6.

¹⁷⁶⁵ Greg. III, 13. 7–14. 9.

жељу своје душе, негде на зиму кренуо је даље. За собом је на Истоку оставио Феликс Арабију, а сам се запутио у градове Коиле Сирије, међу којима се посебно својом лепотом, као и правичним уређењем истицао Дамаск. Поредићи том приликом Дамаск и Александрију, Агатангел закључује да у погледу уређења, наоружања и војног поретка, али и државне структуре, изгледу тргова и старања о правди Александрија предњачи, док, међутим, у погледу образовања самог народа, као и у погледу чистоће вере и религиозности Дамаск далеко надилази Александрију. Због тога се он на том месту задржао пуне три године, будући да му је религиозност места пријала, али и чињеница да је та област била поштеђена од свих ратова.¹⁷⁶⁶ Нема сумње да је истицање чистоће вере, као и доброг државног уређења у овом екскурсу било учињено да би се подвукао контраст између Ромеја, код којих је тада трајао грађански рат који се завршио ступањем новог владара, Јована Кантакузина на власт, што је означило и почетак напада на православну догму и победе исихазма, и остатка православног света.

Из Сирије, Агатангел је отишао у Феникију где је провео читаву 1346. годину. Одатле је продужио за Антиохију, највећи град Сирије, коју је основао још Селеуков син о коме нешто кратко излаже Агатангел. Посебно је овом приликом истакнуто да је Антиохија била први град који је примила Света јеванђеља директно од апостола, због чега јој се Агатангел, а самим тим и писац *Ромејске историје* посебно дивио. Дивљење је овај град заслуживао још више због тога што је сама Сирија одасвуд била окружена страном религијом (ἄλοφύλου θρησκεία) Арапа, док су житељи овог града живели поштујући учења Светих отаца и били су спремни да се тога придржавају и до саме смрти. Управо је Агатангел, односно Григора, овакав живот Антиохљана истицао како би га супротставио сукобу око исихазма који је пламтео у Царству.

Из Антиохије, Агатангел је отпутовао у Исос, где киликијски пролази природно додирују планину Таврос. Ту такође лежи један град, који је старији од Антиохије и зове се као и многи други, како то примећује Агатангел, Александрија. Она је као прва у низу истоимених градова основана да би била споменик победи коју је Александар над Даријевим Персијанцима извојевао.¹⁷⁶⁷ Након што Агатангел у кратким цртама изложи војну тактику персијског цара која је том приликом заказала и довела до његовог пораза, Григора ту ставља крај XXIV књизи и отпочиње наредну, XXV књигу свог историјског списка. Као и претходна, и она садржи кратке екскурсе са Агатангелових путовања. Стога се намеће утисак да су приче о местима која је

¹⁷⁶⁶ Greg. III, 14. 10–15. 14.

¹⁷⁶⁷ Greg. III, 15. 15–17. 17.

Агатангел посетио са разлогом убачена у историјски спис, при чему не значи да Агатангел, ако се узме да је и он стварна личност, поменуте области није заиста и посетио. На првом месту, овакви екскурси могли су имати функцију „оживљавања” самог наратива, али и одмарања публике, у нашем случају, од тешких политичких и теолошких тема које су биле заступљене у претходним књигама. С друге стране, управо је посета источним земљама, некадашњим царским провинцијама, културним и верским средиштима била важна како би показала Ромејима у Цариграду да је Григорино становиште заступано и дељено од стране ако не цариградског, а оно свакако од источних патријараха. Управо се то потврђује наредним Агатангеловим исказом.

Како стоји на почетку XXV књиге *Ромејске историје*, Агатангел је управо и желео да путује како би сазнао где све постоји род хришћана који живе у сигурности, и који чак и међу паганима поштују списе Отаца и правоверје. Осим тога, Агатангел је желео и да посети места која су била још од давнина позната по мудрости старих Персијанаца и Халдејаца, али су га од тог пута одвратили, будући да је њему као странцу било опасно туда да се креће а од старих ствари ништа више није преостало. Наиме, Скити (Турци Селџуци), који су загосподарили тим областима, све су уништили.¹⁷⁶⁸ Онда су у тим областима избили нереди, те се Агатангел вратио у Киликију,¹⁷⁶⁹ одакле се касније запутио на Кипар.

Кипар је, како Агатангел приповеда, веће острво од Родоса и нема округлао већ издужени облик. У сред острва налази се једна планина која се одликује веома високим врхом. Име планине је Олимп и на њој извиру три реке од којих се највећа зове Лапит. Управо на ушћу те реке у море имао је своју кућу и учени Георгије Лапит, који се тако прозвао по реци на којој је живео. Након што наведе нешто о Лапиту, о чему је већ било речи у претходном поглављу, Агатангел наставља да приповеда о лепотама Кипра које је успео да види захваљујући свом домаћину. Осим тога, као што је већ напоменуто, посебно се истиче добра владавина кипарског краља која и омогућава да на Кипру влада ред и стабилност.¹⁷⁷⁰ Са Кипра, Агатангел се запутио на Крит. Како је већ дуго времена гајио жељу да посети лавиринт и како су се искрцали на месту које није било удаљено, Григорин ученик се пешице запутио до ове знаменитости која се налазила недалеко од града Кнососа. Лавиринт је једна вештачка пећина, наводи писац,

¹⁷⁶⁸ Nikephoros Gregoras *Rhomäische Geschichte* V, нап. 40, 209.

¹⁷⁶⁹ Greg. III, 18. 4–20. 2.

¹⁷⁷⁰ Greg. III, 27. 16–39. 3.

а зид је направљен од једне врсте камена која није много тврда. Агатангел наводи како је због тога било лако направити ходнике кроз пећину.¹⁷⁷¹ Након приповести о краљу Миносу, Тезеју и Минотауру, Григорин ученик наводи да је посетио још нека места на острву. Зачудио се да је и тамо свуда био ромејски народ и да и они, као и други које је Агатангел до сада поменуо, чувају веру својих предака и преносе је са колена на колена. Григорин ученик наводи да је и на том месту желео да се задржи дуже јер је желео да проучи њихово политичко уређење. У томе га је, међутим спречио оружани напад који се припремао, а који је свакако имао везе са ратом који је тих година почињао између Венеције и Ђенове, а у који су, као што је више пута истакнуто, били увучени и Ромеји. Како су и на острву због тога владали нереди, почетком пролећа Агатангел се запутио ка Саламини, где је Темистокле поразио Персијанце, а одатле на Еубеју, са које је исто морао брзо отићи будући да су колале гласине да ће Ђеновљани напасти острво. Након што саопшти о припремама за рат и наоружавању латинске флоте, Агатангел наводи да се на путу ка повратку у Град задржао још у Троји, где је имао прилике да види и ушће реке Скамандар које је са свих страна окружено љиљанима и растињем, и није, као што то Хомер приповеда у Илијади, спржено од стране Хефеста због Ахила. Већ следећег дана Григорин ученик је нашао некакав брод и кришом се вратио у Град.¹⁷⁷²

Већи географски екскурс посвећен је и Светој Гори. У њему се на више страна приповеда о светости и лепоти тог места, али се, у исто време, говори и о разним јересима који су претили да наруше мир Атона. Осим тога, на основу термина који се користе како у *Ромејској историји*, тако и у Григориним *Антиретика*, које започињу екскурсом о Светој Гори, може се закључити да историчар прави алузију на почетак распре око исихазма.¹⁷⁷³

-Краћи књижевни излети-

Као што је већ истакнуто, у краће екскурсе могли би се убројати Григорини опис коњичке статуе и фреске, која персонификује Мудрост Господњу, приказ посебне комете која се у једном моменту појавила на своду ромејског неба, као и кратак екскурс

¹⁷⁷¹ Овакав опис Лавиринта није потврђен археолошким ископавањима. Међутим, нешто слично би се могло рећи за други који постоји у Гортини. Ипак, овакав Агатангелов опис Минотауровог скровишта, наводи на закључак да је читава његова екскурзија, као, уосталом и он сам, Григорина фикција, *Kaldellis, Etnography*, 153.

¹⁷⁷² *Greg.* III, 39. 3–52. 22.

¹⁷⁷³ *Pavlović, Mount Athos*, 309–322.

о кружењу воде у природи и настајању снега. Ови екскурси спадају у оне који су имали функцију да историјски наратив учине живљим за публику, као и да посведоче о образованости писца.

Када говори о Андронику II, Григора не пропушта да помене да је овај владар посебну пажњу посвећивао обнављању и очувању старих здања, као и изградњи нових. О онима које је цар подигао у Малој Азији, Григора наводи да неће ништа више говорити већ ће своје излагање ограничити само на оне у Цариграду. У питању је Црква Светог Павла, поред Евгенијевог стуба, затим Црква Светих Апостола, делови градских зидина које је василевс обновио, а делимично и из темеља поново подигао, и на крају велика Црква Свете Софије. Њој је цар хтео да посвети више неге, али су ускоро избили нереди у Царству те се томе није могао вратити. Међутим, две године након што је на патријаршијску столицу сео Јован Глика, Григорин учитељ, јак северни ветар срушио је бронзани крст који се налазио у руци једне статуе која је стајала у дворишту испред поменуте цркве. Цар се одмах дао у оправку, будући да је претила опасност да са крстом оде и цела статуа и тако буде начисто изгубљена за становнике Града. То је, примећује Григора, била једна у низу оних уметничких дела која су Ромејима преостала после власти Латина. Сада је искоришћена прилика да се статуи да нови сјај и да се причврсти све што би могло довести до њеног пада. Тако је статуи са главе скинут знак царске влади, док је из руке узета царска јабука те им је дат нови сјај. Пошто су за ту прилику око статуе биле постављене мердевине које су стајале и у Григорино доба, он је, како то посебно истиче, искористио ову прилику да се попне и погледа је изблиза. И, будући да о томе нико не може ништа више рећи, он је желео да као очевидац саопшти што више детаља. Историчар доноси прецизне податке о величини сваког дела коњичке статуе, круне, крста и јабуке коју је ова фигура симболично држала.¹⁷⁷⁴ Разлог због чега је Григора сматрао особито важним да њу детаљно опише јесте била и чињеница да су здања и споменици, као што је рекао у уводу свог екскурса о Андрониковим градитељским активностима, били најбољи сведоци старих времена и историје самог места, као и најбољи гласноговорници оних који су их подигли. С друге стране, у овим редовима *Ромејске историје* посебно је исказана бојазан коју су Ромеји и даље гајили према Латинима због уништавања и пљачкања Цариграда 1204. године. С тим у вези треба поменути и опис разарања статуа и блага које су починили Латини по освајању Цариграда, а који се налази у историјском спису Никите Хонијата.¹⁷⁷⁵

¹⁷⁷⁴ Greg. I, 273. 24–277. 16.

¹⁷⁷⁵ Chon., 647–655.

У истом том светлу треба схватити и опис свете слике, фреске, која је персонификовала Божанску мудрост а која се од скора налазила у луку храма. Њен опис је, како је то сам историчар приметио, могао бити интересантан потоњим нараштајима, те је он стога и одлучио да томе посвети више пажње. Осим тога он сматра да је и за само истраживање од важности навести све појединости, будући да многи детаљи могу промаћи оку посматрача који стоји на земљи. Када, дакле, и то у детаље опише, Григора се враћа свом претходном излагању, повратку патријарха Калиста са Тенедоса и почетку његовог другог патријархата.¹⁷⁷⁶

Што се тиче Григориног кратког екскурса о кружењу воде, треба посебно истаћи да се за његово писање историчар могао ослонити на Аристотелово дело *Метеорологика*,¹⁷⁷⁷ за које се претпоставља да је користио и Теодор Метохит ради састављања списа сличне тематике. Наиме, чини се да је ово питање посебно занимало учене Ромеје, о чему потврду налазимо у делима која су изашла из пера Теодора Метохита, као што је напоменуто, али и Нићифора Влемида, чији је спис велики логотет такође могао користити.¹⁷⁷⁸

Када је у питању опис комете која се у једном тренутку појавила на ромејском небу, тачније 26. 6. 1337,¹⁷⁷⁹ Григора наводи да је у питању била „брадата комета”, која је личила на некакав мач. Историчар наводи да је њена појава личила на звезду, иако се заправо о звезди није радило. Оно што је, међутим, било посебно занимљиво јесте чињеница да Григора појави ове комете не приписује надлазеће невоље. Он је, напротив, објашњава као астрономску појаву, у чему се свакако огледа његово знање из ове области. Ово је тим интересантије будући да је њеној појави претходила победа над Турцима, а уследили су и успеси византијске војске у Епиру. Стога би увођење ове приче у главни ток наратива могло да се схвати више као занимљивост, поготову што је у питању била појава која је Григору посебно занимала. Да је у питању кратак екскурс ради „предаха” од главног тока наратива, могло би се поткрепити и завршном реченицом Григориног описа комете. Он, наиме, саопштава да ће сад ономе о чему је говорио додати још једну приповест која је вредна да буде унета у главни ток наратива.¹⁷⁸⁰ Та прича се односила на Ските и врлину њихових жена, о чему је већ било речи.

¹⁷⁷⁶ Greg. III, 255. 10–257. 4.

¹⁷⁷⁷ Greg. I, 712. 17–714. 2.

¹⁷⁷⁸ *Polemis*, Theodore Metochites' Byzantios, 241–246.

¹⁷⁷⁹ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-2, нап. 485, 381.

¹⁷⁸⁰ Greg. I, 542. 3–22.

Само неколико параграфа после приче о врлини скитске жене, Григора поново прави известан „предах” у нарацији о коначном припајању Епира, уводећи причу о сијамским близанцима, потом поново говори о појави комете, да би на крају и пар кратких података Григора саопштио о нередима код Ђеновљана, упадима Турака у Тракију и пљачкању тамошњих области. Наиме, године 1339. у Цариграду се родило дете, које је од стопала до пупка било једно, док је од пупка нагоре имало дупле делове, па тако и две главе. Реч је била о сијамским близанцима чија је појава у Византији изазивала страх, као и уопште у свим деловима тадашњег, али и рано модерног света. После свега једног дана живота дете је умрло. Исто се, приповеда историчар, још раније догодило и у Трајанопољу, али је то дете доживело старосну доб од скоро пет година. Било је, међутим, напредније од обичног детета.¹⁷⁸¹ Када је дошла јесен 1339. године, како Григора бележи, настали су нереди код Ђеновљана. Нереди су, како произилази из Григориног саопштења, били изазвани претераном гордошћу и ароганцијом њихових најбогатијих људи, те је то довело до тога да се демократско јединство преточи у тиранију (ἐς τυραννίδα τὴν τῆς δημοκρατίας ὁμοφροσύνην μεταβάλλεσθαι ζυνέβαινε). Због тога су се једноставни грађани подигли против њих и протерали их из града, те су поставили једног човека из народа као вођу свих, по угледу на конзуле у Риму, или, боље речено, по угледу на венецијанско уређење.¹⁷⁸² Када је прошла зима, догодило се да се поново појавила комета, слична оној која се појавила пре три године, али не на истом месту и истом путу. Њен почетак био је на крају сазвежђа Рака и свака двадесет четири часа она се померала за пет степени, све до сазвежђа Лава где се и угасила.¹⁷⁸³

На основу свега реченог, нема сумње да је својим књижевним „излетима” Григора настојао да пренесе врло јасну поруку свом аудиторијуму. Екскурси, како дужи, тако и они краћи, саопштавали су о слабостима и раздору међу Ромејима којем је била супротстављена врлина становника неких других делова света. Поједини екскурси били су увођени као занимљивости, док су поједини имали функцију да предскажу како добре, тако и лоше ствари. Тако „шаренолика” и разноврсна, Григорина *Историја* је, за разлику од Хонијатове која је била историја пада, или Акрополитове, која је била историја успона, била приповест и о успешним и славним, али и о врло неславним раздобљима кроз које је Царство пролазило. Век и по византијске историје прожет

¹⁷⁸¹ Greg. I, 546. 21–547. 24.

¹⁷⁸² Greg. I, 548. 1–9.

¹⁷⁸³ Greg. I, 548. 9–23.

великим променама у држави, друштву, цркви и на пољу културе, одразио се и у историјском наративу византијског полихистора кроз многе форме у којима је аутор исказивао своју похвалу и критику византијске политике, као и њених твораца. Ово се посебно огледало у реторици која се у различитим облицима може срести на готово свим странама Григориног историјског списа.

5.2. Реторика у служби историјског приповедања

Реторика као неизоставни део списа ромејских интелектуалаца, била је и део њихове свакодневице и начин њиховог саобраћања, како у теоријском, тако и у чисто практичном смислу. Осим правих реторских говора, похвалних слова, монодија, надгробних беседа, на облике реторике наилазимо и у разним другим, на први поглед „обичним” списима – повељама, као и другим документима правне природе. Стога је логично што и историјски списи обилују реторским формама којима су се њихови аутори служили.

Дела византијских историчара углавном су се схватала као веома богат извор информација о догађајима који су њихови аутори желели да представе. Требало би их, међутим, схватити и као моћно пропагандно средство писаца, али и самих царева или, пак, читаве династије. Они су одражавали реалност аутора или групе људи која је делила исте ставове и иста или слична друштвена, политичка и идеолошка гледишта. Због тога су и начин на који су догађаји представљени, структура списа, као и избор термина употребљених у једном делу врло пажљиво и са намером одабирани. Циљ је, свакако, био да се публика убеди у истинитост исказа и да се лични ставови аутора пренесу на његов аудиторијум, чиме су они постали део једног ширег круга људи који је на основу њих формирао представу о томе шта се и како догодило.¹⁷⁸⁴ Судаћи према ономе што аутор сам у делу износи и начину на који излаже, његово сведочанство би требало, сасвим разумљиво, да одговара искључиво истини и ничему мање од тога. Ова представа или, пак „изведба” истине у рукама вештог ретора доводи до „искривљене” верзије прошлости, оне која је све само не објективна, упркос ауторовим упорним настојањима да о догађајима прича без пристрасности и мржње. Имајући ово на уму позитивистичка историографија је развила различите методе у истраживању „онога шта

¹⁷⁸⁴ Неки од полазних аспеката које треба узети у разматрање када је у питању откривање публике за коју је текст писан представљени су у *Croke, Uncovering Byzantium's historiographical audience*, 25–53.

се заиста догодило”, покушавајући при томе да избегне замке постављене од стране историчара вековима уназад, упадајући пак у оне које су произилазиле из чињенице да се методи и историографска дела византијских аутора тумаче са аспекта савремене науке, што је у самој основи погрешно.¹⁷⁸⁵ Ипак, разноврсност реторског апарата који су византијски историчари употребљавали када су постављали сцену за одигравање догађаја о којима су писали, њихови неретко веома драматични прикази препуни разних преокрета и промена τόχη, карактеризација и физички опис главних протагониста у њиховим причама, који омогућава публици да визуелизује особу о којој је реч, као уосталом и чисто акустични доживљаји дела које се чита, откривају много више детаља него што се раније сматрало. Као што је Рут Макридис показала у случају Георгија Акрополита, чак и најједноставнији текстови византијске историографије садрже елементе реторике, игру речи и стилске фигуре.¹⁷⁸⁶ Стога би се с правом могло рећи да реторика оживљава историју чинећи да се догађаји одвијају пред самим очима гледалаца/читалаца.

Ромејска историја Нићифора Григоре у том смислу свакако не представља изузетак. Напротив, њених 37 књига обилују различитим формама реторике којима је Григора, чинећи свој историјски наратив живљим и динамичнијим, на вешт начин приказивао и осликавао збивања и њихове главне актере. Његова публика је, треба претпоставити, била кадра да разуме форме које је аутор употребљавао будући и сама образована на исти или сличан начин и будући научена да размишља у категоријама које су важиле у културним круговима царства Ромеја. Оно што је, међутим, особита карактеристика овог историјског списка јесте то да је, као што је већ више пута истакнуто, Нићифор Григора у њега укључио целе енкомоне и надгробне беседе. У питању су похвално слово и монодија написани за цара Андроника II, монодија састављена поводом смрти Теодора Метохита, утешно слово поводом смрти царице Рите Марије, као и монодија посвећена цару Андронику III. Иако је за цара Андроника II Григора саставио укупно три похвална слова, једно је сачувано у оквиру његовог историјског списка у који је, на за то одређеном месту, с разлогом и укључено. Осим поменутих похвалних слова, реторику у оквиру Ромејске историје чине и други говори о којима је већ било речи, али и други облици реторике као што су поређења личности, карактеризација, описи, а разуме се да се реторика писца крије и у сасвим „обичним” исказима, на које је у тексту указивано. Важну реторску функцију у Григорином

¹⁷⁸⁵ Nilsson, To narrate the Events, 47–58.

¹⁷⁸⁶ Macrides, Akropolites' Rhetoric, 203. О стилским фигурама в. и Hunger, Aspekte.

наративу играју и дијалози које је писац уврстио у дело, будући да сама наративна форма указује на то да је аутор настојао да покаже постојаност сопственог становишта и убеди у неисправност противникових аргумената. Осим тога, аутор је у своје дело укључивао и делове писама које је упућивао пријатељима, као и уводни део тестамена који је саставио по налогу патријарха Јована Глике.¹⁷⁸⁷ *Ромејска историја* богата је различитим описима који, као што је наведено, имају своју сврху и нису само у функцији приказивања ауторовог књижевног дара. Тако је реторика у историјском спису Нићифора Григоре заступљена у различитим видовима и формама, некада као чист „комад” књижевног екскурса аутора и део епидеиктичке реторике, некада кроз описе и поређења, али и у својим најједноставнијим облицима, стилским фигурама, игри речи, одабиру израза. Она представља начин на који је аутор комуницирао и на који и данас саобраћа са својом публиком, она јесте „жив и звонки глас”, средство које је његово историјско дело заиста начинило позорницом догађаја који су обухватили више од 150 година постојања Византијског царства.

Будући стога свеprisутна и свеобухватна, под појмом *реторика* који ће бити обрађен у овом делу дисертације пре свега подразумевамо оне елементе који се као такви издвајају у већ поменутих приручницима античких аутора коришћених од стране ромејских писаца.¹⁷⁸⁸ Стога ће у овом одељку пре свега бити заступљена Григорина реторска дела која су у целости укључена у *Ромејску историју*, која, као таква, играју важну улогу у саопштавању ауторове поруке и изношењу његовог става по важним питањима, а тиме и у покушају да се утиче на формирање истог код свих оних којима је спис дошао у руке.

5.2.1. Сомато-психограми и Григорина *Kaiserkritik*

У *Ромејској историји* Нићифора Григоре, као што је већ напоменуто, на крају владавине сваког цара посебно се истичу својеврсни сомато-психограми,¹⁷⁸⁹ односно карактеризација личности владара и вредновање његових постигнућа. Управо се у тим сегментима најјасније види Григорина схватање доброг и успешног владара, као и критика његове супротности. У оквиру свог историјског дела историчар је, у већој или мањој мери, окарактерисао готово све владарске личности које су седеле на

¹⁷⁸⁷ Greg. I, 289. 1–292. 11.

¹⁷⁸⁸ Хермоген и Афтоније су се посебно читали као приручници за реторику у доба Палеолога-Константинидис 2003-

¹⁷⁸⁹ *Hunger*, *Hochsprachliche profane Literatur*, 461.

византијском трону од 1240. до 1358. године, изузев цара Теодора II Ласкариса. У питању су портрети седам василевса: Теодора I Ласкариса, Јована III Ватаца, Михаила VIII Палеолога, Андроника II и Андроника III Палеолога, Јована VI Кантакузина и Јована V Палеолога.¹⁷⁹⁰ Разумљиво, иако није доживео крај владавине последњег у поменутом низу царева, Григора није пропустио да на више места истакне позитивне особине које су красиле његов карактер. Због тога Јовану V припада место у низу царева чија је карактеризација дата у оквиру *Ромејске историје*, упркос чињеници да Григора није могао дати завршно слово о његовој владавини која је трајала до 1391. године.¹⁷⁹¹ Требало би такође приметити да Григорини описи царева нису исте дужине за све владаре. Писац веома сажето говори о царевима чији савременик није био, да би, са разлогом, највише простора поклатио Андронику II Палеологу. Његов портрет осликан је и у похвалном слову и монодији које је Григора интегрално укључио у историјски спис. За опис Теодора I Ласкариса и Јована III Ватаца, историчару су на располагању стајали *Историја* Георгија Акрополита, као и *Хроника* Теодора Скутариота.¹⁷⁹² Михаило VIII Палеолог је у *Ромејској историји* приказан са више детаља, при чему би се могло закључити да су писцу на располагању, осим Акрополитове историје, стајала и похвална слова Манојла Оловола. Осталим царевима Григора је био савременик, те је свакако од његовог личног односа са сваким од њих зависило колико ће им простора у овом погледу бити дато у *Историји*. С обзиром на сажетост описа прве двојице Ласкариса, која је уопште својствена Григориним наративу за први део списка, може се закључити да историчар ни овом приликом није желео да даје сувишне информације (под условом да их је поседовао), будући да му се, као очевицу, највише поверења могло поклонити по питању изгледа четворице византијских царева.¹⁷⁹³ С тим у вези треба приметити и то да се Григора у својим сомато-психограммима није превише бавио самим физичким описом, већ пре свега карактерним особинама својих царских јунака.

Први у низу владара био је Теодор I Ласкарис. Као што је то напред показано, Григора је истакао да је он био владар коме је Царство дуговало свој опстанак. Битка

¹⁷⁹⁰ Иако су цареви на овом месту наведени хронолошким редом, у даљем тексту биће приказани на начин који, чини се, највише одговара поређењу њихових особина.

¹⁷⁹¹ Иако су и Јован IV Ласкарис, Михаило IX Палеолог и Матија Кантакузин носили титулу *василевса*, о њима неће бити говора у овом поглављу будући да се радило само о савладарима. На приказивање њихове личности пажња је скренута у претходним поглављима.

¹⁷⁹² Георгије Пахимер није много пажње посветио физичком изгледу царева.

¹⁷⁹³ Уопште узевши, физичких описа византијских царева из династија Ласкарис и Палеолог веома је мало, за разлику од царева из ранијих епоха историје Царства, *Head, Physical Descriptions*, 226–240. За критику и допуну чланка С. Head в. *Baldwin, Physical Descriptions*, 8–21.

код Антиохије на Меандру која се одиграла 1211. године, управо је и представљала почетак конституисања Царства Ромеја.¹⁷⁹⁴ Цар Теодор је, како саопштава историчар, био оштар у акцији и није се уздржавао. Изложио се ризику многих битака, многе градове је обновио лепим здањима по цени великих пара, плашећи и одбијајући латински напад. Неке ствари је, међутим, како констатује Григора, покварио јер није сачекао прави тренутак да делује (ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς Θεόδωρος ὁ Λάσκαρις, ὁξὺς μὲν ἦν τὴν ὀρμὴν καὶ ἀνυπόστατος· καὶ πλείστας μὲν προκεκινδύνευκε μάχας, πλείστας δ' ἀνώρθωσε πόλλεις καλλίσταις οἰκοδομαῖς καὶ πολλοῖς ἀναλώμασιν, ἀνασοβῶν καὶ ἀναχαιτίζων διὰ τούτων τὴν τῶν Λατίνων ὀρμὴν. ἀλλ' ἐκίβδηλεν αὐτὴν, ἀωρία πολλάκις ἐς τὰ πράγματα χρώμενος).¹⁷⁹⁵ Сажето, али врло индикативно завршно слово о цару Теодору I одаје признање родоначелнику династије која је владала „Царством у егзилу”. Теодор Ласкарис јесте био енергичан владар захваљујући коме је Царство у датом моменту и опстало, али није представљао идеалног управитеља, на каквог ће се у Григориној *Историји* тек наићи. Треба приметити, међутим, да Григора износи и благу критику на рачун Ласкариса, која је можда била резултат утицаја списа Георгија Акрополита на аутора *Ромејске историје*. Како год се разумела Григорина завршна реченица о првом Ласкарису, нема сумње да је историчар као представник потоње генерације у свом спису поново истакао главне карактеристике, по којима је василевс и у потоњој историографији запамћен.

За разлику од Григоре, велики логотет Георгије Акрополит даје физички опис цара Теодора I. Био је то владар омањег раста, тамне пути и дуге браде, са очима различите боје, био је храбар и одважан у биткама против Италијана и Персијанаца, што су биле велике врлине које су га красиле. Акрополит закључује да је, с обзиром на то да је означио почетак нове владавине царства Ромеја праведно да му поданици дугују захвалност. Ипак, цар је често подлегао слабостима сопственог темперамента, преваходно својим сексуалним апетитима, што историчару није промакло.¹⁷⁹⁶

Карактеризација цара Јована III Ватаца, долази на почетку Григорине друге књиге и писац га смешта одмах након свог завршног слова о његовом претходнику са намером да упореди карактере и темпераменте двојице првих никејских владара. Нићифор Григора цара Јована Ватаца описује као паметног човека, избалансираног владара чврстог карактера (...σύνεσιν πλουτῶν φυσικὴν καὶ τρόπων εὐστάθειαν καὶ

¹⁷⁹⁴ Greg. I, 20. 13–21. 13.

¹⁷⁹⁵ Greg. I, 24. 6–12.

¹⁷⁹⁶ Истицање сексуалних апетита царева из династије Ласкарис једно је од општих места историјског списа Георгија Акрополита. То касније произлази и за Јована Ватаца, што је видно у причи о Маркезини.

βεβηκὸς ἦθος, κάλλιστα τὴν ἀρχὴν διίθουε καὶ ἐκόσμει...). Један исправан курс, наводи писац, одликовао је његову владавину, а он је за мало времена прикладно увећао државни апарат и војску. Ватац је све сређивао са мером и циљем и у право време (πάντα μέτρῳ καὶ κανόνι διδοὺς καὶ καιρῷ τῷ προσήκοντι). Желећи да истакне врлине и позитивне особине како Теодора I тако и Јована III, Григора саопштава да је време првог међу Ласкарисима било време консолидације РOMEЈСКЕ државе које је и захтевало агресивну енергију (ὀξεῖαν ἐζήτει ὀρμὴν) Теодора I, док је, пак, друго време, оно у коме је владао Ватац, захтевало избалансиран карактер царев (τοῦ βασιλέως Ἰωάννου εὐστάθειαν). Управо је онај владар, како завршава Григора, који је успео да створи све ни из чега, поново успоставио уништenu и умрлу владавину РOMEЈА (φθαρεῖσαν καὶ τεθνηκυῖαν ἀναστῆσαι βεβούληται τὴν τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν).¹⁷⁹⁷ Дакле, судећи према поређењу прва два никејска владара, може се закључити да је Григорином идеалу владара више одговарао лик Јована Ватаца који је умео правовремено да делује и сопственим напорима изнова створи велику империју. Теодор I, као што произилази из Григориног наратива, створио је погодне услове за тако нешто, али су избалансиран карактер цара Јована Ватаца, као и његове политичке и економске мере, довеле до поновног успона РOMEЈА.

О сину и наследнику Јована Ватаца, цару Теодору II, међутим, Григора није изрекао никакав непосредан суд. Иако кратка, његова владавина је пре свега била испуњена сукобом са аристократским породицама, што се посебно види из списка Георгија Акрополита. То је била политика коју, међутим, нису наставили цареви из династије Палеолог који су се управо ослањали на византијске аристократске породице будући да су и сами потицали из једне од њих и да је оснивач нове царске династије свој успон дуговао овом слоју византијског друштва. Помињање Теодора II, у било ком облику осим у негативном, стога, не би било славно дочекано у владарским круговима Царства, пошто би то, као што је већ истакнуто, наново бацило сенку на већ довољно спорне почетке владајуће династије. Истина је да је Григора имао од кога да „преузме” како врло негативно (Акрополит), тако и позитивније (Скутариот и Пахимер) сведочанство о Теодору II, али је, како се чини, већ и сама структура његове треће књиге тако нешто највероватније спречила. Осим тога, изостанак ове карактеризације, као и сомато-психограма који је дат у случају Михаила VIII Палеолога, јасно сведоче о царским „фаворитима” аутора *РOMEЈСКЕ историје*, међу којима не би могао бити убројен син и наследника Јована Ватаца.

¹⁷⁹⁷ Greg. I, 24. 12–25. 1.

Μιχαίλο VIII Παλεολογ, међутим, посебно је заступљен у *Ромејској историји*. Управо његовом владавином нарушава се првобитно постављена структура Григориног историјског дела будући да је управо опису владавине овог цара посвећено више књига, не само једна као што је то до тада био случај. Овај цар био је човек лепог изгледа који је стекао природно, заједно са извесним достојанством и владарском сталоженошћу; поседовао је снагу тела и искуство у рату које је показивао током много година. Пошто је био моћан да осети и каже оно што је прикладно, био је још енергичнији у пракси. Био је дарежљив према свима на почетку своје владавине да би стекао њихову наклоност путем поклона. Касније се, међутим, умерио будући да су ратови, који су избијали са свих страна, захтевали велике новчане издатке (*ἦν δὲ ὁ ἀνὴρ τὴν τε ὄψιν εὐπρεπῆ κεκτημένος ἐκ φύσεως μετὰ τινος ἐμβριθείας καὶ ἡγεμονικοῦ παραστήματος ῥώμην τε ἔχων σώματος καὶ πείραν ἔργων πολεμικῶν διὰ πολλῶν τῶν χρόνων συγγυμνασθεῖσαν καὶ ἀσκηθεῖσαν αὐτῷ· καὶ δεινὸς ὧν γινῶναι καὶ εἰπεῖν τὰ δέοντα ὀξύτερος ἦν ἐν ταῖς πράξεσι. μεγαλωδορότατος δ' ἐς τὰ μάλιστα ἔδοξεν ἐν τοῖς προοιμίαις τῆς βασιλείας, ἵνα ταῖς εὐνοίαις οἷμαι οἰκειωσῆται τὸ ὑπίκοον· ἔπειτα πρὸς τὸ μετριώτερον ὑπεχάλασε, τῶν πανταχόθεν ὑποφουμένων πολέμων μακρὰς καὶ πολυτελεῖς τὰς τῶν χρημάτων δαπάνας ἀπαιτούντων μετὰ τινος ἀνάγκης ἀπαραιτήτου*). Неки су, како саопштава Григора, говорили да су његов разум и савест били мучени због иновација у црквеној догми које је он увео због царског наслеђа своје деце. Од њих, као што је било за очекивати, није добио чак ни пристојну царску сахрану после смрти, зато што су они (деца—прим. аутора) имали више љубави за законе цркве него за сопственог оца (*τοὺς τῆς ἐκκλησίας θεσμοὺς τῆς πατρικῆς στοργῆς πολλῶν προτιμώντων*).¹⁷⁹⁸ Своју даљу карактеризацију Михаила Παλεολοга Григора наставља размишљањем о паметном и добром домоуправитељу (*σοφὸς καὶ φρόνιμος οἰκονόμος*). Према његовим схватањима, паметан домоуправитељ је онај који прво одабере оно што је за њега самога најбоље па тек онда чини оно што је добро за његове синове и рођаке. Јер, онога кога сопствени значај препусти таштини и слави и поведе за овоземаљском, променљивом срећом да стави оно што је пријатно изнад онога што је добро, било због сопствене воље, било због глупих рођака, треба држати за несрећног и блесавог (*ἄθλιος καὶ μάταιος*). Тако је било и са Михаилом Παλεολοгом. Он је у свему био паметан и миљеник среће, али је његова слабост била његова превелика љубав према деци због које је, како произилази из Григориних речи, цар и починио све грехе. Бог је њему предодредио да ће владати,

¹⁷⁹⁸ Greg. I, 153. 16–154. 7.

што је кроз многе знаке било посведочено, а цар би, да је заштитио свој језик од кривоклетства, да није окрвавио своје руке и да није традицију Цркве хтео да промени, надилазио све царе у свему ономе што је вредно хвале (εἰ τὴν μικροψυχίαν καὶ αὐτὸς ἐπὶ βραχὺ παρεκρούετο καὶ τὴν τε γλῶσσαν ἐπιорκίας παντοίας τὰς τε χεῖρας αἱμάτων ἀθώους ἐφύλάττε καὶ πρὸς γε ἔτι εἰ τὴν γνώμην ὑπερόριον τῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔθους εἶχε καινοτομίας **μακρῶ ἂν τῷ μέτρῳ τοὺς πρὸ αὐτοῦ βασιλέας παρήλαυνεν ἅπαντας ἄλασιν ὅσα πληθύν ἐγκωνίων ἐφέλκεται**). Ипак, изгледа да је било потребно да западне у такву несрећу, да ли због казне за старе или нове грехе или ко зна због чега.¹⁷⁹⁹

Иако се у последњим наводима писца *Ромејске историје* може препознати блага иронија разложно је претпоставити да је управо овај византијски цар дошао најближе идеалној слици ромејског владара којој се по својим квалитетима у једном тренутку приближио још један од византијских василевса, Јован VI Кантакузин. Иако и за овог цара није дат прави сомато-психограм на самом крају његове владавине, дакле, након његове абдикације 1354. године, Нићифор Григора је на више места у свом спису изрекао свој суд о Кантакузину који је од позитивног прерастао у једног од главних негативних јунака *Ромејске историје*. На овакве промене у карактеризацији василевса утицала је промена међусобних односа некадашњих пријатеља, који су се већ од 1347. године налазили на супротстављеним странама по питању предстојеће верске распре у Цркви.

Још док је Јован Кантакузин био велики доместик, Нићифор Григора је уживао његову наклоност и пријатељство. То је видно и у доместиковом портрету у Григорином историјском спису. Описујући грађански рат између Андроника II и Андроника III, Григора наводи како се велики доместик, Јован Кантакузин, издвајао међу свим присталицама младог цара својим достојанственим и благим држањем у односу на противнике. Он се, како Григора подвлачи, удаљио од свих лоших ствари којима је стари цар био изложен и сачувао је достојанствено држање, не уживајући у невољи других људи.¹⁸⁰⁰ Тако је он био посебно вољен од стране војника, будући да је био човек кога су красила добра дела које природа додељује и које један дубоки ум вешто развија и украшава (πολλοῖς γὰρ κοσμούμενος ὁ ἀνὴρ τοῖς πλεονεκτήμασιν, ὅσα τε φύσις χαρίζεται καὶ ὅσα βαθεῖα σύνεσις εὐφυῶς πηδاليουχοῦσα κοσμεῖ...). Осим тога, Кантакузин је био посебно дарежљив, настојећи да онима који су у рату гладовали и боловали, побољша стање. Сви они који су преживели, почев од обичних војника преко

¹⁷⁹⁹ Greg. I, 154, 7–155, 15. Историчар се и овде уздржава од одређивања за неки од понуђених разлога.

¹⁸⁰⁰ Исто, 432, 5–22.

генерала и других војних заповедника, називали су га спасиоцем, храниоцем и добротинитељем (...σωτήρα τοῦ τον καὶ τροφέα καὶ πλουτοδότην, καὶ ὅσα τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν ἐνδοξοτέραν καθίστησι).¹⁸⁰¹ На другом месту у *Историји*, када говори о избијању другог грађанског рата међу Ромејима, поредећи Алексија Апокавка и Кантакузина, Григора наводи да је било опште познато са каквом је правичношћу и са каквом умереношћу наступао Кантакузин, док је, с друге стране, са злбом и неправедношћу наступао Апокавк. Стога писац закључује да би Кантакузин, да није и сам заведен празним причама (καινοφωνία) његових прогонитеља, дозволио њима (исихастима–прим. аутора), као и царица Ана, да навуку олују на Божију цркву, био највећи од царева, и да би у исто време постигао, кроз себе, велики напредак за Царство (εἰ μὴ γὰρ ταῖς τῶν ἐμῶν διωκτῶν καινοφωνίας ὁ Καντακουζηνὸς ὅπως ποτε παρενεχθεὶς χώραν ἐκείνοις τῆ τοῦ θεοῦ ἐκκλησίᾳ ζάλην προσενεγκὴν κατὰ τὴν βασιλίδα Ἄνναν καὶ αὐτὸς ἐδεδώκει, **κράτιστος ἂν βασιλέων ἐγίνετο**, καὶ ἅμα τὰ Ῥωμαίων πράγματα μεγίστην ἂν δι’ αὐτοῦ τὴν ἐπίδοσιν ἀνελάμβανε).¹⁸⁰² Управо је за Кантакузина, и једино њега, Григора употребио термин **κράτιστος**, пошто је у њему видео оно што је већ вековима важило као идеал царске власти – цар који се старао о добробити својих поданика и који је штитио правоверну догму. Важно је на овом месту подвући и сличност која се може уочити између онога што је Григора рекао у завршном слову за цара Михаила VIII Палеолога и онога што је овде саопштио о Јовану VI Кантакузину. Јер, како произилази из историчаревих навода, обојица царева били су, по свим особинама вредни хвале, иако су починили дела која су била за осуду (Михаило Палеолог – прекршење заклетви датих Јовану IV Ласкарису и патријарху Арсенију и потписивање уније, а Јован Кантакузин – подржавање Григорија Паламе).

У тренутку када Јован Кантакузин постаје негативни јунак у *Ромејској историји* отвара се простор за новог позитивнијег царског јунака. У питању је свакако био цар Јован V Палеолог. Иако бледа сенка у односу на свог таста, занимљиво је скренути пажњу на поједина места на којима Григора истиче особине младог владара из дома Палеолога. Позитивно приказивање Јована V свакако је имало везе са чињеницом да је његов улазак у Цариград и почетак владавине значио и крај притвора за Нићифора Григору. Иако у почетку пун наде да ће Палеолог осудити Григорија Паламу и променити курс којим је кренуо Јован Кантакузин, Григора је ускоро морао прихватити чињеницу да се у том погледу, бар на почетку владавине новог василевса, ништа битно

¹⁸⁰¹ Greg. I, 552, 10–21.

¹⁸⁰² Greg. II, 590.14–19.

неће променити. Из свега што је историчар у своме спису саопштио о Јовану V могло би се закључити да је цар био mudar, промишљен и одлучан владар, кадар да се бори за очување својих права на престо.¹⁸⁰³ У вези са тим треба свакако подсетити да Григора у моменту када пише о грађанском сукобу 1341–1347 не говори о Кантакузину као о узурпатору права наследника Андроника III, што ни касније у својој *Историји* не чини експлицитно. Ипак, кроз речи царице Ирине Асен, о чему је већ било речи, као и кроз говор самог Јована Палеолога непосредно пре избијања другог грађанског рата између њега и Кантакузина, може се закључити да Григора критикује цара-писца за начин његовог доласка на власт. У приказивању Јована V, Григора је посебно инсистирао на царевом достојанству, истрајности и упорности које су се огледале у тешким ситуацијама. Наиме, пошто заврши са приповешћу о избављењу Орхановог сина Халила, што је био догађај који је од цара захтевао велики ангажман, историчар наводи да је још нешто било вредно дивљења везано за његову личност. Управо то се односило на царско држање након што је примио вест да му је, због једне болести, преминуо син. Цар, како истиче историчар, није допустио да падне у депресију већ је забранио јадиковке и жалост наредивши да се сви понашају као и пре несрећног догађаја.¹⁸⁰⁴ Иако не експлицитно, чини се да Григора има посебну потребу да нагласи позитивно држање Јована V Палеолога у тренутку породичне трагедије, која је неколико година пре тога задесила и Јована VI Кантакузина, када је цару умро син Андроник. Приповест о смрти Кантакузиновог сина Григора је, као што је поменуто, искористио да прикаже гнев Божији према Јовану VI због његовог савеза са исихастима.¹⁸⁰⁵ Лик Јована V Палеолога, у поређењу са негативним јунаком Кантакузином, на тај начин постаје синоним за царску одмереност и милост, што је видно и из историчаревог приказа завршетка сукоба Палеолога са шураком, Матијом Кантакузином.¹⁸⁰⁶ Употребљавајући термине реторике, могло би се рећи да се похвала (ἐγκώμιον) изречен Јовану Кантакузину у одређеним деловима списа, на крају претвара у праву покуду (ψόγος) овог владара, што је било условљено раздором који је настао између двојице некадашњих пријатеља.¹⁸⁰⁷

Григорин „миљеник” међу царевима, међутим, није био ни Михаило Палеолог ни Јован Кантакузин, већ пре свега Андроник II, који се у његовом историјском

¹⁸⁰³ Уп. поглавље о Кантакузинима и Палолозима.

¹⁸⁰⁴ Greg. III, 504. 23–510. 13.

¹⁸⁰⁵ Greg. II, 825. 6–826. 12.

¹⁸⁰⁶ Уп. претходно излагање.

¹⁸⁰⁷ О овоме в. још Hart, Nicephorus Gregoras, 175–179.

наративу посебно издваја у односу на друге владаре. Будући један од ученика и особа најближих првом министру цара Андроника II Палеолога, Нићифор Григора је, као што је поменуто, свој даљи интелектуални развој и успон у сам врх културне елите Царства дуговао пре свега својим учитељима, Јовану Глики и Теодору Метохиту, па потом свакако и сину и наследнику Михаила VIII, цару Андронику II. Пад старијег Андроника значио је и промену среће за њихове присталице и пријатеље, те је то довело и до Григориног повлачења са политичке сцене, што је, додуше, трајало свега неколико година. Уз помоћ и на препоруку пријатеља, великог доместика Јована Кантакузина, Григора је успео да се врати у сам врх дворских кругова, овога пута окупљених око новог цара, Андроника III. Стога је и портрет Андроника II у *Ромејској историји* од аутора захтевао велику пажњу и реторску вештину, пошто су, како се да претпоставити, прве књиге о деди млађег Андроника настајале управо у току његове владавине. Стога начин на који је Григора сачинио портрет Андроника II поставља извесна питања везана за хронологију настанка књига, као и она везана за Григорин суд о цару и, с тим у вези, и место које представа Андроника II и његове владавине заузимају у историјском дискурсу *Ромејске историје*. Од посебне важности је, дакле, указати на „алате реторике” којима се историчар служио како би створио слику цара у времену када су његови противници седели на цариградском трону. У вези са тим, слика Андроника II, могла би се анализирати у две одвојене целине:

1. Андроник II у поређењу са својим оцем, Михаилом VIII, и братом, Константином Порфирогенитом (књиге VI и VII, написане највероватније у току владавине Андроника III).
2. Андроник II у поређењу са својим унуком, Андроником III Палеологом (књиге VIII, IX и X, чији су делови вероватно писани после смрти Андроника III).

1.

Андроника II први пут срећемо у опису тријумфалног уласка Михаила Палеолога у Цариград, августа 1261. године (ὁ μὲν δὴ βασιλεὺς...ίεναι πρὸς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων ἅμα τῆ συζύγῳ δεσποίνῃ καὶ τῷ υἱῷ Ἀνδρονίκῳ τῷ νεῷ βασιλεῖ, δεύτερον ἔτος ἄγοντιτῆς ἡλικίας).¹⁸⁰⁸ Јасно је да Григора овом формулацијом признаје Андроника за цара, који је највероватније већ био проглашен за савладара. Андрониково друго појављивање везује се за епизоду његове женидбе угарском принцезом Аном, што је било пропраћено његовим крунисањем за савладара 1272. Као што је већ напоменуто,

¹⁸⁰⁸ Greg. I, 87. 10–14.

од тог момента Андроников званични потпис гласио је Ἀνδρόνικος Χριστοῦ χάριτι βασιλεὺς Ῥωμαίων.¹⁸⁰⁹ Иако сажетији од Пахимера, који овој епизоди даје много више простора у свом историјском спису, Григора причу о Андрониковом крунисању за савладара уводи на важно место у својој приповести које је везано за осигурање наследства престола у оквиру породице Палеолог, и то у оквиру Михаилове линије, о чему је већ било речи. Мало детаљнији приказ Андроника II у књигама које се односе на владавину његовог оца, везан је за обнову града Тралиса.¹⁸¹⁰ Григора даје веома детаљан приказ пророчанства које се односило на дужину владавине Андроника II, при чему је у излагању детаљнији и од Пахимера. Историчар закључује да ће о Андрониковој владавини говорити много подробније на одговарајућем месту у свом спису (ἀλλὰ τὰ μὲν περὶ τῆς τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου βιοτῆς καὶ τελευτῆς εἰρήσεται καθ' ἕκαστον κατὰ τὸν προσήκοντα τόπον ἔμπροσθεν).¹⁸¹¹ Разумљиво је због чега је било важно посебно истаћи Андроникову рану прокламацију, када се имају на уму сва дешавања везана за Михаилову узурпацију престола и, што је још важније, у светлости грађанског рата 1321–1328. Стога би се и прве књиге посвећене његовој владавини могле посматрати кроз ту призму. Наиме, када Андроник бива уведен у причу као самостални владар, особине које Григора највише потенцира, поред умерености и благости карактера, јесу оптерећеност теретом владавине Михаила VIII, али и велика љубомора коју је он осећао према брату.

Опис Андроникове самосталне владавине почиње у шестој књизи. Година је 1282, Михаило VIII оставио је иза себе нестабилну политичку ситуацију и Царство оптерећено разноликим проблемима, од којих су се посебно истицала два: проблем легитимности и арсенитска шизма, и потписивање Лионске уније. Као што се може закључити, управо је био „задатак” Георгија Пахимера да брани владавину Андроника II и да опере сина од грехова његовог оца, што је писац у неку руку и учинио у свом историјском спису.¹⁸¹² Григора је до извесне мере следио свог претходника, што је јасно и из начина приказивања цара на самом почетку његове приповести. Будући по природи умерен (φύσει πρῶτος), желећи да избегне даље скандале, цар је изабрао умерени пут (τὴν μέσην ἔγνων βαδίζειν).¹⁸¹³ Поред царева интелегенције и његовог умереног карактера, особине Андроника II које Григора највише потенцира јесу његове

¹⁸⁰⁹ Greg. I, 109. 22–23; Pach. II, 415. 5–6.

¹⁸¹⁰ Failler, *Restauration*, 249–262.

¹⁸¹¹ Greg. I, 144. 7–10. Аутор овде прејудицира догађај.

¹⁸¹² О томе детаљније *Николић, Павловић*, Слика Михаила VIII (у штампи).

¹⁸¹³ Greg. I, 162. 18–20.

прикривене емоције према политичким и личним потезима његовог оца. На матефоричан начин и у веома сликовитој реченици Григора бележи да, докле год је његов отац био жив, Андроник је сакривао своју жељу (за повратком Ортодоксији— прим. аутора) у свом уму, као што су усеви сакривени у самом дну земље током зиме. Сада, међутим, пошто је дошло пролеће, цар је открио своје сакривене мисли и изнео на видело оно што је било заборављено (ζῶντος μὲν γὰρ τοῦ πατρὸς ἔκρυπτε τὴν μελέτην αὐτῆς ἐν τοῖς λογισμοῖς, καθάπερ ἐν πίονι γῆ χειμῶνος εὐγενῆ τινα σπέρματα. νῦν δ' ἦρος, ὡς εἰπεῖν, ἐπιγενομένου τοῖς πράγμασιν ἔδειξεν ὅστις ὦν ἐλάνθανε).¹⁸¹⁴ Осим тога цар је, имајући на уму оно што је његов отац урадио легитимном наследнику престола, посетио ослепљеног Јована IV Ласкариса.¹⁸¹⁵

Мотив Андроникових прикривених емоција и благост карактера се поново, на другом месту и на врло илустративан начин, приказују када Григора говори о оптужбама против његовог брата, Константина Порфирогенита. Ваља истаћи да се Григорино сведочанство разликује од онога што нам о овој епизоди говори Георгије Пахимер. Док Пахимер није наклоњен Андрониковом млађем брату, Григора врло јасно показује симпатије према Порфирогениту.

Пошто се достојанство дубоке интелигенције, како бележи писац *Ромејске историје*, развијало у Андрониковој души, он је свој карактер обликовао тако да изгледа као да је то било његово природно стање да буде добро расположен према свом брату, сакривајући од свих своја права осећања (Ἐπεὶ δὲ συνέσεως βαθείας ἐμβρίθεια τὴν τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου ψυχὴν περιέθει καὶ δεινὸς ἦν οἰκουροῦσαν ἐπὶ πολλὸ συγκρῦσαι δυσμένειαν καὶ πεπλασμένον ἦθος ὡς ἄπλαστον ἐπὶ πλεῖστον προφῆναι, ἐλάνθανεν ὡς εὐμενῆ περὶ τὸν ἀδελφὸν παραμείβων τὸν χρόνον).¹⁸¹⁶ Према Григори, Андроник је мрзео свог брата из неколико разлога: 1. због тога што је Михаило Палеолог више волео Константина, 2. због тога што је Михаило желео да ожени Константина најлепшом од свих латинских принцепа,¹⁸¹⁷ 3. цар је мрзео брата понајвише због тога што је њихов отац желео да Константину повери Македонију и Солун да самостално управља, али и због тога што је Константин поседовао огромно богатство и био је веома дарежљив према свима. Последња два наведена разлога од посебног су значаја пошто је додељивањем тих области Константин заправо добијао апанажу, област којом је

¹⁸¹⁴ Ibid, 159. 25–160. 3.

¹⁸¹⁵ Greg. I, 159. 25–160. 3, 173. 6–20.

¹⁸¹⁶ Greg. I, 188. 3–7. Овде треба посебну пажњу обратити и на акустичну вредност које Григорине речи производе.

¹⁸¹⁷ Већ је било речи о томе да се можда радило о Јоланди од Монферата, будућој супрузи Андроника II.

самостално могао да управља. С друге стране, дарежљивост је била особина коју су енкомијастии посебно хвалили и истицали приликом описа царевих врлина. Осим тога, Григора, полазећи од најмање битних разлога због којих је Андроник био љубоморан на Константина, правећи градацију до оних правих и најкрупнијих, реторским алатима додатно је појачао напетост у својој нарацији која ће кулминирати сукобом између браће и коначног затварања Константина Порфирогенита.

Особиту пажњу, поред свега наведеног, привлачи и чињеница да је Григора, иако не у потпуности истим, онда бар врло сличним фразама осликао портрете Михаила Палеолога и његовог сина Константина. Како Михаила VIII, тако су и Константина Порфирогенита красиле сличне особине: *πρωσόπου ἰλαρότητα* (ведрина лица), *ἥθος ἄστειος* (елегантно држање), *μεγαλοδώρα* (дарежљивост, широкогрудост).

...ἔκ τε τῶν *τῆς ψυχῆς ἀγαθῶν*, ὅποσα τῆς Ὁ Κομνηνὸς Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος...
ἀρχειν ὀφείλουσιν ἐπιπρέπει, ἔκ τε τῆς τοῦ πολλὴν ἐπὶ τοῦ *προσώπου* φέρων τὴν
ἥθους εὐτραπέλειας, ἔκ τε τῆς τῶν *ἰλαρότητα* τὴν τε *ὀμίλιαν χρηστὸς* καὶ τὸ
ὀφθαλμῶν ἀστειότητος · ὥστε καὶ εἰ μὴ τὸ *ἥθος ἀστειός* καὶ πρὸς τουτοῖς *τὴν χεῖρα*
ὕστερογενὲς μέγα πρὸ ποδῶν ἔκειτο κώλυμα, *φιλότιμος*. Greg. I, 68. 9–11. – о Михаилу
αὐτὸν ἂν μάλα ἀσμένως τῶν βασιλικῶν VIII
σκήπτρον ἐδείκνυ διάδοχον ὁ πατήρ. Greg. I,
187. 5–8. – о Константину Порфирогениту

Управо је због ових особина Константин био више вољен од стране свог оца, пошто је на сваки могући начин подсећао на њега. И, како бележи Григора, да није рођен други, управо би он наследио очев престо (ὥστε καὶ εἰ μὴ τὸ ὕστερογενὲς μέγα πρὸ ποδῶν ἔκειτο κώλυμα, αὐτὸν ἂν μάλα ἀσμένως τῶν βασιλικῶν σκήπτρον ἐδείκνυ διάδοχον ὁ πατήρ).¹⁸¹⁸ Како Григора наставља, и док нико није могао да тврди да је Порфирогенит крив за прва два наведена разлога, трећи је, међутим, изазивао основу сумњу његовог брата Андроника. Историчарево сведочанство о Порфирогенитовој немарности према томе да је управо својом великодушношћу и богатством само увећавао братовљеву сумњу, међутим, могла би се схватити и у ироничном смислу. Наиме, Григора наводи да Константин можда није ни био свестан чињенице да је управо великодушност била та која је била једна од главних карактеристика цара (што је

¹⁸¹⁸ Greg. I, 187. 8–11. Константин Порфирогенит био је трећи, не други син Михаила Палеолога, о коме извори не говоре ништа.

готово невероватно – прим. аутора), па чак и ако јесте био свестан, историчар признаје да је могуће да Порфирогенит за то није много марио. Тако је само појачао сумњу свог брата, иако уистину, није желео да зарати против њега, нити да доведе до проливања крви својих рођака. Цареве уши су, међутим, већ биле испуњене оптужбама које таква величанственост тежи да изазове. Константиновим врлинама али и његовој немарности, Григора је, дакле, супротставио Андроникову нарастајућу љубомору (ὕποψία).

Судбина Константина Порфирогенита је тако била запечаћена. Када је његов отац умро, Андроник II га је бацио у тамницу. Иако се не може са сигурношћу тврдити да је Григора преферирао Порфирогенита од Андроника II, очигледно је да историчар пориче његову кривицу експлицитно саопштавајући да он није имао намеру да води рат против својих крвних рођака. Осим тога, Григорине симпатије за Константина Порфирогенита могле би се видети и у његовој изјави да су све оптужбе против Порфирогенита биле лажне (διαβολαί, συκοφανταί ψευδεῖς), и да Андроников брат није могао бити крив за љубав свога оца према њему.¹⁸¹⁹

Портрет Андроника II у првим књигама које описују његову владавину дају приказ умереног човека, испуњеног дубоким емоцијама и страстима, човека који се носио са разним потешкоћама у циљу решавања проблема са којима је био суочен. Он је представљен као владар који је слушао савете својих, не тако мудрих саветника, због којих је и правио огромне грешке (попут распуштања флоте). Иако је цару недостајало одлучности њиме се није могло лако манипулисати, што се види и из приказа његовог односа према царици Ирени од Монферата.¹⁸²⁰ Осим тога, критика на Андроников рачун, у овом делу повести, исказана је и кроз Григорине речи, којима он уводи Каталанце у свој историјски наратив, да је цар све мање поверења имао у своје поданике, па је стога и посегнуо за страним најамницима ради даље борбе против Турака.¹⁸²¹ Ове Григорине речи уследиле су након смиривања побуне Алексија Филантропина, за кога Григора не крије своје симпатије.¹⁸²² На основу свега што је о цару изречено у првим књигама његове самосталне владавине, поредећи његов портрет са оним његовог оца Михаила VIII, треба истаћи да се приказ Андроника II није подударало са сликом идеалног владара каквог је видео Григора.

¹⁸¹⁹ Greg. I, 186. 17–23. Треба се подсетити да историчар исти термин за оптужбе користи и у случају Михаила VIII Палеолога, када говори о оптужбама за издају изнетим против њега у време владавине Јована III Ватаца и Теодора II Ласкариса, док, рецимо, за оптужбе против завереника који су планирали да збаци Андроника III с власти, историчар употребљава термине *κατηγορία* and *ἐγκλήματα*, Greg. I, 532. 8–534. 6.

¹⁸²⁰ Greg. I, 236. 10–237. 2.

¹⁸²¹ Greg. I, 205. 6–9.

¹⁸²² Уп. излагање о Филантропину.

Међутим, иако можда из првог дела приповести не произилази да је и Андроник II наследио леп изглед, иако не и енергичну природу свога оца, надаље особине које се преваходно истичу јесу аскеза старог цара и његова побожност. Иронично, обојица царева, како Михаило VIII, тако и Андроник II, делили су исту слабост: љубав према својој деци и наследницима.¹⁸²³ Управо су због те љубави оба владара морала да се носе са озбиљним изазовима.

2.

Највећи изазов за владавину Андроника II био је грађански рат против његовог унука Андроника III, кога је његов деда, како то Григора наводи, волео више од све своје деце и унучади. Управо је Андроник II највише и волео свог унука из сличних разлога због којих је његов отац преферирао царевог брата Константина – због природне добротe његовог ума и због његовог лепог изгледа (διὰ τὴν εὐφροσύνην τῆς γνῶμης, διὰ τὸ τῆς ὄψεως κάλλος).¹⁸²⁴ У погледу историчаревог приказивања цара у претходним књигама, може се рећи да је портрет Андроника II у књигама VIII, IX и X нешто другачији, будући да треба узети у обзир да је у овај део свог историјског наратива Григора унео своје говоре. Треба приметити да се ови делови његовог историјског списка баве догађајима у које је Григора већ био активно укључен, као и периодом који се подудара са историчаревим уласком на двор Андроника II. Ово су књиге у којима се уједно срећу и његове прве аутобиографске белешке из којих се и сазнаје да је он своје реторске саставе изговорио јавно, пред публиком. Стога се и поставља логично питање која је била сврха њиховог укључивања у *Историју*? Не би било погрешно претпоставити да их је писац укључио са намером да, између осталог, покаже своју ерудицију и књижевни таленат, али, што је још важније, да би њима „оживео” саму историјску наратију и тиме догађаје којима је он лично био сведок учинио још драматичнијим од оних у којима није учествовао. С тим у вези намеће се и питање о времену састављања последње три књиге које се односе на владавину Андроника II, за које је већ напред речено да су највероватније писане после смрти Андроника III. То се, да подсетимо, између осталог да закључити на основу начина на који је описан грађански рат између двојице поменутих царева. Наиме, било би сасвим непримерено писати негативно о цару чији је долазак на престо био резултат победе у грађанском рату, или, пак, писати исувише позитивно о његовом деди и при томе још у

¹⁸²³ За Михаила Палеолога–Greg. I, 154.18–23, а за његовог сина, Андроника–Greg. I, 283.13–20.

¹⁸²⁴ Greg. I, 283. 18–20.

спис укључивати и похвално слово за старог цара,¹⁸²⁵ тим пре што је оно које је писао за Андроника III из *Историје* изостављено.¹⁸²⁶ Осим тога, Григора је у *Ромејску историју* укључио и монодију састављену за његовог учитеља, Теодора Метохита, кога је пратио глас да је био један од главних виновника за избијање сукоба између деде и унука.¹⁸²⁷ У вези са овим било би легитимно поставити и питање цензуре на двору Палеолога, те и детаљно анализирати садржај поменутих реторских списа. Да ли се у овим реторским саставима налазе елементи који би говорили у тој мери позитивно о Андронику II да би они представљали опасност по владавину његовог унука? Да ли је у било ком тренутку постојала реална могућност повратка Андроника II на престо и да ли је и колико, ако је уопште и постојала, могла бити јака опозиција против Андроника III? Да ли је било могуће писати енкомионе за владара који је збачен од стране владајућег цара и не наићи на већи отпор? Логично је претпоставити да би одговор на та питања пре свега био условљен садржајем самог енкомиона. Осим тога, важно би било анализирати и место које говор заузима у историјском наративу Григориног списа, јер би то могло сведочити о разлозима због којих га је Григора укључио у *Ромејску историју*, што би могло утицати на јасније сагледавање хронологије настанка ових књига о Андронику II. Иако неће бити лако дати прецизне одговоре на ова питања, Григорина реторика у овом делу његове *Историје* од посебне је важности управо због тога што је писац био присталица Андроника II, а био је и врло активан на двору Андроника III.

Похвално слово за Андроника II написано је 1321. године и смештено је у осму књигу *Ромејске историје*, након завршетка прве фазе грађанског рата између старијег и млађег Андроника. Позивајући се на своје блиске односе са Теодором Метохитом и описујући његов улазак у круг дворских интелектуалаца, Григора хвали цара и свог првог министра, који је византијски двор учинио местом за стицање разних знања, кампом за учене људе (... οὐ μόνον εὐκοσμίας καὶ ἠθικῆς ἀπάσης ἀρετῆς καὶ ἀσκήσεως ἐργαστήριον τὸν βασιλικὸν κατέστησεν οἶκον, ... ἀλλὰ καὶ λογικῆς φάναι παιδεύσεως κράτιστον γυμνάσιον καὶ, οἷον εἰπεῖν, ἐλλογίμων γλωσσῶν στρατόπεδον).¹⁸²⁸ Овај Григорин ἐγκώμιον несумњиво је представљао пишчеву „улазну карту” на цариградски двор,

¹⁸²⁵ Најречитији и најекстремнији пример који говори у прилог томе колико је било опасно јавно критиковати политику владајућег цара представља *Тајна историја* Прокопија из Цезареје. В. *Tinnefeld, Kaiserkritik*, 192. Осим тога, познато је да је Јован Мавропод у XI веку прекинуо да пише своје историјско дело, пошто је у њему било сувише истинитог приказивања владара, *Tinnefeld, Kaiserkritik*, 192, нап. 538.

¹⁸²⁶ Овај говор ми је, нажалост, остао недоступан.

¹⁸²⁷ *Cant. I*, 80. 24–84. 3

¹⁸²⁸ *Greg. I*, 327. 12–17.

будући да се у њему посебно наглашава његова лојалност и веза са старим царем и његовим присталицама. Григора истиче василевсове врлине, пре свега цареву мудрост и љубав према православљу, али не прави никакве алузије на политичке догађаје тог времена. Међутим, чини се да је већ само место које је дато овом реторском делу само по себи особито важно, без обзира на чињеницу да је хронолошки исправно уметнуто у историјски наратив. Похвала старог цара смештена је између прве и друге фазе грађанског рата можда управо са циљем да се публика „опусти” после излагања о тешким ратним питањима са једне, као и са циљем истицања позитивних особина владара за кога је прва фаза рата била изузетно неповољна, с друге стране. Историчарев *ἐγκώμιον* завршава са уобичајеном жељом да Бог чува цара и његово потомство, како би његови поданици увек били срећни.¹⁸²⁹ Међутим, за разлику од друга два Григорина говора посвећена Андронику II, која нису била укључена у историју,¹⁸³⁰ писац је, чини се директнији у овом будући да посебно хвали василевсову величину, интелигенцију и његову способност да превазиђе хаос са којим је био суочен. Историчар истиче да је након што је Андроник преузео управу у држави, свим стварима приступио чврсто и са лакоћом.¹⁸³¹ Иако нема сумње да је у питању похвала у којој је хипербола свакако најдоминантнија стилска фигура, ове василевсове карактеристике истичу се управо у моменту када је у држави владао свеопшти хаос, а Андроник II се представља као господар ситуације, што он свакако тада није био.

Књига IX открива ко је био прави господар, будући да се у њој говори о тријумфу Андроника III над његовим дедом и да се она завршава тужном епизодом смрти старог Андроника II. Тиме је историчар, у извесном смислу, очувао своју структуру списка. Григора саопштава да је у Царству постојало пророчанство које се односило на царев животни век и које је било везано за извесни стуб који се баш у то време, фебруара 1332. године, срушио, што је и предсказало крај царевог живота. Осим тога, аутор *Ромејске историје* посебно истиче да је више неповољних знакова најавило цареву смрт, попут помрачења Сунца и Месеца, као и веома јак земљотрес. Нићифор Григора на овом месту такође посебно подвлачи своју везаност за старог цара, будући да наводи како је имао обичај да често иде к њему и да са њим води интелектуалне разговоре. Наглашавајући цареву мудрост и милост (*ἀστειότης, χάρις*) Григора приповеда како је последње вече, осим Григоре, цару друштво правила и његова ћерка,

¹⁸²⁹ Greg. I, 328. 9–339. 20.

¹⁸³⁰ Nicephori Gregorae ad imperatorem Andronicum, 497–519; *Радошевић*, Похвална слова, 61–83.

¹⁸³¹ Greg. I, 337. 23–338. 5.

српска краљица Симонида. Пошто се разговор отегао до дуго у ноћ, цар их је све отпустио под изговором да жели да се одмори. Григора наводи како Андроник старији те вечери није много јео и како је, место уобичајене мешавине вина и воде, пио само хладну воду. Будући да је био сасвим сам у својим одајама, пошто у то доба није могао наћи никога ко би га исповедио, Григора наводи како је цар сам понудио захвалност Богу и затражио спас сопствене душе са сузама у очима, падајући више пута ничице на под. Затим је цар примио последњу причест и, носећи свету икону Богородице, дошао до лежаја на ком је имао обичај да борави где је, како наводи историчар, када је за то дошао тренутак, Андроник II напустио овај свет.¹⁸³²

Приказ цареве смрти један је од најемотивнијих у читавој *Ромејској историји*. То свакако не изненађује с обзиром на историчареву блискост са старим царем. У приказу царевих последњих сати поново су истакнуте његова скромност и аскетски начин живота, што је, треба подсетити, било у супротности са оним како је живео његов унук, Андроник III. Аскетизам Андроника II додатно осликавају две епизоде које Григора наводи дајући свој последњи суд о цару који долази на почетку десете књиге, после монодије посвећене овом владару. Занимљиво је приметити до којих све детаља Григора иде у опису Андроникових последњих сати, будући да он није био уз цара до самог краја. Овај опис, као и укључивање монодије којом отпочиње десета књига и позитивна оцена царевог карактера служили су Григори, као представнику оне групе људи који су подржавали старог цара, да својој публици дочара последње тренутке њиховог владара, као и да подсети на благост и умереност његовог карактера у времену када је за владарем са таквим особинама постојала потреба. Осим тога, приказ краја старог цара нераскидиво је везан и за опис завршетка живота Григориног учитеља, Теодора Метохита, који је умро тачно тридесет дана после Андроника II и чије посмртно слово је такође укључено у Григорин историјски спис. Некадашњем великом логотету, који се тих година вратио из изгнанства у свој обновљени манастир Христа у Хори, било је забрањено да посећује старог цара, што је Метохита још додатно чинило несрећним, поред чињенице да је видео своје благо расуто, а кућу спаљену.¹⁸³³

Књиге X и XI представљају врхунац Григориног реторског израза у *Ромејској историји*. Књига X, што се да закључити већ и из начина на који се завршава књига IX,

¹⁸³² Испод његовог кревета пронађена је књига са пророчанствима која је предсказала колико година ће цар владати, Greg. I, 460. 4–463. 17.

¹⁸³³ Greg. I, 458. 23–460. 3. Овај период Григориног живота био је посебно тежак за писца јер је, некако у исто време, он остао без важних људи у свом животу. Године 1328. умро је Григорин ујак, митрополит Јован, да би потом један за другим, 13. фебруара и 13. марта 1332. године, преминули Андроник II Палеолог и његов месазон, Теодор Метохит.

отвара се Григорином монодијом за Андроника II, док се књига XI затвара оном која је написана за Андроника III. Оваква структура, у којој једна монодија отвара књигу, а друга је практично затвара, могла би такође указати на жељу историчара да обележи завршетак једне епохе и ишчекивање друге, што би се индиректно могло уочити и у уводу за XII књигу. Уколико би се ово тумачење прихватило, једва да би постојало места сумњи који се од двојице Андроника у *Историји* особито истиче.

Поводом смрти старог цара, а на подстицај и молбу његове ћерке Симониде, Нићифор Григора је сачинио посмртно слово које је интегрално укључио у свој историјски спис.¹⁸³⁴ Појмови и епитети које је Григора употребио за Андроника II у својој монодији веома су јаки и индикативни. За разлику од похвалног слова, монодија је, у погледу термина и емоција које је требало да изазове јача, а садржи и више референци везаних за политичке догађаје. Иако нема сумње да би одређене термине требало узети са резервом јер би се могли тумачити као обични топоси, важно је обратити пажњу на њих. Поред довољно познатих израза као што су ὧ γῆς ἦλιε, ὧ κοινῆ τῶν Ῥωμαίων ψυχῆ, τῆς οἰκουμένης κεφαλή, τῶν πόλεων ὀφθαλμός, τῶν κοινῶν πραγμάτων μεγάλη λαμπάδα,¹⁸³⁵ историчар Андроника II назива основом доброг империјалног поретка (ὁ τῆς βασιλικῆς εὐταξίας θεμέλιος,¹⁸³⁶ исправношћу и мером царске власти (ἡ τῆς βασιλείας εὐθύτης καὶ στάθμη).¹⁸³⁷ Посебно су наглашени василевсова умереност и аскетизам, као и његова улога заштитника Цркве. Григора наводи да је Андроник II био светлост Цркве (ὁ τῆς ἐκκλησίας φαιδρότατος λύχνος)¹⁸³⁸ који је у време превирања пружао стабилност и увек стајао као непомерљива кула своје догме (τῶν ταύτης δογμάτων ἰστάμενος πύργος).¹⁸³⁹

Андроник II се пореди са Константином Великим. Ипак, историчар цару приписује одређене заслуге које заправо нису биле његове. Наиме, Григора помиње Андроника као другог оснивача Константинопоља (δεύτερος αὐτὸς καταστὰς οἰκηστής),¹⁸⁴⁰ што је био епитет који је био везан за његовог оца, Михаила VIII.¹⁸⁴¹ Тако, иако неки изрази у ствари прецењују стварне способности Андроника II будући у

¹⁸³⁴ Као што је случај и са другим Григориним реторским саставима, и овај говор је посебно сачуван, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II-2, 242, нап. 332. На почетку говора такође је употребљен термин παρόντες, Greg. I, 465. 6, који свакако имплицира јавно читање монодије, а можда и саме *Историје*.

¹⁸³⁵ Greg. I, 466. 9–14.

¹⁸³⁶ Greg. I, 466. 16.

¹⁸³⁷ Greg. I, 468. 3.

¹⁸³⁸ Greg. I, 468. 4.

¹⁸³⁹ Greg. I, 468. 5–8.

¹⁸⁴⁰ Greg. I, 469. 23–24.

¹⁸⁴¹ Macrides, New Constantine, 3–41.

функцији реторике, овај Григорин књижевни спис још једном истиче вредности и карактеристике које је византијски цар требало да поседује. Историчар те особине истиче и у својим завршним карактеризацијама Михаила VIII Палеолога и Јована VI Кантакузина, које и критикује због њихове црквене политике. Саопштавајући да би Михаило Палеолог надилазио све царе да није, између осталог, увео новине у црквену догму, историчар је јасно изрекао свој став по питању владара као заштитника праве вере. Исти мотив јавља се и у каснијој карактеризацији Јована Кантакузина, за кога историчар каже да би надилазио све царе да није био заведен новинама уведеним у цркву од стране Григориних прогонитеља, исихаста.¹⁸⁴² Насупрот свом оцу, Андроник II бранио је цркву од увођења иновација у догму, а како је Григора завршио са писањем овог дела историје пре него што се коначно разишао са Јованом Кантакузином по питању исихазма, дакле пре 1351. године, овај део монодије може се схватити као извесна порука Григорином пријатељу који је 1347. године дошао на престо византијских царева. Григорин увод у XII књигу *Ромејске историје* још је јаснији показатељ историчаревих визија идеалног владара, будући да он овом приликом даје савете владару чега би све једна личност која се налази на тој позицији требало да буде свесна и о чему би требало да води рачуна. С тим у вези интересантно је приметити да Григора у свом спису, на крају описа владавине Андроника III износи своје становиште да би цар сигурно осудио учење Григорија Паламе и да би стао на пут ширењу исихазма да га у томе није спречила смрт.¹⁸⁴³ Тако је историчар у својој монодији Андронику II посебно истакао цареву окренутост Ортодоксији и његов аскетизам, који осталим поменутиим царским личностима није био својствен.

Завршавајући своју монодију умрлом цару, Григора истиче како је све присутне обузела велика туга и како се проломио јецај и плач присутних. Сви су жалили и патили за царем као за оцем. Историчар на овом месту наводи још једну ствар која може бити схваћена као противтежа тврдњама противника старог цара које је Григора истицао а које су биле везане за дужину владавине старог Андроника. Наиме, историчар истиче да, иако дуговечност може довести до засићења људи, она ипак у људским душама ствара такво стање које обезбеђује да се они сачувају у сећању.¹⁸⁴⁴ Из тога произлази да Григора сматра да је управо та дуговечност и дужина Андроникове

¹⁸⁴² Greg. I, 590, 14–19.

¹⁸⁴³ Уп. претходно излагање.

¹⁸⁴⁴ Greg. I, 472. 6–9.

владавине, коју су му присталице младог цара посебно стављале на терет, допринела да сећање на њега буде дуго присутно.

Монодија за Андроника II посебно је интензивирана другим књижевним делом писца *Ромејске историје*, које је он такође укључио у свој историјски наратив, и који, у извесном смислу, прати монодију написану за цара. У питању је посмртно слово састављено за Григориног учитеља, Теодора Метохита који је преминуо тачно месец дана након смрти Андроника II, 13. марта 1332. године. Монодија посвећена Теодору Метохиту пуна је похвала на рачун мудрости и образовања великог логотета и његових државничких способности. Григора посебно истиче повезаност Андроника II и његовог првог министра, наводећи да Метохиту није било могуће да живи без душе и ваздуха, а то је управо био Андроник II. Метохит је био тај кога је цар желео да уздигне изнад свих и тиме јасно покаже да једном таквом цару баш такав слуга приличи; онај који је најпаметнији од свих и који све својом мудрошћу надилази. Како је цар напустио овоземаљски свет, тако је сматрао да није праведно да његов слуга буде дуго од њега одвојен, те га је убрзо позвао к себи и прихватио га.¹⁸⁴⁵ Григора наводи и да је његов учитељ био веома паметан и mudar човек, снажног тела и симетричне, лепе грађе. Осим тога пристајала му је ведрина у очима заједно са његовим величанственим смехом, а био је раздраганог карактера и лако приступачан. Био је амбициознији у погледу науке него у погледу целокупног богатства, а ка томе га је водила оштрина његовог ума и продуктивност његових мисли. У побожности и поштовању Бога био је веома сличан покојном цару.¹⁸⁴⁶ Уједињени у смрти као што су то били за живота, цар и његов први министар појављују се заједно у Метохитовој монодији. Обраћајући се Богу, Григора констатује да је Царству јуче узет највећи цар, данас његова десна рука, његов саветодавни Нестор, једини који је могао да задовољи оваквог василевса; јуче храм Грација, данас капија храма; јуче пролеће свих добрих ствари, данас ластва која најављује ово пролеће; јуче велики, неприкосновени ум, данас хармонични гласник овог ума; јуче речи великог златног језика, данас Академија и перипатетичари и стоици тог језика и те речи; јуче Мусе, данас живи и покретни Мусион; јуче најјачи бранилац побожности и догме, данас догматски паноплиј; јуче владавина и вођство свештенства, данас њихово свето оружје.¹⁸⁴⁷ Упечатљиве и потресне речи историчара за Андроника II и Теодора Метохита биле су потребне како би се повећала не само жалост

¹⁸⁴⁵ Greg. I, 480. 6–16.

¹⁸⁴⁶ Исто, 481. 15–24.251.

¹⁸⁴⁷ Greg. I, 476. 1–14.

Григориног аудиторијума, већ да би се изазвале симпатије и сажаљење за главне јунаке Григориних монодија и у потоњим генерацијама.¹⁸⁴⁸

Тако је Григора још једанпут, у врло позитивном светлу, истакао личност великог логотета. Занимљиво је приметити да, за разлику од других личности којима је у *Ромејској историји* посвећено више простора а које су у одређеним периодима и догађајима имали важну улогу, никоме до великом логотету није посвећена посебна карактеризација која долази на крају описа његове смрти и, што је још важније, монодије састављене у његову част. Григора је у својој *Ромејској историји* описивао карактере разних ликова (патријараха, царевих блиских сарадника, војсковођа, царевих рођака) али никоме од њих Григора није посветио онолико простора, нити је дао завршан опис њихове личности који се подударало са начином на који је писац иначе описивао царе, као што је то урадио са својим учитељем. Свакако да је разлог томе био пишчев лични афинитет и пијетет према учитељу, али уопште и према породици Метохит. Пишчева осетљивост за све теме које су биле неповољне за припаднике ове породице, великог логотета и његову децу, види се у прикривању било какве одговорности великог логотета за грађански рат у Византији, као и у покушају да се сакрије колико је велико незадовољство према њему било присутно међу становницима Царства. Осим тога, побуна паниперсеваста Јована који је био ожењен Ирином Метохит врло је сажето приказана, док је много већи простор дат опису Ирине судбине и туге за преминулим мужем, као и њеном срамотом због побуне њеног супруга против Андроника II. Историчар, такође, само у једној реченици, и то врло успутно, помиње да су Метохитови синови били затворени, при том прећуткујући разлог због кога су били у таквом положају, а који је највероватније имао везе са њиховом подршком Андронику II у току сукоба 1321–1328. Нићифор Григора је био наследник Метохитове библиотеке у манастиру Хора а тиме и „његове мудрости”, што је посебно истакнуто и у Метохитовој песми, својеврсном духовном тестаменту, и у *Ромејској историји*. Због свега тога не изненађује пишчев став према месазону цара Андроника II.

Књига XI, како је поменуто, затвара се монодијом написаном за Андроника III. Текстови монодија разликују се, како по садржају, разумљиво, тако и по дужини, будући да је она посвећена Андронику II обимнија. Међутим, овај Григорин реторски спис испуњен је похвалама у вези са војним кампањама које је спроводио Андроник млађи против Акарнанаца, Бугара и Срба, али је приметно да је аутор мање

¹⁸⁴⁸ За портрет великог логотета Метохита у Григориној *Историји* в. *Bezdeki, Portrait*, 57–67.

великодушан када су у питању епитети који се цару приписују.¹⁸⁴⁹ Укључивање још једног реторског дела у историјски спис у потпуности одговара природи историјског наратива типичном за овај део *Ромејске историје*, у ком је Григора у највећој мери испољио своје књижевне способности. Иако Григора није имао пуно симпатија за Андроника III, не треба заборавити да је он наставио своје књижевно прегалаштво и на двору василевсове удовице, царице Ане Савојске, током грађанског рата између регентства у Цариграду и Јована Кантакузина 1341–1347 Григора, међутим, није пропуштао, да изрекне критику на рачун млађег Андроника, директније него што је то чинио у случају његовог деде, што се посебно види у историчаревом приказу рата 1321–1328 и у приказу цареве владавине.¹⁸⁵⁰

Као и све остале реторске саставе, Григора је и монодију посвећену младом Андронику посебно издао.¹⁸⁵¹ Историчар истиче како га је патријарх Јован Калека нагнао да напише слово за цара. Свој говор Григора започиње туговањем због цареве смрти и жалом због немогућности да му се уместо посмртног слова пише похвално, због свих његових успеха које је у току последњих година постигао. Иако сам говор није ни приближно толики колики је био онај посвећен Андронику II, а ни онај у част Теодора Метохита, врло је важно пажњу обратити на сам његов крај. Наиме, Григора подсећа светину да је цар са последњим атомима своје снаге присуствовао сабору на коме је требало да се бори за очување правог учења у цркви. Према Григориним речима, василевс је имао жељу да баци у дубину заборава оне који су имали нова мишљења везана за догму.¹⁸⁵² На тај начин, историчар је поново подвукао да се Андроник није слагао са Паламом. У вези са овим треба приметити да је Григора у текст монодије који је касније прикључио *Историји* управо у делу у којем говори о Андрониковом односу према Варлааму унео важне измене. Наиме, у тексту монодије који је сачуван у посебним рукописима, ван *Ромејске историје*, стоји да цар није умро док се у потпуности није разрачунао са оптужиоцима монаха и док није њихово учење послао у заборав, из чега јасно произилази да је Андроник III поживео таман толико да на сабору 1341. године осуди Варлаама и тиме одбрани Григорија Паламу. У монодији сачуваној у *Ромејској историји*, међутим, стоји да је цар дао наде да ће се обрачунати са Варлаамом, не и да је то заправо и учинио, што прави битну разлику како за

¹⁸⁴⁹ Greg. I, 560. 13–565. Јован Кантакузин у свом историјском спису настоји да прикаже Андроника II као неспособног у војним стварима, *Kyriakidis, Warfare and Propaganda*, 176–189.

¹⁸⁵⁰ Уп. претходно излагање.

¹⁸⁵¹ Nikephoros Gregoras *Rhömäische Geschichte* II-2, нап. 524, 398.

¹⁸⁵² Greg. I, 560. 8–565. 13.

присталице Паламе, тако и за њихове противнике. Јер, управо се Јован Кантакузин у свом историјском спису позивао на текст Григорине монодије, а не *Историје*, наводећи да је Андроник млађи већ осудио Варлаама.¹⁸⁵³

У вези са свиме што је речено, поново се долази до питања времена настанка ових књига, као и цензуре на двору Андроника III. У једном од претходних поглавља анализирани су одређени подаци који уакзују на постојање опозиције која је настојала да збаци са власти млађег цара а коју су чинили и припадници царске породице (деспот Димитрије Палеолога, *кралена* Симонида?). Стога је и Андроник III, као и његов деда и прадеда, био принуђен да се бори за очување свог положаја на престолу како би исти осигурао за свог наследника. Због тога је могуће закључити да, иако нема сумње да је у време династије Палеолог у говорима тог периода могла бити изражена нешто слободнија критика на рачун владајућег цара,¹⁸⁵⁴ ниво те слободе морао је зависити од политичких околности и положаја писца у оквиру друштвене мрежа у којој се кретао, а која је свакако била испреплетана око најмоћнијих људи у држави. Када је у питању Нићифор Григора, треба узети у обзир да он није потицао из аристократске породице, те да себи не би могао приуштити, колико год да су његове везе с породицом Метохит и касније Кантакузин биле јаке, да изрекне тешке и отворене критике на рачун Андроника III као ни отворену и прекомерну похвалу Андроника II док је његов унук био жив. Након пада старијег Андроника Григора се морао изборити за своје место у чему му је највише помогао Јован Кантакузин, најближи пријатељ Андроника III. Касније је, разуме се, Григора у својој *Ромејској историји* врло отворено нападао цара Кантакузина због његове подршке исихастима, али су тада већ биле другачије околности и писац је већ био осуђен на сабору 1351. године, тако да, уистину, и није имао шта више да изгуби.

Осим тога, не треба заборавити ни поменуто похвално слово које је Григора саставио у част Андроника III, око 1337. године, и које није укључио у свој историјски спис. Ова чињеница важна је, поготову када се узме у обзир његова садржина. Јер, да је Григора имао намеру да у свом историјском спису особито похвали Андроника млађег, овај енкомион, који цара прославља због његових војних успеха, из *Ромејске историје* не би био изостављен.¹⁸⁵⁵ Једино што је, поред монодије посвећеном владару у

¹⁸⁵³ Van Dieten, Entstehung, 179–181.

¹⁸⁵⁴ Angelov, Political Thought, 160–181.

¹⁸⁵⁵ О садржини говора в. Beyer, Antirrhethika I, 94–96.

Ромејску историју унето, јесте и παραμυθητικὸς λόγος за Андроника III, написан поводом смрти његове мајке, Рите Марије.¹⁸⁵⁶

Царица мајка умрла је 1333. године у Солуну.¹⁸⁵⁷ У том говору Григора је истакао царево врлине, превасходно његово умеће и храброст у војевању, као и царево одважно држање према спољним непријатељима. Као што и приличи једном утешном слову, Григора је истакао тугу коју је код цара изазвала смрт његовог оца, а више од тога и смрт његовог деде, који им је свима, према Григориним речима, био лек и исцелитељ. Ипак, најјача од свега била је царева туга за мајком, која је цару по природи била најближи сродник и која је, како се Григора реторски изражава, била последње сидро његовог рода и акропољ његове среће.¹⁸⁵⁸

Опис обојице царева, како Андроника старијег, тако и Андроника млађег, следи на крају Григориних реторских састава. Андроник старији умро је у својој седамдесет четвртој години и педесет година након што је преузео владарски скиптар.¹⁸⁵⁹ Био је висок, згодан, веома стидљив и јаке и ауторитативне природе (ἦν δὲ τὴν ἡλικίαν εὐμήκης, τὸ εἶδος εὐπρεπῆς καὶ λίαν αἰδέσιμος καὶ ὥσπερ ἐκ φύσεως ἔχων τὸ ἡγεμονικὸν τε καὶ φοβερόν).¹⁸⁶⁰ Дакле, Григора наводи да је и овај син Михаила VIII био пријатне спољашности, али, за разлику од Константина Порфирогенита, историчар не користи сличне фразе које је користио за двојицу поменутих припадника породице Палеолог. У поређењу, међутим, са својим унуком, Андроником млађим, стари цар јесте био ἡγεμονικὸς. Важно је такође истаћи да Григора карактеристике Андроника II, које су раније биле представљене као његове мане (његове скривене емоције и кроткост карактера) на овом месту трансформише у позитивне карактеристике. Историчар наводи да је природа распростраила радост на царевом лицу у изобиљу, мирноћу у очима и сјајну еуфонију у његовом гласу. И док су они ширили спокојство и достојанство његовим темпераментом, природа је дозволила да се у њему прикаже нешто љубазно и Божански изузетно. Све ове ствари биле су гласници праве душе његовог тихог

¹⁸⁵⁶ Greg. I, 490. 14–495. 11. И овај говор сачуван је засебно, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte, II-2, нап. 384, 347. Није у потпуности сигурно да ли је ово утешно слово занста изговорено пред царем или је пак само послато Андронику III, будући да из Кантакузиновог наратива произилази да се цар тада налазио на Халкидици, Cant. I, 437. 15–17; Johannes Kantakouzenos, Geschichte II, нап. 165, 206.

¹⁸⁵⁷ О томе само кратко обавештење даје и Кантакузин, Cant. I, 473. 11–12.

¹⁸⁵⁸ Greg. I, 491. 18–492. 2.

¹⁸⁵⁹ Овде Григора наводи термин αὐτοκρατορία, којим заправо истиче да он године царево владу рачуна не од момента његовог проглашења и крунисања за савладара, већ од почетка његове самосталне владавине. Кантакузин само саопштава да је Андроник старији умро у својој 72. години живота, након чега одмах помене и смрт царице мајке, Greg. I, 473. 10–12.

¹⁸⁶⁰ Greg. I, 472. 18–20.

карактера (τῶν σιωπόντων ἡθῶν τῆς ἐκεῖνου ψυχῆς).¹⁸⁶¹ Посебан приказ Андроникове аскетске природе видан је и у два епизодама које Григора наводи на крају описа старог цара, у коме до изражаја долазе његова дарежљивост и брижност према пријатељима. Григора саопштава како је цар живео у сиромаштву и како му ништа до три номизме није преостало. Од тога је Андроник намеравао да купи прекривач за тело, како би се спасио од ноћне хладноће. Међутим, како је к њему дошао један стари близак пријатељ који се пожалио да му треба новаца, цар му је поклатио своје последње три номизме, будући да му је судбина других била тежа од сопствене смрти. Осим тога, цар је за један златник купио извештан лек који је касније дао свом пријатељу, пошто се овај жалио на тешку болест.¹⁸⁶² Иако би наводе историчара о сиромаштву Андроника II требало узети са резервом, будући да он на другом месту наводи како је цар имао 10 000 номизми месечно прихода од риболова, требало би поклонити поверење Григориној тези да је стари цар живео аскетским животом. О томе, уосталом, сведочи и Георгије Пахимер.¹⁸⁶³ Поред поменуте аскезе, историчар је поново посебно истакао благост и умереност царевог карактера, које су, поред посвећености вери и ортодоксији, како се може закључити из Григорине приповести, биле цареве највеће врлине. Насупрот благости царевог карактера стајале су енергичност како његовог оца, Михаила VIII, тако и његовог сина, Михаила IX, али и његовог унука, Андроника III. Андроник II, стога, више представља цара-монаха него енергичног и физички јаког владара, какви су, по свој прилици били поменути припадници династије Палеолог. Нићифор Григора је, међутим, подједнако ценио како енергичност и правовременост у одлучивању, тако и аскетизам, благост и посвећеност Цркви. С обзиром на све што је о њему у својој *Историји* саопштио, закључили бисмо да је историчар управо од свог пријатеља, Јована Кантакузина, очекивао да у својој личности сједини све поменуте особине.

Као и свим царевима осим Теодора II, Григора је и млађем Андронику посветио завршно слово. Цар је био пријатног изгледа и грациозан, ведрога карактера и приступачан, доброћудног ума и веома симпатичан (Ἦν γε μὴν ὁ βασιλεὺς ἡδὺς καὶ χαρίεις τὸ εἶδος, τὸ ἦθος ἰλαρὸς καὶ εὐπρόσιτος, τὴν γνώμην φιλόανθρωπος καὶ πάνυ τοι συμπλαθῆς).¹⁸⁶⁴ Међутим, он није ни од кога примао савет, а у неким ситуацијама се није понашао онако како приличи једном василевсу, што је, разуме се, критика на његово

¹⁸⁶¹ Greg. I, 473. 5–6.

¹⁸⁶² Greg. I, 473. 6–474. 8.

¹⁸⁶³ Упореди претходно излагање.

¹⁸⁶⁴ Greg. I, 565. 13–15.

учешће у латинским играма, или пак, његово раскалашно понашање. У току његове владавине из употребе су изашли одређени церемонијали, а неке дужности, које је цар иначе обављао, Андроник III није практиковао. Овај Григорин податак врло је занимљив и свакако има везе са напорима Јована Кантакузина да врати царски церемонијал на његов првобитни ниво. Андроник III је, као што је већ више пута истакнуто, много наде полагао у Бога те је увек ишао без пратње телохранитеља. Често је пуштао оне, за које је знао да му раде о глави, да живе са њим под истим кровом, а имао је и обичај да се равна са својим поданицима, не водећи довољно рачуна о царском достојанству.¹⁸⁶⁵

Григорина критика царских личности, као што је уосталом карактеристично и за остала историографска дела, некада је исказивана директније и експлицитније а некада је, пак, била заоденута у рухо реторике те није увек било сасвим јасно да ли се радило о историчаревим ироничним коментарима или нечему што је било у складу са његовим личним ставовима и осећањима. То, уосталом, никада нећемо бити у могућности са сигурношћу да докажемо. Међутим, оно што је истраживање показало и што се издвојило приликом проучавања царских фигура у *Ромејској историји* јесте личност василевса која је била у исто време и енергична и одмерена, мудра и одважна, заштитнички настројена према својим поданицима, праведна и дарезљива. Иако је слика владара као освајача и ратника и даље била пожељна, треба рећи да је услед измењених политичких околности, нарастајуће моћи суседа али и унутрашњих криза Царство у XIII и XIV веку могло само гледати на велике ратне походе царева попут Василија II као на далеки и недостижни идеал.¹⁸⁶⁶ Због тога су и најмање победе ромејске војске у време владавине Андроника III посебно истицане. Међутим, управо се због све чешћих друштвених и црквених криза као идеалан владар појавио тип владара-аскете. Он није био само бранилац правоверне догме, што су били и претходни цареви, он је, наиме, сада тежио да живи у складу са законима монашке аскезе. Једини такав владар у *Ромејској историји* био је Андроник II, што је на различите начине његов „биограф” истакао. Он би, стога, могао испуњавати један услов Григорине идеалне слике. Међутим, друга два владара, Михаило VIII Палеолог и Јован VI Кантакузин, одликовали су се другим особинама које су особу чиниле погодном да влада Царством. Стога би се могло закључити да су управо ова три владара, Андроник

¹⁸⁶⁵ Greg. I, 565. 13–567. 16.

¹⁸⁶⁶ О неким аспектима Kaiserkritik в., *Hunger, Herrscherbild; Tinnfeld, Kaiserkritik; Magdalino, Byzantine Kaiserkritik*, 326–346.

старији на једној и Михаило Палеолог и Јован Кантакузин на другој страни, дошли најприближније идеалној слици. Иронично је, међутим, што и Григора у својим завршним реченицама за последњу двојицу царева није пропустио да помене, да им је титула *највећих* царева измакла управо због мана које су у једном тренутку надвладале и показале се у пуној супротности са нужним особинама идеала коме су тежили.

5.3. Општа места и њихова функција у *Ромејској историји*

Под термином *општа места* у делима византијске историографске књижевности подразумева се све оно што карактерише готово сва дела оваквог типа. Иако је већ више пута истакнуто колико је византијска историографија богата и разноврсна, постоје, разумљиво, ствари које красе готово све списе овог типа. Такав је случај са примерима из антике које писци наводе како би направили паралелу са њима савременим догађајима или, пак, говори владара, војсковођа или неких других личности, чије је деловање оставило значајан траг у историји светске цивилизације. У такве опште карактеристике спадало би и навођење пророчанстава и снова, који су били веома популарни међу ромејским историографима. Разуме се да су општа места, иако карактеристична за сва дела, била употребљавана на различите начине у зависности од епохе и контекста у коме су били коришћени. Иако општи, примери из античког света навођени су са циљем да се савременици и потоње генерације подуче, као и са циљем „оживљавања” самог наратива и показивања учености аутора дела. Уколико су већ и говори и примери из давних времена имали своју дидактичку улогу, с правом се може поставити питање каква је била сврха укључивања пророчанстава и снова у историјски наратив? Каква је била њихова функција у једном историјском делу и да ли се, и на који начин, могла проверити њихова истинитост, односно, да ли су сами аутори марили за њихову веродостојност и како су се односили према нечему што јесте био део културне традиције?¹⁸⁶⁷ Снови и пророчанства били су такође и део усмене традиције.¹⁸⁶⁸ Ониромантија је свој израз добила и у писаној форми у виду приручника за тумачење снова, *ὄνειροκρίτικá*, који су у царству Ромеја били особито популарни.¹⁸⁶⁹ Интерпретација снова била је препуштена посебним тумачима, који су припадали образованом слоју људи, а некада су чак састављачи ових приручника били

¹⁸⁶⁷ *Calofonos*, *Dream Interpretation*, 215–220.

¹⁸⁶⁸ О термину „усмен, усменост” и његовој употреби у тумачењу у савременој науци в. *Finnegan*, *What is Orality*, 130–150.

¹⁸⁶⁹ *Oberhelman*, *Prolegomena*, 487–503; *Idem*, *Dreambooks*, 1–19.

и чланови царске породице.¹⁸⁷⁰ Разуме се да су се симболи који су се јављали у сновима у току векова мењали, на шта су свакако утицале промене у самом друштву. Стога и одговори на постављена питања зависе од сваког писца понаособ и његовог критичког односа према материјалу који је унео у свој историјски спис.¹⁸⁷¹ Када је у питању Нићифор Григора, приметно је да овај византијски историчар има тенденцију да, ради што веродостојнијег приказивања догађаја, своје наводе проверава, те он у свој наратив не уноси приче којима се не би могло поклонити поверење. Осим тога, треба поменути да су наводи пророчанстава и снова код Григоре превасходно везани за личности чији је он савременик био те да стога на поменуте књижевне елементе не наилазимо у књигама које обрађују период династије Ласкарис. Његов критички однос према причама које је уклапао у свој наратив како би га учинио занимљивијим за читаоце, као и његово широко образовање и познавање разних сегмената науке и културе цивилизације којој је припадао, долазе до изражаја и у навођењу и тумачењу снова и пророчанстава.

5.3.1. Снови

Као и у другим делима византијске историографије и у историјском спису Нићифора Григоре заступљене су приче о сновима главних актера. Истина је да у *Ромејској историји* таквих места има врло мало, тачније речено свега три, што је изненађујуће будући да је византијски полихистор показао особито занимање и за поље ониромантије.¹⁸⁷² Наиме, познато је да је Григора написао коментар за дело Синесија из Кирене које се управо бавило овом тематиком.¹⁸⁷³

У коментару на Синесијеву књигу,¹⁸⁷⁴ Григора се слаже са Синесијевим запажањем да би сваки човек требало да развије сопствену τέχνη ради тумачења снова, будући да се тумачење симбола такође разликује од човека до човека. Када је у питању природа снова, међутим, Нићифор Григора се не слаже са Синесијем да су они послати од стране Бога (θεοπέμπτα), већ их превасходно тумачи као физиолошку појаву, у чему се пре свега препознаје утицај Аристотела на византијског полихистора.¹⁸⁷⁵ Ипак, у једном свом писму, Григора, попут Платона који је сматрао да само чисте душе могу

¹⁸⁷⁰ Oberhelman, *Dreambooks*, 21; Calofonos, Manuel II Palaiologos, 447–455.

¹⁸⁷¹ Magdalino, *Historiography of Dreaming*, 125–126.

¹⁸⁷² Magdalino, *Historiography of Dreaming*, 137.

¹⁸⁷³ Nicephori Gregorae.

¹⁸⁷⁴ О датуму састављања *Коментара* в. Beyer, *Antirrhetika I*, као и о томе коме је дело било посвећено, Ševčenko, *Some Autographs*, 442–435.

¹⁸⁷⁵ Nicephori Gregorae *Explicatum*, LXV.

имати „пророчке снове”,¹⁸⁷⁶ признаје да особа мора бити надахнута духом како би уснила сан коме би се могла поверити пажња у даљем предвиђању будућности.¹⁸⁷⁷ Исто тако, у свом петом догматском говору, односно у XXXIV књизи *Ромејске историје*, Григора наводи да су један другачији облик описа Божанске манифестације сновиђења (δι' αἰνυμάτων δ' οὖν τὴν δι' ὀνειράτων). О тачном карактеру оваквих сновиђења, међутим, ни Григорије Назијански, кога Григора на овом месту цитира, не може донети коначан суд. Важно је, свакако, закључује Григора, да нико Божанску природу, односно суштаство није видео да би могао о томе уопште да говори.¹⁸⁷⁸ Стога Григорине констатације треба тумачити са опрезом, будући да је у његовим делима приметна смена утицаја Аристотела и Платона, али је истина, као што ће бити показано, да је византијски полихистор имао критички став према оваквој врсти предсказања будућности.

Иако, дакле, Григора не верује у потпуности у Божанско порекло свих снова сматра да они могу бити проузроковани дејством извесних демона. Стога византијски учењак разликује два типа снова: оне, небеске, који се обистињују и оне друге који су производ овоземаљског и који обмањују. Снови могу бити производ свакодневних брига, али могу послужити и у спречавању лоших догађаја.¹⁸⁷⁹ Нићифор Григора такође примећује да је неопходно бити опрезан са терминологијом која се употребљава када су у питању снови. Наиме, иако је Синесије користио свега два термина, ὄνειρος и ἐνύπνιον, не правећи готово никакву разлику међу њима, Григора сматра да треба разликовати више врста: ἐνύπνιον или ђвар φαντασία, затим φαντάσμα у коме се виде различите форме, χριματισμός који као свог главног субјекта има анђела, свештеника или самог Оца, који се појављују да би предсказали некакву опасност или будући бол, док је четврти тип сна, ὄραμα, нешто што би представљало извесну антиципацију и што се најчешће већ следећег дана обистини, док на крају долази ὄνειρος који проистиче из дубоке фазе сна у којој оно што се сања делује веома конфузно, нејасно и енигматично а везано је за будуће догађаје који су тешки за разумевање и за чију је интерпретацију потребно много вештине и велико искуство.¹⁸⁸⁰ Дакле, византијски полихистор видно се залагао за пажљиву интерпретацију снова, истичући да њима не треба придавати

¹⁸⁷⁶ Oberhelman, *Dreambooks in Byzantium*, 22.

¹⁸⁷⁷ Nicephori Gregorae Epistulae II, No 53, 164–169.

¹⁸⁷⁸ Greg. III, 447. 18–448. 13.

¹⁸⁷⁹ Nicephori Gregorae Explicatum, LXVI–LXVIII.

¹⁸⁸⁰ Оваква подела позната је већ и из Макробиевог коментара на Цицеронов *Somnium Scipionis*, који је наш писац познавао захваљујући преводу Максима Плануда, Nicephori Gregorae Explicatum, LXVIII–LXIX.

превелики значај, али свакако није одбацивао могућност њиховог предсказивања будућности. То се види и из његових навода у *Ромејској историји*. Наиме, када говори о томе како је Михаило VIII Палеолог за себе успео да придобије готово све слојеве друштва, историчар истиче да су томе допринела и предвиђања да ће он постати цар (πρόληψις λογισμῶν βασιλείας προσέχειν). Иако Григора наводи да не зна ни шта је потхрањивало таква „брбљања”, ни снове (ὄνειρων) ни гласине, наводи да се ови последњи често дешавају у животу и утичу на већину људи. То, према Григориним наводима, није било баш тако неразумно и глупо, као што би многи људи без искуства могли приметити. Јер, како писац даље наводи, онај ко је боље простудирао ову материју могао би многе примере да наведе. Ипак, како писац закључује, постојало је много више разлога, јачих од ових наведених, који су предодредили да ће Палеолог постати цар.¹⁸⁸¹

Дакле, иако Григора не одриче важност сновима, он се према њима критички одређује те им можда управо из тог разлога и не поклања много простора у свом историјском спису. Осим тога, на два места на којима говори о присталицама Григорија Паламе, Григора се негативно одређује према онима који су цару Јовану VI Кантакузину кроз снове покушали да предскажу добру владавину. Наиме, патријарх Исидор је умро после тешке болести, која је, како произлази из Григориног наратива, била казна за његове грехе, будући да је много важности придавао сопственим сновима (τοῖς οἰκείοις ὄνειροις προσέχων ὁ ἄνθρωπος), као и разним пророчанствима на основу којих је предвиђао да ће цар имати успеха у рушењу Галате, што је цара доста охрабрило те је кренуо у рат не сачекавши да се изгради флота. Због тога је патријарх био главни кривац за њихову тадашњу катастрофу.¹⁸⁸² На другом месту, када Григорин ученик, Агатангел, наводи разлоге због којих су паламити били изузетно негативни према византијском полихистору, наводи се да су они кроз снове (ἐκ τῆς τῶν συνήθων ὄνειρων) предсказали да ће цар, чим се сачини њихов Томос, завладати и осталим западним и источним деловима,¹⁸⁸³ што се као што је познато није испунило. Овакав критички однос осећа се и код других историчара XIV столећа (Пахимера и Кантакузина), у чијим је делима такође примећена тенденција да снове уводе као дигресију не ка него од саме радње, те да њима сам историјски наратив даје значење, а

¹⁸⁸¹ Григора, 68.15–21.

¹⁸⁸² Greg. II, 870. 8–871. 7. Кантакузин не помиње Исидорову одговорност за грешке у рат, тако да се претпоставља, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 8, 195, да је Григора можда веровао, јер то не помиње у претходној књизи, да ће се Кантакузин склонити од Паламе.

¹⁸⁸³ Greg. III, 66. 3–14.

не они наративу, што је била карактеристика византијске историографије у ранијим вековима.¹⁸⁸⁴ Оно што је, међутим, специфично за писца *Ромејске историје* јесте и то да свега један од три сна која наводи у свом делу има хагиографску конотацију, што је био случај са већином снова који се јављају у делима византијске историографије.¹⁸⁸⁵

Први сан који се помиње у Григорином историјском спису односи се на великог логотета Теодора Метохита и везан је за сам крај грађанског рата између Андроника старијег и његовог унука, Андроника млађег. С разлогом се претпоставља да се писац о овоме могао обавестити лично код особе која га је уснила.¹⁸⁸⁶ Пошто је, дакле, већ било јасно да се судбина окренула против старог цара, Метохит је стално био замишљен и забринут. Њега су непрестано мучиле мисли о јави, која ни на који начин није изгледала повољно. Тако је у једној од тих ноћи велики логотет умислио (ἔδοξεν) да види некаквог непознатог човека, који је личио на каквог лопова и крадљивца да стоји покрај његовог кревета. Овај је испод његовог јастука украо кључеве од просторије у коме се налазио његов намештај, драго камење и целокупан новац. Метохит се напрасно пробудио и запао у велику панику те је наредио слугама да похрле за лоповом како овај не би побегао са новцем. Велики логотет, наводи Григора, уопште није приметио да је то била само приказа у сну (ἐνύπνιον εἶναι τὰ φαντασθέντα), а не истина. Његове слуге су одмах устале и нашле су врата закључана. Уверавали су свог господара да је читаво ствар била фантазија (φαντασίαν εἶναι τὸ πρᾶγμα) и да је сан био производ његових дневних брига. Међутим, тек што је дошао себи, Метохит је дубоко уздахнуо и помислио да је утвара коју је видео мање производ његових брига а више какво пророчанство и предсказање уништења које ће погодити његову кућу (μαντείαν τινὰ καὶ προαναφώνησιν τοῦ μέλλοντος καταλήψεσθαι τὸν οἰκεῖον οἶκον ἀφανισμοῦ). Због тога је већ следећег дана поделио читаво богатство својим најближим пријатељима, а својој жени је запретио да не излази никуда без њега, плашећи се гнева народа који је био усмерен против њега.¹⁸⁸⁷ Иако је Григора сан Теодора Метохита означио као какву фантазију која се појављује у сну, сам велики логотет увидео је важност онога што му се у сну јавило и разумео поруку коју је он имао. Смештена на самом крају приповести о грађанском рату, прича о Метохитовом сну у овом контексту у ком је саопштена добија на још једној важној димензији. Наиме, историчар на овај начин саопштава да су

¹⁸⁸⁴ Magdalino, *Historiography of Dreaming*, 136.

¹⁸⁸⁵ Magdalino, *Historiography of Dreaming*, 131.

¹⁸⁸⁶ Magdalino, *Historiography of Dreaming*, 137.

¹⁸⁸⁷ Greg. I, 411. 24–413. 12. Ван Дитен ово место такође тумачи као Григорино признање да је Метохит био омраженији од Андроника, Nikephoros Gregoras, *Rhömäische Geschichte*, II-1, 211, нап. 225а.

гласине о Метохитовом богатству и подозрењу које је он у народу због тога уживао биле сасвим основане и тачне.¹⁸⁸⁸ Као ученик великог логотета разумљиво да Григора то није желео експлицитно истаћи, док је, са друге стране, као писца историјског дела његова „дужност” била да ствари представи онаквима какве оне заправо и јесу биле.

Други сан такође је смештен у приповест о грађанском рату, овога пута оном који се водио између Јована Кантакузина и цариградског регентства. Оно што је, међутим, интересантно јесте да је историчар овај сан већ унео у свој дијалог *Филоматис*, због чега се, као и због чињенице да на такав сан не наилазимо у делу Јована Кантакузина, претпоставља да је у питању инвенција аутора.¹⁸⁸⁹ У Кантакузиновом наративу, додуше, постоји слична приповест, која је разрађена са већим хагиографским симболима,¹⁸⁹⁰ што само говори у прилог томе да Григорино занимање за снове и његов коментар на Синесијево дело није остало непознато Јовану Кантакузину, будући да се претпоставља да је њему дело и посвећено.¹⁸⁹¹ Напротив, ово потврђује да су људи једни друге информисали о својим сновима, третирајући их, између осталог или пре свега, као својеврсне историјске феномене.¹⁸⁹²

Своју приповест Григора смешта у опис сукоба Кантакузинове војске са Момчилом са Родопа. Почетку сна претходи и један кратак опис пролећа и пејзажа. Врло сликовито Григора приповеда да је била средина пролећа, време када шаренило младих биљака украшава ливаду и заједно са цвећем зеленило дрвећа на себе привлачи поглед људи, да би души поклонило излечење и ужитак и да би у исто време земља понудила добру храну стоки, када се цар Кантакузин решио да свој камп премести из Комотине у околину Мосинопоља. Тамо је хтео да се посаветује шта му је даље чинити и како да изађе у сусрет најновијим плановима и кампањама Алексија Апокавка. Десило се тако да је цар дошао до некаквог дрвета, које је имало веома дугачке гране, које су, попут каквог крова правиле добар хлад на земљи, при чему су тако спречиле продор сунчевих зрака, узимајући њихов сјај.¹⁸⁹³ Испод дрвета је извирао један извор, који је, разумљиво, представљао праву испоставу за воду, те је било јасно да је лепота дрвета била таква да се чинило да из једног корена излазе два дрвета, при чему се једно на горе, изнад земље уздигло, док се друго налазило под земљом. Под ово дрво

¹⁸⁸⁸ У вези са критиком кроз снове в. *Odorico*, *Oneirokritika*, 7–22.

¹⁸⁸⁹ *Magdalino*, *Historiography of Dreaming*, 138.

¹⁸⁹⁰ *Cant. II*, 555.

¹⁸⁹¹ *Nicephori Gregorae Explicatum*, XXXV–XL; *Beyer*, *Antirrhethika I*, 25–31.

¹⁸⁹² *Magdalino*, *Historiography of Dreaming*, 140.

¹⁸⁹³ Занимљиво је да је златно дрвеће тумачено као симбол царске власти и да је представљало одјеке античке традиције везане за персијског цара Кира и Царство којим је владао, *Magdalino*, *Historiography of Dreaming*, 128.

прилегао је цар и заспао, те му се учини, без да је ишта видео, да чује некакав глас (καὶ ἄμα ἐδόκει φωνῆς ἀοράτως ἀκούειν) који говораше: „Пробуди се јер ти спаваш и устани из мртвих и Христ ће те просветлити!” И како се цар одмах пробудио, обузет својим мислима, схватио је да је ту некакав певач који је вредно свирао своју лиру и певао некакву песму због које је читаву пажњу на себе привлачио. Садржај песме био је следећи: „Људи, ви који сте слични овом дрвету и овом хладу, због тога што се у овом тренутку чини да сте још млади, док ћете, у неком другом тренутку, када некакво лоше време дође, кренути путем увенулости и пропадања, хајде сада да будете срећни и да уживате у младости, пре него што вас не изгази смрт.”¹⁸⁹⁴ Овај сан наговестио је изненадни напад Момчилових трупа у ком је цар, иако му је чак и коњ под њим страдао, успео да спаси живот.

Трећи опис сна везан је мајку Јована Кантакузина, Теодору. Наиме, говорећи о крају који је снашао ову племениту жену, Григора се враћа мало раније у прошлост и наводи да је мало времена после смрти млађег Андроника, а пре избијања немира у Царству, она уснила следећи сан. У сну (καθ’ ὕπνου) јој се учинило да у рукама држи Свето Јеванђеље и да унутра не види ништа друго написано до следећих златним словима исписаних речи: „Ово је промена Десне руке Свевишњег”. Када се пробудила о свему томе је обавестила неколицину пријатеља, који су јој то протумачили као свето пророчанство (θεῖον χρησμός) које предвиђа славан и веома повољан исход свих њених ствари. Ипак, тако нешто се није десило. Напротив, то је био један знак који је кроз ноћни сан (τοῦτο σημεῖον ἦν, ὃ προανεφώνησεν ἐξ ὕπνων καὶ νυκτῶν) предсказао пад ове велике и славне куће.¹⁸⁹⁵ Други знак био је везан за оно што се Кантакузиновој мајци јавило на јави, те ће на другом месту бити приказано.

Тумачење снова Григора свакако није сматрао безначајним послом. Управо због тога писац и јесте држао да је ониромантија била ствар за коју је потребно велико искуство и није био присталица, као што се може закључити на основу свега што је изложено, олаког укључивања снова у историјску приповест. Његов наратив био је тај који је сновима пружао контекст, те се готово исто може рећи и за предсказања у оквиру *Ромејске историје*.

¹⁸⁹⁴ Greg. II, 705. 1–706. 7.

¹⁸⁹⁵ Greg. II, 618. 9–23. 620. 4.

5.3.2. Пророчанства

Попут снова, ни пророчанстава у оквиру *Ромејске историје* нема много. Такође је приметно да писац тек од владавине Андроника II њих уводи у свој спис, иако на крају описа владавине Михаила VIII Палеолога упозорава на проблематику везану за њихово тумачење. Наиме, када описује почетак последње војне кампање првог владара из дома Палеолога Нићифор Григора наводи да је цара спопала тешка болест која је указивала на скору смрт. Кад је цар присутне упитао за име села у ком се налази, одговорено му је да је у питању било место Пахомиу, на шта је цара обузео још већи страх јер се сетио племенитог Пахомија кога је он дао ослепети. То се догодило због тога што је још тада постојало пророчанство (χρησμός), које је свима било познато, да ће Пахомиу примити царско величанство када буде дошло до „промене” (ἀλλαγὴ) живота.¹⁸⁹⁶ Заведен овим предсказањем цар је, из страха за толико вољену моћ, пожурio да Пахомија онеспособи за царску власт. Могло би се, наставља Григора, поставити питање ко толико пророчанстава, од којих се увек нова шире међу људима, доноси на свет и измишља и како се уопште догађа да она с једне стране желе да будућност учине познатом док је, с друге стране, желе поринути у дубине загонетки. Њиховог ствараоца, ко год он био, не преноси нити какав писац, ни песник, ни философ, ни историчар, нити било који други аутор. Сви само пружају информацију да се ове или оне године ово или оно пророчанство раширило и касније да се коначно, на овај или онај начин, обистинило. А то ко је ова предвиђања први изговорио, то је ствар о којој се нико не изјашњава. Нико то не зна, подвлачи Григора, и само би какав лажов могао тврдити супротно. Неки су мишљења да због тога и постоје инфериорни и услужни умови (Григора ту мисли на разне пророке—прим. аутора), полу добри, а полу управо супротни, инструменти освете, који су као посматрачи овоземаљских догађања; они с небеса добијају сазнање о будућности а осим тога и наређење да о томе информишу људе. Они то чине што кроз снове, што кроз звезде, што кроз какав делфски треножац, што опет кроз утробу животиња, који су у неко време биле жртвоване, и, на крају, и кроз какву причу (гласину), која се прво роди негде у ваздуху да би се онда преносила од увета до увета. Ово су онда мудраци назвали божанским гласом (θεϊὰ ὄσσα). Некада се, међутим, деси, примећује писац, да оваква пророчанства

¹⁸⁹⁶ Веома је занимљива игра речи коју Григора овом приликом преноси, Greg. I, 150. 1–15, будући да је Пахимер у свом опису последњих дана царевих нешто детаљније представио ово пророчанство наводећи да се место близу села Пахомиу у коме се цар заправо налазио и звало Ἀλλαγὴ. За Пахимерову причу о пророчанству која је детаљнија од Григорине в. Pash. VI, 660–667.

буду откривена на камењу или на зидovima, без да је назначено ко их је заправо написао. Сва ова пророчанства, саопштава историчар, увијена су у тамне исказе и нису сасвим јасна. Они су као царска ризница јер у себи имају нешто божанско и нису доступни ширим масама. Оно што је свакоме доступно изазива умор и најчешће се осликава као нешто што није корисно. Пророчанства, међутим, нису сасвим без значаја и бесмислена, уколико се тумаче уз потребно разумевање, а не површно. Некима она предвиђају казну, некима, напротив, добротина. Неки су могли умањити налет невоља, да су се претходно умерили и припремили на предстојеће, или су се, пак, могли скроз сачувати од невоља, да су се Божанству кроз једно морално понашање милостиво уподобили. За неке друге ће, због њиховог недостатка храбрости, већ само време које треба да протекне до испуњења пророчанства, кроз исчекивање невоље постати казна, тако да предсказање производи још већу казну њиховог престапа, јер они пате од онога због чега треба да пате већ унапред. Дешава се такође да људи из пророчанстава почињу да гаје наду и да онда бивају разочарани и заврше празних руку, јер оно што је предсказано за неке буде непријатно, а за друге, напротив, врло пријатно. Када се, дакле, нека пророчанства чине обмањујућим кроз то не бива природа предсказања кажњена лажима, већ пре свега горућа амбиција пожудних људи, који не могу да сачекају своје време и који смисао пророчанства окрећу према сопственој жељи. Стога се, подвлачи Григора, мора пазити на то да одређени људи не покушају да исмевају оне који верују у пророчанства. Они би могли, наиме, по угледу на пророчанство, нове изреке измислити и њих тајно по народу проширити и на тај начин дискредитовати истинитост правих пророчанстава кроз лажност ових других. Не мали број његових савременика, примећује Григора, већ је био откривен да је тако нешто покушао учинити.¹⁸⁹⁷

На још једном месту Григора је, овог пута експлицитније, навео да се са пророчанствима мора поступати опрезно и да се не треба поклањати подједнака пажња свему што се чује. У питању је било његово иступање против извесног Латина које се одиграло у палати на позив царице Ане Савојске, у току трајања грађанског рата између регентства и Јована Кантакузина. Наиме, већ тада су се појавили извесни људи који су волели да шире бесрамне и непоуздане ствари о догађајима. Охрабрен тим причама у Цариград је дошао један Галаћанин, који је причао о много чему што се још није догодило, при чему је прогласио да то све зна на основу небеских појава. Између осталог, тврдио је да зна шта ће се догодити и у царству Ромеја, те и да ће сутра

¹⁸⁹⁷ Greg. I, 150. 1–152. 22.

Кантакузин умрети, да ће сваки непријатељ и противник нестати пре него што прође читава година. Његови саплеменици су га сматрали за човека који је сишао са неба, а тим говоркањима је била заведена и царица. Пошто га је саслушала и видела, пожелела је да сазна и разлоге онога што је изречено, те је тако позвала Григору. Све што је он, међутим, царици рекао, Григора је држао за неподобно што је врло детаљно и аргументовано образложио. То је довело до почетка нетрпељивости Ане Савојске према писцу *Ромејске историје*.¹⁸⁹⁸

Прву детаљну причу о пророчанству Григора, међутим, уводи када говори о обнови града Тралиса у време Михаила Палеолога. Пророчанство се односило на његовог сина, Андроника II, и дужину његове владавине. Наиме, пошто се кренуло са обновом града пронађен је некакав камен на коме је било угравирано следеће: лепота града Тралиса ће са годинама бити избрисана и његове ће мале остатке један народ без владара завити у страх. Он, међутим, неће бити заузет, већ обновљен од стране једног моћног човека са победоносним именом. Овај ће осам пута девет годишњих кругова у слави проживети и три пута седам циклуса испунивши, Аталовом граду ће поклонити сјај. Чак ће се и западни градови њему покоравати, док ће му се храбри људи као деца поклањати. Како Григора даље наводи, већина је ово пророчанство сматрала новијим и схватала га је као измишљотину савременика. Неки други су га опет сматрали истинитим и правим и стога су цару предвиђали дугачак живот. Нису, међутим, остали при броју од осам пута девет, што је седамдесет два, већ су томе придавали и три пута седам кругова, тако да су дошли на број деведесет три. Али, као што то обично бива са свим пророчанствима које је тешко растумачити, јер до сопственог испуњења дозвољавају многа и различита тумачења, тако је и ово многе, али и самог цара Андроника завело. После Андроникове смрти пророчанство се само разјаснило. Број година које је Андроник провео као цар износио је седамдесет две и још две додатне године је живео као монах. Реченица „три пута седам циклуса испуњавајући” није значила ништа друго до да ће он навршити своју двадесет прву годину када буде обнављао Тралис. Првобитни оснивач града звао се Атал, један племић из Троје, који је град подигао у сећање на славни град из ког је потекао и који је био освојен. Ко буде анализирао име града откриће да у себи крије име Нова Троја, своју повест тим речима закључује Григора.¹⁸⁹⁹

¹⁸⁹⁸ Greg. II, 722. 17–725. 6.

¹⁸⁹⁹ Greg. I, 142. 11–144. 7.

Причу о пророчанству које је било везано за саму смрт старијег Андроника Нићифор Григора помиње и на крају девете књиге. Наиме, када је цар умро примећује Григора, било је и њима лакше да разумеју текст пророчанства које је раније свима било нејасно. Цар је пре много времена пронашао некакву књигу, чији је састављач био непознат и који је у загонетним словима и нејасним фигурама означавао будуће царе. У тој књизи је, између осталог, слика једне лисице показивала духовне способности и посебну интелигенцију овог цара, његов крај на тој столици и поред њега два дечака обучена у црно са скроз откривеном главом. Црна одећа и непостојање прекривача за главу и двојица дечака давали су цару на знање да ће добити одећу са црном капуљачом, узимање царске дијадеме и двогодишње трајање оваквог стања. Он је, као што је познато, као монах проживео своје две последње године живота.¹⁹⁰⁰

Прича о овом пророчанству код Григоре много детаљнија, него што је то случај са овом верзијом приче коју налазимо у историјском спису Георгија Пахимера.¹⁹⁰¹ Ово би свакако указивало на то да је Григора већ по питању ствари која су се тичала потеза Андроника II, како у периоду када је он још увек био само савладар свога оца, тако и оних која су била везана за прве године његове самосталне владавине, био независнији од Пахимера и да је пред собом имао друге типове извора које је користио. Ова прича припадала би или некој врсти наративног извора, или је пак, била довољно позната Григориним савременицима и њему самом те је потицала из усмене традиције коју је Григора у својој *Ромејској историји* овековечио. Дакле, иако не много склон да оваквим предсказањима поклања превелику пажњу, историчар је опрезан будући да, као што је већ показано, верује у њихову моћ и способност предсказивања будућности.

Следеће пророчанство у *Ромејској историји* везано је за Михаила IX Палеолога. Наиме, када Григора на крају своје седме књиге први пут помиње смрт сина Андроника II он не пропушта да наведе да је то њему још пре његовог поласка у Солун било предсказано, због чега се цар и прибојавао тамо да се запустити. Наиме, док је још боравио у Хадријанопољу откривен је изнад врата некакав круг који је тамо био исцртан. Око круга су биле исцртане четири животиње: лав, леопард, лисица и зец, а изнад њих је било исписано пророчанство у стиховима ($\chi\rho\eta\sigma\mu\acute{o}\varsigma\ \tau\iota\varsigma\ \xi\mu\mu\epsilon\tau\rho\varsigma$), које је на веома загонетан начин предсказивало смрт једног од Палеолога у Солуну. Тај круг се налазио на висини која је одговарала дужини два човека. Због тога је изгледало веома сумњиво, готово немогуће, закључује Григора, да га је неки човек могао поставити, јер

¹⁹⁰⁰ Greg. I, 463. 3–17.

¹⁹⁰¹ Pach. VI, 593. 6–595. 11.

би једва могао имати времена да ту постави мердевине, да се на њих попне и да са потребном тишином заврши осликавање. То је тим пре било немогуће, закључује Григора, због тога што је цар константо боравио у палати и стално је много људи туда пролазило. Те знаке, стога, није могао ниједан човек исцртати, а историчар подсећа и на свој кратак екскурс који је поводом оваквих питања већ изложио у својој петој књизи.¹⁹⁰²

Осим на овим местима, Нићифор Григора пророчанства помиње још неколико пута у оквиру свог историјског списка. Наиме, пошто помене проглашење Јована Кантакузина за цара у току грађанског рата, писац каже да је ово само представљало испуњење Божије воље те да би се, стога, тих ствари требало подсетити (...μυστήρια θεοῦ γινώσκειν οὐ μάλα δυνάμενος, ἴνα δ' ἐκ πολλῶν ἐνίων μνησθῶμεν, πρῶτον μὲν ἦν ***). Иако Григора почиње са навођењем прве ставке, уместо наставка приче у тексту се налази лакуна, што упућује на то да је писац томе имао намеру да се врати касније.¹⁹⁰³ Нема сумње да је навођење пророчанстава у овом конкретном случају имало за циљ да да легитимитет Кантакузиновим поступцима.

На другом месту, Григора наводи приказу (φάντασμα), која се Теодори Палеологини јавила у току ноћи али не у самом сну, већ у стању будности и била је врло јасно, од стране Бога, показана. Наиме, племените и угледне особе су навикле да, уколико то њихови послови захтевају, остану будни до поноћи, што је посебно важило за Кантакузинову мајку, јер је она због свог угледа била упућена и у тајна саветовања са царем. Како је и овом приликом остала будна до касно у ноћ, одлучила се да изађе на сам врх своје куће и да мало погледа у Месец који је управо био на хоризонут, и тако одреди време. Тако је стајала и била је заокупљена мислима о будућности. Одједном је угледала неког коњаника у пуној опреми, који је стајао, испод торња, и који је својим копљем обележавао димензије торња. Ова изненадна и неочекивана приказа је зачудила. Она се окренула и послала своје људе да ухвате човека како би сазнала шта он то у ситне сате и по чијем налогу ради. Како су се њени људи брзо вратили и обавестили је да никога нису видели и да није постојао никакав улаз кроз који би један такав човек могао проћи пошто су сва врата била закључана, била је запањена и пошто се то пророчанство (τὸ μάντευμα) приказало у сасвим другом смислу, испунила се болом и била је на ивици суза.¹⁹⁰⁴

¹⁹⁰² Greg. I, 278. 2–16.

¹⁹⁰³ Greg. II, 611. 15–17; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte III, nap. 91, 264–265.

¹⁹⁰⁴ Greg. II, 618. 23–620. 4.

Још један кратак помен пророчанстава која су кружила Цариградом у другој половини XIV столећа завређује пажњу. У питању су предсказања да ће варвари заузети ромејске градове и на крају и саму престоницу Царства. Нићифор Григора о томе приповеда када описује посету Матије Кантакузина затвореном историчару, која се одиграла мало после његовог крунисања за цара 1354. године. Млади цар био је послат од стране свог оца, Јована VI Кантакузина, како би га убедио да са њим пође у палату и ода почаст новим владарима. Настојећи да одбрани свог оца због ствари које су против њега биле изречене, а пре свега због савеза са варварима, Матија је навео да је још давних дана, из других лоших ствари, било суђено (ὡς περρωμένον) да варвари заузму ромејске градове и међу њима и велики град Византион.¹⁹⁰⁵ Иако Григора ништа више не наводи везано за гласине које су колале Царством, познато је да се таква лоша предвиђања за будућност срећу и код Теодора Метохита, али и код других писаца последњих столећа Византије.¹⁹⁰⁶

Као важан део византијске културе и традиције, пророчанства и снови нашли су своје место и на страницама историографских дела ромејских писаца. У томе нема значајне разлике. Оно што, међутим, представља специфичности јесте однос самих писаца према оваквој врсти предсказања, што је умногоме и одредило колико ће им простора у оквиру једног дела бити поклоњено. Осим тога, они треба да буду схваћени и као средство у функцији што занимљивијег приповедања, али и као део нарације који носи одређену поруку. У зависности од тога какво им је место унутар историјског наратива било додељено, као и шта су писци њиховим увођењем хтели да кажу, снови и пророчанства могли су служити или као додатно објашњење и још један аргумент више у корист пишчеве теорије, или, пак, као средство пишчевог ироничног исказа. У *Ромејској историји* Нићифора Григоре, снови и пророчанства су пре свега употребљени у функцији предсказивања дужине нечије владавине, живота и будућих невоља, као и предзнаци будућег страдања Ромеја. Уосталом, на страницама дела потеклих у последња два столећа византијске историје све више су присутна есхатолошка тумачења, а звуке неумитног страдања каткад прекине вест о све ређим успесима хришћанских војски.

¹⁹⁰⁵ Greg. III, 209. 9–210. 2.

¹⁹⁰⁶ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, nap. 375, 360; *De Vries-van der Velden*, Elite byzantine.

ЗАКЉУЧАК

Ромејска историја Нићифора Григоре незаобилазан је извор за проучавање последњих столећа хиљадугодишње историје Византијског царства. Поред богатства података важних за реконструкцију политичке, друштвене и црквене историје, ово дело особито је важно и за проучавање развоја византијске историографије. Настало као резултат вишегодишњег интелектуалног прегалаштва њеног аутора, *Ромејска историја* сведочи о културним тенденцијама и постигнућима свог доба.

Структура и настанак *Ромејске историје*

Историјско дело Нићифора Григоре чини укупно XXXVII књига у којима је обрађен период од 1204. до 1359. године. Књиге *Ромејске историје* писане су у широком временском интервалу од 1328/9. до пишчеве смрти 1361. године. За писање *Историје* Григора се припремао већ самим својим школовањем прво код патријарха Јована Глике, а затим и код највећег учењака свог доба, великог логотета Теодора Метохита. Знања стечена код својих учитеља, као и широк спектар тема које је Григора изучавао, нашле су свог одјека у његовим делима, пре свега на страницама његовог историјског списа. Поред тога, литерарни опус Теодора Метохита, многобројни есеји о историји, философији, астрономији и другим научним дисциплинама, утицали су, снагом Метохитовог научног ауторитета, на стваралаштво његовог ученика, чиме је припремљено погодно тле за настанак једног волуминозног историјског дела. Стога би *Ромејску историју* требало посматрати као својеврсни компеднијум знања стеченог током векова.

Године које су биле обележене Григориним радом на писању *Историје*, биле су испуњене великим трзавицама у византијској држави и цркви, грађанским ратовима, неумитним губитком територија и смањењем опсега некада моћног Царства, друштвеним променама које су утицале на даље распарчавање државе, а с тим у вези и на слабљење економске моћи, што је све доприносило порасту песимизма међу поданицима василевса Ромеја, израженим пре свега кроз литерарна дела епохе. Такве, прилично неповољне, прилике, давале су тон и историјском спису византијског учењака, што се није испољавало само у конкретним пишчевим исказима, већ и у садржини, али и у структури и концепцији самог дела.

Конципирано да опише епоху у којој је писац живео, Григорино дело почиње са 1204. годином и падом Цариграда под власт Латина, да би са годином 1320. званично

почео период у којем је Григора играо врло важну улогу. С тим у вези, у оквиру Григорине *Историје* могу се издвојити три хронолошко–тематске целине: 1) Предисторија и увод у главну тематику (1204–1341), 2) „Главно излагање” (1341–1351), 3) Спор око исихазма са Григоријем Паламом и царем Јованом VI Кантакузином (1351–1359). Постојање целина условљено је пре свега променом основне намере писца, као и променом карактера дела и настанка једне друге, сасвим личне *Историје*.

Прва целина започиње владавином Теодора I Ласкариса и завршава смрћу Андроника III Палеолога. Чини је првих XI књига које, према сведочанству самог писца, представљају предисторију у главни део излагања. Ипак, у оквиру ове целине издваја се и *приповест о важнијим догађајима млађег датума*, која представља приказ грађанског рата што се подудара са пишчевим уласком у интелектуални круг окупљен на двору Андроника II (књиге VIII–XI). Првих XI књига настало је и редиговано је у периоду између 1328/9. до фебруара 1347. године, када је и објављено. Иако је за датовање делова Григорине *Историје* најпоузданија рукописна анализа, унутрашњом критиком текста дошло се до закључка да је постојало више фаза у оквиру самог настанка дела. Осим тога, може се закључити да су књиге VIII–XI настале након смрти цара Андроника III Палеолога, што своју потврду налази у представи грађанског рата 1320–1328, као и у приказу царева Андроника старијег и млађег.

Друга целина представља приказ грађанског рата великог доместика Јована Кантакузина са регентством у Цариграду (велики дукс Алексије Апокавк, царица Ана Савојска, патријарх Јован XIV Калека) и завршава се почетком седница цариградског сабора. Чине је књиге XII–XVII, које су сачуване и у посебним кодексима. Ове књиге настајале су већ у току трајања грађанског рата, а завршене су у периоду између фебруара 1347. и 28. маја 1351. године, када је почео сабор у Цариграду.

Трећу целину чине преостале књиге, XVIII–XXXVII, које се претежно односе на спор Григорија Паламе и Нићифора Григоре (чему је посвећено интегралних 13,5 књига, али и делови других), као и на сукоб двеју породица, Кантакузина и Палеолога, и на почетак самосталне владавине Јована V. Сам обим и садржај треће целине јасно указује да је главна преокупација писца *Ромејске историје* постала његова борба са водећим исихастом, што доводи до претварања његовог дела у историју исихастичког спора. Због чињенице да је књиге последњег дела *Историје* Григора писао прво као затвореник у манастиру Христа у Хори, у страху за сопствени живот, а потом као „слободан” човек, историчар је и њих писао у различитим фазама, у периоду између краја августа 1352. па све до 1359. године, дакле готово две године пред смрт. Иако је

концепција дела у овим књигама, које историчар није ни стигао да редигује, доста нарушена, извесна структура се ипак уочава. Тако књига XVIII садржи почетак приповести о Цариградском сабору и говор Јована Кантакузина, XIX садржи одговор Нићифора Григоре, у XX се чује глас Григорија Паламе, док XXI садржи приказ краја синода и доноси његове одлуке.

На концепцију Григориног дела утицала је пре свега биографска структура, што је видно у чињеници да је централна фигура око које се плете прича сам василевс. Иако је структура царских биографија у најужем смислу те речи испоштована у свега прве две књиге, она је, у ширем смислу, испоштована и до краја XI књиге и смрти Андроника III. У оквиру првих књига својом композицијом посебно се издвајају књиге X и XI, које се одликују „монодијском” структуром, будући да књигу X отвара монодија посвећена Андронику II, док књигу XI затвара она посвећена његовом унуку. Осим тога, дела Георгија Акрополита и Георгија Пахимера утицала су на структуру одређених књига Григорине *Историје*. Треба истаћи да је биографска структура, када су у питању Григорини претходници, уочљива у историјском спису Никите Хонијата, што упућује на закључак да је у погледу структуре рада овај писац имао највећи утицај на концепцију *Ромејске историје*.

На концепцију и структуру дела свакако је утицао и избор историјског „жанра”. Овај термин, свакако, треба схватити условно, будући да је познато да се на дела византијске књижевности не могу примењивати иста начела која се практикују у модерној теорији. Дакле, сам историјски жанр претпоставља истину, те се и од њеног аутора слично и очекивало. Ипак, у оквиру *Ромејске историје* примећени су различити видови књижевног израза византијског полихистора који су и довели до постојања врло сложене структуре дела. Сам Григора, међутим, прави разлику једино између црквене историје и историје државе, због чега и има потребу да објасни разлоге који су га нагнали да своје дело испуни детаљним приказом спора са исихастима.

Историја као „жив и приповедајући” глас

Дивљење према људима који су сакупљали материјал, обрађивали га, а потом га користили да би саставили историјске списе, био је разлог који је Григору подстакло на писање његове *Историје*. Овакав и сличан исказ, Григора помиње већ у уводном делу. У њему изражава своје поимање историје као сведока величине и милости Божије, као „живог и приповедајућег гласа” који потоњим нараштајима омогућава да спознају оно што се већ догодило. Григорино схватање историје веома је широко, а на

судбину људи утичу космолошки закони у основи којих лежи хришћанска философска мисао.

Историја јесте „жанр” који претпоставља истину, те се према томе њоме увек и треба водити. Овакво становиште Григора је преточио у говор цара Андроника II о онима, који у својим делима ту истину кривотворе, како би снагом царског ауторитета својој *Историји* дао посебну тежину.

Писање историје, код античких али и византијских писаца, пре свега је везано за приповест о њима савременим догађајима. Тиме се обезбеђује да начело *аутопсије* буде испоштовано. Оно је свакако подразумевало да писац буде сведок догађаја које је описивао што је његовом исказу давало посебан легитимитет. Када су, међутим, у питању догађаји које историчар није описао као очевидац, податке је морао црпити из постојећег изворног материјала који му је био на располагању. У случају Григориног дела то су била историјски списи Никите Хонијата, Георгија Акрополита и Георгија Пахимера.

Подробном анализом Григориног исказа, као и исказа поменутих историчара, закључило се да је писац *Ромејске историје*, у већој или мањој мери, та дела користио. То се пре свега огледа у начину представљања догађаја, не и у изразима и реченичним конструкцијама. При томе се да закључити да је Григора, у већини случајева, радије бирао исказ оног историчара који је временски био ближи догађају који је описивао. У прилог чињеници да је Григора заиста имао на располагању дела својих „колега по перу”, иде и велики број рукописа тих дела који се дају датовати у прву и другу половину XIV столећа. Ипак, грешке које се дају уочити у *Ромејској историји* постоје и преваходно су везане за оне материјалне природе (грешке у датовању појединих догађаја, узрасту особа о којима се приповеда, имена учесника дешавања...). Неке од грешака дале би се објаснити недовољном прецизношћу самог аутора приликом коришћења извора, као и употребом неког другог, нама данас непознатог источника. Осим списа поменутих великана византијске историографије, Григора је на располагању имао и документа, али и друге типове наративних извора (писма, похвална слова, памфлете,...), а не би требало заборавити ни директне исказе очевидаца, као ни сасвим занемарити важност оралне традиције, у коју би се дале сврстали приче о предсказањима и сновима.

Григорин „методолошки” приступ за писање предисторије главног наратива био је заснован на прикупљању и одабиру сакупљеног материјала, као и његовој, ређе слободној, интерпретацији. Ово значи да је писац прихватио објашњења својих

претходника, али је неретко наводио два или више разлога за објашњавање узрока, остављајући читаоцу могућност да се за један од њих определи. Историчар у својој наративи пре свега следи хронолошко-тематски принцип, који у великој мери одудара од начина слагања материјала у делима Акрополита и Пахимера. Ни у хронолошком принципу Григора није много прецизнији, али се закључује да његова одступања, осим у последњим књигама, нису велика. Он најчешће не доноси пуне датуме, већ пре свега датује према годишњим добима или астралним појавама.

Избор материјала који му је био на располагању необично је важан за проучавање начина на који су Ромеји XIV stoleћа размишљали о сопственој прошлости, догађајима који су били одсудни за њихову историју, личностима које су оставиле посебан траг. С тим у вези особито је важно представљање владара из династије Ласкарис, који су својим мерама омогућили да Царство преживи велику катастрофу из 1204. Иако сажето, Григора је истакао најважније моменте везане за владавину Теодора I Ласкариса, међу којима се посебно издваја приказ битке код Антиохије на Меандру 1211. године, као и оне из владавине његовог зета Јована III Ватаца. Спор између Епира и Никеје, једне од главних тема Акрополитовог списка, у Григориној *Историји* је у великој мери скраћен, али су основна питања, попут крунисања Теодора I Анђела за цара, поменуте. Иако критичан, Григора је мање хостилан према Епирцима, јер се у његово доба, вероватно тада када овај део *Историје* и настаје, у Царству припремала велика офанзива у циљу повратка те области под власт Ромеја.

Приказ Теодора II Ласкариса, јединог цара о коме Григора није дао завршни суд, нераскидиво је везан за приказ почетка Михаила VIII Палеолога. На то указује и структура треће књиге, у којој се приказује пад једне и успон друге владајуће династије. Осим тога, иако је званична карактеристика цара изостала, на његов рачун индиректно је изнета критика дискредитацијом особа, пре свега патријарха Арсенија, које је цар свом сину поставио као епитропе.

Оснивач династије Палеолог један је од најважнијих ликова у *Ромејској историји*, а тиме и један од владара који је дошао најближе представи идеалног василевса. У вези са тим два „греха“ Михаила Палеолога (ослепљивање законитог наследника престола, Јована IV Ласкариса, и склапање уније у Лиону) у највећој мери су ублажена и оправдана. Очигледна узурпација престола ниједном није окарактерисана као таква, а нехумани чин спрам малолетног сина Теодора II, правдан је великом љубављу коју је Михаило Палеолог осећао према својој деци, којој се трудио

да обезбеди власт. Склапање Лионске уније 1274. године, приказано је као ствар οίκονομία-е, што, у основи, произлази и из Пахимеровог излагања.

Управо у представи Михаила Палеолога лежи разлог за писање дугачке предисторије. Будући да су ученим Ромејима на располагању стајала дела Никите Хонијата, Георгија Акрополита, Теодора Скутариота и Георгија Пахимера, у којима су се налазили опречни ставови како о припадницима породице Ласкарис, тако и о почецима првих Палеолога, треба претпоставити да се јавила потреба за ублажавањем како Пахимеровог изразито негативаног, тако и Акрополитовог претерано позитивног става о првом Палеологу и дати коначан суд о почецима владајуће династије. Пошто то није било могуће за владе Михаиловог сина и наследника Андроника II, већ се дешавало нешто сасвим супротно, у време Андроника III династија Палеолога се већ око осамдесет година налазила на трону, велике распре у самој држави и Цркви биле су завршене, а са доласком нове млађе генерације на власт могла се осетити одређена нада у јачање државног организма и територијалну експанзију. Требало је, стога, подсетити се сопствене историје, постићи консенсуз око важних државних питања и наставити са политиком коју је започео први Палеолог. Григорино сажето приказивање догађаја из владе Михаила VIII као и његов умерени исказ, али и лично дивљење цару који је за писца представљао идеалног владара, одговарале су културној и политичкој клими која је владала у Царству 30-их година XIV века. Иако је оцена првог владара династије Палеолог позитивна, треба истаћи да је Григора, на крају свог приказа, цару ипак пребацио кршење заклетви датих малолетном Јовану IV Ласкарису, као и потписивање уније.

У историографским делима XIII и прве половине XIV столећа, јасно се издвајају два пола – историографија која је била наклоњена Палеолозима (Акрополит, чије се дело завршава 1261. годином, али и Пахимер када је у питању Андроник II) и она која је преферирала Ласкарисе (Пахимер, Скутариот, Ефрем из Еноса). Разуме се, да они писци који су позитивно говорили о Ласкарисима ту похвалу нису могли исказивати сасвим експлицитно, будући да су Палеолози у том сукобу тријумфовали, али је управо историографија била одраз тешких проблема са којима се сусретао пре свега Андроник II. Историјски спис Георгија Пахимера, настало у његово доба, најоштрије је критиковао Михаила VIII, трудећи се, у исто време, да његовог наследника ослободи „грехова” оца. Ипак, исти тај писац најбоље сведочи о жестокој опозицији Андрониковој власти, како од стране присталица породице Ласкарис (арсенити), тако и у оквиру самог дома Палеолога.

Приказ владавине Андроника II Палеолога веома је сложен. На првом месту треба истаћи да његова владавина, поред оне Јована VI Кантакузина, заузима највећи број књига *Ромејске историје* (VI-део X). Иако је главни Григорин извор за период до 1308. године спис Георгија Пахимера, историчар у великој мери одступа од начина слагања материјала, али и у портретисању одређених веома истакнутих личности. Тако се двојица историчара разликују у приказивању Константина Порфирогенита, према коме је Григора много блажи, али и у приказу Алексија Филантропина, за чије војне способности писац *Ромејске историје*, будући и његов пријатељ, има изразито поштовање. Разлику у приказу представља и портрет царевог сина и наследника, Михаила IX, кога Григора углавном представља као исхитреног и плаховитог младића. Дакле, приказ првог дела владавине Андроника II изриче доста критике на василевсов рачун, из чега се претпоставља да је овај део настао у току владавине његовог противника и унука, Андроника III. Осим тога, неуспела спољна политика старијег од двојице Андроника била је оштро критикована посебно у времену када је његов унук забележио пар важних војних успеха.

Нићифор Григора арсенитском питању не посвећује онолико простора, колико то чини Пахимер, али је свакако видно да је решавање тог спора био кључ у обезбеђивању легитимитета власти новој династији.

Приповест о важнијим догађајима млађег датума – Нићифор Григора и Јован Кантакузин

Други део владавине Андроника II, Григора је отпочео у VIII књизи свог списка, која уједно и представља приказ грађанског сукоба 1321–1328 године. Од ових догађаја историчар надаље пише своју повест као очевидац, те је *аутопсија* посебно изражена. То су уједно и године када је почело литерарно стваралаштво аутора *Ромејске историје* на двору старог Андроника. Ове догађаје, писац највероватније пише након смрти Андроника III, односно, у току трајања новог грађанског рата међу Ромејима. Као очевидац, Григора је у већини догађаја и лично учествовао, о чему сведоче многобројне аутобиографске упадице. Осим тога, како би дао печат веродостојности свом делу, аутор је тек од овог дела своје *Историје* започео са увођењем говора знаменитих личности, што није чинио за онај део списка у коме се не појављује као сведок дешавања. Историјску наравицу овог дела посебно обогаћују и литерарни састави, похвално слово за цара Андроника II, антилатински говори, говор поводом предлога промене датума за рачунање Ускрса, монодије за Андроника II, Теодора Метохита и

Андроника III и утешно слово поводом смрти царице мајке, Рите Марије, које је писац, поред тога што су сачувани као посебна дела, интегрално укључио у текст своје *Ромејске историје*.

Поред Григоре, главни извор за поменуте догађаје постаје и мемоарски спис Јована Кантакузина, који о овим догађајима говори са потпуно супротних становишта. Док се Григора труди да оправда позицију старог цара и великог логотета и да кривицу за избијање рата пребаци пре свега на једног од младих Ромеја који су били блиски сарадници млађег василевса, Сиргијана Палеолога, Јован Кантакузин је као главни разлог за ескалацију сукоба навео мржу Андроника II према свом унуку, као и велику нетрпељивост широког слоја друштва према великом логотету Метохиту. Стога и приповести двојице савременика треба посматрати као својеврсни књижевни дијалог. Историјски спис Нићифора Григоре за списање свог дела Кантакузин је у великој мери користио, а за период првог грађанског рата, с разлогом се може навести да је цар-писац, имајући *Ромејску историју* пред собом, потпуно супротно описивао оне личности и догађаје који му нису ишли на корист.

Занимљиво је, међутим, да се у овом делу Григорине приповести лик Јована Кантакузина у потпуности похвално приказује, а из историчаревог списка, али и из неких индиректних Кантакузинових исказа, добија се увид у поларизацију државног врха Ромеја, када је у питању наследство престола. Наиме, поред људи Андроника III, чију су дружбу сачивањали и стари пријатељи његовог рано преминулог оца, Михаила IX, врло јасно се издвајају и присталице старог цара, које су у једном моменту могле озбиљно угрозити престо Андроника III. У тој групацији пре свега се издваја деспот Димитрије Палеолог, син Андроника II и Ирине од Монферата. Осим тога, посебну претњу стабилности власти чинила је и царица-мајка, Рита Марија, око које су се окупили амбициозни и млади Ромеји, жељни политичких преврата у друштву, Сиргијан Палеолог и паракимомен Алексије Апокавк. У вези са питањем наследства престола свакако је и приповест о судбини деспота Константина, млађег сина Андроника II, а приметно је да се у приказу свих поменутих личности Григора и Кантакузин особито разликују. Писац *Ромејске историје* више је на страни присталица старог цара, док је Кантакузин, ради давања легитимитета сопственим поступцима, произашлим после смрти Андроника III, наклоњен свом дугогодишњем пријатељу.

Портрет Андроника III у *Ромејској историји* био је условљен и чињеницом да се у току грађанског рата 1321–1328 њен аутор налазио на супротној страни, за шта се, у извесном смислу, на крају своје повести о тим догађајима и правда. Ипак, иако

критички настројен према младом василевсу, Григора му не одриче заслуге и успехе на пољу спољне политике и територијалне експанзије, који су тих година, представљали само одсејај некадашњих подвига ромејске војске.

Главни наратив *Ромејске историје*

Са приповешћу о грађанском рату 1341–1347 године, почиње и главни наратив *Ромејске историје*. Овај део своје повести Григора је вероватно почео са писањем већ у току трајања сукоба, на шта указује и његово казивање које пре свега прати хронолошки след. У приказу регентства и њиховог главног противника, Јована Кантакузина, списи двојице историчара се у великој мери поклапају. Разуме се да је Григорино дело ослобођено апологетских момената који преовладавају на страницама Кантакузиновог списка. Ипак, важно је истаћи да је историчар цару-писцу пребацивао његово оклевање, што је и довело до великих страдања Ромеја у рату. С друге стране, истицањем злобе и изразито негативним портретисањем Алексија Апокавка, који, поред Сиргијана Палеолога и Григорија Паламе, представља најнегативнијег јунака *Ромејске историје*, али и царице Ане Савојске, па и патријарха Јована Калеке, Григора је допринео позитивнијој слици узурпатора. У Царству се, међутим, тих година водио не само оружани већ и „бој перима”, при чему се закључује, супротно досадашњем мишљењу, да је Кантакузин полемисао са „историографијом” регентства, коју је покушао да створи Алексије Апокавк и његови сарадници, а не са списом Нићифора Григоре, са којим се, у великој мери поклапа. Писац *Ромејске историје* и сам сведочи о постојању списка супротног табора, чије је тврдње у свом делу такође оспоравао. Осим тога, аутор *Ромејске историје* настоји да оправда Кантакузина због његовог савезништва са варварима, пре свих са ајдинским емиром Умуром, који је за историчара више представљао Хелена него варварина.

Портретисање јунака овог дела Григорине повести историчар је пре свега постигао карактеризацијом ликова, ήθολοία-ом, што се посебно огледа у дугим говорима које је у свом делу наводио.

Преживели протагонисти грађанског рата, међутим, доживљавају измене својих карактера, у вези са променом односа између Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, који од пријатеља постају најљући противници. То је, разуме се, било условљено чињеницом да је Кантакузин остао веран исихастима и након свог коначног тријумфа фебруара 1347. године. Иако у Григорином делу, на одређеним местима у тексту постоји јасно изражена нада да ће се Кантакузин одвојити од „савеза” са Паламом, те с

тим у вези треба посматрати умеренији став Григоре у његовом делу приликом првих помена вође исихаста, али и самог Кантакузина, његове наде убрзо бивају распршене, а *Ромејска историја* постаје једно од главних дела у коме се верски диспут приказује. Треба признати, међутим, да је иступање против Паламе Григора настојао да избегне све до 1346. године, када се он на позив царице Ане Савојске, први пут јавно против њега декларише. Ипак, већ претходни помени Паламе, у вези са сабором у Цариграду 1341. године, не остављају простора сумњи да је Григора био његов противник, а на исти начин је настојао да покаже и цара Андроника III, за кога је забележио да би, да није прерано умро, већ на самом почетку сасекао Паламино учење. У вези са тим, Јован Кантакузин од позитивног постаје негативни јунак, док се похвала изрицана великом доместику у претходним деловима Григориног списка, претвара у праву покуду Јована VI, који се показао као Григорин прогонитељ.

Личност патријарха Јована Калеке такође доживљава „преображај”. Његов лик се из негативног трансформише у позитиван, самом чињеницом да је због противљења Палами на сабору у Цариграду осуђен и склоњен са позиције.

Владавина Јована VI била је испуњена великим проблемима. Највећу одговорност за неуспех спољне политике Јована Кантакузина, Нићифор Григора пре свега приписује гневу Божијем због царевог савеза са Паламом. Породичну трагедију дома Кантакузин, смрт најмлађег царевог сина Андроника, Григора је такође на овај начин окарактерисао.

Кулминација непријатељства између двојице пријатеља десиће се управо на сабору у Цариграду 1351. године, на ком ће Григора званично бити осуђен. Његов приказ седница сабора, који је веома подробан, као и спор са Паламом, постаје одвојени део *Ромејске историје*, који се са правом може окарактерисати као Григорина лична повест. То није апологија, већ дело полемичког карактера, попут његових списка *Антиретики*. Историчар је, ипак, нашао за сходно да се оправда због уношења теолошког материјала у своју повест, али је, будући да се већ определио за писање историје која претпоставља истину, желео да исту изрекне поводом самих почетака распре која је потресала Ромеје и после смрти двојице протагониста. Полемiku са исихастом, Григора је схватао шире, не само као свој лични бој, већ као борбу за одбрану Ортодоксије, а своју судбину, поредио је са судбином првих хришћана који су пострадали за веру и били прогоњени и мучени од стране цара Диоклецијана.

Особеност у Григорином наративу представља и појава другог наратора, Григориног ученика Агатангела. Иако се у науци сумња у његово постојање, мишљења

смо да је, упркос свим фантастичним елементима које Григора тиме уводи у своју причу, његово постојање извесно. Ипак, увођење другог наратора у своју повест имало је сасвим практичан циљ – обезбеђивање веродостојности исказа у тренутку када се сам писац налазио у притвору и под присмотром. Пишући део својих последњих књига у тешким условима и под светлошћу свећа манастира Хоре, Григора је особито представљао амбијент у коме се налазио, правећи од свог места боравка посебан мизансцен на коме се одигравао његов сукоб са Паламом.

Пуштање из притвора уследило је тек након уласка Јована V Палеолога у престоницу. Портрет овог цара, иако нема разлога говорити о некој претераној преференцији младог Палеолога од стране историчара, будући да ни његови родитељи, а посебно мајка, нису уживали Григорину благонаклоност, ипак је позитиван. Тиме се настојала дати још негативнија слика Јована Кантакузина.

У својим последњим књигама, када су у питању политички догађаји, Григора је посебно конфузан и непрецизан. Међутим, када је у питању крај његове полемике са Паламом, историчар, иако већ у познијим годинама, не посустаје у својим нападима на исихасту. То потврђује и шест догматских говора, написаних у форми Платонових дијалога, који су пре свега усмерени против Паламе, али и Јована Кантакузина. Осим тога, приказ смрти вође исихаста посебно је негативан, иако су основне чињенице које историчар о томе даје тачне, што се потврђује и подацима из *Похвале* Григорију Палами, као и из *Збирке чуда* које је саставио патријарх Филотеј Кокин.

У вези са Григориним приказивањем догађаја поставља се питање објективности аутора. Треба нагласити, упркос његовој нескривеној преференцији одређених личности, као и великој острашћености по питању Паламе, да је историчар у основи веома поуздан. Наиме, чак и када су у питању догађаји, које историчар није подржавао, као и личности које су у њима учествовале, Григорин исказ умногоме је објективнији од Кантакузиновог и подаци које он даје су, са изузетком грешака материјалне природе, углавном тачни. То се најјасније види и у приказу Кантакузиновог коначног обрачуна са Јованом V Палеологом, што Григора представља као производ не толико Кантакузинових личних, већ амбиција његовог сина Матије и осталих великодостојника у његовом окружењу.

Наративне форме у *Ромејској историји*

Попут других историчара, Григора се такође трудио да податке саопшти на начин на који ће то бити занимљиво и примамљиво и који ће одговарати укусу његове

публике. Стога постоје различити видови нарације у оквиру његовог волуминозног дела. Неретко театралан, историчар се трудио да своју приповест учини драматичном употребом многобројних стилских фигура, али и опште коришћеним реторским „алатом”. У оквиру његовог списка се стога посебно издвајају и говори актера догађаја, као и дијалози који су обезбеђивали и активније учешће публике у самом наративу. Особито се истичу аутобиографске упадице и дуже белешке, које су имале за циљ да подвуку ауторово лично присуство у наративу, а тиме и учешће у догађајима, што је за историјску *аутопсију* од посебне важности. Екскурси којих у *Ромејској историји* има много имају, како сасвим практичну, тако и функцију приказивања ерудиције и образованости писца. У њима је писац настојао да подробније објасни историју одређених народа са којима су Ромеји долазили у контакт и који су били важни чиниоци спољне политике Царства. Неретко је циљ ових етнографских екскурса био да се покаже неисквареност варвара насупрот корумпираности и огрезлости цивилизованих Ромеја у греху. Посебно се истицала добра власт појединих Латина који су господарили острвима у Егејском мору (попут кипарског краља Хуга IV Лузињана), насупрот лошој власти василевса Ромеја, оличеног у лику Јована VI Кантакузина. Поред тога, истицала се правоверност источних патријаршија, које нису прихватиле Томос из 1351. године и њима се супротстављало „јеретичко” учење које је преплавило цркву Ромеја.

Краћи екскурси су могли имати и функцију да „одморе” публику од немилих догађаја о којима је писац приповедао.

Посебно место у оквиру *Ромејске историје* припада реторским саставима које је Григора интегрално укључивао у своје дело. Разлог њиховом укључивању, бар када су списи посвећени Андронику II и Теодору Метохиту у питању, могло је имати за циљ да се истакну њихове добре особине у односу на њихове противнике. С друге стране, „монодијска” структура X и XI књиге, могла је имати за циљ да означи крај једне, не много успешне епохе, и почетак друге, од које се очекивало више. С тим у вези треба посматрати и нови увод који долази на почетку XII књиге Ромејске историје, а који садржи и савете владару како се треба владати, посвећен највероватније Јовану Кантакузину.

Важан део реторике јесу и својеврсни сомато-психограми које је Григора дао на крају приповести о владавини цара, при чему је једино карактеризација Теодора II Ласкариса изостала. Као најбољи владари издвајају се Михаило VIII Палеолог, Јован VI Кантакузин, с једне стране, али и Андроник II, који представља тип владара-монаха.

Његов лик посебно треба посматрати у поређењу са његовим оцем и братом Константином, али и у односу на унука, Андроника III.

Општа места у *Ромејској историји* исказана су, поред поређења са античким јунацима и кроз приказивање снова и пророчанстава. Посебно се истиче историчарев критички став према „причама” оваквог типа, које Григора не узима *a priori*, али им не отказује ни потребно поштовање. Опрезност у тумачењу оваквих исказа посебно је истакнута, а приметно је да Григора њих у свој историјски спис уводи врло ретко и не без задршке.

*

Григорино историјско дело било је производ културне климе која је владала у Царству доба Палеолога. Оно је несумњиво била производ научних и књижевних достигнућа Ромеја, што се огледа кроз само образовање њеног аутора. Григорина *Историја* приповеда о свему ономе што је историчар намерио да опише и она је, као какав *λαλοῦσα φωνή*, како ју је историчар сам назвао, наставила да подучава и потоње генерације, што је уосталом била сврха какву је својим књигама и знању стеченом у њима наменио и велики логотет, Теодор Метохит.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ*

Списак извора

Actes de Chilandar I, ed. *Petit L., Korablev B.*, Византийский временник 17 (1911), 292–294.

Actes de Kutlumus, ed. *Lemerle P.*, (Archives de l’Athos II²) Paris 1988.

BMFD: A Complete Translation of the Surviving Founders’ Typika and Testaments, ed. *Thomas J., Constantinides Hero A., Constable G.*, Washington D.C. 2000.

Boissonade J. F., Anecdota Graeca e codicibus regiis, II, Paris, 1830.

Boissonade J. F., Anecdota Graeca I, Paris 1829 – Hildesheim 1962.

Candal M., El «Kanon esti theologicos» de Nilo Cabásilas, *Orientalia Christiana Periodica* 23 (57) 237–266.

Carile A., Partitio terrarum Imperii Romaniae, *Studi Veneziani* 7 (1965) 125–305.

Congourdeau M.-H., Les Zélotés : une révolte urbaine à Thessalonique au 14e siècle, Paris 2013.

Correspondance de Nicéphore Grégoras, texte édité et traduit par *Guilland R.*, Paris 1927.

Cunningham M., Featherstone J. and Georgiopoulou S., Theodore Metochites's Poem to Nikephoros Kallistos Xanthopoulos, *Harvard Ukrainian Studies Vol. 7*, *Okeanos: Essays presented to Ševčenko I. on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students* (1983), 100–116.

Demetrii Chomateni ponemata diaphora, recensuit *Prinzing G.*, Berlin 2002.

Démétrius Cydonès, Correspondance I, publiée par *R. Loenertz*, (Studi e Testi 186), Città del Vaticano 1956.

Dölger F., Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches, 3. Teil, Regesten von 1204–1282, München, Berlin 1932.

* Преглед извора и литературе дат је према правилима цитирања која важе од Зборник радова Византолошког института 53 (2016).

Ephraem Aenii Historia Chronica, recensuit *Lampsides O.*, Athene 1990.

Fatouros G. und *Krischer T.*, Johannes Kantakouzenos, Geschichte I (Bibliothek der griechischen Literatur 17) Stuttgart 1982; Geschichte II (Bibliothek der griechischen Literatur 21) Stuttgart 1986.

Garzya A., Un opuscule inédit de Nicolas Cabasilas, *Byzantion* 24 (1954) 521–532.

George Akropolites: The History, Introduction, translation and commentary by *Macrides R.*, Oxford 2007.

George Metochites, Dogmatic History, I–II, *Nova Patrum Bibliotheca*, ed. *Cardinal Mai A.*, *Cozza-Luzi J.*, Rome 1871; III, *Nova Patrum Bibliotheca*, ed. *Cozza-Luzi J.*, Rome 1905.

Georges Pachymérès, Relations historiques I–IV, édition, introduction et notes par *Failler A.*, traduction française par *Laurent V.* et *Failler A.*, Paris 1984–1999.

Georgii Acropolitae Opera, Vol. I–II, recensuit *Heisenberg A.*, editionem anni MCMIII et correctionem curavit *Wirth P.*, Stuttgart 1978.

Heisenberg A., Kaiser Johannes der Barmherzige. Eine mittelgriechische Legende, *BZ* 14 (1905) 160–233.

Imperatoris Michaelis Palaeologi de vita sua: Opusculum necnon Regulae quam ipse monasterio S. Demetrii praescripsit fragmentum, ed. *Grégoire H.*, *Byzantion* 29/30 (1959–1960) 447–476.

Invention and Method. Two Rhetorical Treatises from the Hermogenic Corpus, The Greek Text ed. by *Rabe H.*, Translated with Introductions and Notes by *Kennedy G. A.*, Atlanta 1994.

Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum I–IV, vol. I–III, ed. *Schopeni L.*, Bonnae 1828–1832.

Jones H. S., *Powell G. A.*, Thycididis Historiae, Oxford 1942.

Jugie M., L'éloge de Matthieu Cantacuzène par Nicolas Cabasilas, *Echos d'Orient* 13 (1910) 338–343.

Laurent V., Les registes des actes du patriarcat de Constantinople, Vol. I, Fasc. 4 : Les registes de 1208 à 1309, Paris 1971.

Leone P. A. M., Nicephori Gregorae ad imperatorem Andronicum II Palaeologum orations, *Byzantion* 41 (1971) 497–519.

Leone P. L. M., Nicephori Gregorae „Antilogia” et „Solutiones quaestionum”, *Byzantion* 40 (1970)

Les zélotes. Une révolte urbaine à Thessalonique au 14e siècle, les dossiers des sources sous la direction de *Congordeal M.-H.*, Paris 2013.

Loenertz R. J., Gregorii Acindyni Epistulae Selectae IX. Ex Codice Veneto Marciano 155, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 27 (1957) 89–109.

Macrides R., *Munitiz J. A.*, *Angelov D.*, Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies, *Birmingham Byzantine and Ottoman Studies*, Vol. 15, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, University of Birmingham 2013.

Manueli Holoboli Orationes I-II, ed. *Treu M.*, Potsdam 1906–1907.

Mariev S., Nikephoros Gregoras: Phlorentios oder über die Weisheit (zusammen mit *Thum. T*) Herder-Verlag, in Vorbereitung für 2017.

Menander Rhetor. A Commentary, edited with translation and commentary by *Russell D. A.*, *Wilson N.*, Oxford 1981.

Mercati S. G., *Collectanea Byzantina*, Vol. I, Bari 1970.

Meyendorff J., Projets de Concile Oecuménique en 1367 : Un dialogue inédit entre Jean Cantacuzène et le légat Paul, *Dumbarton Oaks Papers* 14 (1960), 147–178.

Miracle Tales from Byzantium, translated by *Talbot A.-M.*, *Fitzgerald Johnson S.*, Harvard University Press 2012.

Niceforo Gregora, Firenze o intorno alla sapienza, testo critico, introduzione, traduzione e commentario a cura di *Leone P. M.*, Napoli 1975.

Nicephori Blemmydae Autobiographia sive curriculum vitae nec non epistula universalior, cuius editionem curavit *Munitiz J.*, Leuven 1984.

- Nicephori Blemmydae Curriculum vitae et carmina, ed. *Heisenberg A.*, Lipsiae 1896.
- Nicephori Gregorae Byzantina Historia, I-III, ed. *L. Schopen–I. Bekker*, Bonnae 1829–1855.
- Nicephori Gregorae Epistulae, ed. *Leone P. A. M.*, Vol. I (Prolegomena et indices continens) Matino 1983; Vol. II (Epistulas continens) Matino 1982.
- Nicephori Gregorae Explicatum in librum Synesii ‘De Insomniis’, introduzione, testo critico e appendici a cura di *Pietrosanti P.*, Bari 1999.
- Nicetae Choniatae Historia, recensuit *van Dieten I. A.*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae XI/1, Berlin 1975
- Nicetae Choniatae Orationes et epistulae, rec. *van Dieten I. A.*, Berolini 1972.
- Nikephoros Blemmydes, A Partial Account, translated by *Munitiz J. A.*, Louvain 1988.
- Nikephoros Gregoras, Antirrhethika I, Einleitung, Textausgabe, Übersetzung und Anmerkungen von *Beyer H. V.*, Wien 1976.
- Paidas C. D. S.*, An Unedited Discourse On the Ignorance of the Holy Scriptures by the Patriarch Kallistos I, “Pour une poétique de Byzance”, hommage à Vassilis Katsaros, ed. *Efthymiadis S. et alii*, Dossiers Byzantins 16 (2015) 177–186.
- Paidas C. D. S.*, Editio princeps of an unedited dogmatic discourse against the Barlaamites by the Patriarch of Constantinople Kallistos I, Byzantinische Zeitschrift 105 (2012) 117–130.
- Paidas C. D. S.*, Οι κατά Γρηγορά ομιλίες του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Καλλίστου Α’, Athens 2013.
- Papadakis A.*, Gregory Palamas at the Council of Blachernae, 1351, Greek, Roman and Byzantine Studies 10 (1969) 333–342.
- Patrologiae Cursus Completus, Series Graeco–Latina, ed. *J. P. Migne*, Paris 1857–1866.
- Reinsch D. R.*, Die Briefe des Matthaios von Ephesos im Codex Vindobonensis Theol. Gr. 174, Berlin 1974.
- Roman History by Cassius Dio, Vol. IX, Loeb Classical Library 1927.
- Schreiner P.*, Die byzantinischen Kleinchroniken I, Wien 1975.

The Chronicle of Morea, Το χρονικὸν τοῦ Μορέως. A History in Political Verse, relating the Establishment of Feudalism in Greece by the Franks in the XIII Century, ed. *Schmitt J.*, London 1904.

The Correspondence of Atahansius I Patriarch of Constantinople. Letters to the emperor Andronicus II, members of the imperial family and officials, an edition, translation and commentary by *Maffry Talbot A.-M.*, Washington 1975.

The History of John Cantacuzenus (Book IV): Text, translation and commentary by *Miller T.*, Doctoral Dissertation, Washington D. C. 1975.

The Letters of Gregory Akindynos, Greek Text and English Translation by *Constantinides Hero, A.*, Washington D. C. 1983.

Theodore Metochites's Poems 'To Himself', Introduction, Text and Translation by *Featherstone, J. M.*, Wien 2000.

Theodori Ducae Lascaris Epistuale CCXVII, ed. *Festa N.*, Firenze 1898.

Theodori Scutariotae Chronica, ed. *Tocci R.*, Berlin 2015.

Theodoros Metochites On Philosophic Irony and and Greek History, Miscellanea 8 and 93, edited with introduction, translation and notes by *Agapitos, P. A., Hult, K., Smith, O. L.*, Nicosia–Göteborg 1996.

Theodoros Metochites on Philosophic Irony and Greek History, Miscellanea 8 and 93, ed. with introduction, translation and notes by *Agapitos P. A., Hult K., Smith O. L.*, Nicosia–Göteborg 1996.

Tinnefeld F., Demetrios Kydones, Briefe I–1 (Bibliotek der griechischen Literatur 12), Stuttgart 1981.

Tinnefeld F., Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI (Bibliothek der griechischen Literatur 66), Stuttgart 2007.

Two Poems By Theodore Metochites by *Ševčenko, I., Featherstone J.*, The Greek Orthodox Theological Review 26 (1981) 1–45.

Van Dieten J. L., Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I (Bibliothek der griechischen Literatur 4) Stuttgart 1973; II–1 (Bibliothek der griechischen Literatur 8) Stuttgart 1979; II–2

(Bibliothek der griechischen Literatur 9) Stuttgart 1979; III (Bibliothek der griechischen Literatur 24) Stuttgart 1988; IV (Bibliothek der griechischen Literatur 39) Stuttgart 1994; V (Bibliothek der griechischen Literatur 59) Stuttgart 2003.

Westernik L. G., Nikephoros Gregoras, Dankrede an die Mutter Gottes, *Helikon* 7 (1967) 259–271.

Zwei griechische Texte über die Hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI, hsg. von *Kurtz E.*, *Mémoires de l'Académie Impériale des sciences de St.-Pétersbourg* 1998.

Αλεξίου Μακρεμβολίτου λόγος ιστορικός, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, εκδ. *Παπαδοπούλος-Κεραμέυς Α.*, Πετρούπολις 1891, 144–159.

Ανωνόμου συνόψις χρονική, ed. *Sathas K.*, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη, VII, Paris 1894.

Θεοδώρου τοῦ Μετοχίτου Ὑπομνηματισμοὶ καὶ σημειώσεις γνωμικαί, adiecit *Müller M. C. G.*, Amsterdam 1966.

Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χονιάτου τὰ σωζόμενα, II, ed. *Lampros S.*, Athens 1880.

Προγυμνάσματα ρετορα Αφтонија. Припремне вежбе за беседнике, превод, предговор и напомене *Јелић В.*, Нови Сад 1997.

Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν, *Macleod M. D.*, *Luciani Opera* III, *Libelli* 44–68, Oxford 1980.

Φιλοθέου Κοκκίνου δογματικά ἔργα, εκδ. *Καϊμάκη Δ. Β.*, Θεσσαλονίκη 1983.

Φιλοθέου Κοκκίνου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἔργα, λόγοι καὶ ὁμιλίες, εκδ. *Ψευτογκα Β.*, Thessaloniki 1979.

Византијски извори за историју народа Југославије, том VI, ур. *Барушић Ф.*, *Ферјанчић Б.*, Београд 1986.

Списак литературе

A Companion to Greek Rhetoric, ed. *Worthington I.*, Blackwell Publishing 2007.

Alexopoulos, T., Die Argumentation des Patriarchen Gregorios II. Kyprios zur Widerlegung des Filioque-Ansatzes in der Schrift *De Processione Spiritus Sancti*, *Byzantinische Zeitschrift* 104 (2011) 1–39.

- Angelou A.*, Rhetoric and history: the case of Niketas Choniates, *History as Literature in Byzantium*, ed. *Macrides R.*, Ashgate 2010, 289–305.
- Angelov D. G.*, Byzantine Imperial Panegyric as Advice Literature (1204–c. 1350), *Rhetoric in Byzantium*, ed. *Jeffreys E.*, Ashgate 2003, 55–72.
- Angelov D. G.*, Theodore II Laskaris, Elena Asenina and Bulgaria, *Средновековният българин и „другите“*, Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Петър Ангелов, София 2013, 273–297.
- Angelov D.*, Imperial ideology and political thought in Byzantium, 1204–1330, Cambridge University Press 2007.
- Angold M.*, Memoirs, Confessions and Apologies: The Last Chapter of Byzantine Autobiography, *Byzantine and Modern Greek Studies* 37 (2013) 208–225.
- Angold M.*, The Autobiographical Impulse in Byzantium, *Dumbarton Oaks Papers* 52 (1998) 225–257.
- Arnakis G.*, Gregory Palamas among the Turks and documents on his captivity as historical sources, *Speculum* 26 (1951) 104–118.
- Balard M.*, A propos de la bataille du Bosphore. L'expédition génoise de Paganino Doria à Constantinople (1351–1352), *Travaux et Mémoires* 4 (1970) 431–469.
- Baldwin B.*, Physical Descriptions of Byzantine Emperors, *Byzantion* 51 (1981) 8–21.
- Bawarshi A.*, The Genre Function, *College English* 62 (2000) 335–343.
- Beck H. G.*, Kirche und Theologische Literatur im byzantinischen Reich, München 1959.
- Beck H. G.*, Zur byzantinischen “Mönchschronik”, *Variorum Reprints*, London 1972, 188–197.
- Beck H.-G.*, Besonderheiten der Literatur in der Palaiologenzeit, *Art et société à Byzance sous les Paléologues*, Venezia 1971, 43–52.
- Beck H.-G.*, Byzantinsches Gefolgschaftswesen, Ideen und Realitäten in Byzanz, *Variorum Reprints*, London 1972, 1–32.

Beck H.-G., Das Leserkreis der byzantinischen „Volskliteratur“ im Licht der handschriftlichen Überlieferung, *Byzantine Books and Bookmen*, ed. *Mango C., Sevckenko I.*, Washington DC 1975, 47–67.

Beck H.-G., Der byzantinische „Ministärpräsident“, *Byzantinische Zeitschrift* 48 (1955) 309–338.

Beck H.-G., Humanismus un Palamismus, Ideen und Realitäten in Byzanz, *Variorum Reprints* 1972, 63–82.

Beck H.-G., Theodoros Metochites. Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert, München 1952.

Beck H.-G., Überlieferungsgeschichte der byzantinischen Literatur, *Geschichte der Textüberlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur*, Band I, Hsg. *Meier M.*, Zürich 1964, 425–510.

Beyer H.-V., David Dysipatos als Theologe und Vorkämpfer für den Heszchasmus, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 24 (1975) 107–128.

Beyer H.-V., Demetrios Kabasilas, Freund und späterer Gegner des Gregoras, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 39 (1989) 135–177.

Beyer H.-V., Der Streit um Wesen und Energien und ein spätbyzantinischer Liedermacher. Bemerkungen zum 1. "Antirhetikos" des Philotheos Kokkinos und dem ihm entsprechenden 1. Buch der 2. "Antirrhethikoi" des Nikephoros Gregoras, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 36 (1986) 255–282.

Beyer H.-V., Eine Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 27 (1978) 127–155.

Beyer H.-V., Nikephoros Gregoras als Theologe und sein erstes Auftreten gegen die Hesychasten, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 20 (1971) 171–188.

Bezdeki S., Le portrait de Théodore Métochite par Nicéphore Grégoras, *Mélanges d'histoire gen.*, Cluj 1927, 57–67.

Bianconi D., La biblioteca di Cora tra Massimo Planude e Niceforo Gregora. Una questione di mani, *Segno e Testo* 3 (2005) 391–438.

Bianconi D., La controversia palamitica. Figure, libri, testi e mani, *Segno e testo* 6 (2008) 337–376.

Bianconi, D., Eracle e Iolao. Aspetti della collaborazione tra copisti nell'età dei paleologi, *Byzantinische Zeitschrift* 96 (2004) 521–558.

Boojamra J. L., Church Reform in the late Byzantine Empire. A Study for the Patriarchate of Athanasios of Constantinople. Thessaloniki 1982.

Boojamra J. L., The Affair of Alexis and Roman: Two Documents of 1361, *Greek Orthodox Theological Review* 28 (1983) 173–194.

Bosch U. V., Ein »Testament« des Kaisers Andronikos' II. Palaiologos?, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 12 (1970) 55–59.

Bosch U., Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321–1341, Amsterdam 1965.

Bouchon J. A., Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle, Paris 1875.

Bourbouhakis E. C., Nilsson I., Byzantine Narrative: The Form of Storytelling in Byzantium, *A Companion to Byzantium*, ed. *James L.*, Wiley-Blackwell 2010, 263–274.

Buckley P., The Alexiad of Anna Komnene: Artistic Strategy in the Making of a Myth, Cambridge 2014.

Calofonos G., Dream Interpretation: A Byzantine Superstition?, *Byzantine and Modern Greek Studies* 9 (1984) 215–220.

Calofonos G., Manuel II Palaiologos: Interpreter of Dreams, *Byzantinische Forschungen* 16 (1991) 447–455.

Candal M., Argiro contra Dexio (sobre la luz tabórica), *Orientalia Christiana Periodica* 23 (1957) 80–113.

Candal M., Un escrito trinitario de Isaac Argiro en la contienda palamitica del siglo XIV, *Orientalia Christiana Periodica* 22 (1956) 92–137.

Cankova-Petkova G., Einige Tendenzen in der byzantinischen Geschichtsschreibung des 13. Jahrhunderts widerspiegelt in den Werken des Niketas Choniates, Georgios Akropolites und Theodoros Skoutariotes, *Byzantinobulgarica* 6 (1980) 49–79.

Cankova-Petkova G., Griechisch-bulgarische Bündnisse in den Jahren 1235 und 1246, *Byzantinobulgarica* 3 (1969) 49–79.

Carile A., La “Υλη ιστορίας” del cesare Niceforo Briennio, *Aevum* 43 (1969) 56–87.

Charanis P., The aristocracy of Byzantium in the thirteenth century, *Studies in Roman Economic and Social History in Honor of A. C. Johnson*, Princeton 1951, 336–355.

Charanis P., The Role of the People in the Political Life of the Byzantine Empire: The Period of the Comneni and the Palaeologi, *Byzantine Studies* 5 (1978) 69–79.

Congordeau M.-H., Deux patriarches palamites en rivalité : Kallistos et Philothée, *Le patriarcat œcuménique de Constantinople aux XIVe–XVIe siècles : rupture et continuité*, eds. *Muresăn D., Odorico P.*, Paris 2007, 37–53.

Congourdeau M.-H., Nicolas Cabasilas et Matthieu Cantacuzène, “Pour une poétique de Byzance”, hommage à Vassilis Katsaros, ed. S. Efthymiadis et alii, *Dossiers Byzantins* 16 (2015) 85–98.

Constantinides C. N., Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and early Fourteenth Centuries (1204–ca. 1310), Nicosia 1982.

Constantinides, C. N., Higher Education in Byzantium in the thirteenth and early fourteenth centuries (1204–ca. 1310), Nicosia 1982.

Corsaro M., Ripensando Diodoro. Il problema della storia universale nel mondo antico, *Mediterraneo antico* 1/2 (1998) 332–333.

Cresci, L. R., POIKILIA nei proemi storiografici bizantini, *Byzantion* 74 (2004) 330–347.

Croke B., Uncovering Byzantium’s historiographical audience, *History as Literature in Byzantium*, ed. *Macrides R.*, Ashgate 2010, 25–53.

Cunningham M., Dialogue in Byzantine preaching, *Rhetoric in Byzantium*, ed. *Jeffreys E.*, Ashgate 2003, 101–113.

Czebe G., Studien zum Hochverratsprozesse des Michael Palaiologos im Jahr 1252, Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher 8 (1931) 57–80.

Dagron G., Quand la terre tremble, Travaux et Mémoires 8 (1981) 87–103.

Daničić Dj., Rječnik iz književnih starina srpskih, I-III, Graz 1962.

Darrouzès J., Les discours d'Euthyme Tornikès (1200-1205), Revue des études byzantines 26 (1968) 49–121.

Das byzantinische Herrscherbild, Hsg. *Hunger H.*, Darmstadt 1975.

Davis J., Anna Komnene and Niketas Choniates 'translated': the fourteenth century Byzantine metaphrases, History as Literature in Byzantium, ed. *Macrides R.*, Ashgate 2010, 55–70.

De Vries-van der Velden E., L'élite byzantine devant l'avance turque à l'époque de la guerre civile de 1341 à 1354, Amsterdam 1989.

De Vries-van der Velden E., Théodore Métochite : une réévaluation, Amsterdam 1987.

Derrida J., The Law of Genre, Critical Inquiry 7 (1980) 55–81.

Dölger F., Die dynastische Familienpolitik des Kaisers Michael VIII. Palaiologos (1258–1282), PARASPORA, Ettal 1961, 178–188.

Dölger F., Johannes VI. Kantakouzenos als dynastischer Legitimist, ΠΑΡΑΣΠΟΡΑ, Ettal 1961, 194–207.

Dölger F., Politische und geistige Strömungen im sterbenden Byzanz, Jahrbuch der österreichischen byzantinischen Gesellschaft 2 (1952) 3–18.

Downey G., Earthquakes at Constantinople and Vicinity, A. D. 342–1454, Speculum 30 (1955) 596–600.

Dräseke J., Kantakouzenos' Urteil über Gregoras, Byzantinische Zeitschrift 10 (1901) 106–127.

Dujčev I., Un nouveau temoignage de Jacques de Bulgarie, Byzantinoslavica 21 (1960) 54–61.

Estangüi Gómez R., Byzance face aux Ottomans: Exercice de pouvoir et contrôle du territoire sous les derniers Paléologues (milieu XIVe–milieu XVe siècle), Paris 2014.

Estangüi Gómez R., Le séjour de Jean VI Kantakouzenos à Thessalonique et la fin du régime des zélotes (septembre 1349–décembre 1350), Thessalonique au temps des zélotes, édité par *Congordeau M-H.*, Paris 2014, 55–88.

Eszter A. K., Das abenteuerliche Leben des Johannes Laskaris Kalopheros, Wiesbaden 1969.

F. Vercléyen, Tremblements de terre à Constantinople : L’impact sur la population, *Byzantion* 58 (1988) 155–173.

Failler A., A propos de la promotion patriarcale d’Athanasie de Constantinople, *Revue des études byzantines* 57 (1999) 237–243.

Failler A., Chronologie et composition dans l’Histoire de Georges Pachymère, *Revue des études byzantines* 38 (1980) 5–103.

Failler A., Chronologie et composition dans l’Histoire de Georges Pachymère, *Revue des études byzantines* 39 (1981) 145–249.

Failler A., Ferran d’Aunes, gentilhomme catalan, *Revue des études byzantines* 45 (1987) 327–336.

Failler A., La déposition du patriarche Calliste Ier (1353), *REB* 31 (1973) 5–163.

Failler A., La mission du moine Sophonias en Italie et le mariage de Michel IX Palaiologos, *Revue des études byzantines* 60 (2002) 151–166.

Failler A., La première démission du patriarche Athanasie (1293), *Revue des études byzantines* 50 (1992) 137–162.

Failler A., La proclamation impériale de Michel VII et de Andronic II, *Revue des études byzantines* 44 (1986) 237–251.

Failler A., La restauration et la chute définitive de Tralles au 13e siècle, *Revue des études byzantines* 42 (1984) 249–262.

Failler A., La tradition manuscrite d’Histoire de Georges Pachymères (livres I–VI), *Revue des études byzantines* 37 (1979) 123–220.

Failler A., Le complot antidynastique de Jean Drimys, *Revue des études byzantines* 54 (1996) 235–244.

Failler A., Le principe de l'économie ecclésiastique vu par Pachymère, *Actes du XVIe Congrès international des Études byzantines, Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 32/4 (1983) 287 – 295.

Failler A., Le projet de mariage d'Anne Palaiologina avec Milutin de Serbie, *Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 1 (1981) 239–249.

Failler A., Les sources de Nicéphore Grégoras pour le règne des premiers Palaiologoi, *Revue des études byzantines* 69 (2011) 219–234.

Failler A., *Pachymeriana alia*, *Revue des études byzantines* 51 (1993) 237–260.

Failler A., *Pachymeriana altera*, *Revue des études byzantines* 46 (1988) 67–83.

Failler A., *Pachymeriana Nova*, *Revue des études byzantines* 49 (1991) 171–196.

Failler A., *Pachymeriana novissima*, *Revue des études byzantines* 55 (1997) 221–246.

Failler A., *Pachymeriana queadem*, *Revue des études byzantines* 40 (1982) 187–199.

Failler A., Le second mariage d'Andronic II Palaiologos, *Revue des études byzantines* 57 (1999) 225–235.

Failler A., Les émirs turcs a la conquête del'Anatolie au début de 14e siècle, *Revue des études byzantines* 52 (1994) 69–112.

Featherstone M., Theodore Metochites's Seimeioseis Gnomikai – Personal Encyclopedism, *Encyclopedic Trends in Byzantium?*, *Proceeding of the International Conference held in Leuven, 6-8 May 2009*, eds. P. van Deun, C. Macé. Leuven-Paris-Walpole, MA 2011, 333–344.

Fenster, E., *Laudes Constantinopolitanae*, München 1968.

Finnegan R., What is Orality – if Anything?, *Byzantine and Modern Greek Studies* 14 (1990) 130–150.

Förstel C., Metochites and his Books between the Chora and the Renaissance, *The Kariye Camii Reconsidered / Kariye Camii Yeniden*, eds. *Klein H. A., Ousterhout R., Pitarakis B.*, Istanbul 2011, 241-266.

Fryde E., *The Early Palaeologan Renaissance (1261–ca. 1360)*, Leiden-Boston-Köln 2000.

Gardner A., *The Lascarids of Nicaea. The story of an Empire in exile*, Amsterdam 1964.

Gaul N., All the Emperor's Men (and His Nephews). Paideia and Networking Strategies at the Court of Andronikos II Palaiologos, 1290–1320, *Dumbarton Oaks Papers* 70 (2016) 245–270.

Gaul N., Libraries, Byzantine, *The Encyclopedia of Ancient History*, eds. *Bagnall R. S. et alii*, Blackwell Publishing 2013.

Geanakoplos D. J., *Emperor Michael Palaeologus and the West 1258–1282: A Study of Byzantine-Latin Relations*, Harvard 1959.

Geanakoplos D. J., Interaction of the "Sibling" Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330–1600), Yale University Press 1976.

Genres and Their Problems: Theoretical and Historical Perspectives, eds. *Agrell B., Nilson I.*, Göteborg 2003.

Giannouli A., Education and Literary Language in Byzantium, *The Language of Byzantine Learned Literature*, ed. *Hinterberger, M.*, Brepols 2014, 52–71.

Glykofrydi-Leontsini A., Demetrius Cydones as Translator of Latin Texts, *Porphrogenita, Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, eds. *Dendrinos, C. et alii*, London 2003, 175–185.

Glykatzi-Ahrweiler H., La politique agraire des empereurs de Nicée, *Byzantion* 28 (1958) 51–66.

Granić B., Kirchenrechtliche Glossen zu den vom Kaiser Basileios II. dem autokephalen Erzbisum von Achrida verliehenen Privilegien, *Byzantion* 12 (1937) 395–415.

Greco V., Das Geburtsjahr des byzantinischen Geschichtsschreibers Nikephoros Gregoras, *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine* 27 (1946) 56–61.

Grumel V., *Traité des études byzantines: La chronologie*, Paris 1958.

Grünbart M., Aspekte der politischen Verflechtung des Patriarchen in der mittelbyzantinischen Zeit, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 50/1 (2013) 283–302.

Guilland R., *Essai sur Nicéphore Grégoras, l'homme et l'œuvre*, Paris 1926.

Haldon J., 'Jargon' vs. 'the Facts'? Byzantine History-Writing and Contemporary Debates, *Byzantine and Modern Greek Studies* 9 (1984/5) 95–132.

Harris J., Distortion, divine providence and genre in Nicetas Choniates's account of the collapse of Byzantium 1180–1204, *Journal of Medieval History* 26 (2000) 19–31.

Hart T., Nicephorus Gregoras: historian of the Hesychast Controversy, *Journal of Ecclesiastical History* 2 (1951) 169–179.

Head C., Physical Descriptions of the Emperors in Byzantine Historical Writing, *Byzantion* 50 (1980) 226–240.

Helfer W., Das Testament des Patriarchen Isidoros (1347–1349/50), *Jahrbuch der österreichischen byzantinischen Gesellschaft* 17 (1968) 73–84.

Hero A., Irene-Eulogia Choumnaina Palaiologina abbess of the Convent of Philantropos Soter in Constantinople, *Byzantinische Forschungen* 9 (1985) 119–145.

Hinterberger M., Autobiography and Hagiography in Byzantium, *Symbolae Osloenses* 75 (2000) 139–164.

Hinterberger M., *Autobiographische Traditionen in Byzanz*, Wien 1999.

Hinterberger M., Emotions in Byzantium, *A Companion to Byzantium*, ed. *James L.*, Blackwell Publishing Ltd 2010, 123–134.

Hinterberger M., Envy and Nemesis in the *Vita Basilii* and Leo the Deacon: literary mimesis or something more?, *History as Literature in Byzantium*, ed. *Macrides R.*, Ashgate 2010, 187–203.

Hinterberger M., Tränen in der byzantinischen Literatur. Ein Beitrag zur Geschichte der Emotionen, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 56 (2006) 27–51.

Hinterberger M., Die Affäre um den Mönch Niphon Skorprios und die Messalianismus-Vorwürfe gegen Kallistos I., Gregorio Palamas e oltre studi e documenti sulle controversie teologiche del XIV secolo bizantino, ed. *Rigo A.*, Firenze 2004, 211–248.

Historiography as Literature in Byzantium, ed. *Macrides R.*, Birmingham 2007.

Hohlweg A., Astronomie und Geschichtsbetrachtung bei Nikephoros Gregoras, Geschichte und Kultur der Palaiologenzeit, Hsg. *Seibt W.*, Wien 1996, 51–63.

Honigmann E., Die Unterschriften des Tomos des Jahres 1351, *Byzantinische Zeitschrift* 47 (1954) 104–115.

Hunger H., Anonymes Pamphlet gegen eine byzantinische „Mafia“, *Revue des études sud-est européennes* 7 (1969) 95–107.

Hunger H., Aspekte der griechischen Rhetorik von Gorgias bis zum Untergang von Byzanz, Wien 1972.

Hunger H., Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, I, München 1978.

Hunger H., Kresten, O., Archaisierende Minuskel und Hodegonstil im 14. Jh. Der Schreiber Theoktistos und die *κράλαινα τῶν Τριβαλῶν*, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 29 (1980) 187–236.

Hunger H., On the Imitation (Μίμησις) of Antiquity in Byzantine Literature, *Dumbarton Oaks Papers* 23–24 (1969–1970) 15–38.

Hunger H., Stilstufen in der byzantinischen Geschichtsschreibung des 12. Jh: Anna Komnene und Michael Glykas, *Byzantine Studies* 5 (1978) 139–170.

Hunger H., Theodoros Metochites als Vorläufer des Humanismus in Byzanz, *Byzantinische Zeitschrift* 45 (1952) 4–19.

Hunger H., Thukydides bei Johannes Kantakouzenos. Beobachtungen zur Mimesis, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 25 (1976) 181–193.

Hussey J., Michael Psellus, the Byzantine Historian, *Speculum* 10 (1935) 81–90.

Imhaus B., Loenertz R., Démarches de Jean Paléologue, marquis de Monferrato (1338–1372) et petit-fils de l'empereur Andronic II, pour faire valoir ses droits en Grèce (1338–1351), *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 26 (1977) 155–158.

Ivánka E., Hesychasmus und Palamismus. Ihr gegenseitiges Verhältnis und ihre geistesgeschichtliche Bedeutung, *Jahrbuch der österreichischen byzantinischen Gesellschaft* 2 (1952) 23–34.

Kaldellis A., *A New Herodotus. Laonikos Chalkokondyles on the Ottoman Empire, the Fall of Byzantium and the Emergence of the West*, Washington, D. C. 2014.

Kaldellis A., *Etnography after Antiquity. Foreign Lands and Peoples in Byzantine Literature*, Philadelphia 2013.

Kaldellis A., *Historicism in Byzantine Thought and Literature*, *Dumbarton Oaks Papers* 61 (2007) 1–24.

Kaldellis A., *How to usurp the throne in Byzantium: The role of public opinion in sedition and rebellion, Power and Subversion in Byzantium*, eds. *Angelov D., Sexby M.*, Ashgate 2013, 43–56.

Kaldellis A., *The Argument of Psellos' Chronographia*, Leiden-Boston-Köln 1999.

Kaldellis A., *The Emergence of Literary Fiction in Byzantium and the Paradox of Plausibility, Medieval Greek Storytelling. Fictionality and Narrative in Byzantium*, ed. *Roilos P.*, Wiesbaden 2014, 115–129.

Kaldellis A., *The Manufacture of History in the Later Tenth and Eleventh Centuries: Rhetorical Templates and Narrative Ontologies*, *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies, Plenary Papers*, ed. *Marjanović-Dušanić S.*, Belgrade 2016, 293–306.

Karathanassis D. K., *Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten des Altertums in den rhetorischen Schriften des Michael Psellos, des Eustathios und des Michael Choniates sowie in anderen rhetorischen Quellen des XII. Jahrhunderts*, München 1966.

Karlin-Hayter P., *L'Hétériarque*, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 23 (1974) 101–143.

Karyolemou M., What can sociolinguistics tell us about learned literary languages?, *The Language of Byzantine Learned Literature*, ed. *Hinterberger, M.*, Brepols 2014, 34–51.

Kazhdan A., *A History of Byzantine Literature (850-1000)*, ed. by *Angelidi C.*, Athens 2006.

Kazhdan A., *A History of Byzantine Literature (650-850)*, in collaboration with *Sherry F.*, *Angelidi C.*, Athens 1999.

Kazhdan A., Der Mensch in der byzantinischen Literaturgeschichte, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 28 (1979), 1–21.

Kazhdan A., L'Histoire de Cantacuzène en tant qu'œuvre littéraire, *Byzantion* 50 (1980) 279–335.

Khvostova K. V., Η φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τοῦ Γρηγοῤῥᾶ καὶ τοῦ Παχυμέρη καὶ ἡ σύγχρονη πληροφορική, *Vizantijskij Vremnik* 46 (1986) 146–156.

Kianka F., *Demetrius Cydones (c. 1324–c. 1397): intellectual and diplomatic relations between Byzantium and the west in the fourteenth century*, New York 1981.

Kianka F., *Demetrius Cydones and Thomas Aquinas*, *Byzantion* 52 (1982) 264–286.

Kianka F., *The Apology of Demetrius Cydones*, *Byzantine Studies* 7 (1980) 57–71.

Knowles C., *Les enseignements de Théodore Paléologue*, *Byzantion* 22 (1952) 389–394.

Knowles C., *Les enseignements de Théodore Paléologue*, London 1983.

Kolovou F., Der gefangene Gelehrte und sein nächtlicher Gast. Geschichtskonzeption und Phantasie in Nikephoros Gregoras' *Rhomaïke Historia*, Leipzig 2015.

Korać D., *Radić R.*, Orestes and Pylades in Byzantine Historiography (two examples), *Зборник радова Византолошког института* 44/1 (2007) 191–195.

Krallis D., *Michael Attaleiates and the Politics of Imperial Decline in Eleventh-Century Byzantium*, Arizona 2012.

Kresten O., Die Affäre des Metropolitens Symeon von Alania im Spiegel des Patriarchatsregisters von Konstantinopel, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 52 (2002) 231–241.

Krumbacher K., *Geschichte der byzantinischen Literatur. Von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527–1453)*, München 1891.

Kyriakidis S., The idea of civil war in the thirteenth and fourteenth-century – Byzantium, *Zbornik radova Viyantološkog instituta* 49 (2012) 243–256.

Kyriakidis S., Warfare and Propaganda: the portrayal of Andronikos II Palaiologos (1282–1328) as an incompetent military leader in the *Histories* of John VI Kantakouzenos (1347–54), *Byzantine and Modern Greek Studies* 37 (2013) 176–189.

Kyrris C. P., Continuity and differentiation in the régime established by Andronicus III after his victory of 23/24. V. 1328, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 43 (1977-8) 278–328.

Kyrris K., Ὁ κύπριος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Υάκινθος (1345–1346) καὶ ὁ ρόλος τοῦ εἰς τὸν ἀντιπαλαμικὸν ἀγῶνα, *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 25 (1961) 91–122.

Laiou A. E., A Byzantine Prince Latinized: Theodore Palaeologus, Marquis of Monferrat, *Byzantion* 38 (1968) 386–410.

Laiou A., *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II*, Cambridge (Mass.) 1972.

Laiou A., Economic concerns and attitudes of the intellectuals of Thessalonike, *Dumbarton Oaks Papers* 57(2003) 210-223.

Laiou A., Some Observations on Alexios Philantropenos and Maximos Planoudes, *Byzantine and Modern Greek Studies* 4 (1978) 84–100.

Langdon J. S., Byzantium's Initial Encounter with the Chinggisids: An Introduction to the Byzantino-Mongolica, *Viator* 29 (1998) 95–140.

Langdon J. S., The Forgotten Byzantino – Bulgarian Assault and Siege of Constantinople, 1235–1236, and the Breakup of the entente cordiale between John III Ducas Vatatzes and John II Asen in 1236 as Background to the Genesis of the Hohenstaufen – Vatatzes Alliance of 1242, *Byzantine Studies in Honor of Milton V. Anastos*, *Βυζαντινά καὶ Μεταβυζαντινά* 4, ed. *Vryonis S.*, Malibu 1985, 105–135.

Langdon, J. S., Byzantium's Last Imperial Offensive in Asia Minor. The Documentary Evidence for and Hagiographical Lore about John III Ducas Vatatzes' Crusade against the Turks, 1222 or 1225 to 1231, New Rochelle, 1992.

Lascaratou J., The fatal disease of the Byzantine Emperor Andronicus III Palaeologus (1328–1341 AD), *Journal of the Royal Medicine* 90 (1997) 106–109.

Laurent M.–H., Georges le Métochite, ambassadeur de Michel VIII Paléologue auprès du B. Innocent V, *Miscellanea Giovanni Mercati*, Vol. III, Vatican 1946, 136–156.

Laurent V., L'assaut avorté de la Horde d'Or contre l'empire byzantin (Printemps-été 1341), *Revue des études byzantines* 18 (1960) 145–162.

Laurent V., L'excommunication du patriarche Joseph Ier par son prédécesseur Arsène, *Byzantinische Zeitschrift* 30 (1929–30) 489–496.

Laurent V., La chronologie des patriarches de Constantinople au XIIIe S. (1208–1309), *Revue des études byzantines* 27 (1969) 129–149.

Laurent V., La date de la mort de Jean Beccos, *Echos d'Orient* 25 (1926) 316 – 319.

Laurent V., La fin du schisme arsénite, *Bulletin de la section historiques, Académie Roumaine* 26 (1945) 227–244.

Laurent V., La personnalité de Jean D'Héraclée (1250–1328), oncle et précepteur de Nicéphore Grégoras, *Ἑλληνικά* 3 (1930) 297–315.

Laurent V., Les signataires du second synode des Blakhernes (été 1285), *Echos d'Orient* 26 (1927) 129–149.

Laurent V., Notes de chronographie et d'histoire byzantine: La date du premier couronnement de Michel VIII Paléologue, *Echos d'Orient* 36 (1937) 165–169.

Laurent, Une princesse byzantine au cloître, *Echos d'Orient* (1985) 29–60.

Laurent, V., La vie de Jean, Métropolitte d'Héraclée du Pont, *Ἀρχαῖον Πόντου* 6 (1934) 3–63.

Lauritzen F., The Depiction of Character in the *Chronographia* of Michael Psellos, Brepols Publishers, Turnhout 2013.

- Lemerle P.*, Le juge général des Grecs et la réforme judiciaire d'Andronic III, *Mémorial Louis Petit, Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines*, Bucarest 1948, 292–316.
- Lemerle P.*, Le tomos du concile de 1351 et l'horismos de Mathieu Cantacuzène, *Revue des études byzantines* 9 (1951) 55–64.
- Leone P. L. M.*, L'encomio di Niceforo Gregora per il re di Cipro (Ugo IV di Lusignano), *Byzantion* 51 (1981) 211–224.
- Lexikon des Mittelalters II*, Stuttgart 1999.
- Liddel H. G. – Scott R.*, *A Greek – English Lexicon*, Oxford 1996.
- Lieberich H.*, *Studien zu den Proömien in den griechischen und byzantinischen Geschichtsschreibung*, München 1900.
- Lilie R.-J.*, Reality and Invention. Reflections on Byzantine Historiography, *Dumbarton Oaks Papers* 68 (2014) 160–162.
- Lilla S.*, Eine neue (zum Teil eigenhändige) Handschrift des Nikephoros Gregoras (Vat. Gr. 2660), *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 41 (1991) 277–282.
- Loenertz R.*, Ordre et désordre dans les Mémoires de Jean Cantacuzène, *Revue des études byzantines* 22 (1964) 222–237.
- Loenertz R.-J.*, Notes d'histoire et de chronologie byzantines, *Revue des études byzantines* 17 (1959) 158–167.
- Loenertz R.-J.*, Wann unterschrieb Johannes V. Palaiologos den Tomos von 1351?, *Byzantinische Zeitschrift* 47 (1954) 116.
- Ljubarskij J.*, New Trends in the Study of Byzantine Historiography, *Dumbarton Oaks Papers* 47 (1993) 131–138.
- Ljubarskij J.*, Quellenforschung and/or Literary Criticism: Narrative Structures in Byzantine Historical Writings, *Symbolae Osloenses* 73 (1998) 5–73.
- Macrides R.*, Akropolites' Rhetoric, *Rhetoric in Byzantium*, ed. E. Jeffreys, Birmingham 2003, 201–211.

Macrides R., From the Komnenoi to the Palaiologoi: Imperial models in decline, *New Constantines. The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium 4th–13th Centuries*, ed. *Magdalino P.*, Aldershot 1994, 269–282.

Macrides R., How the Byzantines Wrote History, *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies, Plenary Papers*, ed. *Marjanović-Dušanić S.*, Belgrade 2016, 257–263.

Macrides R., Kinship by Arrangement: The Case of Adoption, *Dumbarton Oaks Papers* 44 (1990) 109–118.

Macrides R., The Byzantine Godfather, *Byzantine and Modern Greek Studies* 11 (1987) 139–162.

Macrides R., The Historian in the History, *ΦΙΛΕΛΛΗΝ*, *Studies in Honour of R. Browning*, ed. *Constantinides C. C. et alii*, Venice 1996, 205–224.

Macrides R., The New Constantine and the New Constantinople – 1261?, *Byzantine and Modern Greek Studies* 6 (1980) 13–41.

Macrides R., The Thirteenth Century in Byzantine Historical Writing, *Porphyrogenita. Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honor of Julian Chrysostomides*, ed. *Dendrinis C.*, Aldershot 2003, 63–76.

Macrides, R., Saints and sainthood in the early Palaiologan period, *The Byzantine Saint: University of Birmingham Fourteenth Spring Symposium of Byzantine Studies*, ed. *Hackel S.*, London 1981, 67–87.

Magdalino P., Aspects of Twelfth-Century Byzantine Kaiserkritik, *Speculum* 58 (1983) 326–346.

Magdalino P., *L'Orthodoxie des astrologues. La science entre le dogme et la divination à Byzance (VIIe-XIVe siècle)*, Paris 2006.

Magdalino P., Notes on the Last Years of John Palaiologos, Brother of Michael VIII, *Revue des études byzantines* 34 (1976) 143–149.

Magdalino P., The Historiography of Dreaming in Byzantium, *Dreaming in Byzantium and Beyond*, eds. *Angelidi C., Calofonos G.*, Ashgate 2014, 125–144.

Magdalino P., The Historiography of Dreaming in Middle Byzantium, *Dreaming in Byzantium and Beyond*, eds. *Angelidi C., Calofonos G. T.*, Ashgate 2014, 125–144.

Maisano R., Il problema della forma letteraria nei proemi storiografici bizantini, *Byzantinische Zeitschrift* 78 (1985) 329–343.

Makripoulias C., Mouzalon Family, *Encyclopaedia of the Hellenic World, Asia Minor*, <<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=8357>>.\

Maksimović Lj., L'Émpire de Stefan Dušan : genèse et caractère, *Mélanges Gilbert Dagron, Travaux et mémoires* 14 (2002) 415–428.

Maksimović Lj., War Simonis Palaiologina die fünfte Gemahlin von König Milutin?, *Geschichte und Kulkltur der Palaiologenzeit*, Hsg. W. Seibt, Wien 1996, 115–120.

Malatras C., The “Social Aspects” of the Second Civil War (1341–1354), *Thessalonique au temps des zélotes*, édité par *Congordeau M-H.*, Paris 2014, 99–116.

Mandelbaum M., *The Anatomy of Historical Knowledge*, Baltimore 1977.

Mango C., Diabolus Byzantiuns, *Dumbarton Oaks Papers* 46 (1992) 215–223.

Mann M. E., Little Ice Age, in: *Encyclopedia of Global Environmental Change, Volume 1, The Earth System: physical and chemical dimensions of global environmental change*, eds. *MacCracken M. C., Perry J. S.*, Chichester 2002, 504–509.

Manolova D., *Discourses of Science and Philosophy in the Letters of Nikephoros Gregoras*, Budapest 2014 (необјављена докторска дисертација).

Manolova D., Regulating the Page, Guiding the Experience: Practices of Textual Organization in Nikephoros Gregoras' *Roman History*, *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies, Round Tables*, ed. *Krsmanović, B., Milanović, Lj.*, Белграде 2016, 1377–1378.

Mariev S., Byzantine World Chronicles: Identities of Genre, *Shifting Genres in Late Antiquity*, eds. *Greatrex G., Elton H.*, Ashgate 2015, 306–317.

Markopoulos A., From Narrative Historiography to Historical Biography. New Trends in Byzantine Historical Writing in the 10th–11th Centuries, *Byzantinische Zeitschrift* 102 (2009) 697–715.

- Mazzuchi C. M.*, Leggere i classici durante le catastrophe (Costantinopoli, maggio-agosto 1203): le note marginali al Diodoro Siculo Vaticano gr. 130, *Aevum* 68 (1994) 165–218.
- Meyendorff J.*, Byzantine Hesychasm, Historical, theological and social problems, London 1974.
- Meyendorff J.*, L'introduction à l'étude de Grégoire Palamas, Paris 1959.
- Mihailovski R.*, The Battle of Pelagonia, 1259: A New Look at the March Routes and Topography, *Byzantinoslavica* 64 (2006) 275–284.
- Miller C.*, Genre as Social Action, *Quarterly Journal of Speech* 70 (1984) 151–167.
- Misch G.*, Geschichte der Autobiographie I-III, Frankfurt am Mein 1949–1959.
- Mondrain B.*, Maxime Planude, Nicéphore Grégoras et Ptolémée, *Palaeoslavica* X /1 (2002), 312–322.
- Moravcsik G.*, Byzantinoturcica II, Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen, Leiden 1983.
- Moravcsik G.*, Klassizismus in der byzantinischen Geschichtsschreibung, Polycronion. Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag, hsg. von *Wirth P.*, Heidelberg 1966, 366–377.
- Moutsopoulos E.*, La notion de «kairicité» historique chez Nicéphore Grégoras, *Byzantina* 4 (1972) 207–213.
- Mullett M.*, Byzantium: A Friendly Society?, *Past&Present* 118 (1988) 3–24.
- Mullett M.*, Dancing with the deconstructionists in the gardens of the muses: new literary history vs?, *Byzantine and Modern Greek Studies* 14 (1990) 258–275.
- Mullett M.*, Novelisation in Byzantium: Narrative after the Revival of Fiction, *Byzantine Narrative*, Papers in Honour of R. Scott, ed. *Burke J.*, Melbourne 2006, 1–28.
- Mullett M.*, Novelisation in Byzantium: Narrative after the Revival of Fiction, *Byzantine Narrative*, ed. *Burke J.*, Melbourne 2006, 1–28.
- Mullett M.*, The Madness of Genre, *Dumbarton Oaks Papers* 46 (1992) 233–243.
- Mullett M.*, Theophylact of Ochrid. Reading the Letters of a Byzantine Archbishop, Birmingham 1997.

Munitiz J. A., Hagiographical Autobiography in the 13th century, *Byzantinoslavica* 53 (1992) 243–249.

Mureşan D. I., Pour une nouvelle datation du massacre de l'aristocratie de Thessalonique, Thessalonique au temps des zélotes, édité par *Congordeau, M-H.*, Paris 2014, 117–132.

Neville L., *Anna Komnene. The Life and Work of a Medieval Historian*, Oxford University Press 2016.

Neville L., *Heroes and Romans in Twelfth-Century Byzantium: The Material for History of Nikephoros Bryennios*, Cambridge 2012.

Neville L., Why Did the Byzantines Write History?, *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies*, ed. *Marjanović-Dušanić S.*, Belgrade 2016, 265–276.

Nicol D. M., Ecclesiastical relations between the despotate of Epirus and the kingdom of Nicaea in the years 1215 to 1230, *Byzantion* 22 (1952) 207–228.

Nicol D. M., The Abdication of John Cantacuzene, *Byzantinische Forschungen* 2 (1967) 269–283.

Nicol D. M., The date of the battle of Pelagonia, *Byzantinische Zeitschrift* 49 (1956) 68–71.

Nicol D., Constantine Akropolites: A Prosopographical Note, *Dumbarton Oaks Papers* 19 (1965) 249–256.

Nicol D., *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100–1460*, Washington D.C. 1968.

Nicol D., *The Byzantine Reaction to the Second Council of Lyons, 1261–1274*, Variorum Reprints, London 1972, 113–146.

Nicol D., The Date of the Battle of Pelagonia, *Byzantinische Zeitschrift* 49 (1956) 68–71.

Nicol D., *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957.

Nilsson I., *Raconter Byzance : La littérature au XIIe siècle*, Paris 2014.

Nilsson I., *Scott R.*, Towards a New History of Byzantine Literature: The Case of Historiography, *Classica et Mediaevalia* 58 (2007) 319–332;.

Nilsson I., The Same Story, but Another. A Reappraisal of Literary Imitation in Byzantium, *Imitatio–Aemulatio–Variatio*, Hsg. *Rhoby A., Schiffer E.*, Wien 2010, 195–208.

Nilsson I., To Narrate the Events of the Past: On Byzantine Historians, and Historians on Byzantium, *Byzantine Narrative, Papers in Honour of R. Scott*, ed. *Burke J.*, Melbourne 2006, 47–58.

Nilsson I., To narrate the Events of the Past: On Byzantine Historians, and Historians on Byzantium, *Byzantine Narrative*, ed. *Burke J.*, Melbourne 2006, 47–58.

Oberhelman S. M., *Dreambooks in Byzantium. Six Oneirocritica in Translation, with Commentary and Introduction*, Ashgate 2008.

Oberhelman S. M., Prolegomena to the Byzantine Oneirokritika, *Byzantion* 50 (1980) 487–503.

Obolensky D., *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Cambridge 1972².

Odorico P., Agapitos A., L'écriture de la mémoire : la littérarité de l'historiographie. Actes de IIIe colloque international philologique, Nicosie, 6-8 mai, *Dossiers Byzantins* 6 (2006).

Odorico P., Agapitos A., Pour une «nouvelle» histoire de la littérature byzantine. Problèmes, methods, approaches, propositions. Actes de colloque international philologique. Nicosie-Chypre, 25-28 mai 2000, *Dossiers Byzantins* 1, Paris 2002.

Odorico P., Byzantium, a literature that needs to be reconsidered, *Byzantine Manuscripts in Bucharest's Collection*, ed. *Stanculescu I.*, Bucarest 2009, 65–77.

Odorico P., Displaying la Littérature Byzantine, *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies*, ed. *Jeffreys E.*, London 2006, 213–234.

Odorico P., Oneirokritika : critique des rêves ou critique par les rêves?, La face cachée de la littérature Byzantine, le texte en tant que message immédiate, ed. *Odorico, P.*, *Dossiers byzantins* 11, Paris 2012, 7–22.

Oikonomides N., La décomposition de l'Empire byzantine à la veille de 1204 et les origines de l'Empire de Nicée : à propos de la *Partition Romaniae*, XVe Congrès International des Études byzantines, Athens 1976, 3–28.

Oikonomides N., Le serment de l'impératrice Eudocie (1067). Un épisode de l'histoire dynastique de Byzance, *Revue des études byzantines* 21 (1963) 101–128.

Ostrogorski G., Observations on the aristocracy in Byzantium, *Dumbarton Oaks Papers* 25 (1971) 1–32.

Ostrogorsky G., Zur Kaisersalbung und Schilderhebung im spätbyzantinischen Krönungszeremoniell, *Historia* 4 (1955) 246–256.

Page G., *Being Byzantine. Greek Identity before the Ottomans*, Cambridge 2008.

Panteghini S., Die “Kirchengeschichte“ des Nikephoros Kallistos Xanthopoulos, *Ostkirchliche Studien* 58 (2009) 248–266.

Papadakis A., *Crisis in Byzantium. The Filioque Controversy in the Patriarchate of Gregory II of Cyprus (1283–1289)*, New York 1983.

Papadopoulos A. T., *Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259–1453*, Amsterdam 1962.

Papaioannou S., *Rhetoric and Authorship in Byzantium*, Cambridge 2013.

Papaioannou S., The aesthetics of history: from Theophanes to Eustathios, *History as Literature in Byzantium*, ed. *Macrides R.*, Ashgate 2010, 3–21.

Pavlović B., Mount Athos in the historical work of Nikephoros Gregoras, *Περίβολος* I, *Mélanges offerts à Mirjana Živojinović*, ed. *Dželebdžić D.*, *Miljković B.*, Belgrade 2015, 309–322.

Pavlović B., Theodore II Lascaris as co-emperor: reality and misapprehensions in Byzantine historiography, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 50/2 (2013) 587–607.

Pérez Martín I., El scriptorium di Cora: un modelo de acercamiento a los centros de copia bizantinos, *Ἐπίγειος οὐρανός*, *El cielo en la tierra. Estudios sobre el monastero bizantino*, ed. *Bádenas P.* et alii, Madrid 1997, 205–223.

Pérez Martín I., Le conflit de l'Union des Eglises (1274) et son reflet dans l'enseignement supérieur de Constantinople, *Byzantinoslavica* 56 (1995) 411–422.

Pérez Martín I., The Role of Maximos Planoudes and Nikephoros Gregoras in the Transmission of Cassius Dio's Roman History and of John Xiphilinos' Epitome, *Medioevo Greco* 15 (2015) 175–193.

Petit L., La réforme judiciaire d'Andronic Paléologue (1329), *Echos d'Orient* 9 (1906) 134–138.

Pingree D., Gregory Chionides and Palaeologan Astronomy, *Dumbarton Oaks Papers* 18 (1964) 133–160.

Pirivatrić S., Partitio Romaniae and Partitio Imperii. Stefan Dušan and Ivan Alexander in the Byzantine Civil War of 1341–1354, *Византия и Славяните, Годишник СУ ЦСВП „Иван Дујчев“* т. 95 (14) 2006, София 2010, 89–99.

Polemis I., *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968.

Polemis I., The Treatise on those who unjustly accuse wise men, of the past and present: a new work by Theodore Metochites?, *Byzantinische Zeitschrift* 102 (2009) 203–217.

Polemis I., Theodore Metochites' Byzantios as a testimony to the cosmological discussions of the early Palaeologan period, *Revue des études byzantines* 66 (2008) 241–246.

Prinzing G., Ein Mann τυραννίδος ἄξιος. Zur Darstellung der rebellischen Vergangenheit Michaels VIII. Palaiologos, Lesarten. Festschrift für Athanasios Kambylis zum 70. Geburtstag, eds. I. Vassis et alii, Berlin 1998, 180–197.

Prinzing G., The Autocephalous Byzantine Ecclesiastical Province of Bulgaria/Ohrid. How independent were its Archbishops?, *Bulgaria Medaevalis* 3 (2012) 355–383.

Reinsch D. R., Der Autor ist tot—es lebe der Leser, *Imitatio—Aemulatio—Variatio*, Hsg. *Rhoby A.*, *Schiffer E.*, Wien 2010, 23–32.

Reinsch D. R., Lieber den Turban als was? Bemerkungen zum Dictum des Lukas Notaras, Φιλλέλλην, *Studies in honour of R. Browning*, ed. *Constantinides, C. N.* et alii, Venice 1996, 377–389.

Rhoby A., Wortschatz als Indiz für literarische Nachahmung? Das Beispiel des Gennadios Scholarios, *Imitatio—Aemulatio—Variatio*, Hsg. *Rhoby A.*, *Schiffer E.*, Wien 2010, 231–236.

Rigo A., Gregorio Palamas, metropolita di Tessalonica (1347) tra gli zeloti, Gregorio Acindino e Stefano Dušan, Thessalonique au temps des zélotes, édité par *Congordeau, M-H.*, Paris 2014, 135–148.

Rigo A., Il canonizzazione di Gregorio Palama (1368) ed alcune altre questioni, *Rivista di studi bizantini e neoellenici* 30 (1993) 155–201.

Rigo A., Le Mont Athos entre le patriarche Jean XIV Calécas et Grégoire Palamas (1344–1346), Περίβολος I, Mélanges offerts à Mirjana Živojinović, eds. *Dželebdžić D., Miljković B.*, Belgrade 2015, 259–284.

Rigo A., Il Monte Athos e la controversia palamitica dal concilio del 1351 al Tomo sinodale del 1368. Giacomo Trikanas, Procoro Cidone e Filoteo Kokkinos, Gregorio Palamas e oltre studi e documenti sulle controversie teologiche del XIV secolo bizantino, ed. *Rigo A.*, Firenze 2004, 1–178.

Rochette R., Empereurs et serment sous les Paléologues, Oralité et lien social au Moyen Âge (Occident, Byzance, Islam) : parole donnée, foi jurée, serment, eds. *Auzépy M.-F., Saint-Guillain G.*, Paris 2008, 157–167.

Roilos P., Phantasia and the Ethics of Fictionality in Byzantium, Medieval Greek Storytelling. Fictionality and Narrative in Byzantium, ed. *Roilos P.*, Wiesbaden 2014, 9–30.

Russell N., Palamism and Circle of Demetrius Cydones, Porphyrogenita, Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides, eds. *Dendrinis, C. et alii*, London 2003, 153–174.

Russell N., Theosis and Gregory Palamas: Continuity or Doctrinal Change?, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 50 (2006) 357–379.

Sahas D. J., Captivity and Dialogue: Gregory Palamas (1296–1360) and the Muslims, *The Greek Orthodox Theological Review* 25 (1980) 409–436.

Saradi H., Le notariat byzantin du IXe au XVe siècles, Athens 1991.

Schmalzbauer G., Die Tornikoi in der Palaiologezeit. Prosopographische Untersuchung zu einer byzantinischen Familie, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 18 (1969) 115–135.

Scott R., From propaganda to history to literature: the Byzantine stories of Theodosius' apple and Marcian's eagles, *History as Literature in Byzantium*, ed. *Macrides R.*, Ashgate 2010, 115–131.

Scott R., Text and Context in Byzantine Historiography, *A Companion to Byzantium*, ed. James L., Blackwell Publishing Ltd 2010, 251–262.

Scott R., The classical tradition in Byzantine historiography, *Byzantium and the Classical Tradition*, eds. *Mullett M.*, *Scott R.*, Birmingham 1981, 61–74.

Shawcross T., In the Name of the True Emperor: Politics of Resistance after the Palaiologan Usurpation, *Byzantinoslavica* 66 (2008) 203–227.

Shawcross T., *The Cronicle of Morea. Historiography in Crusader Greece*, Oxford 2009.

Simpson A. J., Before and after 1204: two versions of Niketas Choniates' *Historia*, *Dumbarton Oaks Papers* 61 (2006) 189–221.

Simpson A., *Niketas Choniates: A Historiographical Study*, Oxford 2013.

Simpson A., *S. Efthymiadis, Nicetas Choniates. A Historian and a Writer*, Geneva 2009.

Sinkewicz R. E., A New Interpretation for the First Episode in the Controversy between Barlaam the Calabrian and Gregory Palamas, *Journal of Theological Studies* 31 (1980) 489–500.

Sinogowitz, B., Über das byzantinische Kaisertum nach dem vierten Kreuzzuge (1204–1205), *Byzantinische Zeitschrift* 45 (1952) 345–356.

Skok P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-III*, Zagreb 1971-1973.

Sophocles E. A., *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Cambridge 1914.

Stanković V., Lest we forget: History writing of the Komnenoi and the use of memories, *Memory and oblivion in Byzantium*, eds. *Milanova A.*, *Vatchkova V.*, *Stepanov T.*, Sofia 2011, 59–65.

Stanković V., Writer behind the historian: observations on George Pachymeres' narrative on Constantine Tich and contemporary events in Bulgaria, *Bulgaria Mediaevalis* 3 (2012) 127–138.

Stauridou-Zafraka A., Νίκαια καὶ Ἡπειρος τον 13ο αἰώνα-ιδεολογική αντιπαράθεση, Athene 1991.

Stiernon L., Les origines de despotat d'Épire (suite), Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines, Tome II, Beograd 1964, 197–202.

Stiernon L., Les origines de despotat d'Épire, Revue des études byzantines 17 (1959) 90–126.

Svoronos N., Le serment de fidélité à l'empereur byzantine et sa signification constitutionnelle, Revue des études byzantines 9 (1951) 106–142.

Sykoutres I., Περὶ τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν, Ἑλληνικά 2 (1929) 267–332, Ἑλληνικά 3 (1930) 15–44, Ἑλληνικά 5 (1932) 107–126.

Ševčenko I., Alexios Makrembolites and his 'Dialogue between the Rich and the Poor', Zbornik radova Vizantološkog instituta 6 (1960) 187–228.

Ševčenko I., Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos, Bruxelles 1962.

Ševčenko I., Levels of Style in Byzantine Prose, Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik 31 (1981) 289–312.

Ševčenko I., Observations sur les recueils des discours et des poèmes de Théodore Métochite et sur la bibliothèque de Chora à Constantinople, Scriptorium 5 (1951) 279–288.

Ševčenko I., The Decline of Byzantium Seen through the Eyes of Its Intellectuals, Dumbarton Oaks Papers 15 (1961) 167–186.

Ševčenko I., The imprisonment of Manuel Moschopoulos, Speculum 27 (1952) 148–157.

Ševčenko I., Theodore Metochites, the Chora, and the Intellectual Trends of His Time, The Kariye Djami, vol. IV, ed. *Underwood P.*, New York 1975, 19–91.

Ševčenko, I., Some Autographs of Nicephorus Gregoras, Zbornik radova Vizantološkog instituta 8 (1964) 435–450.

Tafrali, O. Thessalonique, des origines au XIVE siècle, Leroux 1919.

Talbot A.-M., *Bluestocking Nuns: Intellectual Life in the Convents of Late Byzantium*, Harvard Ukrainian Studies Vol. 7, *Okeanos: Essays presented to Ihor Ševčenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students* (1983), 604-618.

Talbot A.-M., *Patriarch Athanasius (1289–1293; 1303–1309) and the Church*, *Dumbarton Oaks Papers* 27 (1973) 11–28.

Talbot A.-M., *The miracles of Gregory Palamas by Philotheos Kokkinos*, *The Byzantine World*, ed. *Stephenson P.*, London 2011, 236–274.

Talbot A.-M., *Empress Theodora Palaiologina, Wife of Michael VIII*, *Dumbarton Oaks Papers* 46 (1992) 295–303.

Talbot A.-M., *The Restoration of Constantinople under Michael VIII*, *Dumbarton Oaks Papers* 47 (1993) 243–261.

The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography, ed. *Efthymiadis S.*, England 2011.

The Balkans and Byzantine world before and after the captures of Constantinople, 1204 and 1453, ed. *Stanković V.*, Lexington Books 2016.

The Speeches in Thucydides. A collection of original studies with a bibliography, ed. *Stadter P. A.*, The University of North California Press 1973.

Theocharides G. J., *Die Apologie der verurteilten höchsten Richter der Römer*, *Byzantinische Zeitschrift* 56 (1963) 69–100.

Thomas J. P., *Private Religious Foundations in the Byzantine Empire*, Washington, D. C. 1987.

Tinnefeld F., *Byzantinisch-russische Kirchenpolitik im 14. Jahrhundert*, *Byzantinische Zeitschrift* 67 (1974) 359–383.

Tinnefeld F., *Die Briefe des Demetrios Kydones. Themen und literarische Form*, Wiesbaden 2010.

Tinnefeld F., *Die Gesellschaft im späten Byzanz, Gruppen, Strukturen und Lebensformen*, Köln 2001.

Tinnefeld F., Faktoren des Aufstieges zur Patriarchenwürde im späten Byzanz, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 36 (1986) 88–115.

Tinnefeld F., *Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie*, München 1971.

Tinnefeld F., Zur intellektuellen Polemik des Nikephoros Gregoras, *Encyclopedic Trends in Byzantium?*, *Proceeding of the International Conference held in Leuven, 6-8 May 2009*, eds. *van Deun P., Macé C.*, Leuven-Paris-Walpole, MA 2011, 345–359.

Tinnefeld, F., Das Niveau der abendländischen Wissenschaft aus der Sicht gebildeter Byzantiner im 13. und 14. Jahrhunderts, *Byzantinische Forschungen* 6 (1979) 241–300.

Tinnefeld, F., Stammte Kaiser Johannes VI. Kantakuzenos von einer Tarchaneiotes-Linie ab?, *Byzantinoslavica* 56 (1995) 201–208.

Tocci R., Zu Genese und Kompositionsvorgang der Synopsis Chronike des Theodoros Skoutariotes, *Byzantinische Zeitschrift* 98 (2005) 551–569;

Trapp E., Die Stellung der Ärzte in der Gesellschaft der Palaiologenzeit *Byzantinoslavica* 33 (1972) 230–234.

Trapp E., The role of vocabulary in Byzantine rhetoric as a stylistic device, *Rhetoric in Byzantium*, ed. *Jeffreys E.*, Ashgate 2003, 137–149.

Treadgold W., J. Ljubarskij, Quellenforschung and/or Literary Criticism: Narrative Structures in Byzantine Historical Writings, *Symbolae Osloenses* 73 (1998) 57–60.

Treadgold W., The Unwritten Rules for Writing Byzantine History, *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies, Plenary Papers*, ed. *Marjanović-Dušanić S.*, Belgrade 2016, 277–292.

Treu M., Der Philosoph Joseph, *Byzantinische Zeitschrift* 8 (1899) 1–64.

Tudorie I.-A., Le schism arsénite (1265–1310) : entre akribeia et oikonomia, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 48 (2011) 133–175.

Van Dieten J. L., Entstehung und Überlieferung der *Historia rhomaike* des Nikephoros Gregoras, insbesondere des ersten Teiles: *Lib. I-XI*, Köln 1975.

Verpeaux J., Contribution à l'étude de l'administration byzantine : ὁ μεσάζων, *Byzantinoslavica* 16 (1955) 270–296.

Verpeaux J., Le cursus honorum de Théodore Métochite, *Revue des études byzantines* 18 (1960) 195–198.

Voordrecker E., A propos de la renonciation au trône d'Andronic II Paléologue en 1330, *Revue des études byzantines* 26 (1968) 185–188.

Weiss G., Joannes Kantakuzenos, Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert, Wiesbaden 1969.

White H., The Question of Narrative in Contemporary Historical Theory, *History and Theory* 23 (1984) 1–33.

Wilson N. G., The Libraries of the Byzantine World, *Griechische Kodikologie und Textüberlieferung*, Hsg. *Harlfinger D.*, Darmstadt 1980, 276–309;.

Winkelmann F., Rolle und Problematik der Behandlung der Kirchengeschichte in der byzantinischen Historiographie, *Klio* 66 (1984) 257–269.

Winkelmann F., Zur Bedeutung der Kirchengeschichte des Nikephoros Kallistos Xanthopoulos, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 44 (1994) 439–447.

Wirth P., Die Begründung der Kaisermacht Michaels VIII. Palaiologos, *Jahrbuch der österreichischen byzantinischen Gesellschaft* 10 (1961) 85–91.

Wright C., Constantinople and the Coup d'État in Palaiologan Byzantium, *Dumbarton Oaks Papers* 70 (2016) 271–292.

Zafeiris K., A reappraisal of the chronicle of Theodore of Kyzikos, *Byzantinische Zeitschrift* 103/2 (2010) 773–790.

Zafeiris K., The issue of the authorship of the Synopsis Chronike and Theodore Skoutariotes, *Revue des études byzantines* 69 (2011) 253–263.

Zafeiris K., The Synopsis Chronike and hagiography: the presentation of Constantine the Great, *History as Literature in Byzantium*, ed. *Macrides R.*, Ashgate 2010, 237–250.

Zymner R., *Handbuch Gattungstheorie*, Stuttgart 2010.

Βλαχάκος Π. Κ., Νικήφορος Γρηγοράς. Φυσική γεωγραφία και ανθρωπογεωγραφία στο έργο του, Θεσσαλονίκη 2003.

Βλαχάκος, Π., Ο βυζαντινός λόγιος Νικήφορος Γρηγοράς, η προσωπικότητα και το έργο ενός επιστήμονα και διανοούμενου στο Βυζάντιο του 14^{ου} αιώνα, Θεσσαλονίκη 2008.

Βλαχάκος, Π., Οι αντιλήψεις του Νικήφορου Γρηγορά για τη Pax Romana, Βυζαντινά 21 (2001) 281–289.

Γεωργιάδου Β. Σ., Η παρουσία και το κίνημα του πικέρνη Αλεξίου Φιλανθρωπίνου στη Μικρά Ασία (1293–1295). Ένα παράδειγμα αποκλίσεων στις ιστορικές εκτιμήσεις του Παχυμέρη και του Γρηγορά, Σύμμεικτα 10 (1996) 143–162.

Γεωργιάδου, Β., Η εικόνα της αυτοκρατορικής εξουσίας και η ιδεολογία της βυζαντινής ιστοριογραφίας από τον ΙΓ΄ στο ΙΔ΄ αιώνα. Μια μέθοδος ανάγνωσης των ιστορικών κειμένων του Παχυμέρη, του Γρηγορά και του Καντακουζηνού, Athene 1997 (διδακτορική διατριβή).

Γουναρίδης Π., Το κίνημα των Αρσενιατών 1261–1310. Ιδεολογικές διαμάχες την εποχή των πρώτων Παλαιολόγων, Athene 1999.

Καρπόζιλος Α., Ή ιστορία ως όπλο προπαγάνδας στο Ύστερο Βυζάντιο, Ή πρόσληψη τής αρχαιότητας στο Βυζάντιο, κυρίως κατά τους παλαιολόγειους χρόνους, έκδ. Ξανθάκη-Καραμάνου Γ., Αθήνα 2014, 3–15.

Κοντογιαννοπούλου Α., Το σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν (1265–1310). Συμβολή στη μελέτη τῆς πορείας καὶ τῆς φύσης τοῦ κινήματος, Βυζαντικά 18 (1999) 177–235.

Κουρούση Σ., Αἱ ἀντιλήψεις περὶ τῶν ἐσχάτων τοῦ κόσμου καὶ ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1346 πτώσεις τοῦ τρούλλου τῆς Ἁγίας Σοφίας, Επετηρὶς Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 37 (1969/70) 211–250.

Λαμπάκης Σ., Γεώργιος Παχυμέρης, πρωτέκδικος καὶ δικαιοφύλαξ, εισαγωγικό δοκίμιο, Αθήνα 2004.

Λαμπάκης Σ., Ὑπερφυσικὲς δυνάμεις, φυσικὰ φαινόμενα καὶ δεισιδαιμονίες στὴν Ἱστορία τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη, Σύμμεικτα 7 (1987) 77–101.

Λαμπίδου, Ο., Ἡ ποίνη τῆς τυφλώσεως παρὰ Βυζαντινοίς, Αθήναι 1949.

Μήτσιου Α., Η αυτοκράτειρα της Νίκαιας Ειρήνη Δούκαινα Κομνηνή, ή ἀρρενωπότερον τὸ ἦθος ἔχουσα, Φιλοτιμία. Festschrift für A. Stavridou-Zaphraka, eds. *Korres T. et alii*, Thessaloniki 2011, 447–463.

Μόσχος Δ., Πλατωνισμός ἢ Χριστιανισμός. Οἱ φιλοσοφικές προϋποθέσεις τοῦ Ἀντισηχασμοῦ τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῦ (1293–1361), Ἀθήνα 1998.

Νικολόπουλος Π. Γ., Ἀκολουθία ἀνέκδοτος εἰς Ἀρσένιον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 43 (1977–8) 365–383.

Παρασκευοπούλου Ι., Τὸ αἰτιολογικὸ καὶ ομιλητικὸ ἔργο τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῦ, Θεσσαλονίκη 2013.

Σαββάτος Χ., Ὁ ἀνέκδοτος «ἀντιρρητικὸς κατὰ Βέκκου» λόγος τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Β΄ Κυπρίου καὶ τὸ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἔργο του, *Θεολογία* 74 (2003) 155–197.

Σταυρίδου-Ζαφράκα Α., Ἡ συνωμοσία τοῦ Ἰωάννη Δρίμεος ἐναντίον τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ (1305–1306), *Ἐπιστημονικὲς Ἐπετηρίδες Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 21 (1983) 461–485.

Σταυρίδου-Ζαφράκα Α., Νίκαια καὶ Ἡπειρος τὸν 13^ο αἰῶνα. Ἰδεολογικὴ ἀντιπαράθεση στὴν προσπάθεια τοὺς να ἀνακτήσουν τὴν αυτοκρατορία, Θεσσαλονίκη 1991.

Χριστοφιλοπούλου Α., Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ βυζαντινοῦ αυτοκράτορος, Ἀθήναι 1956.

Χριστοφιλοπούλου Α., Ἡ ἀντιβασιλεία εἰς τὸ Βυζάντιον, *Σύμμεικτα* 2 (1970) 1–144.

Χρυσόχου Σ., Ἡ Πτολεμαϊκὴ Γεωγραφία στὸ Βυζάντιο, Ἡ πρόσληψη τῆς ἀρχαιότητος στὸ Βυζάντιο, κυρίως κατὰ τοὺς παλαιολόγειους χρόνους, εκδ. *Ξανθάκη-Καραμάνου Γ.*, Ἀθήνα 2014, 247–271.

Angold M., A Byzantine government in exile. Government and Society under the Lascarids of Nicea (1204–1261), Oxford University Press 1975.

Аверинцев И. Медведев, Преглед византијске философије, Београд 1996.

Бариниш Φ., Константин Порфирогенит Палеолог, Зборник радова Византолошког института 22 (1983) 43–58.

Благојевић М., Државна управа у српским средњовековним земљама, Београд 1997.

Благојевић М., О спорним митрополијама цариградске и српске патријаршије, Зборник радова Византолошког института 38 (1999/2000) 359–372.

Божилев, И., Историја на средновековна Българија, том II, Софија 2017.

Гашић Д., Дијалог богатих и сиромашних, Алексија Макремволита као прилог проучавању друштва позне Византије, Годишњак за друштвену историју XVIII-2 (2011) 67–94.

Гашић Д., Друштвена критика у позној Византији под велом библијских поука–пример Алексија Макремволита, Зборник Филозофског Факултета 44-1 (2014) 429–444.

Горианов Б. Т., Религиозно-полемическая литература по вопросу об отношении к латинянам в Византии XIII-XV века, Византийский временник 8 (1956) 132–142.

Ђурић И., Живети у Цариграду под Палеолозима: палате и дашчаре, Историја–прибежиште или путоказ, Крагујевац 1998, 79–112.

Живојиновић М., Житије архиепископа Данила као извор за ратовање Каталанске компаније, Зборник радова Византолошког института 19 (1980) 251–273.

Живојиновић М., Јован V Палеолог и Јован VI Кантакузин од 1351. до 1354. године, Зборник радова Византолошког института 21 (1982) 127–141.

Живојиновић М., О времену склапања брака Стефана Уроша III (Дечанског) са Маријом Палеолог, Зборник радова Византолошког института 38 (1999/2000) 327–330.

Живојиновић М., О Јовану Палеологу, брату Михаила VIII, Зборник Филозофског факултета 14/1 (1979) 103–122.

Каждан А., Корабль в бурном море, Из истории культурый средних веков, Москва 1976, 3–16.

Коматина П., Појам Бугарске у XI и XII веку и територија Охридске архиепископије, Византијски свет на Балкану I, ур. *Крсмановић Б., Максимовић Љ., Радић Р.*, Београд 2012, 41–56.

Кораћ Д., Радић Р., Један податак о антиисихастичком расположењу међу Србима средином XIV столећа, Хиландарски зборник 10 (1998) 221–233.

Коробейников Д. А., Михаил VIII Палеолог в Румском султанате, Византийский Временник 64 (2005) 77–98.

Лексикон српског средњег века, ур. *Ђирковић С., Михаљчић Р.*, Београд 1999.

Лома А., Зашто је писменост штетна, и како премостити смрт? Оглед из упоредне историје религија (Приступна беседа одржана 22. маја 2013. год. у САНУ), Глас САНУ CDXXII, Одељење језика и књижевности, књ. 29, 29–37.

Максимовић Љ., Богаташи Алексија Макремволита, Зборник радова Византолошког института 20 (1981) 99–109.

Максимовић Љ., Верија у политици Стефана Душана, Зборник радова Византолошког института 41 (2004) 341–353.

Максимовић Љ., Генеза и карактер апанажа у Византији, Зборник радова Византолошког института 14–15 (1973) 103–154.

Максимовић Љ., Котаниц Торник, Зборник радова Византолошког института 29/30 (1991) 183–191.

Максимовић Љ., Краљ Драгутин у очима Византинаца, Рачански зборник 3 (1998) 97–104.

Максимовић Љ., Краљ Милутин и царица Ирина: праскозорје идеје о Царству код Срба, Манастир Бањска и доба краља Милутина, ур. Драгиша Бојовић, Косовска Митровица 2007, 13–18.

Максимовић Љ., О времену проглашења Андроника III Палеолога за цара, Зборник радова Византолошког института 16 (1975) 119–122.

Максимовић Љ., Политичка улога Јована Кантакузина после абдикације (1354–1383), Зборник радова Византолошког института 9 (1966) 121–193.

Максимовић Љ., Политичка улога Јована Кантакузина после абдикације (1354–1383), Зборник радова Византолошког института 9 (1966) 121–193.

Максимовић Љ., Последње године протостратора Теодора Синадина – просопографска белешка, Зборник радова Византолошког института 10 (1967) 177 – 185.

Максимовић Љ., Регентство Алексија Апокавка и друштвена кретања у Цариграду, Зборник радова Византолошког института 18 (1978) 165-188.

Максимовић Љ., Српска царска титула, Глас САНУ 384, Одељење историјских наука 10 (1998) 173–189.

Мешановић С., Још једном о Калистовој анатеми, Зборник радова Византолошког института 29-30 (1991) 221–231.

Николић М., Павловић Б., Слика Михаила VIII у делима историчара епохе Палеолога, Зборник радова Византолошког института 54 (2017) (у штампи).

Новаковић С., Византијски чиновници и титуле у српским земљама XI–XV века, Глас Српске краљевске академије 78 (1908) 202-203, 205;

Острогорски Г., Серска област после Душанове смрти, Београд 1965.

Павловић Б., Слика Константина Великог у Похвалном слову Нићифора Григоре и Житију Константина и Јелене од Јована Хортазмена, Црквене студије 10 (2013) 103–115.

Павловић Б., Срби у делима Димитрија Кидона, Зборник радова Византолошког института 49 (2012) 257–301.

Павловић Б., Страх од Турака у писмима Димитрија Кидона (1352–1371), Византијски свет на Балкану II том, ур. *Крсмановић Б., Максимовић Љ., Радић Р.*, Београд 2012, 373–383.

Пириватрић С., Византијске титуле Јована Оливера. Прилог истраживању проблема њиховог порекла и хронологије, Зборник радова Византолошког института 50/2 (2013) 713–724.

Пириватрић С., Податак Нићифора Григоре о хронологији брака Стефана Дечанског и Марије Палеолог, Споменица академика Симе Ћирковића, ур. *Рудић С.*, Београд 2011, 337–346.

Пириватрић С., Улазак Стефана Душана у Царство, Зборник радова Византолошког института 44 (2007) 389–391.

Пириватрић, С., Византијске представе о Србима у доба првих Палеолога (око 1261–око 1371) (необјављена докторска дисертација).

Поляковская М. А., Портреты византийских интеллектуалов, Три очерка, Санкт-Петербург 1998.

Радић Р., Византијски војсковођа Алексије Филантропин, Из Цариграда у српске земље. Студије из византијске и српске историје, Београд 2003, 67, прештампао из : Зборник радова Византолошког института 37 (1998) 97–109.

Радић Р., Време Јована V Палеолога (1332–1391), Београд 1993.

Радић Р., Друго лице Византије, Београд 2014.

Радић Р., О покушају Јована VI савеза да склопи антитурски савез са Србима и Бугарима (Прилог историји менталитета јужнословенских народа у средњем веку), Из Цариграда у српске земље. Студије из византијске и српске историје, Београд 2003, 51–61.

Радић Р., Срби пред градом Светог Димитрија? (Једна алузија Димитрија Кидона у „Монодији палима у Солуну”), Зборник радова Византолошког института 39 (2001/2002) 221–224.

Радић Р., Страх у позној Византији, 1180–1453, I-II, Београд 2000.

Радић Р., Сфранцис Палеолог–просопографска белешка, *Радић Р.*, Из Цариграда у српске земље. Студије из византијске и српске историје, Београд 2003, 11–22.

Радић, Р., Страх у позној Византији I-II, Београд 2000.

Радошевић Н., Похвална слова цару Андронику II Палеологу, Зборник радова Византолошког института 21 (1982) 61–83.

Свети Григорије Палама. Списи из сужањства, Слова против Григораса, са грчког изворника превео *Јакшић, С.*, Нови Сад 2015.

Станковић В., Комнини у Цариграду (1057–1185). Еволуција једне владарске породице, Београд 2006.

Тодић М., Византијски часовни систем српског манастира Хиландара (и целе Свете Горе), Зборник радова–Географски факултет Универзитета у Београду 62 (2014) 1–25.

Татакис В., Византијска философија, Београд 2002.

Ђирковић С., О састанцима цара Андроника III и краља Стефана Душана, Зборник радова Византолошког института 29–30 (1991) 205–212.

Узелац А., Под сенком пса. Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века. Београд 2015.

Ферјанчић Б., Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, Београд 1960.

Ферјанчић Б., Михајло IX Палеолог (1277–1320), Зборник Филозофског факултета XII-1 (1974) 333–356.

Ферјанчић Б., Савладарство у доба Палеолога, Зборник радова Византолошког института 24–25 (1986) 307–383.

Ферјанчић Б., Стефан Душан и српска властела у делу Јована Кантакузина, Зборник радова Византолошког института 33(1994) 177–194.

Ферјанчић Б., *Ђирковић С.*, Стефан Душан краљ и цар (1331–1355) Београд 2005.

Фонкич Б. Л., О библиотеке Хоры при Феодоре Метохити, Византийский временник 54 (1993) 39–42.

Франчес Э., Народные движения осенью 1354 г. в Константинополе и отречение Иоанна Кантакузина, Византийский Временник 25 (1964) 142–147.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Бојана Павловић је рођена 1985. године у Београду, где је стекла основно образовање и завршила Прву београдску гимназију. Студије историје уписала је 2004. године на Филозофском факултету, Универзитета у Београду. У току студија била је стипендиста Републике Србије (2005–2008) и стипендиста града Београда (2008–2009). Дипломски рад на тему *Западни узор у српској Александриди: модел витештва* одбранила је 2009. године. Дипломирала је са просечном оценом 9,61. Као студенту генерације Одељења за историју 2008/2009 године додељена јој је награда Филозофског факултета, Универзитета у Београду. Исте године је уписала мастер студије на Одељењу за историју, Филозофског факултета, Универзитета у Београду, које је завршила септембра наредне године са просечном оценом 10,00 и одбраном мастер рада на тему *Писма Димитрија Кидона као извор за српску историју*. У току мастер студија била је стипендиста Фонда за младе таленте Министарства омладине и спорта Републике Србије а исте, 2010. године, била је и стипендиста атинског Универзитета за летњу школу грчког језика ΘΥΕΣΠΑ у Атини. Крајем година уписала је докторске студије на Катедри за историју Византије Одељења за историју, Филозофског факултета, Универзитета у Београду.

Од 2011. запослена је у Византолошком институту САНУ као истраживач приправник, а од 2013. као истраживач сарадник. Ангажована је на институтском пројекту *Традиција, иновација и идентитет у византијском свету*, као и на међународном пројекту Византолошког института САНУ и Балканолошког института и центра за тракологију Бугарске академије наука "The Balkans as a Global Crossroad: Encounter and Exchange" (од 2014).

Своје стручно усавршавање, Бојана Павловић је више пута обављавала у склопу краћих боравака у летњим школама, научним институтима и универзитетима у иностранству. Године 2011. била је стипендиста летње школе одржане у Серу на тему *Le monastère byzantin*, организовану од стране *L'école des hautes études en sciences sociales, Centre d'études byzantines, neo-helleniques et sud-est europeennes* из Париза и Универзитета у Солуну. Наредне године боравила је месец дана у Паризу где је спроводила истраживање на *Collège de France, Bibliothèque byzantine*. Исте, 2012. године, похађала је летњу школу у Солуну на тему *Outils à Byzance. Outils pour Byzance*, организовану од стране *L'école des hautes études en sciences sociales, Centre*

d'études byzantines, neo-helleniques et sud-est europeennes из Париза и Универзитета у Солуну. Павловић је била стипендиста Токио фондације у два наврата. Првог пута (2014–2015), обавила је једномесечни истраживачки боравак у Бечу, на одељењу за византологију Института за средњовековне студије, Аустријске академије наука и у институту за византологију и неогрестистику, Универзитета у Бечу, у склопу Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund, док је другог пута, у оквиру програма Sasakawa Research Abroad, обавила истраживачки боравак у Центру за византијске, османске и новогрчке студије на Универзитету у Бирмингему (2015).

Поред научно-истраживачке делатности, Бојана Павловић обављала је и друге професионалне активности. Библиотекар Византолошког института била је од 2011. до 2014. године, а била је и секретар редакције зборника радова ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ I-II (са М. Живковићем), посвећеног јубилеју академика Мирјане Живојиновић. Од јуна 2015. један је од сарадника на библиографији за *Byzantinische Zeitschrift* за Србију. Била је и асистент организационог одбора 23. међународног конгреса византијских студија, као и секретар редакције електронског издања књиге апстраката са округлих столова 23. међународног конгреса византијских студија. Члан је Друштва пријатеља Свете Горе Атонске (од 2011), као и Српског комитета за византологију (од 2015), а од 2018. и секретар Комитета (са М. Цветковићем), као и члан Управног одбора.

До сада, Бојана Павловић је учествовала на више домаћих и међународних научних скупова: Пета национална конференција византолога у Београду (2010), 22. међународни конгрес византијских студија у Софији (2012), међународни скуп *Свети цар Константин и хришћанство* у Нишу (2013), међународни скуп *Ниш и Византија XII* у Нишу (2013), међународни скуп *Byzanz und das Abendland: Quellen und Deutung* (2013, 2014, 2015 и 2016) у Будимпешти, међународни скуп *A Sociolinguistic Approach to Late Byzantine History Writing / Die soziokulturellen Tendenzen der Paläologenzeit im Spiegel der zeitgenössischen Historiker* у Бечу (2014), Шеста национална конференција византолога у Београду (2015), као и 23. међународни конгрес византолога у Београду (2016). Поред ових скупова, Павловић је 2016. године одржала и предавање по позиву мађарског византолошког друштва и Eötvös József Collegium – ELTE, са темом *The "Sins" of the Emperor Michael VIII and the Historiography of the Palaiologan Period*.

Бојана Павловић је аутор неколико научних радова у домаћим и страним публикацијама, а њено основно поље истраживања представља Византија XIII и XIV столећа, пре свега културна историја и византијска историографија епохе Палеолога.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Бојана Д. Павловић

Број индекса 5i10-2

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Ромејска историја” Нићифора Григоре: историјска анализа дела

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 8.2.2018.

Бојана Д. Павловић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Бојана Д. Павловић

Број индекса 5i10-2

Студијски програм Историја

Наслов рада „Ромејска историја” Нићифора Григоре: историјска анализа дела

Ментор Проф. др Радивој Радић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 8.2.2018.

Потпис аутора

Bojan Pavlovic

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Ромејска историја“ Нићифора Григоре: историјска анализа дела

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 8.2.2018.

